NOÉMI LÉVY-AKSU

OSMANLI İSTANBULU'NDA ASAYİŞ 1879-1909

iletişim

NOÉMI LÉVY-AKSU 2010 yılında Paris'teki Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'da "Osmanlı'nın son döneminde Istanbul'da asayiş" konulu doktora tezini savundu. İlgi alanları arasında Osmanlı toplumsal ve siyasi tarihi ile karşılaştırmalı hukuk tarihi bulunmaktadır. *Ordre et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909)* (Karthala, 2013) başlıklı kitabının yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde polis, kamu düzeni ve hukuk üzerine makaleleri ve kitap bölümleri yayımlandı. *European Journal of Turkish Studies* dergisinin yayın kurulundadır. 2011 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yardımcı doçenttir.

Ordre et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909). De l'État au quartier
© 2012 Éditions Karthala, Paris

İletişim Yayınları 2415 • Tarih Dizisi 113
ISBN-13: 978-975-05-2127-0
© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2017, İstanbul

EDİTÖR Ahmet İnsel
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Tipik İstanbul sokağında bir karakol (Ömer M. Koç Koleksiyonu)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Burcu Demirer
BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul. Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NOÉMI LÉVY-AKSU

Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)

Ordre et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909)
De l'État au quartier

ÇEVİREN *Serra Akyüz*

YAYINA HAZIRLAYAN *Ali Berktay*

FRANÇOIS GEORGEON'UN ÖNSÖZÜYLE

iletişim

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ 11

TEŞEKKÜR 13

Önsöz 15

Giriş 21

İstanbul'dan İstanbul'a:
Kendi konusunu belirleyen kent 21

Birçok tarihyazımı alanının kavşağında,
Osmanlı payitahtında asayiş sorunu 23

Asayiş: Siyasi bir mesele 24

Toplumsal ve kentsel bir asayiş tarihi 28

Yazılı belgelerde asayiş ve asayişsizlik:
Kaynaklarla yüzleşme 33

Osmanlı İstanbulu'nda asayişi sorunsallaştırmak 37

1879-1909: Kronolojik çerçeve ve sınırları 38

Bütünleşme ve etkileşimler:
Devlet, toplum ve asayiş 39

birinci kısım

"Baş" Mesele, İstanbul'da Kamu Düzeni

1 Asayiş/Düzen ve Asayişsizliğe/Düzensizliğe Dair Kelimeler 53

"Nizam"ın (düzen) nüansları 54

Teoride ve pratikte "nizam" 54

Asayiş ve emniyet 59

Emniyetten inzibata 62

Asayişsizliğin dereceleri 67

2 Yeniçerilerden 20. Yüzyılın Eşiğine: Bir İmparatorluk Meselesi Olarak İstanbul'un Emniyeti 75

İmparatorluğun siyasi ve simgesel merkezi 76

Göçmenler ve onların denetimi 77

Sosyalleşme mekânları 84

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması: Kurucu bir olayın muhasebesi 93

Bir nizam ve fesad figürü: Osmanlı İstanbulu'nda yeniçerilerin çelişkili rolü 94

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve sonuçları 99

19. yüzyıl sonuna gelindiğinde İstanbul: Açılımın zorlukları 106

Demografik açılım: Göç patlaması 106

İktisadi açılım: Yabancı sermayenin girişi ve sanayileşmenin başlangıcı 110

Kültürel açılım: İletişim çağında İstanbul 114

3 Şehrin Düzene Sokulması ve Kamu Düzenine Yönelik Tehditler: Yüzyıl Dönümünde Algılar ve Alınan Tedbirler 119

Amacın kurgulanması: Ölçülüp biçilen ve tanımlanan asayiş 120

Asayişi ve asayişsizliği yazmak: Zabıtların standartlaşması ... 121
Suç istatistikleri ... 127
Asayişsizliğin vücut bulmuş hali: İstanbul basınında "üçüncü sayfa" haberleri ... 134
Riskin simgeleri ... 136
Tehlikeli gece ... 136
Marjinal merkez ... 141
Riskli kişiler ... 144
Siyasi ve medyatik meseleler olarak suç ve asayişsizlikler ... 153

ikinci kısım

İstanbul'un Asayişi Bir Devlet Meselesi mi?

4 **II. Abdülhamid Döneminde İstanbul Polisi: Kentsel Alanın Yeni Aktörü** ... 169
Osmanlı polisinin doğuşu ... 170
Polisin kurumlaşması ... 170
Eksik kalan parça, belediye ... 180
Şehirde polis: Hem halktan ayrı, hem halka yakın ... 187
Ayrı tutma ... 187
Üniforma ... 187
Polis memurlarının tutum ve davranışlarının düzene sokulması ... 191
Kentsel alana hâkim olmak ... 193
Bütünleştirme ... 195
Denetim ve baskı: Polis toplumun karşısında mı? ... 202
Marjinalliğin bastırılması ... 203
Ermeni sorunu ... 205
Halkın polis algısı ... 210

5 1908; Bir Kırılma Noktası mı? 217
1908'deki karışıklıklar: Kıymete binen polis 218
Polis reformu 224
Tensikat 224
Merkeziyetçilik 231
Meşrulaştırma 235
Düzen ve denetim: "Yoldan çıkmış" kesimlerin gözetim altına alınması 242

6 Polis Teşkilatı Örnekleri: İstanbul'a Nasıl Bir Polis Lazım? 251
Polis meslek bilgilerinin dolaşımı 254
Padişahın davetlileri: Uzmanların rolü 254
Kâğıt üzerinde polis 262
Paris, bir örnek mi? 269

üçüncü kısım

Asayişe Mahalleden Bir Bakış

7 Aşağıdan Denetim Meselesi: Mahalle Dinamikleri 285
Osmanlı kentinde mahalle: İdari bir birim ve yaşam alanı 286
İstanbul'un mahalleleri 289
Tanzimat'ın ertesinde bir düzenleme organı olarak mahalle: Prensipler ve aktörler 293
Mahalle baskısı 301
Jön Türklerin kâbusu 302
Denetimin sıfır noktasında: Bakışlardan dışlamaya 305

8 Mahalle Bekçileri 311
20. yüzyıl başında İstanbul bekçileri: İsimsizler hakkında bir prosopografi denemesi 313
Mahallenin ruhu, devletin gözü: Herkesin işine yarayan yakınlık 319

Sopadan düdüğe: Bir memur olarak bekçi 323
Hayal perdesi 330

9 **Namus Adamı ile Kiralık Adam Arasında: Kabadayı** 335
Kabadayıları tanımlamak 337
Kabadayılar ve mahalleleri: Himayenin muğlaklığı 342
Rekabet ve patronaj arasında: Kabadayılar ve devlet 350
"Şövalye"den "parazit"e: Bir kent aktörünün meşruiyet kaybı 356

10 **Bir Mikro Tarihi Denemesi: Tophane'de Asayiş** 363
Tophane; merkezî ve heterojen bir semt 364
Çok sayıda risk barındıran bir yapı 369
Kuleli Vakası'ndan (1859) Ermeni devrimcilere: Tophane'de siyasi risk 369
Toplumsal gerilimler 375
Denetim zincirinin halkaları: Tophane'nin polis ve bekçileri 378
Polis karakolları 378
Tophane'nin bekçileri 386
Mahallenin kolektif girişimleri 389

SONUÇ
Devlet, Toplum ve Birey: Bir Düzenden Diğerine... 399

Kaynakça 411
Dizin 429

TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

Bu kitap, 2010'da savunulan doktora tezinden yola çıkarak hazırlanmış olan ve 2013'te yayımlanan *Ordre et désordres dans la capitale ottomane: Istanbul 1879-1909* başlıklı çalışmanın çevirisidir. Kitabın Fransızca orijinalinin yayımlanmasından beri, Osmanlı'da polis, asayiş ve suç konusunda önemli kitaplar ve makaleler yayımlanmış, tezler yazılmıştır. Kitabın Türkçe çevirisinde bu yeni çalışmaların katkısına hak ettiği ölçüde yer vermek mümkün olmadıysa da, bazı referanslar eklenmiş ve kaynakça kısmen güncellenmiştir. Öte yandan, Fransızca baskıda bulunan, ancak Türkiye'deki okuyucu için fazlaca aşikâr olacağı düşünülen bazı bilgiler çıkartılmıştır.

Kitabı çeviren Serra Akyüz'e ve çeviriyi titiz bir şekilde gözden geçiren Ali Berktay'a çok teşekkür ederim.

Teşekkür

Doktora tezim üzerinde çalışırken araştırmalarıma destek olan ve tezimin yayımlanmasına katkıda bulunan kişi ve kurumlara minnettarlığımı dile getirmeyi bir borç bilirim.

İlk teşekkürümü, değerli önerileri ve sürekli desteği için tez danışmanım François Georgeon'a iletmek isterim. Ayrıca Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün sunduğu ve faydalanma şansını yakaladığım araştırma bursu, kendimi mümkün olan en iyi koşullarda tezime adamama imkân tanıdı. 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde işe alınmam ise hem doktora çalışmamı tamamlamak, hem de bölüm üyelerinin ve dönemin bölüm başkanı Edhem Eldem'in bana bu ayrıcalıklı kadroda çalışma imkânı vererek gösterdikleri güveni boşa çıkarmamak açısından en büyük motivasyon kaynağım oldu. Türk, Osmanlı, Balkan ve Orta Asya Çalışmaları Merkezi (CETOBAC, UMR 8032), Osmanlı tarihi alanındaki araştırmalarımın en başından itibaren yanımda oldu; kurumun yöneticisi olan Nathalie Clayer'ye, bu çalışmanın Karthala Yayınları'nın *Meydan* dizisinde yayınlanmasında yardımcı olduğu için teşekkür ederim.

Şu ya da bu yolla, en iyi şartlarda çalışmamı sağlayan ve bana yeni ufuklar açan tüm kurumlara, araştırmacılara ve dostlarıma

minnettarım. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, SALT Research Kütüphanesi ve Milli Kütüphane çalışanları, bu kitapta kullanılan kaynakların çoğuna erişimimi kolaylaştırdılar. Rifat Günalan, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgelerin transkripsiyonunda yol göstericim oldu. Kimi Fransız araştırmacıların, özellikle de Jean-Marc Berlière, Vincent Denis, Catherine Denys, Quentin Deluermoz, Brigitte Marin ve Vincent Millot'nun polis hakkında gerçekleştirdikleri araştırmalar benim için önemli birer ilham kaynağı teşkil etti; beni birçok vesileyle çalışmalarına ortak ettikleri ve dostça tavsiyelerini benden esirgemedikleri için bu isimlere teşekkür ederim.

Ayrıca Dilek Akyalçın, Marc Aymes, Ferdan Ergut, Anastassia Falierou, Mathieu Gibier, Alp Yücel Kaya, Élise Massicard, Charlotte Murgier, Burak Onaran, Saadet Özen, Mathilde Pinon-Demirçivi, Clémence Scalbert-Yücel, Yovan Stupar, Lorans Tanatar-Baruh, Alexandre Toumarkine ve Başak Tuğ'a; aynı zamanda Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki tüm meslektaş ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Metnin yeniden okunmasında özenle emek sarf eden Christelle Chevallier'ye de teşekkürlerimi iletirim.

Son olarak, mesafelere rağmen daima yanımda olan aileme teşekkür ederim. Tüm bu süre boyunca bana verdikleri maddi ve manevi desteğin değeri benim için paha biçilmezdi. Eşim İnayet, bu projenin tüm aşamalarını izledi. Bana geçmiş ve bugün arasında bir bağ kurmamda, konunun entelektüel ve siyasi boyutunu daha iyi anlamamda yardımcı oldu. Kısacası, günlük hayatın mutluluk ve güçlüklerini benimle birlikte paylaşarak bu çalışmayı çok daha anlamlı kıldı. Ve ne güzeldir ki Mavi, tam da metnin düzeltilmesinde sonlara varıldığı esnada aramıza katıldı. Onun kahkahaları hayatı her gün daha hafif ve daha renkli hale getiriyor.

Önsöz

İster bir beylik, ister bir kent devleti, veya devletler ya da imparatorluklar söz konusu olsun; her türden siyasi örgütün en birincil kaygısı olan "asayiş" sorunu, günümüzde tarihçilerin her zamankinden daha da fazla gündeminde olan bir konudur. Antik Roma'da iç barışı sağlamanın yollarından tutun da, sanayi devriminin yaşandığı kentlerdeki emekçi sınıfları ve tehlikeli kesimleri kontrol altında tutma çabalarına veya günümüz Fransa'sındaki semt polisinin rolüne kadar birçok alanda, kamu düzenine dair tarihyazımı aralıksız olarak zenginleşmiş ve kendini yenilemiştir. Böylesi bir eğilim elbette çağdaş devletlerin giderek daha da karmaşıklaşan ve çeşitlilik arz eden toplumlarda iç barışı koruma konusunda karşılaştıkları zorlukla da alâkalıdır.

Noémi Lévy-Aksu'nun bu takdire şayan kitabı, bu yeni tarihyazımındaki yerini alıyor. Osmanlı İstanbul'unda düzenin tasarlanma, anlaşılma, inşa edilme ve korunma şeklini, "asayişe" ve "asayişsizliklere" dair tarihsel deneyimleri temel alarak inceleyen bu çalışma, düzen, özellikle de şehirde düzen kavramı üzerinde çok daha evrensel bir biçimde düşünmeyi olanaklı hale getirecek. Zira Lévy-Aksu'nun kitabı Osmanlı çerçevesinin dışına da çıkıyor ve bu konularla uğraşan tüm tarihçi, sosyolog ve siyaset bilimciler için bir ilham kaynağı olacağı muhakkak.

Bu metinde bize sunulan İstanbul her şeyden önce sultanların ve hanedan üyelerinin sarayları, Bâb-ı Âli'nin ve imparatorlukta her şeyi kontrol ettiğini varsayan merkeze bağlı diğer tüm kurumların binaları, Osmanlı ileri gelenlerinin konutları ve imparatorluğun zengin simgeler sistemi ile bezeli; siyasetin sıradışı bir yer işgal ettiği bir başkenttir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi hem sayısız karışıklıklarla –saray darbeleri, ayaklanmalar, başkaldırılar, komplolar, olağan şiddet gösterileri– hem de –19. yüzyılda merkez tarafından girişilen meşhur reformlara verilen isim olan *Tanzimat*'ın da ifade ettiği gibi– "nizama, düzene sokma" örnekleriyle doludur. Ve bu tarih hemen her zaman İstanbul'da yazılmıştır. Böylesi koşullarda asayişin sağlanması iktidar açısından bir ölüm kalım ve meşruiyet sorunudur. Yazarın da altını çizdiği gibi, İstanbul'da asayişi korumak bir "hayat memat meselesiydi".

İmparatorluğun başkenti İstanbul, o dönem, bir milyonluk nüfusuyla sadece Paris, Londra, Pekin ve Kalküta'nın gerisinde kalan, son derece büyük bir yerleşim merkeziydi. 1830'lara doğru yalnızca 350 veya 400 bin kişiyi barındıran şehir, demografik açıdan hayli büyümüş ve 19. yüzyıl süresince iş arayan kırsal kökenli insanların, Kafkaslar'dan ve Balkanlar'dan kovulan muhacirlerin ve kazanç imkânlarının cezbettiği yabancıların kitlesel akınlarına maruz kalmıştı. Devamlı hareket halinde, huzursuz bir nüfus ve asayişi sağlamak konusunda çeşitli zorluklar yaşayan bir merkezî yönetim söz konusuydu. Sonuçta, Batı metropollerindekilere benzeyen sorunlar ortaya çıkmıştı, ama iki farklılık mevcuttu. Bir yandan, işçi nüfusu azdı ve toplumsal sorunlar en azından 20. yüzyılın başına kadar pek gündemde değildi. Diğer yandan, Osmanlı başkenti "gözetim altındaydı"; Düvel-i Muazzama'nın elçilikleri hem tebaalarının hem de kendi devlet çıkarlarının korunması konusunda hayli titiz davranıyorlardı.

Paris ve Londra, sınıfsal anlamda artan bir farklılaşmayla mücadele ederken, İstanbul, nüfusunun dinsel, kültürel, dilsel ve etnik anlamda aşırı çeşitliliğiyle öne çıkar. Tam anlamıyla çoğul bir kent olan İstanbul, imparatorluğun tüm halkları-

nın gündelik hayatta iç içe olduğu dev bir pota gibidir. Asayişi geleneksel yollarla sağlamak ve cemaatler arasındaki uyumu muhafaza etmek, bilhassa 19. yüzyılda, yani milliyetçilik çağında daha da güç bir hal almıştır: Kimlik meselesiyle gittikçe daha fazla meşgul olan gruplar arasındaki iç barış nasıl sağlanacaktır? Bu soru esasında, çoğulluğun içinde asayişin korunması sorunuyla uğraşan günümüzün büyük metropollerine de gönderme yapmaktadır. Noémi Lévy-Aksu'nun kitabı, dikkate değer bir tarih çalışması olmasının yanı sıra, aynı zamanda güncel bir nitelik de taşıyor.

Okuyacağınız çalışmada 1879'dan 1909'a kadar, Sultan Abdülhamid'in iktidarından Jön Türk rejiminin başlarına uzanan otuz yıl mercek altına alınıyor. Avrupa'da bu döneme yaşanan toplumsal karışıklıklara ek olarak, anarşist suikastlar damgasını vurmuştur: Dönemin atmosferinin en belirgin özelliği denetim ve baskıdır. Bununla birlikte yazar kendini bu kronolojik çerçeveyle sınırlamıyor. Gerektiğinde imparatorluğun daha önceki yüzyıllarına geri dönüşler yapmaktan, ya da günümüz Türkiye'sine doğru taşmaktan kaçınmaksızın, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa 19. yüzyılı olarak ifade edebileceğimiz dönemini, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından başlayıp –başkentte asayiş konusunun dönüm noktalarından biri addedilir– Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemi ele alıyor.

Böylesine önemli bir konu bugüne dek Osmanlı tarihçilerinin dikkatini pek çekmemiştir. Yakın dönem tarihyazımı daha çok merkezî devletin taşra üzerindeki nüfuzunu artırmasına, devletin okullar ve eğitim aracılığıyla nüfus gruplarını denetleme ve disipline sokma çabalarına odaklanmıştır. Gerçek anlamıyla kamu düzeninin tarihi ise daha ziyade kurumlar –özellikle de polis– ve yasama üzerine yoğunlaşmıştır; bu da konuya, düzeni "sağlayanların" ve emri "verenlerin" cephesinden, normatif ve "yukarıdan" bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışmanın değeri, bahsi geçen bakış açısının ötesine geçebilmesinde ve kamu düzeni konusunun temelinde yatan toplumsal etkileşim ve dinamikleri ortaya çıkarmasında yatmaktadır. Polis teşkilatına ait aslî rolün haricinde, kamu düzeninin "aracı

aktörleri"ne ve icraatın hedef kitlesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca eserin bütününü besleyen kanımca son derece önemli bir niteliği daha var: yazarın İstanbul hakkındaki içeriden bilgisi ve kavrayış gücü. Noémi Lévy-Aksu uzun süredir, çalışmasının son bölümüne konu olan Tophane semtinin merkezinde yaşamaktadır; Tophane'deki hayatı özümsemiş, ruhunu kavramış, en küçük sokaklarına kadar ezberlemiştir. Ayrıca geçmişi bugünle analiz ederken hiç anakronizme düşmemiş, aksine sahip olduğu hassasiyet ve içli dışlılık, kendisinin de ifade ettiği üzere, "arşivlerde karşılaşılan isimsiz gölgelere bir isim ve bir vücut verebilmesine" katkıda bulunmuştur. Kimi ilerlemelere rağmen toplumsal tarihin hâlâ Osmanlı tarihyazımının üvey evladı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, böylesi bir toplumsal tarih çalışmasının varlığı bize mutluluk veriyor.

Bu eserin çok sayıda katkısı var; okuyucu burada Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devlet ve toplum arasındaki ilişkilere dair derinlemesine düşünceler kadar, Osmanlı polis memurlarına yönelik hazırlanmış ders kitapları, 1890'lı yıllarda Ermeni göçmenlere yapılan muamele, gündelik hayatta karşılaşılan sapma ve ihlâller, hatta İstanbul gece hayatının tarihi gibi geniş bir konu yelpazesinde, elle tutulur bilgiler bulacaktır. Fakat bana hayli önemli gelen şu nokta üzerinde ısrarla durmak isterim: Yazarın, konusunu Osmanlı tarihyazımının büyük sorunsalları ve güncel tartışmalarının arasına yerleştirme şekli. Mesela, Osmanlı polis teşkilatındaki "modeller" ve "etkilenmeler": Burada bir Batılılaşma, esinlenme yahut körleme ve edilgen bir taklitçilik söz konusu değildir. Belirli amaçlar çerçevesinde Osmanlı yöneticilerinin kimi yeni aygıtları ve teknik ilerlemeleri dikkate aldığı gözlemlenir. Paris polisinin yapılanmasının kendi alanında bir tür ideal örnek teşkil ettiği genel bir kabuldür ve bu örnek yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun değil birçok Avrupa ülkesinin dikkatini çekmiştir. Polis teşkilatlanması çerçevesinde halka yakınlığıyla bilinen İngiliz *bobby* tarzı gibi dikkate alınan başka modeller de mevcuttur. Öte yandan mahalle kavramı da üzerinde tartışmalar dönen bir diğer konudur. Mahalle, polis, jandarma veya kadıyla temsil edilen

ithal bir düzenin pasif alıcısı mıdır, yoksa düzenin inşasında bizzat rol alan dinamik bir aktör müdür? Bu bağlamda metinde odağın bekçi ve kabadayı gibi kimi zaman halka kimi zaman da devlete yakın duran aktörlere çevrilmesiyle yerel düzeyde asayiş ve asayişsizliğin nasıl oluştuğu anlaşılabilmektedir.

Kitap aynı zamanda Abdülhamid ve Jön Türkler üzerine de yeni bir ışık tutmaktadır. Alışılageldik imajın aksine –çalışmanın sağlam tezlerinden biri bu noktada karşımıza çıkar– Abdülhamid devrinin kolluk kuvvetleri, yalnızca sıkı bir muhbir ve hafiye ağı aracılığıyla siyasi muhalifleri takip etmekle değil, aynı zamanda toplumu, özellikle de alt tabakaları daha yakından denetlemekle görevlidir. Sultana göre, yürüttüğü halifelik politikalarına da uygun olarak, Osmanlı payitahtında yalnızca kamu düzeninin değil ahlâkî düzenin de sağlanması gerekmektedir. Her ne kadar Jön Türkler 1908'de Abdülhamid'in kişisel iktidarının yerine rasyonel devlet hâkimiyetini getirmek isteyerek bu zihniyetle bir kopuş içine girseler de, söz konusu iki devir arasında belirli bir devamlılığı gözlemlemek de mümkündür. Asayişi sağlayanlar anlamında en azından kısmî bir devamlılık söz konusudur, zira kimi tensikat dalgaları yaşanmış olsa da yeni rejimin kurbanlarından bazıları sisteme sonradan tekrar dahil edilmiştir. Fakat devamlılık esas olarak Jön Türklerin toplumu sıkı bir denetim altına alma çabasında karşımıza çıkar. Hatta bir adım daha ileri gitmek ve imparatorluğun son yüzyılı süresince kamu düzeninin şehre yeni gelenlere duyulan güvensizlik hissinden, "avam" takımına karşı giderek artan bir kuşkuya doğru evrildiğini söylemek; asayişsizlik ve taşkınlık korkusuyla, artık tehlikeli addedilen kesimleri durdurmak adına artan bir asayiş talebinden söz etmek mümkündür. Esasında, bu kitapta bize sunulan hayli hassas incelemenin satır aralarında, imparatorluğun son yüzyılı boyunca Osmanlı başkentindeki *burjuvalaşmanın* adım adım yükseldiği fark edilmektedir.

FRANÇOIS GEORGEON

Giriş

Bu çalışma, 1870'li yılların sonlarından İkinci Meşrutiyet döneminin başlangıcına (1909) kadar geçen dönem çerçevesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da asayiş konusunu ele alıyor. Kitap, başkentteki asayişle bağlantılı siyasi ve toplumsal meseleleri tanımlamanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin, başkent sakinlerinin gündelik hayatına müdahale gücünü artırmasına imkân tanıyan polis teşkilatının oluşturulması hakkında da özgün ve aydınlatıcı bir bilgi sunma amacı taşıyor. Ayrıca metinde, asayiş ve asayişsizlik algısındaki dönüşümün altı çizilirken; kent toplumu içerisinde mevcut devlet dışı denetim mekanizmalarının, ortaya çıkan yeni devlet aktörleri karşısında sergiledikleri devamlılık, hatta direniş analiz edilmeye çalışılıyor.

İstanbul'dan İstanbul'a: Kendi konusunu belirleyen kent

Bu kitap 2010 yılında *École des hautes études en sciences sociales*'de (*EHESS*) savunulmuş bir doktora tezinden hareketle kaleme alınmıştır.[1] Osmanlı payitahtında asayiş konusunu işle-

1 Noémi Lévy, "L'ordre public dans la capitale: Istanbul 1879-1909", Doktora tezi, Tez danışmanı: François Georgeon, EHESS-Paris, 2010.

me tercihim, esasında entelektüel ve kişisel anlamda izlediğim bir yolun vardığı sonuçtur; çalışmaya yön veren genel anlayışı daha iyi ifade edebilmek adına buna kısaca değinmek isterim. Önce Paris'te, ardından İstanbul'da sürdürdüğüm Osmanlı tarihi eğitimim boyunca, imparatorlukta devlet-toplum ilişkilerini temel alan eserler ve derslerin üzerimde fazlasıyla etkisi oldu. Bu geniş konunun çeşitli boyutları arasında en çok dikkatimi çeken ise asayiş sorunu oldu: İmparatorluğun son yüzyılı üzerine yapılan çok sayıda çalışmanın satır aralarında göze çarpan bu alt başlık, ortaya konan sorunsalların merkezinde nadiren yer bulabilmekte ve bu sebeple de önümde kısmen bakir bir çalışma alanı olarak uzanmaktaydı. Yönümü saptamaya çalışırken, bu karmaşık alana ilk ışığı tutmuş öncü isimlerin tavsiye ve çalışmalarından faydalanma şansı buldum; Nadir Özbek'in jandarma hakkındaki eseri ve özellikle de Ferdan Ergut'un Osmanlı ve Türk polisi hakkında kaleme aldığı kitap,[2] konumun şekillenme aşamasında belirleyici oldular. Ergut'tan farklı olarak, düşüncemin merkezine kamu düzenini yerleştirmeyi seçtim: Esas itibariyle üzerine eğilmek istediğim konu, polis veya jandarma gibi kurumların kendisinden ziyade, bu kurumların sınırları, kentsel alanla bütünleşmeleri ve dahası, asayiş ve asayiş yokluğu tanımına yaptıkları katkıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda asayiş konusunu ele alırken öne çıkardığım kronolojik sınırları neye göre belirlediğimi biraz daha ileride açıklayacağım. Bununla birlikte, coğrafi çerçevemi, yani İstanbul'u seçmemde tarihyazımsal nedenlerin belirleyici olmadığını itiraf etmeliyim. Günümüz yenilikçi Osmanlı tarihyazımı, mekânsal anlamda imparatorluk taşrasını tercih eder, çeper ve çevre (periferi) gibi kavramları sorgular, taşradaki kentsel ve kırsal alanlara özgü dinamikler ve devletin söz konusu alanlarda varlığı üzerine düşünürken, İstanbul'u çalışmaya karar verdim. İstanbul, benim için bir "merkez" veya başkentten çok, neredeyse tesadüfen diyebileceğim bir şekilde içinde yaşamaya başladığım ve günbegün tanıdığım bir şehirdi.

2 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, İletişim, 2004.

Bu seçimi yaparken görselleştirebileceğim ve sokaklarını arşınlayabileceğim bir sahanın, her ne kadar bahsi geçen bu saha o günden bugüne köklü değişimler yaşamış da olsa, bir vakitler burada yaşamış kaynaklarımın dile getirdiği olguların anlaşılmasında avantaj sağlayacağını düşündüm. Ayrıca yaşanan siyasi, demografik ve toplumsal dönüşümlere rağmen bugünün İstanbul'u bana, Osmanlı'nın incelemeye çalıştığım son döneminde hâkim olan asayiş ve karışıklık mekanizmaları hakkında çeşitli göstergeler sunmaktaydı. Malum, tarihçinin her zaman anakronizme düşeceğinden şüphelenilir; ben de bu risk karşısında en etkili panzehirin, araştırma konuma hem çok yakın hem de çok uzak olan şimdiki zamanı elimin tersiyle itmemek olacağına karar verdim.

İzlediğim seyir, artık bir metropole dönüşmüş olan günümüz İstanbul'undaki asayiş ve asayişsizlikleri deneyimlemekle sınırlı kalmadı. Yol, beni aynı zamanda üzerinde çalıştığım ideolojik ve siyasi sorunları günümüz Türkiye'sinde tespit etmeye götürdü. 21. yüzyıl başlarının kent yaşamında polisin ve mahallenin oynadığı rol, bugün Türkiye'de hayli sert tartışmalara konu olmaktadır. Bu tartışmalarda Osmanlı tarihi göz ardı edilemez bir öneme sahiptir; konuyla ilgili yapılan açıklamalarda başvurulan Osmanlı tarihi, meşrulaştırma amacıyla veya olumsuz bir örnek üzerinden kendini haklı çıkarma çabasıyla sık sık çarpıtılarak kullanılmaktadır. Bu tartışmalar tarihyazımı alanına da nüfuz etmektedir; bu bağlamda güvenlik kuvvetlerinin yüceltilmesi veya Osmanlı kentinde mahallenin öne çıkarılması da bu güncel tartışmaların birer yankısı olarak görülmelidir.

Birçok tarihyazımı alanının kavşağında, Osmanlı payitahtında asayiş sorunu

Bu kitap, konusu ve bakış açısı itibariyle hem kurumsal, hem kentsel, hem de toplumsal tarih kapsamına girmektedir. Okuyacağınız satırlarda karşınıza ne Osmanlı polis teşkilatının tüm tarihi, ne de tam anlamıyla bir "yüzyıl sonu" İstanbul panoraması çıkacak; İstanbul sokaklarından gelen sesler ise hafif yan-

kılardan ibaret olacaktır. Elbette yine de tercih edilen karma yaklaşım çerçevesinde bahsi geçen tüm bu hususlara, işlenen karmaşık konuyu daha iyi açıklayabilmek adına yer verilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, araştırmalara yaptığı katkıyı ve çalışmanın sınırlarını daha belirgin kılmak adına, kitabın ilintili olduğu tarihyazımı alanlarına değinmek gerekli gözükmektedir.[3]

Asayiş: Siyasi bir mesele

Bu kitapta devletin kendisinin ve kurumlarının modernleşmesi konusu hukuki olmaktan ziyade toplumsal bir çerçevede ele alınmakta ve çalışmamız, Türkiye'de azınlıkta kalsa da artık Avrupa ve Anglosakson tarihyazımında baskın hale gelmiş bir kurumsal ve siyasi tarih perspektifi içinde yer almaktadır.[4] Başkentte asayişin sağlanmasıyla bağlantılı siyasi hedefler ve imparatorlukta polis güçlerinin kurumlaşması hususu, daha geniş bir çerçevede, 19. yüzyıldaki reformlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Tanzimat tabiriyle ifade edilen ve Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılması, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu, 1856 Islâhat Fermanı gibi dönüm noktalarından[5] geçen söz konusu reformlar, Osmanlı Imparatorluğu'nun askeri, idari, iktisadi, adli ve eğitsel yapısında köklü değişimler yaratmıştır. Reformların başlangıç noktası gibi sona erdikleri dönemi de net bir şekilde saptamak zordur ve genellikle reformları gömen kişi olarak sunulan II. Abdülhamid'in saltanatı bile, bu yeniden

3 Burada çalışmama yön veren tarihyazımsal sorunsallara geniş bir perspektifle bakmakla yetineceğim. Zira bu konudaki araştırmaların mevcut durumuna ve asayiş hakkındaki Osmanlı tarihyazımının daha spesifik amaçlarına çalışmamın ikinci ve üçüncü kısımlarında yer vermekteyim.

4 Burada modernleşme etrafındaki tartışmalara yeniden girmeyeceğim. Bugün artık devletin modern diye tanımlanan hali alma sürecinin, hem Batı Avrupa'da hem de Osmanlı Imparatorluğu'nda çizgisel bir şekilde ilerlemediği ve nüfus topluluklarının öyle ya da böyle daha fazla katılımını gerektiren karmaşık şekiller aldığı geniş ölçüde kabul edilmektedir. Dolayısıyla metinde modernleşme kavramını, kullanışlı olduğu için ve kelimenin en yaygın manasıyla, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı dönüşüm sürecini ifade etmek için kullanacağımı belirtmek isterim.

5 Bahsi geçen bu aşamalara kitabın ilk kısmında değineceğim.

yapılanma sürecinin devamı olarak değerlendirilebilir.[6] Dolayısıyla metinde, Tanzimat dönemi tarihyazımının idari rasyonelleşme, merkezîleşme veya devletin tebaası (müstakbel vatandaşı) ile ilişkilerinde yaşanan dönüşüm gibi anahtar kavramları, asayiş sorunu üzerinden, çeşitli açılardan sorgulanacaktır. Burada amaç, polis teşkilatının ortaya çıkış sürecinde kat edilen aşamaların basit bir tasvirini yapmanın ötesine geçmek ve bu sürecin temelinde yatan gerekçeleri, ayrıca sürecin devletin etki alanı ve başkent sakinlerinin gündelik hayatı üzerinde yarattığı sonuçları sorgulamaktır.

Bu çerçevede, Michel Foucault'nun denetim ve baskı aygıtlarının dönüşümü hakkındaki düşüncelerine değinmemek olmaz.[7] Yönetimsellik kavramının Osmanlı örneği bağlamında kullanılmasının yerinde olup olmadığı, halkların denetim ve idaresi meselesi, yakın dönem Osmanlı tarihyazımında sıklıkla tartışılan ve benim de çalışmamın gelişme kısmında yer vereceğim konu başlıklarıdır.[8] Bununla birlikte altını çizmem gerekir ki Foucault'nun tezleri araştırmalarıma yön verirken veya çalışmamı yapılandırırken faydalandığım tek kaynak değildir. Bunlar benim için, tıpkı diğer kaynaklarım gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir asayiş sistemi oluşturulmasını sorgulayabilmek adına faydalandığım referans noktalarıdır. Bunu yaparken, gözlemlenen olguları fazla teleolojik bir şekilde yorumlamaktan kaçındığımı ve Erving Goffman'ın çalışmalarının genel anlayışına da uygun bir biçimde, gündelik etkileşimlerin ampirik boyutuna gereken yeri vermeye çalıştığımı söyleyebilirim.

---

6 Tanzimat ve reformların kronolojik anlamda sınırları hakkında bkz. Marc Aymes, *"Un grand progrès sur le papier". Histoire provinciale des réformes à Chypre au XIXe siècle*, Leuven, Peeters, Collection Turcica 14, 2010, s. 4-9.

7 Michel Foucault, *Surveiller et punir*, Paris, Gallimard, 1993 (1975) ve "La gouvernementalité", *Dits et écrits II (Seçme yazılar II), 1976-1988*, Paris, Gallimard, 2001, s. 635-657.

8 Örneğin bkz. Cengiz Kırlı, "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", Yayımlanmamış doktora tezi, Binghamton, State University of New York, 2000; Osmanlı hapishanelerinde uygulanan demografik mühendislik kavramı hakkında bkz. Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire, Microcosms of Modernity*, Edinburgh University Press, 2014.

Çalışmalarımda, Avrupa'nın farklı ülkelerinde asayişin sağlanması üzerine gerçekleştirilmiş yakın dönem incelemelerinden de faydalanma şansım oldu.[9] Bu eserler devlet kurumları (jandarma veya polis) üzerine daha fazla odaklanmakla birlikte, kurumların heterojenliğine ve kurumsal profesyonelleşmenin gecikmesine yapılan vurgu, nüfus topluluklarıyla yaşanan etkileşimlere, yerel farklılaşmalara ve polislik mesleki bilgilerinin ulus-üstü bir çerçevede dolaşıma girmesine verilen önem benim kendi sorunsalımı kurgularken yararlandığım temel unsurlar oldu. Seçtiğim coğrafi ve kronolojik çerçeveye bağlı sebeplerden dolayı, Jean-Marc Berlière'in III. Cumhuriyet döneminde Paris polisi üzerine yaptığı çalışmalar özellikle değer taşıdı.[10] Berlière'in Osmanlı polis kaynaklarının göklere çıkardığı Vali Lépine hakkında kaleme aldığı kitabına duyduğum kişisel ilgi bir yana, yazar, asayiş konusuna yönelik toplumsal ve siyasal yaklaşımının zenginliği, polisin kurumlaşmasına veya ahlâk baskısına dair fikirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda asayiş konusunu daha iyi anlamama imkân tanıdı.

Quentin Deluermoz'un 19. yüzyıl Paris'inde özellikle polis memurları başta olmak üzere düzenin resmî aktörleri, yerel ahali ve nüfusun marjinal kesimleri (örneğin külhanbeyleri) arasındaki ilişkiyi merkeze alan çalışmaları da, Osmanlı başkentinde gözlemlenen olayların özgünlüğünü daha iyi değerlendirmeme yardımcı oldu.[11] Asayiş konusunu ele alan Anglosakson tarihyazımı, bilhassa da Clive Emsley'nin İngiltere hakkındaki çalışması ve polis üzerine sunduğu toplumsal ve karşı-

9 Tezimin başından itibaren polis tarihinin güncel sorunsalları ve düzenin korunmasına dair gerçekleştirdikleri çalışmalarına beni ortak eden araştırma gruplarının üyelerine minnettarım. Özellikle Jean-Marc Berlière, Brigitte Marin, Vincent Denis, Catherine Denys, Jean-Noël Luc, Vincent Milliot'ya; o dönem doktora adayı olan ve artık doktor unvanını kazanmış olan Quentin Deluermoz, Arnaud Houte ve Ilsen About'a teşekkürü bir borç bilirim.

10 Jean-Marc Berlière, *La Police des mœurs sous la IIIe République*, Paris, Le Seuil, 1992; *Le préfet Lépine. Vers la naissance de la police moderne*, Paris, Denoël, 1993.

11 Quentin Deluermoz, "Les policiers en tenue dans l'espace parisien (1854-1913): La construction d'un ordre public", Yayımlanmamış doktora tezi, Université Paris 1, 2006; "Présences d'État. Police et société à Paris 1854-1880", Annales (*HES*), Mart-Nisan 2009, 64/2, s. 435-460. Quentin Deluermoz (der.), *Chroniques du Paris apache (1902-1905)*, Paris, Le Mercure de France, 2008.

laştırmalı yaklaşımı, araştırmalarımın Avrupa panoraması ayağının eksiklerini tamamlamama ve konunun çerçevesini daha iyi çizmeme olanak verdi.[12]

Avrupa ile kıyaslandığında birçok paralellik olsa da, esasında 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş döneminde İstanbul'da asayiş sorunu, aynı zamanda Osmanlı sahasına özgü bir siyasi tarih sorunsalını da gündeme getirmektedir. Bu çalışma, seçilen dönem çerçevesinde, II. Abdülhamid rejiminin (1876-1909) doğasına ve 1908 Jön Türk devrimiyle başlayan İkinci Meşrutiyet dönemindeki geçiş şekillerine dair tarihyazımı tartışmasının da içinde yer almaktadır. Yaklaşımımda siyasi boyut baskın olmasa da II. Abdülhamid'in iktidarı çalışmamın tam merkezinde yer almaktadır. Sultana dair tarihyazımında kanlı despot, Tanzimat çağının son sultanı veya dinî düzeni yeniden kuran kişi gibi çeşitli yorumlar mevcuttur; fakat ben bu yorum farklılıkları üzerinde duracak değilim. Ancak bu farklı yorumların hepsi, benzeri görülmemiş çaptaki sansür ve hafiyelik sisteminin temelinde yer alan sultanın otoriter karakteri konusunda birleşmektedir.[13] Söz konusu denetleme sisteminin işleyişini ve amacını kavramak bu çalışmanın en önemli hedeflerinden biridir. Buna paralel olarak, asayiş sorunu II. Abdülhamid rejiminin genel siyasi yönelişleri bağlamında yerine oturtulmalıdır. Selim Deringil'in artık bir klasik olarak kabul edilen kitabında gündeme getirdiği ve Nadir Özbek'in hayırseverlik ve daha yakın bir tarihte de jandarma üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarında da göze çarptığı üzere, asayiş meselesi rejimin kendini güçlendirme ve meşrulaştırma unsurlarından biri olarak yorumlanabilir.[14]

---

12 Clive Emsley, *The English Police. A Political and Social History*, Harlow, Pearson, 1996; Clive Emsley ve Barbara Weinberger (der.), *Policing Western Europe Politics, Professionalism, and Public Ordrer, 1850-1940*, New York, Greenwood Press, 1991.

13 François Georgeon, *Abdülhamid II, Le sultan calife. 1876-1909 (Sultan Abdülhamid)*, Paris, Fayard, 2003; II. Abdülhamid iktidarı hakkındaki tarihyazımına genel bir bakış için ayrıca bkz. Nadir Özbek, "Modernite. Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Literatür*, sayı: 3, 2004, s. 71-90.

14 Selim Deringil, *The well-protected domains, Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909 (Iktidarın Sembolleri ve İdeoloji II.*

1908 devriminin ardından yaşanan süreklilik ve değişimler hususuna gelinecek olursa, asayiş bağlamında bu konu Ferdan Ergut'un kitabında büyük bir açıklıkla ele alınmıştır; Ergut'un adı geçen çalışması bugün Osmanlı ve Türk polisi hakkında, resmî tarihyazımına kuramsal ve yöntembilimsel bir alternatif sunabilme anlamında tek sentez eseridir.[15] Ergut'un önerdiği kopuş tezinin ayrıntılarında biraz değişiklikler yapmak durumunda kalacağım; fakat 1908-1909 yıllarının, hem asayiş konusunda siyasetin ağırlığının belirlenmesinde, hem de Jön Türk rejiminin kurulmasının daha iyi kavranmasında hayli aydınlatıcı ve önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal ve kentsel bir asayiş tarihi

Yukarıda değinilen siyasi hususlar bu kitapta ortaya konan sorunsalı tek başına da yönlendirebilirdi. Fakat ben fikirlerimi yerel bir çerçevede temellendirmeyi seçerek, devleti merkeze koyan bakış açısının yanına kentsel alana ve kentin sakinlerine daha fazla odaklanan bir yaklaşım katmayı seçtim. Dolayısıyla bu çalışmanın, asayiş konusuyla sokak, şehrin gündelik yaşamı ve kentin popüler aktörleri konuları arasında bağlantı kuran bir tarihyazımı akımı içinde de yer aldığı söylenebilir. Örneğin Arlette Farge'ın 18. yüzyıl Paris'i hakkındaki çalışmaları, devletin kendisi ve yaşadığı dönüşümlere odaklanan perspektiflerin genelde yok saydığı veya önemsiz gördüğü yerel aktörlerin esasında ne kadar önemli olduğunun altını çizmiştir.[16] Yerel nüfus topluluklarının özerklik payı, kamu düzeninin yerleştirilmesinde oynadıkları aktif rol ve devlet aktörleriyle müzakere yetenekleri, kimi zaman doğrudan Farge'ın çalışmalarından

---

Abdülhamid Dönemi 1876-1909), Londra-New York, I.B. Tauris, 1998; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul, İletişim, 2002; "Osmanlı İmparatorluğu'nda iç güvenlik, siyaset ve devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 16, 2004, s. 59-95.

15 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, İletişim, 2004.

16 Arlette Farge, *Vivre dans la rue à Paris au XIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 1979.

doğrudan etkilenen, fakat çoğunlukla maduniyet çalışmalarından (*subaltern studies*) esinlenen güncel Osmanlı tarihyazımının temel konuları arasında yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik yaşamı ve isimsizlerin seslerini yeniden yakalayabilme çabasıyla –bazen safça– girişilen araştırmalar, yenilikçi eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Cengiz Kırlı'nın, 19. yüzyılın ortalarına ait jurnallerin analizlerini içeren ve Osmanlı başkenti sakinlerinin konuşmalarını aktaran kitabı, söz konusu yeni eğilimin örneklerinden biridir.[17] Adli arşivlerden, bilhassa kadı sicillerinden faydalanılması da 16. ile 18. yüzyıl arasındaki dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların, ahlâk kurallarının, komşuluğun veya özel yaşamın tarihine yeni bir ışık tutmuştur.[18] Perspektif çeşitliliğinin ötesinde, söz konusu çalışmalar devlet dışı ve çoğunlukla herhangi bir imtiyaz sahibi de olmayan aktörlerin çeşitli ağlar kurabildikleri, kanunun ve kanunun uygulanma biçimlerinin onlara bıraktığı sınırlı özerklik alanını kullanarak otoritelerle ilişkilerinde aktif bir rol üstlenebildikleri konusunda hemfikirdir. Osmanlı tarihyazımında sıklıkla atıf yapılmasa da, Michel de Certeau'nun gündelik yaşamın keşfine dair analizleri benim için, hem bu ilişkiler hakkında hem de istediği kadar baskıcı olsun her devlet sisteminin çeşitli toplumsal aktörlere sunduğu manevra alanları üzerinde düşünürken çok faydalı olmuştur.[19]

Osmanlı toplumunun bu şekilde dinamik bir okumasının yapılması başlangıçta çalışmamda ağırlık vermek istediğim bir

---

17 Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

18 Kadı sicillerini temel alan çalışmalardan bazılarına değinecek olursak: Işık Tamdoğan-Abel, "Les modalités de l'urbanité dans une ville ottomane: les habitants d'Adana au XVIIIe siècle d'après les registres de cadis", Yayımlanmamış doktora tezi, EHESS, 1998 ve Leslie Pierce, *Morality Tales. Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley, University of California Press, 2003 (çev. Ülkün Tansel, *Ahlâk Oyunları. 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005).

19 Michel de Certeau, *L'invention du quotidien, 1- Arts de faire*, Paris, Gallimard/Folio, 2002 (çev. Lale Arslan Özcan, *Gündelik Hayatın Keşfi, 1- Eylem, uygulama, üretim sanatları*, Ankara, Dost Kitabevi, 2009).

yöndü. O dönemde, zamanın Fransa'sıyla benzerlikler yakalanabilecek Osmanlı polis zabıtlarına ulaşabilme ve bu şekilde, gündelik asayiş ve asayişsizlik sorunlarında payitaht nüfusunun etkisini gözler önüne serebilme umudu taşımaktaydım. Oysa çok geçmeden, bu bağlamda katkımın hayli sınırlı kalacağını anladım. İlgili döneme ait ulaşılabilen zabıtların çoğunluğunun ikinci elden yapılmış özet nakiller niteliğinde olmaları, dönemin basınından faydalanırken ortaya çıkan yöntembilimsel sorunlar ve kişisel anlatıların incelenen zamandan sonraki dönemlerde kaleme alınmış olmaları nedeniyle, araştırmalarımı farklı bir yönde ilerletmeye karar verdim. Bir süre düşündükten sonra, her ne kadar kent toplumunun sesini yansıtmakta daha yararlı olacaklarına kuşku bulunmasa da adli boyutuna girmemeye karar verdim ve Osmanlı şehrinde asayiş ve asayişsizlik aktörlerinin uygulamalarını ve karşılaşmalarını merkezine alan bir yaklaşımı benimsedim.

Dolayısıyla sorunsalımın merkezinde şehirde asayişin sağlanması faaliyetinin simgesi olan bir kurum ile, polisle, kent toplumunun "aracı" olarak nitelediğim aktörleri ve kent nüfusunun bütünü arasındaki etkileşimler yer alıyor; tabii söz konusu üç grubun hayli akışkan bir nitelikte oldukları ve asla homojen sayılamayacakları unutulmamalıdır. Erving Goffman'ın 1960-1970'lerde geliştirdiği etkileşimci sosyoloji, belirli koşullar dahilinde gözlemlenen etkileşimleri, bireyler arasında var olan mikro düzeydeki ilişkilerle, bu ilişkileri düzenleyen toplumsal ve siyasi yapılar arasında bir bağlantı kurmayı amaçlayan yaklaşımın temeli olarak kabul eder.[20] Ben de kitabımda, mevcut arşivler sosyolojik gözlemin sunacağı bilgiyle örtüşemezse de, bahsettiğim yaklaşımla benzerlik gösteren bir çalışma tarzını benimsedim.

Andığım etkileşimlerin ayrılmaz bir boyutu da mekândır. Bu çalışmada şehri bir dekora veya bir arka plana indirgememeye

20 Erving Goffman, *Relations in Public: Microstudies of the public order*, Londra, The Pinguin Press, 1972; *The Presentation of Self in Everyday life* (çev. Barış Cezar, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, İstanbul, Metis Yayınları, 2009), Woodstock New York, Overlook Press, 1973.

ve mekânın, gerek otoritelerin karşısına çıkardığı zorluklar, gerekse asayiş ve asayişsizlik aktörlerine sunduğu olanaklar anlamında ne kadar merkezî nitelikte olduğunu göstermeye çabaladım. Bu perspektifte, ortaya koyduğum yaklaşım günümüzdeki araştırmaların en dinamik kutuplarından biri olmaya devam eden kent çalışmaları çizgisinde yer almaktadır. Devlet varlığının kent dokusunda gösterilmesi, kent toplumlarıyla devlet arasındaki etkileşimler ve yerel aktörlerin dinamizmi, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken Osmanlı şehirlerini konu alan sayısız çalışmada ele alınmış temalardır. Jens Hanssen'in Beyrut üzerine yazdığı ve II. Abdülhamid döneminde merkezî devletin kent üzerindeki vesayetini ilan etmesine vurgu yapan kitap, veya Meropi Anastassiadou'nun "Tanzimat Çağında Selânik" hakkında kaleme aldığı daha eski tarihli çalışması, ömrü tükenecek gibi görünmeyen bir tarihyazımı damarının temsilcisi olan iki örnektir.[21] İncelenen şehirlerin "Osmanlılığı" sorunu, çoğu zaman iki düzeyde araştırmaların satır aralarına not edilmiştir: Merkezî Osmanlı Devleti'nin varlığı konusu ve Osmanlı kozmopolitliğinin varlığı üzerinde dönen tartışmalara eklemlenen, şehirlerin çok kültürlülüğü hususu.[22]

Yukarıda bahsi geçen bu iki düzey, şüphesiz benim araştırmamın sorunsalı üzerinde de etkili olmuştur. Bununla birlikte, başkentin, Osmanlı tarihyazımında ayrı bir yere sahip olduğu da unutulmamalıdır. Osmanlı taşra kentleri hakkında gerçekleştirilen çalışmaların çoğunda, devletin varlığına ve sözü edilen şehirlerin Osmanlılığına yapılan vurgu esasında, uzunca bir süre taşra eyaletlerinin idaresinde Osmanlı Devleti'nin rolünü önemsiz göstermeye çalışan ardıl devletlerin (örneğin Yunanistan veya Arap devletleri) milliyetçi tarihyazımlarına bir tepki

---

21 Meropi Anastassiadou, *Salonique 1830-1912: Une ville ottomane à l'âge des Réformes*, Leiden, Brill, 1997; Jens Hanssen, *Fin de Siècle Beirut, The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford, Oxford University Press, 2005 (çev. Işık Ergüden, *Selânik: Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010).

22 Jens Hanssen, Thomas Philipp, Stefan Weber (der.), *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*, Würzburg, Ergon in Kommission, 2002.

niteliği de taşır. İstanbul örneğinde ise, Osmanlı Devleti'nin bu rolü hiçbir zaman yadsınmamıştır. Aksine, payitahtın tarihi kısmen de olsa rejimin tarihiyle iç içe geçer; kaynaklarda ve tasvirlerde devlete atfedilen önem, başkentteki yerel dinamiklerin ve gündelik hayatın kavranmasını güçleştirir.[23] Siyaset ve merkezî devletin rolü, tasvir ve analizlerde ön plandadır. Elbette şehircilik alanında yapılan araştırmalar, özellikle Zeynep Çelik'in çalışmaları, 19. yüzyılın sonunda başkentin kentsel dokusunda yaşanan dönüşümlerin anlaşılmasında yararlı olmaktadır.[24] Ayrıca şehrin bazı mahalleleri hakkında aydınlatıcı vaka çalışmaları da yapılmıştır; Cem Behar'ın Kasap İlyas Mahallesi hakkındaki çalışması buna iyi bir örnektir.[25] Faydalandığı muhtar defterleri, kent yaşamının taban biriminde toplumsal ağların ve yerel iktidarların önemi hakkında fikir verir. Öte yandan, yeni kurulmuş veya ıslahata tabi tutulmuş devlet kurumlarının kent dokusuyla bütünleştirilmesi, geleneksel denetleme mekanizmalarının yeni denetim tekniklerine eklemlenmesi ve gündelik hayatta devlete bağlı olan veya olmayan farklı aktörler arasındaki çatışmalar ve işbirlikleri, Osmanlı başkenti bağlamında, henüz nispeten az incelenmiş sorunsallar olarak durmaktadır.

23 Toplumsal ve iktisadi hayatta devletin sahip olduğu ağırlık hakkında bkz. Edhem Eldem, "From Imperial to Peripheralized Capital", B. Master, D. Goffman ve E. Eldem, *The Ottoman City between East and West, Aleppo, Izmir and Istanbul*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 135-206 (çev. Servet Yalçın, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti. Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012). İstanbul şehrinin tarihiyle Osmanlı Devleti'nin tarihini birbirinden ayırmanın zorluğu, Robert Mantran'ın 17. yüzyıl İstanbul'u hakkında kaleme aldığı öncü eserinde de açıkça görülebilmektedir. Söz konusu çalışmada, şehrin idaresinin ve sosyoekonomik yaşamının birçok yönü ele alınmış, fakat neyin şehre, neyin genel anlamıyla imparatorluğa dair olduğu her seferinde net bir şekilde birbirinden ayrılamamıştır. Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essaie d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, Maisonneuve, 1962 (çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul. Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1990).

24 Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul. Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Seattle ve Londra, University of Washington Press, 1986 (çev. Selim Deringil, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

25 Cem Behar, *A neighborhood in Ottoman Istanbul. Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, New York, SUNY, 2003.

Fikirlerime yön veren ve çalışmamın ana hatlarını şekillendirmemi sağlayan bu karma tarihyazımı arka planı, aynı zamanda üslubu da etkilemiş ve metin bir monografiden ziyade deneme şeklini almıştır. Bununla birlikte incelememin ana hatlarını belirleme sürecinde esas etkili olan unsur, kaynaklarla kurulan ilişki, onların potansiyellerinin ve sınırlarının değerlendirilmesi olmuştur.

Yazılı belgelerde asayiş ve asayişsizlik: Kaynaklarla yüzleşme

İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi bu çalışmanın temel kaynağıdır.[26] II. Abdülhamid döneminin polis teşkilatı ve İstanbul'un gündelik yaşamında asayişin sağlanması üzerine hatırı sayılır miktarda belgeyi bünyesinde barındıran Zabtiye Nezareti ve Yıldız Sarayı arşivleri de faydalandığım kaynaklar arasındadır.[27] Bunun yanı sıra, 1909 yılında kurulmuş olan Emniyet-i Umümiye Müdüriyeti'nin arşivine de başvurulmuştur; burada amaç, söz konusu kurumun İkinci Meşrutiyet başında hangi koşullarda kurulduğunu ve ne gibi sonuçlara yol açtığını gözlemlemektir. Osmanlı arşivlerindeki bu taramayı, farklı evrak külliyatlarında, özellikle de Dahiliye Nezareti defterleri ve irade kayıt defterlerinde beni ilgilendiren konularda yaptığım münferit sondajlarla tamamladım.

Bakılmamış hiçbir kaynak bırakmamanın peşinde koşmadım; çoğunluğu henüz analiz edilmemiş bu arşivlerin muazzam hacmi düşünüldüğünde, böyle bir hedefe ulaşmam zaten pek mümkün değildi. Üstelik bu kitapta –genellikle olduğu üzere– karşılaştığım, okuduğum, hatta transkripsiyonunu yap-

26 Osmanlı arşivlerinin yapısına dair genel bir bakış için Başbakanlık Arşivleri tarafından hazırlanmış olan rehbere başvurulabilir: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.

27 II. Abdülhamid iktidarında asayiş, iki başlı sistemin kurulması ile sağlanmıştır; bu sistem bir yanda Zabtiye Nezareti, diğer yanda ise Yıldız Sarayı etrafında örgütlenmiştir. Saray, Nezaret ve İstanbul polis karakolları arasında yapılan yazışmalar hem Zabtiye Nezareti (BOA, ZB) hem de Yıldız Sarayı (BOA, Y.PRK.ZB) arşivlerinde saklanmıştır. Ayrıca Yıldız Sarayı'nın diğer kaynakları da tarafımdan taranmıştır.

tığım kaynakların yalnızca küçük bir kısmını kullandım. Diğer taraftan sorunsalım açısından hayati önem taşıdığına inandığım bazı belgeleri de boş yere arayıp durduğumu belirtmem gerekir. Polise ayırdığım bölümde daha da detaylı olarak ele alacağım yerel karakollara ait arşivlerin yitip gitmiş olması, yöntemsel açıdan karşılaştığım en büyük engellerden biridir. En açık bilgileri sunabilecek polis zabıtlarının mevcut olmadığı bir ortamda, gündelik hayatta asayişin sağlanması konusu nasıl araştırılabilir? Bu durum yalnızca konuyu istatistikî veya nicel anlamda değerlendirmeyi engellemekle kalmıyor; asıl önemlisi, polisin görev ve yöntemlerini dolaylı kaynaklardan hareketle ele almayı mecbur kılar. Sonuç itibariyle merkez karakollarının bağlı oldukları nezarete iletmeleri gerektiğine kanaat getirdikleri, ayıklanmış, yeniden yazılmış ve şüphesiz ki özetlenmiş zabıtlar ve bu nezaretin çeşitli merkez karakollarına gönderdiği talimatlarla yetinmek durumunda kaldım. Neyse ki bu belgeler sadece çok önemli olaylara yer vermiyor, aynı zamanda gündelik hayatta asayişin sağlanmasına dair veriler de sağlıyordu: işlenen cinayetler ve suçlar, kavgalar, ahlâk meseleleri, güvenlik kuvveti mensuplarının kanuna aykırı davranışları... Elbette ki yerel arşivlerin yokluğunda, bahsi geçen bu verilerin temsil kabiliyeti hakkında kesin bir söz söylemek mümkün değildir.

Bahsi geçen tüm bu "resmî" kaynaklara ek olarak, bu çalışma için asayişle ilgili yasal düzenlemelerle, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarının meclis tartışmaları da gözden geçirildi. Ferdan Ergut'un polis üzerine yazdığı kitap, beni, meclis tartışmalarının izini sürmeye teşvik etti; bu tartışmaların, Jön Türk devriminin ertesinde asayiş sisteminde yapılan reformlarla ilişkili siyasi hesapları anlamak için de zengin bir veritabanı olduğu ortaya çıktı. Burada, farklı asayiş ve denetim anlayışları arasında süregiden ve siyasi veya coğrafi aidiyetlere göre şekillenen gerilim, Osmanlı arşivlerine nazaran çok daha iyi hissedilebilmektedir. Yabancı polis modellerine verilen referansların neyi ifade ettiği, merkezîleşme üzerine yürütülen tartışmanın siyasi ön kabulleri ve aracı aktörlerin rolü, bu canlı ve henüz Osmanlı tarihyazımında fazla kullanılmamış kaynak sayesinde gün ışığına çıkmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra, Osmanlı başkentinde kamu düzeni konusuyla uzaktan veya yakından alâkalı noktaları aydınlatmaya yarayan başka kaynaklara da başvurulmuştur. Dönemin basını konusunda, Fransızca basılan *Stamboul* gazetesinin 1895-1909 yılları arasındaki, yani II. Abdülhamid iktidarının en baskıcı (ve sansürle dolu) döneminde ve Jön Türk devrimini izleyen ilk yılda çıkmış sayılarını sistematik bir şekilde tarayarak işe başladım. *Stamboul*'u seçmemin sebebi gazetenin bana sunduğu dil ve erişim kolaylığıydı; bu sayede günlük basın üzerine güç bir incelemeyi nispeten kısa bir sürede hızla gerçekleştirebildim. Gazetenin ilk sayfasında bulunan, günümüzün "üçüncü sayfa" tarzı haberlerinin verildiği sütunun özellikle dikkatimi çektiğini belirtmek isterim; zira bu köşe, editoryal anlamda 1908 öncesi dönemin sansüründen bir nebze kendini kurtarabilmiş gözükmektedir. Elbette polis kuvvetleri hakkında çok sınırlı bir eleştiri yapılabilmiş, devlet ise kesinlikle eleştirilememiştir. Fakat başkentin gündelik karışıklıkları, ya da en azından bir kısmı hasıraltı edilmemiştir. Tam tersine, bu haberlerin öne çıkarılması üzerinden iktidarın savunduğu asayiş değerleri yeniden beyan edilerek, hizadan çıkmış bireyler ve tavırlar suçlanmıştır. Hiç şüphe yok ki bu hava 1908'den sonra değişecek ve basın, siyasi eleştiriler ve yeni rejimin işlemeyen yönlerinin ifşası için bir kürsü vazifesi görecektir. Getirilen eleştiriler arasında, başkentte hüküm süren asayişsizlik bilhassa altı çizilen bir husus olacak ve güvenlik kuvvetlerinin ihmalleri şiddetle tartışma konusu edilecektir. Bunlara ek olarak, *Stamboul* gazetesindeki Osmanlı basınından tercüme edilmiş makaleler ve incelediğim Osmanlı gazeteleri (özellikle *İkdam*, *Tarik* veya *Tanin*) basın panoramasını daha da genişletmeme imkân tanımıştır.

Jön Türk iktidarının ilk yıllarında profesyonel anlamda bir polis basınının ortaya çıktığı görülür. 1911 yılından itibaren Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti tarafından iki ayda bir yayımlanan önce *Polis*, sonra da *Polis Mecmuası* dergileri esasında benim çalışmamın kendine seçtiği bitiş tarihinden sonrasına aittir. Bununla birlikte söz konusu dergiler yer verdikleri çeviri-

ler, nizamname metinleri, sabıka kayıtları, ilgi çekici olaylar veya Osmanlı polis memurlarını öven veya yeren yayınlarıyla, 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı polis meslek bilgisinin ve yöntemlerinin dolaşımı açısından birinci derecede tanıklık teşkil etmektedir. Bu kaynaklar aynı zamanda Osmanlı polisinin modernite, hizmet ve verimlilik odaklı –bugünün ifade şekliyle– "imaj politikasının" doğuşunu da gözler önüne serer. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910 itibariyle, yeni kurulmuş polis okullarına yönelik olarak yayımlanan polis ders kitapları da aynı şekilde, Osmanlı polisinin kendisine biçtiği görevler, kullandığı yöntemler ve öncelikli hedefleri hakkında çok değerli bilgiler sağlamaktadır.

Son olarak, İstanbul hakkında yabancı gezginler ve özellikle de yerel gözlemciler tarafından kaleme alınan anılar ve yazılar, başkentteki gündelik hayatı ve asayişin sağlanmasına dair çeşitli noktaları daha iyi anlamamı sağlamış ve bu bağlamda diğer kaynaklarda eksik kalan yönleri tamamlamıştır. "Bir zamanların İstanbul'u" nostaljisi sayesinde, bir süredir, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'na ve yeni Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık eden anıların transkripsiyonları yapılıyor, tıpkıbasımları veya yeni basımları ortaya çıkıyor. Zaten keşfedilmiş ve bilinen anlatılara ek olarak ortaya çıkan bu eserler, her ne kadar çoğu zaman kendilerini tekrarlasalar ve yazarlarının siyasi inançları ve toplumsal aidiyetleriyle şekillenmiş olsalar da, önemli birer kaynak teşkil ederler. Ben bu kaynakların içinden Osmanlı şehrinde kamu düzeni, mahallenin rolü ve kolluk kuvvetlerinin halk tarafından nasıl algılandığı hakkında, gayriresmî anekdot ve bakış açılarını seçip aktarmaya çalıştım.

Tüm bu kaynakların birbirlerine eklemlenmesiyle, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilen dönemeçte Osmanlı başkentinde asayiş konusunda karşıtlıklar ve boşluklar içeren bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bunların arasına diplomatik kaynakları ve konsolosluk kaynaklarını dahil etmek şüphesiz ki başta yabancı temsilcilerin kamu düzeniyle ilintili konularda yaptıkları müdahaleler olmak üzere birçok konuda tamamlayıcı bilgiler sağlayabilirdi. Fakat yukarıda da detaylandırdığım kaynak bolluğu se-

bebiyle bu yabancı arşivlere başvurmaktan vazgeçtim ve onlara yalnızca belli konulardan bahsederken atıf yapmakla yetindim. Bu çalışmada, asayişin askerî boyutu gölgede kalan konulardan bir diğeri oldu. Ele aldığım konuyu tüm yönleriyle sarıp sarmalamak elbette ki mümkün olmadığından, bu çalışmada asayişin yalnızca bazı yönlerini özgün bir şekilde aydınlatmaya çalıştım. Asayiş sorununun her şeyden önce gerek devlete bağlı gerekse kentsel nitelikte farklı aktörler ve kurumlar arasındaki etkileşimin bir sonucu olduğu fikrinden hareketle, ele alınan farklı boyutlar arasında köprüler kurmaya özel bir çaba sarf ettim. Şimdi de bu sorunsalı açıklığa kavuşturmaya çalışacağım.

Osmanlı İstanbulu'nda asayişi sorunsallaştırmak

Çalışmamı, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul 19. yüzyıldan 20. yüzyıla doğru ilerlerken, şehirde asayişin kurulmasına katkıda bulunan söylem ve uygulamaların derinlemesine bir incelemesi olarak tasarladım. Hem somut hem de konjonktürel alanların içinde yer alan asayiş kavramının *a priori* bir tanımlaması yapılamaz. Asayişle ilgili siyasi, toplumsal ve ahlâkî meselelere ışık tutmak adına, fikirlerimi İstanbul'un gündelik hayatına, ya da en azından elimizdeki kaynakların bu konuda aktardıklarına dayandırmayı tercih ettim.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyopolitik dengeleri açısından bir kopuş noktası ve Tanzimat çağını başlatan temel olaylardan biri olarak kabul edilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en temel askerî kuvveti olan Yeniçeri Ocağı, 14. yüzyılın ikinci yarısında I. Murad zamanında kurulmuş ve yeniçeriler, yüzyıllar boyunca imparatorluğun askerî, toplumsal ve siyasi tarihinde kilit bir rol oynamıştır. 16. yüzyılın sonuna dek Hıristiyan ailelerin çocuklarının alınması, Müslüman yapılması, sonra da bürokratik veya askerî kadrolara yerleştirilmeleri şeklinde ilerleyen devşirme sistemiyle beslenen Yeniçeri Ocağı'na, daha sonraları Müslüman kökenli askerler de alınmıştır. Ocak, imparatorluğun hem başkentinde hem de eyaletlerde etkili olmuş; gerek silahlı

çatışma durumunda gerekse gündelik hayatta asayişin sağlanması konusunda asırlar boyu faal olmuştur. 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında yeniçeriler kent toplumuyla öylesine bütünleşmişler –çoğu esnaf ve zanaatkâr olarak faaliyet gösteriyordu– ve imparatorluğun siyasi sistemi üzerinde öyle bir nüfuz sahibi olmuşlardı ki, Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılması özellikle başkent üzerinde çok büyük bir etki yaptı.[28] Kamu düzeni açısından bakılacak olursa, yeniçerilerin ortadan kaldırılması, asayişin sağlanması için faydalanılan sistemin baştan sona elden geçirilmesine ve kurulu düzene itiraz imkânlarının değişmesine neden olmuştur. İlerleyen sayfalarda daha iyi anlatmaya çalışacağım konu işte bu yeni şekil ve görünüştür.

1879-1909: Kronolojik çerçeve ve sınırları

Yeni dengeleri analiz etmek için II. Abdülhamid dönemini ele almak, birçok nedenden dolayı bana uygun gözüktü. Bir yandan, kolluk kuvvetlerinin kurumlaşmasında bir eşiğin aşılması sonucunda polis teşkilatının başkentte asayişin başlıca aktörü haline gelmesi tanı da bu döneme denk gelir. Diğer yandan ise, bu döneme dair ulaşılabilen arşivler ve basılı kaynaklar, devrin sansürlü atmosferine rağmen, bir önceki dönemden kıyas kabul edilmeyecek derecede daha fazladır. Ayrıca 19. yüzyılın son otuz yılı, İstanbul tarihinde demografik ve iktisadi açıdan bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu yıllarda kırsal göç ile siyasi ve askerî nedenlere dayalı ilk kitlesel muhacir akını, İstanbul'u neredeyse bir milyon nüfuslu bir metropole dönüştürmüş; hem kentsel doku hem de toplumsal dengeler üzerinde farklılıklar yaratmıştır. Sanayileşmenin başlangıcı ve Avrupa sermayesine açılma da benzer şekilde başkentte kamu düzenini çeşitli değişikliklere uğratmıştır. Yani çalışmamın kronolojik sınırlarının belirlenmesinde toplumsal ve iktisadi dönüşümlerin de en az siyasi zamansallık kadar ağırlığı vardır.

Dolayısıyla bu çalışmanın başlangıç ve bitiş noktaları olarak

28 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını ve bunun sonuçlarını kitabın birinci kısmında yeniden ele alacağım.

işaretlenmiş tarihler yalnızca gösterge niteliğindedir. Bunlar polis teşkilatı açısından iki kurumsal kopuş noktasına tekabül etmektedir: 1879, II. Abdülhamid saltanatında Zabtiye Nezareti'nin kurulduğu tarihtir; Temmuz 1909'da ise bu nezaret kaldırılmış ve yerine Dahiliye Nezareti'ne bağlı Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti getirilmiştir. Polis ve polisin kurumlaşması, çalışmamın çeşitli yönlerinden yalnızca biridir ve bahsi geçen tarihlerin seçilmesinin ne derece yerinde olup olmadığı tabii ki tartışılabilir. Bana en az kusurlu gözüken tarihler olduğunu söyleyebilirim. Zabtiye Nezareti'nin ve Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin kurulması, aslında belli bir asayiş anlayışını yansıtan iki karardır ve her ikisi de başkentte kullanılan denetim aygıtının görünümünde değişiklik yaratmıştır. Ayrıca ele aldığımız bu zaman dilimi II. Abdülhamid iktidarından İkinci Meşrutiyet'e geçişi gözden kaçırmamamızı sağlamaktadır.

Öte yandan asayişin sağlanması konusuna getirdiğim toplumsal yaklaşımın, katı kronolojik sınırlarla bir arada var olamayacağı da aşikârdır. Dolayısıyla, Osmanlı polisinin doğuşuna, başkentte kamu düzeninin tarihsel boyutlarına veya geleneksel denetleme şekillerine değinmek söz konusu olduğunda geriye, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin kurulmasının ve iktidarın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne devir tesliminin sonuçlarını daha iyi değerlendirmek istediğimde ise ileriye olarak; bu sınırlardan sıyrılmayı tercih ettim. Yani bu çalışmada kullanılan ve değişken parametrelere sahip olan kronolojik çerçeve üzerinde, ortaya konan fikrin açıklık ve tutarlılığını mümkün olduğunca sağlamak adına bazı ayarlamalar yapmaya çalıştım.

Bütünleşme ve etkileşimler: Devlet, toplum ve asayiş

Çalışmamı ilk başta, asayiş meselesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devlet ve toplum arasındaki ilişkilerde yaşanan evrimin aydınlatılmasında fayda sağlayacağı hipotezi üzerine kurdum. Bu iki kutbun heterojenliği ve geçirgenliğinin ispat edilmesine artık gerek kalmadığı ortadadır. Do-

ğal olarak burada söz konusu edilecek şey, 19. yüzyıl süresince merkezî devletin güçlenmesi ve yaşanan toplumsal dönüşümlerdir. Bununla birlikte amacım, asayişin sağlanması hakkında kurumsal bir analiz yapmak veya İstanbul sokaklarına kulak vermek değil. Yeni devlet aktörlerinin kentsel alanla bütünleşmelerini ve bunun hem denetim biçimleri, hem de Osmanlı başkentindeki asayiş ve asayişsizlik algıları üzerindeki etkilerini sorgulamayı tercih ettim.

Devletin geçirdiği değişimlerden ziyade kentten, yani İstanbul'dan yola çıktım. Burada 19. yüzyıl sonunda asayiş kavramının kapsamının sınırlarını çizmeye ve onu, devamlılıkları ve değişimleri daha iyi tespit etmek adına, başkentin çok daha uzun tarihi içinde yerine oturtmaya çabaladım. Bu çabam, devletin, yeni kurumlarıyla, özellikle de polis teşkilatıyla vücut bulan varlığının etkisini daha iyi değerlendirmede de işime yaradı. Asayişe dair kelimeler o döneme ait kaynaklarda sürekli karşımıza çıkmakla birlikte, söz konusu kelimelerin ifade ettiği gerçekliklerin kavranabilmesi ise hayli güçtür. Okuyacağınız metinde tersten giderek, şehirde asayişi tehdit eden veya bozanın ne olduğunu belirlemeye çalıştım. Elbette böylesi bir yöntemi seçmemin nedeni yalnızca bana kolaylık sağlaması değildi; bu daha ziyade asayiş fikrinin ve asayişin sağlanmasına dair uygulamaların temelinde asayişsizlik fikrinin ve deneyiminin olduğu kanısından doğan bir tercihtir. Hélène L'Heuillet'nin de, polisin felsefi ve siyasi kökenleri hakkında yazdığı kitabında gayet açık bir şekilde dile getirdiği gibi:

"Asayişin sağlanması bir düzen fikrini içerir. Asayişi, asayişsizlik üzerinden düşünmeye davet eder. Başta asayiş yoktur, sonra sağlanır: Düzen, nesnelerin doğasında var olan bir şey değildir; daha ziyade bir çalışmanın, ayarın sonucunda gelir. Asayişin temelinde asayiş yokluğu vardır. Asayiş yokluğu deneyimlenmeden asayişe yönelmek söz konusu değildir."[29]

Asayiş yokluğu üzerinden ortaya konan bu yaklaşım aynı zamanda kamu düzeni kavramını da tarihselleştirir ve onun öz-

29 Hélène L'Heuillet, *Basse politique, haute police. Une approche historique et philosophique de la police*, Paris, Fayard, 2001, s. 120.

nel bir içeriğe sahip olduğunun altını çizer. Osmanlı arşivleri ve basın, kamu düzeni ve onu tehdit eden şeyler hakkında çeşitli bakış açıları sunar; fakat söz konusu bakış açıları şehrin gerçeklikleri kadar yazarlarının ideolojik inançlarını da yansıtmaktadır. Bu, söz konusu kaynakların, başkentte kamu düzeniyle doğrudan alâkalı siyasi ve toplumsal meselelerin anlaşılması için değerli veriler sunmadığı anlamına gelmez. Aksine sundukları bilgiler, kamu düzeni konusunun devlet politikaları arasında ve doğmakta olan kamuoyunda öneminin giderek arttığını gözler önüne serer. Kamu düzeni, kontrol etme ve kendini meşrulaştırma amacıyla nüfus topluluklarının mümkün olduğunca yakınında duran devletin, kentsel doku üzerindeki varlığını ortaya koyan bir alan olarak öne çıkar. Yine kamu düzeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun kamuoyu tartışmalarında, II. Abdülhamid döneminde ihtiyatlı bir şekilde, 1908 devriminin ardından ise ısrarla ele alınan bir konudur.

Devlet ve toplum, kamu düzeni alanında yalnızca temsilî bir biçimde karşılaşmazlar; şehri küçük güvenlik bölgelerine ayırıp şehir sakinlerini denetlemekle görevli kolluk kuvvetlerinin oluşturulmasıyla birlikte, bu iki kutup gündelik hayatta da karşı karşıya gelir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik aygıtları polis, jandarma ve ordudur. Bahsi geçen üç kurum da İstanbul'da mevcuttur fakat polis, asayişin sağlanmasında tartışmasız başrole sahiptir. İşte ben de tam bu nedenle polis teşkilatına odaklanmayı ve polis kuvvetlerinin başkentle bütünleşme sürecini incelemeyi tercih ettim. Onların mekânsal açıdan kente dahil olma biçimleri, teşkilatlanmaları, görevleri üzerinden "devletin varlığını gösterme biçimleri"ni ve bunların halk tarafından nasıl algılandığını anlamaya çalıştım.[30] Çalışmamda istisnai olandan çok, gündelik olana öncelik tanıdım: Seçtiğim tarih aralığında başkentin tarihinde yer etmiş kriz dönemleri veya büyük asayiş krizlerinin değil, başkentte

30 "Devletin varlığını gösterme biçimleri" tabirini Quentin Deluermoz'dan ödünç aldım; kendisi bu tabiri Paris'in polis memurları hakkındaki sorunsalını tanımlarken kullanır. Bkz. "Présences d'État. Police et société à Paris 1854-1880", *a.g.e.*

asayişi sağlamanın gündelik halleri üzerinde durdum. Aynı zamanda, II. Abdülhamid döneminin denetim biçiminin genellikle sadece siyasi bakımdan yapılmış yorumuna da bazı değişiklikler getirmeye çalıştım. Siyasi elitler ve muhalifler kuşkusuz polisin başlıca hedefiydi, ancak asayişi sağlamanın toplumsal ve ahlâkî boyutları da göz ardı edilmemelidir. II. Abdülhamid iktidarından Jön Türk dönemine geçişte de bu boyutlar en belirgin devamlılıklardan birini oluşturmaktadır.

Devletin bu güçlendirilmiş varlığı kent toplumunun içine ne derece işlemiş, onun geleneksel denetleme biçimlerini ne kadar etkilemiştir? Bu soruya cevap verebilmek için, Osmanlı kentinde toplumsal denetimin temellerine uzanmak gerekir. İslâm kentinin özgünlüğünü savunanlar, uzunca bir süre Osmanlı kentlerinin devlet müdahalesine direndiklerini ve toplumun güçlü iç denetleme mekanizmaları olduğunu ileri sürmüşlerdir.[31] Fakat bu tez çürütülmüştür ve bugün artık Osmanlı kentlerinde Tanzimat'tan önceki dönemde de devletin var olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan devlet dışı denetleme aygıtları, başkentte asayişi sağlayan mekanizmaların anlaşılmasında hâlâ büyük önem taşımaktadır. Öncelikle İstanbul sakinleri arasındaki etkileşimlere dayanan ve kent toplumunun bazı belirli aktörleri tarafından savunulan, ama devlet denetimi mekanizmalarından ne bağımsız olan ne de –en azından sistematik bir şekilde– onlara karşı oluşturulan bir toplumsal ve ahlâkî düzen söz konusudur.

"Aracı" aktörler, devletteki dönüşümlerin kent dokusu üzerindeki etkisini değerlendirebilmek açısından özellikle ilginç bir konu teşkil etmektedir. Burada "aracı" tabirini, kamu düzeninin idaresinde farklı seviyelerde roller üstlenen ve bu sebeple de hem devlet hem de kent toplumu nazarında ayrıcalıklı bir muhatap sıfatına sahip olan unsurlar için kullanmaktayım. Cemaat ileri gelenleri, yerel dinî sorumlular ve mahalle muhtarları, görevleri ve toplumsal statüleri itibariyle asayişin teminatı olan kesimlerdir. Osmanlı şehirlerinin taban birimi olan ma-

31 İslâm şehirlerinin devletle olan ilişkiler ve sivil hayat bazında bir farklılığı olup olmadığına dair tartışmalardan kitabın üçüncü bölümünde tekrar bahsedeceğim.

halle ölçeğinde, bazı aktörler görece daha muğlak rollere sahiptir fakat bu durum, onların toplumsal denetim ve güvenlik açısından önemli kuvvetler olmadığı anlamına gelmez. Bu bağlamda, bir zamanların İstanbul'unun sevilen simaları olan bekçilerin ve (kendilerine bir denetim kuvveti atfeden) kabadayıların, devletin tahkim sürecinde yerel denetleme biçimlerinin gösterdiği devamlılığı daha iyi anlayabilmek açısından önemli karakterler olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada bu farklı aktörlerin arasındaki ilişkileri anlamak için, Weber'in tanımladığı modern devletin meşru şiddet tekeline doğru giden sürecin teleolojik okumasından kaçınılmıştır.[32] Yukarıda bahsi geçen aktörlerin çokluğu, devletin kendini düzenin tek teminatı olarak meşrulaştırmaktaki yetersizliği olarak yorumlanabilir; bu başarısızlıkta en büyük payın, mali imkânların ve polisin kurumlaşmasının yetersizliğine ait olduğu ileri sürülebilir. Ya da tam tersine, bu farklı aktörler arasındaki etkileşimin, II. Abdülhamid döneminde oluşturulan denetleme aygıtının toplumla bütünleşme kapasitesini gösterdiği, bu aygıtın çok çeşitli ara konaklar üzerinden denetleme gücünü tüm topluma yaydığı da söylenebilir. Bu iki tez esasında birbirlerini dışlamaz ve bizi, 1908'den sonraki rejim değişikliğinin sonuçları üzerine düşünmeye davet ederler: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin giderek artan merkezîleşme arzusu, başkentteki çeşitli denetleme mekanizmaları arasındaki denge üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır? Devletin artık nüfus topluluklarının denetimini tekeline alma eğilimini daha net bir şekilde gösterdiği bir rejimde, asayişi sağlayıcı devlet dışı aktörlerin geleceği ne olacaktır?[33] Bu soruların hepsi, asayiş sorununun siyasi ve toplumsal boyutlarının nasıl iç içe geçtiğini; ölçek ve bakış açılarını çoğaltan bir analiz ortaya koyma gereğini gözler önüne sermektedir.

---

32 Max Weber, *Le Savant et le Politique*, Paris, Union générale d'éditions, 1963, s. 29; *Économie et Société*, Paris, Pocket, 2003 (1921), cilt 1 (çev. Latif Boyacı, *Ekonomi ve Toplum*, İstanbul, Yarın Yayınları, 2012).

33 Ferdan Ergut, aracı erklerin etkisinin azaltılması veya onların devlete bağlı kılınması eğilimini, Jön Türk döneminin karakteristik özelliklerinden biri olarak kabul eder. Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 153-188.

Bu kitap üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Osmanlı başkentinde asayiş ve asayişsizlik konularını tanımlamaya ve bir bağlama yerleştirmeye çalışacağız. İlk olarak, asayiş/düzen ve asayişsizlik/düzensizlik kelime dağarcığında bir yolculuğa çıkacak ve kavramların içeriğinden ziyade sayıca çoklukları ve değişkenlikleri üzerinde duracağız. Daha sonra, 18. yüzyıldan Tanzimat dönemine dek Osmanlı başkentinde asayiş konusunun taşıdığı siyasi ve toplumsal önemden bahsedeceğiz. Bu tarihsel bağlamlandırma, II. Abdülhamid döneminde ve Jön Türk devriminin ertesinde gözlemlenen asayiş söylem ve algısının daha iyi anlaşılmasına imkân vereceği gibi, aynı zamanda bu kısmın üçüncü bölümünde ele alacağımız güvenlik ve güvenlik yokluğu meselesinin kamuoyunda süren tartışmalarda nasıl bir kutuplaşma yarattığını da gözler önüne serecektir.

Çalışmanın ikinci kısmı, devletin başkentteki asayiş aygıtında yapılan reformu, en simgesel kurum olan polis üzerinden ele almaktadır. İkinci kısmın ilk bölümünde, asayiş ve denetim önceliklerinin kavranabilmesi amacıyla, polis teşkilatının kuruluşuna ve II. Abdülhamid döneminde başkentle bütünleştirilmesine eğileceğiz. Ardından, bu asayiş sistemiyle bir kopuş içerisine giren Jön Türk devrimi, devrimin ertesinde yapılan tensikat ve 1909 Temmuz'unda kurulan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti konularını işleyeceğiz. Son olarak da, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişte İstanbul'da asayiş konusunu, polislik modelleri ve meslek bilgisinin Avrupa ölçeğinde dolaşımı sorunsalıyla bir arada ele alacağız.

Kitabın üçüncü ve son kısmında, asayiş konusunda devletin bu anlatılan perspektifiyle, dönemin İstanbul'unda asayişin teminatı olan devlet dışı mekanizmalar hakkındaki düşüncelerimizi birleştirmeye çalışacağız. Öncelikle, şehirde toplumsal denetim söz konusu olduğunda öncelikli –fakat bir o kadar da tartışmalı– bir ölçüt olan mahalle kavramını sorgulayacağız. Ardından, bekçi olgusundan hareketle, II. Abdülhamid iktidarında ve İkinci Meşrutiyet'in başlarında aracı aktörlerin etki ve rollerini sürdürmeleri üzerinde duracağız. Bunu izleyen bölümde ise kabadayı karakterinden hareketle, gündelik hayat-

ta asayişin idaresinde resmî olanı gayriresmî olandan ayıran ve yasaklanmış unsurlara da izin veren muğlak sınırlardan bahsedeceğiz. Kitap, limana ve şehrin modern merkezine yakın bir semt olan Tophane'nin incelenmesiyle son bulacak. Bu ölçek değişikliği, kitabın farklı kısımlarında değinilen karmaşık dinamiklerin daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

birinci kısım

"Baş" Mesele, İstanbul'da Kamu Düzeni

II. Abdülhamid döneminde başkentte asayiş konusuna eğilmek, kaçınılmaz olarak kopuş ve devamlılık, gelenek ve yenilik hakkında bazı soruların da yeniden sorulmasını gerektirir. Seçili zaman dilimi yalnızca bir yüzyıldan diğerine geçiş olarak düşünülmemelidir. Bu zaman aralığı aynı zamanda Osmanlı tarihinde bir geçiş dönemine tekabül eder; öyle bir dönem söz konusudur ki Tanzimat devrinin bir uzantısı mı, zaman içinde özgün bir parantez mi, imparatorluğun sonunun ilanı mı, yoksa bunların hepsi birden mi; belki sonsuza dek tartışılabilir.

Bu birinci kısım, asayiş ve asayişsizlik kavramlarını tarihselleştirmeyi; düzenin sağlanmasında kullanılan teknikleri ve öncelik verilen hususları, rejimin geçirdiği siyasi ve toplumsal dönüşümlere dair daha geniş bir çerçeve içerisine yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Hemen belirtelim ki böyle bir girişim esasında tahmin edildiğinden daha zordur. Zira her ne kadar kaynakların iyi çözümlenmesinde içinde bulunulan siyasi koşullar ve tarihsel arka plan temel bir rol oynasa da, kaynaklarda bunlar nadiren açık bir şekilde dile getirilir. Geçmişe verilen referanslar arttıkça meşrulaştırma ve gerekçelendirme isteği bahsi geçen geleneklerin veya kopma noktalarının gerçekliği üze-

rine de şüphe düşürür. Bu birinci kısımda da biraz böyle olacaktır: İstanbul'daki asayiş politikalarında ve asayişi bozan unsurlarda görülen süreklilikler ve değişimler bir yeniden canlandırmanın ürünüdür ve bu canlandırmayı ne kadar doğru bir şekilde aktarmaya çalışsak da geride kaçınılmaz olarak bazı soru işaretleri kalacaktır.

Dolayısıyla bu ilk kısım, metinlere ve bağlamlara odaklanacaktır. Öncelik metinlerde, daha açık ifade etmek gerekirse, asayişe/düzene ve asayişsizliğe/düzensizliğe dair sözcüklerde olacak; bu sözcükler muğlak ve hareket halindeki gerçekliklere yine bir o kadar muğlak ve değişken sınırlar çizmektedir. Genellikle noktalama işareti kullanılmamış kaynaklarımızı aktarırken yalnızca açıklamalar getirmekle kalmayacak, aralara kimi soru işaretleri ve üç noktalar da serpiştireceğiz. Bunun sebebi hem Osmanlıcaya yeteri kadar derinlemesine hâkim olmamamız, hem de incelediğimiz kaynakların yazarlarının, bu dilin inceliklerine ne kadar dikkat ettiklerini ve kavramların arasındaki küçük farklara ne derecede hâkim olduklarını bilememizdir.

Söz dağarcığı üzerinden geliştirdiğimiz bu ilk yaklaşım, aynı zamanda Osmanlı başkentindeki asayiş ve asayişsizlik meselelerinin tarihsel bir bağlama yerleştirilmesi adına da bir ilk adım teşkil etmektedir. Bu sayede bir yüzyıl geriye, yani yeniçerilerin hem şehrin güvenliğinin temel taşı, hem de ciddi bir kentsel karışıklık faktörü olduğu döneme gidebiliriz. Hakkında daha fazla inceleme yapıldıkça, hem Yeniçeri Ocağı'nın hem de onun ortadan kalkmasının, 18. ve 19. yüzyıllarda başkentte değişen siyasi ve toplumsal dengelerin daha iyi anlaşılmasında vazgeçilmez unsurlar olduğu ortaya çıkar. Asayiş sistemindeki reform açısından, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması tartışmasız olarak temel bir olaydır; ama bunu yeniden yapılanma sürecinin tek faktörü addetmek kuşkusuz indirgemeci bir yaklaşım olur. Metinde, ne başkenti karıştıran kent ayaklanmaları, ne de birbiri ardına gelen ve ucu Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına varan olaylar ayrıntılı bir biçimde incelenecektir; bunların içinden yalnızca 19. yüzyılın sonunda iz bırakanlar, yeni asayiş

aygıtının ve onun önceliklerinin biçimlendirilmesinde rol oynayanlar öne çıkarılacaktır.

İlk kısmın üçüncü bölümü, Tanzimat'tan Balkan savaşlarına dek geçen süreç çerçevesinde, kaynaklarımızın aktardığı şekliyle asayiş ve asayişsizlik temalarına ayrılmıştır. Burada, kaynaklara göre başkentte asayiş ve asayişsizliğin ne olduğuyla, yani algılarla ilgileneceğiz; bu algılar söylemin içinde fark edilebilmekte, ama onunla da sınırlı kalmamaktadır. Nitekim bu algılar, esasında, *ad hoc* kriterler dahilinde asayişin berkemal olduğu bir kent biçimlendirmeyi ve asayişsizlikle ilişkilendirilen unsurların denetim altında tutulmasını, hatta kentten ihraç edilmesini amaçlayan kamu politikalarının içine nüfuz etmiştir.

1

Asayiş/Düzen ve Asayişsizliğe/Düzensizliğe Dair Kelimeler

Osmanlı tarihyazımı, söz dağarcığı meselesine kayıtsız kalmamıştır. Arap ve Osmanlı dünyalarında siyasi terminoloji sorunu, Osmanlı dili bağlamında devlet, millet (halk, dinî cemaat veya ulus), vatan veya kanun gibi bazı kelimelerin gelişimine geniş yer veren birçok çalışmada ele alınmıştır.[1] Söz konusu çalışmaların dayandığı ön kabul, dilsel anlamda yaşanan değişimlerin, dönemin Arap ve Osmanlı dünyasında tanık olunan siyasi ve kurumsal dönüşümlerin bir yansıması olduğudur. Başka bir deyişle, anlam ve kelime değişimlerini izlemek, iktidardaki aktörlerin dönüşüm halindeki entelektüel dünyalarını tahayyül edebilmeye ve gerçekleştirdikleri reformların anlamını daha iyi hissedebilmeye imkân tanıyacaktır.

Öte yandan, siyasi dönüşümler hakkında böyle dilsel bir okumanın birçok sakıncası olduğunu da söylemek gerekir. Maurus Reinkowski'nin 19. yüzyıl Osmanlı bürokratik yazışmalarında "nizam" kavramını inceleyen kısa fakat yenilikçi çalışmasının önsözünde hatırlattığı gibi, siyasi kavramların çoğun-

1 Bernard Lewis, *The Political language of Islam (Islâm'ın Siyasal Söylemi)*, Chicago, University of Chicago Press, 1988; Hans-Lukas Kieser, "Introduction", Hans-Lukas Kieser (der.), *Aspects of the political language in Turkey (19th-20th centuries)*, Istanbul, Isis, 2002, s. 7-14.

da gözlemlenebilen anlam çokluğu karşısında, aynı tabirin birçok olası ve farklı anlamının dökümünü yapmak, verimsiz ve sonu bir yere varmayan bir yorum olmanın ötesine geçemeyecektir.[2] Bürokratik dilde sıklıkla klişe kullanılması ve bunların standartlaşması, bürokratik dilin değişimler karşısındaki geçirgenliğini de azaltmıştır. Kullandığımız polis kaynaklarında bu belirgin standartlaşma görece sınırlıdır: Genelde belgelerin antetinde bulunan, sultanı öven resmî cümlelerde ve sonuç kısmında, sultana karşı hürmet ifadelerinde karşımıza çıkar. Oysa belgelerdeki kodlama, onların kolaylıkla tanımlanabilen formülleriyle sınırlı kalmaz. Anlatılan gerçekliklerin bürokrasiye özgü ölçütler ve kavramlar çerçevesinde yapılmış normatif bir tasvirine de yol açar. Maurus Reinkowski'nin de altını çizdiği gibi, söz konusu homojenlik her ne kadar olguların tüm karmaşıklıkları içerisinde kavranabilmesi önündeki en büyük engellerden birini oluştursa da, diğer yandan yeni terimlerin ortaya çıkışı veya bürokratik dildeki eski tabirlerin geçirdikleri anlam değişimleri üzerinden iktidarın ideolojik dönüşümlerinin gözlemlenebilmesini mümkün kılar. Dolayısıyla bize düşen görev, "Osmanlı siyasi dilinin, anahtar kelimelerin dökümünü çıkarmanın ötesine geçen bir analizini yapmak, kelimeleri kendilerine has bağlamları içerisinde ortaya koymak ve geçirdikleri anlam değişimlerini açıklamaktır".[3]

"Nizam"ın (düzen) nüansları

Teoride ve pratikte "nizam"

Tanzimat ideolojisinin merkezinde düzen/nizam kavramı yer alır; hatta "tanzimat" kelimesi, "nizam" ile aynı kökten, ya-

2 Maurus Reinkowski, "The State's Security and the Subjects' Prosperity: Notions of Order in Ottoman Bureaucratic Correspondence (19th Century)", Hakan Karateke ve Maurus Reinkowski (der.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden-Boston, Brill, 2005, s. 195-212.

3 Maurus Reinkowski, "The State's Security and the Subjects' Prosperity: Notions od Order in Ottoman Bureaucratic Correspondence (19th Century)", *a.g.e.*, s. 198.

ni Arapça "n-z-m" kökünden türemiştir. Tanzimat, reformun ötesine geçen, nizama/düzene dair kelimelere yepyeni anlamlar katarak onları zenginleştiren bir yeniden yapılanma, bir "tanzim etme" sürecidir.[4] Doğrusunu söylemek gerekirse bu süreç Tanzimat'tan da evvel, 1794'te III. Selim'in (1789-1807) nizâm-ı cedid (yeni düzen) isminde yeni bir piyade ordusu kurma kararıyla başlamıştır.[5] Yeniden yapılanmanın askerî alandan başlaması, diplomatik bağlamla ve içerideki durumla açıklanabilir. Rusya ile kısa süre önce yapılmış savaşın Osmanlı ordusunun yetersizliklerini gözler önüne serdiği ve kazan kaldıran yeniçerilerin rejimi defalarca tehlikeye attıkları bir ortamda, orduda reforma gidilmesi Osmanlı iktidarı açısından hayati bir önem kazanmıştır. Nizâm teriminin kullanılması rastlantı değildir: Yeni ordunun kurulması, yöneticilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda istikrarı sağlayabilecek tek yol olarak gördükleri yeni bir siyasi-askerî düzen kurma arzusunu ifade eder. Tanzimat'la birlikte, bu proje yeniden formüle edilmiş ve kapsamı, imparatorluğun siyasi sisteminin ve idari aygıtının derinlemesine değiştirilmesi yönünde genişletilmiştir. Bu dönemde nizâm kavramı her yerde karşımıza çıkar; hem reformların temel ilkesi olarak anılır, hem de ondan türetilmiş kelimeler Tanzimat'ın sonuçlarını ifade etmek için kullanılır: 1864'te Tuna Vilayeti'nde kurulan ve 1867'de imparatorluğun geneline yayılan Nizâmiye mahkemeleri bunun bir örneğidir.[6]

Redhouse'un Osmanlıca-İngilizce sözlüğü de nizâm kelimesinin anlam çokluğuna delildir ve terimin tanımını şu şekilde

---

4 Buradaki açıklamalar, Tanzimat çağının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilecek dil konusunda özel bir hassasiyet taşıyan çalışmalar gerçekleştiren Marc Aymes'e referanslı yapılmaktadır. Marc Aymes, "*Un grand progrès - sur le papier*", s. 13-56.

5 Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1879-1807* (çev. Hür Güldü, *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008), Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1971. Ayrıca bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid", *İ.A.*, cilt 9, s. 309-328.

6 Nizamiye mahkemelerinin kuruluş ve işleyişi hakkında bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluş ve Faaliyetleri*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.

yapar: "hat, hiza; düzen, düzenlilik; düzen kurulması; sistem, yöntem; kanun, nizamname; düzenli ordu (III. Selim'in kurduğu nizâm-ı cedid'den hareketle)."[7] Marc Aymes, "Tanzimat'ın dili" üzerine gerçekleştirdiği incelemede, Tanzimat döneminde nizâm kelimesinin genelde yasama ve yönetmelik düzenine atıfta bulunduğunun altını çizer. Zaten özellikle adalet ve polis teşkilatı alanında bir yeniden yapılanma öngören metinleri ifade etmek için kullanılan ve yönetmelik anlamına gelen nizamname terimi de aynı kökten türemiştir. Daha geniş anlamıyla nizâm kelimesi, imparatorluğun ve yöneticilerinin meşruiyetinin üzerinde temellendiği, aşkın ve evrensel bir düzen anlamına gelen nizâm-ı âlem tabiriyle de ifade edilen siyasi ve dinî düzene atıf yapar.[8] Hiç şüphe yok ki bahsi geçen nizâm-ı âleme yüklenen anlam dondurulmuş değildir; fakat kavramın Osmanlı siyasi düşüncesinde sergilediği kalıcılık, Tanzimat ruhunun, yani imparatorluğun refahı ve istikrarının teminatı olan daha yüce bir nizam adına imparatorluğun sosyopolitik gerçekliklerinin düzene sokulması girişiminin anlaşılabilmesi açısından hayati bir önem taşır.[9]

Reformlarla onarılan veya yaratılan bu düzen fiiliyatta, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı idari ve siyasi alanlarına yansımıştır; çalışmamızı doğrudan ilgilendiren şehircilik alanı için de bilhassa önem taşır. 19. yüzyıl Osmanlı reformlarının en bilinen veçhelerinden biri de kentsel modernleşmedir.[10] Yerel yönetimler ve devlet arasındaki etkileşimlerin bir meyvesi olan ve yerel geleneklerle Batı etkilerini birleştiren şehircilik reformları, hem yerel idare tarzlarını hem de kentsel dokuyu etkilemişlerdir. Söz konusu reformların amacı daha iyi, daha düzenli ve daha modern bir şehir yaratmaktır; elbette bu kavram-

7 Redhouse, *A Turkish and English Lexicon* (1890), s. 2088.

8 Nizâm kelimesinin felsefî ve dinî boyutu hakkında bkz. Gottfried Hagen, "Legitimacy and World Order", Reinkowski ve Karateke (der.), *Legitimizing the Order. The Ottoman Rhetoric of State Power*, s. 63-64.

9 Aymes, "*Un grand progrès sur le papier*", s. 33.

10 Örneğin bkz. Nora Lafi (der.), *Municipalités méditerranéennes. Les réformes urbaines ottomanes au miroir d'une histoire comparée (Moyen-Orient, Maghreb, Europe méridionale)*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2005.

lar hayli özneldir fakat reformcuların zihninde genellikle Avrupa kenti algısına gönderme yapmaktadır.

Bahsi geçen kentsel reformların ayrıntılarına fazla girmeksizin belirtelim ki, düzen meselelerinde en sık başvurulan terim "nizâm"dır ve ondan türeyen, örneğin "intizam" veya "muntazam"dır. Nizam, en somut tanımıyla ideal kentsel dokuyu, yani geniş, düzgün ve paralel sokakları ifade eder; aynı zamanda dönemin idarecileri açısından Batı'nın şehirciliği ile de eşanlamlıdır. Terim geniş anlamıyla, iyi düzenlenmiş şehre atıfta bulunan her alanda kullanılır: Binaların sıralanması, şoselerin düzgünlüğü, temizlik, kaldırımların bireyler veya satıcı tezgâhlarıyla işgal edilmemesi, sokakların numaralandırılması ve 19. yüzyıl itibariyle çok başarılı olmasalar da devletle belediyelerin kabul ettirmeye çalıştıkları diğer tüm nitelikler. İstanbul hakkındaki idari metinlerin ve nizamnamelerin çok hacimli bir derlemesi olan *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye* ciltleri de, 19. yüzyıldan itibaren başkentle ilgili talimatnameler, nizamnameler ve çıkarılan kanunlarda nizâm kavramına ne kadar sık rastlandığını gösterir.[11] 1855 yılında hükümet tarafından şehircilik reformunu gerçekleştirmek amacıyla kurulan komisyona İntizâm-ı Şehir Komisyonu adı verilmiştir; nizâm terimi, 1858 tarihli ve Altıncı Belediye Dairesi'nin görevlerini belirleyen belediye nizamnamesinde ve belediyeleri başkent geneline yayan 1867 tarihli Dersaadet İdâre-i Belediye Nizamnamesi'nde de karşımıza çıkar.[12] Ayrıca altını çizmek gerekir ki, kentsel reformlar bağlamında düzen/nizam kavramının taşıdığı önem,

11 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, 9 cilt, Istanbul, Istanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

12 Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul. Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century (19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul)*, Seattle ve Londra, University of Washington Press, 1986, s. 44; İlhan Tekeli, "Nineteenth Century Transformation of Istanbul Metropolitan Area", Paul Dumont ve François Georgeon (der.), *Villes ottomanes à la fin de l'empire* (çev. Ali Berktay, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Istanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), Paris, L'Harmattan, 1992, s. 33-45; Stéphane Yerasimos, "Occidentalisation de l'espace urbaine: Istanbul 1839-1871. Les textes réglementaires comme sources d'histoire urbaine", Daniel Panzac (der.), *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés*, Paris, CNRS, 1991, s. 107.

yalnızca başkentle sınırlı değildir. İster Selânik olsun, ister Beyrut veya başka vilayetler, belediyelerin kurulmaya başlamasıyla birlikte şehirde düzenin ve sağlık koruma önlemlerinin yerleştirilmesi adına birçok nizamname yürürlüğe konmuştur.[13]

Kentleşme bağlamında nizâm kelimesine yalnızca yönetmelik metinlerinde rastlamayız. Kavram, dönemin kentsel dönüşüm sorunuyla ilgilenen Ebüzziya Tevfik (1849-1913) gibi Osmanlı gazetecilerinin ve entelektüellerinin yazılarında da karşımıza çıkar.[14] Tahmin edileceği üzere Ebüzziya Tevfik'in Osmanlı şehirciliğine getirdiği eleştirilerde ve Avrupa prensiplerine dayanarak yaptığı kentsel modernleşme çağrılarında nizâm kavramı geniş bir yer tutmaktadır.[15] Ebüzziya, nizam kavramını medeniyet ile bağdaştırır: Ona göre nizam, medeni milletlerin ayırt edici özelliğidir; Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz uzak olduğu ve ancak Avrupa modelini örnek alırsa ulaşabileceği bir ilke ve ideal söz konusudur.[16] Ebüzziya'nın 20. yüzyıl başlarında Osmanlı başkenti hakkındaki yargısı ise hayli serttir; İstanbul şehrinin güzelliğinin arka yüzünde kentsel dokusunun ve idaresinin düzensizliğinden kaynaklanan, "çöküş" halinde bir şehir görür.

İlginçtir ki nizâm kelimesiyle ifade edilen ve Tanzimat dönemi siyasi düşüncesinin olduğu kadar imparatorluğun son yüzyılına damgasını vuran kentsel reformların da merkezinde bulunan düzen kavramı, emniyet ve asayiş meselelerine pek gönderme yap-

---

13 Örneğin bkz. Meropi Anastassiadou, *Salonique 1830-1912: Une ville ottomane à l'âge des Réformes (Selânik: Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912)*, Leiden, Brill, 1997; Jens Hanssen, Thomas Philipp, Stefan Weber (der.), *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*, Würzburg, Ergon in Kommission, 2002.

14 Buradaki açıklamalar, Özgür Türesay'ın bahsi geçen makaleler üzerine yaptığı çıkarımlara referansla yapılmaktadır. Özgür Türesay, "L'Istanbul du début du XXe siècle au prisme eurocentrique. L'urbanisme et la Civilisation selon Ebüzziya Tevfik (1849-1913)", *Anthropology of the Middle East*, cilt 6, sayı 1, 2011, s. 1-17.

15 Ebüzziya, "Nizâm-ı şehri kim anlar kiminle söyleşelim?", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, sayı 100, 8 Eylûl 1909, s. 1; Ebüzziya, "Pây-tahtın hâli", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 149, s. 260 ve Ebüzziya, "Şehremâneti'nin bir milyon liralık istikrâzı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, sayı 208, 29 Eylûl 1909, s. 1. Bu metinlerden bazılarının kopyalarını bana temin eden Özgür Türesay'a teşekkür ederim.

16 Ebüzziya, "Çırağan Sarayı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, sayı 388, 20 Ekim 1910, s. 1.

maz. Gerçi ister siyasi reformlar söz konusu olsun, isterse kentsel modernleşme, tebaanın denetim ve emniyetini sağlama kaygısı alınan önlemlerde sık sık karşımıza çıkar. Bununla birlikte kamu düzeninin, asayişin otoritelerin bu konuya karşı ilgileri arttıkça daha da önem kazanan kendine ait bir anlam alanı vardır.

Asayiş ve emniyet

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı resmî belgelerinde her yerde karşımıza çıkan asayiş kelimesi, kamu düzeni kavramını en doğrudan karşılayan terimdir. Farsça kökenli bu kelimenin 19. yüzyıl sonuna ait sözlüklerde huzur, sükünet, barış veya kamu düzeni şeklinde tanımları bulunur.[17] 19. yüzyılda kullanılan dilde, terimin kamuya ilişkin anlamı geniş ölçüde öne çıkmış görünmektedir: Bu dönemde asayiş bireysel huzurdan ziyade, devletin teminatı olma iddiasını taşıdığı sosyal barışa işaret eder. Osmanlı arşivlerine göz atıldığında, imparatorluğun ilk yüzyılları boyunca da terimin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.[18] Asayiş, siyasi kelime dağarcığında Tanzimat ile birlikte yer bulmaya başlar. Örneğin Tanzimat'ın kurucu metni olarak kabul edilen 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nda şöyle denir:

> Velhâsıl bu kavanini nizâmiye hasıl olmadıkça tahsili kuvvet ve mamuriyet ve asayiş ve istirahat mümkün olınayup [...][19]

17 Redhouse âsâyişi İngilizce şöyle tanımlar: 1. *public order, public security*; 2. *Repose, rest tranquility* (s. 79). Dönemin Fransızca çevirileri genelde "huzur" veya "kamu barışı" ifadelerini tercih eder. Bu bağlamda "kamu düzeni" günümüze en uygun çeviri gibi gözükmektedir. Sıklıkla âsâyiş ile birlikte kullanılan istirahat kelimesi, huzur anlamına daha uygun düşmektedir.

18 Arşiv dizinlerinde âsâyiş kelimesinin iç barış anlamında kullanılışının ilk örneklerinden birine *Cevdet, Dahiliye* arşivlerinde rastlanılır (dosya 258, gömlek 12876). 1077 (1666) tarihli bu kullanım, Suriye'nin Humus ilçesinde yaşanan bir isyana dairdir. Sevan Nişanyan'ın etimolojik sözlüğü, âsâyiş kelimesinin ilk olarak Zemahşeri'nin *Mukaddimet-ül Edeb* tercümesinde görüldüğünü kaydeder. http: //www.nisanyansozluk.com/?k=asayiş.

19 Tanzimat reformlarının temel metinlerine şu kaynaktan ulaşılabilir: Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000. Yukarıda yapılan alıntı için bkz. "Gülhane Hattı", s. 22. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun Osmanlıca

Bundan altı yıl sonra, 1845'te, asayiş kelimesi bu kez Osmanlı polis teşkilatının kurucu metni olan ve bu yeni kuvvete "nizâm ve asayiş-i ammenin muhafazası" görevini veren Polis Nizamnamesi'nde kendini gösterir.[20] Osmanlı dili söz konusu olduğunda sıklıkla yaşandığı üzere, burada nizâm ve asayiş kelimelerinin bir arada kullanılmasının retorikle ilgili özel bir nedenden mi (birikim etkisi yaratarak cümlenin maksadını kuvvetlendirmek gibi) kaynaklandığını, yoksa birbirini tamamlayıcı nitelikte iki kavramın ayrı ayrı mı kullanıldığını anlamak güçtür. Nizâm kavramı üzerine gerçekleştirdiğimiz ve yukarıda paylaştığımız gözlemlerimiz çerçevesinde, biz ikinci ihtimale daha yakın durmaktayız: Yani bir yanda sosyopolitik düzenden, diğer yanda ise kamu huzurundan bahsedildiği söylenebilir. Asayiş kelimesi polisin, gündelik hayatta iç huzuru gözetmek adına gerçekleştirdiği, kendisini sosyopolitik düzenin (yani nizâmın) teminatı haline getiren icraatı anlamında kullanılmaktadır. Eğer nizâm bir ilkeyse, asayiş de uygulamadır. Bu durum, asayişin felsefi boyutları üzerinde düşünmekten ziyade onu somut bir olayı anlatmak için kullanmayı tercih eden polis zabıtlarında ve basın kaynaklarında kelimenin sahip olduğu merkezî rolü açıklar.

Her ne kadar bugün hâlâ kullanılmakta olsa ve hatta polis teşkilat şemasındaki Asayiş Şube Müdürlüğü makamında kendine bir yer bulsa da, asayiş sözcüğünün artık biraz eskimiş veya resmî bir tınıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.[21] Yerine, daha modern (ve Türkçe) bir terim olan kamu düzeni tabiri ter-

metni ve metnin Fransızça çevirisi şu kaynakta mevcuttur: François-Xavier Bianchi, *Le Nouveau Guide de la conversation en français et en turc à l'usage des voyageurs français dans le Levant et des Turcs qui viennent en France; Suivi de la collection complète des Capitulations ou Traités de paix entre la France et la Porte Ottomane, depuis 1535 jusques et compris la dernière Convention de Constantinople du 25 novembre 1838, et du Khaththt chérif ou Acte constitutif de Gulkhanè, du 3 novembre 1839, accompagné de notes, commentaires, etc.*, Paris, Dondey-Dupré, 1852.

20 1845 Polis Nizamnamesi metnine şu kaynaktan ulaşmak mümkündür: Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, cilt 2, s. 875-878. Burada bahsi geçen görev tanımı yönetmeliğin 2. maddesinden alınmıştır.

21 Asayiş Şube Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne (EGM) bağlıdır. Hakkında daha fazla bilgi için resmi web sitesine başvurulabilir: http: //www.asayis.pol.tr

cih edilmektedir. Asayiş kelimesi, nesilden nesile aktarılagelen "asayiş ber-kemâl" deyişi üzerinden II. Abdülhamid dönemi ile bağdaştırılır. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı basınında ve polis zabıtlarında her yerde karşımıza çıkan ve bu sultanın saltanatıyla adeta özdeşleşmiş olan "asayiş ber-kemâl" deyişi, kimileri için önceki yıllarda sarsılmış siyasi, toplumsal ve ahlâkî düzeni kitleleri aşırı denetim altında tutması sayesinde yeniden kuran otoriter bir iktidarın sembolüdür; kimileri için ise, dönemin karışıklık ve gerilimlerini kulağa hoş gelen bu formülle gizlemek zorunda bırakılan basın üzerinde uygulanan sansürün ve devlet ağzının bir yansımasıdır. Acaba kamu düzeni, imparatorluk politikalarının mihenk taşı mevkiine mi yükseltilmiştir? İmparatorluğun iç veya dış işleri kapsamında bu statüye sahip olmak için can atan daha birçok mesele vardır. Bununla birlikte asayiş kelimesinin başvurduğumuz kaynaklarda sık sık göze çarpması, kamu düzeni meselelerinin 19. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu'nda sahip olduğu merkezî rolün kanıtıdır.

Asayişin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken imparatorluk açısından kazandığı önem, kolluk kuvvetlerinin teşkilatlanmasında görülen kökten yenilenmeyle beraber ele alınmalıdır. Terimin, başvurduğumuz polis kaynaklarında sıklıkla kullanılması hem söz konusu yeniden yapılanmanın amacına, hem de oluşturulan yeni kuvvetlere biçilen önceliklere işaret etmektedir. Asayiş şubesi isminde bir kurumun varlığı bile bu savı kanıtlar niteliktedir: Asayiş kavramı ne kadar kapsamlı gözükürse gözüksün, esasında polise düşen görevlerin yalnızca bir kısmını kapsar. Ferdan Ergut, Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e dek polis kuvvetleri hakkında gerçekleştirdiği çalışmasında, polis icraatını iki alana ayırır: suçla mücadele ve kamu düzeninin korunması.[22] Yazara göre Osmanlı polisinin faaliyeti suçla mücadeleden ziyade, özellikle başkentte kamu düzeninin korunmasına odaklanmıştır ve bu yalnızca Osmanlı çerçevesine has bir durum değildir.[23]

---

22 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 69-76, 121.

23 İngiliz polisinin doğuşu hakkındaki tartışmalar da suçla mücadele ve toplumsal denetim arasındaki bu rekabet hali üzerinden döner. "Revizyonist" olarak

Bu teze daha sonra tekrar dönecek olmamız sebebiyle, burada şimdilik asayiş kavramının bir çift başlılık içinde yer aldığını; bir yanda suçların, diğer yanda da toplumsal ve siyasi denetim alanına girdiğini söylemekle yetinebiliriz. Başvurduğumuz polis kaynaklarında asayiş kelimesi kullanıldığında genelde bireyi aşan, toplumun veya devletin emniyetine dair bir mesele kastedilmektedir. Aradaki çizgi hayli incedir: İki kişi arasındaki tartışma asayişle ilgili sayılmaz; fakat bu tartışma diğer bireyleri de etkileyen bir hal alır ve çevrenin huzurunu bozacak olursa artık bir asayiş sorunu söz konusudur. Benzer şekilde, tek başına bir suç, bir kamu düzeni sorunu olarak algılanmaz. Buna karşın, bahsi geçen suç tepkilere yol açar veya siyasi bir anlam kazanırsa, o zaman asayiş alanına girer. Yapılan bu ayrım da yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na özgü değildir: Suçla mücadele ve asayişin korunması, Avrupa ülkelerinin çoğunda farklı muameleler gerektiren iki alan olarak kabul edilmiştir. Hem II. Abdülhamid hem de Jön Türk dönemine ait polis kaynaklarının, başkentte kamu düzeninin sağlanması, takviye edilmesi veya onarılmasının gerekliliğini vurgulaması, bunu yaparken de kendi bütünlük ve sağlamlığının sürekli altını çizmesi (asayiş ber-kemâl), polis icraatının birincil kaygısını ve polisin hangi ölçülere göre değerlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır: Kamu huzuru, yani herhangi bir siyasi anlaşmazlığın olmaması; daha da geniş bir perspektifle, ayrıntılarına ilerleyen sayfalarda gireceğimiz hukuki, toplumsal ve ahlâkî kurallara uyulması.

Emniyetten inzibata

Her ne kadar hayli sık başvurulan bir kelime olsa da, kamu düzeninin kelime dağarcığında sadece asayiş yoktur. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nda, keza 1856 Islâhat Fermanı'nda defalarca karşımıza çıkan bir diğer terim de emniyettir.[24] Emniyet

nitelendirilen tarihçilerin bakış açısına göre, modern polisin doğuşunun temelinde suçtan çok toplumsal denetim projesi yatar. Bkz. Clive Emsley, *The English Police, A Political and Social History*, Harlow, Pearson, 1996.

24 Kelimenin Redhouse sözlüğünde verilen İngilizce karşılığı şöyledir: *Safety, freedom from fear, security* (s. 339).

kelimesinin hem 1909'da kurulan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin, hem de ismi bu kurumla aynı anlama gelen ve onun İçişleri Bakanlığı'na bağlı güncel hali olan Emniyet Genel Müdürlüğü'nün adında kullanılması da, yapılan tanımı destekler niteliktedir. Bu bağlamda 1856 Islâhat Fermanı'nda polise dair kaleme alınan birkaç satır şöyle der:

> Ve Darussaltanat-ı seniyyem ve eyalet ve bilâd ve kurada umur-ı Zaptiyenin tanzimi maddesi asude-i hal olan kâffe-i tebaa-i mülûkaneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahihan ve kaviyyen emniyet verecek surette tanzim kılınması.[25]

Reinkowski emniyetin "teknik olarak güvenlik üretimi" anlamına geldiğinin altını çizer; bundan kasıt, Tanzimat reformlarıyla oluşturulan polis kuvvetlerine tanınan ayrıcalıklı müdahale alanıdır.[26] Bu tanıma ek olarak asayişin genelde kamu düzenine, yani toplumda herhangi bir karışıklık olmaması haline işaret ettiğini; emniyetin ise daha özel olarak, yukarıdaki alıntının da belirttiği gibi, kişilerin ve malların güvenliğine dair olduğunu söyleyebiliriz. 1909 yılında yeni kurulan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin isminde, "emniyet"in yanına "umumiye", yani "genel" kelimesinin eklenmesi de bundan dolayıdır.

Her ne kadar Arapça kökenli emniyet kelimesi uzun zamandan beri kullanılsa da, 19. yüzyıl sonlarına ait resmî metinlerde emniyet kavramına verilen önem ve kelimenin 1909'dan itibaren polis teşkilatının isminde kullanılması, imparatorlukta polis meslek bilgisi ve polisin amaçlarına dair fikir yürütülmeye başlandığı anlamına gelir. Kavramın popülerleşmesinde Fransız "Emniyeti"nin etkisinden, polis modellerini ele aldığımız bölümde bahsedeceğiz. Burada, emniyet ve polis kavramları arasında gözlemlenen yakınlaşmanın, günümüz kelime dağarcığında emniyet teriminin anlam açısından neredeyse polisle eşanlamlı sayılması sonucunu doğurduğunu belirtmekle ye-

25 Bkz. Kili ve Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, s. 27.

26 Maurus Reinkowski, "The State's Security and the Subjects' Prosperity: Notions od Order in Ottoman Bureaucratic Correspondence (19th Century)", *a.g.e.*, s. 200.

tinelim: Yani bugün Emniyet'e gitmek, polis müdürlüğüne gitmek anlamına gelmektedir. Jön Türk döneminin ilk yıllarından itibaren başlayan bu anlamsal kayma, devletin asayiş konusundaki rasyonelleşmiş bir devlet yaklaşımının işaretlerinden biri olarak okunabilir; bu yaklaşım kapsamında polis, hem yurdun hem de vatandaşların güvenliğini sağlama görevini üstlenmeye başlamıştır.[27]

Sık sık asayiş ve emniyet ile birlikte kullanılan inzibât sözcüğü, gözden geçirdiğimiz polis zabıtlarında karşımıza oldukça sık çıkmıştır. Asayişi korumaktan sorumlu kuvvetler, özellikle de polis için kullanılan zâbıta ve zâbtiye terimleri ile aynı kökten gelen inzibât, kimi zaman kolluk kuvvetlerini tanımlayan kalıplarda da kullanılır: Bunun bir örneği askerî ve mülki me'mûrîn-i inzibâtiyedir.[28] İnzibât ile asayiş yan yana geldiğinde, ikisinin arasındaki farkı anlamak her zaman kolay değildir. Başkentte polis yapılanmasına dair kaleme alınan 1896 tarihli talimatnamenin başlangıç kısmına bakıldığında, kullanılan inzibât kelimesinin Fransızcaya "disiplin" diye çevrilebileceği sonucuna varılabilir:

> Polis me'mûrîninin vezâ'if-i asayiş ve inzıbât-i umûmiyenin muhâfazasıyla [...] mükellef ise.[29]

Maurus Reinkowski inzibâtı, Tanzimat'ın 1860'lardan itibaren başlayan ikinci evresinde göklere çıkarılan yeni düzenin en önemli kavramlarından biri olarak kabul eder. Reinkowski'ye

27 Bugün artık "emniyet", hem Türkçe kökenli hem de daha teknik ve bilimsel bir çağrışımı bulunan güvenlik kelimesiyle rekabet halindedir. Bununla birlikte, Jön Türk döneminde emniyet tabirinin kullanılışından farklı olarak, bugün güvenlik kelimesi yalnızca devlet tarafından kendi görev ve amaçlarını tanımlamak için değil, aynı zamanda kamusal veya özel alanların denetiminde giderek daha fazla rol oynamaya başlayan gayriresmî aktörler tarafından da kullanılmaktadır. Örneğin artık güvenlik konusunda uzman özel şirketlere bağlı çalışan özel güvenlikler söz konusudur.

28 BOA, DH.EUM.THR, 5-35, 15 Eylül 1325 [28 Eylül 1909]. Metin, başkentteki askerlerin, jandarmanın ve polislerin Direklerarası tiyatrolarına bedava girebilmek için güçlerini kötüye kullandıklarından yakınmaktadır.

29 *Dersaadet ve bilad-ı selâsede âsâyiş vazifesiyle mükellef olan nizamiye ve jandarma asakir-i Şahanesiyle polis memurlarının suret-i hareketlerine dair talimat*, 1896. Karş. Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, cilt 1, s. 114-116.

göre söz konusu dönemden itibaren, eğitim ve disiplin kavramlarının merkezi bir yer işgal ettiği, disiplinli ve medeni insanlar üzerinde temellenen bir nizam hali ve asayiş devleti kurmayı hedefleyen, yeni bir asayiş anlayışı ortaya çıkmıştır. Reinkowski bu durumu, "ehlileştirme" çabalarına maruz kalan bir Arnavut kabilesi örneği üzerinden ikna edici bir biçimde açıklar.[30] Reinkowski'nin bu tezi, Selim Deringil'in Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl sonlarından itibaren yürüttüğü "öykünme sömürgecilik" konusunda ileri sürdüğü ve Arap illerinden örneklerle desteklediği argümanlarıyla aynı yöndedir.[31] Yaptığı baskının yanı sıra vilayetlerde asayişin sağlanması için müdahalelerde de bulunan devlet, eğitime ağırlık verir ve tıpkı dönemin Batılı sömürgeci devletleri gibi, kendine uygarlaştırıcı bir rol biçer.

Peki, taşranın "nizama sokulması" konusuna yeni bir nefes getiren bu varsayımlar başkentte asayişin sağlanmasına dair aydınlatıcı olabilir mi? Bu noktada kelimeler üzerinde gerçekleştirilen analizlerin sınırına gelindiğini söylemekte yarar var. İnzibât ve disiplinin anlam açısından denk olduğu kabulünden hareket edilirse, inzibât sözcüğünün titizlikle incelediğimiz polis arşivlerinde her yerde göze çarpması bize devletin, Foucault'nun *Surveiller et punir* [*Hapishanenin Doğuşu*] isimli eserinde sunduğu modelde olduğu gibi, bir ıslah ve homojenleştirme çabasına girdiğini; polise "disiplin önlemleri alma" veya "disiplini sağlama" görevinin verildiğini düşündürebilir. Öte yandan inzibât teriminin, onu düzene dair diğer kelimelerden açıkça ayırabilmemize yarayacak, ya da hiç değilse onun düzenin kendisinden ziyade asayişi sağlayabilecek bir süreci ifade ettiğini vurgulamamıza imkân tanıyan bir şekilde kullanıldığı belgeler hayli nadirdir. 19. yüzyıl, özellikle de Jön Türk dönemi Osmanlı hapishaneleri hakkında gerçekleştirilmiş son çalışmalar

30 Reinkowski, "The State's Security and the Subjects' Prosperity: Notions od Order in Ottoman Bureaucratic Correspondence (19th Century)", *a.g.e.*, s. 210-212.

31 Selim Deringil, "'They live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, 45, sayı 2, 2003, s. 311-342.

bu tezi savunma eğiliminde de olsa, "inzibat"ın kelime anlamının ötesinde, polisin ve devlete bağlı diğer güçlerin icraatının ruh ve bedenleri disipline etmeye yönelik bir girişim olarak kabul edilmesine imkân tanıyacak veriler azdır.[32]

Özetlemek gerekirse kelime dağarcığı, denetim ve asayiş uygulamaları hakkında sahip olduğumuz bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha iyi bilinen örneklerde bile herkesin üzerinde mutabık olmadığı bir yorumu geçerli saymaya yetmeyecek kadar sınırlıdır. Bu çalışmanın belki de en önemli hedefi, "nizam" kavramının imparatorluğun geçirdiği sosyopolitik dönüşümlerin bir sonucu olarak değiştiğinin ve karmaşıklaştığının; söz dağarcığının daha derinlemesine incelenmesinin Tanzimat çağının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak yeni bir ışık tutabileceğinin altını çizerek, bu kavramın tarihselleştirilmesi yönünde bir adım atmasıdır.

"Kamu düzeninin tanımını yapmak, kaygan kumlar üzerinde maceraya atılmaktır."[33] Hayli eski bir Fransız hukuk kitabından alınan bu cümle, esasında düzene dair Osmanlıca terimler üzerine yaptığımız bu kısa sunumu özetler niteliktedir. Düzen hakkındaki kelimeler çoğul ve değişkendirler; bu nedenle de tekleştirici tanım çabalarını başarısızlığa mahkûm ederler. Soyut bir ilkeden somut bir gerçeğe veya süreçten norma kadar her aşamada "nizam/düzen" kavramı ideolojik, siyasi ve toplumsal birçok açıdan okunabilir; öyle çok yönü vardır ki, onu bütünüyle kapsamaya hiçbir kelimenin gücü yetmez.

Bu saptama yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na özel değildir ve esasında düzene dair tüm düşünceler için geçerli gibi gözükmektedir. Kitabın devamında asayişin sağlanması biçimleri ve öncelikleri incelenirken, bu bölümde ileri sürülen varsayımlara belirli nüanslar getirilecektir. Bununla birlikte, düzenin keli-

32 Gültekin Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde *Hapishane* Islahatı (1839-1908)", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2002; Kent Schull, "Penal Institutions, Nation-state Construction, and Modernity in the Late Ottoman Empire, 1908-1919", Yayımlanmamış doktora tezi, Los Angeles, UCLA, 2007.

33 Philippe Malaurie, *Les Contrats contraires à l'ordre public*, Paris, 1953, cilt 1, s. 69, alıntılayan: Hélène Ménard, *Maintenir l'ordre à Rome*, s. 9.

melerine dair sunduğumuz bu ilk yaklaşım karşı kutbun, yani düzensizliğin/asayişsizliğin anlam alanı hakkında tamamlayıcı bir inceleme yapılmadığı takdirde eksik kalacaktır.

Asayişsizliğin dereceleri

Düzensizlik/asayişsizliğin anlam alanı bizi iki açıdan ilgilendirmektedir. Öncelikle, Osmanlı başkentinin hem sakinleri hem de iktidar sahiplerinin gözünde neyin bir tehdit, bir tehlike veya toplumsal hayatı düzenleyen yazılı/yazısız kurallara aykırı bir davranış teşkil ettiği hakkında bize somut göstergeler sunar. Bunun ötesinde, nizam fikrinin ve asayişi sağlama pratiklerinin kaynağında asayişsizlik deneyiminin yattığı söylenebilir. Bu çerçeveden bakıldığında asayişe ait kavramların ve onların toplumsal, siyasi bağlamlarda somutlaşmış hallerinin anlaşılması için, neyin asayişsizlik olarak algılandığından hareket edilmesi gerekir.

Böylece geriye, imparatorluğun son dönemlerinde Osmanlı kenti bağlamında neyin asayişsizlik olarak anlaşıldığının ortaya konması kalır. Osmanlıca kaynaklarda asayişsizliğin söz dağarcığı en az nizam/asayişinki kadar zengindir: Kullanılan terimler hayli fazladır ve her birine ayrı bir tanım bulmak tıpkı düzen kelimelerinde olduğu gibi zordur. Öte yandan, nizama dair sözcükler tek kelimeyle ifade edilemeyecek kadar karmaşık olan bir gerçekliğin farklı yüzlerini tanımlarken; asayişsizliğe ait kelimeler daha çok vahamet derecelerine göre birbirinden ayrılır. Okuyucu ya da yazarın hükmü, sözcüklerin olumsuzlama yüklerinin azlık veya çokluk derecesine göre yapılan bir süzme ile oluşur. Asayişsizlik dediğiniz anda zaten onu mahkûm etmişsiniz demektir.

Bu mahkûmiyetin ifade tarzlarından biri olumsuzlama kullanmaktır: Asayişsizlik, asayişin yokluğu, ahlâkî ilkeler haline getirilmiş değerlerin yokluğu üzerinden tasvir edilir. Örneğin belgelerde çok sık rastlanan uygunsuzluk, bu terimlerden biridir. Muhtelif karışıklıkların önlenmesi konusunda polise verilen talimatlarda "herhangi bir uygunsuz davranış/olaya mey-

dan verilmemesi" gerektiğinin sıklıkla altı çizilmiştir.[34] Uygunsuz sıfatı yalnızca davranışlar veya olaylar için kullanılmaz: Aynı zamanda kanuna veya ahlâka aykırı davranması sebebiyle istenmeyen bir kişiyi de niteleyebilir. Örneğin hayat kadınlarının ve onları çalıştıranların, genelde mahalle sakinleri tarafından verilen dilekçelerde uygunsuz olarak nitelendiklerine ve mahalleden gönderilmelerinin talep edildiğine rastlanır. Uygunsuz tabirinin ahlâka dair çağrışımını, Tarlabaşı sakinlerinin Beyoğlu mutasarrıfına yazdığı ve evini genelev olarak işleten bir kadının faaliyetine son vermesini talep eden dilekçeden yapılan şu alıntıda belirgin bir şekilde duymak mümkündür:

> İskân eylemekte olduğumuz Kalyoncu Kulluğunda Serkiz sokağında iki numaralı hâneye uygunsuz makûlesinden ve tebai devlet-i 'aliyeden Ermiya nâm-ı diğer Eleni nâmında birisi isticâr ile 'umûmhâne şekline ifrağ ederek gece ve gündüz adâb-ı 'umûmiye ve insaniyete mugâyır çirkin halleriyle [...].[35]

Uygunsuzluk ve uygunsuz kelimeleri, görece önemsiz bir asayişsizlik seviyesini ifade eder. Devletin bakış açısından uygunsuzluk, kamu düzeni için ciddiyet teşkil etmeyen ve önleyici tedbirler yardımıyla veya kolluk kuvvetleri tarafından çözülebilecek bir olay, bir karışıklıktır. Otoriteleri tehdit edecek siyasi bir boyut taşımaz ve her zaman yürürlükteki kanunlara aykırı bir durum olması gerekmez. Sarhoşlar, kıyafetini gerektiği gibi iliklememiş memurlar, iyi örtünmemiş kadınlar: Hepsi toplumsal veya ahlâkî nizama aykırı tutumları itibariyle "uygunsuz" davranmış sayılırlar. Uygunsuzluk, her şeyden önce

---

34 Örnek olarak bakınız BOA, İ.HUS, 21.Ra.1313(H) [11 Eylül 1895] iradesi. Burada bir Fransız gemisinin İstanbul'a demir atması söz konusudur ve polisten her türlü kargaşanın engellenmesi için gereken tüm önlemlerin alınması istenir: "*Bir gûnâ uygunsuzluk zuhûruna aslâ meydân verilmemesi*". Uygunsuzluk kelimesine, başkent polisinin birçok bölüme ayrılmasını ve bölümlerden birinde yaşanacak bir uygunsuzluktan o bölümün komiser ve komiser yardımcısının sorumlu tutulmasını öngören bir polis reformu tasarısında da rastlanılır: "*Bir dâ'ire dahilinde zuhûr edecek uygunsuzluktan o dâ'irenin komiser ve mu'âvini mes'ûl tutulması.*" Karş.BOA, İ.HUS,26.C.1313(H) [14 Aralık 1895].

35 Burada "uygunsuz makûlesinden" tabiri, iyi denemeyecek, adı kötüye çıkmış anlamında kullanılmıştır.

bir algı meselesidir; İstanbul sakinlerinin şikâyet ve yakınmalarında bu kelimenin karşımıza sık sık çıkması da bundandır. Çoğu zaman yan yana anıldığı ahlâk, adâb ve münasebet gibi kelimelerin olumsuz türevleriyle birlikte uygunsuzluk kelimesinin, başvurduğumuz kaynaklarda –her ne kadar küçük çapta asayiş ihlalleriyle ilgilenen mahalle karakollarının arşivleri artık yoksa da– sık kullanılması başkent polisinin başta gelen faaliyetlerinden birine işaret eder.[36] Polisin Abdülhamid döneminin siyasi baskı ortamında önemli bir aktör olduğu doğrudur; fakat yalnızca bunun üzerinde durup, o dönemde polis memurlarının büyük bir kısmının, bugünün Türkiye'sinde belediye zabıtasına verilmiş olan "alt kademe polis" görevlerini yerine getirdiğini de unutmamak gerekir.

Daha geniş çaplı kargaşalara gelince, Abdülhamid döneminde en çok kullanılan kelimenin fesâd olduğunu söyleyebiliriz.[37] Fesâd sözcüğü fazlasıyla siyasi bir çağrışım taşır ve genellikle rejim düşmanlarının, özellikle de Jön Türk muhaliflerin ve Ermenilerin tehlikeli planlarını ifade etmek için kullanılır. Zarar vermeyi hedefleyen veya daha önce de suç sayılan hareketlerde bulunmuş olan birey veya grupları damgalamakta kullanılır: *erbâb-ı fesâd, cemiyet-i fesâd.*

Zaptiye Nezareti'nin, başkent polisini Ermeniler üzerindeki gözetimi artırmaya çağırdığı 1890 tarihli bir raporundan alıntıladığımız aşağıdaki pasajda, fesâd sözcüğünün kendisine ve türevlerine üç kez rastlamaktayız:

> Ermenilerden birçoğu Kasımpaşa ve Galata ve Tophane cihetinde bazı han ve kahvehanelere gitmekte bulundukları anlaşıldığından ve bunlar zikr olunan mahalleler cemiyât-i fesâdiyesi tarafından burada Ermenileri ifsâd ve ika-i fesâd maksadıyla gönderilmiş olduğundan zikr olunan han ve kahveha-

36 Örneğin iyi örtünmemiş kadınlarla ilgili olarak bkz. BOA.DH.EUM.THR 47/11, 2 Ağustos 1326 [15 Ağustos 1910]: "*Tesettür-ı nisvân emr-i mühimmine bazı nisvân-ı islâmiye taraflarından tamamiyle ri'ayet edilmemekte ve adâb ve ahlâk-ı milliyeye muhalif efzâ ve harekâtta bulunmakta oldu*".

37 Redhouse, s. 1383: "1. *Any state or act that is not good; badness; wrong doing; fraud; depravity; corruption.* 2. *Sedition; intrigue; riot; disorder*". Anlaşılacağı üzere fesâd kelimesinin ahlâkî bir boyutu da vardır.

> nelere mahsusan ve hâfiyen gayet zeki ve gözü açık memurlar gönderilerek ve icâbına göre gönderilecek memurlara serrişte verilerek hanlarda muvakkaten bir oda tutturularak bunların ahvâl ve harekât-ı umumiyelerinin tahkik ve tecessüs ettirilmesi.[38]

Benzer şekilde, 1897'de, yani Osmanlı Bankası'na bir Ermeni devrimci komitesi tarafından yapılan saldırıdan bir yıl sonra, polis yeni eylemleri engellemek adına şu şekilde dikkatli olmaya çağırılacaktır:

> Erbâb-ı fesâd müteaddid yerlerde ika-ı harik ile Islâmı şaşırtmak teşebbüsatında bulunmaları melhûz olmasına mebni mahallat ve çarşılarca takayyüdât-ı mükemmele icra kılınması.[39]

Fesâd kelimesi ve türevleri, kamu düzeni ile siyasi düzenin kesişme alanında yer alırlar.[40] Yalnızca başkentin huzuru değil, çeşitli türde siyasi karşı çıkışlar sebebiyle tehdit altında bulunan rejimin istikrarı ve otoritenin korunması söz konusudur. Bahsi geçen bu tehlikeye karşı önerilen çözüm ise denetim ve gözetime dayalıdır: Şüpheli kişiler hakkında soruşturma yapılması, riskli sosyalleşme mekânlarının (kahvehaneler gibi) izlenmesi. Amaç muhalif grupların örgütlenmesini, propaganda aracılığıyla saklı ve gizli faaliyetlerini kötü niyetli eylemlere (icrâ-yı mel'anet), toplanma ve gösterilere (ictimâ', nümâyiş), ve hatta ayaklanma veya başkaldırıya (isyân) dönüştürmelerini engellemektir.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken asayişsizliğin söz dağarcığı asayişinkinden çok daha fazla evrilmiş ve zenginleşmiştir. İktidarı süresince, Sultan II. Abdülhamid'in güvenlik takıntısı asayişsizliğe ait söz dağarcığı üzerinde iki yönden etki etmiştir. Bir yandan Osmanlı otoriteleri ve asayişi sağlamakla sorumlu kuvvetler her türlü muhalefet tarzının ve karışıklık tezahürünün izini sürmüş, bu da resmî kaynakların asayiş ihlalleri lügatın-

38 BOA, Y.PRK.ZB 6/73, 6 Teşrîn-i sânî 1306 [18 Kasım 1890].

39 BOA, Y.PRK.ZB 18/27, 14 Ağustos 1313 [26 Ağustos 1897].

40 Fesâd kelimesi üzerine detaylı bir inceleme için, karş. H. Yunus Apaydın, İlhan Kutluer, "Fesâd", *TDVİA*, cilt 12 (1995), s. 417-422.

da aşırı bir genişlemeye yol açmıştır. Diğer yandan, matbu yayınlar üzerindeki sansürün bir sonucu olarak, asayişsizlik alanına dair birçok kelime yasaklı ilan edilmiştir. Sansür, Abdülhamid'den evvel de vardır: Basın hakkında ilk kanun 1857 tarihlidir ve onu 1865 ile 1867 kanunları izlemiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde, bilhassa da 1890'lardan itibaren matbuat üzerindeki denetim çok daha ciddileşir ve sistematik hale gelir.[41] Yere ve zamana göre değişkenlik gösteren sansürün en kuvvetli olduğu yerlerin başında, sultanın şahsını ve rejimin çıkarlarını korumak adına başkent gelir. Sansürün birçok farklı yüzü vardır; bazı kelimelerin yasaklanması, sansürün bizim konumuz açısından fazlasıyla önem teşkil eden bir yüzüdür. François Georgeon, o döneme ait Osmanlıca bir resimli sözlük olan *Resimli Kamus-ı Osmanî*'nin yazarının aktardığından hareketle kaleme aldığı aydınlatıcı bir makalesinde, dönemin Tetkik-i Müellefat Komisyonu tarafından yasaklanan kelimelerin bir listesini verir.[42] Metinde bahsi geçen elli sekiz kelimeden on üçü, doğrudan veya çağrışım yoluyla, şiddet ve düzensizliğin anlam alanına girmektedir: Arsenik, aksülümen, anarşi, ihtilâl, infilâk, inkılâb, bomba, hal', humbara, dinamit, zehir, isyân, avâm.[43]

Yukarıda verilen listenin tek başına Abdülhamid döneminin yasaklı kelimeleri hakkında her şeyi yansıttığı söylenemez: Bahsi geçen sözcüklerin bazıları dönemin yayınlarında kendini gösterirken, bu listede yer almayan başka bazı kelimeler de bozguncu olarak nitelendirilerek sansürlenmiştir.[44] Yine de bu belge

41 Sansür hakkında, Fatmagül Demirel'in arşiv belgelerine dayanan yakın tarihli şu kitabına başvurulabilir: Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007.

42 François Georgeon, "Mots interdits. À propos d'un document sur la censure ottomane au début du siècle", *Sous le signe des réformes. État et société de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, İstanbul, Isis, 2009, s. 43-54. *Resimli Kamus-ı Osmanî*'nin yazarı Ali Seydi'ye göre sözlüğü, içinden yaklaşık elli kelimenin çıkarılmasının ardından 1905 Eylül'ünde basım ruhsatını almıştır. Sözlüğün ilk cildi 1908 yılında, devrimden önce; onu izleyen ikinci ve üçüncü ciltleri ise 1909-1911 yılları arasında basılmıştır.

43 Georgeon, *a.g.e.*, s. 45.

44 Başka bir yasaklı kelimeler listesi için bkz. Paul Fesch'in 1907 yılında yayımlanan *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid* (çev. Erol Üyepazarcı, *Abdülhamid'in Son Günlerinde "İstanbul"*, İstanbul, Pera Yayıncılık, 1999)

birçok açıdan ilgi çekicidir. Öncelikle, dönemin otoritelerinin büyük tehlike olarak addettiği şeyleri vurgulaması bakımından önemlidir: sultana karşı suikast (zehir ve suikast anlam alanı) ve siyasi ayaklanma (isyan anlam alanı). Listede avâm sözcüğünün yer alması da ayrıca anlamlıdır zira daha sonra da değineceğimiz üzere "avam"ın tehlike olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Belgenin dikkat çeken bir diğer boyutu ise, rejimin otoriter anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak, iktidarın dile el koyma arzusunu yansıtmasıdır. Yukarıda düzensizlikten söz etmenin onu daha en başından mahkûm etmek veya önlemek anlamına geldiğini belirtmiştik; bu görevlerin ikisi de devletin alanına girmektedir. Devlet dışı aktörlerin sözle veya yazıyla düzensizlikten bahsetmesi, kişinin –ister arzu ederek ister korkarak– istikrar bozukluğunu tahayyül veya tasvir etmesi itibariyle bozgunculuk olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış ise bahsi geçen aktörler için sansürü, daha da kötüsü otosansürü doğurmuştur.[45] Osmanlı Devleti bu tavırla siyasi kelime dağarcığını tekeline alma arzusunu göstermektedir; benzer bir durum Atatürk'ün başlattığı dil reformunda da karşımıza çıkacaktır.[46]

Düzenin ve düzensizliğin kelimeleri üzerine sunduğumuz bu kısa ve genel bakış, elbette eksiksiz bir bakış değil. Arap dili, önceki sayfalarda değindiğimiz kelime kökleri üzerinden sayısız kelime türetme imkânı tanır. Ayrıca, daha önceki yüzyıllar hakkında birçok çalışmanın konusu olmuş ve 19. yüzyıl bağlamında da daha detaylı bir incelemeyi hak eden hukuki kelime dağarcığı ve suç terminolojisi bu kitaba bilinçli olarak da-

---

isimli kitabı, s. 52-53. Yazar burada gazeteleri ilgilendiren dokuz maddelik bir düzenlemeden bahseder ve yedinci maddenin "tüm tarihi ve coğrafi isimlerin kullanımını" yasakladığını belirtir. Bununla birlikte Osmanlı arşivlerinde bu konuda herhangi bir listeye rastlanılmamıştır.

45 Şemseddin Sami Bey'in Fransızca-Osmanlıca sözlüğü üzerine bir inceleme için bkz. Louis Bazin, "Censure ottomane et lexicographie: le *Kamus-i Fransevî* de Sâmi bey", Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Paul Dumont (der.), *Economies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin XVIIIe-début XXe siècles)*, Paris, CNRS, 1983, s. 203-206. Yazar, sözlüğün 1905 tarihli basımında "inkılab" sözcüğünün yalnızca astronomik anlamına yer verildiğinin altını çizer.

46 Georgeon, "Mots interdits. À propos d'un document sur la censure ottomane au début du siècle", *a.g.e.*, s. 54.

hil edilmedi.[47] Her ne kadar buraya kadar saydığımız terimlerin çokanlamlılığı, başvurulan kaynakların çokluğu ve çeşitliliği konu hakkında kesin sonuçlara varılmasını zorlaştırsa da, söz dağarcığı üzerinden ortaya koyduğumuz yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de başkentte düzen ve düzensizliğe bağlı menfaatlerin tanımlanması açısından yeni referans noktalarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır.

İlk referans noktası, kullanılan kelimelerin –ister nizama/düzene, ister karışıklığa dair olsun– büyük bir çoğunluğunda siyasi, toplumsal ve ahlâkî boyutların iç içe geçmesidir. Kamu düzeninden anladığımız şey, tüm bu farklı boyutların ahenkli bir bileşimidir ve bu bileşim başkent, hatta bazen imparatorluk düzeyinde sosyopolitik dengeleri sarsabilen karışıklık etkenleri tarafından sürekli tehdit altında tutulmaktadır. Ortaya konan ve esasında birincisinin mantıksal bir sonucu olan ikinci referans noktası ise şudur: 1908 devrimiyle başlayan siyasi kopuş ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi, başkentteki kamu düzeni sorunsalında ancak kısmen değişikliğe yol açmıştır. Siyasi hesaplar açıkça değişmiş olsa da, bu durum kamu düzeninin toplumsal ve ahlâkî bileşenleri ve düzeni tehdit eden tehlikeler için geçerli değildir.

Nizama/düzene ve karışıklığa dair Osmanlıca söz dağarcığı üzerinde gerçekleştirdiğimiz bu kısa incelemeden hareketle iktidar tarafından otorite, denetim gücü ve şiddete dair bir "sembolik alan inşasında", söz dağarcığının çok önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz.[48] Hamit Bozarslan'ın da dile getirdiği gibi:

---

47 Suçlara dair söz dağarcığı, Osmanlı mahkeme kayıtlarına dayanan çalışmalar için çok büyük bir önem taşır. Cinsel suç terimleriyle ilgili olarak şu kaynaklara başvurmak mümkündür: Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab (Ahlâk Oyunları. 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet)*, s. 352-363 ve Başak Tuğ, *Politics of Honor: The Institutional and Social Frontiers of "Illicit" Sex in Mid-Eighteenth-Century Ottoman Anatolia*, Yayımlanmamış doktora tezi, New York University, 2009, s. 190-214. Klasik Osmanlı hukuk kavramları hakkında genel bir bakış açısı için ise bkz. Uriel Heyd, *Studies on Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, Clarendon Press, 1973.

48 Bu noktada Hamit Bozarslan'ın Jön Türk döneminin siyasi dili üzerine gerçekleştirdiği bir çalışmada ortaya koyduğu bakış açısına katıldığımızı belirtmek isteriz. Hamit Bozarslan, "Vocabulaire politique de la violence, l'exemple jeu-

> Bir hâkimiyet veya başkaldırı sözdiziminin öğeleri olan kelimeler davranışları, nesneleri, toplumsal, siyasi veya etnik grupları nitelendirmeyi ve devre dışı bırakmayı, sıralamayı ve derecesini düşürmeyi, bütünleştirmeyi ve dışlamayı sürdüreceklerdir.[49]

Bu çalışmada ele alınan anlam alanı, düzene ait kelimeleriyle ve yasaklı sözcükleriyle, kamu düzeninin ve onun aktörlerinin yeniden tanımlanış sürecinin hem habercisi hem de aracıdır. Şimdi okuyacağınız bölümün merkezinde ise söz konusu yeniden tanımlanma süreci yer alacaktır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından itibaren Osmanlı başkentinde yürütülen asayiş politikalarını biçimlendiren sosyopolitik koşulların analiz edileceği bir sonraki bölümün odak noktasında da bu yeniden tanımlama süreci yer alacaktır.

---

ne-turc", Kieser, *Aspects of the Political Language in Turkey: 19th-20th Centuries*, s. 91.

49 *A.g.e.*

2

Yeniçerilerden 20. Yüzyılın Eşiğine: Bir İmparatorluk Meselesi Olarak İstanbul'un Emniyeti

Bir başkentin benzersiz bir statüsü olduğunu söylemek belki totoloji olacaktır ama bu durum İstanbul için fazlasıyla geçerlidir; öyle ki, kendi tarihi İstanbul'a, merkezi olduğu devletin de sınırlarını aşan özel bir aura kazandırmıştır.[1] Bizans, yani Doğu Roma İmparatorluğu'nun on bir asır boyunca başkenti olan bu eski Grek kenti, II. Mehmed (Fatih) tarafından 1453 yılında fethedilmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolü haline gelmiştir. İstanbul'un askerî, siyasi ve simgesel açıdan ele geçirilmesi, Osmanlı beyliğinin bir imparatorluğa dönüşmesinde belirleyici yönlerden biri olmuştur.[2] Bu bölümde, Tanzimat öncesi dönem ile yeniçeriler sonrası dönem arasında kamu düzeni sorunsalı açısından var olan kopuş ve devamlılıklar üzerinde düşünülerek başkentte düzene dair bazı meseleler aydınlığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

---

1 İstanbul'un tarihine dair eserler saymakla bitmez. Örnek olarak bkz. Robert Mantran, *Histoire d'Istanbul* (çev. Teoman Tunçdoğan, *İstanbul Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001), Paris, Fayard, 1996; Doğan Kuban, *Istanbul: An Urban History. Byzantion, Constantinopolis, Istanbul* (*İstanbul: Bir Kent Tarihi. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*), İstanbul, Tarih Vakfı, 1996.

2 Osmanlı başkentinin sahiplenilme süreci hakkında bkz. Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis/Istanbul, Cultural Encounter, Imperial Vision and the Construction of the Ottoman Capital*, Pennsylvania State University Press, 2009.

İmparatorluğun siyasi ve simgesel merkezi

Konstantinopolis'in fethinden sonra II. Mehmed ve halefleri devletin başkent üzerindeki denetimini sağlamak adına çok çaba sarf etmişlerdir. Şehrin yeni iktidar tarafından sahiplenilmesinin yolu, ucu hem kentsel dokuya hem de farklı nüfus topluluklarına dokunan volontarist politikalardan geçmiştir. Burada, yeni başkentin Osmanlı ve Müslüman kimliğini ortaya koymak amacıyla sivil ve dinî anıtlar inşa edilmesi politikası üzerinde durmayacağız. Buna karşılık, kitlelerin denetimi konumuzun özünü teşkil etmektedir. II. Mehmed'in yönetiminde, İstanbul'u yeniden iskân etmek maksadıyla imparatorluğun diğer bölgelerinden Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi topluluklar davet veya sürgün edilerek kente getirilmiştir. İlk yirmi, otuz yıl boyunca başkent nüfusunun çoğunluğunu şehre zorla getirilen bu topluluklar oluşturmuştur. Bugüne ulaşan 1477 tarihli ilk nüfus sayımı, yürütülen nüfus politikasının sonuçlarını değerlendirmeye olanak tanır: Söz konusu tarihte şehrin tahmini nüfusu 60.000 ile 70.000 arasındadır ve bugünkü Tarihî Yarımada'ya tekabül eden alandaki nüfusun % 60 kadarı Müslüman, % 40 kadarı ise Ortodoks Rum, Yahudi, Katolik, Ermeni ve Çingenelerden oluşmaktadır.[3] Eski Ceneviz kolonisi Pera'da Ortodoks Rumlar ve Avrupalılar çoğunluktadır. Başkentin fazlasıyla heterojen, imparatorluğun çok etnisiteli ve çok dinli niteliğini yansıtan demografik yapısı ve 16. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl arasındaki dönemde nüfusun 300.000 ile 400.000 arasında seyretmesi, Osmanlı elitine göre rejimin gücünü ifade eden faktörlerin başında gelir. Fakat önceleri arzu edilen bir özellik olan bu çeşitlilik, sonraları başkentteki asayişin temel meselelerinden biri halini alacaktır: Osmanlı yöneticilerinin 15. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına dek karşı karşıya kalacakları denklem, çok çeşitli etnik ve dinsel aidiyetlere sahip olan tebaanın devlete bağlılığının ve kentsel alanda barış-

3 Ekrem Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.

çıl bir biçimde bir arada yaşamasının sağlanmasıdır.

Burada 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti boyunca başkentte asayişin sağlanmasına veya sarsıldığında yeniden tesis edilmesine imkân tanıyan yöntemlere ayrıntılı bir biçimde değinmemiz mümkün değil. Bu sebeple kamu düzenine ve onun korunmasına dair iki nokta üzerinde yoğunlaşılmıştır; bu sayede sorunlar arasındaki devamlılığı ve onlara siyasi iktidar tarafından getirilen çözümlerin geçirdiği dönüşümü daha iyi tespit etmek mümkün oldu. Ele alınacak ilk mesele göçmenler ve başkente girişlerin denetimi hakkında yürütülen politikalar; ikincisi ise, sosyalleşme mekânları ve onların gözetimidir.

Göçmenler ve onların denetimi

Yukarıda da değindiğimiz üzere göç sorunu İstanbul'un fethiyle birlikte II. Mehmed tarafından yürütülen mecburi iskân politikalarının ardından ortaya çıkmıştır.[4] Her ne kadar 16. yüzyıl boyunca başkenti yeniden iskân etme çabaları sürmüş olsa da, yüzyıl sonlarına ait kaynaklarda başkente yönelik kontrol edilemez nüfus akınının uyandırdığı kaygılar karşımıza çıkar.[5] Göç sorunu, Anadolu'daki kırsal nüfusun kentlere doğru kaçmasına neden olan Celali isyanlarının da etkisiyle 17. yüzyıl boyunca katlanarak artar.[6] 18. yüzyıla gelindiğinde başkentteki göçmenlerin denetimi artık Osmanlı makamları için bir öncelik halini almıştır. İktidar, başkentte mevsimlik göçlerden siyasi ve ekonomik kaynaklı kalıcı yerleşimlere dek

---

4 Halil İnalcık, "The Policiy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIII-XXIV, 1969-70, s. 231-249.

5 Burada, tıpkı Betül Başaran'ın III. Selim dönemi başkentini konu ettiği tezinde ortaya koyduğu gibi, Osmanlı başkentinde göç sorununu ana hatlarıyla ele alacağız. Bkz. Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, Leiden, Brill, 2014, s. 12-73.

6 Celali isyanları ile bu isyanların toplumsal ve siyasi sonuçları hakkında bkz. Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization* (çev. Zeynep Altok, *Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), Ithaca-Londra, Cornell University Press, 1994.

çeşitlenen bir göç artışıyla karşı karşıyadır; kriz dönemlerinde doruk noktasına ulaşan göçler, 19. yüzyılda da hızını sürdürecektir. Denilebilir ki göçler, asırlar boyunca kentin demografik yapısını şekillendirmiş ve göçmenler başkentin iktisadi yaşamının ayrılmaz birer parçası haline gelmiştir. Buna paralel olarak iktidar da şehrin ve rejimin emniyeti adına, göç artışının önünü almak ve başkente yerleşen göçmenleri denetim altında tutmak için gerekli önlemleri almaktan geri durmamıştır. Göçle gelen nüfusa yönelik algı ve bu nüfusu hedef alan denetim politikaları, bize otoritelerin karşı karşıya kaldığı karmaşık başkent sorunsalına dair ipuçları vermektedir. Gelişen Osmanlı bürokrasisinin ve artan liman faaliyetlerinin bir sonucu olarak işgücüne giderek daha fazla ihtiyaç duyulduğu gerçeği bir yana, menşei çoğunlukla imparatorluğun taşrası olan ve sürekli kendini yenileyen kentsel bir alt tabakanın varlığı hem devlet denetimi için bir zorluk, hem de periyodik bir karışıklık kaynağı olmuştur.

Başkentteki göçmen artışını ve bu artışın kamu düzeni üzerindeki etkilerini tedirginlikle karşılayan 18. yüzyıl ve sonrasına ait belgelere Osmanlı arşivlerinde çokça rastlanır.[7] Örneğin 1730'da Patrona Halil'in başını çektiği isyanın ardından 1731 yılında yayımlanan bir fermanda failler şöyle kınanmaktadır:

> Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliyye ve Makarr-ı Saltanat-ı Seniyyem olan mahmiyye-i Kostantınıyye'de biraz müddetden berü etrâf u eknâfdan husûsâ Rûmili'nden ecnâs-ı muhtelife cem' u tavattun tarîkıyla hânlarda ve gayri yirlerde mütemekkin olmalarıyla gün be-gün cem'iyyetlerin müzdâd oldukça habs-i cibillet-lerinden ıbâdu'llâhun emvâl ü a'râzına dendân-ı tama'ların tîz dîde-i hırs u âzların bâz iderek birbirlerin ifsâd ü ıdlâl ile hıyânet ü habâsetlerin icrâ içün bundan akdem Âsitâne-i Sa'âdetüm'de bu misillü erâzil ü eşhâs tâyifesi bilâ-sebeb birkaç def'a ref'-ı livâ-yı şekâvet ve leyl ü nehârda alenen ıbâdu'llâhun dekâkîn ü hânelerin basup hılâf-ı şer'-ı şerîf ve bi-gayri hakkın

7 Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, Berkeley, University of California Press, 2010, s. 35-50.

emvâl ü esbâbların yağmâ vü gâret ve ızhâr-ı envâ'-ı mel'anet eylediklerin [...].[8]

Sonra, cezalandırılması (te'dîb) veya şehirden kovulması gereken serserileri ve yersiz yurtsuzları bildiren raporlar birbirini takip eder. On yıl sonra, 1740'ta başkentte yeni bir ayaklanma baş göstermiş, göçmenlere yapılan suçlamalar şiddetini artırmıştır. I. Mahmud'un (1730-1754) bir iradesinde başkente yönelik insan akını çeşitli sebeplerle kınanmış, göç eden kimselerden bazıları "Müminlerin malına, eşine ve çocuğuna göz dikerek fitne ve fesâd ateşini körükleyecek yakışıksız hareketlere (harekât-i şeni'a) cüret eden kepaze (erâzil) ve evbâşlar"[9] olarak nitelenmiştir. Göçmenleri eleştiren ve onları yağma, şiddet, siyasi komplolar gibi en kötü niyetlerle damgalayan bu türden metinler hayli çoktur. Söz konusu kesimler hakkında tekrarlanan bu tarz suçlamalar, onlara karşı alınan baskıcı önlemleri de haklı göstermeye yaramıştır.

Göçmenlere yönelik suçlamaların yalnızca devlet yetkililerinden gelmediğini vurgulamak gerekir. Arşivlerde korunmuş çok sayıda şikâyet dilekçesi ve ariza, kent sakinlerinin bir kısmının fesad ehli olarak gördükleri "meçhul" kimselere karşı düşmanlıklarını gözler önüne sermektedir. Böylesi suçlamalar en çok esnaf ve tüccarlardan gelmiştir; loncalar, başkente yeni gelenleri şehrin iktisadi ve toplumsal düzenini tehlikeye atmakla suçlamış ve devletten önlem alınmasını talep etmişlerdir.[10]

Demek ki devlet çok erken bir dönemden başlayarak, başkente göç akımını denetim altında tutmak için önlemler almıştır. 16. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu içerisin-

---

8 BOA, Cevdet Zabtiye. 2637/R1144 [Eylül 1731].

9 BOA, Mühimme Defteri 147/152, Ra 1153 [Haziran 1740], alıntılayan: Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, s. 63. aittir. "Şeni" kelimesi 18. yüzyılda özellikle cinsel anlamda uygunsuz, münasebetsiz hareketleri ifade etmek için sıklıkla kullanılır. Bkz. Başak Tuğ, "Politics of Honor", *a.g.e.*, s. 190-197.

10 Başaran kabiliyetsiz oldukları, kamu düzenini bozdukları ve müşterileri kandırarak kanunlara aykırı davrandıkları gerekçesiyle yabancıların kovulmasını yargıdan talep eden birçok lonca şikâyetine yer verir. Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, s. 252-256.

de yer değiştirmek isteyenler için bir tür yurtiçi pasaport olan mürûr tezkeresi zorunlu kılınmış; birçok kez gözden geçirilen bu uygulama 20. yüzyılın başlarına dek yürürlükte kalmıştır. Yolculuk etmek isteyenler belirli bir harç karşılığında tezkerelerini almadan evvel öncelikle bağlı bulundukları mahallenin dinî yetkilisinden izin, kadısından da onay almak zorundaydılar.[11] Başkente giriş noktaları, mürûr tezkerelerinin geçerliliğini kontrol eden askerler tarafından denetlenmekteydi. Ayrıca göçmenler, şehirden kendilerine kefil olan bir kimsenin de adını vermek durumundaydılar. İstanbul'da mürur tezkeresi olmadan yakalananların, kâğıt üstünde, geldiklere yere geri gönderilmesi gerekirdi. Fakat Suraiya Faroqhi'nin de ifade ettiği gibi, bu sistem esasında yarım yamalak işliyor ve başkente girişleri düzenlemekte yeterli olmuyordu.[12] Göçmenlerin kontrolden kaçmak için anayolların dışında bir güzergâh seçmek veya İstanbul'a girişi denetleyen memurlara rüşvet vermek gibi çeşitli stratejileri vardı.

Bunlara ek olarak devlet, istenmeyen kişileri tespit etmek ve şehirden atmak için başkent sınırları içerisinde de çalışmalar yürütürdü. III. Selim döneminden itibaren tutulmaya başlanan kefalet defterleri bu denetim arzusunun bir kanıtıdır.[13] Defterlerde esnafın ismi, faaliyet alanı, yaşadığı yer ve geldiği yer belirtilerek dökümü çıkarılır. Liste bununla sınırlı değildi; hanlarda veya bekâr odalarında yaşayan göçmenler;[14] kuralla-

11 Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler*, cilt 15, sayı 19, 1993, s. 169-181.

12 Suraiya Faroqhi, "Migration into Eighteenth-Century 'Greater Istanbul' as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp", *Turcica*, cilt 30, 1998, s. 163-183.

13 Geç keşfedilen bir kaynak olan kefalet defterleri, Osmanlı başkentinin toplumsal tarihine dair özel bir değer taşıyan belgeler olarak kabul edilmektedir. Bkz. Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space", *a.g.e.*, s. 72-112; Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, s. 150-175. Söz konusu kayıtlar başkent esnafının topografisinin çıkarılmasını ve coğrafi kökenlerden hareket ederek esnaf dayanışma ağlarının saptanmasını mümkün kılar.

14 Hanlar hem ticaret hem de barınma fonksiyonları taşıyan çok işlevli yapılardır. Bkz. Işık Tamdoğan, "Les han ou l'étranger dans la ville ottomane", Paul Dumont ve François Georgeon (der.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires. XVIIIe-XXe siècles* (çev. Maide Selen, Osmanlı

ra uygun olmayan, kefili olmayan veya serseri olarak nitelenen kimseler de kayıt altına alınırdı. Uygulamanın amacı, başkentte 1792 yılında gerçekleştirilen bir teftişin sonuçları için kaleme alınmış giriş metninde açıkça ifade edilmiştir:

> "Istanbul ve havalisinde vakı' han ve dükkân ve bekâr odaları ve medrese ve cami-i şerif ve kayyımhane ve sair mahallerde ve mutavattın esnaf ve bekâr ve bazı serseri kimesnelerin tahrir ve tespit olunup kefilleri olmayanların memleketlerine gönderilmek içün kemâ-kân kayıtları havi takdim olunan [defter]."[15]

Teftişlerin ve şehrin "temizlenmesi" (tathîr) adına kurallara aykırı davranan şahısların şehirden ihraç edilmesini öngören resmî yazıların mütemadiyen karşımıza çıkması, bahsi geçen önlemlerin pek de etkili olmadığının işaretidir. Bunu yalnızca devletin zayıflığına veya denetim yetersizliğine bağlayamayız. Göçmenlerin sayı ve öneminin artması, başkentin gelişmesi ve şehirde hâkim olan ekonomi politikle de doğrudan ilişkilidir. Başkentin iktisadi teşkilatı, sarayın ve elitlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir ve verimliliği azdır; böyle bir yapılanma, hem bürokratik ve askerî teşkilattaki büyümeye, hem de başkentin ikmal ve mal dağıtım merkezi olan limanın gelişmesine cevap verebilmek için her geçen gün daha fazla işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Florian Riedler'in de altını çizdiği gibi, göçmenlerin marjinalleştirilmesi ve suçlu ilan edilmesi, ailesi ve bağları olmayan bireyleri tehdit kabul eden bir toplumsal ve ahlâkî düzen idealinden kaynaklanır. Oysa gerçekte,

---

Imparatorluğu'nda Yaşamak. Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler, Istanbul, İletişim Yayınları, 2000), Paris, L'Harmattan, 1997, s. 319-334. Varlığını günümüze kadar sürdürmüş bu eşyalı bekâr odaları özellikle başkentte yoğunlaşmış ve mevsimlik veya kalıcı göçle gelen kişileri ağırlamıştır. Bkz. Florian Riedler, "Public People: Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century Istanbul", Frank Eckardt ve Kathrin Wildner (der.), *Public Istanbul - Spaces and Spheres of the Urban*, Bielefeld, Transcript, 2008, s. 233-253.

15 BOA, A. DVN, sayı 852, S 1220/Mayıs 1805. Alıntılayan Mehmet Demirtaş, "XVII. Yüzyılda Osmanlıda Bir Zümrenin Alt-Kültür Grubuna Dönüşmesi: Külhanbeyleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006; 7(1): s. 131.

göçmenler şehrin iktisadi ve toplumsal hayatına katılmakta ve köklerinden kopmuşluklarını telafi edecek sosyal ağlara entegre olmaktadırlar.[16]

Tanzimat göçmenlere yönelik bu algıya da, onlar hakkında yürütülen denetim politikalarının ana hatlarına da dokunmamıştır. Kırsal göç hızlanıp, kaybedilen toprakların etkisiyle kentsel nüfus büyük bir yükselişe geçtiğinde –20. yüzyılın başlarında İstanbul nüfusu yaklaşık bir milyondur– başkente yeni yerleşen kişi ve gruplara aynı kuşkuyla yaklaşıldığı gözlemlenir; yalnız sorun, artık polis kuvvetlerinin sorumluluk alanına girmeye başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde ve Jön Türk iktidarında göçmenlerin kamu düzeni politikaları ve temsillerinde nasıl bir yer tuttuğuna ilerleyen sayfalarda değineceğiz. Bununla birlikte, buraya kadar sunulan kısa tarihsel panoramadan birtakım sonuçlar çıkarabiliriz.

Başkentte kamu düzeni sorunsalında demografik etkenlerin hayati bir rol oynadığını gözlemliyoruz. İstanbul'un fethedildiği günden itibaren Osmanlı yönetiminin, şehrin nüfus artışının arkasında yatan ve bazen çelişkiler gösteren meselelerin bilincinde olduğu anlaşılıyor. Büyük, kalabalık ve hem toplumsal hem de etnik açıdan çeşitlilik arz eden, siyasi ve toplumsal düzen açısından kimi risk faktörlerini içinde barındıran başkent, Osmanlı iktidarının gerek kendi tebaası gerekse yabancı devletler nazarındaki meşruiyet yaratma sisteminin göz ardı edilemez bir öğesidir. Başkentte risk unsuru teşkil eden kesimlerin dökümünün çıkarılıp sınıflandırılması ve teşhis edilmesi isteğinin, alınmak istenen önlemlerin daha etkin bir uygulamasını mümkün kılan bürokratik sistemin ortaya çıkışından önce de varolduğunu göçmenler örneği bize göstermektedir.

Tanzimat reformlarından ve kent nüfusunun tamamını kapsayan sayımlardan da önce 18. yüzyıl sonlarında tutulmaya başlanan kefalet defterleri, başkentte emniyet sorunuyla karşı karşıya kalan Osmanlı yetkililerinin bu konudaki volonta-

16 Florian Riedler, "Public People: Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century İstanbul", *a.g.e.*

rist tavrının en iyi örneğidir. İlginçtir ki söz konusu kayıtların amacı yalnızca baskı kurmak değildir: Osmanlı arşivlerinde hem bahsi geçen dönem boyunca, hem de bu dönemin öncesinde ve sonrasında şüpheli bulunmuş veya şehirden gönderilmesine karar verilmiş şahıs listeleri bulunur. Göçmen sorununun da ötesinde Osmanlı Devleti'nin, başkentten başlayarak tebaasını daha iyi tanıması gerektiğinin giderek ayırdına vardığı görülüyor. Bu açıdan bakıldığında, Cengiz Kırlı'nın II. Mahmud döneminde ortaya çıktığını söylediği Foucaultcu anlamda "yönetimselliğin" 18. yüzyılın sonlarında filizlendiğini ileri sürmek mümkündür.[17] Osmanlı iktidarının denetleme arzusunu gerçeğe dökmekteki başarısızlığı, Foucault'nun "asıl teknik enstrüman" olarak nitelendirdiği "güvenlik aygıtları", yani kolluk kuvvetleri ve denetim sistemlerindeki yetersizliğin bir sonucudur.[18]

Bununla birlikte, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni iç ve dış politikasına uygun düşen "güvenlik aygıtlarıyla" donatmayı amaçlayan reformlar, göçmenler söz konusu olduğunda otoriteler ve denetlenecek kesimler arasındaki güç dengesinde ancak kısmî bir değişiklik yaratmıştır. Osmanlı polisinin kurumlaştığı dönemde, göçmenler başkentin emniyeti için büyük bir sorun gibi görülmeye devam etmiş, fakat denetim tedbirleri etkisiz kalmıştır. Başkentte giderek kalabalıklaşan ve hareketli hale gelen, bunun bir sonucu olarak da dayanışma ağları iyice sağlamlaşan göçmenler, devlet denetimine karşı marjinalleşe-

17 Cengiz Kırlı, "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", *a.g.e.*, s. 279-285.

18 Michel Foucault, "La gouvernementalité", *Dits et écrits II (Seçme Yazılar II), 1976-1988*, Paris, Gallimard, 2001, s. 635-657. Foucault yönetimsellik kavramının tanımını 1978 Şubat'ında Collège de France'ta verdiği bir derste yapar. Kavramın gerek bilimsel eserlerde gerekse siyasi söylemde rağbet görmesi ise 1990'lara rastlar. Foucault'nun Collège de France'taki dersinde getirdiği tanımlardan birine göre yönetimsellik: "Öncelikli hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve asıl teknik enstrümanı güvenlik aygıtları olan kendine has ve karmaşık iktidar şeklini sürdürmeyi mümkün kılan kurumlar, yöntemler, analiz ve düşünceler, hesap ve taktikler bütünüdür" (s. 655). Kavram hakkında eleştirel bir yaklaşım için bkz. Michael Dean, *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*, Londra, Sage, 1999.

rek veya entegre olarak tepki vermişlerdir.[19] Her ne kadar aralarında kaçınılmaz bir bağ bulunsa da, kolluk kuvvetlerinin gelişiminin ve nüfusu denetleme gücündeki artışın, ayrı zamansallıklara ve kendilerine has tarzlara sahip süreçler olduğunu akılda tutmakta yarar vardır. En önemlisi de, aynı dönemde İstanbul'da kent toplumunun geçirdiği köklü değişimler dikkate alınmaksızın, söz konusu süreçlerden birinin diğeri üzerindeki etkisini ölçmek mümkün değildir. Şimdi, tam da bu denklemi çözebilmek amacıyla, başkentte düzen meselelerini tarihsel bir bağlama oturtma çabamızın ikinci ayağında, sosyalleşme mekânları konusunu ele alacağız.

Sosyalleşme mekânları

Kentsel sosyalleşme mekânlarına bağlı riskler ve bu mekânların denetim şekillerine dair sorunlar, tıpkı göçmenler hususunda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkmıştır. İnsanlara bir araya gelme ve iletişim kurma imkânı tanıması itibariyle her türden sosyalleşme mekânı kamu düzeni açısından potansiyel bir risk oluşturmaktadır. Osmanlı yönetimi, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla dek başkentin sosyalleşme mekânlarına denetim, baskı ve hoşgörü arasında gidip gelen özel bir ilgi göstermiştir.

Osmanlı kentlerinde erkek nüfusun sosyal hayatına tahsis edilmiş bir alan olan ve devlet-toplum arasındaki ilişkilerin bir aynası niteliğini taşıyan kahvehaneler en iyi bilinen örnektir.[20] François Georgeon ve Cengiz Kırlı'nın ufuk açan çalışmaları sayesinde Osmanlı toplumsal tarihiyle alâkalı bir inceleme gerçekleştirileceği zaman izlenecek yolun kahvehanelerden geçmesi

19 Osmanlı tarihyazımında son birkaç yıldan beri giderek daha da fazla ilgi çeken dayanışma ağları ve göçmenlerin entegrasyonu meselelerine üçüncü kısımda geri döneceğiz. Konuyla ilgili bkz. Cem Behar, *A neighborhood in Ottoman Istanbul, Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle*.

20 Özellikle bkz. François Georgeon, "Les cafés d'Istanbul à la fin de l'Empire ottoman", H. Desmet-Grégoire ve F. Georgeon (der.), *Cafés d'Orient revisités (Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler)*, Paris, CNRS, 1997, s. 39-78. Ayrıca bkz. Cengiz Kırlı'nın önceki sayfalarda referans verdiğimiz tezi.

neredeyse bir mecburiyet halini almıştır. Konu o kadar çok ele alınmıştır ki ona tekrar değinmeye çekindiğimizi itiraf etmeliyiz. Burada yalnızca, ortaya çıktıkları 16. yüzyıldan itibaren, ahlâkî normlar açısından teşkil ettikleri ileri sürülen tehlikeler nedeniyle, idarecilerin kahvehaneleri defalarca mahküm ettiklerini hatırlatmakla yetinelim.[21] II. Selim (1566-1574), II. Murad (1574-1595) ve IV. Murad (1623-1640) dönemlerinde tüm kahvehanelerin kapatıldığını ilan eden fermanlar, iktidarın bu konudaki endişesinin kanıtıdır. Kahvehaneler yalnızca birer aylaklık mekânı ve kumar gibi ahlâken yanlış uygulamaların görüldüğü yerler olarak algılanmakla kalmamıştır. Heterojen bir müşteri kitlesini bir araya getirerek sınıflar arasındaki sınırları silikleştirdikleri ve böyece toplumsal düzeni sarstıklarına da inanılmıştır. Ayrıca, kahvehanelerde dönen ve potansiyel olarak bozguncu nitelik taşıdığına inanılan tartışmalar ve söylentilerin yaygınlaşmasında kahvehanelerin oynadığı rol, bu mekânları yöneticilerin öncelikli hedefi haline getirmiştir. Bununla birlikte, 18. yüzyıldan itibaren kahvehanelerin toptan kapatılması yerine, ibret olsun diye bazı müesseselerin kapatılması yoluna gidilmiştir.[22]

Her ne kadar kahvehaneler 19. yüzyılda da potansiyel nifak odakları olarak görülmüşse de, Cengiz Kırlı'ya göre 1840'lardan itibaren yetkili makamların bu mekânlara karşı tutumunda dikkate değer bir dönüşüm yaşanmıştır. Söz konusu dönüşüm, göçmenlerden bahsederken değindiğimiz yönetimsellik meselesini yeniden karşımıza çıkarıyor.[23] Zira kahvehaneler bilginin dolaşımında oynadıkları hayati rol sebebiyle, yeni yeni ortaya çıkmakta olan kitle denetim sisteminde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Cengiz Kırlı'nın incelediği havadis jurnallerinin yarısının menşei başkent kahvehaneleridir; geri kalanı ise kentin çe-

21 Cengiz Kırlı, "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", *a.g.e.*, s. 23-66. Burada Cengiz Kırlı'nın değindiği hususları kısaca özetlemekteyiz.

22 *A.g.e.*, s. 56. II. Mahmud'un emriyle 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından başkent kahvehanelerinin geçici olarak kapatılması kurala bir istisna teşkil eder. Bu yasakla yeniçerilerin kahvelere sığınması engellenmek istenir.

23 *A.g.e.*, s. 245-285.

şitli mekânlarında (dükkânlar, sokaklar, meyhaneler, hamamlar...) yapılan gözlemleri bildirmektedir.[24] Kahvehaneyi, kamu düzeni için potansiyel bir tehlike haline getiren özellikleri, onu aynı zamanda halkın hâletiruhiyesinin ve güncel siyasi meseleler karşısındaki tepkilerinin gözlemlenmesi açısından ideal bir mekân da yapar. Cengiz Kırlı'ya göre 19. yüzyılın ortasında yaşanan yenilik, bu gözlemlerin artık baskı amacı taşımamasıdır. Şimdi önemli olan bilgi toplamak ve halkın düşüncelerini dikkate almaktır ki bu da devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanmakta olduğunun bir işaretidir.[25]

Kahvehane örneğinin, Osmanlı kentinde sosyalleşme mekânlarına bağlı meselelerde ne derece temsil kuvvetine sahip olduğu tartışmaya açık bir husustur. Ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki yakın dönem tarihyazımında diğer sosyalleşme mekânları kahvehaneler kadar ilgi çekmemiştir. Oysa bu mekânların tanımını yapmak dahi son derece önemlidir.[26] Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarına dek, dinî tarikatlar veya esnaf loncaları gibi bazı istisnalar hariç olmak üzere, örgütlü sosyalleşme biçimleri sayıca hayli az ve etkisizdir.[27] Buna karşılık, gayriresmî ve kendiliğinden gelişen sosyalleşmeler, Batı toplumlarındaki örnekleri kadar canlılık göstermekte-

---

24 Cengiz Kırlı yakın tarihte yayımladığı kitabında, doktora tezinde ele aldığı havadis jurnallerinin transkripsiyonlarını, yayımlanmamış olan bu tezinde ulaştığı sonuçları yeniden ele aldığı uzun bir giriş yazısıyla beraber bize sunmaktadır. Bkz. Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

25 *A.g.e.*, s. 251.

26 Tarihyazımında sosyalleşme kavramı, Maurice Agulhon'un 19. yüzyıl Fransa'sındaki dernekler hakkındaki çalışmalarıyla popüler hale gelmiştir. Agulhon sosyalleşmeyi şöyle tanımlar: "Bir toplumun, örgütlü toplumsal grupların yoğunluğu ve canlılığı sayesinde, kamusal ilişkileri yoğun bir şekilde yaşayabilme yeteneği". Agulhon, 19. yüzyıl Fransız toplumunun siyasallaşmasında ve geçirdiği "demokrasiyi öğrenme döneminde", bazı sosyalleşme biçimlerinin ortaya çıkışının veya değişmesinin rolünün çok önemli olduğunun altını çizer. Bkz. Maurice Agulhon, *Le cercle dans la France bourgeoise, étude d'une mutation de sociabilité*, Cahier des Annales, Paris, 1977, s. 7.

27 Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalleşme konusunun sorunsallaştırıldığı bir çalışına olarak bkz. Paul Dumont ve François Georgeon (der.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires. XVIIIe-XXe siècles*, s. 5-20.

dir. Bu tür sosyalleşmeler kişilerin bir araya gelmesine, temas kurmasına ve sohbet etmesine imkân tanıyan çok sayıda kapalı alanda veya açık hava mekânında gerçekleşir. Tüm bu alanların, kamu düzenini bozma bakımından eşit risk içermediği aşikârdır; fakat ne kadar tehlike potansiyeli barındırdıkları ve ne kadar denetim gerektirdikleri, söz konusu mekânların yalnızca kâğıt üstünde yazan amaçlarıyla ilgili değildir.

Bazı sosyalleşme mekânları kamu düzeni için bizatihi tehdit olarak görülür; imparatorluğun ilk yüzyılları boyunca, yukarıda değinilen ahlâkî ve dinî gerekçelerle iktidarın şimşeklerini üzerine çeken kahvehaneler, bu türden mekânlara bir örnektir. Meyhaneler de bu kategoriye girer; esasında meyhane, İslâm dininin buyruklarına aykırı bir şekilde alkol tüketimine vesile olması, müşterileri arasında kavga dövüş çıkması sebebiyle en tehlikeli sosyalleşme mekânlarından biri olarak kabul edilir.[28] 19. yüzyıl başına kadar gayrimüslim semtlerde bulunan ve ağırlıklı olarak gayrimüslim müşterilerin rağbet ettiği meyhaneler, adı kötüye çıkmış mekânlar olarak değerlendirilir.[29] Meyhaneler birçok kez yasaklanmıştır; yasakların bu şekilde tekrarlanması ise etkisiz kaldıklarına işaret etmektedir.[30] Örneğin III. Selim'in tahta çıktığında meyhaneleri ve Müslüman tebaanın alkol kullanımını yasaklaması fiyasko olmuştur. Müslümanlar çok çeşitli kurnazlıklarla yasağı delmeyi başarmış; alkol vergisi tahsilâtından sorumlu yeniçeriler ise devletten bu gelir kaybının tazmin edilmesini talep etmiştir. Dahası meyhanelerin kapatıldığını denetlemekle sorumlu üç polis şe-

28 Alkol tüketimi ve meyhaneler konusu, François Georgeon'un ilgilendiği bir diğer sosyalleşme biçimidir: François Georgeon, "Ottomans and Drinkers: The Consumption of Alcohol in Istanbul in the Nineteenth Century", Eugene Rogan (der.), *Outside in. On the Margins of the Modern Middle East*, Londra-New York, Tauris, 2002, s. 9-31.

29 19. yüzyılın başında meyhane ve içkili lokantaların çoğunluğu Haliç'in gayrimüslim mahallelerinde (Fener, Balat, Cibali, Hasköy), Pera'da veya Galata'da, bilhassa da Boğaz kıyılarında yer almaktadır.

30 Konulan yasakların etkisiz ve geçici olması hiç şüphe yok ki vergiyle alâkalıdır. Alkolden alınan vergi devlet için önemli bir gelir kaynağıdır; dolayısıyla alkolün yasaklanması, telafisi zor bir maddi açık doğurmaktadır. Karş. Georgeon, *a.g.e.*, s. 11.

fi, yetersizlikleri sebebiyle azledilmiş ve Rodos'a sürgün edilmiştir.[31] 1796'dan itibaren ise başkentte meyhaneler normal işleyişlerine geri dönmüştür; bu durum, meyhanelerin kapalı olmasının içerdiği olumsuzlukların açık kalmasının içerdiği risklerden daha fazla olduğunun göstergesidir.

İmparatorluğun son dönemlerine dek genel kural olarak yetkili makamlar sosyalleşme mekânlarını şüpheli yerler olarak görmeye devam etseler de, 19. yüzyıla gelindiğinde artık tehlikenin tanımı ve denetim tedbirlerinin yapısı dönüşüme uğramıştır. Bu yüzyılda kahvehaneler gibi meyhaneler de kimi münferit kapatma cezalarıyla karşılaşmış, bu cezalar da genellikle gece vakti gürültü çıkarma, içki kaçakçılığı, kavga dövüş gibi kamu düzenini tehdit eden durumlarda verilmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman halk arasında alkol tüketiminin yaygınlaşması, meyhane ve içkili lokanta sayılarında da bir artışa yol açmış, bu tür mekânlarda bir çeşitlenme gözlemlenmiştir.[32] Kaçak koltuk meyhanelerinden gedikli meyhanelere uzanan geniş bir yelpazede, erkek nüfusunun farklı kesimleri hem içmek ve eğlenmek, hem de konuşup tartışmak için bir araya gelme imkânı bulmuştur. Bu şekilde meyhaneler de, tıpkı kahvehaneler gibi, halkı gözlemlemeye ve kamuoyunun nabzını tutmaya yarayan mekânlar haline gelmiştir. Bir Rumun Yedikule meyhanelerinin birinde Mısırlı Mehmed Ali Paşa ile Rusya arasındaki soruna getirdiği yorumu veya Fransız bir tüccarın Karaköy'de bir mekânda basın üzerindeki sansürden şikâyet edişini 1840'ların başında tutulan havadis jurnallerinden öğrenmek mümkündür.[33] Osmanlı yönetiminin

31 Cengiz Kırlı, "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", *a.g.e.*, s. 58-62. Burada polis kelimesi geniş anlamıyla kullanılmıştır; yoksa Yeniçeri Ocağı bünyesinde yer alan bostancıbaşılar kastedilmektedir.

32 François Georgeon alkol tüketiminin yaygınlaşmasında birçok faktörün altını çizer: Sultan II. Mahmud'un alenen alkol kullanması, alkolü "Avrupa medeniyetinin" bir simgesi olarak gören Osmanlı elitinin modernleşme arzusu, Osmanlı Devleti'nin ticari anlamda dışarıya açılmasıyla birlikte alkollü içki piyasasının çeşitlenmesi ve alkole erişimin kolaylaşması. Karş. François Georgeon, "Ottomans and Drinkers", *a.g.e.*

33 Cengiz Kırlı'nın kitabında yayımladığı jurnallerin birçoğu meyhane gözetimlerine dayalıdır ve buralarda geçen konuşmaları rapor eder. Verdiğimiz ör-

cezalandırmaya lüzum görmediği görüşleri de dikkate alması ve bunları yazılı olarak kaydedip arşivlemesi, kamuoyuna karşı bir duyarlılık geliştirildiğinin göstergesidir.

Tanzimat döneminin ayırt edici bir özelliği olan bu yeni yaklaşımın bir sonucu olarak kahvehanelere, meyhanelere ve diğer eğlence mekânlarına yönelik algı ve onların denetim şekilleri, daha az huzur bozucu olarak kabul edilen diğer sosyalleşme mekânları ile benzerlik göstermeye başlamıştır. Kamu düzeninin bozulması riski, imparatorluğun o andaki siyasi ve toplumsal koşullarının yerel düzeyde bir sonucu olarak görülmektedir. Bu durum, imparatorluğun kuruluşundan itibaren Osmanlı sosyalleşmesinde merkezî bir yere sahip olan ibadet yerleri için hep geçerli olmuştur. Osmanlı hanedanının öne çıkardığı dinî düzenin ifadesi olan camiler de yüzyıllar boyunca başkentte iktidara dair tartışma ve uyuşmazlıklarda çeşitli biçimlerde önemli roller oynamıştır. Camilerde anlaşmazlıklar dile getirilmiş, hatta insanlar vaazlarla itaatsizliğe davet edilmiş; toplu bir eylem için harekete geçmeye hazır müminler bu mekânda bir araya getirilmiş; camiler aracılığıyla ulema ve suhteler (medrese talebeleri) etrafında daha örgütlü bir sosyalleşme sağlanmıştır. 18. yüzyılda başkenti etkisi altına alan isyanlar da ibadet yerlerinin bu potansiyelinden faydalanmış; örneğin Orta Camii, "propaganda ve ajitasyon mekânı ve karargâh" olmuştur.[34] Sultanın tebaanın karşısına çıktığı yerlerden biri olan camiler, ona saldırmayı planlayan kimseler için de fırsatlar sunmuştur; örneğin, 1791 senesinde Ayasofya Camii'nde bir araya gelen cemaatten bir kişi Sultan III. Selim'e ateş etmiştir.[35]

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra camiler mem-

---

nekler 370 ve 989 sayılı raporlardan alınmış olup, Kasım 1840 ve Aralık 1842 tarihlidir. Karş. BOA, İ.DH, 1232, 25.N. 1256 (H) [20 Ekim 1840] ve BOA, İ.DH,3509, 4.Z.1258 (H) [6 Ocak 1843]. Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu*, *a.g.e.*, s. 207, 374.

34 Burak Onaran, "À bas le sultan. La conjuration de Kuleli (1859) et l'organisation Meslek (1867). Les premières tentatives de détrônement après l'abolition des janissaires", Yayımlanmamış doktora tezi, Paris, EHESS, 2009, s. 72.

35 Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, s. 105. Saldırıda sultan bir zarar görmemiş, ateş eden kişi ise oracıkta öldürülmüş, bu sebeple de saldırı gerekçesi öğrenilememiştir.

nuniyetsizliğin ifadesinde öncelikli konumlarını korumuşlardır: Örneğin 1859'da, Kuleli Vakası olarak anılan komplo girişiminde, hareketin üyeleri Tophane'de bulunan Kılıç Ali Paşa Camii'nde bir araya gelmiş ve toplantılar yapmıştır.[36] Keza, 21 Temmuz 1905 tarihinde II. Abdülhamid'e karşı düzenlenen suikast girişiminde, Ermeni devrimciler bir diğer ibadet yerini, Yıldız'da bulunan ve sultanın Cuma namazı için gittiği Hamidiye Camii'ni hedef almışlardır.[37] Jön Türkler döneminde de bazı camiler yeni rejime karşı tepkilerin merkezi haline gelmiştir; Ekim 1908 tarihli Kör Ali Vakası buna bir örnektir. Fatih mahallesinin müezzinlerinden Kör Ali, Cuma namazında Meşrutiyet'e karşı ifadeler içeren bir vaaz verir ve ardından, bir kısım taraftarını toplayarak II. Abdülhamid'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nın önüne gider ve sultana taleplerini (şeriat ve ahlâk düzeninin yeniden kurulması) iletir.[38]

Kamu düzenini sarsan bu ciddi sorunlar dışında, dinî takvimin bazı günlerinde ibadet yerleri iktidarın dikkatini üzerine çeker. Öyle ki camiler özellikle Ramazan ayı boyunca gözetim altında tutulurken, Paskalya'da da dikkat Ortodoks ve Katolik kiliseleri etrafında yoğunlaşır. Halkın toplanmasının taşıdığı riskler, ibadet yerleri söz konusu olduğunda iktidarı kahvehane ve meyhanelerden de fazla kaygılandırır. Bu türden mekânların denetim altına alınması, başkent halkı Osmanlı siyasi sistemi içerisinde güçlü siyasi bir aktör olarak öne çıktıkça, iktidarın "avam"dan duyduğu korkunun arttığına işaret eder. Osmanlı arşivlerinde bulunan sayısız belgede, en çok da siyasi ve toplumsal karışıklık dönemlerinde, böylesi bir korkunun izlerine rastlanır. Örneğin 1820'li yıllarda Yunan bağımsızlık savaşı sürmekteyken Rum Ortodoks kiliseleri, kapılarının ardı-

36 Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 106-130.

37 François Georgeon, *Abdülhamid II, Le sultan calife. 1876-1909*, Paris, Fayard, 2003, s. 391-393.

38 Vakanın bir incelemesine şu çalışmada ulaşılabilir: François Georgeon, "1908 Jön Türk Devrimi Sonrasında İstanbul'da Ortaya Çıkan Birkaç Vaka Üzerine", Noémi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), *Osmanlı'da asayiş, suç ve ceza (18-20. yy.)*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2007, s. 146-162. Başkentin Fatih gibi başlıca mahallelerinin yerleri için 107. sayfadaki haritaya bakılabilir.

na kadar sızan bir denetim ve gözetime tâbi tutulmuştur. 1821 Eylül'üne ait bir belgede, başkent kiliselerinde Rum tebaayı ihtilâle teşvik eden ve ertesi yılın Paskalya gecesinde Müslümanları öldürmeye çağıran metinlerin okunduğu iddia edilmiştir.[39] Siyasi konjonktürle dinî zamansallığın birbirine eklemlenmesi, kamu düzeni için daha da tehditkâr bir denklem olarak kabul edilmektedir. Geceye yapılan atıf sebepsiz değildir: Kiliseler Paskalya'da bütün gece açıktı ve bu da, geleneksel olarak gece vaktiyle ilişkilendirilen tehlikenin artmasına sebep oluyordu.[40]

Tanzimat döneminde ibadet yerlerine bağlı meseleler fazla değişiklik göstermez; ancak iktidarın elinin altında artık bu alanları denetim altında tutmak için daha fazla araç vardır. Tıpkı kahvehaneler ve meyhaneler gibi, camiler, kiliseler ve sinagoglar da devletin hafiyelerinin bilgi edinme adına en çok tercih ettiği mekânlar olmuştur. Söz konusu yerlerin denetimi için verilen talimatların sayısı her geçen gün artmış, öyle ki bu durum bazen ilgili dinî otoritelerin tepkisini çekmiştir. Örneğin 1897'de Zaptiye Nezareti tarafından kiliselerin içinde ve avlularında ateş etmenin yasaklanmasına[41] cevaben Ermeni Patrikliği'nin yazısında patrik, Ermenilerin kiliselerde ateş etmek gibi bir âdetleri olmadığını belirtmiştir. Bundan başka, "kadınlar, genç kızlar, çocuklar ve geniş bir inanan kalabalığının" Paskalya törenleri vesilesiyle kiliselere akın ettiği bir sırada polis ve jandarmanın kilisede bulunmasının asayişi sağlamaktan ziyade risk yaratacağı belirtilmiştir. Burada, teoride cemaatlerin alanına giren, fakat devlet müdahalesinin giderek daha fazla hissedildiği mekânlarla ilgili bir yetki çatışması hissedilmektedir ve bu sorunsal yalnızca ibadet yerlerine özgü değildir.

Osmanlı payitahtında kamu düzeni meseleleri ve asayişin sağlanması konusunu tarihselleştirmek söz konusu olduğunda, sosyalleşme mekânları hayli doyurucu bir başlangıç nokta-

39 BOA, Hatt-ı Hümayûn 837/37750-J, 29.Z.1229 (H) [27 Eylül 1821].

40 Aynı sorunsal Ramazan ayı için de geçerlidir. Paris örneği üzerinden geceye tarihsel bir yaklaşım için bkz. Simone Delattre, *Les douze heures noires. La nuit à Paris au XIXe siècle*, Paris, Albin Michel, 2000.

41 BOA, Y.PRK.AZN 17/28, 21.Za.1314 (H) [23 Nisan 1897].

sı teşkil etmektedir. Bahsi geçen mekânlar insanların bir araya gelmesi ve temas kurması, çeşitli toplumsal, etnik ve dinî kategorilerin birbirine karışması gibi, tüm Osmanlı tarihi boyunca kamu düzeni için büyük tehdit içerdiğine inanılan özelliklerin birçoğunu bünyelerinde toplamışlardır. Belki de en önemlisi, sosyalleşme alanları kent toplumunu meydana getiren değişik bileşenlerin talep ve farklılıklarını ifade edebildikleri yerlerdir. Bu son özellik, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren hissedilir, zira bu dönemde başkent sakinleri, bazen sonu tahttaki sultanın hal' edilmesine dek varan isyanlarda belirleyici bir rol oynamışlardır. 19. yüzyılda tanık olunan nüfus artışı, Tanzimat döneminde yaşanan iktisadi değişimler ve gerçekleştirilen siyasi reformlar geleneksel sosyalleşme biçimlerinin değişmesine, dinden bağımsız ve yeni sosyalleşme biçimlerinin (dernekler, kulüpler, siyasi partiler, vb.) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durumun mantıksal bir sonucu olarak, risk potansiyeli taşıdığına inanılan alanlar çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Bu noktada devlet, göçmenler konusunda değindiğimize benzer bir güçlükle karşı karşıya kalmıştır: Bir yanda, devletin merkezîleşme ve toplum üzerindeki denetim gücünü artırma isteğinin gereği olarak, daha kalabalık ve örgütlü bir kolluk gücüyle sosyalleşme mekânlarını daha sıkı gözetim altına alma çabası söz konusudur. Diğer yanda ise, kentin ve Osmanlı siyasi sisteminin modernleşmesi sonucunda ağırlığı giderek artan kamuoyu artık hem iktidar tarafından tanınmakta, hem de kendini ifade edebileceği çeşitli mekân ve araçlara kavuşmaktadır.[42]

42 Yakın dönem Osmanlı tarihyazımında "kamuoyu" ve "kamusal alan" konuları önemli bir yere sahiptir. Tartışmalar Habermas'ın kamusal alan tezleri ve bu tezlerin Osmanlı örneğine uygulanıp uygulanamayacağı etrafında yoğunlaşır. Habermas'a göre Avrupa'nın 18. yüzyılının en belirgin niteliğinin, devletten bağımsız ve hatta devletle çatışma halinde bir kamusal alanın ortaya çıkması olduğunu hatırlatalım. Kamuoyunun doğuşu, halkın daha okumuş ve kültürlü hale gelmesine, basının gelişmesine ve siyasi meselelere karşı hassasiyetin artmasına ve bu sayede de devletin eleştirilebilmesine bağlanmıştır. Bkz. Jürgen Habermas, *L'espace public: archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise* (çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010) Paris, Payot, 1997. Kanaatimizce Habermas'ın belirlediği kriterlere uygun olup olmadığı üzerinden Osmanlı kamuoyunun varlığını tartışmak bizi bir çıkmaza götürecektir.

Demek ki kamu düzenine dair meseleler Osmanlı başkentinin uzun vadeli tarihi içinde yerine oturtulduğunda, süreklilik içerisinde değişim olarak tanımlayabileceğimiz bir süreç ortaya çıkmaktadır. Başkentin emniyeti yüzyıllar boyunca rejimin istikrarı için hayati önem taşıyan bir unsur olarak görülmüştür. Başkentin gelişmesi sorunların çeşitlenmesine ve karmaşıklaşmasına neden olsa da, risk ve karışıklıkla özdeşleştirilen kişi, mekân ve dönemlerin tanımında da süreklilik hâkimdir. Osmanlı Devleti'nin sorunlara getirdiği çözüm önerileri ise siyasi sistemin geçirdiği dönüşümün kanıtı gibidir: İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetindeki ilk yıllarından itibaren hüküm süren denetim arzusu, Osmanlı Devleti'ni toplum üzerinde baskı kurmaya ve toplumu denetleme gücünü artıracak önlemler almaya itmiştir. Bahsi geçen süreç kesinlikle doğrusal ilerlememiştir ve imparatorluğun ilk yüzyıllarında bu amaç dahilinde hangi yöntemlerin kullanıldığı çok iyi bilinmemektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu sürece ilişkin meseleler daha net görülebilir hale gelmiştir; Osmanlı başkentinde, ya da daha geniş anlamıyla imparatorlukta asayiş sorunsalı açısından Tanzimat çağı bir dönüm noktası olmuştur. Şimdi bu kırılma noktasının üzerine geri dönecek ve çok büyük önem taşıyan, kurucu nitelikte olduğu belirtilen bir olayı, yani 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını ele alacağız.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması: Kurucu bir olayın muhasebesi

Hiç şüphe yok ki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Osmanlı 19. yüzyılına damgasını vuran olayların başında gelir. Dönemin vakanüvislerinin Vak'a-i Hayriye olarak adlandırdığı bu gelişme, imparatorluk genelinde ve başkentte tüm sosyopolitik dengele-

---

Zira kamuoyu kavramı, Habermas'ın Avrupa örneğinden hareketle tanımladığı bir sosyolojik göndergedir. Diğer taraftan, farklı fikirlerin sivil toplum tarafından ifade edilmesi ve devlet tarafından dikkate alınması olarak tanımlanan kamuoyu, dönemin sosyopolitik dönüşümlerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına incelenmesi meşru ve gerekli olan bir 19. yüzyıl Osmanlı gerçekliğidir. Bu noktada Cengiz Kırlı'nın çıkarımlarına katılmaktayız: Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space", *a.g.e.*, s. 252-261.

ri değiştirmiştir. Yeniçerilerin 19. yüzyıla dek başkentin yaşamında sürekli artan etkisinden bahsetmeden bu olayın önemini anlamak mümkün değildir. Bu nedenle Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılmasının 19. yüzyılın ikinci yarısında asayiş sorunsalı üzerindeki etkisinden bahsetmeye geçmeden evvel, ilk olarak bu noktayı ele alacağız.

Bir nizam ve fesad figürü: Osmanlı İstanbulu'nda yeniçerilerin çelişkili rolü

19. yüzyılın başına dek Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve askerî sistemin simgesel figürleri olan yeniçeriler, çağdaş yabancı gözlemcilerin dikkatini hayli erken çekmiştir. Bununla birlikte, konu Osmanlı tarihyazımında uzun süredir önemli bir yer işgal etse de, klişeleri aşıp, Yeniçeri Ocağı'nın toplumsal niteliklerini, yeniçerilerin toplumla bütünleşmesini ve siyasi sistemde sahip oldukları rolü sorgulayan çalışmalar ancak şu son yıllarda ortaya çıkmıştır.[43]

14. yüzyıldan itibaren yeniçeriler Osmanlı askerî yapısının temel taşı olmuştur.[44] Belirgin bir rol oynadıkları İstanbul'un fethinden sonra, yeni başkent yeniçerilerin de merkezi haline gelmiştir. Önce Şehzadebaşı'nda, ardından da 16. yüzyılda Aksaray'da kışlalar inşa edilmiş; "yeni odalar" olarak anılan Aksaray kışlaları ve kışlanın baktığı Etmeydanı, ortadan kaldırıldıkları güne dek yeniçerilerin esas merkezi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde mevcut olan yeniçeriler, başkent-

43 Yeniçeriler hakkındaki tarihyazımının değerlendirilmesi için bkz. Mert Sunar, "Cauldron of Dissent: a Study of the Janissary Corps. 1807-1826", Yayımlanmamış doktora tezi, Binghamton University, 2006, s. 1-22.

44 Yeniçeriler meselesi hakkında uzun süredir referans kitabı olarak kabul edilen Uzunçarşılı'nın çalışması, yeniçerilerin askeri rolüne odaklanır ve çöküşlerini eleştirel olmayan bir şekilde ele alır. Öte yandan çalışma, bazen karışık bir şekilde olsa da, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki dönemde söz konusu ocağın geçirdiği kurumsal dönüşümlerin bir panoramasını sunar. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984 (1. basım: 1943). Yeniçeriler hakkında taze bir bakış açısı için bkz. Cemal Kafadar, "Yeniçeriler", *DBIA*, cilt 7, s. 472-476 ve aynı yazar, "On the Purity and Corruption of the Janissaries", *Turkish Studies Association Bulletin*, sayı 15, 1991, s. 273-279.

te, askerî alanı ziyadesiyle aşan işlevler üstlenmişlerdi. Asayişle ilgili çok az şey onların yetki alanının dışında kalmıştır ve yetkilerini belirleyen teşkilat sistemi hayli karmaşıktır.

17. yüzyıl İstanbul'unda yürürlükte olan ve Robert Mantran'ın çalışmaları sayesinde nispeten iyi bildiğimiz sistem, yeniçerilerin yerine getirdiği görevlerin çeşitliliğini ve ne kadar fazla kola ayrıldıklarını gözler önüne serer.[45] Asayişle ilgili görevler mahallelere göre bölünmüştür. Düzenli piyade kuvvetinin komutanı olan Yeniçeri Ağası, kolluk bağlamında en büyük sorumluluğa sahip kişidir, zira birkaç istisna dışında tüm suriçi İstanbul (günümüzde Tarihî Yarımada) onun yetki alanındadır. Ayasofya, Hoca Paşa ve Ahır Kapı mahalleleri Cebecibaşı'nın yetkisindedir. Haliç'in karşı kıyısında, Kasımpaşa ve Galata'da güvenlik, donanmanın başına, yani Kapudan Paşa'ya emanet edilmiştir. Topçu sınıfının başında olan Topçubaşı ise Tophane ve Pera mahallelerini denetim altında tutar. Topkapı, Haliç ve Boğaziçi'ndeki sarayların, köşklerin ve hasbahçelerin gözetiminden, ayrıca Boğaziçi başta olmak üzere bu bölgelerdeki kolluk kuvvetlerinden ise Bostancıbaşı sorumludur.

Mekânsal temele oturtulan bu görev dağılımına, işlevsel bir dağılım da eklemlenmiş ve bazı yeniçeri ortaları veya zabitler başkentte belirli görevlere atanmıştır. Örneğin Asesbaşı geceleri şehrin güvenliğini sağlamakla ve sokakta fenersiz gezen kişi-

45 Okuyacağınız bölümde Mantran'ın yaptığı tasvir özetlenmiştir: Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du xviie siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, s. 148-162. Mantran bu çalışmasını neredeyse tamamen Evliya Çelebi'nin (1611-1682) *Seyahatname*'sinin ilk cildinde aktardığı verilere dayandırmaktadır. Evliya Çelebi'nin İstanbul'unu günümüz Türkçesinden okumak için bkz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (der.), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003. Evliya Çelebi'nin yazıları bize 17. yüzyıl İstanbul'u hakkında çok değerli bilgiler verse de, kaynak olarak yalnızca ondan faydalanmak, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nda asayişi sağlamakla görevli kuvvetleri ele alan çalışmaların çoğunda yapıldığı gibi, İstanbul'da 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başına kadar uzanan "yeniçeri dönemini" tasvir ederken bu eserden hareketle genellemeler yapmak, ciddi yöntembilimsel sorunlar yaratabilir. Örneğin Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta* isimli kitabının, 1453 yılından Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılışına kadar geçen döneme ayırdığı dördüncü bölümünü Evliya Çelebi'nin tasvirlerine dayandırmışır. Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947, s. 44-66.

leri cezalandırmakla görevlidir. Asesbaşı aynı zamanda hem İstanbul'daki başlıca hapishanenin muhafızlığından, hem de resmî törenlerde ve lonca geçit törenlerinde sokakların emniyetini sağlamaktan sorumludur. Ortaya çıkış tarihi tıpkı Asesbaşı gibi II. Mehmed dönemine uzanan Subaşı ise, şehrin ve özel olarak da pazarların gece ve gündüz denetimini sağlar (dolayısıyla da Asesbaşı'yla birlikte hareket eder). Subaşı, hem pazarlarda dolandırıcılık yaptığı tespit edilen esnaf ve zanaatkâra, hem de bir suç işlenmesi durumunda şehir sakinlerine para cezası keser. Tarihî Yarımada'nın ve başkente bağlı Galata, Eyüp ve Üsküdar semtlerinin her birinin birer subaşısı vardır.

Buraya kadar yaptığımız sınırlı tasvir, asayiş aygıtının karmaşıklığını ifade etmeye yeterli gözükmektedir. Söz konusu panorama 18. yüzyıla kadar kimi değişikliklerle varlığını sürdürecek ve bu sistem içerisinde yeniçeriler, 1826 yılında ocağın kaldırılmasına dek, asayişin korunmasında temel aktörler olmaya devam edecektir.[46] Bununla birlikte 18. yüzyılın başından itibaren yeniçeriler, Osmanlı başkentini ve siyasi iktidarı sarsıntıya uğratan kent isyanlarının da vurucu gücü olurlar.[47] 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında çıkan isyan ve olayların ayrıntılarına burada girilmeyecek olsa da, bunların Osmanlı siyasi sisteminde önemli bir dönüşüme işaret ettiğini hatırlatmak gerekir. 18. yüzyıl başlarına dek düzene karşı çıkışlar saray etrafın-

46 18. yüzyılda asayiş aygıtına getirilen ufak değişiklikler için bkz. Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, s. 127-142 ve Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, s. 125-140.

47 Yeniçerilerin iktidarı sarsabilecek çapta kazan kaldırmaları 15. yüzyılın sonlarından itibaren başkentte görülmeye başlamıştır. Yeniçerilerin kent toplumuyla giderek bütünleşmesiyle birlikte, söz konusu isyanlar 18. yüzyıla gelindiğinde ciddi kent ayaklanmalarına dönüşmüştür. 18. yüzyılda gerçekleşen ilk isyan hakkında bir monografi olarak bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 rebellion and the structure of Ottoman politics*, Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1984. Cemal Kafadar, 18. yüzyıl isyanlarına dair geleneksel tarihyazımını sorgulayarak yeniçerilerin sosyoekonomik talepleri ile kent toplumunun bir kısmının talepleri arasındaki benzeşmenin altını çizer. Karş. Cemal Kafadar, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels Without Cause", *International Journal of Turkish Studies*, cilt 13, sayı 1-2, 2007, s. 113-134.

da dönmüş ve imparatorluk elitinin farklı bileşenlerinden kaynaklanmış (sultanın ailesi, ulema, yüksek bürokratlar ve yeniçeriler gibi), ama sonraki dönemde hem taşrada hem de başkentte, yeni toplumsal kesimler siyasi sistemin içinde giderek artan bir rol almaya başlamıştır.[48] Sarayın sınırları dışına çıkan ve hem şehirlerde hem de taşrada imparatorluğun düzenini tehdit eden muhalefet hareketleri de bu dönüşümle ilişkilidir. Âyanın günbegün artan özerkliği ve merkezî iktidarla rekabet girişimleri, sosyopolitik dengelerde yaşanan bu değişimin bir yönüdür.[49] Başkentte ise tartışmasız en dikkat çekici husus, yeniçerilerin ve esnafın kentsel yaşama her geçen gün daha fazla müdahil olması ve isyanlardaki belirleyici rolleridir.

Protesto hareketlerine, bazı siyasi ve iktisadi etkenlerin birleşmesi yol açmaktadır: Sultanın niyetlendiği askerî reformların yarattığı memnuniyetsizlik ve yönetici elitin mensuplarına karşı duyulan güvensizliğin yanı sıra, iaşe ve vergiyle ilgili sorunlar isyan patlak vermesine yol açan nedenlerden bazılarıdır. Örneğin 1730'da Lale Devri'ni sona erdiren Patrona Halil isyanı, debdebeli bir yaşam sürdüren elit kesim ile giderek ağırlaşan vergilerin ve iktisadi faaliyette kendileriyle rekabete giren göçmen akınının altında ezilen yoksul esnafın arasındaki uçurumun iyice derinleştiği bir dönemde patlamıştır.[50] İsyanın ele-

48 Bu noktada Burak Onaran'ın tezinde hayli ikna edici bir şekilde ortaya koyduğu dönemlendirmeden faydalanmaktayız. Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 17-76.

49 Âyan hakkında ciddi bir literatür mevcuttur. Konuya bir giriş olarak şu çalışmalara başvurulabilir: İ. H. Uzunçarşılı, "Ayan", *İslâm Ansiklopedisi*, s. 41-42 ve Bruce Mc Gowan, "The Age of the Ayans", Halil İnalcık ve Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire. 1300-1914 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. 1300-1600 / 1600-1914)*, cilt 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 637-758. Tarihyazımsal bir değerlendirme için bkz. Suraiya Faroqhi, "Coping with the Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Local Notables From the Sixteenth to the Early Nineteenth Century", Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi (der.), *Ottoman Historiography: Turkey and Southeastern Europe*, Leiden, Brill, 2002, s. 351-381.

50 Patrona Halil isyanı hakkında bkz. Robert Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt 17, sayı 3, 1974, s. 329-344 ve Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the*

başı olan –ve bir yeniçeri-esnaf olarak bilinen– Patrona Hali yeniçerilerin imparatorlukta, bilhassa da başkentte toplumsa ve iktisadi yaşamla giderek bütünleşmesinin simgesidir.

Yeniçeriler ile esnaf arasında ittifakın da ötesinde, neredeyse kısmî bir kaynaşma hali söz konusudur. Ne tüm yeniçeriler esnaftır, ne de tüm esnaf yeniçeri; fakat yeniçeri-esnaf sayısı, yalnızca siyasi iktidarı tehdit etmeye değil, kepenk kapatma gibi eylemlerle kamu düzenini ve başkentin gündelik hayatını da bozmaya yetecek bir ölçüye ulaşmıştır.[51] Yeniçeriler, başkent nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren esnaf ve tüccarlar için etkili bir müttefik olmuş ve bu sayede söz konusu kesime, iktidar ve kent toplumu arasındaki güçler dengesinde direniş gücü sağlamıştır. Sultanın yazgısı artık başkentte çıkabilecek bir isyana bağlıdır ve iktidar, İstanbul halkının siyas ve iktisadi talepleriyle uzlaşmak durumundadır. Bu durum Sultan III. Selim'i tahtından eden 1807 isyanında olanca açıklığıyla kendini göstermiştir. Askerî reformlara (yukarıda değindiğimiz Nizam-ı Cedid) karşı çıkan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını hazırladığından şüphe duyulan ve küçük rütbeli bir yeniçerinin, Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde yürütülen isyan, kentli nüfusu harekete geçirmekte hiç zorlanmamıştır. Bu da, yeniçerilerin askerî olduğu kadar toplumsal alana da ait olduğunun bir göstergesidir.

İmparatorluğun ilk yüzyıllarında elitlerin, 1700'lerden itibaren ise kent halkının müttefiki olan yeniçeriler, kamu düzeni ve sultanın şahsı için daima bir tehdit unsuru olagelmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı başkentinde yaşanan asayiş sorunlarının da baş sorumluları olmuşlardır. Dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı Devleti'nin güç kazanmasının ve başkent üzerinde otoritesini yeniden kurabilmesinin vazgeçilmez bir koşulu haline gelmiştir.

Eighteenth Century, s. 56-59. Vergilerin ağırlaşmasının esas sebebi yeni bir sefere çıkılmasıdır; bu durum başkent esnafını yüksek miktarda ordu akçesi ödemeye mecbur bırakmıştır.

51 Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 57.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve sonuçları

Yeniçerilerin II. Mahmud tarafından oldukça kökten bir biçimde ortadan kaldırılması, çoğu zaman Tanzimat çağının, 1839 ve 1856 fermanlarından bile önce gelen kurucu olayı olarak nitelendirilir.[52] Söz konusu gelişme hem 18. yüzyılın başlarında yeniçerilerle iktidarı karşı karşıya getiren ve sık sık tekrarlanan krizlerin, hem de 1821'de başlayan Yunan bağımsızlık savaşının damgasını vurduğu hayli hassas siyasi ve askerî konjonktürün sonucudur. Osmanlı ordusunun zafiyeti apaçık ortaya çıkmış, sultanın otoritesinin yeniden sağlanması ve imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması adına askerî reform yapılmasının şart olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da 1823 yılında, zorunlu askerlik sistemine dayanan, İngiliz ve Fransız modellerinden esinlenmiş bir ordu kurması da hedeflenen askerî reformlar için ek bir teşvik olmuştur. Reformların ilk adımı olarak, 1826 Haziran'ında ordunun yeni çekirdeğini teşkil etmesi hedeflenen Eşkinciler birliği kurulur. Atılan bu adım üzerine yeniden kazan kaldıran yeniçeriler sadrazamın sarayını yağmalar ve reformcuların istifasını isterler. Ulemanın, topçu sınıfının ve reform yanlısı kimi zabitlerin desteğiyle, 15 Haziran 1826 tarihinde II. Mahmud yeniçeri odalarının bombalanmasını emreder. Bunu izleyen günlerde peşlerine düşülen başkentli yeniçeriler yakalandıkları yerde infaz edilir; işlettikleri kahvehaneler kapatılır, yeniçeri ortalarının amblemleri yasaklanır.[53] Hapis, sürgün ve nihai şekilde memleketlerine gönderme gibi tedbirler de alınır, ayrıca taşradaki yeniçerilerin de peşine düşülür. Bu planlı temizlik sürecinden kimi yeniçeriler kendini kurtarabilmiş, fakat sonuç itibariyle imparatorluğun çok eski bir kurumu olan Yeniçeri Ocağı, siyasi sistemden ve başkent sahnesinden silinmiştir.[54]

---

52 Sunar'ın tezi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması konusuna açık ve sentezci bir şekilde kaleme alınmış, bizim de bu metinde esinlendiğimiz bir bölüm ayırmıştır. Mert Sunar, "Cauldron of Dissent", *a.g.e.*, s. 201-251.

53 *A.g.e.*, s. 211.

54 Tarihçi Ahmet Cevdet, *Tarih* isimli eserinde takip ve infazlardan kurtulan bir yeniçerinin tanıklığına yer verir. Buna göre başkentteki kurbanların sayısı

1826 tarihli Vak'a-i Hayriye'yi, yani Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasını, o dönemde yaşayanlar rejimin siyasi istikrarsızlığının ve başkentte asayişi alt üst eden kent isyanlarının giderilmesi için gerekli ve beklenen bir ilaç olarak tanımlarlar. Bu bağlamda İzzet Cavid Efendi'nin II. Mahmud'un bu kararını öven bir şiiri hayli simgesel niteliktedir:

Taht-ı şevketten sekiz şâh-ı cihânı hal' idüp /
Kırdı Mevlâ sâ'irîne bagy iden zalimleri [...]
Seyr idin Istanbul'un asayişin günden güne /
Çünki anlar idi her çarh-ı fesâdın mihveri.[55]

İzzet Cavid Efendi'nin şiirinde "nizam"a iki açıdan bakılmıştır: Hanedanın istikrarı ve başkentin asayişi. Bu açıdan bakıldığında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını, başkenti kontrol altına almak için bir asırdan fazla süredir verilen iktidar savaşının sonucu olarak yorumlamak mümkündür.[56] Tüm bu süre boyunca yeniçeriler ve temsil ettikleri toplumsal gruplar, kendilerine iktisadi ve toplumsal talepler ortaya atma, hatta dayatma imkânı veren, merkezî iktidarın etki alanını sınırlandırmayı mümkün kılan özerk bir siyasi alan yaratmayı ve onu korumayı başarmışlardır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yalnızca askerî bir birlik değil, başta esnaf olmak üzere kimi kent sınıfları da siyasi hayata müdahale araçlarından yoksun kalmışlardır.

Bu yeni durum, Osmanlı Devleti'nin güç kazanmasının ve devleti modernleştirmek üzere II. Mahmud ve halefleri tarafından girişilen reformların temel unsurlarından biridir. Kamu düzeninin korunması ve başkentte karışıklık riski açısından bakıldığında, oyunda kâğıtların yeniden dağıtılması denge-

---

2.000 ila 3.000 arasındadır. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih (Vekayi-i Devlet-i Aliyye)*, cilt XII, İstanbul, Matba'a-i Osmaniyye, 1292, s. 185.

55 Alıntılayan Mehmed Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, Mehmed Arslan (der.), İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1827/2005, s. 152. Bu atfı, ona doktora tezinde yer veren Burak Onaran'a borçluyum. Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 78.

56 Burada Mert Sunar'ın 19. yüzyıl başlarında yeniçeriler üzerine kaleme aldığı tezindeki çıkarımlara yer vermekteyiz. Mert Sunar, "Cauldron of Dissent", *a.g.e.*, 2006.

leri kökten değiştirmiştir. Her şeyden önce yeni aktörler, denetim teknikleri ve halkı zapturapt altına alma yöntemleri ortaya çıkmıştır. Yeniçerilerin kaldırılmasıyla meydana gelen boşluk, sistemin baştan başa elden geçirilmesini gerekli kılmış, bu bağlamda atılan en belirgin adım ise önce başkentte, ardından da taşrada polis teşkilatının kurulması olmuştur.[57]

Asayişi korumayı merkezîleştirme arzusunun yöntem ve sınırlarına, Osmanlı polisinin doğuşunu ve yapısını incelerken değineceğiz. Burada, şimdilik, devlet tarafından başkentte ve taşrada asayişin korunmasıyla görevlendirilen sivil memurların ortaya çıkışının, Tanzimat ve sonrasında Osmanlı bürokratik yapısında tanık olunan genişlemenin bileşenlerinden biri olduğunu belirtmekle yetinebiliriz. Sultan ile tebaa arasındaki ilişkide aracı vazifesi gören ayrıcalıklı gruplar güçlerini kaybederken, daha geniş bir toplumsal tabandan gelen memurların sayısının artması, sultan ve tebaa arasında karşılıklı aidiyet hissinin gelişmesini sağlamıştır.[58] Kamu düzeni artık sivil halka ait kişiler tarafından dayatılmakta veya sağlanmaktadır. Bu yeni durumun, asayişin sağlanmasıyla görevlendirilen yeni aktörlerin yöntemlerini, önceliklerini ve meşruiyetlerini etkilediğine kuşku yoktur.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması asayiş idaresini alt üst etmekle kalmamıştır. Başkentin toplumsal dokusunda yarattığı değişim itibariyle otoriteyi sorgulama biçimlerini, dolayısıyla da asayişsizlik etkenlerini ve aktörlerini de değiştirmiştir. Önceden de değindiğimiz üzere, 19. yüzyılın başında yeniçeriler payitahtın kent toplumuyla ileri derecede bütünleşmiş haldedir. Bu durumun bir örneği olarak, tarihi bilinmeyen *Sekbanbaşı Risalesi* III. Selim'in (1789-1807) gerçekleştirmek istediği askerî reforma övgüler düzmekte ve reformdan sonra yeni askerî birliklerin kendi zamanında olduğu gibi "fırıncılardan, canbazlar-

57 Çalışmamızın ikinci bölümünde Osmanlı polis teşkilatının kuruluşuna geri döneceğiz.

58 Ariel Salzmann, "Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire", Michael Hanagan ve Charles Tilly (der.), *Extending Citizenship, Reconfiguring States*, New York ve Oxford, Rowman and Littlefield Publishers, 1999, s. 43.

dan, balıkçılardan, kahvehanecilerden, bakkallardan ve benzeri esnaftan meydana gelmeyeceğini" vurgulamaktadır.[59] Mehmed Es'ad Efendi'nin Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından sonra kaleme aldığı vakayinamesi de, yeniçerilerin başkent yaşamındaki rolü hakkında benzer bir resim çizmektedir.[60] Askerî vazifelerinin yanında ticaret veya zanaat faaliyetlerinde de bulunan yeniçerilerin oranı bilinmemektedir ve iktidarın Yeniçeri Ocağı'nı dağıtma çabalarına destek olma amacıyla kaleme alınmış bu tasvirlerin nesnelliğinden şüphe duyulabilir. Ne var ki yeniçeriler, payitahtın iktisadi ve toplumsal yaşamında kent sakinlerinin gündelik hayatı açısından can alıcı öneme sahip bir rol oynuyorlardı.

Dolayısıyla onların ortadan kaldırılması, artık taleplerini dayatmak konusunda onlara bel bağlayamayacak kent halkının da güç kaybetmesine neden olmuştur. İktidar, çok sayıda yeniçeriyi öldürmesinin yanı sıra, onlara bozguncu niyet ve arzularında destek oldukları gerekçesiyle toplumun bazı kesimlerini de cezalandırmıştır. Ulemanın aksine başkentte farklı yeniçeri isyanlarını desteklemiş ve yoksul kesimler üzerinde hayli etkili olan Bektaşi tarikatı da bundan nasibini almış ve yasaklanmıştır. Tarikatın başındakilerden birçoğu öldürülmüş, bazıları da sürgün edilmiştir.[61]

Benzer şekilde, Yeniçeri Ocağı ile sıkı bağları olan göçmenler, özellikle de hamal ve mavnacıların da peşine düşülmüş, onlar da memleketlerine geri gönderilmiştir. Hamallarla ilgili uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin tüm potansiyel asayişsizlik etkenlerini yok ederek başkent üzerinde otoritesini yeniden inşa etme arzusunun belirgin bir örneğidir.[62] Esasında imparatorluğun doğu illerinden gelen, başkentte çalışan ve çoğunluğu Müslüman olan hamallar, 1826 yılına dek başkente girmelerin-

59 *Hulasatü'l-kelam fi reddi'l-avam*, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* ilavesi, İstanbul, y.t.y., alıntılayan: Mert Sunar, "Cauldron of Dissent", *a.g.e.*, s. 42.

60 Es'ad, *Üss-i Zafer*, s. 112-115.

61 Mert Sunar, "Cauldron of Dissent", *a.g.e.*, s. 215-216. Bektaşi tarikatı 19. yüzyıl ortalarına doğru başkentte yeniden ortaya çıkacaktır.

62 Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Bâbıâli, 1826-1896", *Tarih ve Toplum*, sayı 33, 1986, s. 170-175.

de ve kent yaşamıyla bütünleşmelerinde kendilerine kolaylık sağlayan yeniçerilerle sıkı bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Hamallar çoğu zaman yeniçeri odalarına bağlı olmuş ve başkentte gerçekleştirilen ayaklanmalarda önemli roller oynamışlardır. Dolayısıyla iktidar, Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılmasının hemen ardından düzeni bozan bir odak olarak gördüğü bu grubu da yok etmenin yollarını aramıştır. Kürt ve Türk hamalların bir kısmı öldürülmüş, diğer bir kısmı da sürgün edilmiştir. Seyyah William Knight'ın aktardığına göre "tüm Türk ve Kürt hamallar loncalardan atılmış, bunlardan bir kısmı bir daha dönmemek üzere derhal gemiyle İstanbul'dan Asya'ya geçmiştir".[63] 19. yüzyıl sonlarının resmî Osmanlı vakanüvislerinden Lütfi'nin ifade ettiğine göre ise alınan uzaklaştırma önlemleri o kadar etkili olmuştur ki İstanbul sakinleri 1826 yazı boyunca kayıkçı ve hamal bulmakta zorlanmıştır.[64]

İktidar bir yandan böyle bir baskı uygularken, diğer yandan da başkentin iktisadi hayatını felce uğratmamak adına, kamu düzeni açısından daha tehlikesiz unsurlarla hamal mevcudunu yeniden toplamaya çalışmıştır. Tercihini ise, 1826 olaylarından önce de hamallık mesleğini icra eden Ermenilerden yana kullanmıştır. Ermeni Patrikliği'ne gerekli talimatlar iletilmiş, taşradaki Ermeni cemaatinden başkentte hamallık yapacak kişilerin toplanmasına yardımcı olunması istenmiştir.[65] Böylece 19. yüzyıl sonlarına dek başkentteki hamal nüfusunu çoğunlukla Ermeniler oluşturmuş; yüzyıl sonuna gelindiğinde ise tarihin bir cilvesi olarak bu kez de Ermeniler, Ermeni milliyetçiliğinin ortaya çıkması sebebiyle otoritelerin gözünde tehlikeli kesim haline gelmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının imparatorluğun ve İstanbul'un sosyopolitik dengelerini derinden etkilediği; merkezîleşme sürecini ve siyasi otoritenin güçlenmesini mümkün kıl-

63 William Knight, *Oriental Outlines or a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece and Tuscany in 1838*, Londra, 1838, s. 135.

64 Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, cilt 1, s. 157, İstanbul, 1290-1328/1873-1910, alıntılayan: Sunar, *a.g.e.*, s. 213.

65 Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset", *a.g.e.*

dığı söylenebilir. Zorunlu askerlik sistemine dayalı ordunun kurulması –1834 yılında zorunlu askerlik uygulamasına geçilmiştir– kamusal hayatın eğitim, adalet veya vergilendirme gibi birçok alanını etkileyen değişim sürecinin sadece bir yönüdür. 1830'da ilk kez gerçekleştirilen başkent (erkek) nüfus sayımı iktidarın şehri devraldığının belirgin bir işaretidir.[66] Peki, söz konusu devir teslimin hiç tartışmasız temel unsurlarından biri olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, başkentteki alt sınıfların siyasi ve toplumsal düzene tüm muhalefet yollarını tıkamış mıdır? Bu üzerinde düşünmeye değer bir sorudur zira cevabı, 19. yüzyıl sonunda başkentte asayiş meselesini anlayabilmek adına çok önemlidir.

Yeniçerilerin ortadan kalkması başkentte siyasi tartışma imkânlarını kökten değiştirmiştir.[67] Tanzimat döneminde halk ayaklanmalarının olmaması, söz konusu değişimin en çarpıcı tezahürlerinden biridir. Nitekim imparatorluğun son yıllarında kimi edebiyatçı ve gazetecilerin bu gelişmenin farkında oldukları görülmektedir; örneğin Ebüzziya Tevfik 1909 yılında, "halk, yeniçeriliğin kaldırılışından beri, hükümranlık haklarını gasp ettirmiş olduğundan, umumi efkâr da rahat bir uykuya dalmıştı" tespitini yapmıştır.[68] Esasında mesele siyasi muhalefetin ortadan kalkması değil, muhalefetin kendini ifade etme şekillerinin ve farklı muhalefet aktörlerinin sahip olduğu etkilerin bir dönüşüm geçirmesidir. Tanzimat döneminde, siyasi düzene ve sultanın otoritesine dair büyük karşı çıkışlar alt sınıflardan gelmez. Muhalefet meşalesi artık ulemanın, –Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca etkili bir kesim olagelmiş– medrese öğrencilerinin ve Tanzimat reformlarıyla Osmanlı si-

66 Sultan II. Mahmud ve Sadrazam Alemdar Paşa'nın başkentte nüfus sayımı yapma isteği, 1808 tarihli Alemdar isyanının da nedenlerinden biri olmuştur. Zira halk, nüfus sayımının beraberinde yeni vergiler getireceğini düşünmüştür. Mert Sunar, "Cauldron of Dissent", *a.g.e.*, s. 137-140.

67 Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 77-96. Onaran'ın çalışmasının tüm sorunsalı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının, yüksek derecedeki siyasi çatışmalarda yarattığı kırılma üzerine kuruludur. Sultanın tahttan indirilmesi girişimi de bunun yansımalarından biridir.

68 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt I, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973, s. 152, alıntılayan Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 81.

yasi sisteminin merkezine tırmanan memurların elindedir. Burak Onaran'ın üzerinde çalıştığı Kuleli Vakası (1859) ve Meslek Teşkilatı (1867), daha belirgin bir örgütlenmeye, daha yüksek bir siyasi bilince ve birbirine daha iyi eklemlenmiş taleplere sahip olan yeni siyasi muhalefet şekillerinin ortaya çıkması açısından semboliktir.

Bununla birlikte, siyasi ağırlıklarını yitirmeleri, alt sınıfların artık başkentin asayiş denkleminden silindikleri anlamına gelmez. Çok yoğun isyanlar görülmese de, Tanzimat döneminde oluşturulan denetim aygıtının öncelikli hedefi yine alt sınıflardır. "Tehlikeli sınıflar"dan korkulan bir devir söz konusudur ve Avrupa devletleri örneği hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ni başkentte yaşayan alt sınıfların taşıdığı tehlike potansiyeline karşı daha da hassaslaştırmıştır. Bu bağlamda, henüz fazla sanayileşmemiş ve ciddi toplumsal hareketlere rastlanmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda 1845 yılında yayımlanan ve Osmanlı polisinin kurucu metni olan polis nizamnamesinde işçi hareketlerinin kontrolüne ve grevin yasaklanmasına dair bir madde bulunmaktadır. Söz konusu madde, bir çalışmada 1830 tarihli bir Fransız yasasıyla karşılaştırılmıştır.[69] Böyle bir bakış açısı yanlış olmamakla beraber, indirgemeci olarak nitelendirilebilir. Devletin alt sınıflara karşı güvensizliği bir hayal ürünü değildir: Duyulan şüphenin temelinde, bu kesimlerin nüfus içinde giderek artan ağırlığı ve önlerinde açılan yeni muhalefet imkânları yatmaktadır.[70] Artık halk tabakalarının denetimi me-

---

69 Mesut Gülmez, "İşçi sorunu ve Polis Mevzuatı: Fransa Örneği ve Polis Nizâmı'nın 12'nci Maddesi", *Amme İdaresi Dergisi 17*, sayı 1, 1984, s. 115-132. Burada bahsi geçen, 1845 Polis Nizamnamesi'nin 12. maddesidir.

70 Bu noktada, Gülmez'in 1845 nizamnamesindeki 12. maddenin "ithal edildiğine" dair tezini reddeden Ferdan Ergut'a katıldığımı belirtmem gerekir. Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 123. Bu tartışmanın ideolojik bir tınısının olduğu aşikârdır: Gülmez'in savunduğu tez, Osmanlı toplumu alt sınıflarının ağırlığını önemsemeyen ve bu kesimlerde bir sınıf bilincinin uyanması ihtimalini reddeden bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Burada resmi tarihyazımının klasik bir argümanı karşımıza çıkar; buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, toplumsal ve dinî bütünleşme mekanizmaları, bir işçi hareketi gelişiminin varlık nedenini ortadan kaldırmaktadır. Bu yeni bir tez değildir; aynı bakış açısına İbrahim Feridun'un 1910 yılında yayımladığı polis el kitabında da rastlanılır. Sosyalizmin tehlikelerine bir bölüm ayıran yazar, sosyalizm riskine verdi-

selesi, toplumsal ve iktisadi düzenin müdafaası ve kentsel reformların uygulanması ile olduğu kadar, bahsi geçen kesimlerin rejimi istikrarsızlaştırması korkusuyla da ilişkilidir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını, imparatorlukta asayişe dair yeniden yapılanma bağlamında kurucu bir olay olarak nitelendirmek yanlış değildir. Fakat asayiş meseleleri hakkındaki bu siyasi okumayı, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı başkentini dönüştüren yeni toplumsal ve iktisadi dinamiklerle de tamamlamak gerekir. Söz konusu dinamikler ne yalnızca devletin iradesine bağlıdır, ne de sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özeldir.

19. yüzyıl sonuna gelindiğinde İstanbul: Açılımın zorlukları

Osmanlı tarihyazımının en tercih edilen konularından biri olan imparatorluğun son döneminde Osmanlı kentlerinin geçirdiği dönüşümün birden fazla yüzü vardır. Burada amaç durumun kapsamlı bir betimlemesini yapmaktan ziyade, 19. yüzyıl sonunda başkentte asayiş sorunsalının yeniden tanımlanmasına yolaçan yeni unsurlar üzerinde düşünmektir. Süreci nitelemek için en uygun kavramın açılım olduğunu düşündük: Osmanlı başkentini dönüştüren ve onu dönemin Avrupa metropollerine yakınlaştıran demografik, iktisadi ve kültürel bir açılım söz konusudur.

Demografik açılım: Göç patlaması

Göç olgusunun tüm Osmanlı tarihi boyunca etkisini sürdürdüğünü vurguladıktan sonra, onun 19. yüzyıl sonlarının İstanbul'unda bir değişim etkeni olduğunu söylemek çelişkili gözükebilir. Her ne kadar eskilere uzanan bir olgu olsa da, göçle alâ-

ği önemle çelişen bir biçimde, neyse ki imparatorlukta bulunmadığını belirtir: "Şu sosyalistliğin bizde intişârına hiç mahal yoktur. Çünkü dinimiz lehü'lhamd bize ebnâ-yı cinsimize karşı adl ve ihsânla mu'âmele icrâsını emr etmektedir". İbrahim Feridun, "Sosyalistler, ta'til-i işgâl ve anarşistler", *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 225-234.

19. yüzyıl sonunda İstanbul. Çalışmada balısı geçen başlıca ilçe ve mahalleleri gösteren harita.

kalı meseleler, kendisine eklemlenen kimi nitel ve nicel unsurların sonucunda yeni bir şekil almıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başkente yapılan göçler eşi benzeri görülmemiş bir yoğunluğa ulaşmıştır. 19. yüzyılda İstanbul'un yaşadığı ciddi nüfus artışı, doğal artış oranından ziyade net göç artışı üzerinden daha iyi anlaşılabilmektedir.[71]

71 İstanbul'un 19.-20. yüzyıllardaki demografik karakteristikleri hakkında bkz. Alan Duben, Cem Behar, *Istanbul households: Marriage, Family, and Fertility 1880-1940* (çev. Nuray Mert, *İstanbul Haneleri. Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2014, ilk baskı 1998), Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

19. yüzyılın ilk yarısında başkentin tahmin edilen nüfusu 500.000'in altındayken, 1885 sayımında şehirde 873.575 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Genel kabul ise, 20. yüzyıl başında şehrin ortalama bir milyon nüfusa sahip olduğu yönündedir.[72] Cem Behar'ın 1885 sayımından hareketle yaptığı hesaplamalara göre, o tarihte İstanbul'da yaşayan Müslüman nüfusun % 52'si payitahttan başka bir yerde doğmuştur.[73] Öte yandan, göç akımlarının niteliğinin de değiştiği gözlemlenir: Farklı göç gerekçelerinin birbirlerine göre önemleri, göç edenlerin kökeni ve toplumsal profili köklü bir değişime uğramıştır.

Yukarıda da değindiğimiz üzere iktisadi ve toplumsal nedenlerle başkente doğru yapılan göçler, Osmanlı tarihinin değişmez unsurlarından biridir. İster dönemsel olsun ister kalıcı, zincirleme olarak niteleyebileceğimiz bu göçler, hem kentleşmenin hem de yaşanan iktisadi dönüşümlerin etkisiyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artış göstermiştir. Başkentte 1907 yılında gerçekleştirilen bekçi sayımı, göç olgusunun önemine işaret etmektedir. Sayıma göre şehrin ilk on kazasında görev yapan 1.380 bekçiden yalnızca 154'ü İstanbulludur; geri kalanlar çoğunlukla Orta ve Doğu Anadolu'dan gelmiştir.[74] Bekçiliğin, daha ziyade kırsal kesimlerden gelenlerin icra ettiği bir meslek olduğu anlaşılıyor; yine de, sayım yapılan bölgelerin büyük çoğunluğunda başkent doğumlu olmayıp başkentte bekçilik yapanların sahip olduğu ezici üstünlük, kırsaldan gelenlerin kent dokusuyla ileri derecede bütünleştiğinin işaretidir.

II. Abdülhamid iktidarında, dönemin siyasi ve askerî koşullarının neden olduğu kitlesel göçler, sayısal açıdan kentleşmeye dayalı göçleri geçmiştir. Balkanlar ve Kafkaslar'dan gelen

---

72 Farklı nüfus sayımlarının sonuçları için karş. Stanford Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", *Tarih Dergisi*, sayı 32, 1979, s. 403-414 ve Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (çev. Bahar Tırnakcı, *Osmanlı Nüfusu. 1830-1914*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), Wisconsin, Madison, 1985.

73 Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 97.

74 BOA, Y.PRK.ŞH 14/11, 29.Z.1324 (H) [12 Şubat 1907]: *Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse mahallâtında bulunan bekçilerin miktarını mübcyyen defterdir.*

Müslüman muhacir akını, Osmanlı başkentinin demografik niteliğini değiştirmiştir.[75] Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya'da yaşayan Müslümanların sınır dışı edilmesi ve Giritli Hıristiyanların başkaldırıları, bahsi geçen ve hedefi yalnızca başkent olmayan kitlesel göçlerin temel nedenleridir.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışından hemen sonra başlayan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, başkentin nüfus yapısı üzerinde en güçlü etkileri yapan olaydır. Rusların Balkanlar'da yürüttüğü askerî harekât, Ruslardan duyulan korku ve uygulanan yıldırma politikalarının sonucunda, Romanya ve Bulgaristan Müslümanlarının kitleler halinde göç etmesine neden olmuştur.[76] Nedim İpek'e göre 1878-1879 yıllarında sayıları 380.000'i bulan muhacir başkente akın etmiştir. Muhacirler, iktidarın –en azından ilk zamanlarda verdiği– destek ve başkentteki Müslüman nüfusun gösterdiği dayanışma sayesinde, camilere, tekkelere, medrese ve hanlara yerleştirilmiş; başkentte ivedilikle inşa edilecek konutlara taşınmayı veya Anadolu'ya gönderilmeyi beklemişlerdir. Bu kitlesel göçün gündeme getirdiği ilk sorun sağlıkla ilgilidir: Kalabalığın getirdiği iç içelik ve kötü sıhhî koşullar tifüs ve benzeri hastalıkların salgın halini almasına yol açmış, ölüm oranı hayli artmıştır.[77] Daha uzun vadede ise, muhacirlerin çoğu alt tabakadan olduğu için, onların kentle bütünleşmesi ve denetim altında tutulması, yetkili makamların başa çıkması gereken ciddi bir sorun olmuştur.

Göç sorunu tüm II. Abdülhamid dönemi boyunca aynı yakıcılıkta seyretmemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na eşlik eden büyük göç dalgasını, 1882-1883 yıllarında Kafkas-

75 Alexandre Toumarkine'in 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türkiye'ye Müslüman göçü üzerine yazdığı tez, konu hakkında kaleme alınmış en kapsamlı çalışma olma özelliğine sahiptir. Alexandre Toumarkine, "Entre Empire Ottoman et État nation turc: les immigrés musulmans du Caucase et des Balkans du milieu du XIXe siècle à nos jours", Yayımlanmamış doktora tezi, Université Paris IV, 2000.

76 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, 1877-1890*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

77 François Georgeon, *Abdülhamid II, le sultan calife*, Paris, Fayard, 2003, s. 92.

ya'nın kuzeybatısından gelen yeni göçler izlemiş; 1890'lardan itibaren ise Balkanlar ve Kafkaslar'dan gelen göçlerde belirgin bir düşüş görülmüştür.[78] Göç oranı 1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle yine tırmanmış; bu göçler başkentte Müslüman nüfusunu artırmıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin amacı göçmenlerin belli siyasi ve iktisadi ölçütlere göre taşraya yerleştirilmesi olsa da, söz konusu artışta toplumun Müslüman unsurlarına II. Abdülhamid'in ve Jön Türklerin teveccüh göstermesinin de şüphesiz etkisi vardır.[79] Devlet bu göç hareketlerine önayak olmamış, fakat ilgili kurumlar ve geçici komisyonlar eliyle çeşitli karşılama ve yerleştirme politikaları yürütmüştür.[80] Devletin bu volontarist yaklaşımına rağmen 19. yüzyıl sonu göçleri, başkentte bir asayiş politikasının hayata geçirilmesini güçleştirmiştir: Meselelerin ölçeği değişmiş, imparatorlukta yaşanan iktisadi modernleşme ve ticari açılım da bu hadiseyi pekiştirmiştir.

İktisadi açılım: Yabancı sermayenin girişi ve sanayileşmenin başlangıcı

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısında geçirdiği iktisadi dönüşümler özellikle başkent için daha gözle görülür nitelikte olmuştur. Dönemin bu bağlamda en belirgin özelliği, bilhassa Avrupa ile ticari ilişkilerin çoğalmasıdır. Yabancı sermayenin, kapitülasyonların da sağladığı kolaylıkla başkent ekonomisine girmesi, Kırım Savaşı'nın ardından daha da yoğunlaşmıştır. Böylece 1863 yılında çoğunluk itibariyle Fransız sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası gibi finans kurumları ve 1883 yılında yine esas olarak Fransız sermayesiy-

78 Alexandre Toumarkine, "Entre Empire Ottoman et État nation turc", *a.g.e.*, cilt I, s. 222-225.

79 *A.g.e.*, s. 194-195.

80 *A.g.e.*, s. 205-213. 1878 yılında "İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirin Komisyonu" kurulmuştur. 1891 yılına gelindiğinde on bir bölüme sahip olan bu komisyon çalışmalarını 1894'e kadar sürdürmüş ve göç akınlarının sona ermesi nedeniyle bu tarihte kapatılmıştır.

le kurulan Reji İdaresi gibi Avrupalı şirketler başkente yerleşmeye başlamışlardır.[81] Yabancı yatırımlar öncelikli olarak ulaşım altyapısına yönelmiş, şehrin hem Avrupa metropolleriyle hem de diğer büyük Osmanlı kentleriyle yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin 1889 yılında işlemeye başlayan meşhur Orient-Express sayesinde İstanbul ve Paris arasındaki mesafe yalnızca dört güne düşmüştür. Başkent limanı da daha önce görülmemiş bir gelişme göstermiştir. İmparatorluğun birinci limanı Avrupa'yla ticari ilişkilerde anahtar bir rol kazanmış ve başkente giriş yapılan temel nokta haline gelmiştir.

İmparatorluğun iktisadi gelişiminin ve dünya ekonomisiyle giderek bütünleşmesinin İstanbul'un asayiş sorunsalı açısından birçok sonucu olmuştur. Yabancı devletler, iktisadi çıkarlarını koruma ve başkentte sayısı her geçen gün çoğalan kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlama kaygısıyla, asayiş alanındaki müdahalelerini sürekli artırmışlardır. Yapılan nüfus sayımına göre 1886'da başkentte yabancı ülke vatandaşlarının mevcudu 130.000 civarındadır; bu sayı toplam nüfusun % 15'ine tekabül eder. Söz konusu yüksek oran dikkate alınırken, çok sayıda gayrimüslim Osmanlının da Avrupa devletlerinin himayesi altına girdiği ve vatandaşlık aldığı hesaba katılmalıdır.[82] Kapitülasyon sistemine göre, kendi vatandaşlarının ve himayelerindeki kimselerin (mahmi) eylemlerinden kanunen sorumlu olan konsolosluklardır; bu, yabancı temsilciliklerin çok bağlı kaldıkları bir yetkidir. Dolayısıyla Osmanlı otoriteleri için başkentte asayişin sağlanması iç siyaset açısından mutlak bir gereklilik olmanın yanı sıra, aynı zamanda yabancı devletlerle ku-

---

81 Eski tarihli olmasına rağmen Jacques Thobie'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız iktisadi nüfuzu üzerine yazdığı kitabı konuyla ilgili en kapsamlı çalışmadır. Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977. İmparatorlukta kurulan yabancı sermayeli şirketler ve bunların sahnesi olduğu toplumsal hareketler üzerine vaka çalışması olarak bkz. Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Resistance to European Penetration*, New York, New York University Press, 1983. Osmanlı Bankası hakkında bkz. Edhem Eldem, *A History of the Ottoman Bank (Osmanlı Bankası Tarihi)*, İstanbul, Osmanlı Bankası, 1999.

82 Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", *a.g.e.*

rulan ilişkiler açısından önemli bir unsurdur.[83] Yabancı güçlerin asayiş konusunda oynadıkları rol yalnızca kendi vatandaşlarının hareketleriyle sınırlı kalmaz. Bu devletler tüm siyasi ve toplumsal gerilimlere fazlasıyla dikkat gösterir; bu konuda hoşnutsuzluklarını dile getirmekten ve durumu kritik gördükleri noktada Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaktan geri durmazlar. Örneğin 1896 yılında Ermeni devrimciler tarafından Osmanlı Bankası'na düzenlenen saldırıdan sonra, başkentte başlatılan Ermeni tebaaya yönelik pogrom sırasında, Reji İdaresi başkentte istikrarın sağlanacağına dair teminat elde etmek adına Osmanlı hükümetine müdahalede bulunan aktörlerden biri olmuştur.[84]

İktisadi gelişmelerin ve büyük yabancı şirketlerin yerleşik hal almaya başlamasının bir sonucu da, başkentte ve Selânik, İzmir gibi imparatorluğun kimi büyük şehirlerinde proletaryanın ortaya çıkmasıdır. İşçi nüfusu tekstil fabrikaları, tütün imalathaneleri ve gıda endüstrisi gibi üretim alanlarında yoğunlaşmış ve proletarya olgusu 20. yüzyılın başlarına dek sınırlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. 1908 yazında büyük grevlerin fitili ateşlendiğinde, Osmanlı Devleti'nde işçi nüfusu 250.000 civarında tahmin edilmektedir.[85] Bu işçi sınıfının örgütlenmesi ise henüz emekleme evresindedir: İstanbul'da ilk işçi derneği 1894-1895 yıllarında kurulmuş; önce Selânik'te ardından da başkentte olmak üzere ilk sendikaların ortaya çıkması ise 1908 yılını bulmuştur. Bununla birlikte 19. yüzyılın son otuz yılında protesto hareketlerinin arttığı gözlemlenir: En sık başvurulan protesto biçimleri ise iş bırakma ve toplanma olmuştur.

Dok işçileri ve İstanbul Rıhtımları Şirketi (veya Rıhtım Şir-

83 Steven Rosenthal, *The politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul*, Westport-Londra, Greenwood, 1980. Yazar kitabında İstanbul'daki kentsel reformlar üzerinde yabancı faktörlerin etkisi olduğunun altını çizmektedir; asayiş ise yabancı devletlerin şehir üzerindeki etki alanlarından yalnızca biridir.

84 Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset", *a.g.e*, s. 173. 1896 Osmanlı Bankası saldırısı ve ardından gerçekleşen Ermenilere yönelik katliamlar hakkında bkz. Edhem Eldem, "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, 2007, s. 113-146.

85 François Georgeon, *Abdülhamid II*, s. 324-325.

keti) arasında çıkan ihtilaf, başkentte işçi sınıfının güçlenmeye başladığının iyi bir kanıtıdır. 1890 yılında İstanbul limanının modernleştirilmesi imtiyazını alan Rıhtım Şirketi, II. Abdülhamid iktidarı süresince, getirilen teknolojik yenilikler sebebiyle iş hayatlarının tehdit altında olduğunu düşünen taşıyıcıların husumetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda, 1895'te ilan edilen bir iradede "bir günâ uygunsuzluk zuhûruna aslâ meydân verilmemesi" adına "mavnacı esnâfı ile rıhtım şirketi beyninde tahaddüs eden ihtilâfin hakkında" önlemler alınmasının altının çizildiği görülmektedir.[86]

Belgelerde değinilen anlaşmazlık ve tehlikelerin ötesinde, esasında söz konusu rekabetin temelinde ekonomik gerekçeler yatmaktadır. Rıhtım Şirketi, yalnızca altyapısını denetlediği liman faaliyetlerinin tamamını işletmek istemekte; taşıyıcılar ise böyle bir tekele karşı çıkmaktadır.[87] Karşı karşıya gelen iki gücün eşitsizliğine rağmen, ikincisi yani taşıyıcılar, talep etme ve zarar yaratma güçlerini korumuş; polis zabıtlarının aktardığına göre diğer rıhtım işçilerinin çalışmasını engelleme veya iş makinelerini bozma, şirket çalışanlarına karşı sözlü veya fiilî girişimlerde bulunma gibi eylemler düzenlemişlerdir.[88]

1907 Temmuz'unda Rıhtım Şirketi müdürü Zaptiye Nezareti'ne bir şikâyette bulunmuş ve yüklemeden sorumlu hamalların iş bıraktığını bildirmiştir.[89] On üç hamal işi durdurmak ve diğer hamalların çalışmasını engellemekle suçlanmıştır. Dahası, şikâyete göre içlerinden üçü, şirket görevlisini ölümle tehdit etmiştir. Şirket müdürü tüm bunların bir polis komiserinin önünde gerçekleştiğinin, polis memurunun ise kuşkusuz halkın devlete karşı öfkesini körüklememek ve şirketi kendi so-

86 BOA, İ.HUS, 21.Ra.1313 (H) [11 Eylül 1895].

87 Rıhtım Şirketi ve liman işçileri loncası arasındaki anlaşmazlık hakkında bir inceleme için bkz. Donald Quataert, "The Port Worker Guilds and the Istanbul Quay Company", *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire (Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş), 1881-1908*, New York, New York University Press, 1983, s. 95-120.

88 BOA, Y.PRK.ŞH 3/65, 5 Şubat 1306 [17 Şubat 1891]; BOA, ZB 485/59, 11 Ağustos 1324 [24 Ağustos 1908].

89 BOA, ZB 46/23, 20.Ca.1325 (H) [1 Temmuz 1907].

rumluluklarıyla baş başa bırakmak adına olaya epey geç müdahale ettiğinin altını çizmiştir. Bu karışıklığın ardından 1907 ilkbaharında Gümrük İdaresi tarafından yayınlanan bir yönetmelikle loncaların gücü sınırlandırılmış, şirket yönetimine görevlerini yerine getirmeyen hamalların işine son verme yetkisi tanınmıştır.[90] Dava, yönetmelik uygulanarak şikâyette adı geçen hamalların işten çıkarılmasıyla kapanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde sınırlı kalan bu tarz toplumsal hareketler, 1908'de Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir boyut kazanmıştır.[91] 19. yüzyıl sonunda İstanbul'daki toplumsal sorunların evrimi incelenirken olaya yalnızca asayiş penceresinden bakmak elbette indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Öte yandan, başkentte iktisadi yapıların ve alt sınıfların geçirdiği dönüşümlerin, bu dönemde asayişi sağlamaktan sorumlu kuvvetlerin karşı karşıya kaldığı zorlukların başında geldiği de yadsınamaz bir gerçektir.

Kültürel açılım: İletişim çağında İstanbul

Tanzimat dönemindeki reformlara ve 19. yüzyıl sonunda yaşanan iktisadi ve toplumsal dönüşümlere, başkentin kültürel ve entelektüel hayatında tanık olunan önemli değişimler eşlik etmiştir. Söz konusu değişimler var olan düzene karşı çıkan aktörlerin ve karşı çıkma yollarının yenilenmesine yaramış, dolayısıyla devleti de yeni çözümler bulmaya itmiştir. Bu bağlamda en bilinen örnek basının gelişmesidir.[92] İlk bağımsız gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'in 1860 Ekim'inde çıkması, Osmanlı basınının gelişimi yolunda atılan ilk adımdır. 1873'e gelindiğinde başkentte kırk üç gazete çıkarılmakta ve en büyüklerinin gün-

90 Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, s. 112-113.

91 1908 grevlerine, kitabın ikinci kısmında yeniden döneceğiz.

92 Osmanlı basın tarihi hususunda uzman isimlerden biri Orhan Koloğlu'dur; Koloğlu konuyla ilgili sentez ve vaka çalışmaları kaleme almıştır. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006 ve *1908 Basın Patlaması*, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005.

lük tirajı 10.000'e ulaşabilmektedir.[93] Basın, Osmanlı İmparatorluğu'nda kamuoyunun ortaya çıkması açısından belirleyici bir etkendir. Her ne kadar sınırlı tirajlara ulaşılsa ve okuma yazma oranı hayli zayıf kalsa da, gazetelerin gerçek okuyucu kitlesi toplu okuma gibi uygulamalar sayesinde tahmin edilenden daha da geniştir.[94] Çıkarılan gazeteler şehirde bilginin dolaşım şeklini değiştirmiştir: Haberin genelde sohbet ve söylentiye dayalı dolaşımı yerini gazetelerin aracılığına bırakmış, bu da haberlerin daha çok kişiye daha hızlı ulaşmasını sağlamıştır.

Basının gelişmesinin başkentteki asayiş sorunsalı üzerinde çok boyutlu bir etkisi olmuştur. Matbu yayınların –buna gazeteler de kitaplar da dahildir– gelişimi, zararlı görülen siyasi fikirler için bir alan açmıştır. Örneğin 1860-1870 döneminde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketinin önderleri gazeteci ve yazarlardır. II. Abdülhamid döneminde sansür yoluyla siyasi gazeteciliğin, bunun da ötesinde günlük gazetelerde farklı görüşlerin ifade edilmesinin önüne engeller çıkarılmıştır. Tutunabilmeyi başaran gazetelerden Türkçe olarak yayımlanan *İkdam*, *Sabah* ve Fransızca olarak çıkarılan *Stamboul* iç politikayla ilgili konulara değinmekten özenle kaçınmıştır. Ayrıca ülkeye yabancı kitap ve gazetelerin girişi de sıkı bir denetim altına alınmıştır.[95]

1908 devriminin ardından tam anlamıyla bir "basın patlaması" yaşanmıştır: Konunun uzmanı Orhan Koloğlu'na göre, başkentte yayımlanan süreli yayınların sayısı 1907'de 52 iken 1909'da bu sayı 377'ye çıkmıştır. Özellikle sansürün son bulmasıyla birlikte fikir gazeteciliğinin yeniden doğuşuna tanık olunmuş; ilk haftaların esenlik içinde geçmesinin ardından, basın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmekten de geri durmamıştır. İster muhafazakârlardan ister liberallerden kaynaklansın, zaman zaman sertleşebilen siyasi muhalefetin merkezin-

93 *A.g.e.*

94 Frédéric Hitzel, "Manuscrits, livres et culture livresque à Istanbul", *REMMM*, sayı 87-88, 1999, s. 34-35.

95 Fatmagül Demirel, Raşit Çavaş, "II. Abdülhamid döneminde gümrüklerde el konulan (ve elbette yakılan) kitaplar", *Mütefferrika*, sayı 26, 2004, s. 151-158.

de *Serbesti* gibi bazı gazeteler yer almıştır. 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesinin ardından, ilk kurbanların muhalif gazeteciler olması da anlamlıdır. *Serbesti* başyazarı Hasan Fehmi'nin 7 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesi, dönemin gözlemcilerine göre İttihatçıların imzasını taşımaktadır; cinayetin failinin hiçbir zaman öğrenilememesi ise bu iddiayı güçlendiren bir kanıt olarak kabul edilmiştir.[96] 25 Nisan 1909 tarihinde örfi idare (sıkıyönetim) ilan edilirken, basının bozguncu gücü dile getirilmiş ve askerî hükümete, halkı rejime karşı kışkırtmaları halinde basın organlarını kapatma hakkı tanınmıştır:

> Hükümet [...] kamuoyunu kışkırtacak nitelikte yayın yapan tüm gazeteleri ve her türden toplantıyı yasaklamaya yetkilidir.[97]

Elbette gelişmekte olan ve asayiş idaresinde otoritelerin işini zorlaştıran medya, günlük gazetelerle sınırlı değildir. 1908'den itibaren çıkarılmaya başlanan mizah gazeteleriyle birlikte karikatür, imparatorlukta yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmelerin alaya alınmasında ve eleştirisinde sevilen bir araç haline gelmiştir.[98] Matbu yayınların gelişimi, yine siyasi veya toplumsal eleştiri potansiyeli taşıyan Türkçe veya çeviri kitapları, deneme ve romanları da kapsamaktadır. Son olarak, tiyatroda yapılan atılıma da değinmek gerekir; II. Abdülhamid devrinde sansürlenen tiyatro, 1908'de yeniden canlanmıştır. Batılı piyesler ve Osmanlı piyesleri bazen muhalif mesajların taşıyıcısı olduğu gibi, insanlara bir araya gelme vesilesi de sunmuştur.[99]

Dönüşümler bahsine son verirken, bunların aynı dönemde

96 İlerleyen yıllarda başka gazeteci cinayetleri de işlenmiştir. *Sada-yı Millet* başyazarı Ahmet Samim 9 Haziran 1910, *Şehrah* başyazarı Zeki Bey ise 10 Temmuz 1911 tarihinde öldürülmüştür. Her ikisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefetleriyle bilinen isimlerdir.

97 İdare-i Örfiye Kararnamesi, madde 6, paragraf 4. Yayımlayan: *Stamboul*, 26 Nisan 1909.

98 Jön Türk dönemi karikatürleri için, karş. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü. 2. Meşrutiyet (1909-1918)*, İstanbul, Adam Yayınları, 1988.

99 Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi 5: Meşrutiyet Tiyatrosu*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968.

imparatorluğun özellikle İzmir, Selânik, Beyrut gibi büyük şehirlerinde yaşananlardan çok da farklı olmadığını da vurgulamak gerekir. "Liman şehri" kavramı, Osmanlı tarihi açısından 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde gerçek anlamını kazanır.[100] Bu şehirler, farklı derecelerde olsa da benzer bir nüfus artışı, ticari açılım ve kültürel yenilenme süreci yaşamışlardır. Asayiş açısından bakıldığında, kırsal veya kitlesel göçler ile gelen nüfusun, görünürlük kazanmaya başlayan işçi kesiminin ve siyasi muhaliflerin denetim altında tutulması, tüm bu şehirlerde dönemin asayiş politikalarının temel meselesi olarak öne çıkar. Bununla birlikte başkent nev'i şahsına münhasırlığından bir şey kaybetmez: II. Abdülhamid döneminde rejimin kalesi haline gelen İstanbul, Jön Türk iktidarının da ilgi odağıdır. Siyasi alanın, kaynaklarda da altı fazlasıyla çizilen, bu aşırı büyümesi gerek başkentin gerekse diğer kentlerin gündelik hayatında asayişin sağlanmasının esas itibariyle çeşitli yönleriyle toplumsal denetimle ilgili bir konu olduğunu unutturmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çizdiği çerçevenin ötesinde, İstanbul'un uluslararası siyasi, iktisadi ve kültürel ağlarla giderek daha çok bütünleşmesi, onu diğer Avrupa başkentlerine yakınlaştırmıştır. İşin bu boyutu, asayişin sağlanması meselesi açısından hayati bir önem taşır: Hem devlet görevlileri hem de elitler ve gazeteciler artık başkentte emniyet hususunu, en azından bildikleri ve anladıkları kadarıyla Avrupa modellerinin ölçeğinde değerlendirmektedir. Aynı şekilde, asayiş aygıtında yapılan reformlar da Avrupa deneyimlerini dikkate almaktadır. Bir sonraki bölümün konusu, bahsi geçen yeni asayiş algısı olacaktır.

---

100 Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, "Port-Cities of the Eastern Mediterranean, 1800-1914", *Review*, cilt XVI/4, 1993. Ayrıca bkz. Daniel Panzac, "Les réseaux d'échanges des ports ottomans: Smyrne, Beyrouth, Alexandrie, Tunis (fin XVIIIe-début XXe siècle)", Michèle Collin (der.), *Ville et port, XVIIIe-XXe siècles*, Paris, l'Harmattan, 1994, s. 231-243.

3

Şehrin Düzene Sokulması ve Kamu Düzenine Yönelik Tehditler: Yüzyıl Dönümünde Algılar ve Alınan Tedbirler

Bir önceki bölümde Osmanlı İmparatorluğu başkentinde asayişe ilişkin meseleleri ve bir değişim çağı olarak Tanzimat dönemini bir bağlama oturtmaya çalıştık. Şimdi ise 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişle birlikte yenilenen koşullar çerçevesinde asayişin, gerek devlet alanında gerekse yeni filizlenmekte olan kamuoyunda nasıl bir siyaset ve söylem konusu haline geldiğini anlamaya çalışacağız. Varsayımımıza göre Abdülhamid dönemi ve Jön Türk iktidarının başlangıcı, asayiş kavramının nesnelleştirilmesi teşebbüsüne sahne olmuştur. Vaktiyle dinî normlar ve şartlara bağlı karışıklıklar üzerinden tanımlanan kamu düzeni, artık ölçülmeye çalışılan; güvenlik bölgelerine ayırma, istatistik ve zabıt tutma, hatta farklı vakalarla karşılaştırma gibi rasyonel yöntemler kullanarak denetim altında tutulmak istenen bir olguya dönüşmüştür. Bahsi geçen yöntemlerin etkinliği hakkında peşin hükümde bulunmaksızın bu yeni söylemin analizini yapmak, dönemin yürürlüğe konulan asayiş politikalarını anlayabilmek açısından çok önemlidir.

Böylesi bir nesnelleştirme girişimi elbette zorunlu olarak nesnelliğe yol açmaz: Burada teşebbüsü gerçekleştirenlerin siyasi amaçları ve toplumsal özellikleri tarafından bir üstbelirlenim söz konusudur. Başkentte asayiş sorunu, özellikle Abdül-

hamid döneminde önem taşıdığını bildiğimiz devleti meşrulaştırma politikalarının önemli bir öğesidir.[1] Bunun yanı sıra emniyet, bilhassa da emniyet yokluğu konusu, yalnızca geleneksel elitle sınırlı kalmayan bir kesimin devleti ve toplumu hedef alan eleştirel söyleminde önemli bir yer tutmaktadır. Emniyet/güvenlik, artık bir kamu düzeni meselesidir.

Amacın kurgulanması: Ölçülüp biçilen ve tanımlanan asayiş

Kelimeler üzerinde gerçekleştirdiğimiz incelemenin de gösterdiği üzere, nizam/düzen/asayiş ve düzensizlik/asayişsizlik kavramları hayli akışkandır. Kullanımları ve taşıdıkları anlam fazlasıyla özneldir ve hem belirli bir sosyopolitik bağlama, hem de onları kullananların istek ve amaçlarına işaret eder. Bununla birlikte, asayiş Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına damgasını vuran rasyonelleşme ve ölçüm politikalarından nasibini almıştır. Bu süreci, bir hadisenin sınırları ne kadar düzgün belirlenirse o kadar iyi denetim altına alınır, şeklinde özetlemek yanlış olmayacaktır; fakat sürecin tek aktörünün devlet olmadığını da unutmamak gerekir. Burada önemli olan, meselenin bazı yönleriyle ilgilenirken, kaynaklarımızda bunların hiçbir zaman geniş çaplı bir tasarıyla ilişkilendirilmediklerini akılda tutmaktır. Yine de Abdülhamid döneminde, en çok da 1908 devriminin ardından polis zabıtlarının rasyonelleşmesinin, suç istatistiklerinin tutulmaya başlanmasının ve Avrupa'dan örnek vakalarla karşılaştırmalara gidilmesinin, asayişin yalnızca bireysel algıya dair bir konu olarak değerlendirilmemesine katkısı olmuştur.

---

1 Siyasi meşrulaştırma konusu, Selim Deringil'in Sultan II. Abdülhamid'in iktidarı hakkında kaleme aldığı çalışmayla popülerleşmiş ve Osmanlı tarihyazımında öne çıkan bir bakış açısı haline gelmiştir. Karş. Selim Deringil, *The well-protected domains, Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, Londra-New York, I.B. Tauris, 1998; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet: siyaset, iktidar ve meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul, İletişim, 2002; Hakan Karateke, Maurus Reinkowski (der.), *Legitimizing the Order, The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden, Brill, 2005.

Asayişi ve asayişsizliği yazmak: Zabıtların standartlaşması

Her olayı kendi içinde değerlendirmeye, genel eğilimleri de tekrarlar üzerinden takip etmeye imkân tanıyan polis zabıtları, asayiş konusunda çalışan bir tarihçi için olduğu kadar, dönemin idarecileri için de önemli birer kaynaktı.[2] Tanzimat döneminde yapılan reformlar yalnızca Osmanlı devlet aygıtını kökten değiştirmekle kalmamış, devlet memurlarının yazım pratiklerini de etkilemiştir.[3] Marc Aymes'in ortaya koyduğu üzere, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı devlet memurlarına kısa ve özlü bir üslupla anlaşılır bir dil kullanmaları yönünde talimatlar verildiğini görmekteyiz.[4] Söz konusu talimatlar yalnızca yayımlanacak belgelere yönelik değildir; dahili olarak kullanılan zabıtların, bilhassa da polis zabıtlarının standartlaşmasını da sağlamıştır. Zaptiye Müşiriyeti'nin 1846'da, Zaptiye Nezareti'nin de 1879'da gecikmeli olarak kurulması nedeniyle bu alanda reformların getirdiği büyük değişimler gözlemlenememektedir. Tanzimat ile doğan bu kurumlarda gözle görülür bir standartlaşma arzusu başından beri vardır fakat standartlaşmanın yöntem ve amaçlarının belirginleşmesi için İkinci Meşrutiyet'e dek beklemek gerekecektir.

Ne yazık ki elimizde zabıtlar değil, yalnızca Beyoğlu Mutasarrıflığı, Üsküdar ve İstanbul Polis müdüriyetleri ve Beşiktaş memurluğuyla Zaptiye Nezareti veya başka nezaretler ara-

2 Arlette Farge'ın çalışmaları, polis arşivlerinin incelenmesinin basit bir suç oranı meselesinin ötesine geçip, Paris'te kentsel yaşamın anlaşılmasına neler katabildiğini ortaya koyar. Karş. Arlette Farge, *Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 1979 ve aynı yazar, *Le goût de l'archive*, Paris, Seuil, 1989.

3 İdari belgelerin standartlaşmasında reformların etkisi hakkında, karş. Ali Akyıldız, "Tanzimat döneminde belgelerin şekil, dil ve muhteva yönünden geçirdiği bazı değişiklikler (1839-1856)", *OsmAr* XV (1995), s. 221-237; Aymes, "Un grand progrès sur le papier", *a.g.e.*, s. 59-104.

4 26 Kasım 1855 tarihli talimatın kamu evrakının yazımıyla ilgili 3. maddesine göre "Ba'dezin yazılacak nizamat mübhem ve me'ani-i muhtelifeyi havi olan kelimatla yazılmayup ta'birat-ı vazıha ve kolay ve kısa 'ibareler ile ifade kılınacakdır". Söz konusu nizamname Bianchi'nin *Kathithy Humaioun* başlıklı kitabının önsözünde Fransızca ve Türkçe olarak yer almaktadır; bkz. Marc Aymes, *Un grand progrès-sur le papier*, s. 66, dipnot 21.

sındaki yazışmalar bulunmaktadır. Asayişle ilgili bu zabıtların yokluğu toplumsal tarih açısından hayli üzücüdür, zira bizi Osmanlı başkentinde polislerin gündelik hayatını oluşturan öğelere dair bilgiden yoksun bırakmaktadır.[5] Elimizde bulunan belgeler, merkez karakollarında görevli memurların üstleri için hazırladıkları sentez metinleridir.

Esas zabıtların şeklini bilmesek de, birçok ipucu elimizdeki bu belgelerin basit kopyalardan ibaret olmadığına işaret etmektedir. Söz konusu belgelerde, edinilen bilgiler kısa ve özlü olarak özetlenmekte ve kişisellikten uzak bir biçimde sunulmakta; bilginin kaynağına, söz gelişi başkent karakollarından birinde tutulmuş zapta ancak gerektiğinde atıf yapılmaktadır. Bu belgeler çoğu zaman gün içerisinde veya bir önceki gün gerçekleşmiş bir olayı kısaca özetlemekle yetinmektedir. Olayın failleri veya tanıklarının ifadeleri neredeyse hiçbir zaman zapta alınmamış; olay aktarılırken ne birinci tekil veya çoğul şahıs, ne de bilgiyi veren memurların ismi kullanılmıştır. Asayişi sağlamakla görevli kuvvetlerin müdahalesi halinde ise durum aynı kişisellikten uzak tarz ile aktarılmış, alınması tavsiye edilen tedbirler, "şarttır", "elzemdir" gibi yazanın öznelliğini katmasına pek izin vermeyen genel ifadelerle dile getirilmiştir. Başka bir deyişle, söz konusu zabıtlar ele aldıkları konunun mümkün olan en açık ve özlü biçimde anlatılması üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu standartlaşmanın sonucunda çok homojen bir belge külliyatı ortaya çıkmıştır. Zaptiye Nezareti arşivlerinde saklanan

---

5 Polis ve asayiş tarihi açısından hayati bir önem taşıyan bu belgelerin niye ortada olmadıklarını açıklamak adına birçok varsayım öne sürülebilir. İlk olarak polis karakollarında sistematik ve dayanıklı bir arşivlemenin bulunmadığı söylenebilir; bu durumda belgelerin 20. yüzyıl boyunca dağılmaları veya yok olmaları da kolaylaşmış olacaktır. İkinci bir varsayım ise, söz konusu arşivlerin açılması ve sınıflandırılması konusunda yaşanan eksikliktir; bu da belgelerin yerini tespit etmeyi imkânsız kılmaktadır. Hal böyle olduğunda, Osmanlı arşiv çalışanlarının yıllardan beri gerçekleştirdikleri ciddi sınıflandırma ve dizinleme çalışmalarına rağmen, Osmanlı arşivlerinde Zaptiye Nezareti evrakına ait dosyalara ulaşılamamakta ve bunlar dizinlenememektedir. Üstelik bahsi geçen arşivlerin bir kısmı Ankara'da Genelkurmay ve Emniyet Genel Müdürlüğü binalarına taşınmıştır. Bu iki kuruma, ellerinde bulunan arşivlerin türünü öğrenmek ve bunlara ulaşmak adına yaptığımız başvurulardan ise bir sonuç alınamamıştır.

1870-1908 dönemine ait zabıtlar genel olarak rika yazısıyla (19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde en yaygın olarak kullanılan yazı) kısa bir şekilde kaleme alınmış, giriş ve sonuç kısımları kalıp cümleler ve saygı ifadeleriyle yazılmış metinlerdir. Yapıları ise genelde şu şekildedir:

– Hitap (örneğin: Zaptiye Nezareti'ne, Beyoğlu Dairesi'ne);

– Olayın tasviri (tarih, yer, tür);

– Asayişi sağlamakla görevli kuvvetlerin icraatı (gerçekleştirilen veya önerilen);

– Sonuç cümleleri;

– Tarih;

– İmza.

Coğrafi bölgelere göre sınıflandırılan ve Zaptiye Nezareti'nde saklanan bu sentez niteliğindeki metinler bazen başka üst mercilere iletilmek üzere yeniden elden geçirilmiş ve özetlenmiştir. Bâb-ı Seraskeri, Bâb-ı Âli ve özellikle Abdülhamid dönemi süresince Yıldız Sarayı, söz konusu yazışmaların öncelikli muhatabıdır. Zaptiye Nezareti ve Saray arasında geçen ve ayrı bir arşivde tutulan yazışmalar hatırı sayılır bir öneme sahiptir ve sultanın başkentte asayişe dair neredeyse saplantı derecesindeki ilgisini gözler önüne serer. Saraya rapor edilen olayların fevkalade bir ciddiyet veya sarayın çıkarlarını doğrudan tehdit edecek derecede siyasi bir nitelik taşımadığını belirtmekte yarar var. Yine de bu zabıtlar Mabeyn tarafından saklanıp sınıflandırılmış, hatta ek bilgi talebiyle veya alınması gereken önlemlere dair talimatlarla cevaplandırılmıştır.[6] Devletin hem başkentin gündelik hayatını, hem de en somut yönleriyle kamu düzenini gözlemleme ve sayıya dökme arzusu, bu yazışmalar üzerinden belirgin bir şekilde görülebilmektedir.

Polis zabıtlarında, kentte herhangi bir asayişsizlik hali olmadığına da, en az yaşanan karışıklıklar kadar yer verildiğini vurgulamak gerek. Zaptiye Nezareti ve Yıldız Sarayı'nda muhafaza edilen zabıtlar, kimi zaman daha önce bahsettiğimiz "asayiş

6 Doğrudan kendisine bağlı hafiyeler ağı sayesinde saray, bazen Zaptiye Nezareti'ni bile geride bırakabilmiştir. Öyle ki Zaptiye Nezareti'ne, kendisinin raporlamadığı olaylara dair verilen talimatların sayısı hiç de az değildir.

ber-kemâl" kalıbını kullanarak, çoğunlukla da hiçbir olayın yaşanmadığını belirten cümlelerle, başkentin asayişine dair söylemin yalnızca resmî propagandayla veya basının otosansürüyle bağlantılı olmadığını ortaya koymuştur. İstanbul'da hiçbir karışıklığın yaşanmadığına dair kaleme alınmış binlerce zabıt (başkentteki dört polis müdüriyetinden her biri günde yaklaşık bir zabıt kaleme almıştır) bizi böylesine ısrarla ilan edilen bu asayiş halini sorgulamaya itmektedir. Yaklaşık bir milyonluk nüfusa sahip bir başkentte, zabıtlarda genellikle temel alınan yirmi dört saatlik zaman dilimi içerisinde kayda değer hiçbir olay yaşanmaması pek mümkün gözükmemektedir. Ama yerel karakollardan aktarılan bilgilere dayandığı öne sürülen zabıtlarda söylenen budur.[7]

Bu zabıtları iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bir yandan, polis teşkilatının II. Abdülhamid döneminde hem iktidarın kaygısını gidermek hem de kendisinin ne kadar etkili bir kurum olduğunu ispatlamak adına, yaşanan olayları icabında hasıraltı ederek, var olan durumu güzel gösterme çabası söz konusu olabilir. Zaptiyelerin kusursuz çalışmalarına yapılan atıflar da bu varsayımı destekler niteliktedir. Böylesi bir kendinden memnun olma halinin nedeni belki de yerel karakolların kendi içlerindeki işleyiş sorunlarını açık etmeye hiç niyetlerinin olmamasıdır.[8] Öte yandan, bu belgelerin büyük bir kısmında "dikkate değer (şâyân-ı dikkat) bir olay" kalıbının kullanıldığı göze çarpması bu ilk varsayımın tamamen doğru olmadığını düşündürmektedir. Âsayişin ber-kemâl olduğunu ilan

7 Henüz envanteri çıkarılmamış bu "vukuat yok" raporları, yanıltıcı bir biçimde "jurnal" diye isimlendirilmiş dosyalarda saklanmaktadır; oysa jurnal tabiri genelde Abdülhamid dönemindeki havadis jurnallerine atıf yapmaktadır. Erişebildiğimiz tek dosyada ise havadis jurnalleri değil, Beyoğlu, Üsküdar mutasarrıflıklarından veya İstanbul polis müdüriyetinden gelen, vakaların kısa açıklamalarını yapan ve genel olarak da başkentte o gün bir vukuat yaşanmadığına dair tutulmuş kısa notlar bulunmaktadır.

8 Bu noktada bugün Fransa veya Türkiye karakollarında da tanık olunabilecek bir mekanizma söz konusu olabilir. Güvenlik kuvvetleri, suç istatistiklerinin yükselmemesi veya sadece iş yüklerini azaltabilmek adına, bir suçtan mağdur olan kişileri şikâyetlerinin bir işe yaramayacağı gerekçesiyle şikâyetlerinden caydırmaya çabalamış olabilirler.

etmek, esasında ufak karışıklıkların yaşandığını yadsımaktan ziyade, durumun kolluk kuvvetlerinin gözetimi altında olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla amaçsızmış gibi gözüken bu zabıtlar içerdikleri ve onların varlık nedenini oluşturan üstü kapalı detaylarla bir anlam kazanmaktadır. Saat saat ve mahalle mahalle güvenlik bölgelerine bölünen başkent, zabıtlar üzerinden bakıldığında kontrol altında bir şehir gibi gözükmekte; asayiş ise yürürlükte olan gözlem ve sınırlama mekanizmalarının bir neticesi olarak sunulmaktadır. Bu ilk bakışta normal gibi gözükebilir, fakat esasında, uzun süreden beri asayişi sağlama görevleri hem coğrafi hem de işlevsel açıdan birçok aktör arasında bölünmüş olan, bu nedenle de hadise hakkında daha genel bir algının ortaya çıkamadığı Osmanlı İmparatorluğu için bir yenilik söz konusudur.

İkinci Meşrutiyet, toplum üzerindeki denetimin giderek arttığı II. Abdülhamid yıllarında ortaya çıkan eğilimlerin sistematize edilip belirginleşmesi açısından da kilit bir dönem teşkil etmektedir. İlk polis okullarının açılmasıyla birlikte, geleceğin polislerinin yetiştirilmesinde mesleğin "kuramsal" yönlerine büyük önem atfedilmiştir. Jön Türk döneminin başlarına ait polis el kitapları, polis zabıtları konusuna ve bunların aynı biçimde olması gerekliliğine özel bir yer ayırmıştır. Örneğin *Polis Dersleri* isimli kitap, zabıtların şekil ve amaçlarını şu şekilde açıklar:

> Zabt varakaları, vekâyi'in sûret-i vukû' ve cereyânlarına ve fâ'illere dâ'ir esâslı ve ibtidâyi birer tahkikât varakası demektir. Zabt varakalarının muhteviyâtı bir vaka'nın sûret-i cereyânına, meşhûdât ve ba'zı ihtimâlâta âid husûsâtı câmi' olacağı gibi tutulan ifâde-i evveliye varakalarının da hülâsa-i mefâdini, en mühim aksâmını ihtivâ eder. Müstantıklar, bunları esâs tutarak maznûn ve mücrimleri istintâk edeceği cihetle zabt varakaları pek mühimdir. Polis bu bâbda vicdânından, hakîkatten başka hiç bir mü'essere taba'iyyet etmeksizin mes'elenin künhüne, sûret-i cereyânını, ehemiyetli meşhûdâtı delâ'il-i kaviyye ve emârât-ı adîdeye ve ba'zı mevsûk ma'lûmâtı nazar-ı dik-

kate alarak, tahrîr ve tanzîm eder. Nereden yazıldığına dâ'ir bâlâsına numarasını derc ve târihini de terkîm eyler. Zabt varakaları sâde elfâz ile yazılmalı, meşhûdât, delâ'il-i kaviyye ve za'îfe, şevâhid ve ifâdâtı hûlâsâları ihtimâlât ve sâ'ire sırasıyla derc olunmalıdır.[9]

Konu ettiğimiz zabıtlar elimizde olmadığından, ders kitaplarında verilen talimatların ne derece uygulanabildiğini kestirmek hayli zordur. Yukarıda paylaştığımız alıntıdan hareketle iki şart öne çıkmaktadır. İlk olarak, gerek açıklamalar gerekse kullanılan dil açısından anlaşılırlığın önemi vurgulanmıştır. Burada iki nedenin yol açtığı rasyonelleşme kaygısı net bir şekilde göze çarpmaktadır: Zabıtların adli amaçlarla kullanımı ve her ne kadar değinilmemiş olsa da, istatistikler. Öne çıkan ikinci şart ise "vicdânından, hakîkatten başka hiç bir mü'essere taba'iyyet etmemek" çağrısıyla ifade edilen nesnelliktir. Burada üstü kapalı olarak atıf yapılan husus kuşkusuz Osmanlı devlet memurlarının, zaten yüksek olmayan maaşların bir de hayli düzensiz ödenmesi yüzünden rüşvet teklifleri karşısında gösterdikleri zaaftır.[10] Bu özel duruma ilaveten, zabıtlarda tanıklıklara atıf yapılması ve olguların kesinlik derecesine göre bir hiyerarşiye sokulması da, olay ve suçları daha nesnel bir şekilde aktarmanın hedeflendiği bu süreç açısından değerli diğer öğelerdir.

Osmanlı makamları başkentin gündelik hayatını gerçeğe mümkün olduğunca sadık bir biçimde yansıtacak, asayiş sorunlarını daha net anlamayı mümkün kılacak bir raporlama sistemi oturtmaya istekli gözükmektedir. İstanbul'da işlenen suçları ve bunların gelişimini, bilimsellik iddiası taşıyan araçlar kullanarak ölçmeyi sağlayan istatistiklerin ortaya çıkışını da aynı bakış açısıyla değerlendirmek gerekir.

9 Hasan Niyazi, *Polis Dersleri*, Dersaadet, 1329 [1913], s. 63-64. Bölümün başlığı "Zabıt varakalarının tanzîmi ve numûneleri"dir.

10 Memurların yolsuzluğu karşısında verilen mücadele, Tanzimat döneminden itibaren gerçekleştirilen reformların ana eksenlerinden biri olmuştur. Yolsuzluk ve yetkinin kötüye kullanımının suç olarak kabul edilmesi şeklinde yankı bulan bu kaygı, 1840 tarihli ceza kanunuyla da elle tutulur hale gelmiştir. Bkz. Cengiz Kırlı, "Yolsuzluğun Icadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 4, Güz 2006, s. 45-119.

Suç istatistikleri

İmparatorlukta istatistiklere ve diğer ölçüm araçlarına atfedilen önem Tanzimat'ta yapılan reformları takiben giderek artmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz nüfus sayımlarının başlamasıyla, hazırlanan ilk istatistikler de nüfusla ilgili olmuştur. Bu yöntem 19. yüzyılın son çeyreğinde imparatorlukta ekonominin ve ticaretin gelişimini ölçmek amacıyla da kullanılmıştır. Yıllık olarak yayımlanan sâlnameler, imparatorluğun nüfusuna, ekonomisine, farklı vilayetlerde veya merkezî idarelerde görevli memurlara dair verileri sayıya dökme arzusunu örneklemektedir.[11]

II. Abdülhamid yönetimi altında, istatistik yönteminin yaygınlaştırılıp sistematize edilmesi adına birçok tedbir alınmıştır. Örneğin 1879'da Sadrazam Küçük Said Paşa, merkezde ve vilayetlerde veri toplanması ve bunların devletin çeşitli kademelerine iletilmesi görevini yerine getirecek idareler kurulmasını önermiştir.[12] 1891'de Şura-yı Devlet'e bağlı çalışacak ve imparatorlukta yaşamın tüm yönlerine dair (doğum, ölüm, yabancı sayısı, ticaret...) veri toplamakla görevli olan Bâb-ı Âli İstatistik Encümeni kurulmuştur.[13] Veri toplanması istenen alanlardan biri de suç oranlarıdır.[14] Aslında istatistik sistemi giderek yerleşse de, yöntemin uygulandığı alanlar arasında bir eşitsizlik söz konusudur. Mesela 1880'li yıllarda ticaretle ilgili düzenli olarak istatistikler yayımlanmıştır fakat kamu düzenine aykırı davranışlar hakkındaki istatistiklerin yaygınlaşması İkinci Meşrutiyet'i bulacaktır.

Zaptiye Nezareti bünyesinde istatistik kullanılmasından ilk

11 Sâlnamelerin birçok türü vardır: Sâlname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Vilâyet sâlnameleri, Nezaret sâlnameleri. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 3, s. 105-106.

12 Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922 (Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform. Babıali 1789-1922)*, Princeton, Princeton University Press, 1980, s. 285-286.

13 Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma ya da Çağdaş İstatistiğin Doğuşu", Şevket Pamuk ve Halil İnalcık (der.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 95-112.

14 *Düstur, Mütemmim*, 1891 Nizamnâmesi, s. 160-162 ve *a.g.e.*, VI, s. 1105-1107.

kez 1890 Temmuz'unda bahsedilmiştir.[15] Yine de çıkarılan istatistik, suç oranları değil İstanbul'daki polis memuru sayısı hakkında olmuştur. Bundan bir yıl sonra başkentte suç oranına dair istatistiklerden ilk kez söz edilmiş, Zaptiye Nezareti İstanbul Polis Müdüriyeti'nden alınan verilerden hareketle bir istatistik çıkarıldığını ilan etmiştir.[16] Hazırlanan bu kayıtlarda başkentte bir ay içerisinde gerçekleşen adliye ve polis icraatını birçok yönden sınıflandırıp sayıya döken altı adet tablo bulunmaktadır. Çalışmanın başlangıcında 1891 yılı içerisinde başkentin çeşitli mahkemelerinde yargılanan kişilerin listesi sunulmuştur. Sınıflandırma, işlenen suçların ve verilen cezaların türlerine göre yapılmış; bu bölümlerden her biri için şüpheli, sanık veya hükümlülerin cinsiyet, uyruk ve dinleri belirtilmiştir. İlerleyen sayfalarda ise hırsızlık vakaları ve bunların aydınlatılma oranları, yangınlar ve neden oldukları maddi hasar, cezaevlerindeki tutuklu sayıları gibi konularla ilgili özet niteliğinde tablolar verilmektedir. Ayrıca daha önce de bahsettiğimiz, başkente giriş çıkışların denetimiyle alâkalı tablolara da yer verilmiştir. Bu bağlamda Rumeli demiryoluyla başkente gelen veya başkentten ayrılan yolcuların ve Karadeniz ya da Akdeniz üzerinden denizyoluyla gelen yolcuların sayılarına dair tablolar mevcuttur. Asayişin korunması hususunda rasyonelleşmiş bir yaklaşımın gelişmekte olduğunu ortaya koymaları itibariyle tüm bu sayılar büyük önem taşımaktadır. Zaten Michel Foucault'nun yaptığı yönetimsellik tanımında da istatistikler, devletin nüfus üzerindeki denetim arzusunun hem aracı hem de sembolü olarak görülmektedir.[17]

Her şeye rağmen polis arşivlerinde bulunan 1908 yılına kadarki istatistikler münferit çalışmalar olmanın ötesine geçememektedir. Rasyonelleşme çabasına rağmen sistematik bir biçimde veri toplanmasının Zaptiye Nezareti'nin öncelikleri

15 BOA, Y-A Hus 236/48, 15.Za. 1307 (H) [2 Temmuz 1890].

16 BOA, Y.MTV 50/1, 04.L.1308 (H) [12 Mayıs 1891].

17 Michel Foucault, *Sécurité, territoire, population, cours au Collège de France (1977-1978)*, Paris, Gallimard-Seuil (Collection Hautes études), 2004, s. 107 ve devamı.

arasında yer almadığı anlaşılmaktadır. Tutulan zabıtların birer istatistik verisi olarak kullanılması yerine, metinlerin kaleme alınmasına öncelik verilmiş; elde edilen ve bir araya getirilen zabıtlardan düzenli olarak tablo veya liste şeklinde sentezler çıkarılmamıştır. Zaptiye Nezareti arşivlerinde suç oranları hakkında ilk standartlaşmış istatistiklere ancak 1908 Kasım'ında, Jön Türklerin iktidara gelişinden birkaç ay sonra rastlanılmaktadır. Başkentte kamu düzeninin bozulması ve o dönemde yaşayan bazı kimselerce anarşi olarak nitelendirilen hal, hiç şüphe yok ki yetkili makamların başkentte işlenen suçlar hakkında bir ölçüm sisteminin kurulması için ellerini çabuk tutmalarında itici bir güç olmuştur. Ayrıca yeni rejimin önderlerinin birçoğunun Batılı tarzda eğitim görmüş ve pozitivizmden etkilenmiş kimseler olduğunu da hatırlatmakta yarar var. Bu açıdan bakıldığında polis istatistikleri nüfusun denetim ve "idaresine" dair duyulan kaygının suretlerinden yalnızca biridir. "Demografik mühendislik" olarak da nitelendirilen bu kontrol isteği, savaşa girilmesiyle beraber daha da artacaktır.[18]

---

18 Jön Türk iktidarının istatistik kullanımı yakın dönem tarihyazımında, İttihatçıların dayatmaya çalıştıkları toplumsal ve siyasi projenin bir kanıtı olarak kabul edilmektedir. Fuat Dündar ve Uğur Ümit Üngör gibi araştırmacıların Jön Türk politikalarını nitelendirmek amacıyla kullandıkları demografik mühendislik (veya toplum mühendisliği) kavramının yerindeliği hususu, bu dönem hakkında gerçekleştirilen tarihyazımı tartışmalarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Cezaevi istatistikleri hakkında bkz. Kent Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire. Microcosms of Modernity*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2014. "Demografik mühendislik" kavramı, tehcir ve Ermeni soykırımı konusunda bir bakış açısı sunmakta, uygulanan politikalardaki kasıt unsurunun ve dolayısıyla da İttihatçı yöneticilerin bu bağlamdaki sorumluluklarının altını çizmektedir. Bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İstanbul, İletişim, 2008. *EJTS* dergisi de bir sayısını demografik mühendislik konusuna ayırmıştır: Nikos Sigalas ve Alexandre Toumarkine, "Ingénierie démographique, génocide, nettoyage ethnique. Les paradigmes dominants pour l'étude de la violence sur les populations minoritaires en Turquie et dans les Balkans", *European Journal of Turkish Studies* [çevirimiçi], 7|2008, URL: http: //ejts.revues.org/index2933.html; Uğur Ümit Üngör, "Geographies of Nationalism and Violence: Rethinking Young Turk 'Social Engineering'", *European Journal of Turkish Studies* [çevirimiçi], 7|2008, URL: http: // ejts.revues.org/index2583.html.

1908 sonbaharında görülmeye başlanan istatistikler çeşit çeşittir.[19] Bir yandan, bu kez asayişin ber-kemâl olduğunu değil, yirmi dört saat içerisinde görülen yasadışı davranışları belirtmek için günlük zabıtlar tutulmaya devam edilmektedir. Öyle ki 1908'in Aralık ayına ait bir belge, günlük zabıtlarda zaman, yer, koşullar, olayın failleri, faillerin yakalanıp yakalanmadığı bilgilerinin kayda geçirilmesi gerektiğini söylemektedir.[20] Bir diğer yandan ise, İstanbul'da yaşanan cinayet (katl), darp ve yaralama (cerh) ile hırsızlık (sirkat) olaylarına dair on beş günde bir listeler hazırlanmaktadır.[21] Ayrıca İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarına ait aylık ve yıllık istatistiklere de ulaşılabilmektedir. İstatistiklerin hazırlanmasında özen gösterilmesi için verilen tüm talimatlara rağmen, bahsi geçen çizelgelerin hiçbiri tam anlamıyla düzenli değildir. Rastlanılan boşluklar evrakın korunmasında yaşanan sorunlardan kaynaklanmış olabilir; fakat zabıtların yavaş adımlarla sistematize edildiği daha gerçeğe yakın bir varsayım gibi gözükmektedir.

1908'in sonlarından itibaren çıkarılan istatistikler başkentte işlenen suçlar hakkında nitel ve nicel veriler sağlamaktadır. Nitel açıdan bakıldığında, yapılan sınıflandırma değişken olmakla beraber, genel itibariyle 1840 ve 1858 Osmanlı ceza kanunlarında bulunan kavramlara atıf yapmaktadır. Bazı kategorilere tekrar tekrar yer verildiği görülür: Daha önce bahsi geçen adam öldürme, darp ve yaralama vakalarının dışında kişiye yönelik saldırılar bağlamında cinayet, tecavüz (cebren fi'l-i şeni') ve ır-

19 Bildiğimiz kadarıyla bu istatistikleri derinlemesine inceleyen tek çalışma bir yüksek lisans tezidir. 1908-1914 yılları arasında İstanbul'da "asayişsizlik" konusunda yapılmış bu çalışma, başkentte işlenen her suçun birbirine göre oranını değerlendirebilmek ve suçlu profillerini çıkarabilmek amacıyla döneme ait ulaşılabilir istatistikleri kullanmaktadır. Tezin yazarı da, istatistiklerin dönemselliği ve kullanılan kategorilerin anlaşılmazlığına bağlı olarak çalışmasının sınırlı kaldığını kabul etmektedir. Serdar Ekrem Şirin, "İttihat ve Terakki Döneminde İstanbul'da Asayişsizlik (1908-1914)", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.

20 BOA, ZB 601/118, 26 Teşrîn-i sânî 1324 [9 Aralık 1908]: "vukū'âtın zamân ve mahal ve süret-i cereyân ve fa'ilin ve muteaddi-i ileyhin ismini ve fa'ilin derdest olup olunmadığı".

21 BOA, ZB 601/86, 1 Teşrîn-i sânî 1324 [14 Kasım 1908]; BOA, ZB 601/91, 5 Teşrîn-i sânî 1324 [18 Kasım 1908].

za saldırı (hetk-i ırz) sıklıkla kullanılan kavramlardandır. Mala yönelik saldırılarda ise hırsızlık (sirkat-i adiye) ağır basmakta; kasıtlı çıkarılan yangın (kasten îfâ'-ı harîk) ve sahteciliğe de rastlanılmaktadır. Geniş anlamıyla asayişin bozulması çerçevesinde ise gürültü yapmak, kumar, düzeni sağlamakla görevli kişilere hakaret, izinsiz silah bulundurma, dilencilik ve serserilik gibi çok sayıda kategori göze çarpar.

Böylesi ceza kategorilerinin kullanımından hareketle, dönemin polis memurlarının hukuki bir altyapıları olduğu sonucuna varmak güçtür. Öncelikle, Jön Türk devriminin ertesinde, polisin mesleki eğitiminin henüz emekleme aşamasında olduğunu belirtmek gerekir.[22] Ayrıca tıpkı Osmanlı idaresinin çeşitli kademelerinde çalışan görevliler gibi, istatistik tablolarının hazırlanmasından sorumlu memurlar da kendilerini yönlendiren kimi kitapçıklardan faydalanmaktadır. Dahası, kullanılan kavramlar Osmanlı hukuk arşivlerinde ve Tanzimat öncesi döneme ait sözlüklerde de karşımıza çıkmaktadır; dolayısıyla söz konusu kavramların "teknik" bir amaçla kullanıldığı kesin değildir. Örneğin "hetk-i ırz" tabiri, 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 1810 Fransız Ceza Kanunu'nun "Genel adaba karşı suçlar" kategorisinden esinlenmiş gibi gözüken bir başlığıdır.[23] Bununla birlikte, Başak Tuğ'un da belirttiği gibi, kavram 18. yüzyıl mahkemelerinde olduğu kadar, bu dönemde tebaanın sunduğu dilekçelerde de sıklıkla kullanılmıştır.[24] Aynı şey, 18. yüzyıl hukuki kaynaklarında yasadışı cinsel fiiller için kullanılan, Jön Türk dönemi polis istatistiklerinde de sıklıkla karşımıza çıkan fi'l-i şeni' kavramı için de geçerlidir. 1858 Ceza Kanunu'nda genel anlamıyla cinsel içerikli yakışıksız hareketler olarak tanımlanan fi'l-i şeni' tabirinin hukuki anlamı hayli geniştir ve kavramın, önceki dönemlere ait kaynaklarda rastla-

22 Karş. İkinci Kısım.

23 Ali Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*, Diyarbakır, 1986, s. 864-866. "Attentats aux Moeurs", *1810 Ceza Kanunu*, kitap III, başlık II, bölüm IV, (1810 resmi yayım tarihindeki şekliyle kanun metni). Karş. http: //ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_3.html.

24 Tuğ, "Politics of Honour", *a.g.e.*, s. 200-201.

nılan elle taciz, zina, tecavüz, oğlancılık gibi anlamları da mevcuttur.[25]

Verdiğimiz örnekler, bu ve benzeri kavramların polis kaynaklarında kullanımının polisin hukuk bilgisine bağlı olmak zorunda olmadığını ortaya koyar. Bu durum daha ziyade kullanım (ya da gelenek) ile kanunun iç içe geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Tanzimat dönemi metinlerinde, özellikle de 1858 Ceza Kanunu'nda kullanılan kavramların birçoğunun, yabancı metinlerden etkilenmiş olmalarının yanı sıra, dilekçe örneklerinin de ortaya koyduğu üzere kelimenin dar anlamıyla hukuki alanı aşan bir sözlü ve yazılı geleneğin mirası olduklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Jön Türk dönemi polis memurlarının böyle bir söz dağarcığını kullanması şaşırtıcı olmadığı gibi, polisin hukuki altyapı sahibi olduğunu ileri sürmeye de izin vermemektedir. Bu açıdan bakıldığında, esas dikkati çeken husus suç oranları ve kayıtlarında, Fransız ve Osmanlı yasalarında görülen kamuya, kişiye ve mala yönelik saldırı şeklindeki üç başlı tarzın benimsenmemiş olmasıdır.[26] Böylesi bir sınıflandırmanın yapılmaması ve kullanılan terimlerin çeşitliliği, kanun metinlerinden ziyade saha üzerinden şekillenen ampirik bir yaklaşımın tercih edildiğine işaret etmektedir.[27]

İstatistiklerin nicel anlamda katkısını analiz etmek zordur. Zabıtların düzenli tutulmamış olması, suçların yıllara göre ve Jön Türk iktidarı ölçeğinde geçirdiği evrimi net bir şekilde görmeye engel olmaktadır. Başkent, 1909 Temmuz'unda gerçekleştirilen reformlarda belirlenen idari şemaya göre coğrafi açıdan üç bölgeye bölünmüştür: İstanbul (Tarihî Yarımada ve

25 Pakalın'ın sözlüğü, bu sözcüğün ırza saldırıya atıf yaptığını ve bunun her zaman cinsel nitelikte bir eylem anlamı taşımadığını belirtir. Karş. "Fi'l-i Şeni'", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*; kelimenin 1858 Ceza Kanunu'ndaki anlamları için karş. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 864-866.

26 Şirin, "İttihat ve Terakki Döneminde İstanbul'da Asayişsizlik (1908-1914)", *a.g.e.*, s. 21.

27 Bahsi geçen ampirik nitelik, Paolo Napoli'ye göre toplumun geçirdiği değişimlere uyum sağlamak adına aralıksız olarak yeni normlar üreten polis teşkilatının anlaşılabilmesi için bir anahtar niteliğindedir. Paolo Napoli, *Naissance de la police moderne, Pouvoir, normes, société*, Paris, La Découverte, 2003.

Adalar), Beyoğlu ve Üsküdar.[28] Her bölge ise karakollara ayrılmıştır; örneğin Tarihî Yarımada; Beyazıt, Karagümrük, Fatih, Adalar, Kapanıdakik, Eminönü, Kumkapı, Şehremini ve Samatya şeklinde bölünmüştür.[29] Mutlak değer olarak sunulan sayılara bakıldığında, Adalar gibi az nüfusa sahip bölgelerde suç oranının da en düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Başkent ölçeğinde üç ana bölgeyi karşılaştırmaya imkân tanıyan zabıtlar, işlenen suçların coğrafi konuma göre taşıdığı farklılıklara dair veriler de sağlamaktadır. Beyoğlu'nun temsil ettiği modern şehrin tehlikelerine dair beylik fikirlerin aksine, en yüksek suç oranları Tarihî Yarımada'da tespit edilmiştir. 1911 yılının Ocak ve Şubat aylarında Tarihî Yarımada'da 511 suç kayda alınırken, bu sayı Beyoğlu'nda 482, Üsküdar'da ise yalnızca 227'dir.[30] Üç bölgeyi kıyaslamaya yarayan diğer zabıtlarda da aynı yönde bir eğilim söz konusudur fakat 1913 yılından itibaren yayımlanan *Polis Mecmuası*'nda verilen istatistiklerde gözle görülür bir farklılık söz konusudur. Söz gelimi 1919 yılına bakıldığında, başkentte yaşanan darp ve yaralama olaylarının neredeyse % 50'si, yani yaklaşık 2.009 vaka Beyoğlu'nda gerçekleşmiş; % 30'luk bir oran ise Suriçi'nin farklı semtlerinde kaydedilmiştir.[31]

Aylık ve yıllık veriler arasında tutarlılık olmaması, kayıtların yetersizliği ve değişkenliğin fazla olması sebebiyle bahsi geçen sayılara temkinle yaklaşmak gerekmektedir. İstatistiksel bir proje olduğu aşikârdır fakat konuyla ilgili kaynaklar, böyle bir projenin Jön Türk iktidarının ilk yıllarında ne derece gerçekleştirildiği hakkında bizi kesin bir sonuca ulaştırmamaktadır. Asayişe dair devlet kaynaklarının yetersizliği bu noktada hayli belirgindir: Zabıtların çoğunun kısalığı nedeniyle suçlar hak-

28 Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulmasına vesile olan Temmuz 1909 reformlarını, çalışmamızın ikinci kısmında tekrar ele alacağız.

29 Şirin, "İttihat ve Terakki Döneminde İstanbul'da Asayişsizlik (1908-1914)", *a.g.e.*, s. 24.

30 BOA, DH.EUM.ADL 8/18 (Kânûn-ı sânî 1326 [Ocak-Şubat 1911] İstanbul (Merkez) ve BOA, DH.EUM.ADL 9/6 (Kânûn-ı sânî 1326 Üsküdar ve Beyoğlu).

31 Şirin, "İttihat ve Terakki Döneminde İstanbul'da Asayişsizlik (1908-1914)", *a.g.e.*, s. 28.

kında eksik bir tablo çizilmekte; II. Abdülhamid ve Jön Türk döneminde kentte emniyet yokluğunun nicel bir yaklaşımla ele alınması ise idari rasyonelleşmenin sınırlı oluşu nedeniyle pek yerinde bir seçim gibi gözükmemektedir. Öte yandan dönemin basını, her ne kadar söz konusu eksiklikleri gidermese de, başkentteki asayiş bozukluklarını daha iyi anlamak adına tamamlayıcı bir yaklaşım sunmaktadır.

Asayişsizliğin vücut bulmuş hali: İstanbul basınında "üçüncü sayfa" haberleri

Buraya kadar hep devletin bakış açısından asayiş ve asayişsizliğin nasıl sınıflandırılıp ölçülmeye çalışıldığını irdeledik. Oysa asayiş, devlet alanını aşan bir olgudur. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı gazeteci ve edebiyatçıları da imparatorlukta asayiş ve asayişsizlik sorunu hakkında düşünmeye başlamıştır. Başkentin durumu nasıl değerlendirilmeli, başlıca asayişsizlik etkenleri nasıl belirlenmelidir? Dönemin yazıları asayiş meselesini daha iyi kavrayabilmek adına birçok yaklaşım ortaya koymaktadır. Yazarlar bir yandan kendi gündelik başkent deneyimlerine dayanarak, İstanbul'un toplumsal ve demografik özelliklerine bağlı işleyiş sorunları ile tehlikelerin altını çizmiştir. Diğer yandan ise yabancı örneklerle mukayeselere girişmiş, bu şekilde aradaki benzerliklere ışık tutarken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eksikliklere de hayıflanmışlardır.

II. Abdülhamid iktidarında başkentte güvenlik yokluğu, basında epey öne çıkan bir temadır. Bu dönemde, bir önceki günün suç ve hırsızlık olaylarıyla dolu haberlerine, gazetelerin ilk sayfalarında yer verilmiştir. Basının gelişimiyle eşzamanlı olarak bu haberlere ayrı bir sütun ayrılmaya başlanması, başkent sakinlerinin kentsel suçu tanıyıp ona alışmasında büyük bir rol oynamıştır. Üçüncü Cumhuriyet dönemi Fransız basınında "üçüncü sayfa" haberleri hakkında hayli aydınlatıcı bir çalışmanın yazarı olan Anne-Claude Ambroise-Rendu bu konuda şöyle demektedir: "Belli kalıplara göre yazılan,

çok geçmeden hep aynı kalıpları ve paradigmaları kullanmaya başlayan, tam da bu nedenle şeffaf ve gerçekçi olan bir anlatı; işte 19. yüzyıl sonunda 'üçüncü sayfa' haberleri anlatısı böyle öne çıkmaktadır".[32] Bu saptama, dönemin Osmanlı basını için de geçerlidir. Giderek daha da detaylandırılarak sunulan ve belirgin bir nesnellik arz eden "üçüncü sayfa" haberleri, toplumsal ve entelektüel elitin, arttığı tahmin edilen kentsel büyüme ve suç oranları karşısında duyduğu kaygıyı da yansıtır.

"Üçüncü sayfa" haberleri üzerinde doğrudan bir sansür uygulandığı söylenemez. Hiç şüphesiz, ardı ardına gelen bu tarz haberler Osmanlı başkentinde güvenlik yokluğuna dair pek de iyimser olmayan bir hava yaratmaktadır. Fakat yasa ihlâllerini ifşa eden ve her ihlâlin ardından asayişin yeniden sağlandığını vurgulayan "üçüncü sayfa" haberleri, "bozguncu" bir nitelik taşımaz. Aksine okuyucular başkentin gündelik gerçekleriyle yüzleşmekte; haberlerde aktarılan sapkın davranışları kınamaya davet edilmektedir.[33] Buna ek olarak Abdülhamid döneminde yayımlanan gazetelerde "üçüncü sayfa" haberleri, genelde kolluk kuvvetlerine övgüyle veya onları nazik bir dille dikkatli olmaya davet ederek sonlandırılmaktadır; eleştiri oklarının hedefi ise belediye memurları ve bekçilerdir. Ayrıca "üçüncü sayfa" haberleri editoryal açıdan bir özgürlük alanı sağlamış; gazeteciler kullandıkları bazı kalıp formüller aracılığıyla, bu tür haberler üzerinden gündelik hayatın kimi yönlerini anlatabilmişlerdir.

---

32 Anne-Claude Ambroise-Rendu, *Petits récits des désordres ordinaires. Les faits divers dans la presse française des débuts de la Troisième République à la Grande guerre*, Paris, Éditions Seli Arslan, 2004, s. 53. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Dominique Kalifa, *L'encre et le sang. Récits de crime et société à la Belle Époque*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1995.

33 "Üçüncü sayfa" haberlerinin toplumsal ve ahlâkî işlevleri Anne-Claude Ambroise-Rendu tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Burada yazarın yukarıda atıf yaptığımız çalışmasından, "üçüncü sayfa" haberlerinin farklı amaçlarına dair bazı başlıkları alıntılamak isteriz: "Endişeleri gidermek" (3. bölüm), "Aydınlatmak ve duygulandırmak" (4. bölüm), "Önlemek" (5. bölüm), "Karşı gelmek" (6. bölüm), "Etkisizleştirmek" (7. bölüm). Karş. Ambroise-Rendu, *Petits récits des désordres ordinaires*.

Fransızca basılan *Stamboul* gazetesinin 1895-1909 yıllarındaki sayılarının sistematik bir biçimde taranmasından ve dönemin Türkçe basınında yapılan münferit sondajlardan hareketle, "üçüncü sayfa" haberlerinde birçok eğilim öne çıkmaktadır. Öncelikle hırsızlık vakaları, aktarılan olayların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Emniyet yokluğu daha ziyade sokaklardaki yankesici ve kapkaççılardan; ev ve dükkânlara, hatta kiliselere giren soyguncular dan kaynaklanmaktadır. *Stamboul* gazetesi "Hırsızlar" isimli bir alt başlıkla, yaşanan bu gibi kötü olayları günbegün aktarır. Yazılan haberlerde belirtilen zaman, mekân ve kişiler, işlenen diğer suçların birçoğunda da karşımıza çıkan kimi "tehlike simgelerine" işaret etmektedir.[34] Bu simgeler başkentte emniyet yokluğuna dair istatistiksel gerçekliği tam anlamıyla yansıtmasa da, böylesi bir risk sınıflandırması kent toplumunun bir kısmının sorunu nasıl algıladığını gözler önüne sermektedir.

Riskin simgeleri

Basında yer alan "üçüncü sayfa" haberleri heterojen ve parçalı bir yapıya sahip olsalar da, haberlere geniş bir çerçeveden bakıldığında başkentte düzeni tehdit eden riskli zaman, mekân ve kişilerin olduğu göze çarpmaktadır.

Tehlikeli gece[35]

Riskli zamanlar konusu birçok açıdan ele alınabilir. "Üçüncü sayfa" haberleri kentin siyasi ve dinî takvimiyle uyumlu bir şekilde ilerler. Örneğin dinî bayramlar, ister Ramazan olsun ister karnaval veya Paskalya, bazı olayların yaşanması için elve-

34 Tehlike simgeleri tabirini, Osmanlı kentinde riskli zaman, mekân ve kişileri tanımlamak için kullanan Anne-Claude Ambroise-Rendu'den ödünç aldım; *a.g.e.*, s. 7.

35 Nurçin İleri'nin kapsamlı tez çalışması İstanbul gecelerinin birçok boyutuna değinmiştir. Bkz. Nurçin İleri, "A nocturnal history of Fin de Siècle Istanbul", Yayımlanmamış doktora tezi, Binghampton University, State University of New York, 2015.

rişli zamanlardır: kalabalıklardan istifade eden hırsızlar, yoldan geçenlere kazara isabet eden kurşunlar, kavgalar, vb.[36] Aynı şekilde savaş zamanları ve siyasi açıdan gerilimli dönemlerde de kamu düzeninin bozulması riski artmaktadır. Bununla birlikte biz burada tehlikenin zamansallığının başka bir boyutunun, "üçüncü sayfa" haberlerinde özellikle öne çıkan gecenin üzerinde durmak istiyoruz.

Gece vakti gerçekleşen olayların başkent gazetelerinin haber sütunlarında çoğunlukta olduğu istatistiklere başvurmadan da görülebilmektedir. Gece, şehirde her yerin eşit bir şekilde aydınlatılmaması ve daha kısıtlı sayıda kolluk kuvvetinin çalışması sebebiyle, toplam gün içerisinde asayişin en fazla kesintiye uğradığı vakittir. Soyguncuların en sevdiği zaman dilimi olan gece, aynı zamanda hem sarhoşluğun getirdiği aşırılıklara, hem de fuhuşa elverişli bir ortam teşkil etmektedir.

19. yüzyılın sonlarında payitahtta aydınlatma en işlek cadde ve sokaklarla sınırlıdır. Cadde-i Kebir, bugünkü ismiyle İstiklâl Caddesi, 1856 yılında gazla aydınlatılan ilk cadde olmuştur.[37] II. Abdülhamid devrinde gazla aydınlatma, Suriçi'nin bir kısmında ve Anadolu yakasında (özellikle Üsküdar ve Kadıköy'de) yaygındır. Diğer taraftan, aynı dönemde Paris, Londra gibi şehirlerin sokaklarını aydınlatan "elektrik perisi" İstanbul'un genel aydınlatmasında kullanılmamaktadır. Döneme ait birçok kaynağın aktardığına göre Sultan başkentin aydınlatılmasında elektrik kullanımına karşı çıkmıştır, zira bu enerji kaynağının kendisine karşı düzenlenecek bir suikastta da kullanılacağından korkmaktadır. Oysa imparatorluğun Selânik, Şam gibi şehirlerinin elektrikten faydalanmasına izin verilmiştir.[38] Buna paralel olarak 1850'lerden itibaren kişilerin, sahip oldukları dükkân ve konutları fenerle aydınlatmaması ceza kapsamına alınmıştır. Kanunun uygulanması Zaptiye Neza-

36 Karnaval dönemindeki karışıklıklar hakkında bkz. *Tarik*, 15 Mart 1889 (Karnaval'da yaralananlar) ve *Stamboul*, 26 Şubat 1895 (Karnaval esnasında ateş edilmesi ve hırsızlık vakaları).

37 Zafer Toprak, "Aydınlatma", *DBİA*, s. 477-480.

38 *A.g.e.*, s. 478. Gaz şirketlerine tanınan imtiyazlar, şehrin elektrikle aydınlatılmasının önündeki bir diğer engel gibi gözükmektedir.

reti'nin sorumluluğuna verilmiş, aydınlatma şehirde güvenliğin olmazsa olmaz bir şartı haline gelmiştir. Alınan bu önlemlere rağmen, mahalle aralarında aydınlatmanın zayıf olması suç işlenmesine elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

"Üçüncü sayfa" haberlerine damgasını vuran toplumsal ve ahlâkî değer ihlâlleri, geceleri belirgin bir hal almaktadır. Galata ve Pera semtlerindeki meyhane müşterilerinin sarhoşluğu gece çıkan kavga ve gürültülerin, yaşanan darp ve yaralama, hatta ölüm vakalarının en sık görülen nedenlerinden biridir. Özellikle alkol veren yerlerin kapanma saatlerinin yaklaşmasıyla birlikte bu tarz olaylara daha çok rastlanılmaktadır.[39] "Üçüncü sayfa" haberleri yasaya aykırı davranışlar kadar, dolaylı olarak maruz kalınan zararları da kınamaktadır:

> Beyoğlu'nda Yeniçarşı'nın altbaşındaki kahvenin müsteciri sâbıka-i mükerrere ashâbından, erâzil-i eşhâstan Jan evvelki gece Çiçekçi Sokağı'nda Mari'nin umûmhânesine girer, her neden ise orada hiddetlenerek kamasını bi't-teşhir camları kırmaya, "yapma, etme" diyenlere de şimdi hepinizi keserim diye tehdidâta başlar ve masa üzerindeki lambayı da odanın ortasına atar. Lamba iştiâle başladığından evde bulunanlar "yangın var" feryâdıyla sokağa koşarlar. Feryâdı işiten komiser-i sâlis Ömer ve Çavuş Hasan ve Osman Efendiler yetişerek merkûmu derdest eylemişlerdir.[40]

Yukarıda paylaştığımız gazete haberi, gecenin bir başka tehlikesine daha işaret etmektedir: yangınlar. Kentte evlerin birçoğu ahşaptır ve yangın, sıklıkla karşılaşılan felâketlerden bi-

---

39 Bkz. *Stamboul*, 29 Haziran 1895: "Darp ve yaralanma. Bir önceki gece, saat 10 buçuğa doğru, birkaç polis memuru mevcut talimatnameye uygun bir şekilde, Galata'da bir meyhaneciye dükkânını kapatmasını söylemiştir. Dükkânda oturmakta olan, çıkmayı reddeden ve polise mukavemet eden dört sarhoş Ermeni itfaiyeciyi polis memurları tutuklamış ve Voyvoda'ya [Galata polis karakoluna] götürmüştür. Millet-han sokağının köşesinde sarhoşlar kaçıp koşmaya başlamışlardır. Memurlar kaçakların peşine düşmüştür. Birdenbire, kaçan sarhoşlardan biri silahını çıkarmış ve ateş etmiştir. Göğsünün sol tarafına kurşun isabet eden polis memuru Ali Efendi yere yığılmıştır."

40 *İkdam*, 10 Temmuz 1901. Alıntılayan: *Toplumsal Tarih*, sayı 91, Temmuz 2001, s. 5.

ridir. Yangınlarda insan kayıpları azdır; fakat belediye bünyesinde bir itfaiye teşkilatı kurulmasına ve şehirde birçok tulumbacı grubunun varlığına rağmen maddi kayıplar ciddi boyuttadır.[41] Kaydedilen hasarlara ek olarak bahsi geçen tulumbacılar da çeşitli sıkıntılara neden olmakta; gecenin sunduğu ayrıcalıklardan da istifade ederek, gazetelerin kınadığı davranışlar sergileyebilmektedir.[42]

Tüm bu tehlikeler karşısında kent iyi korunmuyor gibi gözükmektedir. Nasıl ki tulumbacılar fayda sağlamaktan çok zarar vermekle suçlanmaktaysa, bekçiler de eleştirilere hatta alaylı sözlere hedef olmaktadır. Bu durumun bir örneğini, soygun bolluğunun yaşandığı bir geceye dair yazılan bir haberin aşağıda alıntıladığımız son paragrafında görmek mümkündür:

> Etrafta insanların olup olmadığına aldırmadan, başıboş köpekler gibi sokakları serinkanlılıkla arşınlayan bu adamların icraat ve taktiklerine bel bağlamak çocukça ve dahası tehlikelidir. Bekçiler yarı-askerî bir yönetmeliğe tâbi tutulan, "özel olarak görevlendirilmiş bir kuvvet" olsaydı, sağlayacakları gerçek faydayı görürdük. Fakat öyle olmadıklarından, onlardan disiplin ve titiz bir denetim beklemek yersizdir. Bekçiler daha ziyade Offenbach'ın *Haydutlar* operasından çıkmış gibidirler...[43]

Haberin ironikliği bir yana, bekçiler gece işlenen suçlarla mücadele etmek için gerçekten de yeterince silahlı değillerdir. Yalnızca bir sopa, bazen de ilaveten düdük taşıyan bekçiler, bıçak hatta tabanca taşıyan hırsızlarla karşı karşıya kalmakta ve

41 İstanbul'un gönüllü itfaiyecileri (tulumbacılar) hakkında karş. Barış Taşyakan, "The volunteer firefighters of Istanbul, 1826-1923", Yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2008. Tulumbacılar konusuna üçüncü kısmın son bölümünde geri döneceğiz.

42 Benzer yangınlar *Stamboul* gazetesinde birçok kez konu edilmiştir. Karş. 1896 yılı için: 20 Mart 1896 (sarhoş Türk tulumbacılar arasında çıkan ölümcül kavga), 17 Temmuz 1896 (Dolapdere'de Ermeni tulumbacılar arasında çıkan ölümcül kavga), 14 Ağustos 1896 (Unkapanı'nda yoldan geçen biri bir tulumbacı tarafından bıçaklandı).

43 *Stamboul*, 23 Ocak 1895.

duruma müdahale etmek istediklerinde çoğu zaman yaralanmaktadırlar.[44] Bekçilerin esas görevi gece ve gündüzleri devriye gezmekle görevli olan polis birliklerini uyarmaktır. Öte yandan haberlerin aktardığına göre geceleri polisin gücü de bekçiler gibi zayıftır. Polis memurlarının geceleri olaylara etkili bir biçimde müdahale etmesinin önündeki en büyük engelin ise polis sayısının yetersizliği olduğu ileri sürülmektedir. *Stamboul* gazetesi 1895 yılında Zaptiye Nezareti'nin Pera bölgesinde geceleri yaşanan güvenlik sorunlarını giderme çabalarını aktarır. Alınan önlemler arasında mutasarrıf muavini ve Beyoğlu mutasarrıflığı zaptiye meclisi başkanının geceleri Galatasaray karakolunda sırayla nöbette bulunmaları da vardır. Aynı şekilde Jandarma Komutanı ve mutasarrıf da geceleri göreve çağırılmışlır.[45] İzleyen bir yıl içerisinde benzer kararlar alınmaya devam edilmiştir.[46] Sembolik nitelikteki bu önlemlere rağmen, çalışmamızın ele aldığı zaman zarfında İstanbul geceleri "üçüncü sayfa" haberlerine konu olmayı sürdürmüştür.

Gece, tıpkı bu dönemin Paris'inde olduğu gibi, kolluk kuvvetleri ile kısmen şehrin sunduğu eğlence imkânlarına bağlı marjinal davranışların çatışma alanı gibidir.[47] Çoğunluk için özel hayata ve dinlenmeye ayrılmış bir vakit olan gecenin tehlikesi, belirli bir azınlığın ahlâksızlık ve bozukluğuna bağlanmaktadır. Şüphesiz ki Ramazan ayında büyük bir çoğunluğun geceye dahil olması nedeniyle, geceler daha tehlikesiz addedilmektedir. Bu dönemde polisin denetimi artırılırken, gazeteler-

---

44 Bkz. *Stamboul*, 25 Temmuz 1896 (Karaköy'de bir bekçi sokak serserilerinin kurşunlarıyla öldü); 12 Eylül 1902 (Fatih'te bir soyguncu bekçiyi yaraladı). Çalışmamızın üçüncü kısmında gece bekçileri konusunu yeniden ele alacağız.

45 *Stamboul*, 14 Şubat 1895.

46 *Stamboul*, 19 Ocak 1896.

47 Quentin Deluermoz tarafından derlenip yorumlanan Casque d'Or'un [Belle Epoque döneminde isim yapmış Parisli sokak kadını Amélie Elie'nin lakabı] anıları (1902) ve Eugène Corsy'nin bir polis memurunun ölümünü anlatan "La médaille de la mort" öyküsü (1905), 20. yüzyılın ilk yıllarında Paris'in kenar mahallelerinin çalkantılı geceleri hakkında zengin ve detaylı bir içerik sunmaktadır. Quentin Deluermoz (der.), *Chroniques du Paris apache (1902-1905)*, Paris, le Mercure de France, 2008. Paris'in bazı semtlerinde de gece olduğunda polisin kuvvetinin azaldığı görülmektedir.

de geceye dair haberler seyrekleşmektedir.[48] Ama buradan Ramazan'da suç oranlarının düştüğü sonucunu çıkaramayız. Nitekim "üçüncü sayfa" haberlerindeki öznellik payını da hesaba katmak gerekir: Ramazan ayı boyunca gece, toplumsallık ve şenlik vaktine dönüşmekte, dikkatler başta Suriçi'ndeki Direklerarası olmak üzere eğlencenin yoğunlaştığı alanlara yönelmektedir.[49] Şenlikler esnasında kimi olaylar yaşansa da, esas itibariyle bu dönemde gece ahlâksızlık yaftasından kurtulmakta; kamusal alanın geç saatlere kadar kullanılması meşrulaşmaktadır. Dolayısıyla Ramazan ayı, gece ile ilgili haberlerin temelini oluşturan ahlâkî kalıpların da tersinden okunmasına imkân tanımaktadır. Bu ideolojik arka plan, söz konusu haberlerin tasvir ettiği risk coğrafyasında daha da fazla hissedilmektedir.

Marjinal merkez

Zaptiye Nezareti istatistiklerine göre, Pera ve Galata mahalleleri riskli yerler sıralamasında Tarihî Yarımada'nın gerisinde kalsalar da, haber sütunlarında geniş yer kaplamaktadırlar. Buralar canlı ve ticari merkezler olmaları itibariyle, Cadde-i Kebir'de gezenlerin saat ve paralarını kalabalıktan faydalanarak çalan yankesiciler için elverişli bir ortam sunmaktadır.[50] Soyguncular ise, bu çevrede özellikle yoğun olan dükkân ve butikleri soymak için geceden yararlanmaktadır.[51] Mahallelerin sosyoekonomik nitelikleri buralarda işlenen suçlar üzerinde açıklayıcı olsa da, belirtilmelidir ki *Stamboul*'da çalışan gazetecile-

48 Ramazan şenlikleri boyunca başkentte denetimin artırılması adına Zaptiye Nezareti bünyesinde sayısız talimat verilmiştir. Örneğin karş. BOA, ZB 30/8, 11 Kânûn-ı sânî 1313 [23 Ocak 1898]; BOA, ZB 471/67, 2 Ağustos 1322 [15 Ağustos 1906].

49 Georgeon, "Le ramadan à Istanbul", *a.g.e.*, s. 324-325.

50 Bkz. *Stamboul*, 26 Temmuz 1896.

51 *Stamboul* gazetesinde "Hırsızlar" başlığı altında sayısız soygun vakası aktarılmıştır. Burada örnek olarak Pera'daki Abanoz Sokak'ta oturan Avusturyalıların dairesinin soyulmasından (21 Ocak 1895), Yazıcı Sokak'ta (3 Temmuz 1896) ve Galata'da bir kuyumcuda (21 Ocak 1897) gerçekleşen soygunlardan bahsedebiliriz.

rin çoğunluğunun burada oturması veya çalışmasının haber konusunda da ilgilerinin bu semtlere yönelmesine yol açtığını belirtmek gerekir. Başkentte, *İkdam* gibi Suriçi İstanbul'unda kurulmuş ve Türkçe çıkarılan günlük gazetelerde de benzer bir yönelim mevcuttur. Pera ve Galata içki satan mekânların, meyhanelerin ve genelevlerin yoğunluğu sebebiyle kavgalar, darp ve yaralamalarda olduğu kadar toplum ahlâkına aykırı davranışlarda da başı çekmektedir. Bu bağlamda bazı sokaklar bilhassa damgalanmıştır. Örneğin 1896 yılında *Stamboul* gazetesi Pera'daki Mimar Sokak'ta bulunan genelevlerin neden olduğu karışıklıkları defalarca yazmıştır.[52] Bu mekânların ziyaretçilerinin gece vakti gürültü çıkarması ve ahlâksız davranışlarda bulunması, civarda yaşayanların sesi olma iddiası taşıyan *Stamboul* gazetesinin şöyle eleştirilerine yol açmıştır:

> Şikâyetler. – Pera'da, evleri Mimar Sokak'a da bakan Yeniçarşı Sokağı sakinleri, geceleri bu sokakta bulunan bazı adı kötüye çıkmış evlerden gelen gürültülerden şikâyet etmektedir. Sokak sakinleri bizden, gereğini yapacaklarından emin olduğumuz yetkili makamları haberdar etmemizi rica etmişlerdir.[53]

Pera ve Galata mahallelerinin payitaht içindeki merkezî konumu, yaşanan asayişsizlikleri şehir gözlemcileri için iyice katlanılmaz kılmaktadır. Zira kentsel modernleşmenin laboratuvarı, yabancılar için hem geçiş hem durak noktası olan bu semtler başkentte hüküm süren düzenin örneği olmalıdır. Burada gözle görünür bir şekilde öne çıkan imaj kaygısı, Mimar Sokak'a dair yazılan bir başka haber metninde daha da belirginleşmektedir. Haberde görüleceği üzere, sorunun bir türlü giderilememesi sebebiyle, çözüm olarak sorun kaynağının merkezden uzaklaştırılması önerilmektedir:

> Cadde-i Kebir'den iki adım ötede, tam anlamıyla ahlâksızlığa tahsis edilmiş bir mahalle vardır ve namuslu hiçbir ailenin bu-

52 *Stamboul*, 1896: 5 Haziran, 15 Haziran, 18 Temmuz, 15 Ağustos, 23 Ağustos, 28 Kasım.

53 *Stamboul*, 5 Haziran 1896.

rada barınması mümkün değildir. [...] Bir mahalle artık böyle anılmaya başladığında, eğer bu durum düzeltilmek isteniyorsa, Şehremaneti yarım yamalak önlemler almak yerine birtakım radikal tedbirleri kararlılıkla uygulamalı, genellikle büyük şehirlerin giriş noktalarında bulunan adı kötüye çıkmış bu evleri merkezden uzağa göndermelidir.[54]

Uzaklaştırma çözümü, 1870'li yıllar boyunca çıkarılan *Basiret* gazetesinin köşe yazarı Basiretçi Ali tarafından da önerilmiştir. Yazar, fuhuşun tamamen yasaklanmasının en iyi çözüm olduğuna değinerek, "memleketin en şerefli bir mahallinde" yani Galata'da genelevlerin bulunmasının bilhassa "kat'a caiz olamayacağını" ve mutasarrıfın bunları Galata'dan uzaklaştırma çabasının sevindirici bir adım olduğunu vurgular.[55]

Haberlerden görüldüğü kadarıyla merkezin –daha doğrusu merkezlerden birinin– risk coğrafyasında bu şekilde öne çıkması, İstanbul'u diğer Avrupa başkentlerinden ayıran bir özelliktir. Zira Paris örneğine bakıldığında korku odağı olan yerlerin, başkentte toplumsal açıdan dezavantajlı kesimlerin yoğun olarak yaşadığı kenar mahalleler ve banliyöler olduğu görülmektedir.[56] Merkezden uzaktaki bu mahallelerde yaşanan ve hayranlıkla karışık bir antipatiyle tasvir edilen hırsızlık ve şiddet olayları, mekânsal bölünmenin etkisiyle uzaklaştırılmıştır. Fakat Osmanlı başkenti için aynı durum geçerli değildir: Şehrin tam merkezindeki güvenlik yokluğu, en hali vakti yerinde kimseler kadar orta halli kesimlere de dokunmaktadır. Bu du-

54 *Stamboul*, 23 Ağustos 1896.

55 Basiretçi Ali, *İstanbul Mektupları*, İstanbul, Kitabevi, 2001, s. 193. Makalenin yayımlandığı yer: *Basiret*, sayı 1058, 25 Şaban 1290/5 Teşrîn-i evvel 1289, s. 1-2 (17 Ekim 1873): "*Maalmemnuniye işitiyoruz ki Beyoğlu mutasarrıflığından memurlar tayiniyle, Galata'daki mahut fahişeler oradan defedilir imiş. Bunun terbiye ve âdâb-ı umûmiycce mûsellem olan mazarrâtı cihetiyle, külliyen def'i lâzimeden olmasıyla beraber tabâyi-i muhtelif ve cchil ise mübtelâlarını daima vâdî-i hevâ ve heves ve şehevâta sevk edegelip, bu cihetle fevâhişin dünyadan küllîyen kaldırılması müşkül olarak ancak sair mahallerde olduğu gibi memleketin en şerefli bir mahallinde bulundurulması dahi kat'an caiz olamayacağından, mutasarrıf Paşa hazretlerinin bu baptaki himmet ve ikdamları hakikaten sezâvâr-ı şâbâş ve memnuniyettir*".

56 Ambroise-Rendu, *Petits récits des désordres ordinaires*, s. 185-190.

rum aynı zamanda modern merkezi meydana getiren semtlerin toplumsal açıdan heterojenliğine de işaret etmektedir. Paris tipi endüstriyel kenar mahallelerin bulunmadığı böylesi bir yapıda, alt sınıflar ve İstanbul burjuvazisi arasındaki mekânsal ayrım silikleşmektedir. Bir yaşam alanının kahvehane, meyhane veya genelev gibi geçitler barındırdığı da dikkate alındığında, oranın sosyoekonomik profiline ulaşabilmek için, mahalle hatta sokak ölçeğine kadar inmek gerekmektedir.[57] Bu şekilde şehir merkezinde konumlanan ve gazete yazarlarının ortadan kalkmasını umut ettikleri "utanılası" marjinallik alanlarını gözler önüne seren bir risk mikro-coğrafyası belirlenebilecektir.

"Üçüncü sayfa" haberlerinde bahsi geçen tek semt Galata ve Pera değildir. Doğrusu şehrin bu bağlamda adı geçmeyen yeri yok gibidir: Sirkeci, Kapalıçarşı, Haliç'te Fener ve Balat, Beşiktaş ve Şişli gibi modern semtler, Anadolu yakasında bulunan Üsküdar ve Kadıköy, Boğaziçi köyleri ve Adalar haberlere konu olmuştur. Bazı haberlerde araştırmacılık ve nesnellik gayreti sezilse de, bahsi geçen diğer semtlerin Galata ve Pera karşısındaki eksik temsili öylesine göze batan bir boyuttadır ki gazete haberlerinden hareketle başkentin tehlike haritasını çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Olsa olsa mekân farklılıklarının riskli kişi profillerini pek etkilemediği söylenebilir; bu profiller, yapılan haberlerin yanlılığını gözle görülür şekilde ortaya koyan asıl unsurdur.

Riskli kişiler

Bir suç işlendiğinde, failin her zaman adı geçmez. İlgi odağı çoğu kez mağdurlardır ve suçlu veya suçluların yalnızca yakalanıp yakalanmadığına bakılır. Şüphelilerden bahsedilirken da-

57 Bugün benzer bir durumun (Galata ve Pera'yı da kapsayan) Beyoğlu ilçesi için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Otoriteler tarafından hayli "kriminojen" olarak nitelendirilen Kasımpaşa, Tarlabaşı veya Dolapdere gibi popüler mahalleler, gelir seviyesi yüksek yerleşim bölgeleriyle (Cihangir, Çukurcuma) yan yanadır. Hedef olarak popüler mahalleleri belirleyen kentsel dönüşüm projeleri, merkezi bütünüyle soylulaştırılmış bir alan haline getirmek için halkın bir kısmının merkez dışına gönderilmesini amaçlamaktadır.

ha ziyade toplumsal aidiyetlerine atıf yapılır; zaten çoğunlukla da alt toplumsal tabakalardan gelmektedirler. Risk faktörü teşkil eden kişiler bağlamında, yine istatistiksel bir sonuca varamasak da, gazete haberlerinde tekrar tekrar karşımıza çıkan ve kimi zaman bir diğeriyle bileşen birçok ayırt edici özellikten söz etmek mümkündür.

Öncelikle, tehlikeyi yaratan tek bir kişi değil, bir gruptur. Söz konusu olan ister suç ortakları, ister aynı sosyal-meslekî topluluğun üyeleri veya bir araya gelmiş suçlular olsun, netice itibariyle işlenen suçların faili birden fazladır. Örneğin tulumbacılar ait oldukları takımların birçok üyesiyle beraber gazete haberlerine sıklıkla konu olmaktadır. Bu gönüllü itfaiyecileri birbirine bağlayan dayanışma olgusu, çoğu zaman mesleki sınırları aşar: Tulumbacılar şehirde bir yangın çıkmasını beklerken ekipler halinde gezinir, kahvehane ve meyhanelerde vakit geçirirler. Dahası, basının da altını çizdiği ve bizim de daha sonra değineceğimiz üzere, çoğunlukla aynı dinsel aidiyetleri paylaşırlar. Sayılarının da etkisiyle kuralsız davranan tulumbacılar, "üçüncü sayfa" haberlerine bakıldığında tehlikeli grubun simgesi gibi gözükmektedirler. Yukarıda, bir Galata meyhanesinde Ermeni tulumbacıların çıkardığı olaydan söz etmiştik. Buna benzer vakalara *Stamboul* gazetesinde birçok kez yer verilmiştir. 1896 yılında sarhoş Türk tulumbacılar arasında çıkan ve ölümle biten bir kavga, Dolapdere'de Ermeni tulumbacılar arasında benzer türde bir kavga veya ekibiyle beraber Unkapanı'nda çıkan yangından dönen bir tulumbacının yoldan geçen birini bıçaklaması göze çarpan haberlerden bazılarıdır.[58] Grup içi kavgalardan, polise veya yoldan geçenlere yönelik saldırılara dek uzanan ve kimi zaman ölümle bitebilen kavgalara dair haberlerde birçok tulumbacının, mesleklerinin kendilerine sağladığı fiziksel üstünlük ve sembolik avantajlardan güç alarak kamu düzenini hiçe saydığı görülmektedir.

Toplu halde hareket eden tek grup tulumbacılar değildir. Basının, haklarında düzenli olarak kaygılarını dile getirdiği ve açıkça suç işlemek amacıyla bir araya gelmiş örgütler de mev-

58 *Stamboul*, sırasıyla 20 Mart, 17 Temmuz ve 14 Ağustos 1896.

cuttur. "Pera ve Galata mahallelerinde çalışan Rum yankesici" gruplarından, Sirkeci'de gümrük depolarını sürekli soyan altı kişilik "Türk ve Rum" çetesine, sayısız örnek verilebilir.[59] Hırsız çetelerine, Jön Türk döneminde polisler için hazırlanan el kitaplarında da işaret edilmekte, bu kitaplarda başkentte faaliyet gösteren farklı suç örgütlerinin detaylı bir tipolojisi verilmektedir. Söz konusu tipolojide gemi veya tren kuyruğunda bekleyenlerin cüzdanlarını üçerli veya dörderli gruplar halinde aşıran mantarcılara, terzilerden kumaş çalmakta usta olan kaldırımcılara veya geceleri birkaç kişilik çeteler halinde gezip, sokakta yürüyenleri köşeye sıkıştırarak soyan karmanyolacılara rastlamak mümkündür.[60] Basında görülen haberler, grup olmanın sağladığı güçten faydalanarak hem suç işlerken işbölümü yapabilen hem de bekçi veya polisin müdahalesinden daha kolay kurtulan bu farklı suç ortaklıklarının çok çeşitli faaliyetlerine tanıklık eder.

Cürüm işlerken grup halinde hareket etmenin birçok imkân sağladığı aşikârdır. Öte yandan, az ya da çok örgütlü bu topluluklarda göze çarpan ve suçtan ziyade ahlâka dair olan bir başka tehdit daha söz konusudur. Genç erkeklerden müteşekkil topluluklar, dönemin zihniyeti çerçevesinde toplum ahlâkının en yüce teminatı olarak kabul edilen aile kurumunun zıt yönünde durmaktadır. İşte şimdi, bir tehlike olarak tasvir edilen bekârlık üzerinde duracağız.

Günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de bekâr kelimesinin, medeni hali aşan bir çağrışımı vardır. Öncelikle erkekler için kullanılan tabir, ergenlikten çıkmış, aile yapısının kısmen veya tamamen dışında kalan birey anlamına gelir: Kişi ar-

59 *Stamboul*, 19 Ocak 1896 ve 8 Mart 1896.

60 İbrahim Feridun'un hazırladığı kitapta "Bizdeki hırsızlar, dolandırıcılar, yankesiciler nasıl iş görürler?" başlığıyla farklı soyguncu tiplerini tanımlayan sekizden fazla bölüm vardır: "kasa hırsızlığı", "pencere hırsızları", "yankesiciler", "mantarcılar", "kaldırımcılar", "tehditciler, kalpazanlar", "karmanyolacılar". Karş. İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 183-208. Bu tipolojiye Zafer Toprak'ın bir makalesinde de değinilmiştir: Zafer Toprak, "'Reel'den 'İmajiner'e, Güvenlik Meselesi Osmanlı Kolluk Kuvvetleri ve Marjinaller", *Toplumsal Tarih*, sayı 175, Temmuz 2008, s. 54-63.

tık ebeveyninin otoritesi altında olmadığı gibi, henüz bir ailenin sorumluluğunu da almış değildir. Cem Behar ve Alan Duben'in 1907 nüfus sayımına dayanan çalışması, İstanbul'da hanelerin % 21'inde tek başına veya ailesi olmaksızın yaşayan erkekler –ve daha az bir oranda kadınlar– olduğunu göstermektedir.[61] Bekârlık tabii ki doğrudan gençlikle bağlantılıdır: Bekârların yaşadığı hanelerin çoğunda yaş aralığı 15 ile 30 arasında değişmektedir; ortalama evlenme yaşı ise 30'dur.[62] Verilen sayılar kalıcı olarak ikamet edenlere aittir; buna önceki bölümde bahsi geçen, han veya bekâr odalarında yaşayan göçmen nüfus da eklenmelidir. Şehrin ahlâk ve kamu düzeni karşısında bir tehdit olarak görülenler, bağları olmayan bu (göreceli) gençliktir.

Tulumbacılar da aynı sınıflandırmaya girmektedir. İstanbul'da veya taşrada doğan bu genç erkekler, bir itfaiyeci için olmazsa olmaz fiziksel güçleriyle dikkat çekerler. Yangın yerine ulaşabilmek için uzun mesafeleri koşarak kat edebilen tulumbacılar, tulumbayı saatlerce çalıştırabilecek kuvvette olmalıdır.[63] Böylesine idmanlı olmaları, onlara muhtemel rakipleri karşısında üstünlük kazandırmakta; bir olay çıktığında ise peşlerinden kovalayanları geride bırakabilmelerini sağlamaktadır.[64] Gençliklerinin mevzubahis edilmesi, –ortalamasını bilmediğimiz– yaşları kadar, onlara güç ve hareketlilik kazandıran fiziksel özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. Tulumbacıların çoğunun bekâr olması demek, bir arada barınmaları anlamına da gelmektedir. Belediye itfaiyecilerinin koğuşlarını ve gereksinimlerini devlet karşılamaktadır.[65] Tulumbacılar için ise, Reşad Ekrem Koçu'nun aktardığı kadarıyla, çoğu zaman kahvehanelerin üst katında yanında koğuşlar vardı.[66] Tu-

61 Behar ve Duben, *Istanbul Households*, s. 57-58.

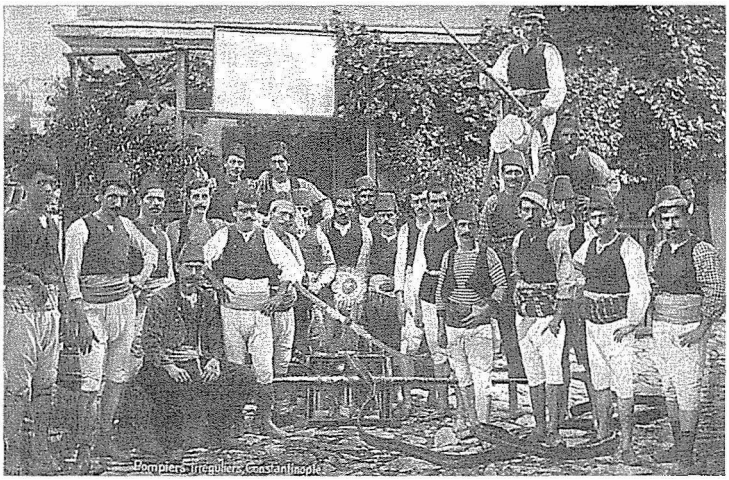
62 *A.g.e.*, s. 64-65, 80.

63 İtfaiyecilik yapabilmek için gereken fiziksel özellikler, dönemin gözlemcileri tarafından anlatılmaktadır. Karş. Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, s. 90.

64 Bkz. önceki sayfalarda alıntılanan, Ermeni tulumbacılar ve polis memurları hakkındaki haber. *Stamboul*, 29 Haziran 1895.

65 Örnek olarak bkz. BOA, İ.ŞE., 2/1311 R-2, 21.R.1311 (H) [1 Kasım 1893] ve BOA, ZB., 55/31, 11.T.1317 (H) [24 Temmuz 1901].

66 Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, s. 68.

20. yüzyılın başlarında İstanbul'da bir tulumbacı takımı. Yazarın koleksiyonundan bir kartpostal.

lumbacıların çıkacak bir yangını bekledikleri kahvehanelerin üçüncü sayfa haberlerin ana mekânı olmasının nedeni budur.

Osmanlı başkentinde yaşayan erkek nüfus içerisinde, itfaiyeciler gençlik ve bekârlığın tehlikelerini temsil eden yegâne grup tulumbacılar değildir. Hamallar, kayıkçılar ve işçiler de "üçüncü sayfa" haberlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Haberlerde bir kategorinin diğerinden baskın gelmesi tamamen coğrafi faktörlere bağlıdır. Örneğin Işık Tamdoğan'ın incelediği 1763 yılı Üsküdar kadı sicillerinde, şiddet olaylarında en çok kayıkçıların ismi geçmektedir.[67] Tamdoğan'ın da altını çizdiği üzere kayıkçılar, ailelerinin şehir dışında olması sebebiyle bekâr, hatta yabancı olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kayıkçılar, Eminönü, Haliç veya Üsküdar gibi Boğaz kıyısı boyunca uzanan semtlerde yaşanan olaylarda önemli bir rol oynamayı sürdürür. Bunların suç niteliğindeki hareketlerinin birçoğu ise doğrudan meslekleriyle bağlantılıdır. Örneğin 19 Şubat 1903'te *Stamboul* gazetesinde çıkan

67 Işık Tamdoğan, "Atı alan Üsküdar'ı geçti", Noémi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Asayiş, Suç ve Ceza*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 80-95.

bir haberde, kendilerini Sirkeci'den Tophane'ye götürecek bir kayıkçının denizde "kötü niyetle" fazla açıldığını fark eden iki Müslüman kadının başına gelen tatsızlıktan söz edilir. Nihayetinde kadınların yardımına bir Osmanlı karakol gemisi koşmuş, kayıkçı ise tutuklanmıştır.[68]

Bununla birlikte kayıkçıların adının karıştığı suçların çoğu denizde değil, meyhanelerde işlenmiştir. Kayıkçılar arasında en sık çıkan olayların başında kavgalar gelir;[69] cinayet vakaları ise genelde kadınlar için rekabete girdikleri durumlarda görülür. Örneğin 9 Mayıs 1902 tarihinde Elınadağ'da İsmail isminde bir kimse, kayıkçı Mehmed'i Katina isimli bir kadının kapısını zorlarken yakalar. Terk edilen eski sevgili Mehmed ile yenisi İsmail arasında çıkan kavga, kayıkçı Mehmed'in bir bıçak darbesiyle öldürülmesiyle son bulur.[70] 14 Şubat 1903'te, bir "Galata pavyonunda" garsonluk yapan Eftalya ismindeki kadın, kayıkçı İlyas'ı hedef alan bir suikastın kurbanı olur.[71] Aslına bakılırsa, aktardığımız bu "üçüncü sayfa" hikâyeleri, kayıkçıların yaşam tarzlarının marjinalliğini de ortaya koymaktadır. İçki içmeleri, evli olmayan gayrimüslim kadınlarla ilişkiye girmeleri, kayıkçıların dinî veya ailevi bağlarının zayıflığına işaret etmektedir. Bu kesimin ayırt edici özelliklerinden biri olan erkek dayanışması ise ya şekil değiştirerek suç ortaklığına dönüşmüş, yahut da kıskançlık nedeniyle son bulmuştur. Bu kıskançlık hususu, bizi aynı zamanda söz konusu haberlerde kadınların yeri, asayişsizliğin aktörü mü kurbanı mı oldukları konusunda düşünmeye davet etmektedir.

Buraya kadar ele alınan risk öğeleri, kamu düzenine yönelik erkek tehdidine dairdir. Oysa basının aktardığı haberlerin aktörleri büyük çoğunlukla erkekler olsa da, yaşanan olaylarda adı kötüye çıkmış kadınlar ya asayişsizliğin kaynağı, ya da amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki sayfalarda gene-

68 *Stamboul*, 19 Şubat 1903. Benzer bir vaka için bkz. *Stamboul*. 12 Haziran 1904.

69 Örnek olarak bkz. *Stamboul*, 22 Mayıs 1903: Galata'da çıkan bir kavgada yaralanan dört kayıkçı.

70 *Stamboul*, 9 Mayıs 1902.

71 *Stamboul*, 14 Şubat 1903.

levlerde çalışan kadınların nasıl yüz karası olarak görüldüklerini yansıtan bir olaydan söz etmiştik. Hayat kadınları basında birçok açıdan kamu düzenine ve toplum ahlâkına yönelik bir tehlike olarak ele alınmıştır. Onlara dair haberlerin başlangıç noktası her ne kadar asayişin bozulması olsa da, esasında meselenin kökleri toplumsal ve ahlâkî düzenin temellerine dek inmektedir.

Kadınların görünürlüğü konusu özellikle önem taşır. Hayat kadınları söz konusu olduğunda, ortadan kaldırılmaları mümkün değilse, asayişi koruyanların mutlak önceliği bu kadınların gözden uzak tutulması olmuştur. Daha önce de bahsi geçen uzak yerlere nakledilmelerinin haricinde, getirilen bir diğer çözüm önerisi tecrit edilmeleridir. Örneğin Galata'da Süleyman Efendi isminde bir komiser, hayat kadınlarının yoldan geçenlere gözükmelerini engellemek için semtteki genelevlerin pencerelerine demir parmaklıklar yapılmasını zorunlu kılmıştır.[72] Kentin seçkin imajına yönelik kaygının ötesinde, basında, hayat kadınlarının aileleri kötü yönde etkilemesi ihtimali gerginlik yaratmaktadır. Mesela Basiretçi Ali, hayat kadınlarının ahlâksız görüntülerinin genç evli kadınlar üzerinde kötü etkilerinin olabileceğinin altını çizer.[73] Genç evli kadınların Osmanlı toplumsal yapısında geleneksel olarak daha sıkı denetlenen bir alan olduğunu belirtmekte yarar var. Kadı sicilleri, bu gerçeğin neredeyse imparatorluğun ilk yüzyıllarına dek uzanan örnekleriyle doludur. Leslie Pierce bu durumu "daha önce erkeklerle cinsel ilişki yaşamış bu kadınların, bakireler kadar utangaç ve edepli görülmemeleri" üzerinden açıklar.[74]

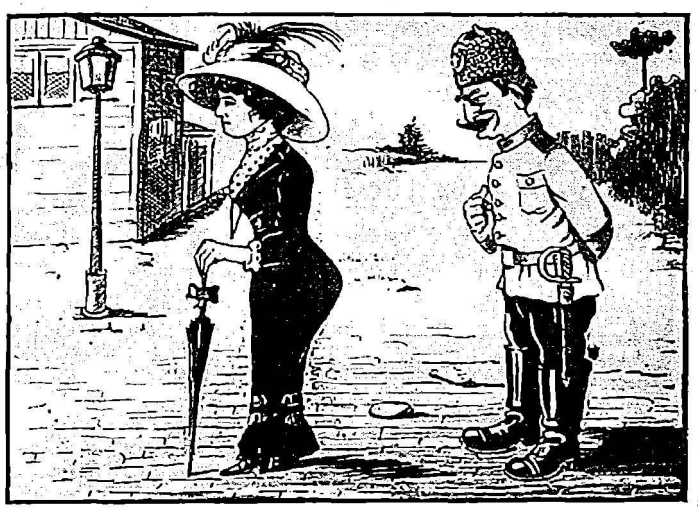
Hayat kadınları örneğinin dışında da kadınlar, tavır ve davranışları itibariyle çoğu zaman birer asayişsizlik kaynağı olarak sunulur. Bu konuda en hassas noktalardan biri kıyafet konusudur. Basında düzenli bir şekilde kadınların saç ve kıyafetlerinin

72 *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Ocak 1884.

73 Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 256.

74 Leslie Pierce, "Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Anatolia", Madeline C. Zilfi (der.), *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden-New York, Brill, 1997, s. 169-196.

[اسکی زمانلدن مدور بر پولیسك فکرنجه]:

ـ کوروکلی تحقیقی اذعان موجب مسئولیت . . . اصل یولی منع ایچون . . . فقط قانونده صراحت یوق . . .

Karikatürize edilen polis memuru. Karagöz, sayı 294, 9 Nisan 1327 [22 Nisan 1911], François Georgeon'un koleksiyonundan.

denetimi hakkında nizamnameler ve talimatlar yayınlanmaktadır. Örneğin 1881 Ağustos'unda *Levant Herald*'ın yayımladığı bir talimatnamede, "polis memurlarının, mevcut düzenlemelerin öngördüğü durumlar haricinde, gerektiği gibi örtünmeyen kadınlar hakkında zabıt tutacağı ve bu konuya büyük özen göstereceği" bildirilmiştir.[75] Basiretçi Ali de birçok makalesini kadın modasının aşırılıklarına ve başkent kadınlarının edepsizliğine ayırmıştır. Mesela 1875 Mayıs'ında kaleme aldığı ve erkeklerin yoldan geçen kadınlara yönelik bakışlarını ve laf atmalarını eleştirdiği bir yazısında, bazı kadınların kıyafetlerinin bu türden taşkınlıklara davetiye çıkardığını ileri sürmüş ve polisi, toplum ahlâkına aykırı bu davranışları engellemeye çağır-

75 *Levant Herald*, 15 Ağustos 1881, alıntılayan Nora Şeni, "Ville ottomane et représentation du corps féminin", *Les Temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984, s. 66.

mıştır.[76] Yazarların kaleme aldığı uyarı ve tavsiyeler hemen her zaman Müslüman kadınlara yöneliktir; bu kadınların kınanan görünümleri, payitahtın Osmanlı toplumunun ahlâkî zaafının belirtisi olarak kabul edilmektedir. Yakınılan bir diğer husus da, Müslüman kadınların dinin buyurduğu gibi örtünmemesine neden olduğu ileri sürülen Avrupai giyim tarzlarının olumsuz etkileridir.[77] Döneme ait birçok karikatürde bu husus, kolluk kuvvetlerinin çarşafsız kadınların çekiciliğine duyarsız kalamaması şeklinde resmedilmiştir.

Eleştirilen tek konu kıyafet değildir. Kadınların halk arasındaki tutum ve davranışları da uyarı konusu olmuştur. Bilhassa 1908 devrimi sonrasında bu bağlamda büyük gerilimler yaşanmıştır.[78] Devrimin getirdiği özgürlük rüzgârının da etkisiyle, sokaklarda ve eğlence yerlerinde görülen kadınların sayısı artmıştır.[79] Aynı dönemin basınında, hem başkentte hem de İzmir ve Selânik'te kadınlara yönelik taciz ve saldırı vakaları hakkında birçok haber yazılmıştır.[80] Saldırılar 1908 Eylül'ünde başlamış ve o sene Ramazan'a denk gelen Ekim ayı boyunca artmıştır.[81] 1908 devrimi sonrasında çıkmaya başlayan kadın dergileri, eski rejimde kadına dair haberlerde öne çıkan ve devrim sonrası günlük gazeteler üzerinde de etkisi süren ataerkil ve ahlâkçı yaklaşımlara karşı durarak, bu duruma özellikle tepki göstermiştir. *Demet* veya *Kadın* gibi dergiler, *Tanin*, *İkdam* gibi

76 Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 417 (14 Mayıs 1875 tarihli yazı): "Vakıa şurası da müsellemdir ki bazı kadınların kıyafetleri de o taşkınlıkları davet eder derecede olup bu dahi edep ve iffete münâfi olmasıyla men'i zabıtaya ait vezâifindir."

77 *A.g.e.*, s. 498-499 (14 Mayıs 1876 tarihli yazı).

78 Kadının toplumsal durumunda 1908 devrimiyle yaşanan dönüşümler ve buna bağlı olarak görülen toplumsal gerilim ve tepkiler hakkında bkz. Anastassia Falierou, "La révolution jeune-turque: une révolution de la condition féminine?", François Georgeon (der.), *L'ivresse de la liberté: la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Peeters, Louvain, 2012, s. 221-240.

79 Bu durumun örneklerine dönemin kartpostallarında da rastlanır. Örnek olarak bkz. Sacit Kutlu, *Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 136.

80 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s. 25.

81 François Georgeon, "1908 Jön Türk Devrimi sonrasında İstanbul'da ortaya çıkan birkaç vaka üzerine", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, s. 154-158.

günlük gazetelerde aktarılan vakalara değinerek bilhassa Suriçi İstanbul'da gerçekleşen ve genellikle alt sınıflardan gelen eğitimsiz kimselerin kadınlara uyguladığı fiziksel ve sözlü şiddeti kınamıştır.[82]

Polisin bu nevi vakalar karşısında tutumu muğlaktır. Yapılan bazı haberler, polisin harekete geçmesi gerekirken pasif kaldığından bahsetmektedir.[83] Dahası, kadınlara yönelik saldırılarda polis memurlarının başı çektiği de vakidir.[84] Zaptiye Nezareti arşivleri, Müslüman kadınların yakışıksız kılık kıyafetlerinin, bilhassa da örtünmemelerinin cezalandırılmasını tembih eden talimatların varlığını doğrular.[85] Buna karşılık bir yıl sonra, Zaptiye Nezareti'nin bir talimatında, polisin imajı için kötü sonuç doğurabilecek aşırı güç kullanımı örneklerine üstü kapalı atıfta bulunularak, kadınların denetiminde aşırıya kaçılmaması konusunda polis memurları uyarılır.[86] Böylesi bir saygınlık kaygısı, kamu düzeni ve suç oranlarına yönelik giderek artan medyatik ilginin politik etkisine işaret etmektedir.

Siyasi ve medyatik meseleler olarak suç ve asayişsizlikler

II. Abdülhamid döneminde sansür zirveye çıksa da, "üçüncü sayfa" haberleri dönemin basınının gerçeğe açılan nadir pencerelerinden birini teşkil eder. Söz konusu haberler okuyucu kitlesiyle gündelik hayattan enstantaneler paylaşır. Bun-

---

82 Ayasofya, Beyazıt ve Gedikpaşa'da yaşanan olaylar *Demet* dergisinin 3. (Teşrîn-i evvel 1324/[14 Ekim 1908]) ve 4. sayılarında (8 Teşrîn-i evvel 1324/[21 Ekim 1908]) nakledilmiştir. *Kadın* dergisinin "Şikâyet" sütununda ise, başta Gedikpaşa ve Üsküdar'dakiler olmak üzere birçok vakaya yer verilmiştir (sayı 1, 13 Teşrîn-i evvel/[26 Ekim 1908]). Burada yine Anastassia Falierou'nun yukarıda bahsi geçen ve konuyla ilgili detaylı bir analiz sunan çalışmasına atıf yapıyorum; bana sağladığı makaleler için kendisine teşekkür ederim.

83 *Kadın*, sayı 1, 13 Teşrîn-i evvel/[26 Ekim 1908], alıntılayan Anastassia Falierou.

84 *Stamboul*, 21 Ekim 1908.

85 Örnek olarak bkz. BOA, ZB 621/109, 20 Ağustos 1324 [2 Eylül 1908]. Belgede polis, Beykoz'da en azından kısmen "açık saçık" kadınların erkeklerle yan yana oturduğu tiyatrodaki temsillerin yasaklanmasını emreder.

86 BOA, DH. EUM. THR 8/14, 28 Eylül 1325 [11 Ekim 1909].

ların bir arada sunulması, yaşanan vakaların münferit ve alışılmış kimliklerinin ötesine geçilip, başkente ve başkent tehlikelerine dair bir resim çizilmesine imkân tanımaktadır. Tasvir edilen olayların temsil niteliği hakkında bir karara varmak güçtür. Buna karşın, asayişsizlik ve suçların birer kamu sorunu haline gelmesinde yapılan haberlerin katkısının olduğu aşikârdır. II. Abdülhamid devrinin otoriter devleti, bu eğilime karşı pek de mücadele etmiş gibi gözükmemektedir. Aksine, 1873 yılından itibaren *Ceride-i Mehakim* gazetesinin (1901'den sonra *Ceride-i Mehakim-i Adliye* adını alan mahkeme gazeteleri) yayımlanmaya başlaması, devletin adli meselelerden halkı haberdar etme isteğine işaret etmektedir.[87] Derginin amacı, mahkeme memurlarına kanunların içeriğini ve uygulanma şekillerini açıklamaktır. Dergide özellikle Nizâmiye mahkemesi hükümlerinin kopyaları (i'lâm) basılmıştır. Yayımlanan i'lâm örnekleri içerisinde en önemlileri başkent mahkemesi tarafından cinayet ve yaralamalar hakkında verilenlerdir. Burada bir davanın tüm adımlarını görmek mümkündür: iddianame, sanığın ve tanıkların ifadeleri, istenen cezalar ve hüküm. Okuyucularının kim olduğu tam olarak bilinmemekle beraber, dergi muhtemelen sınırlı bir kitleye hitap etmektedir. Bununla birlikte devletin bu girişimi, adaleti mahkeme salonlarından çıkarıp, olan bitenden başka türlü haberi olamayacak insanlara ulaştırmıştır. Böylesi bir adım, suçun yalnızca onu işleyen ve onun kurbanı olanları değil, toplumun bütününü ilgilendiren bir olgu olduğu; dahası, devletin hukuk düzeninin korunması ve sağlanmasının teminatı olduğu fikrini cisimleştirmektedir.

İlk adımını Sultan Abdülaziz'in attığı *Ceride-i Mehakim*, Tanzimat zihniyetinin ve reformcularda görülen Osmanlı Devleti ile geleceğin vatandaşları olacak tebaa arasında yeni bir ilişki kurma arzusunun bir simgesidir. Bu girişimin II. Abdülhamid döneminde kesintiye uğramaması, yeni otoriter iktidarın

87 Avi Rubin'in Nizâmiye Mahkemeleri hakkındaki yakın tarihli çalışması da, esas itibariyle *Ceride-i Mehakim*'e dayanmaktadır. Bkz. Avi Rubin, *Ottoman Nizâmiye Courts*, New York, Palgrave Macmillan, 2011.

Osmanlı toplumunda ortak bir politik alana aidiyet hissi yaratma hedefiyle ters düşmemesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda *Ceride-i Mehakim*'in sunduğu şeffaf ve etkin adalet fikrinin, Selim Deringil'in incelemelerine konu olan iktidarın meşrulaştırılması girişimiyle benzer yanları bulunmaktadır.[88]

Abdülhamid döneminde suçun halka duyurulması, iktidar tarafından yürütülen bir süreç olması itibariyle politik bir boyuta da sahiptir. Bununla birlikte haberler derinlemesine incelendiğinde, ucu kamu otoritelerinin ve Osmanlı toplumunun örgütlenmesine dokunan birçok eleştirel öğeye rastlamak mümkündür. Burada yazarlar eleştiri oklarının yönünü özenle tayin etmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, polise hiçbir zaman doğrudan eleştiri yöneltilmemiş, yalnızca uyarı ve tavsiyeler iletilmiştir. Buna karşın haberlerde polis dışındaki birçok kesim, sıklıkla tekrarlanan şikâyetlerin muhatabı olmuştur.[89]

Belediye, gazetecilerin eleştirilerine en sık maruz kalan kurumlardan biridir. Kentin temizliğine ve düzenine dair her konuda belediye kınanmıştır. Sokakların kirliliği, seyyar satıcılar tarafından işgal edilmesi veya dilencilerin yarattığı sıkıntılar, belediye zabıtasının etkisizlikle suçlanmasının gerekçelerinden yalnızca bazılarıdır.[90] Şikâyetlerin bir diğer nedeni de zabıtanın gücünü kötüye kullanmasıdır. Örneğin 1902'de *Stamboul* gazetesinin "şiddet olayları" başlıklı bir haberinde ilk olarak *Ceride-i Mehakim*'den alıntı yapılarak, Unkapanı'nda bir müfettiş ve iki polis memurunun, görevleri esnasında bir helva satıcısını dövmeleri nedeniyle yirmi beş gün hapse mahkûm edildikleri bildirilmiş; ardından Cadde-i Kebir üzerinde İranlı bir seyisi öldüresiye döven "biri komiser olmak üzere, üç belediye memurunun izahı mümkün olmayan bu davranışı" kınanmıştır.[91] Yalnızca zabıtanın değil, belediyenin tüm memurlarının, kişi-

88 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains*.

89 Çalışmanın üçüncü kısmında tekrar ele alacağımız bekçiler, bir diğer saldırı hedefidir.

90 Bkz. *Stamboul*, 1 Mart 1896, 29 Ekim 1896, 12 Aralık 1898.

91 *Stamboul*, 13 Ağustos 1902.

den ziyade kurumu hedef alan sert ve alaycı eleştirilere maruz kaldığını söylemek mümkündür.[92]

Yabancı sermayeli şirketlerin, özellikle de Reji İdaresi'nin çalıştırdığı ve kolcu olarak adlandırılan güvenlik kuvvetleri, bu dönemde basının bir diğer hedefidir. Kolcular da yetkilerini kötüye kullanmakla eleştirilirler.[93] Mesela 1901 Eylül'ünde *İkdam*'da, Kastamonu bölgesindeki Çankırı Reji İdaresi'nin birçok kolcusunun bahsinin geçtiği bir yazı yayımlanır.[94] Burada Reji memurları adı kötüye çıkmış kadınlarla birlikte âlem yapmakla suçlanmaktadır. Haber sonlandırılırken, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir şirket olan Reji İdaresi'nin, böyle aşırılıkların önünü almak adına kolcuların istihdamında daha iyi bir denetim sağlaması gerektiği ifade edilir:

> Biz bu gibi erâzil eşhâsın nasıl olup da kanûnen hadem-i devletten ma'dûd olan Reji kolculuğunda istihdâm edilmekte olmasına hayretteyiz. İfâ-yı vazife için gelen ve kol heyetinde bulunan memurîn-i hükûmeti tahkir etmek ancak şakîlere yakışır bir hareket ise de kabristanda işret etmek, tabanca atmak, fahişe oynatmak misillu ef'al-i rezîlânenin cümlesini birden ifâde edebilecek bir tabiri bulmaktan ciddden âciziz. Kanûnun bu rezil herifleri emsâline mûcib-i ibret olacak sûrette tedib ve terhib edeceğine de asla şüphe etmeyiz.[95]

Getirilen eleştiriler, II. Abdülhamid dönemi basını hakkında zihinlerde yer etmiş imajı az da olsa değiştirir niteliktedir. Devlete polis veya jandarma kadar doğrudan bağlı olmayan basın, aracı aktörleri hedef alan eleştirileriyle, daha düzenli ve emniyetli bir kent beklentisi içinde olan başkentin hali vakti yerin-

92 Örnek olarak, 10 Nisan 1908 tarihinde *İkdam*'da yayımlanan bir makalede, belediyenin temizlik işçilerine sokakları su kullanmadan temizlemeleri nedeniyle çatılmaktadır. Yazıda, bir önceki yıl aynı eleştirilerin iletilmiş olmasına rağmen, belediyenin hâlâ sorunu çözmediği vurgulanmaktadır. Metin için bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı 162, Nisan 2008, s. 5.

93 Söz konusu emniyet kuvvetlerinin görevlerini düzenleyen hukuki çerçeve hakkında bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 250-255.

94 *İkdam*, 18 Eylül 1901. Yazının bir kopyası için bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı 93, Eylül 2001, s. 4-5.

95 *A.g.e.*

de kesimlerinin sesi olmuştur. Eleştirilerin bu derece sert olabilmesi, belediye veya kolcuların günah keçisi gibi değerlendirildiğini, asıl memnuniyetsizliğin imparatorluğun idare edilme biçimine yönelik olduğunu düşündürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu eleştiriler toplumun emniyet ve refahını, bu görevleri yerine getirmekten aciz kurumlara emanet eden Osmanlı Devleti'ne de yönelmektedir.

Üstü kapalı bu eleştiriler, İkinci Meşrutiyet'le birlikte açık bir hale gelecektir. Özgürleşen basın artık günlük cinayetleri ve suçları aktarmakla yetinmeyecek; kolluk kuvvetlerindeki eksiklikleri sert bir dille eleştirmekten çekinmeyen gazetecilerin öncelikli konularından biri başkentteki asayişsizlik olacaktır. Ayrıca, haberlere konu olan olaylardan bazıları, yeni rejimi ciddi şekilde tehdit eden toplumsal gerilim belirtileri olarak kabul edilip siyasi bakımdan yorumlanmıştır. Bu açıdan François Georgeon'un iki vaka hakkındaki (Kör Ali Vakası ve Beşiktaş Vakası) incelemesi hayli ufuk açıcıdır.[96] İstanbul Fatih'te bir caminin müezzini olan Kör Ali, 7 Ekim 1908'de Kanun-ı Esasi'nin iptalini ve şeriat düzeninin geri getirilmesini isteyen yüzlerce insanı sokağa döker. Bundan bir hafta sonra ise Beşiktaş'ta bir Rum, Müslüman kapatmasını Hıristiyan yapmak istediği gerekçesiyle Müslüman bir kalabalık tarafından linç edilir. Basında geniş yankı bulan bu olaylar, başkentte hâkim olan emniyet yokluğu ortamının birer simgesi olarak sunulur.

François Georgeon'un da altını çizdiği gibi, başta sıradan gibi gözüken bu olaylar (camide galeyana gelen insanlar, din değiştirmeye karşı öfke) olağanüstü bir boyuta taşınmıştır. Bu durumun hem nesnel hem de öznel yönleri vardır; nesneldir, çünkü yaşananlar alışılmadık bir boyut kazanmıştır: Şehirde yüzlerce insan sokağa dökülmüş, bir insan polis karakolunda linç edilmiştir. Öte yandan özneldir, zira bu "vakalar" basında başyazılara, makalelere, analizlere konu olmuş, basının olaylara ayırdığı yer onların büyütülmesinde önemli pay sahibi olmuştur. Konuyla ilgili ilk açıklamaların ve üzüntülerin dile getirilmesi-

96 François Georgeon, "1908 Jön Türk Devrimi sonrasında İstanbul'da ortaya çıkan birkaç vaka üzerine", *a.g.e.*

nin ardından, yazılarda yaşanan olayların muhtemel siyasi boyutu ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin Georgon'un aktardığına göre, 21 Ekim 1908 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazdığı "Beşiktaş Cinayeti ve Politika" başlıklı başyazıda, Ahmed Midhat Efendi olayı "reaksiyonerlerin" (gericiler) kışkırttığından şüphelendiğini dile getirmiştir. Dönemin gazetecileri, yaşananların cemaatlerin arasındaki iyi ilişkiler üzerinde nasıl bir etki yapabileceğini de sorgulamaktadırlar. Demek ki asayişin bozulması, başkentin huzurunu ve rejimin istikrarını tehdit eden toplumsal ve siyasi gerilimlerin aynası –veya habercisi– olarak görülmektedir.

Asayiş meselelerinin politize edilmesi, halkı düzene saygıya davet eden İttihat ve Terakki bildirilerinde de kendini göstermektedir. 16 Ekim 1908 tarihinde *Tanin* gazetesinde yazdığı bir yazıda, Hüseyin Cavid devletin birinci görevinin "emniyeti ve inzibâtı sağlamak" olduğunu hatırlatırken, kanunlara uymanın, gerekirse zor kullanarak sağlanması gereken bir gereklilik olduğunu vurgular:

> İnsanlara, özgürlüğün kanunun yokluğu olduğunu düşündürtmemeliyiz [...].
>
> Hiç bükülmeyen o kanun kolu nerede? [...] Zabıtasız devlet olmaz. Bir nokta-i nazarca medeniyet demek zabıta demek.[97]

1908 Eylül'ünde yaşananlar, 1909'un ilk aylarında doruk noktasına tırmanacak olayların yalnızca başlangıcıdır. *Serbesti*'nin sert bir İttihat ve Terakki karşıtı olan başyazarı Hasan Fehmi'nin 7 Nisan 1909'da öldürülmesi, asayiş ve asayişsizlik arasındaki sınırları biraz daha silikleştirmiştir. Bakıldığında, cinayeti azmettirmekle suçlananlar bu kez iktidar karşıtları değil, bizatihi İttihat ve Terakki'dir. Akıllarda, gazeteci cinayetleri silsilesinin başlangıç vakası olarak kalan Hasan Fehmi cinayeti, dönemin basınında büyük bir yankı uyandırmıştır.[98] Olay meclise de taşınmış, milletvekilleri vakanın siyasi

97 *Tanin*, 16 Ekim 1908. Alıntılayan François Georgeon, *a.g.e.*, s. 159.

98 Sonraki yıllarda başka gazeteci cinayetleri de işlenmiştir. *Sada-yı Millet* başyazarı Ahmet Samim 9 Haziran 1910, *Şehrah* başyazarı Zeki Bey 10 Temmuz

boyutunu tartışmışlardır. İttihatçı vekiller yaşananların âdi vukuattan ibaret olduğunu iddia ederken, İstanbul vekili Zohrab Efendi gibi bazı vekiller vakanın ideolojik boyutuna dikkat çekerek, cinayette şahıstan ziyade gazeteci kimliğinin hedef alındığını öne sürmüşlerdir.[99] Tartışmanın arka planında, İttihatçı vekillerin artık bir tehlike olarak gördükleri basın özgürlüğüne yönelik çekinceleri, kurbanın ve onun keskin kaleminin de olayda sorumluluğu olduğu yönündeki imalar şeklinde yansımaktadır.[100]

Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin ardından cinayete dair söz dağarcığı doğrudan siyasete dair söz dağarcığıyla iç içe geçmiş, hüküm süren asayişsizlik hali ve polisin ihmalleri hakkındaki şikâyetlere, bir de iktidara yönelik giderek artan şüpheler eklenmiştir. 13 Nisan 1909 tarihindeki meşhur 31 Mart Vakası ile gerilim zirveye ulaşmıştır.[101] Dönemin kaynaklarında askerî bir isyan (31 Mart ihtilâl-i askerisi) olarak nitelendirilen ve alaylıların başı çektiği bu başkaldırı, şeriat istediğini ilân eden dinî erkânın ve suhtelerin, yani medrese öğrencilerinin katılımıyla iyice yayılmıştır. Başkentte çatışmalar günlerce sürmüş, ayaklanmaya ancak Selanik'ten gelen Hareket Ordusu son verebilmiştir.[102] Basın 26 Nisan'da İstanbul ve çevresinde örfi idare (sıkıyönetim) ilan edildiğini bildirmiş ve halk sükûnete davet edilmiştir.[103] Meclis askerî darbeyi kabul etmiş; II. Abdülhamid

---

1911 tarihinde öldürülmüştür. Her iki isim de İttihat ve Terakki cemiyetine karşı muhalefetleriyle bilinmektedir.

99 MMZC, 1/1 2, s. 652, 23 Mart 1325 [5 Nisan 1909].

100 Basın özgürlüğü konusunun, Zohrab Efendi'nin düşüncelerinin de merkezinde yer aldığı görülmektedir: "Böyle bir mücâhede-i fikriyeden dolayı kimse bir taarruza hedef olmamalı". *A.g.e.*

101 Hakkında tartışmaların halen sürdüğü 31 Mart Vak'ası hakkında çok geniş bir kaynakça mevcuttur. Bir tarihyazımı bilançosu için, özel olarak bu konuya ayrılmış şu kaynağa başvurmak mümkündür: *Toplumsal Tarih*, sayı 124, Mart 2004.

102 Zafer Toprak, "11 Nisan İnkılabı ve 10 Temmuz İyd-i Milli'si. 'İrtica'dan 'inkılap'a", *Toplumsal Tarih*, sayı 124, Mart 2004, s. 80-85. Toprak, 31 Mart olayının yeniçerilerin son isyanı olarak kabul edilebileceğini söyler; zira ordunun bir bölümü, askeri isyanı bir kent ihtilâline dönüştürmek amacıyla, ahalinin bazı kesimlerinden destek almıştır.

103 *Stamboul*, 26 Nisan 1909.

tahttan indirilerek yerine 27 Nisan 1909 tarihinde V. Mehmed Reşad getirilmiştir. Düzenin yeniden tesisiyle birlikte, gazetelerde "üçüncü sayfa" haberleri fazla bir değişikliğin görülmediği eski akışına geri dönecektir. Öte yandan İttihatçıların ve Hareket Ordusu ileri gelenlerinin iktidarı devralmalarıyla birlikte, polis teşkilatı bağlamında kartlar yeniden dağıtılacaktır.

* * *

Çalışmanın bu birinci bölümü, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında Osmanlı payitahtında asayişle ilgili meseleleri sunmayı hedeflemekteydi. Konuya söz dağarcığı üzerinden yaklaşılarak, II. Abdülhamid dönemiyle İkinci Meşrutiyet'in başlarındaki düzen/nizam/asayiş ve düzensizlik/asayişsizlik algılarını tarihsel bir bağlama yerleştirmeye çalışılmıştır. Bu inceleme neticesinde, İstanbul'da asayişe dair hem karmaşık hem de bitmemiş bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Karmaşıklık, malum olduğu üzere, asayiş/kamu düzeni meselesinin çok çeşitli düzeylerde ele alınabilmesinden kaynaklanmaktadır. Düzen/asayiş ve düzensizlik/asayişsizlik konusunun rejimin istikrarından şehircilik sorunlarına, gündelik suçlardan kriz dönemlerine dek uzanan ve iç içe geçen toplumsal, iktisadi ve ahlâkî boyutları, esasında söz konusu sorunsal için birçok olası yaklaşım açısına imkân tanımaktadır. Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında birçok süreklilik öğesi göze çarpar; konu 18. ve 19. yüzyıl tarihyazımı üzerinden derinlemesine ele alındığı takdirde bu öğelerin daha belirgin bir şekilde görülebileceğine şüphe yoktur. Var olan kopuş noktaları ise her şeyden evvel ölçek değişimlerinden kaynaklanmaktadır: Osmanlı başkentinde tanık olunan nüfus artışı, modernleşme ve kentin dünya ile giderek artan oranda bütünleşmesine ek olarak, göçlerden doğan sorunların, siyasi muhalefetin ve toplumsal hareketlerin benzersiz bir yoğunluğa ulaştığı görülmektedir.

İktidarın ve güç kazanmakta olan kamuoyunun nizam/asayişi algılayış biçiminin de bu dönemde bir dönüşüm içine girdiğini söylemek mümkündür. Ölçülebilir ve betimlenebilir bir olgu halini alan asayiş, siyasi tartışmalara olduğu kadar edebi-

yatçıların ve gazetecilerin anlatımlarına da konu olmaktadır. İstanbul, böylesi tartışmalar için hayli uygun bir ortamdır. Ülkenin siyasi merkezini teşkil eden bir liman şehri ve kozmopolit bir metropol olarak İstanbul, 19. yüzyıl sonunda hem dönemin Avrupa başkentleriyle, hem de diğer büyük Osmanlı kentleriyle birçok ortak özellik taşımaktadır. Benzersizliği ise belki de kentsel ve toplumsal dokusunun olağanüstü çeşitliliğinden ve merkezi olduğu siyasi iktidar ile ilişkisinin gücünden kaynaklanmaktadır.

Sorunların karmaşıklığı, bu kısımda sunulan tablonun neden bitirilemediğini gösterir. Kamu düzeni meselesinin karmaşıklığını yansıtmaya çalışmak, her fırça darbesinin başlı başına bir araştırma sahasının kapısını aralayabildiği empresyonist bir panoramaya mahkûm olmak demektir. Osmanlı çalışmalarında bugüne dek bu yeni sahaların çok azının keşfedildiği açıktır. Osmanlı Devleti'nde suç ve marjinallik tarihinin yazılması konusunda son dönemde atılan adımlara rağmen,[104] elimizdeki veriler eksiktir. Basının zengin fakat dikkatle incelenmesi gereken bir malzeme sunduğu bir temsiller tarihiyle, tükenmek bilmeyen fakat içinde eksikler de barındıran bir kaynak olarak Osmanlı arşivlerinin sunduğu istatistiksel ve betimleyici verilerden beslenen ampirik bir tarih arasında gidilip gelinmektedir.

İstanbul'da asayiş meselesi, başta Osmanlı Devleti olmak üzere kentsel yaşamın farklı aktörlerinin konuya bakışından bağımsız olarak ele alınamaz. Gördüğümüz gibi, kamu düzenindeki bozuklukların gözlemlenmesi ve ölçülmesine giderek daha fazla önem verilmektedir. Bu durum, Tanzimat ile başlayan ve başkentte asayişin sağlanması adına gerçekleştirilen köklü reformların çeşitli suretlerinden yalnızca biridir; reformların ucu payitahtta ve imparatorluğun diğer şehirlerinde polis teşkilatının kurulmasına dek varmıştır. Çalışmamızın ikinci kısmının merkezinde bu konu yer alacaktır.

---

104 Toplumsal ve kültürel marjinallikler hakkında vaka çalışmaları için bkz. Eugene Rogan (der.), *Outside in. On the Margins of the Modern Middle East*, Londra-New York, Tauris, 2002.

ikinci kısım

İstanbul'un Asayişi Bir Devlet Meselesi mi?

Önceki kısımda Tanzimat devrinden itibaren asayiş ve asayişsizlik fikrinin ve deneyiminin önemi ortaya konuldu. Asayiş ve asayişsizlik kavramlarının sahip olduğu merkezi rolün en belirgin neticesi, Osmanlı Devleti'nde düzeni sağlamakla görevli tüm kurumların baştan sona elden geçirilmesidir. Bu noktada suç oranlarının artışı ve kamu düzenine yönelik tehditler ile imparatorlukta modern kolluk kuvvetlerinin oluşturulması arasındaki gerçek veya varsayılan nedensellik bağlarına dair tartışmalara yer vermeyi gerekli görmüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi 19. yüzyılda esas olarak şehirlerde, en çok da payitahtta, asayiş sorunlarının kökten bir değişikliğe uğradığı yadsınamaz. Aynı şekilde aşikâr olan bir diğer gerçek de düzeni sağlamaktan sorumlu kuvvetlerin modernleştirilmesinin, yalnızca yeni beliren risklere karşı bir cevap olarak kabul edilemeyeceğidir. Söz konusu girişim aynı zamanda devlet iktidarının kuvvetlendirilmesi, merkeziyetçileşme politikaları ve kitlelerin daha fazla denetim altında tutulması yönünde atılan temel bir adımdır.

Bu kısmın amacı, 1870'lerin sonlarından 1909'da Emniyet-i Umümiye'nin kuruluşunun ertesine dek, Osmanlı başkentinde asayişin sağlanması adına yeni bir devlet aygıtının doğduğu

ve geliştiği sürecin incelenmesidir. Bu konu hakkındaki çalışmaların azlığı ve arşivlerin sunduğu kaynaklar doğrultusunda, başkentte asayişi sağlamak için çalışan en önemli kuvvete, yani polise öncelik verilecektir. Jandarmanın ve ordunun da yardımını alan polisin rolü iyi incelenmelidir; 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken İstanbul'da hâkim olan denetim, müdahale ve baskı sistemini bir bütün olarak görmek ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Modern ve çağdaş Batı Avrupa toplumsal tarih çalışmalarında, polis tarihi artık çerçevesi iyi çizilmiş bir çalışma sahası oluşturmaktadır. Uzun bir süre kuramsal ve coğrafi açıdan parçalanmış bir görüntü çizen söz konusu tarihyazımı, artık karşılaştırmacı bir tutumu benimseyerek Batı Avrupa çerçevesini aşmayı; bu şekilde polis tarihine daha geniş çaplı bir yaklaşım getirmeyi hedeflemektedir. Türkiye örneğinde polise dair tarihyazımında tamamen kurumsal ve çoğunlukla da korporatist bir bakış açısı hâkim olsa da, son on yıl içerisinde bu alanda çeşitli nedenlerden dolayı sınırlı fakat gerçek bir canlanış gözlenmektedir.[1] Bir yandan, arşiv sınıflandırma ve envanter çıkarma çalışmalarının ilerlemesi neticesinde Osmanlı tarihinin diğer alanlarında olduğu gibi bu alanda da zengin ve büyük kısmı hâlâ keşfedilmemiş malzemeler ortaya çıkmaktadır.[2] Öte yandan asayişin sağlanması hususunda beliren bu taze ilgi, devle-

1 Osmanlı ve Türk polisi hakkında ilk tarih kitapları 1940'larda yayımlanmıştır ve bunlar daha ziyade kurumun tarihinde öne çıkan farklı düzenleme ve dönüşümlerin bir dökümü niteliğindedir: Derviş Okçabol, *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1939; Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kollukl*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947. Türkiye'de polis teşkilatı hakkında basılmış kitapların birçoğu, yukarıda bahsi geçen öncü çalışmaların sunduğu verileri öyle ya da böyle elden geçirmekle yetinmiştir. Türkiye'nin farklı üniversitelerinde bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmaların büyük çoğunluğu için de aynı durum söz konusudur.

2 Yine de gerek Osmanlı Devleti gerek Türkiye Cumhuriyeti arşivlerinde ulaşılabilen kaynakların, var olanların yalnızca bir kısmı olduğunun altı çizilmelidir. Osmanlı dönemi için, daha önce de bahsettiğimiz gibi, yerel polis arşivlerinin kaybolmuş olmasına ek olarak, belgelerin bir kısmı da Ankara'da Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı'nda muhafaza edilmektedir ve bunlara yalnızca kurumun üyeleri ulaşabilmektedir.

tin ve ulusun oluşumuna dair yeni bir sorgulayış bağlamında ele alınmalıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, devlet aygıtının inşasını ve toplumu denetim altına alma yetisini gözlemlemek adına kolluk kuvvetleri öncelikli bir konu teşkil etmektedir.[3]

Çalışmamız benimsediği bakış açısıyla, kurumsal ve resmî tarih anlayışına şüpheyle yaklaşan güncel akım içerisinde yerini almaktadır. 19. yüzyıl sonlarında asayiş teşkilatı hakkındaki "ampirik" veriler Türkçe kaynaklarda az rastlanılır iken, İngilizce ve Fransızca kaynaklarda ise neredeyse yoktur. Bu durum bizi Abdülhamid ve Jön Türk dönemlerinde asayiş konusuna bir yorum getirirken üzerinden hareket ettiğimiz bazı olguları hatırlatmaya ve açıklamaya itmektedir. Burada yapmak istediğimiz şey –yerel, ulusal veya uluslararası anlamda– asayiş konusunda devreye giren farklı ölçekleri birbiriyle bütünleştirip diyaloğa sokmaktır; çalışmamızın başkente odaklanması, ardışık zamanlı ve tematik yaklaşımlar sunması da bundandır. Bu çerçevede, önce 19. yüzyıl sonunda Osmanlı başkentinde polis teşkilatının doğuşu ve yerleşmesi incelenecek ve ardından, İkinci Meşrutiyet'te bu teşkilata getirilen yeniliklerle ilgilenilecektir; bu kısmın son başlığında ise Osmanlı başkentinin polisini biçimlendiren modeller sorgulanacaktır.

3 Ferdan Ergut'un kitabında da genel eğilim bu yöndedir. Çalışma dört ana eksen üzerinden ilerler: kolektif sorumluluk meselesi, polis ve ordunun birbirinden ayrılması, siyasi alanda polisin etkisi ve kamu düzeninin tanımı. Böylece Türkiye'de ilk kez polis teşkilatının kurulması ve gelişimi, devlet ve ulusun inşası gibi siyasi bir dinamik bağlamına yerleştirilmiş ve uluslararası koşullar ile ilişkilendirilmiştir. Bkz. Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*.

4

II. Abdülhamid Döneminde İstanbul Polisi: Kentsel Alanın Yeni Aktörü

Osmanlı polisinin doğum tarihi 10 Nisan 1845 olarak bilinir.[1] Bu tarih, biraz hatalı olmakla birlikte, günümüz Türkiye vatandaşları için hayli tanıdıktır, zira polis teşkilatının yüceltildiği ve Osmanlı dönemindeki köklerinin hatırlatıldığı Polis Haftası etkinlikleri her yıl bu tarihte başlar. Polis sözcüğünün resmî dile girişi, başkentte bu isim altında bir kuvvet teşkil edilmesini öngören 1845 tarihli bir nizamnameye dayanır. Bununla birlikte, Osmanlı polisi fiilen ancak Abdülhamid döneminden itibaren şekillenmeye başlayacaktır. 1870'lerden itibaren başkentte gerçekleştirilen reformlar neticesinde bir polis kuvveti adım adım yaratılmış ve işleyiş kuralları belirlenmiştir. Abdülhamid devrini ele alan çalışmalarda sıklıkla yer verilmiş olsa da, bu dönemin polisi esasında pek iyi bilinmemekte ve dahası, çoğunlukla hatalı veya indirgemeci bir biçimde şematize edilmektedir. Ör-

1 Ali Birinci, Osmanlı polis teşkilatının kuruluşu olarak kabul edilen 10 Nisan 1845 tarihinin yanlış olduğunu; hem bir transkripsiyon hatasından hem de Gregoryen takvime çevrilirken yapılan yanlışlıktan kaynaklandığını gayet ikna edici bir şekilde kanıtlamıştır. Doğru tarih 20 Mart 1845'tir (11 Rebiülevvel 1261). Bununla birlikte Türk polis teşkilatının kuruluş yıldönümü kutlamaları hâlâ 10 Nisan 1845 tarihinde başlamakta ve bir hafta sürmektedir. Ali Birinci, "Türk Emniyet Teşkilatında 'İlkler'", *Polis Bilimleri Dergisi*, cilt 1, sayı 3, 1996, s. 9-16.

neğin polis aygıtı, sıklıkla Abdülhamid döneminin meşhur hafiyelik sisteminin içine dahil edilmektedir; halbuki polisin vazifesini yalnızca istihbarat faaliyetleriyle sınırlandırmak yanlıştır ve hatta bu gibi faaliyetlerin polisten kısmen bağımsız olduğunu da belirtmek gerekir. Aynı şekilde Abdülhamid dönemi polisinin –İkinci Meşrutiyet döneminin polisinden farklı olarak– elitlerin denetimine odaklı olduğu tezi de gözden geçirilmelidir.[2] Sözün kısası, Abdülhamid dönemi İstanbul'unda polisin çalışma tarzı ve amaçları üzerine yeniden düşünülmesi şarttır.

19. yüzyıla dek başkentte yürürlükte olan asayiş aygıtının ayrıntılarına girmeyi gereksiz bulduk. 17. yüzyıl İstanbul'unda mevcut olan kolluk kuvvetlerine zaten önceki sayfalarda Evliya Çelebi'nin betimlemelerinden hareketle değinilmişti. 18. yüzyıla ve 19. yüzyılın başlarına dair tarihyazımı, bu dönemlerde yeniçeriler arasındaki görev paylaşımında yaşanan dönüşümleri belirgin bir şekilde ortaya koymaya imkân tanımamaktadır. Bu nedenle biz de II. Abdülhamid dönemindeki gelişmelere geçmeden evvel, başkentte bir Osmanlı polis teşkilatının kuruluşu adına yapılan ilk girişimleri kısaca ele almakla yetineceğiz. Daha sonra ise 1870'lerden itibaren görülen yeni asayiş aygıtını inceleyecek ve polisin çalışma tarzlarını belirlemeye çalışacağız.[3]

Osmanlı polisinin doğuşu

Polisin kurumlaşması

İstanbul'da asayiş mekanizmasında yapılan reformlar, 19. yüzyılda imparatorluğu etkisi altına alan siyasi, toplumsal ve iktisadi değişimlerle bağlantılıdır. Birinci kısımda ele alınan sosyo-ekonomik sarsıntılar ve Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kal-

2 Bu tez bilhassa Ergut tarafından savunulmaktadır: Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 131-151.

3 Bundan sonraki paragrafların ilk taslağı, *EJTS*'de yayımlanan bir makalede yer almıştı: "Une institution en formation: la police ottomane à l'époque d'Abdülhamid II", *European Journal of Turkish Studies* [Online], sayı 8, 2008, http: // ejts.revues.org/index2463.html

dırılması, başkentte modern bir polis teşkilatının oluşturulmasında rol oynayan etkenler arasında sayılabilir. Bununla birlikte yeni asayiş aygıtı, adım adım ilerleyen ve başlangıcı 19. yüzyılın başlarına dek uzanan bir süreç ile ortaya çıkmıştır.

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra İstanbul'da birçok yeni kuvvet oluşturulmuştur; bunlar, yeniçerilerin coğrafi ve işlevsel açıdan parçalanmış yapısını sürdürür niteliktedir.[4] Osmanlı polis teşkilatının doğum belgesi olarak kabul edilen 11 Rebiülevvel 1261 (20 Mart 1845) tarihli tezkere ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kolluk kuvvetleri açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Belge, Tophane-i Amire Müşiri'ne bağlı çalışacak, başkent halkının güvenliğinden ve asayişin korunmasından sorumlu olacak bir polis teşkilatının kurulduğunu ilân eder. Aynı gün yayımlanan ve on yedi maddeden oluşan Polis Nizamnamesi de bu yeni kurumun görev ve yetkilerini tanımlar.[5] Fransız örneğinden hayli esinlenmiş olan metnin ilk iki maddesinde polisin amacına, yani "nizâm ve asayiş-i âmmenin muhafazası"na değinilir (madde 2). Bunu izleyen maddelerde ise ahalinin denetimi (madde 3), dilencilikle (madde 7) ve işçi hareketleriyle mücadele (madde 12), sansür (madde 13), halka açık yerlerde asayişin korunması (madde 14), dinî bayram ve şenlikler (madde 15) ve gazinolar (madde 16) üzerinde durulur. Ayrıca tüm bu vazifelerin denetiminin sağlanması için bir polis meclisi kurulmuştur.

Yapılan bu reformların bir uzantısı olarak, 18 Safer 1262 (15 Şubat 1846) tarihli nizamname ile Bab-ı Seraskeri'den (Seraskerlik) bağımsız bir Zaptiye Müşiriyeti kurulur. Bu tarihten 1879 yılına kadar, polis ve jandarma ordudan bağımsız bir şekilde, fakat aynı merkezden kumanda edilecektir.[6] Zaptiye Müşiriyeti'nin yetki alanı hem başkenti hem de taşrayı kapsa-

4 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla 1845 yılında polis teşkilatının kurulması arasındaki geçiş döneminin ayrıntıları için bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 70-72.

5 Tezkereler için bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, cilt 2, s. 875-878.

6 Bu dönem "tevhid-i zâbıta devresi" tabiriyle ifade edilmektedir. Zafer Toprak, "Güvenlik Hizmetleri", *DBİA*, s. 458.

maktadır. Ferdan Ergut'a göre bu dönem, iç güvenlik sorunlarının askerin vesayet alanından çıkarılmasında belirleyici bir aşamadır.[7]

Doğrusu, polis kuvvetinin oluşumu ağır ilerleyen ve ayrıntıları pek iyi bilinmeyen bir süreçtir. Başkent polis teşkilatının ağır adımlarla kurulduğu gerçeği, Abdülhamid dönemi Zaptiye nazırlarından Hüseyin Nazım Paşa'nın anılarında aktardığı anlamlı bir anekdotta karşımıza çıkar. 1866 yılında babası tutuklanan genç Hüseyin Nazım, bilgi almak üzere Zaptiye Müşiriyeti'ne gider. Görevli memurun "baban polistedir" açıklaması kendisini şaşkınlığa uğratır:

> Polis kelimesini birinci defa işitiyordum; o tarihte esasen bizde polis teşkilâtı yapılmamıştır.[8]

Taşrada da durum pek farklı değildir. Polis memurları Vilayet meclisleri tarafından atandığından, yerel eşrafın çocukları kayırılmaktadır. Dolayısıyla polis teşkilatı hukuken Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlı bir devlet kurumuyken, uygulamada düzeni sağlama görevini hâlâ yerel elitler yerine getirmektedir.[9] Payitahtta 1859 yılında açığa çıkarılan Kuleli Vakası'nda rol alan ve Sultan Abdülmecid'e karşı suikast düzenleyeceğinden şüphelenilen bazı isimlerin beyanatında, bu sistemin halkta yarattığı memnuniyetsizliğin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin komploculardan biri, olayın öne çıkan isimlerinden birinin yazdığı kitapta, zabıtanın kaldırılmasını ve yerine askerî bir kuvvet getirilmesini önerdiğini beyan etmiştir. Söz konusu kitabın yazarı Arif Bey, sorgusunda konuyla ilgili kaçamak yanıtlar vermiş, fakat "ordulara" paşaların gönderilmesi lehinde ifadelerde bulunmuştur; buradaki "ordular" kelimesi, hem orduyla hem de polisle alâkalı kullanılmış gibi gözükmektedir. Kuleli Vakası'nı titizlikle inceleyen Burak Onaran'a göre, komplonun başka aktörleri tarafından da dile getirilen bu ta-

7 Ergut, *a.g.e.*, s. 106.

8 Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım: Ermeni Olayların İç Yüzü*, İstanbul, Selis, 2004, s. 54.

9 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 111-112.

lep, hem tüm Osmanlı toprağı üzerinde güçlü bir devletin varlığına atıf yapmakta, hem de asayiş gibi temel bir meselenin yerel güçlerin eline bırakılmasını kınamaktadır.[10]

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'yle bu sistem tüm imparatorluk düzeyinde yeniden yapılandırılır. Vilayetlerde ve başkentte asayiş konusuyla önce yerel meclisler görevlendirilir. 1867'de ise, polis memurlarının denetlenmesi ve asayiş sisteminin kalitesinin artırılması amacıyla bir teftiş memuru kadrosu oluşturulur.[11] Teşkilatın yapısının, görevlerinin ve işe alım şartlarının belirlenmesi içinse 1869 tarihli Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi'ni beklemek gerekecektir.[12] Bu nizamnameyle valilere tâbi kılınan polis kuvvetleri askerî düzende örgütlenmiş; alaylara, taburlara, bölüklere ve takımlara bölünmüştür. Teşkilatta çalışmak üzere, fiziksel durumu iyi, 20-50 yaş arası erkekler alınacaktır. Ayrıca nizamnamede, işe alınanlara verilecek silah ve üniformalar da belirtilmiştir. En önemli nokta ise, asayişten sorumlu görevlilerin askerî hiyerarşiden ayrı bir mülki hiyerarşiye tâbi olduğunun altının çizilmesidir. Zaptiye çalışanları mülki memurlar olarak tanımlanmıştır ve tüm atama, terfi, görev değişikliği ve ceza prosedürleri vali tarafından belirlenecektir. Zaptiye Müşiriyeti'nin başına geçenlerin hepsi ordu değil bürokrasi kökenlidir. Buna karşın, polis memurlarının daha ziyade askerler arasından seçilip atandığı görülür, polis teşkilatında disiplinli ve silah kullanabilecek personele ihtiyaç duyulması nedeniyle ordu en elverişli kaynaktır.[13] Böylesi gözle görülür bir reform arzusuna rağmen Abdülhamid dönemine dek siyasi ve mali koşullar nedeniyle devlet, vilayetlerde asayiş meselesini ne ordunun ne de yerel eşrafın elinden alabilecektir.

Aynı durum başkent için de geçerlidir. 21 Zilkâde 1286 (23 Şubat 1870) tarihinde yayımlanan yeni bir nizamname ile İs-

10 Onaran, *Âbas le Sultan*, s. 271-272.

11 Derviş Okçabol, *Zabıta Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1940, s. 72.

12 Nizamname metni için bkz. *Düstur*, I. Tertip, cilt 2, s. 728-733.

13 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 110-112.

tanbul'daki asayiş teşkilatı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.[14] Zaptiye Müşiriyeti altında dört meclis ve daire kurulmuş, asayişe dair vazifelerin çeşitli yönleri bunlar arasında paylaştırılarak geniş yetkiler tanınmıştır:

– Meclis-i Idare, idari ve mali meselelerden sorumludur;

– Meclis-i Fırka-i Zaptiye, 1869 nizamnamesinde verilen talimatlar çerçevesinde işe alımları düzenleyecek ve asayiş kuvvetlerinin faaliyetlerini idare edecektir;[15]

– Teftiş Idaresi, bilhassa yangınlarla mücadele edecek, aranmakta olan kişilerin bulunmasını ve başkentten sürülenlerin vilayetlerine dönmesini sağlayacaktır;

– Hapishane Dairesi, hapishanelerin bakım, teşkilat ve güvenliğinden sorumludur.

Polis bürokrasisine dair bu gelişmelere ek olarak payitaht ve çevresi coğrafi açıdan dört mutasarrıflığa ayrılır: (Suriçi) İstanbul, Pera (Beyoğlu), Üsküdar (Anadolu yakası) ve Büyükçekmece. Ubicini'nin 1293 (1875-1876) sâlnamesinden hareketle aktardığına göre İstanbul ve banliyösü ayrı bir vilayet kabul edilmiş, bu vilayetin valiliğini de Zaptiye nazırının üstlenmesine karar verilmiştir.[16]

Dışarıdan bakıldığında böylesi bir kurumsal çerçeve çizmek mümkün olsa da, yine de kolluk kuvvetlerinin bu dönemde başkentteki icraatı hakkında elimizde çok az ipucu vardır; bu konuda yapılan çalışmaların birçoğu da kurumun Abdülhamid döneminin ilk yıllarına dek zayıf bir örgütlenmeye sahip olduğu ve pek etki gösteremediği üzerinde hemfikirdir.[17] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi geniş yüzölçümleri söz konusu olduğunda ve bilhassa da siyasi, toplumsal ve iktisadi koşullar ne-

14 Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 90-91.

15 Jandarma sözcüğü ilk kez 1879 yılında, Abdülhamid döneminde, Asakir-i Zabtiye'nin yerine bir jandarma birliğinin getirilmesini emreden bir tezkerede karşımıza çıkacaktır.

16 Ubicini, *État présent de l'Empire ottoman d'après le sâlnâme de 1293 (1875-1876)*, Paris, Dumaine, 1876, s. 103.

17 Örnek olarak bkz. Hasan Yağar, *Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845-1923)*, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1988, s. 85-57; Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 119.

ticesinde emniyet, çözülmesi gereken hassas bir sorun haline geldiğinde, başkentte ve taşrada, kentsel ve kırsal alanda düzenin korunmasını tek bir merkezden idare etmek hiç şüphesiz ki pek yerinde bir seçim gibi gözükmemektedir. Fransız modelinden esinlenerek bir polis kuvvetinin kurulmasını öngören 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin hemen ardından, neden Osmanlı Devleti'nin yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca nereden ilham alındığı belli olmayan ve başta hedeflenenden açıkça farklı bir sistemi tercih ettiğini anlamak kolay değildir.[18] Birçok muhtemel neden saymak mümkündür; köklü bir sistem reformu için yeterli mali imkân olmaması ihtimal dahilinde olduğu gibi, ordu kendisini bilhassa kentsel alanda sahip olduğu nüfuzdan mahrum bırakabilecek yeni düzenlemelere direnmiş de olabilir.

Omri Paz'ın 1830-1860 yılları arasında Anadolu'da asayiş kuvvetleri ve suçlar hakkında gerçekleştirdiği yakın tarihli çalışma, Osmanlı polis tarihinin bu pek bilinmeyen dönemi hakkında özgün bir bakış açısı sunmaktadır.[19] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden faydalanan çalışmasında yazar, Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlı kuvvetlerin o dönemde göz ardı edilemeyecek bir teşkilatlanma düzeyine eriştiklerini ortaya koyar. Paz'a göre, başlangıçta bu kuvvetler soygunculuğa karşı mücadele ve vergi tahsilatı gibi görevleri olan paramiliter bir yapı şeklinde tasarlanmışsa da, ceza hukuku reformlarının ve toplumsal taleplerin bir sonucu olarak sahip oldukları adli polis işlevlerinin artmasıyla birlikte sivil bir nitelik kazanmışlardır. II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarında asayiş konusunda askerî ve sivil kuvvetlerin birbirinden ayrılmasında da bu sürecin etkisi vardır.

1879 yılı başkent ve vilayetlerde asayiş konusunda bir dönüm noktası teşkil eder. 20 Kasım 1879 tarihli bir tezkereyle Seraskerlik'e bağlı olarak görev yapacak jandarma teşkilatının

18 Konuyla ilgili kaynaklar yalnızca 1846-1879 döneminde şahit olunan bu tuhaflığın altını çizmiş, duruma tatmin edici bir açıklama getirmemiştir.

19 Omri Paz, "Crime, Criminals and the Ottoman State: Anatolia between the late 1830s and the late 1860s", Yayımlanmamış doktora tezi, Tel Aviv University, 2010, s. 190-225.

kurulduğu ilan edilir.[20] Zaptiye Müşiriyeti'nin yerini ise Zaptiye Nezareti alır.[21] Böylece imparatorlukta asayişi sağlamakla görevli iki kuvvet ilk kez belirgin bir şekilde ayrılmıştır: Bir yanda askerî hiyerarşiye tâbi olan jandarma, diğer yanda ise mülki bir makama bağlı olan polis vardır. Bu dönüşümün mantıksal bir sonucu olarak 1881'de başkentte asayişin sağlanmasıyla görevli bir polis kuvveti teşkil edilecektir.[22] Beş alaydan meydana gelen Dersaâdet jandarma alayını saymazsak, artık şehirde kamu düzenini sağlayan kuvvet, Avrupa modeli üzerinden tasarlanan polis teşkilatıdır. Kent bu kez dört bölgeye ayrılmıştır: İstanbul polis müdüriyeti, Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıflıkları ile Beşiktaş karakolu. Söz konusu yapılanma içerisinde Beşiktaş'ın ayrı bir konuma sahip olması bir rastlantı değildir; Beşiktaş, Yıldız Sarayı'nın bulunduğu mahalle olarak önem kazanmış ve rejimin elitlerinin tercih ettiği bir yerleşim haline gelmiştir.[23] Bahsi geçen bu bölgeler de kendi içlerinde merkezlere ayrılmış ve serkomiserlerin sorumluluğuna verilmiştir. Polis teşkilatı Abdülhamid döneminde iyice gelişecektir; 1902 yılında yapılan bir sayıma göre bu tarihte başkentte toplam 2.275 polis memurundan oluşan 39 polis birliği mevcuttur.[24]

Polis teşkilatının zaman içinde gelişmesini, *Annuaire Oriental* (*Şark Ticaret Yıllıkları*) üzerinden izlemek de mümkündür. 1892-1893 yıllığında Zaptiye Nezareti'ne yalnızca bir sayfa ayrılırken, 1900'e gelindiğinde polis teşkilatının başkentteki kollarına dört sayfadan fazla yer verilecektir. Polis artık atama meclisi, idare meclisi, tahkikat meclisi, adli tıp meclisi, tercüme odası, sicil dairesi, teftiş meclisi ve tiyatro sansürlerinden sorumlu komisyon gibi birçok birime sahiptir. İtfaiyeciler gibi, beş jandarma alayı da, her ne kadar askerî idareye tâbi olsa-

20 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 113. Tezkerenin tarihi 6 Teşrîn-i sânî 1295'tir.

21 Zaptiye Nezareti Suriçi İstanbul'da Ticarethane Sokak'ta, hapishanelerin yanında yer almaktaydı.

22 *A.g.e.*, s. 178-185.

23 Beşiktaş mahallesinin taşıdığı önem hakkında bkz. François Georgeon, *Abdülhamid II*, s. 133-138.

24 BOA, Y.PRK.ZB 32/51, 6.S.1320 (H) [15 Mayıs 1902].

Zaptiye Nezareti. II. Abdülhamid fotoğraf albümleri, Library of Congress koleksiyonundan.

lar da, Zaptiye Nezareti'nin emrinde çalışmaktadır. Saydığımız tüm bu öğeler, başkentte asayişin sağlanması konusunda ordu karşısında polise verilen önceliğin kanıtıdır.[25]

Polisin görevleri ise oldukça geç bir tarihte tanımlanacak, 1 Recep 1314 (6 Aralık 1896) tarihli resmî bir tezkereyle ilan edilecektir.[26] Abdülhamid iktidarının imajına uygun bir biçimde, denetim ve istihbarat faaliyetleri polisin görev tanımında ilk sırayı işgal etmektedir. Polis, mahallelerde gece gündüz devriye gezmekle (madde 1), muhtar ve bekçilerden tüm şüpheli şahıslara dair istihbarat toplamakla (madde 2) ve gerektiğinde arama yapmak için evlere girmekle (madde 4) görevlidir. Tezke-

25 *Annuaire Oriental*, 1900, s. 89-92.

26 *Dersaâdet ve bilâd-ı selâsede asâyiş vazifesiyle mükellef olan nizâmiye ve jandarma asâkir-i şâhânesiyle polis me'mûrlarının sûret-i hareketlerine dair ta'lîmât.* Bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 187-189. Nizamname metni için bkz. Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beleddiyye*, cilt 1, s. 114-116.

rede polis ve jandarmanın işbirliğinin gerekli olduğunun, ordunun ise duruma ancak ciddi tehditler söz konusu olduğunda müdahale etmekle yükümlü olduğunun altı çizilir (madde 5-6). Metinde ayrıca, şehre giriş-çıkış noktalarında kişi ve malların denetimine (madde 10-11-12) ve farklı ibadet yerlerinin gözetim altında tutulmasına (madde 14) geniş bir yer ayrılmıştır.[27] Son olarak, kamuya açık alanlar ve pazar yerlerinde işi olmayan kimselerin bir araya gelip toplanması yasaklanmıştır (madde 13).

5 Rebiülevvel 1325 (19 Nisan 1907) tarihinde yayımlanan nizamnamede polisin vazifeleri tekrar ele alınmış ve üç ana kategoriye ayrılmıştır: idari polis, siyasi polis ve adli polis.[28] İdari (veya önleyici) polisin görevleri kamusal alanların gözetim altında tutulmasına ek olarak kentlere giriş çıkışların mürur tezkeresi, yabancıların ise pasaport kontrolleri üzerinden denetlenmesidir. Ayrıca meyhane, kumarhane gibi yerlerde toplum ahlâkına aykırı durumların önlenmesi, dilencilikle mücadele gibi konular da idari polisin görevlerindendir. Siyasi polisin ise birinci vazifesi kimliği tespit edilen veya şüpheli komplocularla, yani "erbâb-ı fesâd" ile mücadele ederek ve tüm matbuatı sıkı sıkıya kontrol altında tutarak rejimin çıkarlarını korumaktır.[29]

Nizamnamede polisin başkent ve vilayetler için geçerli olan organizasyon şeması ve polis memurlarının işe alım şartları da belirtilmektedir. Buna göre memurlar, 25 ile 40 yaşları arasın-

27 Gümrük denetimleri hakkında el konulan kitaplar örneği üzerinden bir inceleme için bkz. Fatmagül Demirel, Raşit Çavaş, "II. Abdülhamid döneminde gümrüklerde el konulan (ve elbette yakılan) kitaplar", *Müteferrika*, sayı 26, 2004, s. 151-158.

28 Nizamname metni için bkz. *I. Tertip Düstur*, cilt 8, s. 666-692.

29 Alyot, *a.g.e.*, s. 225-226. Burada "meşru müdafaa" argümanını kullanan Alyot, Abdülhamid döneminin siyasi polisine iade-i itibar çabasındadır. Alyot'a göre komplocuların entrikaları karşısında emniyeti tehdit altında olan devletin ve halkın çıkarlarının korunması söz konusudur. Burada adları verilmese de, Türk resmî tarihyazımında klasikleşmiş bir argüman üzerinden, Ermeni aktivistlerin hedef alındığı kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte, düşünce ve ifade alanındaki sansürün ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda, Abdülhamid devrindeki siyasi polisin işlevinin müdafaa sınırlarının hayli ötesine geçtiği açıktır.

da ve okuma yazma bilen kişilerden seçilecektir. 1907 tarihli bu metin, Abdülhamid iktidarının sonlarında yayımlanmış olsa da, genelde 1880'lerden beri yürürlükte olan teşkilat yapısının bir yansıması olarak kabul edilir. 1845'tekininin aksine yabancı bir modelin kopyası olmayan 1907 düzenlemesinin ortaya koyduğu bu polis teşkilatlanmasının amacı, kişi ve mallardan ziyade, rejimin çıkarlarını korumaktır.

Sonuç itibariyle Abdülhamid dönemi, başkentte asayişi sağlamaktan sorumlu kuvvetlerin yeniden yapılanmasında önem taşıyan bir aşamadır. Polis sözcüğü ilk olarak 1845 yılında dile getirilmişse de, başkent gerçek anlamıyla bir polis teşkilatına Abdülhamid döneminde kavuşmuştur. Polisin amaçlarına bakıldığında ise önceki dönemlerle bir sürekliliğin söz konusu olduğu açıktır. Kamuya açık alanların denetimi, dilenciliğe karşı önlemler alınması veya kentlere ve ülkeye giriş çıkışların kontrol edilmesi, 1845 nizamnamesinde de polisin icraatında öncelikli konulardır. Abdülhamid saltanatının farklılığı ise, bu görevlerin yerine getirilmesi için kullanılan araçların da ötesinde, polisin icraatının siyasi boyutuna yapılan vurgudur. Rejimin çıkarlarını koruma kaygısı, Abdülhamid dönemi polisinin belki de en bilinen faaliyetlerinden biri olan elitlerin denetiminin de ötesine geçmiş ve çok sayıda toplumsal kategoriyi ilgilendiren bir toplumsal denetim politikasına doğru evrilmiştir.

Devletin kentsel alandaki varlığının bu şekilde kuvvetlenmesi, Tanzimat reformlarının öne çıkardığı merkeziyetçileşme akımı içinde yerini almaktadır. Reformların birinci uygulama adresi payitahttır; fakat yapılan farklı nizamnamelerde gördüğümüz üzere devlet, tıpkı jandarmanın ortaya çıkışında olduğu gibi, reformları imparatorluk çapında tasavvur etmek gibi –biraz erken sayılabilecek– bir isteğe de sahiptir.[30] Bununla birlikte kentin farklılığı, bu dönemde eşzamanlı olarak belediye zabıtası kuvvetlerinin oluşturulması olmuştur; her ne kadar kaynaklarımızda bu hususta kimi boşluklar olsa da denilebilir ki zabıta teşkilatının kurulması, asayiş meselesini merkeziyetçileştirmenin bir aracı konumuna indirgeyen tezleri sarsmaktadır.

30 Özbek, *a.g.e.*

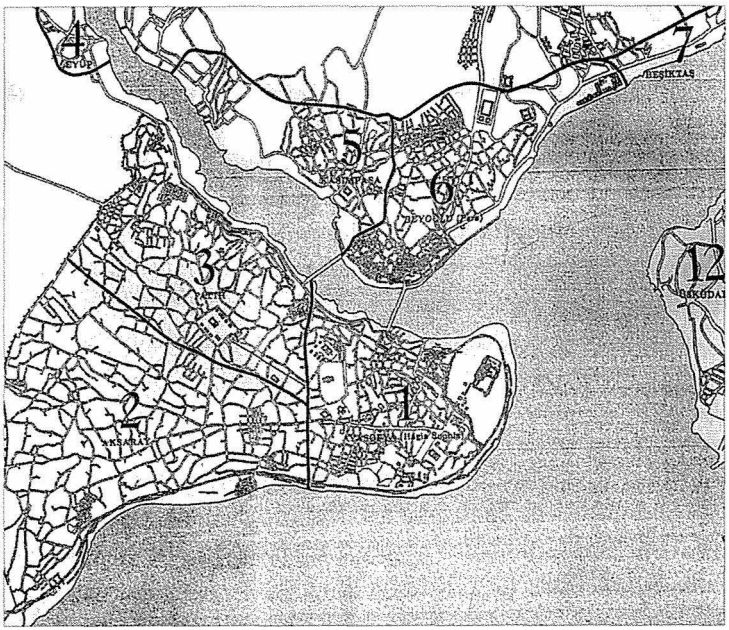
Eksik kalan parça, belediye

Devletin başkente hem sembolik olarak hem de fiilen hâkim olması, İstanbul'un 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyük şehirlerinde de olacağı gibi, kentsel alanı düzenleyen ve dönüştüren belediye kurumlarıyla donanmış bir metropol olduğu gerçeğini unutturmamalıdır. Kaynakların yetersizliği nedeniyle pek iyi tanınmayan ve tanımlanamayan bir aktör olan belediye zabıtası, esasında polisle kıyaslandığında Tanzimat döneminde kentsel alanda asayişin korunması çerçevesinde ikinci sırada gelen kurumdur.

İstanbul, bir belediye teşkilatının (şehremaneti) kurulduğu ilk Osmanlı kentidir.[31] Başta Altıncı Daire olmak üzere, Şehremaneti teşkilatının kuruluş aşamaları iyi bilinse de, aynı durum belediye organlarının faaliyetleri için geçerli değildir. Kâğıtta, 1855 yılında Kırım Savaşı sürerken kurulan Şehremaneti'nin görev alanı oldukça geniştir. Şehremaneti İstanbul halkının temel ihtiyaç maddelerini sağlamak, narhı düzenlemek, yol ve kaldırımları yapmak, temizlik işlerine bakmak, çarşı ve pazarları denetlemek ve eskiden İhtisab Nezareti'nce toplanmakta olan devlet vergi ve resimlerini hazine adına toplamak gibi görevleri üstlenir.[32] Ayrıca mimarlık ve şehircilik alanında da birçok sorumluluğu vardır. Hem kamu binalarının hem de özel yapıların belirli inşaat kurallarına uymasının sağlanması, kent-

31 Tarihyazımında belediye meselesi uzunca bir süre, Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti üzerindeki Avrupa etkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu anlayış iki temel bakış açısı üzerine kuruludur. Belediye kurumları bir yandan, o güne dek yerel teşebbüslerden yoksun kalmış bir kent modeline Batı tarafından yapılan bir aşı gibi görülmektedir. Diğer yandan ise, bu kurumlarda Avrupalı aktörlerin veya Levantenlerin oynadığı rol vurgulanmaktadır. Bu bağımlılık kuramının en vurucu örneği, Steven Rosenthal'ın bize İstanbul Şehremaneti'nin yetkileri ve işleyişi hakkında bilgiler veren kitabıdır. Steven Rosenthal, *The Politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul*. Yakın dönem tarihyazımında ise, yerel dinamiklerin ve önceki dönemlerin mirasının altı çizilerek, yabancı hâkimiyeti tezine şüpheyle yaklaşılmaktadır. Bkz. Nora Lafi (der.), *Municipalités méditerranéennes*. İstanbul özelinde çalışmalar için: Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*; Christoph Neumann, *6. Daire İlk Belediye. Beyoğlu'nda İdare, Toplum ve Kentlilik 1857-1913* (Sergi kataloğu), İstanbul, 2004.

32 Zafer Toprak, "Şehremaneti", *DBIA*, c. 7, s. 147-149.

İstanbul'un merkez ilçeleri. Zeynep Çelik, The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the 19th century, *Washington, University of Washington Press, 1986, s. 34.*

sel alanın bakımı ve düzenlenmesi, çöplerin toplanması belediyenin yetki alanına girer. Uygulamada ise, bu dönem hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi olmasak da, mali imkânsızlıklar belediyenin hareket sahasını büyük ölçüde kısıtlamış gibi gözükmektedir.[33]

28 Aralık 1857 tarihli bir fermanla Altıncı Daire'nin kurulması, belediyenin kurumlaşması açısından çok önemli bir aşamadır. Daire-i Belediye Meclisi'nin görev ve yetkilerini belirleyen 7 Haziran 1858 Nizamnamesi, bu meclise asayiş alanında hayli kapsamlı bir işlev tanır.[34] Meclis kamuya açık alanları, okulları, otelleri ve restoranları denetlemekle; balo salonları ve

33 Neumann, *a.g.e.*

34 "Tiyatro, panayır, çarşı, lokanta, mektep, balo, kahvehane, meyhane gibi tüm kamuya açık mekânlara nezaret edilmesi Daire-i Belediye Meclisi'nin uhdesindedir."

benzeri yerlere ruhsat vermekle yetkilidir. Yine de, Steven Rosenthal'e göre belediyenin polis faaliyetleri açısından somut gücünün sınırlı olması, kurumun zayıflıklarının başında gelmektedir. 1858 Nizamnamesi Daire-i Belediye Meclisi'nin polis işlerine karışamayacağını belirtir; nizamnamede meclise atfedilmiş herhangi bir adli, mülki veya cezai güce ise rastlanılmamaktadır. Şehremaneti'ne bağlı kolluk kuvvetlerinin hareket alanı yaya devriyeyle sınırlıdır ve bir suç işlenmesi halinde durumu polis birliklerine haber vermekle yükümlüdürler.[35]

Altıncı Daire hakkındaki ilk düzenlemelerde, denetim görevlerinin yerine getirilmesi adına bir komiserin yönetiminde çavuşlardan oluşan, belediyeye bağlı birliklerin kurulmasından bahsedilmektedir.[36] Ayrıca dönemin basınında bir belediye muhafız birliğinin oluşturulmasından da söz edilmektedir.[37]

Sonuç itibariyle "belediye zabıtası" adını alan birliklerin işlevi denetimle sınırlıdır ve zabıta tutuklama işlemlerini ancak polis nezaretinde gerçekleştirebilmektedir. Esas itibariyle sokakların temizliğinden, seyyar satıcılarla mücadele ederek şehir trafiğinin düzenlenmesinden sorumlu olan bu belediye memurları, belediye kararlarının uygulatılması gerektiğinde bazen polisinkine yakın bir hareket alanına kavuşabilmektedir. Örneğin belediyenin balo salonu açmayı ruhsata tâbi tutması ve buralarda kumar oynatılmamasını şart koşmasıyla birlikte, zabıta söz konusu işletmeleri teftiş etmekle ve yasaya aykırı hallerde ceza vermekle görevlendirilmiştir. Fakat Galata sakinleri söz konusu icraattan memnun kalmamış, gerçekleştirilen denetimlerde polisten başka bir kurumun meşruiyetini tanımayı reddetmişlerdir.[38]

1867 Nizamnamesi ile Altıncı Daire'de uygulanan belediyecilik sisteminin tüm başkentte uygulanmasına karar verilir.[39]

---

35 Rosenthal, *a.g.e.*, s. 67-68.

36 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 2, s. 895-898.

37 Rosenthal, *a.g.e.*, s. 72.

38 *A.g.e.*, s. 53-54.

39 Söz konusu nizamname hem on dört belediye dairesinin sınırlarını çizer, hem de Şehremaneti'nin ve belediye dairelerinin yetkilerini tanımlar.

Bu nizamname ile şehrin belediye dairelerine bölünmesi ve her dairede bir meclis kurulması (daire-i belediye meclisi), oluşturulan belediye dairelerinin de Şehremaneti'ne tâbi olması öngörülmüştür. Tamamen merkeze bağlı olarak görev yapacak Şehremaneti, gelirleri merkeze bağlanan belediye dairelerinin özerkliğini fazlasıyla sınırlandırmaktadır. Belediyenin zabıta yetkileri konusunda ise nizamname muğlaktır. Metinde polisin üstünlüğünün altı çizilirken, belediyenin de asayiş ve umumi edep konusunda sorumlulukları vurgulanmaktadır:

> Umûr-ı zâbıtaya ve âdâb-ı umûmiyyeye dair olan şeylerin nezareti taht-ı idâre-i zâbıtada bulunmak üzere ale'l-umûm lokanta ve kahve ve gazinolara ve tiyatro ve canbazhânelere ve mecma'-ı nâs olan her bir mahalle ve seyr ü panayır yerlerine [...] nezaret ve dikkat velhâsıl bâlâda beyân olunan mevâddan her birinin usûl ve kâide-i muntazama tahtına vaz' u idhali esbabının istihsâline gayret eyler.[40]

Belediyelerin gelişmesi yalnızca başkente özgü bir durum değildir. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu, belediyelerle ilgili bu sürece hukuki bir çerçeve çizer. Kanunda belediye zabıtalarının yetkileri, Altıncı Daire'ninkine hayli benzer bir biçimde tanımlanır.[41] Buna göre zabıtanın birincil görevi sosyalleşme mekânlarında (han, tiyatro, kahvehane) asayişin sağlanması ve sokakların temizliğidir.[42]

Dolayısıyla belediye 19. yüzyılın son çeyreğinde kurumsal ve hukuki açıdan kamu düzeninin aktörlerinden biridir. Bununla birlikte Osmanlı kentlerini, bilhassa da İstanbul'u konu alan kaynaklar ve tarihyazımında, zabıtaya önemsiz bir yer ayrılmaktadır. Böylesi bir silikliği birçok şekilde açıklamak mümkündür; birincisi, zabıtanın kentsel alan üzerinde etkili olduğu gerçeğinden şüphe duyan klasik tarihyazım anlayışıdır. Örneğin İl-

40 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Beleddiye*, c. 4, s. 1617.

41 Georges Young, *Corps de droit ottoman*, c. 1, Oxford, Clarendon Press, 1905, s. 80-82.

42 Belediye çavuşları hakkındaki 1903 nizamnamesi belediye zabıtasının bahsi geçen yetkilerini bir kez daha tekrarlar ve çavuşların ahlâkî açıdan örnek teşkil etmesi gerektiğinin altını özellikle çizer.

ber Ortaylı'ya göre belediye zabıtalarını görevlerini gerektiği gibi yerine getirmekten alıkoyan birçok etken vardır.[43] Bunlardan ilki, merkezî polis kuvvetlerinin, zabıtanın yetki alanını kısıtlayan üstünlüğüdür. Belediye memurları hakkında yerel gazetelere iletilen şikâyetlerden hareketle zabıtanın yetersizliklerini açıklamak için personel yetersizliği, gerekli eğitimin verilmemesi ve maaşların düşük olması gibi nedenler de ileri sürülmektedir. Hatırlanacağı üzere ilk kısımda basının eleştirileriyle yarattığı etkiden; bu haberlerin devlete dokunmadan belediye çalışanlarını bir nevi günah keçisi haline getirmek gibi bir işlev üstlendiğinden ve "üçüncü sayfa" haberlerinin başarılardan ziyade bozukluklara yer verdiğinden bahsetmiştik.

Konuyla ilgili kaynaklardan, belediyelerin kamu düzeni konusunda zafiyet gösterdikleri sonucu çıkartılmasının asıl sebebi gerekli kaynakların elde bulunmamasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde belediyelerin sahip olduğu gücün doğru tanımlanamamasının temel nedeni İstanbul, İzmir, Beyrut ve Şam gibi imparatorluğun birçok büyük şehrinin belediye arşivlerinin yok olmasıdır.[44] Dolayısıyla belediyelerin yetersizliği yönündeki iddialar basın arşivlerine ve merkezî arşivlere dayanmaktadır. Oysa devlet kaynaklarının merkeze bağlı kurumları öne çıkaracağı aşikârdır. İncelediğimiz polis ve Yıldız Sarayı arşivlerinde belediye zabıtası neredeyse görünmez haldedir. Zaptiye Nezareti veya Yıldız Sarayı'nın asayiş konusunda İstanbul Şehremaneti'yle yaptığı yazışmalar İstanbul Polis Müdüriyeti'nin aldığı tedbirlerin bildirilmesinden ibarettir; yazışmalarda bahsi geçen tedbirlere, içkili mekânların veya loncaların denetimi gibi doğrudan Şehremaneti'nin yetki alanına giren konular da dahil edilmiştir. Belediye çavuşlarından ise nadiren söz edilmiş; bir kuvvetten ziyade birey olarak yansıtılan çavuşların adı terfi, madalya veya azil vesilesiyle anılmıştır.[45]

43 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 200-201.

44 Selânik ve Kudüs belediye arşivleri "bulunmuş" ve araştırmacıların erişimine açılmıştır.

45 Bu türden belgelere Dahiliye Nezareti arşivlerinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Örneğin bkz. BOA, DH.MKT 267/49, 29.M.1312 (H) [2 Ağustos 1894]

Devlet kaynaklarında belediye çavuşlarının etkin rolünden yalnızca polis veya jandarmayla işbirlikleri vurgulanarak bahsedilmiştir. Örneğin 1894 yılında İstanbul'u vuran kolera salgınında çavuşların karantina teşkilatının kurulmasındaki rolüne değinen birçok belge mevcuttur. Başkentin bazı mahalleleri tecrit altında tutulurken, belediye çavuşları, polis ve jandarma denetlenmesi gereken bölgeleri aralarında paylaşmıştır.[46] 1907 Aralık'ında yayımlanan bir tezkerede belediye zabıtasının ve merkez polis teşkilatının asayişin sağlanmasında işbirliği yapması gerekliliğinin altı bir kez daha çizilmiştir.[47] Bu ve benzeri birçok belgede, belediye zabıtasının yaptıkları göz ardı edilmese de, Dahiliye ve Zaptiye nezaretlerinin ağır vesayeti altında inisiyatif yetenekleri felce uğramıştır denilebilir.

Zabıtanın diğer kolluk kuvvetlerine bu şekilde tâbi kılınması, başkentin taşra kentleri karşısında özel bir duruma sahip olması meselesini de gündeme taşır. Merkezî devlet ile devletin merkezi olan şehrin birbirine karışması, söz konusu İstanbul olduğunda aşılması güç bir engel teşkil etmektedir.[48] Vilayetlere kıyasla başkentteki polis mevcudunun fazlalığından zaten bahsetmiştik. Başkentin emniyetinin rejimin istikrarı açısından hayati nitelikte olması belediye zabıtasının aleyhinde gelişen bir güçler dengesine işaret eder; halbuki bu sırada merkezi Yıldız Sarayı olan istihbarat ağı ve diğer yandan da polis teşkilatı şehir ve nüfusu üzerinde zaten sıkı bir denetim oluşturmuştu. Buna ek olarak, başkent basını aracılığıyla kendini ifade etme imkânı bulan kesimler nezdinde zabıtanın meşruiyet eksikliği söz konusudur. Kentsel alana geç katılan zabıta, devlet otoritesinden faydalanamaz; öte yandan zabıta, bekçiler örneğinde görüldüğü gibi yerel ölçekli bütünleşme ağlarına da bel bağ-

---

(Yargılanan Dokuzuncu Daire belediye çavuşları), BOA, DH.MKT, 210/23, 18.N.1311 (H) [25 Mart 1894] (Üçüncü Daire'den bir çavuşun iyi hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmesi).

46 BOA, I.HUS, 1311/R-055, 12.R.1311 (H) [19 Ocak 1894], BOA, A.MKT. MHM, 19/592, 14.R.1311 (H) [21 Ocak 1894].

47 BOA, TFR.I.SKT 2104/22, 25.Za.1325 (H) [30 Aralık 1907].

48 İstanbul üzerinden başkent sorunsalı hakkında bkz. Edhem Eldem, "From Imperial to Peripheralized Capital".

layamaz. Peki, bu durum ne derecede başkente özeldir? Asayiş konusundaki incelemelerin yetersizliği bu soruya yanıt vermeyi güçleştirmektedir; bu bağlamda belediye zabıtası genelde ön planda tutulmamış, yalnızca Selânik veya Beyrut'ta yaşanan kentsel dönüşümlerde belediyenin aktif rolüne atıf yapılmıştır.[49]

Belediye zabıtasının görünür olmayışından, asayişin korunması sürecine az müdahil olduğu sonucunu çıkarmak için elimizde yeterince veri yoktur. Ayrıca zabıtanın, belediyenin asayiş bağlamındaki rolünün tek aracı olmadığını da belirtmekte fayda var. Şehircilik alanında yayımlanan sayısız nizamnamede şehri bir düzene koyma, nizam altına alma anlamında daha geniş bir arzu fark edilmektedir. Gerçekten de imparatorluğun son dönemlerinde Osmanlı kentlerinde sokakların bakımı, düzenlenmesi, aydınlatılması ve numaralandırılması için yürütülen çalışmalar kentlerin çehresini köklü bir şekilde yenilemiştir. Tıpkı Haussmann'ın Paris'i gibi, bu dönüşümlere de yalnızca kenti güzelleştirme çerçevesinden bakmak indirgemeci bir tavır olur. Kent düzeni (nizâm), aynı anda hem kamu düzeninin (asayiş) bir şartı, hem de onun kentsel alanda somutlaşmasıdır. Meclis-i Vâlâ'nın, yolların iyileştirilmesi için bir komisyon kurulmasına dair 1866 tarihli mazbatasından bir bölüm bunun örneğidir:

> Şimdiki halde İstanbul'da emr-i zabıta karışık bir ormanı muhafaza etmenin aynı olup bir taraftan diğer ucu görünür yollar hasıl olsa şimdiki takayyüdât ve kuvve-i zabtiyyenin belki nısfıyla hizmet-i muhafazanın icrası kâbil olacağı cihetle tevsî-i turuk maddesinin bu yolda dahi lüzüm ve faidesi emr-i gayr-i mübhemdir.[50]

Polisin şimdi ele alacağımız bütünleşme mekanizmaları da dönüşüme uğramış bu kentsel alan üzerinde şekillenmektedir.

---

49 Beyrut hakkında bkz. Hanssen, *a.g.e.*; Selânik için bkz. Anastassiadou, *a.g.e.*

50 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Beleddiye*, s. 940. Meclis-i Vâlâ Mazbatası (*Takvim-i Vekâyi*, 29 Mart/24 Zihlicce 1282/1866).

Şehirde polis: Hem halktan ayrı, hem halka yakın

Polis teşkilatının kentle bütünleşmesi, kurumun yerine getirdiği denetim ve gözetim vazifesinin tartışılmaz bir koşuludur ve dolayısıyla da çok temel bir meseledir. Halka yakınlık ve sahaya hâkimiyet polisin etkili bir biçimde çalışmasının başta gelen ölçütleridir. Fakat teşkilat henüz kuruluş aşamasındayken ve siyasi düzene karşı alttan alta bir muhalefet şekillenirken, böylesi bir geçirgenliğin kendi içinde iki önemli risk taşıdığını da belirtmek gerekir. Bir yanda kurumun kent ahalisi tarafından saygı görmemesi tehlikesi mevcuttur. Diğer yanda ise kurum çalışanlarının halktan çeşitli kesimlerle, tıpkı kendileri de aynı zamanda esnaf olan yeniçerilerin esnafla birlikte ciddi başkaldırılara imza atması gibi, iktidar aleyhinde işbirliği yapması da ihtimal dahilindedir.[51] Bu bağlamda Abdülhamid döneminde polis teşkilatının kentsel alan üzerindeki otorite iddiasını bir halktan ayrılma ve halkla bütünleşme diyalektiği üzerinden okumak mümkündür.

Ayrı tutma

Polisi halktan ayrı tutma isteği polis tarihinde iyi bilinen bazı örneklerde ifadesini bulur: üniforma kuralının getirilmesi ve yayılması, polis memurlarının hal ve tavırlarının denetlenmesi ve polisin kentsel alan üzerindeki otoritesinin beyan edilmesi. Şimdi tüm bu unsurları Osmanlı başkenti bağlamında ele alacağız.

Üniforma

Polis teşkilatını ayrı tutma adına atılan adımların başında üniforma giyme zorunluluğu gelir. Bu sayede devletin temsilcileri kolayca tanınabilecek ve halkın saygısını kazanacaktır. Abdülhamid dönemi süresince polis kuvvetleri için bir ünifor-

51 Konuyla ilgili olarak bkz. birinci kısım, ikinci bölüm.

ma belirlenmesi, kurumun yeniden yapılandırılması çabalarının bir yönüdür.

Ulaşabildiğimiz belgeler üzerinden hareket edersek, üniforma meselesi 1880'lerden itibaren ele alınmıştır. Başka ülkelerden örneklerin incelenmesi, tıpkı diğer polis reformlarında olduğu gibi üniforma hususunda da söz konusudur. Örneğin müfettiş Bonnin 1885 tarihinde Padişah'a yazdığı, Osmanlıca tercümesi de mevcut olan Fransızca mektupta, Paris polis memurlarının üniformalı fotoğraflarını gönderdiğini şöyle bildirmektedir:

> Ekselanslarına Paris polis memurlarının üniformalı fotoğraflarını iletmekten şeref duyarım. Beni, kıyafetleri değişecek olan İstanbul polis memurları için bir model bulmakla görevlendiren Sayın Zaptiye nazırının emirleri doğrultusunda, bir kıyafet örneğini Zât-ı şâhânelerine sunmaktan onur duyarım.[52]

Maalesef mektupta bahsi geçen fotoğraflar muhafaza edilmemiştir; bu nedenle müfettiş Bonnin'in önerdiği modelin kabul edilip edilmediğini bilemiyoruz. Bununla birlikte 1892 tarihli bir dizi başka belge, yetkililerin Osmanlı polis memurlarına uygun kıyafet arayışının sürdüğünü göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Berlin ve Paris sefaretlerine önce Alman ve Fransız polisinin üniforma ve silah örneklerinin gönderilmesi için, ardından da numunelerin alındığına dair yazılmış mektuplar söz konusudur.[53] Fakat arşivlerde yine ne gönderilen örneklere, ne de söz konusu örneklerin Osmanlı polisi için belirlenen kılık kıyafetler üzerindeki etkisine dair bir veriye rastlanmaktadır.

Elimizde görsel örnekler olmadığından, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm polislerin aynı üniformayı giymesine dair tekrar tekrar verilmiş olan talimatlarla yetinmek durumundayız. Bu çerçevede 1894 yılında başkent ve vilayetlerde çalışan tüm polis memur ve komiserlerinin üniformalarının İstan-

52 BOA, Y. PRK. ZB 3/5, 2.B.1302 (H) [17 Nisan 1885].

53 BOA, Y.PRK.BŞK 25/106, 17.N.1309 (H) [15 Nisan 1892].

bul'da, Feshane'de üretilmesine ve kıyafetlerin vilayetlere buradan gönderilmesine karar verildiğini görmekteyiz.[54] Fakat ya fabrikanın polis teşkilatının genişleme hızına ayak uyduramaması, ya da üniformaların nakliye maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle, yetkili makamlar üniformaların tek merkezden üretilmesi kararını gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. 1905 tarihli bir tezkereyle, her vilayetin kendi polis memurlarının kıyafetlerinin üretiminden sorumlu olduğu bildirilmiştir.[55] Ardından, iki yıl sonra yayımlanan bir irade ile üniforma üretiminin tek merkezden yapılmayacağı teyit edilmiş, fakat tüm üniformaların başkentin belirlediği örneğe uygun olarak üretilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.[56]

İmparatorluk toprakları üzerinde polis teşkilatının "biçim birliğinin" sağlanması kaygısına, onun diğer mesleklerden ayırt edilmesi arzusu eşlik etmektedir. Bu bağlamda, 1906 Mayıs'ında asker ve polis üniformaları arasındaki karışıklığa son vermek amacıyla bir komisyon kurulur.[57] Dahası bunların bazı Osmanlı Bankası çalışanlarının, patrikhane muhafızlarının, tulumbacıların ve bazı okulların öğrencilerinin üniformalarıyla benzerlikler taşıması nedeniyle, bu grupların kılık kıyafetinde değişikliğe gidilmesi de düşünülmüştür.[58] Esas itibariyle sorun, banka çalışanları veya tulumbacılar gibi meslek gruplarıyla yaşanabilecek bir karışıklıktan ziyade, meslekler arasındaki hiyerarşinin belirgin bir şekilde kurulmasıdır. Bu bağlamda ilk adım, askeriye dışındaki bazı grupların, özellikle de polis memur ve komiserlerinin askerî simgelere el uzatmasına tepki

54 BOA, Y.MTV 88/99, 10.M.1312 (H) [14 Temmuz 1894]; ZB 588/24, 11 Teşrîn-i evvel 1312 [23 Ekim 1896]. Feshane, İstanbul'un en eski fabrikalarından biridir. 1833 yılında Eyüp'te kurulan fabrikada fes üretilmesi amaçlanmış; burada ayrıca imparatorluk askerlerinin kıyafetleri de üretilmiştir. Bkz. Erdem Kabadayı, "Working for the State in a Factory in Istanbul: The Role of Factory Workers' Ethno-Religious and Gender Characteristics in State-Subject Interaction in the Late Ottoman Empire", Yayımlanmamış doktora tezi, Münih, Ludwig-Maximilian Üniversitesi, 2008.

55 BOA, DH.TMIK.S 56/2, 05.L.1322 (H) [13 Aralık 1904]

56 BOA, I. HUS, 122, 1322/Ş-082, 22.Ş.1322 (H) [30 Aralık 1904].

57 BOA, DH.MKT 1068/37, 18 Mayıs 1322 [31 Mayıs 1906], belge 11.

58 Aynı yer, belge 17.

gösteren askerî makamlardan gelmiştir. Komiserler tarafından askerlerin kullandığı cinsten ceket düğmeleri, fes püsküllleri ve uzun kılıçlar kullanılması, sıradan detaylar gibi gözükebilir. Fakat üst düzey askerî makamların bu konuda verdiği tepki, polis teşkilatının ayrı tutulması sürecinin yalnızca halkla değil, aynı zamanda kamu hizmeti veren diğer kuruluşlar, özellikle de orduyla alâkalı olduğunu gösterir. Bu itiraz aynı zamanda polis ve asker arasında var olabilecek gerilimleri görmemizi de sağlar. Bahsettiğimiz komisyonun çalışmalarının sonuçları hakkında da yine elimizde bir bilgi mevcut değildir.[59] 1907 Nizamnamesi polis memurlarına bir üniforma verileceğini, memurların görevleri süresince bu üniformaların bakımından, görevleri sona erdiğinde de iadesinden sorumlu olduğunu belirtmekle yetinmektedir.[60] Polis üniformalarının detaylı bir tasviri ise ancak 1913 tarihli nizamnameyle yapılacaktır.

Polisin diğer kurumlardan ve toplumdan ayrı tutulması sürecinin bir diğer ayağı da silah konusudur. Yukarıda bahsi geçen belgenin de değindiği üzere, silah taşınması konusundaki imtiyazların tanımı askerî makamların yakın takibi altındadır. Abdülhamid döneminde polisin silah taşıması bir tartışma konusu değildir; bu durum Fransız polis modelinin örnek alındığı şeklinde yorumlanabilir.[61] Silah meselesi Fransız ve İngiliz polisini birbirinden ayıran çizgilerden biridir, zira İngiliz polisinin *bobby*'leri silah taşımazlar.[62] Osmanlı polis teşkilatında ise yaya memurlar meç, atlılar kılıç kuşanır. Tabanca kullanımına ve atış talimlerine İkinci Meşrutiyet döneminin polis el kitaplarında geniş bir yer ayrılmıştır; fakat Abdülhamid devrinde ateşli silah kullanımı sınırlıdır. Diğer taraftan, 1895 tarihli bir irade ile imparatorlukta "diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi" bıçak ve benzeri kesici aletler kullanan saldırganlara müdahalede ve bir araya gelen grupları dağıtmada cop kullanılacağı ilan edilmiştir.

59 BOA, DH. MKT. 1068/37, 18.S.1324 (H) [13 Nisan 1906].

60 *I. Tertip Düstur*, s. 678.

61 Bkz. bu kısımda dördüncü bölüm.

62 Silah taşımamaları, uzun bir süre Londra polisinin uzlaşmacı niteliğinin bir kanıtı olarak öne sürülmüştür. Bu tez üzerinde bugün bazı farklılaşmalar vardır; bkz. Emsley, *The English Police*.

Açıkça yapılan tasvirine göre cop, "elli beş santimetre tülünde dört santimetre kadar kutrunda siyâh boyalı ve numerolu" olacaktır.[63] Bu açıklamalı tasvir, kullanılacak bu yeni silahı standartlaştırma arzusunun yanı sıra, ona henüz bir isim bulunamamış olmasından da kaynaklanmaktadır. Jön Türk dönemine gelindiğinde İngilizceden alınma cop ismi benimsenecektir.[64]

Polis memurlarının tutum ve davranışlarının düzene sokulması

Polis memurlarının halk arasındaki davranışlarını denetim altına alma girişimleri de, kurumun halktan ayrılması kaygısı bağlamında ele alınabilir. 1880'lerden itibaren arşivlerde rastlanılan birçok belgede, sık sık kahvehanelere veya meyhanelere gitmek, üniformasına özen göstermemek, hayat kadınlarıyla görüşmek gibi vazifelerine yakışmayan davranışlar sergileyen polis memurları uyarılmıştır.[65] Bu bağlamda yasaya aykırı davranışların başında, bilhassa başkentin meyhanelerin bulunduğu semtlerinde karşılaşılan sarhoşluk vakaları gelmektedir. Örneğin İstanbul Polis Müdüriyeti'nin Nisan 1886 tarihli bir zaptında, Galata'da sarhoş bir polis memurunun çıkardığı "rezalet" aktarılmakta ve memurun görevine son verildiği bildirilmektedir.[66] Bundan tam on yıl sonra yine Beyoğlu'nda görev yapan ve aşırı alkol yüzünden üniformasıyla yolun ortasına yığılıp kalan bir polis memuru azledilecektir.[67] Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür; dahası benzer davranışların başkentin daha dış mahallelerinde de görüldüğünü eklememizde yarar var.

63 BOA, İ.HUS 691/58, 11.R.1313 (H) [30 Eylül 1895]. İrade için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Polisine Copun Gelişi: Efendiler, Buna 'Cop' Derler... ! (1895)", *Toplumsal Tarih*, sayı 133, Ocak 2005, s. 98-101.

64 Cop kelimesine 1890 tarihli Redhouse sözlüğünde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, söz konusu dönemde cop kelimesi Osmanlı polisi bağlamında kullanılmıyor gibi gözükmektedir.

65 Bahsi geçen belgelerden ikisini merkez alan bir vaka incelemesi için bkz. Nurçin İleri, "19. Yüzyıl sonu İstanbul'da Sarhoş Polis Hikâyeleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 85-90.

66 BOA, ZB 60/1, 5 Nisan 1302 [17 Nisan 1886].

67 BOA, ZB 70/43, 21 Mart 1313 [2 Nisan 1897].

Mesela 1906 Ekim'inde Yenibahçe polis karakolunda görevli Osman Efendi, Topkapı'da üç asker ve birkaç Çingene kadınla birlikte âlem yaparken yakalanacaktır.[68]

Polis memurlarına yönelik bu türden uyarıların sıklığı, dikkatli bir işe alım sürecinden geçmeyen ve yeterli mesleki eğitim almayan memurların kurallara uymasını sağlamakta zorlanıldığına işaret etmektedir. Bahsi geçen tutum ve davranışların sürekli tekrarlanması profesyonelleşmenin yetersizliğini gösterir; bu durum yalnızca polisin sonuç alıcılığına değil, meşruiyetine de zarar vermektedir. Öyle ki –ordu ve jandarma da dahil olmak üzere– kolluk kuvvetleriyle kabadayılar arasındaki sınır bazen belirsizleşebilmektedir. Zira her iki grup da asayiş açısından "riskli" mekânlara gidip gelmekte, sözünü geçirmek için zor kullanabilmektedir. Dolayısıyla polis memurlarının sınırı aşan davranışlarına karşı girişilen, Jön Türk iktidarında daha da yoğunlaştırılacak mücadele, aynı zamanda kanunu fazla umursamayan bu kentsel kültürün de bir eleştirisidir.[69]

Öte yandan, yalnızca polisin "yoldan çıkmış" tutum ve davranışlarını denetim altına almanın söz konusu olmadığının da altını çizmek gerekir. Esasında amaç polis memurunun, denetlemekle yükümlü olduğu halk ile karıştırılmasına neden olabilecek her türden davranışını yasaklamaktır. 1907 Nizamnamesi'nin 71. maddesiyle düzenlenmiş olan poliste "caiz" görülmeyen davranışlar listesi de bunu göstermektedir:

> Polis komiser ve komiser muavin ve polis memurlarının işret etmeleri ve kahvehane ve gazino ve emsali mahallerde oturmaları ve tavla ve iskambil gibi şeylerle iştigal eylemeleri ve haysiyet-i memuriyetlerini ihlâl edecek harekât-ı laubaliyane tasaddi eylemeleri ve meçsiz ve göğsü açık dolaşmaları ve nokta mahallerinde ve devriye ve kol hizmetlerinde ve sair vezaif-i resmiyenin ifası esnasında sigara içmek ve taam etmek ve ötede beride oturmak ve bilâ lüzum şunun bunun ile konuşmak gi-

68 BOA, ZB, 64/39, 21 Eylül 1322 [4 Ekim 1906].

69 Bu konuya üçüncü kısımda, kabadayılara ayırdığımız bölümde yeniden döneceğiz.

bi hal ve harekette bulunmaları ve bir mazeret-i meşruası olup da amirlerinden ruhsat almadıkça vazifeleri başından ayrılmaları katiyyen gayri caiz olup, aksi halde 158. maddede gösterildiği üzere haklarında muamele icra kılınacaktır.[70]

Mevzubahis olan polisin başarısından ziyade, devletin bir temsilcisi olarak imajıdır. Alıntıladığımız metinde bahsi geçen "haysiyet-i memuriyet" kavramı bir yandan polis teşkilatının profesyonelleşmesinin gerekliliğine, diğer yandan da eğitim eksikliğinin ve maaşların düşüklüğünün herhalde zayıflattığı teşkilat içi birlik ruhuna vurgu yapmaktadır.

Kentsel alana hâkim olmak

Polis teşkilatının kentteki otoritesinin inşasının adımlarından biri de kentsel alanda polisin varlığının gösterilmesidir. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir kamu binası türü ve polis kuvvetlerinin şehre damgasını vurma isteğinin bir aracı olarak karakollar öne çıkar. İmparatorluk armaları ve yapıldığı dönemin sultanının tuğrasıyla bezeli karakolların cephelerini de sultanın ihtişamına övgüler düzen şiirler süsler. Üsküdar'da inşa edilip, bugüne dek korunmuş olan ve Yıldız albümlerinde bir fotoğrafı da bulunan Şemsipaşa Karakolu saydığımız özelliklerin birçoğunu bünyesinde barındırmaktadır. Neoklasik mimari ürünü, tek katlı bir taş yapı söz konusudur. Dört mermer sütunla bezenmiş giriş kapısına binanın iki yanından çıkan merdivenlerle ulaşılır. Kapıda, karakolun inşasını buyuran Abdülmecid'in tuğrasının etrafında kendisine teşekkür eden dizeler göze çarpar.[71]

Karakolların yapımı çoğunlukla gayrimüslim veya yabancı mimarlara, hatta kimi zaman da meşhur mimarlara emanet edilir. Örneğin 1843 yılında Eminönü'nde inşa edilen Limon İskelesi Karakolu'nun planları İtalyan mimar Fossati'ye aittir. 1860'larda Ermeni mimar Simon Balyan, Maçka ve Çırağan ka-

70 *I. Tertip Düstur*, s. 677.

71 Yapıyı süsleyen tuğra ve dizeler hakkında bkz. Çiftçi, "Son dönem İstanbul karakolları. Anadolu yakası ve Büyükdere topçu karakolu", s. 288.

Şemsipaşa Karakolu, Üsküdar. II. Abdülhamid'in fotoğraf albümleri, Library of Congress koleksiyonundan.

rakolları gibi birçok karakol tasarlar. II. Abdülhamid döneminde Raimondo d'Aronco Galata, Eyüp ve Nişantaşı semtleri için birçok karakol planı çizer; bunlar hemen hayata geçirilmese de daha sonraları kullanılmıştır.[72]

Karakolların II. Mahmud döneminden itibaren, Selim Deringil'in II. Abdülhamid dönemi için anlattığı iktidarın meşrulaştırılması sürecinin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür.[73] Tıpkı saat kuleleri ve diğer kamu binaları gibi, karakollar da gerçek faydalarına ek olarak, imparatorluk otoritesi-

72 D'Aronco'nun Nişantaşı Karakolu için 1908 yılında yaptığı suluboya resim için bkz. Nicoletti, *D'Aronco e l'architettura liberty*, Roma-Bari, 1982, resim 206. Burada Osmanlı armasının işlendiği üçgen bir alınlığı taşıyan dört sütunu ve iki merdiveni olan görkemli bir yapı resmedilmiştir.

73 Deringil, *The Well-Protected Domains, Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, s. 26-35.

nin kamusal alanı kuşatan simgeleri olma işlevine de sahiptir. Kent dokusunun sağlam bir parçası ve kamu düzeninin teminatı olan karakol, aynı zamanda imparatorluk ikonografyasının da bilhassa sahiplendiği bir araçtır.

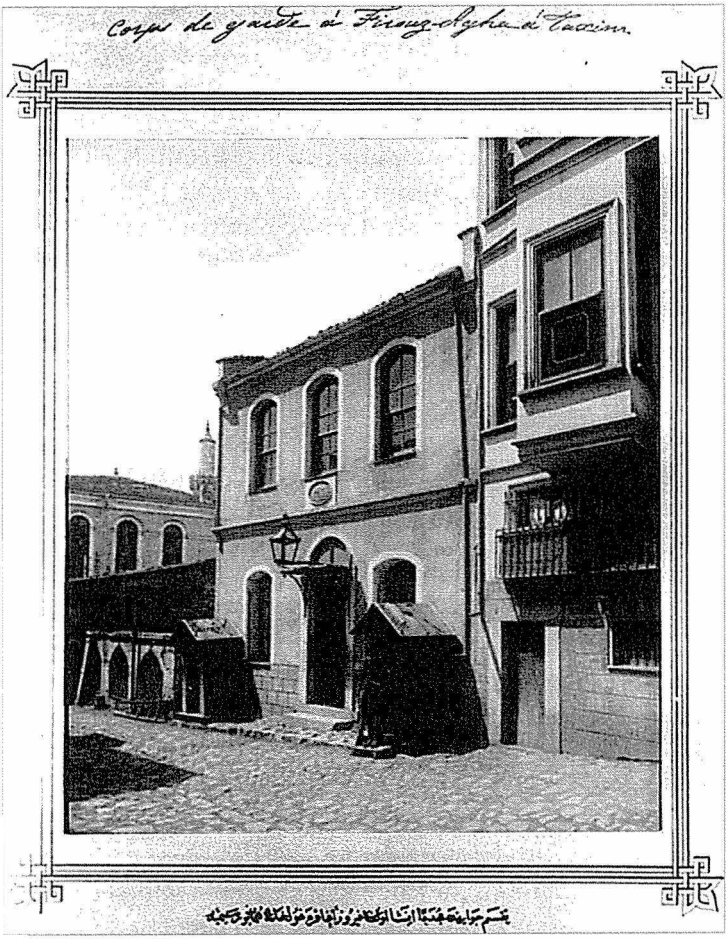
Sonuç itibariyle gelişen polis teşkilatı kendini, kurumun devlete bağımlılığına dayandırılan bir otorite iddiasıyla ifade eder. Bununla birlikte, söz konusu otoritenin uygulanması boyutunda, kurumun toplumla sıkıca bütünleşmesi de gerekmektedir; bu nedenle buraya kadar detaylandırdığımız halktan ayrı tutma prensibine, bütünleştirme fikri de eklemlenecektir.

Bütünleştirme

Yakınlık, polis faaliyetinin idari ve adli boyutunda temel bir yere sahiptir; bu özellik, önleyici denetime yönelik icraatta büyük önem taşırken, karışıklık anında hızlı müdahaleye imkân tanır ve soruşturma sürecinde avantaj sağlar. Polisin kentsel alanla bütünleşmesi açısından Abdülhamid iktidarı önemli bir geçiş dönemi teşkil eder.

Bütünleşmenin esas araçlarından biri, yukarıda da bahsettiğimiz polis karakollarının dağılımıdır. Asayişi sağlamakla görevli kuvvetlerin yeniden yapılandırılması sürecinde, bu kuvvetlerin kentle mekânsal açıdan bütünleşmesi üzerine kafa yorulmuştur. 1826 yılında, sembolik bir girişimle yeniçeri kışlaları yıkılmış, ilgili diğer binalar ise ya karakollara dönüştürülmüş ya da yerlerine yeni karakollar yapılması için yıkılmıştır. Bununla birlikte, var olan altyapı yeni kuvvetler için yeterli değildir; oysa karakol sayılarının artması, mahallin daha iyi tanınmasına ve bir asayişsizlik yaşandığında daha çabuk müdahale edilmesine imkân tanıyacağından, asayişin etkin bir biçimde korunmasının başta gelen koşullarından biridir. Yeni karakolların inşası 1830'larda başlamış, 19. yüzyıl başlarına dek sürmüştür. 1863 sâlnamesine göre bu tarihte İstanbul'da 232 adet karakolhane vardır.[74] Aynur Çiftçi'nin yaptığı hesaplamaya gö-

74 Sâlnamenin ilgili kısmı için bkz. Çiftçi, "Son dönem İstanbul karakolları. Anadolu yakası ve Büyükdere topçu karakolu", s. 59.

Firuz Ağa Karakolu (Taksim). II. Abdülhamid'in fotoğraf albümleri, Library of Congress koleksiyonundan.

re bu dönemde polis memuru başına 1853 başkent sakini düşmektedir; bu durum, başkentteki karakolların yoğunluğunu kanıtlar niteliktedir.[75]

Bu sayı her ne kadar semtler arasındaki dağılım farklılığını yansıtmasa da, polisin mahallelerde güçlü bir varlık gösterdiği-

75 *A.g.e.*, s. 106.

ni ortaya koyar. Halkın ne derece denetim altına alındığını anlayabilmek için, şehirde faaliyet gösteren diğer kolluk kuvvetlerine, yani jandarma ve orduya ait rakamları da dikkate almak gerekir. Jandarma ve ordunun da kendilerine ait ayrı karakolları olduğu gibi, şehirde konuşlanan Birinci Ordu (Hassa Ordusu) askerlerinin barındığı kışlalar da mevcuttur. Aynur Çiftçi'nin tahminine göre, 20. yüzyıl başında Osmanlı başkentine serpiştirilmiş elli civarında askerî bina vardır. Bunlar, önceki sayfalarda detaylandırdığımız polis karakollarıyla benzer mimari nitelikler taşımaktadır.[76]

Polis karakolları genellikle kent dokusu içine dahil edilmiş yapılardır.[77] Karakol, genellikle cami ve çeşmenin yakınındadır, ticari yapılardan da çok uzak değildir. Mantıken, gündelik hayatın etrafında şekillendiği bu gibi kamusal toplanma alanları, düzenin korunması açısından da stratejik noktalardır. Karakolların kent dokusuyla iç içe geçmiş olması sebebiyle Aynur Çiftçi, karakolu mahallenin sosyal hayatının merkezini teşkil eden "külliye"nin ayrılmaz bir parçası olarak görür.[78]

Aynı durum vilayetler için de geçerlidir. Bu bağlamda en bilinen örnek ise 19. yüzyılın son çeyreğinde ciddi kentsel dönüşümlerin yaşandığı Beyrut'tur. Jens Hanssen kentte karakol sayısının artmasını, Osmanlı Devleti'nin tebaaya mümkün olan en yakın mesafede durarak varlığını hissettirme isteği ile açıklar.[79] Yazar, Abdülhamid döneminde yirmi sekiz karakolun inşa edildiğini aktarır; bunların birçoğu Sünni ve dinsel inançlar bakımından karma bir nüfusun yaşadığı, kamu düzeninin sıklıkla bozulduğu kentin güney kesiminde yer almaktadır. Tıp-

76 Aynur Çiftçi, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapılar", Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2004.

77 Fotoğrafını gördüğünüz Firuzağa Karakolu, kentsel dokunun bir parçası olan karakollara güzel bir örnektir. Gösterişsiz bir mimariye sahip olan yapı, çevresindeki binalarla benzerlik içerisindedir. Binanın karakol olduğu yalnızca girişindeki bekçi kulübelerinden anlaşılabilmektedir.

78 Çiftçi, "Son dönem İstanbul karakolları. Anadolu yakası ve Büyükdere topçu karakolu", s. 108-109.

79 Jens Hanssen, *Fin de Siècle Beirut, The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 207-209.

kı başkentte olduğu gibi, burada da karakolları kent dokusuyla bütünleştirme arzusu gözlemlenmektedir. Örneğin Abdülhamid iktidarında Sanayeh'te, içinde "güzel sanatlar ve el sanatları okulu, park, belediye hastanesi, hapishane ve karakol" barındıran bir kentsel hizmetler külliyesi inşa edilmiştir.[80]

Polis karakollarının kent merkeziyle bütünleşmesi, halkın bu yeni kent kurumuna alışmasını kolaylaştırmıştır. Karakol, devletin kentsel alana giderek artan biçimde müdahil olma çabasının bir ifadesi olduğu gibi, yakınlığı nedeniyle de aynı zamanda bir suç ve asayişsizlik halinde halkın kolayca başvurabildiği bir mercidir. Khaled Fahmy'nin 19. yüzyıl Mısır'ı hakkında söylediği gibi, karakollar reform çağında devlet ile toplum arasındaki etkileşimlerin gözlemlenebilmesi açısından ayrıcalıklı bir alandır:

> Polis karakollarına her kesimden insan sıklıkla gidip gelmektedir. Esasında Mısırlıların 19. yüzyılda yürürlüğe konan karmaşık hukuk düzeniyle ilk kez temasa geçtiği yer, mahkemelerden ziyade karakollardır. Halkın modern devletin bu temel direğine karşı tepkileri gözlemlenirken tam da bu noktadan yola çıkılmalıdır.[81]

Khaled Fahmy'nin bakış açısına göre karakollar her şeyden önce devlet ile halk arasında bir alışveriş ve müzakere alanıdır. Çeşitli kesimlerden insanların karakola bir şikâyette bulunmaktan veya dilekçe vermekten çekinmemesi, asayişe yönelik bu dinamik okumanın lehinde bir argümandır. Peki, aynı şey II. Abdülhamid dönemi İstanbul'u için de geçerli midir? İlerleyen sayfalarda bu bağlamda halk ve polis arasındaki etkileşimlerin izini süreceğiz. Bir yandan polis karakollarının birer temas noktası teşkil ettiği su götürmez bir gerçektir. Fakat karakolların aynı zamanda devlet şiddetinin gözlerden uzak bir şekilde uygulandığı, işkence yapılan yerler olduğunu da hatırlat-

80 May Davie, "Manouk Avédissian, alias Béchar afandi al-mouhandis", Meropi Anastassiadou (der.), *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2003, s. 233.

81 Khaled Fahmy, "The Police and the People in Nineteenth-Century Egypt", *Die Welt des Islams* 39, sayı 3, 1999, s. 376.

makta fayda var.[82] II. Abdülhamid iktidarında bu türden şiddet uygulamalarının olduğuna dair tanıklıkların azlığı, karakolların yalnızca kent dokusuyla bütünleşme üzerinden naif bir biçimde yorumlanabileceği anlamına gelmemektedir. Kısacası, karakollar en çok, kolektif veya bireysel dayanışma ağlarından faydalanabilen, ya da devletin temsilcileriyle ortak çıkarlara sahip olan kesimlerin başvuru merciidir.

Polis memurlarının profili, teşkilatın kent ile bütünleşmesi açısından önemli bir diğer öğedir. Jön Türk iktidarında memurlara neredeyse hiç mesleki eğitim verilmediği doğrudur –ilk polis okulu 1907'de Selânik'te kurulacaktır– fakat memurların kişisel özelliklerinin de polisin gündelik faaliyetleri üzerindeki etkisi büyüktür. Ne yazık ki Abdülhamid dönemi polis memurlarının toplumsal profilini çıkarmak için elimizde yeterince veri yoktur; tatmin edici rakamlara sahip olmadığımızdan yalnızca bazı açıklamalar yapmakla yetineceğiz.

Öncelikle Osmanlı bağlamında, etnik ve dinî aidiyetlere değinmemek imkânsızdır. Başkent polis teşkilatında görevli gayrimüslim memur oranına dair herhangi bir istatistik yoktur; fakat Osmanlı arşivlerinde rastlanılan memur isimlerinden hareket edilecek olursa, hayli azınlıkta kaldıkları görülecektir. Sadece polis teşkilatına has olmayan bu zayıf temsil, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bütünü içinde devlet memurlarında göze çarpan bir özelliktir. Her ne kadar 19. yüzyılda Tanzimat'ın ana eksenlerinden biri, tüm Osmanlı tebaasının eşit olduğunun ve devlet memuriyetine girme konusunda herkese eşit hak tanındığının resmen beyan edilmesi olsa da, bu ilke hayata kısmen geçirilmiş ve uygulama, memuriyetin türüne ve kademesine göre çok değişkenlik göstermiştir.[83] Osman-

82 İşkence hakkında bkz. İbrahim Halil Kalkan, "Torture, Law and Politics in the Late Ottoman Empire (1840-1918)", Yayımlanmamış doktora tezi, New York University, 2015.

83 1856 fermanı tüm Osmanlı tebaasına memuriyet yolunun açık olması gerektiğini net bir biçimde belirtmektedir. Reformlar ve sınırları hakkında bir değerlendirme için bkz. Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", Benjamin Braude ve Bernard Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, cilt 1, *The Central Lands*, New York-Londra, Holmes & Meier, 1982, s. 339-368.

lı idaresinde gayrimüslimlerin eşitsiz temsili konusu, hem dönemin sosyoekonomik koşullarının ve devletin siyasi tercihlerinin değişkenliğiyle, hem de 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken gayrimüslim cemaatlerin içinde bulunduğu durumla birlikte ele alınmalıdır.

Arşivlerden günümüze ulaşmış polis memuru listelerine göz atıldığında, büyük çoğunluğun Müslüman olduğu görülür ve bu durum hiç şaşırtıcı değildir. Fakat tıpkı dönemin diğer kurumlarında olduğu gibi polis teşkilatında da gayrimüslimler de temsil edilmektedir. Konuyla ilgili en iyi belgelerden biri, Abdülhamid döneminde İzmir'de polis komiserliği yapan bir Yahudinin, Rafael Chikurel'in meslek deneyimlerini anlattığı 1911 tarihli anılarıdır.[84] Burada Chikurel etnik ve dinî aidiyetinin mesleğinde yükselmesine engel olduğunu birçok kez dile getirir. Öte yandan Jön Türk devriminin ardından İzmir Ermeni cemaatinin suçlamalarıyla karşı karşıya kaldığında Yahudi olmasının faydasını görmüş, onu yerel Jön Türk komitesinin elinden Yahudi eşraftan oluşan bir heyet kurtarmıştır.[85]

Gayrimüslimlerin yabancı diller konusundaki yeterlilikleri, polis teşkilatının pasaport hizmetleri gibi bazı görevlerinde aranan özellikler olmuştur. Örneğin İzmir pasaport polisi sorumlusu olan Rafael Chikurel'in meslek kayıtlarına bakıldığında *Alliance Israélite Universelle*'de eğitim gördüğü, Türkçe, Rumca, İspanyolca, İtalyanca, Fransızcayı konuşup anlayabildiği, İngilizceye de aşina olduğu görülmektedir.[86] Aynı dönemde İstanbul'da bu görevde bir Ermeni, Artin Handanian Efendi bulunmaktadır.[87] Dahası dil bilmek, başkentte bir arada yaşayan farklı cemaatlerin denetimi açısından istihbarat faaliyet-

84 Noémi Lévy, "La police ottomane au tournant des xixe et xxe siècles: les mémoires d'un commissaire d'Izmir", RHMC, sayı 54-2, 2007, s. 140-160.

85 Henri Nahum (der.), *Mis memorias. Una vida yena de drama i perikolos. Un commissaire de police ottomane d'origine juive à Izmir début xxe siècle. Les mémoires de Rafael Chikurel*, İstanbul, Isis, 2002, s. 85.

86 BOA, DH.SAİDd, 1/122, 29.Z.1285 (H) [12 Nisan 1869]. Buradaki tarih, Rafael Chikurel'in doğum tarihidir.

87 Yabancı pasaportlar dairesi müdürü Artin Khandanian Efendi. Karş. *Annuaire Oriental*, 1893-1894, 1896-1897.

lerinde de avantaj sağlamaktadır. Örneğin Paskalya şenliklerinde Beyoğlu Mutasarrıflığı, Rum cemaatinin gözetiminde "lisâna âşinâ" memurların kullanılmasını tavsiye eder.[88]

Polis memurlarının coğrafi kökenlerinin toplumla bütünleşmelerinde bir etken olduğunu gösteren bazı ipuçlarına da rastlanılmaktadır. Örneğin Nadir Özbek, devletin jandarma bünyesinde çalışacak memurların alımında, görev verilecek bölgeden gelmeyen kişileri tercih ettiğini fakat yeterli başvuru olmaması nedeniyle "yerellerden" almaya mecbur kalındığını aktarır.[89] Polis teşkilatı için farklı bölgelerden memur alımına öncelik verildiğine dair bir veriye sahip değiliz. Bu konuda belirli kuralların olmaması nedeniyle, muhtemelen işe alımlar yerel düzeyde ve genelde de tavsiye üzerine gerçekleştirilmiştir. Öte yandan özellikle başkentte, polisin çalışmalarında ve halkla kurduğu ilişkilerde hemşeriliğin yadsınamaz bir rolü olduğu tahmin edilmektedir. Çocukluğu Abdülhamid dönemi İstanbul'unda geçmiş Hagop Mıntzuri'nin anılarında, kendisinin yaşadığı bir suçüstü yakalanma vakası üzerinden hemşeriliğin etkilerini görmemiz mümkündür. Yalnızca yetişkinlerin girebildiği bir kahvehanede bir arkadaşıyla birlikte otururken yakalanan genç Hagop, geçirdiği şu sorgunun ardından olaydan sorunsuzca sıyrılacaktır:

> – İstanbullu musun? dedi.
>
> – Hayır, dedim, Dördüncü Ordu'danım. Doğu illerine Dördüncü Ordu derlerdi.
>
> – Ama memleketin neresindensin?
>
> – Erzurum Vilayetinin Erzincan Sancağının Kuruçay Kazasının Armudanından.
>
> – Ne? diye benimle samimileşti:
>
> – Armudan-i Kebir'den mi, Armudan-i Sagir'den mi?
>
> – Armudan-i Sagir kariyesinden, Küçük Armudan köyündenim, dedim.

88 BOA, ZB 72/93, 21 Nisan 1323 [4 Mayıs 1907].

89 Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 40, sayı 1, 2008, s. 47-67.

– Desene ki aynı memleketliyiz. Ben de Eğinliyim, Beş Pare köylerinden. [...] Affediyorum ama seni bu sokaklarda görmeyeceğim.[90]

Coğrafi kökenleri, memurlara denetim ve soruşturma faaliyetlerinde de kolaylık sağlar. Örnek olarak hem Jön Türk iktidarında hem de cumhuriyet döneminde polis komiserliği yapan Edirneli Rıza Öge'nin anılarına baktığımıza, Trakya'da halkla temas kurmak ve soruşturmalarını kolaylaştırmak için bağlantılarını kullandığını görebiliriz.[91]

Polisin Abdülhamid döneminde kent toplumuyla ne kadar bütünleştiğini kestirmek zordur. Eldeki imkânların yetersizliği ve mevcudun azlığının, polisin çalışmalarını etkin bir şekilde yürütmesine engel olduğuna şüphe yoktur. Yine de, ister olumlu ister olumsuz değerlendirilsin, polisin varlığı artık Osmanlı şehirlerinde asayişin vazgeçilmez bir unsuru olarak gözükmektedir.

Denetim ve baskı: Polis toplumun karşısında mı?

Daha önce de belirttiğimiz gibi, polisin Abdülhamid dönemindeki çalışmaları hakkında en çok vurgulanan şey, elitlerin denetimidir. Siyasi muhaliflere karşı verilen mücadelede Jön Türklerden bazılarının sürgüne gönderilmesi, Osmanlı polisinin en bilindik baskıcı faaliyetlerinden biridir ve kurum bu nedenle çoğu zaman Sultan'ın istibdadının bir aracı olarak görülmüştür. Bu bakış açısı hatalı olmamakla birlikte eksiktir. Kanaatimizce asayiş meselesi yalnızca siyasi bileşenlerine indirgenemez ve polisin çalışmaları yalnızca dönemin elitlerinin gözetim altında tutulmasından ibaret değildir. Bu nedenle şimdi polisin başka denetim hedeflerinden bahsetmek istiyoruz; bu şekilde Abdülhamid döneminde asayiş kavramının karmaşıklığı ve polis teşkilatının oynadığı rol daha iyi anlaşılabilecektir.

90 Mintzuri, *İstanbul anıları 1897-1940*, s. 86.

91 Ali Rıza Öge, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları*, Bursa, 1957.

Marjinalliğin bastırılması

Dilenci ve serseriler meselesi, nizam kavramının iktisadi, toplumsal ve siyasi boyutlarının birbirine nasıl karışabildiğinin en çarpıcı örneklerinden birini sunar. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerekse diğer ülkelerde dilenciler ve serseriler daima kamu düzeni ve ahlâkı açısından potansiyel tehlike olarak görülmüştür; fakat bu bakış açısı 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da daha ciddi bir boyut kazanmıştır. Nadir Özbek'in ifade ettiği üzere, dilencilik gazetelerin başlıca kaygılarından biri haline gelmiş; dilenci ve serserilerin kamusal alanlarda yoğunlaşmasının, her şeyden evvel imparatorluğun dışarıya vermeye çalıştığı "modern" devlet imajını zedeleyeceği düşünülmüştür.[92] Dahası, çalışmak toplumsal düzenin kurucu ahlâkî değerlerinden biri olarak benimsenirken, aylaklık ve dilencilik, devletin müdahalede bulunması beklenen ahlâkî ve toplumsal bir kötülük olarak görülmüştür.[93]

Devletin yetkili makamlarının dilenciler ve serseriler konusunda attığı adımlar basının beklentilerini tatmin etmemiş olacak ki, polisin yetersizliği hakkındaki şikâyetler devam eder. Oysa dilenciliğin kontrol altına alınması konusunda hiçbir şey

---

92 Selim Deringil Abdülhamid döneminde imparatorluğun imajı meselesinin ne kadar büyük bir yer tuttuğunu göstermiştir. Resmi ziyaretlere sahne olan başkent, doğal olarak Osmanlı modernliğini ve düzenini kanıtlama çabalarının da en önde gelen sahnesidir. Yabancılara özellikle de şehir düzeniyle alâkalı konularda –ister şehircilik çerçevesinde olsun, ister kamu düzeni– imparatorluğun modern çehresini gösterme kaygısı, dönemin basınında da kayda değer bir yer işgal etmektedir. Bkz. Deringil, *The Well-Protected Domains, Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*.

93 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet: siyaset, iktidar ve meşruiyet (1876-1914)*, s. 77-92. Bu durum sadece başkente özgü değildir. Dilencilik konusuna, aynı dönemde *Selânik* gazetesinin sayfalarında da sıklıkla rastlanmaktadır. Kentin ileri gelenlerinden, sadakanın bir işe yaramadığını düşünen bazı kimseler daha radikal çözümler önerir: "Bu istilayı durdurmanın ve tehlikeyi önlemenin yolları var mıdır? [...] Bu yollardan biri Malthus öğretisinin desteklediği Darwin sistemidir" (3 Haziran 1897). Dilenciliğin sona ermesi için şehir eşrafından oluşan bir komisyon kurulur (10 Ocak 1898; 13 Ocak 1898). Komisyon dilenciliğin cezalandırılmasından ziyade, işsizlerin tarım sektöründe istihdam edilmesini, yani yine fiilen kentsel alandan uzaklaştırılmasını önermiştir.

yapılmamış değildir. 1896'nın Ocak ayında başkentte dilenciliğin önünü alabilmek adına Dârülaceze açılmış; buna ek olarak dilenciliği yasaklayan "Tese'ülün Men'ine Dâir Nizamname" çıkarılmıştır.[94] Söz konusu nizamnamede dilencilik çeşitli kategorilere ayrılmış, gerçekten yaşamını idame ettirmesi mümkün olmayan kimselere yardım edilmesi, geri kalanların ise geldikleri yere geri gönderilmesi buyrulmuştur (madde 2). Serserilere gelinecek olursa, bu potansiyeli taşıyanlar hakkında 1890'da "Serseri ve Mazannai Sü' Olan Eşhâs Hakkında Nizamname" ilan edilmiş, hiçbir meslek icra etmeyen ve herhangi bir meşru gelir kaynağına sahip olmayanların önce hapse atılması, ardından geldikleri yere gönderilmesi öngörülmüştür.[95]

Bahsi geçen iki metin göstermektedir ki dönemin seçkinlerinin dilenci ve serserileri suçlu olarak kabul etme eğilimi, konuyla ilgili makamlarda yankısını bulmuştur. Başkentteki dilenci ve serserilere dair, iradelerden polis zabıtlarına dek uzanan sayısız belge bulunmaktadır. Bu kimselerin başkentten gönderilmeleri en sık rastlanılan çözüm uygulamasıdır.[96] Yine de çoğunlukla münferit önlemler alınmış; yetkililer yukarıda bahsi geçen hukuki düzenlemeleri sistematik bir şekilde uygulamamıştır. Yabancı uyruklu serseriler hususunda ise Avrupa ülkelerinin konsolosluklarıyla işbirliği eksikliği bir engel oluşturmakta, kapitülasyonlar gereğince kendi vatandaşlarının tutuklanması ve ülkelerine gönderilmesi konusunda tek yetkili merci olan konsolosluklar bu hayli masraflı çözüme çok ender başvurmaktadırlar.[97]

---

94 Nizamnamenin tarihi 13 Şaban 1313/16 Kânûn-ı sânî 1311'dir (28 Ocak 1896).

95 *Düstur 1. Tertib*, cilt 6, s. 748-751, 3 Safer 1308/6 Eylûl 1306 (18 Eylûl 1890). Bu nizamname, 1858 yılında kabul edilen Osmanlı ceza kanununun 10. maddesine ek niteliğindedir.

96 Örnek olarak karş. BOA, Y.PRK. ZB 12/46, 28.R.1311 (H) [7 Kasım 1893]; İ. HUS. 1313/R-85.42, 19.R.1313 (H) [8 Ekim 1895]; Y.PRK.ZB 18/34, 25.Ra.1314 (H) [3 Eylûl 1896].

97 Malte Fuhrmann, "Vagrants, Prostitutes and Bosnians: Making and Unmaking European Supremacy in Ottoman Southeast Europe", Hannes Grandits, Nathalie Clayer ve Robert Pichler (der.), *Conflicting Loyalties in the Balkans. The Great Powers, the Ottoman Empire, and Nation-Building*, Londra-New York, I.B. Tauris, 2011, s. 24-29.

Ele aldığımız iki nizamnamede öngörülen baskıcı önlemlerin gerekçeleri ise, dönemin genel söyleminde hâkim olan kamu düzeni ve ahlâkına yönelik kaygılarla biçimlenmektedir. Serseri çetesiyle beraber başkentte "amme huzurunu bozmakla" suçlanan Niğdeli Yorgi bu duruma bir örnektir.[98] Yıldız arşivlerinde bulunan 1897 tarihli bir belge, başkentin uğradığı serseri akını nedeniyle şehirde toplumsal düzenin bozulduğuna dair basının yaptığı uyarılar karşısında, iktidarın kayıtsız kalmadığını göstermektedir.[99]

Bununla birlikte 1890'lardan itibaren toplumsal karışıklıkla mücadele giderek dönemin ana siyasi meselesi olan Ermeni sorunuyla bağlantılı bir hal almıştır. Sayısal açıdan bakılırsa, polis arşivlerinde açık bir fesat kaynağı veya –çoğunlukla– kamu düzenine yönelik potansiyel tehdit olarak görülen Ermeni tebaanın denetimine sıradışı bir yer verildiği görülmektedir. Etnik, dinsel ve toplumsal değişkenlerin birbirine eklenmesi, polisin önceliklerinin anlaşılması için anahtar niteliğindedir.

Ermeni sorunu

Gayrimüslimler imparatorluğun siyasi, toplumsal ve iktisadi hayatıyla ne derece bütünleşmiş olurlarsa olsunlar, yetkililer açısından her zaman özel bir dikkatin konusu olmuşlardır. 19. yüzyılda milliyetçi hareketlerin belirmeye başlamasının doğal bir sonucu olarak Hıristiyan tebaanın siyasi faaliyetleri üzerindeki denetimin de yoğunluğu artmıştır. II. Abdülhamid dönemine damgasını vuran gerçeklerden birinin Ermeni milliyetçiliğinin yükselişi olduğu göz önünde bulundurulursa, iktidarın hem başkentte hem de vilayetlerde bu meseleye dikkatle yaklaşması şaşırtıcı gelmeyecektir. Bu veriler ışığında başkente bakıldığında, akla birçok soru gelmektedir. Örneğin Ermeni meselesi, başkentte asayişi sağlamakla yükümlü kolluk kuvvetleri ve iktidar için hangi noktadan itibaren temel bir kaygıya dönüşmüştür? Polisin dikkatini komplocu olduğu düşünülen ke-

98 BOA, Y.PRK.AZJ 3/69, 28.C.1297 (H) [6 Haziran 1880].

99 BOA, Y.PRK.AZJ 34/78, 4.S.1315 (H) [4 Temmuz 1897].

simlere yöneltmesi, başkentte yaşayan Ermeni tebaanın gündelik hayatını ne derece etkilemiştir? Tüm Ermeni cemaatinin mercek altına alındığını söylemek mümkün müdür?

Abdülhamid iktidarının başından, hatta belki daha da öncesinden itibaren, devletin Ermeni cemaatinin siyasi faaliyetlerine karşı tetikte bulunduğu Zaptiye Nezareti ve Yıldız Sarayı arşivlerinden hareketle görülebilmektedir. Örnek olarak 1879 yılına ait bir hafiye jurnali, Beyoğlu'nda bir Ermeni kilisesinde, patriğin ve taşradan gelmiş cemaat temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleşen ve Ermeni cemaatinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki statüsünün ele alındığı bir toplantıyı bildirir.[100] Yine başkentte, Taksim ve Ortaköy civarındaki kiliselerin çevresinde, cemaatin kendi içindeki siyasi ayrışmalar nedeniyle yaşanan çatışmalara da polisin müdahale ettiği göze çarpmaktadır.[101] Bununla birlikte Ermeni tebaa, milliyetçi amaçlara sahip olduğundan kuşkulanılan diğer cemaatlerden pek farklı bir denetim politikasına tâbi tutulmamıştır. Esasen denetim politikaları iç ve dış koşullara bağlı olarak, şu veya bu cemaat üzerinde yoğunlaşmıştır. Mesela 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yıldız Sarayı kaynaklı bir belgede, İstanbul'da oturmak isteyen Rumların bir kefil göstermesi ve siyasete bulaşmaması şart koşulmaktadır; aksi takdirde bireysel veya toplu olarak cezalandırılacaklardır.[102] Uluslararası koşulların içeride yarattığı bu gibi etkilerin yanı sıra, komplo (erbab-ı fesâd) takıntısı da Abdülhamid döneminin ayırt edici bir diğer özelliğidir ve ucu yalnızca Ermeni ya da Hıristiyan tebaaya dokunmamaktadır.

Yine de 1890'lardan itibaren Ermeni sorunu başkent polisinin faaliyetlerinde özel bir yer tutmaya başlar. 1880'li yılların sonlarında devrimci Ermeni partilerin kurulması –1887'de Cenevre'de Hınçak partisi, 1890'da ise Tiflis'te Taşnak partisi kurulur– Osmanlı iktidarının gözünde siyasi tehdidi somutlaştıran gelişmeler olur. 1890'dan itibaren bu hareketlenmelerin sonuçları başkentte hissedilmeye başlanır; 27 Temmuz 1890 tari-

100 BOA, Y.PRK.ZB 1/24, 1296.N.6 (H) [23 Ağustos 1879].

101 BOA, Y.PRK.ZB 1/26, 1296.L.11 (H) [28 Eylül 1879].

102 BOA, Y.PRK.PT 11/62, 1314.Za.15 (H) [17 Nisan 1897].

hinde Ermeni Patrikhanesi'nin Kumkapı'daki merkezinde Hınçak devrimcileri tarafından bir gösteri düzenlenmiş, protestocular çeşitli reformlar talep eden bir dilekçenin Yıldız Sarayı'na götürülmesi için patriği kendileriyle gelmeye zorlamak istemişlerdir. Polis olaya müdahale eder ve gösteriyi sert bir şekilde dağıtır. Fakat yaşananların sembolik ağırlığını göz ardı etmek mümkün değildir; zira mevcut iktidara kendi başkentinde meydan okunmuştur. Bu tarihten itibaren bilinen veya şüphelenilen Ermeni aktivistler başkent polisinin esas hedeflerinden biri haline gelmiştir.[103]

Örnek olarak Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın –Paşa 1890 olayları nedeniyle bu göreve atanmıştır– Ermeni aktivistlerin denetimini şahsi bir mesele olarak algıladığını gözlemlemek mümkündür: "Ermeni ihtilâl komitelerinin hallerini, hareketlerini her gün ve her vesileden istifade ederek takip ediyor ve tarassut altında bulunduruyordum."[104] İstanbul Şehremaneti meclisine ait Aralık 1890 tarihli bir belgede ise Ermeni cemaatinin Osmanlı Devleti için tehlike oluşturduğu çok sert cümlelerle ifade edilmektedir.[105] Belgede Ermeni milleti "devlete yapışmış ve onun kanını emen bir kene"ye benzetilirken, 1890 gösterisinin bağımsız bir devlet kurmak istemekle suçlanan Ermeni milletinin bozguncu niyetlerini ortaya koyduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu belgeyi kaleme alanların, yalnızca bir grup komplocuyu değil, "millet-i haine" olarak andıkları tüm Ermeni cemaatini hedef aldıkları görülmektedir.

Yetkililerin tüm bu teyakkuzuna rağmen, 1895 sonbaharında başkentte Ermeni sorunu bir kez daha kendini doğrudan ve olanca şiddetiyle hissettirir. 18 Eylül 1895'te Hınçak partisi Doğu Anadolu Ermenilerinin maruz kaldığı kötü muameleleri protesto etmek ve reform talep etmek adına İstanbul'da yeni bir gösteri düzenler. Gösteride çıkan şiddetli çatışmalar, sonraki günler boyunca Galata, Beyoğlu, Kasımpaşa, Tophane ve

103 Christopher J. Walker, *Armenia. The survival of a Nation*, Londra, Routledge, 1990, s. 132-133.

104 Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım: "Ermeni Olaylarının İç Yüzü"*, s. 16.

105 Y.PRK.ŞH 3/55, 1308.Ca.9 [21 Aralık 1890].

Üsküdar gibi başka semtlere de yayılır ve buralarda yaşayan Ermeniler hem polisin müdahalelerine hem de Müslüman halkın saldırılarına maruz kalır.[106] Aynı sahneler 1896 yazında Osmanlı Bankası'nın bir Taşnak devrimci komitesi tarafından saldırıya uğramasının ardından yeniden ve daha da şiddetli bir biçimde yaşanacaktır.[107] 26 ve 27 Ağustos günleri boyunca alt sınıflardan ve din adamlarından oluşan bir Müslüman kalabalığı Ermenilere saldırır. Sayıları 6.000'i bulan Ermeni kurbanların çoğunluğunu düşük gelirli Ermeni işçiler, özellikle de hamallar ve liman işçileri oluşturmaktadır.[108]

Dönemin gözlemcileri arasında, bu krizlerin seyri ve yorumlanması hakkında ciddi ihtilaflar söz konusudur ve konu günümüzde de hâlâ tartışılmaktadır. Osmanlı makamları tarafından savunulan ve günümüz Türk resmi tarihyazımında da hâlâ varlığını koruyan resmi versiyon, olayların tüm sorumluluğunu Ermeni devrimcilerin sırtına yıkmaktadır. Halbuki görgü tanıklarının ve diplomatik temsilcilerin gözlemleri, Osmanlı Devleti'nin ve polis kuvvetlerinin olaylara dahliyle ilgili fazla bir kuşkuya yer bırakmamakta, devlet ve polis, Müslüman halk kitlelerini Ermenileri katletmeye kışkırtmakla suçlanmaktadır.[109]

Ermeni tebaa üzerinde gündelik hayatta giderek artan denetimin, bu büyük krizlere göre daha az bilinen ve tartışılan örneklerine 1890'lardan itibaren polis arşivlerinde rastlamak mümkündür. Ermeni nüfusun yoğunlukta olduğu mahallelerde polis sayısının artırılması, söz konusu denetim politikasının yansımalarından biridir. Gayrimüslim ve yabancıların yoğun olarak yaşadığı mahalleler, hem kamu düzeni için bir tehlike olarak görülmeleri, hem de yabancı tebaanın güvenliğinin

106 Walker, *Armenia. The Survival of a Nation*, s. 152-153.

107 Eldem, "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'", *a.g.e.*, s. 113-146.

108 Walker, *Armenia. The survival of a Nation*, s. 153.

109 Fransa'nın Türkiye'deki ticaret ataşesi tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda, "katliamı yapan çeteler polis tarafından örgütlenmiş, denetlenmiş ve yönetilmiştir" denmektedir. Bkz. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Türkiye, *Affaires diverses*, 35, 3 Eylül 1896.

Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı devletler arasındaki ilişkilerde can alıcı bir unsur olması nedeniyle, diğerlerine kıyasla daha fazla polis denetimi altındadır.[110] Zaptiye Nezareti'ne ait 1890 tarihli bir belgenin de ortaya koyduğu üzere, bu durum 1890'larda özellikle Ermeni yoğunluklu mahalleler için geçerlidir.[111]

Taşradan yakın zamanda gelmiş Ermeni nüfusun Suriçi İstanbul'un merkezindeki Atmeydanı semtinde yoğunlaştığını göz önünde bulunduran Zaptiye Nezareti, bu bölgede tarihi belirtilmeyen bir yangın nedeniyle yok olan karakolun yerine en kısa sürede yenisinin inşa edilmesi yönünde talimatlar verir. Burada verilen talimatların, yalnızca yanmış bir binanın yeniden inşasına dair olmadığı açıktır; zira yeni binanın, bölgedeki Ermeni göçmen nüfusunun yoğunluğunun yarattığı yeni koşullar nedeniyle eskisinden daha büyük olması öngörülmektedir. Civar karakollardaki polis mevcudunun da artırılması gerektiği bildirilmektedir. Söz konusu belgede, kamu düzeninin aynı sebeplerle tehlike altına girdiği diğer mahalleler de sayılmaktadır. Buna göre Kasımpaşa, Galata ve Tophane'de bulunan hanlar ve kahvehaneler de sıkı gözetim altında tutulacaktır. Tehlikenin şüpheli olarak belirlenmiş bireylerin varlığından ziyade, bir araya gelen ve kamu düzeni için potansiyel bir tehdit oluşturduğuna inanılan insan topluluklarından geleceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

Buraya kadar detaylandırdığımız denetimin, başkentte yaşayan Ermeni cemaatinin bütününü ne derecede etkilediğini söylemek güçtür. İncelenen zabıtlarda Ermeni tebaaya yönelik denetimin, siyasi komploları önleme amacıyla yapılan bir müdahalenin sınırlarını aştığı ve cemaat içindeki hamallar, işsizler ve serseriler gibi alt sınıflar içindeki belirli kesimleri hedef aldığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, 1895 sonbaharında yapılan gösterilerin hemen ardından bir irade çıkarılmış ve başkentteki işsiz güçsüz Ermenilerin geldikleri şehre gönderil-

110 Çiftçi, "Son dönem İstanbul karakolları. Anadolu yakası ve Büyükdere topçu karakolu", *a.g.e.*, s. 295.

111 BOA, Y.PRK.ZB 6/73, 1308.R.5 (H) [18 Kasım 1890].

meleri ve taşradan gelen serserilerin başkente girişinin engellenmesi buyrulmuştur.[112] 1896 Ağustos'unda gerçekleşen Osmanlı Bankası saldırısının ardından da benzer bir önlem alınmıştır.[113] İlerleyen yıllara ait polis yazışmalarında başkentte yaşayan Ermeni serserilerin (veya aile bağı olmayanların) sürüldüğünü veya sürüleceğini belirten birçok metne rastlanılmaktadır. Örneğin 1905 tarihli bir belgede başkentteki Ermeni "hamal, hizmetçi, aşçı, dilenci, serseri, sabıkalı ve evsizlerin" şehirden sürülmesi emredilir. Metnin devamında "bekâr ve sanatsız ve alâkasız" kişilerin özellikle hedef alındığı göze çarpmaktadır. Belgeye, şehirden gönderilmek üzere yakalanan fakat yakınlarının talebiyle yapılan soruşturmalar neticesinde bir işte çalıştığı ve bir ailesi olduğu tespit edilen yirmi iki Ermeninin isminin bulunduğu bir liste eklenmiştir. İsmi geçen Ermenilerin kamu düzeni için bir tehdit oluşturmadıklarından salıverilmelerine karar verilmiştir.

Sonuç olarak denetimin ve baskının esas muhatapları, Osmanlı otoritelerinin genelde şüpheli olarak mimlediği kesimlerdir. Toplumsal faktörlerle etnik ve dinî faktörlerin birbirine eklenmesi neticesinde, hali vakti en bozuk kesimlerin önceki dönemlere nazaran daha siyasi nitelikte bir tanım içerisine yerleştirilmesi söz konusudur. Siyasi düzenle toplumsal düzenin bu şekilde örtüşmesi, başkent halkının polis kurumuna yönelik algısı incelenirken dikkate alınması gereken bir veridir.

Halkın polis algısı

Dönemin tanıklıklarına göz atıldığında II. Abdülhamid döneminde polisin İstanbul halkı arasında çok kötü bir üne sahip olduğu görülür. Rejimin her türden muhalefeti engellemek ve muhalifleri bastırmak adına kullandığı polis, Sultan'ın otoritarizmi nedeniyle en çok saygınlığını yitiren kurumdur. Yıldız Sarayı çevresinin güvenliğinden sorumlu Beşiktaş serkomiseri Hasan Paşa, polis teşkilatında zalimliğiyle tanınan isimlerin

112 BOA, İ. HUS, 1313/R-85.42, 1313.R.19 (H) [8 Ekim 1895].

113 BOA, Y.PRK.ZB 18/34, 1314.Ra.25 (H) [1 Eylül 1896].

başında gelir.[114] Hasan Paşa, Sultan'a sonsuz bağlılığı nedeniyle paşalık mertebesine yükseltilmiş cahil bir polistir fakat mıntıkası üzerinde benzersiz bir güce sahiptir. Semte yerleşecek aileleri denetleyen, semt sakinleri arasında bir anlaşmazlık çıktığında kararları veren, Ramazan'da oruç tutmayanları ve içki içenleri cezalandırarak ahlâkî düzeni koruyan odur.[115] Abdülhamid döneminde Beşiktaş karakolunun ve serkomiserinin ünü bütün başkente yayılır. Sadri Sema'nın atlı tramvaydaki yolculara verdiği öğüt Hasan Paşa'nın insanların içine saldığı dehşetin güzel bir örneğidir:

> Hele Hasan Paşa Karakolu, Çırağan önlerinden geçerken başını öbür tarafa çevir. Ben gözümü kapamam. Başımı da çevirmem. Dersen artık iş kadere bağlı. Hâfiyelerden biri senin için: Bu herif saray-ı hümayuna dik dik baktı karakolu dikiz etti. Filân diye bir jurnalı dayadı mı? Vakit geçirmeye gelmez. Eşle dostla, çoluk çocukla helallaşmaya bak.[116]

Polisin yarattığı korkunun ve keyfî yöntemlerinin örneklerini çoğaltmak mümkündür.[117] Tanıklıklar genelde sonradan, yani Abdülhamid dönemine fazlasıyla düşman olunan Jön Türk veya Cumhuriyet dönemlerinde kaleme alınmıştır. Jön Türk devriminin ertesinde halkın polise karşı düşmanlığı ve konu hakkında mecliste yoğun tartışmaların sürmesi, Abdülhamid dönemi polis teşkilatının hiç sevilmeyen bir kurum olduğuna işaret etmektedir.

---

114 Georgeon, *Abdülhamid II, Le sultan calife (1876-1909)*, s. 135-136.

115 Ethem Erkoç, *Beşiktaş muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve bir devrin hikayesi*, Çorum, 2004, s. 119. Bu kitap, her ne kadar birincil ve ikincil kaynaklara dayanan derinlemesine bir eser olup, Hasan Paşa'nın şahsına ve Abdülhamid dönemi polisinin çalışma biçimine dair ilginç bilgiler sunsa da, bilimsel bir çalışma olmaktan ziyade bir methiye niteliğindedir. Zaten yazar, hemşerisi Hasan Paşa'ya iade-i itibar çabası içerisinde olduğunu gizlememektedir; kitabın yazarı da konu edindiği kişi de Çorumlu olduğu gibi, basım yeri de Çorum'dur.

116 Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul, İletişim, 1994 (1956), s. 18.

117 Paul Fesch'in kitabında başkent polisine ayırdığı kapsamlı bölüm, her şeye muktedir ve her şeyi bilen bir kuvvet olarak kabul edilen polisin kötülüklerinden bahsetmeyi tercih eden yazım türünün öne çıkan örneklerinden biridir. Bkz. Paul Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdül-Hamid*, s. 71-122.

Fakat yine de bu konuyu biraz açmakta fayda var. Abdülhamid sisteminin özgünlüğü, denetim mekanizmasını ikili bir aygıt üzerine kurmasından gelir: polis teşkilatı ve doğrudan saraya bağlı çalışan hafiyeler. Polisin hareket alanını belirleyen metinlerde istihbarat faaliyetlerinin önemi vurgulanmaktadır. Zaptiye Nezareti'nden Yıldız Sarayı'na gönderilen sayısız zabıt vardır; dahası, 1902 yılında gerçekleştirilen başkent polis sayımında göze çarpan "sivil polis" kategorisi, polisin istihbarat görevini de yürüttüğünü açıkça ortaya koymaktadır.[118] Buna ek olarak, Zaptiye Nezareti'ne ait birçok belgede sosyalleşme mekânlarının ve toplantıların hafiyelerin denetimine bırakıldığı görülmektedir.

Esasen Abdülhamid tarafından kurulan hafiyelik sistemi polisten bağımsızdır. Sultan'a bağlı memurlardan oluşan ve hayli hiyerarşik bir yapıya sahip olan teşkilatın merkezi ise Yıldız Sarayı'dır.[119] Dört tür hafiye vardır: Saray mensupları, başkentte ve vilayetlerde görevlendirilmiş istihbarat memurları, jurnalcilik yapmaya teşvik edilen memurlar ve rejimin önemli kişilerinin emrindeki çeteler.[120] Başhafiyenin sorumluluğundaki başkent, hem mahalleler hem de hanedana mahsus yerler, bazı kamu binaları (Zaptiye Nezareti, Seraskerlik, Bâb-ı Âli gibi), medreseler, başta Mevlevilerinki olmak üzere tekke ve zaviyeler, askerî okullar gibi hassas bölgeler dikkate alınarak yirmi bir merkeze bölünmüştür.[121] Ayrıca toplumun dinî ve idari seçkinlerinin ve hanedan üyelerinin de gözetim altında tutulması, hafiyelerin ne kadar siyasi nitelikte bir faaliyet yürüttüklerini ele vermektedir.

Zaptiye Nezareti'ne ve Yıldız Sarayı'na bağlı çalışan istihbarat memurlarına, bir de sultanın takdirine mazhar olma umu-

118 BOA, Y.PRK.ZB 32/51, 6. S.1320 (H) [15 Mayıs 1902].

119 Georgeon, *a.g.e.*, s. 160-161.

120 Bu bilgiler Jön Türk dönemine ait bir belge olan "Hâfiyelerin Listesi"nden alınmıştır. Hafiye kelimesi "gizli" anlamına gelen "hafî"den türemiştir ve benimsenen bakış açısına göre, rejimin istihbarat memuru veya jurnalci olarak isimlendirilen görevlileri için kullanılmaktadır.

121 Süleyman Kâni Irtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür. Abdülhamid'e verilen Jurnaller*, İstanbul, Temel, 1999, s. 29-30.

duyla hafiyelik eden sıradan vatandaş eklenir. Dönemin tanıklıklarına başvurulduğunda başkentin gündelik hayatına hafiye korkusunun damgasını vurduğu görülür; zira hafiyelik tanım itibariyle gizli icra edilmektedir ve herhangi bir kişi aynı anda veya farklı zamanlarda hem hafiyelik yapıp hem de hafiyeler tarafından takip edilebilmektedir.[122] Sadri Sema hatıralarında, elbette biraz mübalağaya da kaçarak, başkentte hafiyeliğin ne kadar yaygın olduğunu, o devirde hafiye olmayana ekmek yoktu, diyerek anlatır ve bu durumun, halkın kendi davranışları ve konuşmaları üzerinde otosansür uygulaması raddesine vardığını vurgular.[123]

Dolayısıyla hafiyelik yalnızca polis teşkilatına dair bir olgu değildir. Dahası, Abdülhamid dönemi polisinin icraatı hafiyelikle sınırlı değildir. Gündelik hayatta hem şehir hem mahalle düzeyinde düzenin korunmasında polis belirgin bir rol oynamaya bu dönemde başlamıştır. Yerel polis arşivlerinin bugüne ulaşmaması nedeniyle polisin gündelik yaşamda üstlendiği görevlerin neler olduğunu ortaya koymak güçtür. Yine de kentte polis kuvvetlerinin fayda sağladığına dair toplumsal bir kanı oluştuğunu doğrulayan kimi verilere sahibiz. Örneğin bir mahallede polis karakolu kurulması için mahalle sakinlerinin başvurduğu vakidir. Cem Behar'ın sıra dışı bir kaynaktan, mahalle muhtarının defterlerinden hareketle incelediği Kasap İlyas Mahallesi bu duruma bir örnektir. Defterlerde, Kasap İlyas muhtarının Zaptiye Nezareti'ne, mahalleye bir karakol kurulması talebiyle yaptığı 1889 tarihli başvuru göze çarpar.[124] Mahalle sakinleriyle yapılan müzakerelerin ardından karakol yapımı için uygun bir alan

122 Yavuz Selim Karakışla, "Sultan II. Abdülhamid'in istibdat döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik", *Toplumsal Tarih*, sayı 119, 2003, s. 12-21 ve "II. Abdülhamid'in istibdat döneminde jurnalciliğin boyutları", *Toplumsal Tarih*, sayı 120, 2003, s. 24-29. Hafiyelerin görünmezliğinin bir istisnası, kırmızı fesleriyle herkesçe tanınan ve bu nedenle rejim düşmanlarının hedefi haline gelen hafiye kategorisidir. Söz konusu hafiyelerin bahsine Karakışla'nın yeniden yayımladığı Namık Kemal'in oğlu Kemalzade Ali Ekrem'in 1908 tarihli *Kırmızı fesler* şiirinde ve Sadri Sema'nın hatıralarında rastlamak mümkündür: Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, s. 81, 461.

123 Sadri Sema, *a.g.e.*, s. 83.

124 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 79.

belirlenmiş ve muhtar, bazı mahalle sakinlerinin de altında imzasının bulunduğu bir mektupla mahallenin bu yöndeki isteğini iletmiştir. İmzası olan mahalle sakinlerinin kimliğine dair bir bilgiye sahip olunmadığından kitlenin toplumsal düzeyi hakkında yorum yapılamamaktadır. Benzer bir niyetle yapılan bir diğer başvuru da 1884 yılında bir Yahudi mahallesi olan Hasköy sakinlerinden gelmiştir; talebin *Tarik* gazetesinde konu edilmesi, esasen bunun pek de istisnai bir durum olmadığına işaret etmektedir. Gazete ayrıca, karakol kurulması için Yahudilerin para toplamasının, mahallede yaşayan Rumlarla aralarında gerilimlere neden olduğunu da aktarmaktadır.[125]

Söz konusu başvurular, Abdülhamid'in istihbarat aygıtının yarattığı baskıya rağmen, polis kuvvetlerinin halkın gözünde bir miktar meşruiyete sahip olduğunu doğrular niteliktedir. Reiner'ın İngiltere örneği üzerinden vurguladığı gibi, polis icraatının halk tarafından onaylanması, yalnızca ideolojik bir manipülasyona indirgenemez. Burada polisin, toplumun asayiş ihtiyacına cevaben bir kamu yararı sağlaması fikri öne çıkmaktadır.[126] Osmanlı İmparatorluğu örneğine bakıldığında polis teşkilatı baskıcı, hatta keyfî icraatına rağmen, esas olarak Abdülhamid döneminde şehirde asayişin korunmasını sağlayan meşru kuvvetlerden biri haline gelmiştir. Öte yandan bu durum onun sevilmediği ve asayişin idaresinde bir tekel haline geldiği gerçeğini değiştirmemektedir. Bununla birlikte, polis teşkilatının, yalnızca rejimin çıkarlarının korunmasında değil, aynı zamanda şehrin gündelik yaşamında asayişin sağlanmasında da hayli önemli bir rol üstlendiğinin altı çizilmelidir. Dolayısıyla polisi sarayın hizmetinde bir milisten ibaret gören tezler elden geçirilmelidir.

Polis teşkilatının doğuşunda Abdülhamid dönemi önemli bir evre teşkil eder. Polis ilk kez bu dönemde kendi denetim alanına ve kendisini sahada görünür kılan araçlara sahip bir kurum

125 *Tarik*, 11 Haziran 1884. Gazete haberi için bkz. *Tarih ve Toplum*, sayı 4, Haziran 1984, s. 5.

126 Robert Reiner, *The Politics of the Police*, New York, Harvester-Wheatsheaf, 1992.

olarak ortaya çıkar. Teşkilatın kurallarını belirleyen metinlerde ve polis faaliyetlerinin büyük bir kısmında kurumun öne çıkan baskıcı niteliği, onu rejimin korunmasında kullanılan en önemli araçlardan biri haline getirmiştir. Bununla birlikte polis aynı zamanda gündelik yaşamda asayişin korunmasını sağlayan, varlığı ve sağladığı faydalar halk tarafından tanınmaya başlayan aktörlerden biridir.

Bu dönemde asayişin sağlanmasının kurumsallaşması tamamlanamamıştır. Yakından bakıldığında, polis sahada toplumun ileri gelenleri, kabadayılar, gece bekçileri gibi nizam anlayışları polisin amaçlarıyla ancak kısmen örtüşen birçok devlet dışı aktörle rekabet halindedir.[127] II. Abdülhamid döneminde polis teşkilatının zaaflarının bir nedeni de yetersiz profesyonelleşmedir. İşe alımlar rastgele yapılmakta, mesleki eğitim neredeyse hiç verilmemektedir. Dahası, maaşlar hiç çekici olmamakla birlikte düzenli olarak da ödenmemektedir; bu nedenle başka işler de yapan polis memurları arasında rüşvet hayli yaygınlaşmıştır.

Geriye polis teşkilatının meşruiyeti sorunu kalıyor. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde siyasi ve toplumsal düzenin korunmasında polis merkezî bir role sahiptir. Kentsel alanda elbette jandarma ve ordu da varlıklarını korumaktadır, fakat bu kuvvetlerin müdahalesi polise tâbidir ve en azından teoride, yalnızca ihtiyaç anında polise yardım etmekle yükümlüdürler. Polisin halkın gözündeki meşruiyetini kestirmek ise daha güçtür. II. Abdülhamid iktidarında kurumun çok baskıcı ve çoğu zaman keyfî icraatlarda bulunması, kendisine karşı ciddi bir korku ve düşmanlık hissinin doğmasına neden olmuştur. Buna koşut olarak, polis aynı zamanda kentsel yaşamın vazgeçilmez bir aktörü haline gelmiştir. 1908 devriminin ardından gelen yeni Jön Türk iktidarı polis teşkilatına dair öngördüğü reformları, kurumun saydığımız bu iki çehresi üzerinde temellendirecektir.

127 Bu konuyu kitabın üçüncü kısmında ele alacağız.

5

1908; Bir Kırılma Noktası mı?

Abdülhamid ve Jön Türk dönemleri arasındaki kopuş ve süreklilikler Osmanlı tarihyazımında sürekli gündemde olan bir tartışmadır. Tarihsel olduğu kadar siyasi bir nitelik de taşıyan bu tartışmanın detaylarına girmeksizin, konu hakkında ortaya konan farklı tezlere ve bunların asayişe dair tarihyazımı üzerindeki (hayli sınırlı) etkilerine değinmekle yetinelim.

1908 ile alâkalı tartışmanın önemi, ancak bu tartışmanın cumhuriyet dönemine ilişkin sonuçları hesaba katıldığında anlaşılabilir. Nitekim, Kemalist rejim ve onun resmî tarihyazımına eleştirel yaklaşanlar, 1923'ü ülke tarihinin en önemli dönüm noktası kabul eden cumhuriyetçi resmî tarihyazımına tepki olarak Jön Türk devriminin öneminin altını yeniden çizmişlerdir. Bu bağlamda en keskin eleştirilerden biri Aykut Kansu'ya aittir; Kansu'ya göre Jön Türk devrimi Osmanlı-Türk tarihinin hakiki kırılma noktasıdır ve bu devrimin içerdiği potansiyel, Cumhuriyet tarafından yok edilmiştir.[1] Böylesi uç tezlerin arasında, giderek artan sayıda tarihçi Türkiye'nin son iki yüzyılına damgasını vurmuş olan kopuş ve süreklilikler üzerine kafa yormaktadır. Fakat tarihsel dayanaklarından ziyade ideolojik bakış açılarının öne çıktığını kabul etmek gerekir.

Devrim sonrası kopuşlar ve süreklilikler hakkındaki tartışma

1 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim, 1995.

Türkiye'de kendine has bir yankıya sahip olmakla birlikte, devrim döneminde asayiş konusunda yaşanan dönüşümler farklı coğrafi bağlamlarda daha önce ele alınmıştır. Her ne kadar arada koşullar ve zaman açısından farklılıklar olsa da, Jön Türk devrimiyle Fransız devrimi arasında karşılaştırmalar yapılır. Böylesi bir kıyaslama, Jön Türk devriminin aktörlerinin de Fransız tarihinin bu kırılma noktasına sıklıkla atıf yapmış olmaları açısından yerindedir. Yakın döneme kadar, Fransız devrimi sonrasında asayiş aygıtında görülen kopuşlar ve süreklilikler hususu, çok az çalışmaya konu edilmişti. Bununla birlikte kriz dönemlerinde asayiş sisteminde girişilen reform süreçlerinin karmaşıklığına ışık tutan çalışmalarla söz konusu boşluk yavaş yavaş doldurulmaktadır. Bu çerçevede Eski Rejim'in sonlarında polisin, gerek pazar üzerinde kurduğu (ve liberaller tarafından eleştirilen) denetim; gerek sansür, gerekse "kaşeli mektuplar" [altında kral ile birlikte bir nazırın imzası bulunan ve istenen kişinin tutuklanmasını sağlayan buyruklar] ve hafiyelik gibi nedenlerle sert eleştirilere hedef olan ve sevilmeyen bir kurum olduğu ortaya konmuştur. Öte yandan Fransa'da, Osmanlı örneğinde de olduğu gibi, kurumsal açıdan yaşanan kopuşun ötesinde, hafiyelik gibi en çok yerilenler de dahil olmak üzere birçok uygulamadaki süreklilik –ya da hızla geri dönüş– devrim sürecine damgasını vurmuş, görevli personelin büyük bir kısmı da yerlerini korumuştur. Bu durum kurumsal düzeyi aşan bir yaklaşımın gerekliliğini de gözler önüne sermektedir.[2]

Biz de burada kurumsal bakış açısını aşmaya ve Jön Türk devriminin Osmanlı başkentinde polis teşkilatının işleyişi, görevleri ve polis algısı üzerindeki etkilerini anlamaya çalışacağız.

1908'deki karışıklıklar: Kıymete binen polis

1908 devrimi asayiş sorununu ve mevcut yapıların yeniden teşkilatlanması ihtiyacını net bir şekilde ortaya koymuştur. Daha

2 Vincent Denis, "Eski Kumaştan Yeni Elbise Çıkarmak ya da Devrim'in Başlarında Paris Polisinin Çelişkileri (1789-1792)", Lévy, Özbek, Toumarkine, *Jandarma ve Polis*, s. 117-128.

önce de belirttiğimiz gibi, Abdülhamid döneminin sonlarında kolluk kuvvetleri pek sevilmiyorlardı ve gözden düşmüşlerdi. Çoğu Abdülhamid dönemi polisinin denetim ve baskısının acısını çekmiş olan muhaliflerin iktidara gelmesiyle, hâlihazırdaki sistem 1908 yılının ilk meclis oturumlarıyla birlikte tartışılmaya başlandı. Ama mesele, Jön Türk devrimi gibi bir hareketin ardından beklenebilecek siyasi denge değişikliğinden fazlasına işaret ediyordu. Zira devrimin ilk günlerinin coşkusu yerini yayılma tehlikesi gösteren muhalefet biçimlerine bırakırken, asayişin acilen yeniden sağlanması ihtiyacı baş göstermişti. Yani asayiş konusu, birbiriyle çelişebilen iki amaç üzerinden değerlendirilmelidir: Asayişin yeniden sağlanması ve Abdülhamid sisteminde köklü bir reforma gidilmesi.

Devrimin ilk ayları asayiş açısından çeşitli çalkantı biçimlerine sahne olur. Yeni rejimin ilanının yarattığı sevinç gösterilerini, imparatorlukta eşi benzeri görülmemiş ve hem başkenti, hem de taşra kentlerini etkisi altına alan bir grev dalgası izler. Ardından, sonbaharda Bulgarların bağımsızlık ilanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakıyla birlikte Avusturya mallarının boykot edilmesi yeni gösterilere neden olur. Ramazan ayına denk gelen Ekim ayında birçok şiddet vakası da yaşanır.[3] Siyasal şiddet olayları sonraki aylarda da devam eder, ağırlıklı olarak basın dünyasından birçok insan öldürülür. Kısacası 13 Nisan 1909 isyanına dek karşılaşılan asayiş sorunları, rejimin bir anarşi ortamına kurban gitmesinden endişe duyan hükümetin, vekillerin ve basının gündemini işgal etmiştir.

Anarşiye neden olduğu ileri sürülen uygulamalardan biri 1908 Temmuz'unda ilan edilen genel aftır.[4] Meclis-i Vükela'nın aldığı ve Sultan'ın onayladığı af kararının başta yalnızca siyasi suçluları kapsaması öngörülür.[5] Fakat mahkûm-

3 François Georgeon, "1908 Jön Türk Devrimi sonrasında İstanbul'da ortaya çıkan birkaç vaka üzerine", *a.g.e.*

4 Özellikle Doğu Anadolu vilayetlerindeki af uygulamaları hakkında bkz. Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Af Uygulamaları", *Gazi. Akademik Bakış*, cilt 3, sayı 5, 2009, s. 41-60.

5 BOA, I.HUS, 168/1326/c-78, 29.C.1326 (H) [29 Temmuz 1908]; BOA, Y.PRK.A., 15/13, 26.C.1326 (H) [26 Temmuz 1908].

ların ve tebaanın talebiyle 28 Temmuz 1908 tarihinde af, adi suçtan yatan tüm mahkûmları kapsayacak şekilde genişletilir; bu gelişme basında hüsran yaratmıştır.[6] Buna göre cezasının üçte birini çekmiş olanlar ve on beş yılını tamamlamış müebbet mahkûmları salıverilecektir.[7] Genel affın ne sebeple çıkarıldığı pek bilinmemektedir fakat döneme ait birçok kaynakta bu kararın Abdülhamid'in ve Sadrazam Said Paşa'nın, asayişsizlik ve suç ortamının önünü açarak yeni rejimin istikrarını bozmak amacıyla kurduğu bir komplo olduğu öne sürülür.[8]

"Tehlike" başlıklı bir yazı yayımlayan *Stamboul*, suçlular arasında ayrım gözetmeksizin alınan zamansız af kararının tehlikelerine dikkat çeken gazetelerden biridir:

> Dün akşam istisnasız tüm adi suçlular salıverildiler. Hiç şüphe yok ki bunların arasında masumlar veya bir anlık öfkeyle gözü kararıp suç işleyen insanlar da vardı. Ama hakiki haydutlar da vardı ve onlar şimdi başkent sokaklarında özgürce geziyor. [...]
>
> Bir yığın suçlunun salıverilmesi istisnai de olsa bir hukuk kuralı veya idari bir teamül değildir. Verilen kararın ciddi sonuçları olacaktır.
>
> İmza, Bir Osmanlı.[9]

Alelacele çıkarılan bu genel af kararının olumsuz sonuçlarına, dönemin birçok tanığının ifadelerinde rastlamak mümkündür. Özellikle İbrahim Feridun'ın yazdığı ve polis tarihinin söz konusu etabının geniş bir panoramasını çizen kitapta bu bakış açısının belirgin bir örneği görülebilmektedir. Yazar, İstanbul'da asayişin bozulmasının "en büyük nedeni" olarak af-

---

6 Örnek olarak bkz. *Sabah*, 28 Cemaziyelahir 1326 (H) [28 Temmuz 1908], s. 1.

7 "Sülûsan müddetlerini ikmâl eden cerâim-i adiye mahkûmini ile on beş seneden beri mahbûs bulunan müebbed kalebend ve kürek mahkûmininin dahi afvı hakkında irâde-i seniye". Bkz. *Düstur*, 2. *Tertib*, cilt 1, 16 Receb 1326 (H) [13 Ağustos 1908], s. 43.

8 Bu yoruma bir örnek olarak bkz. Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993 (1930), s. 6.

9 *Stamboul*, 31 Temmuz 1908.

fı gösterir. İbrahim Feridun aynı zamanda 1908 yazında bırakılan adi suç mahkümlarının gerici muhalifler tarafından kullanıldığı tezini savunanlardan biridir:

> İ'lan-ı hürriyetten on beş yirmi gün sonra İstanbul'un asayişi günden güne bozulmağa başladı. Bunun en birinci sebebi ise gerek İstanbul'daki ve gerek taşradaki bi'l-umûm hapishânelerin kapılarının açılıp mahbûsînin sâlıverilmesi gibi bir hatâ-yı azîmin vukû'a gelmesi. Vaktiyle taşralara nefy edilmiş ne kadar serseri ve mazanna-i sû-i eşhâs varsa cümlesi hapishânelerden kurtulan erbâb-ı cerâ'imle Dersa'âdet'e gelerek pay-ı tahtta bulunan bu kabil eşhâsa iltihâk etmişlerdi. Mürûr tezkirelerinin hükmü sâkıt olduğu için gelen gidenin kimler olduğunu zâbıta bilemiyordu. İlk günlerde ahvâlin te'sîri ile sersemleşmiş olan istibdâd tarafdârânı yavaş yavaş ayılmağa ve memlekette mahall-i asayiş-i ahvâl ihdâsına başlamışlar hatta hapishâne kaçkınlarını kendileri için en münâsib vâsıta-i mel'anet olmak üzere intihâb etmişlerdi. Bu sebeble geceleri evlere kundaklar konuyor. Sokak başlarında insanlar soyuluyor. Evlere hırsızlar giriyordu.[10]

Peki, affın İstanbul'da asayiş üzerindeki gerçek etkisi ne olmuştu? *Stamboul* gazetesine göre 30-31 Temmuz 1908'de başkentte serbest bırakılan adi suçluların 962'si erkek, 27'si kadındır;[11] söz konusu sayılar başkentin milyonluk nüfusuyla kıyaslandığında görece azdır. Bununla birlikte, İbrahim Feridun'un da altını çizdiği gibi, vilayet hapishanelerinden çıkıp başkente gelen eski mahkümların sayısı da hesaba katılmalıdır. Adliye Nezareti'nin meclise sunduğu rakamlara göre, af neticesinde imparatorluk genelinde adi suçtan hüküm giymiş 15.000'den fazla mahküm serbest bırakılmıştır.[12] Siyasi çerçeveden bakıldığında af, Abdülhamid dönemi sürgünlerinin etnik veya siyasi bir ayrım yapılmaksızın ülkeye, özellikle de İstanbul'a dönebilmesine vesile olmuştur. Bu yönde alınan karar ve geri dönüş

10 Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 283.

11 *Stamboul*, 31 Temmuz 1908.

12 MMZC 1/1 6, s. 530, 3 Ağustos 1325 [16 Ağustos 1909].

şartları Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bir tezkereyle ilgili ülkelere bildirilmiştir.[13]

Mahkümların serbest bırakılmasının dışında İstanbul'da karışıklık atmosferinin bir diğer sorumlusu olarak, 1908 yazında başkentte ve vilayetlerde patlak veren toplumsal hareketler öne çıkar. 1908 grevleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda tanık olunan ilk büyük toplumsal harekettir. İmparatorlukta ve başkentte tüm iktisadi faaliyetleri etkileyen ve hükümetin baş etmekte zorlandığı bu grevleri, enflasyon ve siyasetin liberalleşmesi ile açıklamak mümkündür. Konunun uzmanları tarafından yapılan tahminlere göre, 1908'in Temmuz ayından Aralık ayına kadar, hem özel sektörü hem de kamu sektörünü etkisi altına alan ve yüz bine yakın işçinin katıldığı 111 grev gerçekleştirilmiştir.[14] Başkentte 11 Ağustos'ta Paşabahçe cam fabrikasında; 13 Ağustos'ta ise Reji İdaresi, Tramvay Şirketi ve Rıhtım Şirketi'nde greve gidilir. Grev dalgasından yalnızca büyük şirketler etkilenmez; çok çeşitli meslek gruplarından işçiler taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başlar. Örnek olarak 7.000'den fazla ekmek fabrikası işçisi 15 Ağustos 1908 tarihinde maaşlarının artırılması için başkent sokaklarına çıkar.[15] Öte yandan 1908 yazında yeni kurulan az sayıdaki sendikal örgüt henüz emekleme safhasındadır ve bu grevler büyük çoğunlukla kendiliğinden hareketlerdir ve bu nedenle de zapturapt altına alınmaları daha güçtür.

Temmuz devriminin başarısını, kent toplumunun farklı bileşenleri (memurlar, öğrenciler, işçiler) tarafından düzenlenen toplantı ve gösteriler sağlamıştır, ama bunların süreklilik göstermesi çok geçmeden İttihat ve Terakki'yi kaygılandırmaya başlar. Cemiyet daha 7 Ağustos 1908 tarihinde yayımladığı bir bildiriyle halkı itidale ve işinin başına geri dönmeye çağırır; fakat çağrı işçi çevrelerinde karşılığını bulmaz.[16] Tam grevler yatı-

13 BOA, DH.MKT, 2614/75, 28.Ş.1326 (H) [25 Eylül 1908].

14 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, 1998, s. 188.

15 *A.g.e.*, s. 190-192.

16 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 276.

şırken, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ve bunun en gözle görünür sonucu olarak da Avusturya mallarının boykotu ile 1908 sonbaharında iktidar sokakların ipini bir kez daha elinden kaçırır.[17]

Tüm bu yaşananların sonucunda oluşan asayişsizlik ortamı, basında ve meclis tartışmalarında geniş bir yer tutar. Gazetelerde asayiş sorunlarına ve kolluk kuvvetlerinin etkisizliği hakkında eleştirilere neredeyse her gün yer verilmektedir. Örneğin *Stamboul* gazetesi 12 Ağustos 1908 tarihinde yerel düzeyde güvenlik sorunlarının ele alındığı bir yazı dizisi başlatır. Dizide "Suçlulara getirilen affın yararları" başlığı altında aktarılan iki soygun ve cinayet haberi, şehrin içinde bulunduğu durumun karamsar bir şekilde tarif edildiği şu paragraf ile başlar:

> Elimize dört bir yandan soygun ve saldırı haberleri ulaşıyor. Gece olduğu andan itibaren şehirde emniyet yok ve vatandaşlar yakında değil banliyölere, ana caddelere bile adım atmaya çekinecekler.

Maltepe'deki bir gazinoda yaşanan vakanın anlatıldığı ikinci haberde de polisin etkisizliğinin altı özellikle çizilir. Sarhoş bir adam gazinonun müşterilerine bıçakla saldırırken, muhabirin belirttiğine göre, "olaya tanık olan çavuş ve polis memuru saldırganı durdurmaya tenezzül bile etmemiştir." Yazar böylesi "affedilemez" ve "dehşet verici" bir ilgisizlik örneği karşısında İttihat ve Terakki yönetimini duruma müdahale etmeye çağırır.

Söz konusu memnuniyetsizlik yeni siyasi iktidar için hiç şüphe yok ki büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Zira her ne kadar halkın büyük çoğunluğu Temmuz 1908 devrim günlerinde Abdülhamid rejimine lanet etmişse de, devrim sonrasında suç oranlarının artması ve polisin bu durum karşısındaki etkisizliği eski rejimin kamu düzenini aratır hale gelmiştir. Baş-

17 1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı neticesinde Avusturya mallarının boykot edilmesi, Osmanlı toplumunda gerilimlerin artmasına neden olmuş; 1908 sonrasında toplumsal hareketlerin denetiminde de temel meselelerden birini teşkil etmiştir. Konuyla ilgili eksiksiz bir inceleme için bkz. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

kent basınına yansıdığı kadarıyla, kamu huzuru adına asayişin sağlanması talebi, 1909 yazında polis teşkilatının ve kurumlarının yeniden yapılandırılmasından da evvel dile getirilmeye başlanmıştır.[18] Yeni rejimin itibarını kaybetmesi ihtimali, hükümetin ve mebusların polis kuvvetlerinin yeniden yapılandırılmasını gündeme almasında önemli saiklerden biri olmuştur.

Polis reformu

Jön Türk devriminin ardından gelen polis reformu süreci iki açıdan ele alınmalıdır: Rejimin baskı kuvvetlerinden biri üzerinde merkezi otoritenin sağlanması ve halkla doğrudan irtibat halindeki bir kurumun rasyonelleştirilmesi üzerinden rejimin kendini meşrulaştırma çabası.

Tensikat

Tensikat, siyasi geçiş dönemlerinin/kırılma noktalarının ayrılmaz bir parçasıdır. 1908 idari tensikatı hakkında bazı veriler mevcuttur fakat bunlardan hareketle bugüne dek derinlemesine bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.[19] Devrim ertesinde ülkeden kaçan veya tutuklanan devlet ricaline ek olarak idarenin çeşitli katmanlarında detayları pek iyi bilinmeyen tasfiyelere de gidilmiştir. Jean-Marc Berlière'in İşgal ve Kurtuluş dönemi Fransız polisi üzerine gerçekleştirdiği araştırmaları, tasfiye süreçlerinin birçok özelliğini ortaya koymaktadır; bunlar, Osmanlı Devleti'nin İkinci Meşrutiyet döneminde uygulanan tensikat politikalarının incelenmesinde yol gösterici olabilir.[20] Doğrusal bir şekilde ilerlemeyen, birbiri ardına gelen işten çıkarma ve işe geri alma dalgaları halinde işleyen söz konusu ten-

18 Örnek olarak bkz. *Stamboul*, 24 ve 26 Ekim 1908.

19 Tensikat politikalarının siyasi boyutu hakkında bkz. Nader Sohrabi, "Illiberal Constitutionalism. The Committee Union and Progress as a Clandestine Network and the Purges", François Georgeon (der.), *L'ivresse de la liberté: la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Peeters, Louvain, 2012, s. 109-120.

20 Jean-Marc Berlière, *Les policiers français sous l'Occupation*, Paris, Perrin, 2001, s. 347-353.

sikat sürecinin detaylı bir kronolojisinin çıkarılması, tüm olasılıkları hesaba katabilmek açısından önemli ve gereklidir. Öte yandan hem kurumlar arasındaki farklılaşmalara, hem de bir kurumun kendi içindeki makam, rütbe veya coğrafi yer farklılıklarına da dikkat edilmelidir.

Osmanlı polis teşkilatında söz konusu sürecin kronolojisine bakıldığında, yalnızca 1908-1909 döneminde bile birçok tensikat ve işe geri alma adımı göze çarpar. Devrimin ardından gelen döneme (1908 yaz ve sonbaharı) Abdülhamid zamanında kilit bir rol oynayan polis teşkilatı bağlamında girişilen kapsamlı bir tensikat damgasını vurur. Buna karşın sonbaharın sonları itibariyle işe geri alınma talepleri artar ve bunlardan bir bölümü olumlu yanıt alır. Daha önce de adını andığımız İzmir komiserlerinden Rafael Chikurel 1908 Eylül'ünde görevine son verilen isimlerden biridir; Chikurel, Kasım ayında bu kez başkentte komiserliğe A sınıfından (müfettiş sınıfı) geri alınır ve maaşına zam yapılır.[21] Rafael Chikurel'in kariyerindeki bu ayrıntı, devrimin ertesinde polis teşkilatında yapılan bir başka değişiklik türünü de örnekler: Başka bir göreve atama. Aydın Vilayeti'nden Zaptiye Nezareti'ne gönderilen bir belgede, görevini yerine getirmesine engel olmayacaksa, mahkûm ettirdiği ve kendisine kızgın olması muhtemel suçluların afla serbest kalması nedeniyle Rafael Efendi'nin İzmir'den uzaklaştırılmasının yerinde olacağı belirtilir.[22]

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı idaresinde, özellikle de poliste sık rastlanılan bir yöntem olan başka bir göreve atama uygulaması, 1908 Ağustos ve Eylül'üne gelindiğinde zirve noktasına ulaşmıştır. Bu durumun en çok karşılaşılan nedeni, azledilen memurların yerinin doldurulmasıdır. Örneğin başkent polis müfettişlerinden Süleyman Hilmi Efendi, Arnavutluk'taki Işkodra vilayetinin azledilen başkomiseri Şevki Efendi'nin

21 Henri Nahum (der.), *Mis memorias. Una vida yena de drama i perilzolos. Un commissaire de police ottomane d'origine juive à Izmir débat XXe siècle. Les mémoires de Rafael Chikurel.*

22 BOA, DH.MKT., 2667/57, 29.L.1326 (H) [24 Kasım 1908]. Burada bahsi geçen mahkûmlar yüksek ihtimalle II. Abdülhamid dönemi siyasi muhaliflerindendir.

yerine getirilir.[23] Bu ve benzeri –başkentte görevli bir polis müfettişinin, Sakız Adası'na başkomiser olarak atanması gibi– örneklerde görülen görev değişikliği iki açıdan ceza niteliği taşır: Rütbe tenzili (başkomiserlik, müfettişlikten düşük bir rütbedir) ve başkentten uzaklaştırılarak imparatorluğun pek de prestijli olmayan vilayetlerine gönderilmek.[24] Başvurduğumuz kaynaklarda görev değişiklikleri nadiren gerekçelendirilmiştir; bu sebeple II. Abdülhamid döneminde başkent polis müfettişliği gibi önemli görevlerde bulunmuş kimi memurların polis teşkilatında tutulmaya devam edilmesinin nedenini açıklamak güçtür. Bu durumun gerekçesinin, başkentten uzak tutmakla yetinilen söz konusu memurların sahip olduğu deneyim ve kalifiye eleman bulmanın zorluğu olması kuvvetle muhtemeldir.

1908 Ağustos ve Eylül'ünde yapılan atamalardan bazıları geçici nitelikte olmuştur. Mesela 12 Ağustos 1908 tarihli bir belge başkentte Beyoğlu mutasarrıflığına Ali Haydar'ın, Üsküdar mutasarrıflığına Azmi'nin ve İstanbul polis müdüriyetine Ali Rüşdü'nün getirildiğini bildirir.[25] Bundan tam on beş gün sonra, sağlık nedenleriyle görevini reddeden Ali Haydar'ın yerine Azmi atanırken, Azmi'den boşalan yere ise o güne dek ticaret mahkemesinde memurluk yapmış Lütfi Bey getirilir.[26] Benzer tereddütler Zaptiye nazırları için de söz konusu olmuş; 1908 Temmuz ve Ağustos'unda bu makama art arda dört atama yapılmıştır: Hamdi Bey halk tarafından istenmemiş, Refik Bey görevi reddetmiş, Ziver Bey ise işin yoğunluğu nedeniyle birkaç gün sonra istifa etmiş ve ancak dördüncü isim olan Sami Bey düzeni sağlamayı başarıp 1909 ilkbaharına kadar görevini sürdürmüştür.[27]

İlk tensikat dalgasını hayli sembolik bir diğer önlem izler: Üniforma değişikliği. Var olan asayiş meselelerinin yanında ba-

23 BOA, ZB, 326/47, 31 Ağustos 1324 [13 Eylül 1908].

24 BOA, ZB, 414/36, 3 Eylül 1324 [16 Eylül 1908].

25 BOA, ZB, 24/41, 30 Temmuz 1324 [12 Ağustos 1908].

26 BOA, ZB, 325/106, 14 Ağustos 1324 [27 Ağustos 1908].

27 Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 284-285.

sının boş ve masraflı bir karar olarak eleştirdiği söz konusu değişiklik esasında hiç de anlamsız değildir.[28] Üniformaların değiştirilmesi eski düzenden bir kopuşa işaret etmekte, Abdülhamid döneminde saygınlığını bir hayli yitiren polis teşkilatına yeniden meşruiyet kazandırma amacını taşımaktadır. 1910 yılında yayımlanan polis el kitabının yazarı İbrahim Feridun bu değişikliği yorumlarken, kısa bir süre Zaptiye nazırlığı yapmış olan Sami Paşa'nın "polisin lekeli üniformasını terk etmesini" ve memurların halkın karşısına yepyeni üniformalarla çıkmasını istediğini aktarır.[29] II. Abdülhamid dönemi için de sözü edilen fakat ancak kısmen uygulandığı anlaşılan bir tedbir olan tüm polis kuvvetleri için ortak bir üniforma dikilmesi, yeni iktidarın merkeziyetçi iradesinin ilk somut adımlarından biri olmuştur.

1909 yılına gelindiğinde, 13 Nisan (31 Mart) başkaldırısının ardından siyasi gerekçelerle teşkilatta yeni bir temizlik dalgası başlamış ve 1 Mayıs 1909 tarihinde 825 polis işten çıkarılmıştır.[30] İsyana tahrik ve teşvikle, irtica ile suçlanan bazı başkent polislerine ağır cezalar verilir. Örnek olarak 25 Mayıs 1909 tarihli bir irade ile polis memuru Ali ve jandarma Salih, isyana katıldıkları gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılır.[31] Yaklaşık on gün sonra, Galatasaray karakolunda görevli iki polis memuru, isyancı askerleri destekledikleri gerekçesiyle müebbet kü-

28 Üniforma değişikliği kararı *Stamboul* gazetesinin 29 Ağustos 1908 tarihli sayısında ilan edilir. Sonrasında gündelik yaşamdaki güvenlik sorunlarına bir çözüm de getirmeyen bu masraflı reformdan söz eden yazılar birbirini izler. Örneğin aynı gazetede 23 Aralık 1908 tarihinde yayımlanan bir yazıda, bir üçüncü sayfa haberi aktarıldıktan sonra şöyle denir: "Ne yazık ki duyduğumuza göre polis teşkilatının kodamanları yine bunları duymazlıktan gelmiş ve herhangi bir yaşam belirtisi göstermemiştir. Aslında bunda şaşacak bir şey yok. Polis memurları şu kötü havalarda soğuk algınlığına yakalanmak ve o güzel yeni üniformalarını çamurlamaktan korkuyorlar. Bu nedenle karakollarında kalıp kahvelerini yudumluyor ve gazetelerini okuyorlar. Gazetelerin kendilerini eleştirdiğini görünce de gazetecilerle alay edip, neşeleniyorlar. Fakat hükümet onlara bizim vergilerimizden ödediği maaşı herhalde böyle çalışsınlar diye vermediği unutulmamalıdır".

29 İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 290.

30 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 200.

31 BOA, İ. AS, 1327/Ca07-84, 05.Ca.1327 (H) [25 Mayıs 1909].

rek cezasına mahküm edilir.[32] Ordu mensupları da irticayı desteklemek suçuyla benzer cezalar alır. 7 Haziran 1909 tarihli bir iradeyle fesat ve irticadan suçlu bulunanların rütbe ve madalyalarının geri alınacağı ve mallarına el konulacağı bildirilir.[33] 1909 isyanına fiilen katılan memurların yanı sıra, daha geniş anlamda gerici fikirlere sempati duyduğundan şüphelenilen kişileri de hedef alan tensikat ilerleyen aylarda da sürer. 1909 yazında polis teşkilatının yeniden yapılandırılarak hassas görevlere İttihat ve Terakki yanlılarının getirilmesi, denetimi ele geçirme yönündeki bu girişimin pekiştirildiğine işaret eder.

Sabit bir yol izlemeyen tensikat süreci, kimi zaman birbiriyle anlaşamayan birden çok makam tarafından yürütülmüştür. Önce Zaptiye Nezareti, ardından da Temmuz 1909 itibariyle Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, haliyle alınan kararların birinci derecede sorumlularıdır. Öte yandan uygulamada, siyasi makamların ve polis teşkilatından yerel düzeyde isimlerin de karar sürecinde önemli bir rol oynadığı görülür. Örnek vermek gerekirse, ismini önceki sayfalarda da andığımız Rafael Chikurel'in Eylül ayında istifa etmesini sağlayanlar, onu Abdülhamid döneminde görev yaparken rejim muhaliflerine zulmetmekle suçlayan yerel Jön Türk komitesidir.[34] Bazen de halk, bu makamlardan önce davranmış ve eski rejimin simgeleşmiş isimlerine karşı öfkesini kusmuş; halkın öfkesine maruz kalan birçok polis linç edilmiştir.

1908 deneyimi rejimi derinden etkilemiş gibi gözükmektedir. Yukarıda değindiğimiz karışıklık, Osmanlı Devleti'nde memurların işe alım ve işten çıkarılma kurallarının yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Bu boşluğu doldurmak adına 1909 yazında Tensikat Kanunu çıkarılır. Kanuna göre standart işe alım kuralları hazırlamakla, gerekli tensikat veya yeniden işe alımları yerine getirmekle görevli özel bir komisyon oluşturulur.[35]

---

32 1327/Ca077-85, 17/Ca/1327 (H) [6 Haziran 1909].

33 BOA, İ.AS. 1327/Ca.086-85, 18.Ca.1327 (H) [7 Haziran 1909].

34 Henri Nahum (der.), *a.g.e.*, s. 85.

35 Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton, 1980, s. 296-298.

Görevleri hayli idari nitelikte olsa da komisyon, mesleki suçların yanı sıra bazı memurların "yoldan çıkmış" siyasi duruşlarıyla da ilgilenmesi itibariyle, siyasi bir rol de üstlenmiştir. Komisyon oynadığı rolle tartışmalara neden olurken, işten çıkarma ve yeniden işe alımlarda yaşanan otorite çatışmalarının da önünü alamamıştır. Konuyla ilgilenen çok sayıda makam olması, işten çıkarılan memurlara da geri alınmak için başvurabilecekleri birçok merci seçeneği sunmaktadır. İşine son verilenlerin işe yeniden alınmak için farklı nezaretlere verdikleri dilekçeler, henüz üzerinde çalışılmamış bir kaynaktır.

Polis teşkilatı içerisindeki memurlara rütbe ve göreve göre yapılan farklı muamele ise, başkent polisinde net bir şekilde gözükmektedir. Devrimden sonraki ilk aylarda hiyerarşinin üst kademeleri, tensikat dalgasının ilk kurbanları olur. Örnek olarak eski Beyoğlu mutasarrıfı Hamdi Bey'in 27 Temmuz 1908'de Zaptiye Nazırlığına atanması halkın hoşnutsuzluğuna neden olmuş,[36] hemen ertesi gün *Servet-i Fünun*'da Cemil [Topuzlu] Bey'in konuyla ilgili mektubu ve Hüseyin Cahit [Yalçın] Bey'in başyazısı yayımlanmış, bu iki isim Hamdi Bey'in atanmasına sert eleştiriler getirmiştir.[37] 30 Temmuz tarihinde nihayet istifa etmeye mecbur kalan Hamdi Bey, Bâb-ı Âli civarında Kürt hamalların saldırısına uğramıştır.[38]

Tensikat dalgası, hafiye olarak adlandırılan ve Abdülhamid rejiminin simgesi haline gelmiş eski istihbarat memurlarına da uzanmıştır. Hafiyelerin en ünlüleri çareyi Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe girer girmez kaçmakta bulmuştur; mesela Sultan Abdülhamid'in serhafiyesi Ziya Paşa, İstanbul'da kendisini durdurmaya çalışan bir kişiyi öldürdüğü olaylı kaçışının ardından İngiltere'ye sığınmıştır.[39] Kenan Paşa, Çerkes Mehmed Paşa veya Kâmil Bey gibi başka hafiyeler de İstanbul'dan kaçanlar arasındadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere her hafiye po-

36 Bu dönem Ahmed İhsan Tokgöz'ün anılarında anlatılmaktadır. Bkz. Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım, 1888-1923*, İstanbul, 1931, s. 8-13.

37 *Servet-i Fünun*, 28 Temmuz 1908.

38 Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 285.

39 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim, 1995, s. 186.

lis teşkilatından değildir. Bununla birlikte polis teşkilatında da bir sivil polis bölümü ve 1902 tarihli bir rapora göre, başkentte görevli 78 sivil memur vardı.[40] 30 Temmuz 1908'de yayımlanan bir irade ile hafiyelik sistemine son verilir.[41] Fakat istihbarat meselesi hükümetin, meclisin ve basının gündemini işgal etmeyi sürdürür. Rafael Chikurel'in hafiye ile gizli polis tanımlarına getirdiği ayrım, o dönemde çoğunluğun zihniyet yapısını ifade etmesi açısından kayda değerdir:

> Dünyanın her yerinde, her medeni ülkede gizli polis veya "polis dedektifi" tüm polislerin üstündedir [...]. Eskiden başkent veya Yıldız Sarayı memurlarıyla yazışmalar yapan, bazen bir karşılık beklemeden bazense rütbe ve mansıp peşinde akıllarına eseni jurnalleyenlere ise (ki bunların arasında polis memurları ve komiserleri de bulunmaktadır) hafiye denir.[42]

1909 itibariyle Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesinde "Kanun-ı Esasi'nin korunması ve güçlendirilmesi ve mürtecilerin takibi için gerekli tüm önlemleri almakla" görevli bir istihbarat bürosu oluşturulur.[43] Oluşturulan bu birim çok geniş değildir fakat sivil polis kavramının asayiş aygıtına geri döndüğünün resmidir. 1912 Şubat'ında Heyet-i İstihbâriye'nin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı polisinin ayrıcalıklı birimlerinden biri haline gelen istihbarat dairesi daha geniş olanaklar elde eder.[44] Hasan Niyazi polis memurları için yazdığı ve 1913 yılında basılan kitabında, sivil polisi devletin güvenliği için vazgeçilmez bir kuvvet olarak tanımlar ve söz konusu birimde çalışacak polis memurlarının "en akıllı, aktif, cesur, açıkgöz ve dil bilir" olanlarından seçilmesi ve hak ettikleri ücreti alması gerektiğinin altını çizer.[45]

Tensikat bahsine son verirken, bunun iktidarın el değiştir-

40 BOA, Y.PRK.ZB 32/51, 6.S.1320 (H) [15 Mayıs 1902].

41 *Tertib-i Sani Düstur*, cilt 1, s. 9-10. Iradenin tarihi 17 Temmuz 1324'tür [30 Temmuz 1908].

42 Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 96.

43 *A.g.e.* Rafarel Chikurel, söz konusu istihbarat bürosu mensuplarındandır.

44 Ferdan Ergut, *a.g.e.*, s. 206.

45 Hasan Niyazi, *Polis Dersleri*, Dersaadet, 1329 (1913), s. 98.

mesi ve yeni iktidarın kendini göstermesi süreci olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemek isteriz. Bununla birlikte söz konusu süreç karmaşık bir şekilde işlemiştir; eski ve yeni rejim arasındaki karşıtlık meselesi, yeni rejimin içerisindeki siyasi güç dengesi ve yerel dinamikler göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır. Aynı karmaşıklık, 1908 yazında teşkilatta girişilen reform sürecinin bütünü için de geçerlidir.

Merkeziyetçilik

Merkeziyetçileşme meselesi, İkinci Meşrutiyet döneminin siyasi tartışmalarının odak noktasında yer alır ve tıpkı tensikat gibi doğrusal olarak ilerlemeyen bir süreçtir; Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîleşmesinin yöntemleri ve böylesi bir politikanın yerindeliği hususunda o dönemde yapılan meclis tartışmalarına bakıldığında, konu üzerinde vekillerin fikir ayrılıkları olduğu görülür. Her ne kadar kurumsal dönüşümler daha uzun bir döneme yayılsa da, 1908-1909 yılları polis teşkilatındaki reform açısından can alıcı önemdedir.

Bu çerçevede ilk önemli kanunun kabulü için 1909'un Temmuz sonuna dek beklemek gerekecektir. Polisi yeni rejimin dayanaklarından biri yapma gerekliliğini apaçık ortaya koyan 13 Nisan olaylarının bunda hızlandırıcı bir etkisi olduğuna kuşku yoktur. 4 Ağustos 1909 (22 Temmuz 1326) tarihinde kabul edilen "İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun" ile başkentin idaresinde ve polis teşkilatında derinlemesine bir reforma girişilmiştir.[46] İki ayrı meselenin aynı kanunda ele alınması, esasen başkentte asayişin sağlanmasının yeni iktidarın başlıca kaygılarından birini teşkil ettiğini ve tasarlanan yeni teşkilat şemasında İstanbul polisinin ayrı bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeni kanunla İstanbul polis müdüriyeti İstanbul valisine, diğer vilayetlerdeki müdüriyetler ise Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bağlanır.[47] Bu karar 1909 ve 1910 yıllarında sayısız

46 Kanun metni için: *Tertib-i Sani Düstur*, cilt 1, s. 410-411.

47 *Levayih*..., 1324-1325 [1908-1909], s. 225.

tartışma doğurur. Bir yanda, Lutfi Fikri Bey gibi mebuslar, vali ve Emniyet-i Umumiye müdürü arasında olası bir gerginlik riskinin altını çizer. Lutfi Fikri'ye göre 1909 yılında İstanbul valisi Şerif Paşa'nın istifa etmesinin nedeni, Emniyet-i Umumiye müdürü Galib Bey ile polisin öncelikleri konusunda yaşadığı anlaşmazlıktır.[48] İstanbul'un ayrıcalıklı statüsü farklı makamların yetki alanları konusunda da tartışmalar yaratır. Örnek olarak 1910 yılındaki bütçe oylaması tartışmalarında mebuslar hükümete İstanbul polis müdüriyetinin yetki alanını sorarlar: Müdüriyetin yetki alanı İstanbul ile mi sınırlıdır yoksa imparatorluğun genelini mi kapsamaktadır? İstanbul polis müdüriyetinin kime bağlı olacağı da sorgulanan bir diğer konudur: İlgili merci vali midir yoksa Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti mi?[49] Bakıldığında 1909-1913 yıllarına başkent polisinin denetimini ele geçirmek isteyen üç kurumun nüfuz yarışı damgasını vurmuştur: Vilayet, Şehremaneti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti.[50]

Teşkilat içerisinde İstanbul polisinin sahip olduğu farklı yer, en somut olarak bütçede kendini göstermektedir. Temmuz 1909 kanununda tüm imparatorluktan sorumlu Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne 1.623.000 kuruşluk bir bütçe ayrılırken, tek başına İstanbul Polis İdaresi için bunun neredeyse on katı oranında bir bütçe (15.923.550 kuruş) öngörülmüştür.[51] 1910 yılında başkentteki polis memuru sayısı 2.340 iken, Aydın vilayetinde bu rakam 355, Selânik'te 348, Beyrut'ta ise yalnızca 138'dir.[52] Kaynakların bu şekilde başkentte yoğunlaştırıl-

48 MMZC 1/2 6, s. 460-461, 7 Haziran 1326 [20 Haziran 1910].

49 *A.g.e.*, s. 458. Bkz. Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 196-198.

50 Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 494. 4 Haziran 1911'de (22 Mayıs 1327) Temmuz 1909 kanunundaki teşkilat yapısına bir değişiklik getirilir ve doğrudan Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurulur. Alınan bu karar, liberal bir muhalefetin belirdiği bir ortamda, İttihatçıların polis teşkilatı üzerinde doğrudan denetim kurma isteğine işaret eder. Ferdan Ergut'a göre 1911 yılı, polis teşkilatının siyasallaşması ve İttihatçı iktidara bağlanması açısından bir dönüm noktasıdır. Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 202-203.

51 *Levayih...*, 1324-1324 [1908-1909], s. 225.

52 MMZC 1/2 6, s. 625, 14 Haziran 1326 [27 Haziran 1910]. Sayıları Halep mebusu Mehmet Bahaettin Bey vermiştir.

masının, Dahiliye Nazırı Halil Bey'in de 1911 yılında diğer mebusların önünde dile getirdiği gibi, her şeyden evvel siyasi bir açıklaması vardır:

> Vilayetlerin asayişi meselesi bir dereceye kadar mahallidir; fakat İstanbul asayişi meselesi, umûm memleketin asayişi meselesidir.[53]

Başkent ve ülkenin geri kalanı arasında kaynakların bu şekilde oransız dağılımı, kendi vilayetlerindeki memur eksikliğinden yakınan kimi mebusların tepkisine yol açmıştır.[54] 1910 Haziran'ında Aydın mebusu İsmail Sıdkı Bey, Aydın ile başkenti polis memuru sayısı açısından kıyaslar ve İstanbul'da 200 vatandaşa 1 polis düşerken, bu rakamın Aydın'da 4.000 olduğunu belirtir.[55] Bununla birlikte ister taşrayı temsil etsin ister başkenti, vekillerin çoğunluğu İstanbul'un istisnai bir statüsü bulunmasının meşru olduğunu savunmaktadır. Demek ki İttihat ve Terakki'nin hedeflediği merkeziyetçileşme ilk sırada, rejimin en hassas noktası olduğu gibi, kolluk kuvvetlerinin en rahat yerleştirilebildiği alan da olan merkeze yönelmiştir.

Ağustos 1909 kanunu yalnızca başkente özel bir statü sağlamakla kalmaz; kanunun 4. maddesi Zaptiye Nezareti'nin feshedildiğini ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulduğunu ilan eder. Bir sonraki maddede ise, 1907 nizamnamesinin belirlediği kuralların yeni bir düzenleme getirilene dek yürürlükte kalacağı belirtilir.[56] Kanunda ayrıca polis teşkilatı için yeni kurumsal ilkeler getirilir ve Dahiliye Nezareti'ne bağlanan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti dört bölüme ayrılır:

- Emniyet şubesi;
- Me'mûrin ve levazım şubesi;
- Muhasebe şubesi;
- Tahrirat şubesi.

53 MMZC 1/3 3, s. 449-450.

54 MMZC 1/3 7, 17 Mayıs 1327 [30 Mayıs 1911], s. 353.

55 MMZC ½ 6, 7 Haziran 1326 [20 Haziran 1910]: "İstanbul'a 200 kişiye bir polis isabet ettiği halde, bizim vilayette 4.000 kişiye bir polis isabet ettirilmiştir". Başkent için verilen rakam şüphesiz olduğundan daha yüksek söylenmiştir.

56 *Tertib-i Sani Düstur*, cilt 1, s. 410-411.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulması yalnızca Abdülhamid döneminden kopulduğuna işaret etmez. Aynı zamanda polis teşkilatının Hareket Ordusu subaylarının kontrolüne geçtiği anlamına da gelir. 1908-1911 yıllarında mecliste polis konusunda gerçekleşen tartışmalar, teşkilatta yapılan reformların muğlaklığını net bir şekilde ortaya koyar. Zira İttihatçılar iç güvenlikte polisin rolünü (ordunun aleyhine) artırmaya çalışırken, teşkilata hayli militarist bir nitelik kazandırmıştır.

Polis teşkilatının güçlendirilmesi talebi ilk kez, 1908'de görevine başlayan ilk meclis döneminde dile getirilir. Birçok mebus, bazı vilayetlerde, bilhassa da Rumeli'de rastlanılan soygun vakaları ve siyasi karışıklıklar karşısında askerin yetersiz kaldığını ifade eder. Serfice mebusu Yorgi Boşo Efendi iyi eğitimli polis ve jandarma kuvvetleri gönderilmesini tercih ettiğini net bir şekilde söyler:

> Makedonya meselesi için de "Makedonya'ya asker göndereceğim" demek, eski doktorlar gibi her hastalığa sulfato olmaz ki. Hep asker göndermekle iş bitmez [...]. Jandarma lâzım, polis lâzım, jandarmalara, polislere biraz mezuniyet verilsin, iş görülsün, biraz takviye edilsin de herkes sokağa çıksın.[57]

Ordu yerine polisin tercih edilmesi, yeni rejimin Avrupa'ya benzeme arzusuyla da bağlantılıdır. Mebuslar polis kelimesinin etimolojisiyle bir koşutluk kurmasalar da, iç asayiş görevlerinde askerin yerini polis ve jandarmanın ordunun yerini alması fikri, bazı mebuslar tarafından medeniyet kavramıyla ilişkilendirilmiş; bu mebuslar yeni rejimin, Avrupa alanına aidiyetini açıkça göstermek için bu tarz bir denetim sistemi uygulaması gerektiğini savunmuştur.[58] Daha geniş anlamda da, iktidarın arzu ettiği bürokratik rasyonelleşmenin bir veçhesi söz konusudur.

İlk Emniyet-i Umumiye müdürü olan Hareket Ordusu subaylarından Galib Bey, görevini 1909 Ağustos'undan 1911 Ha-

57 MMZC 1/1 1, s. 543, 27 Kânûn-ı sânî 1324 [8 Şubat 1909].

58 Ergut, *a.g.e.*, s. 219.

ziran'ına kadar sürdürür. Kuruma atanan isimler genelde eski askerlerden seçilirken, hem benimsenen teşkilat şemasında hem de kullanılan yöntemlerde askerî modelden ziyadesiyle ilham alınmıştır. Polis de tıpkı ordu gibi, fakat ayrı bir kurum olarak, rejimin meşruiyetinin temellerinden biri haline gelmektedir.

Meşrulaştırma

Demek ki polis reformu rejimin, asayişi sağlamakla görevli kurumlardan biri üzerinde nüfuz kurmasını sağlamış, siyasi bir karışıklık halinde ise ağırlığı olan bir destek temin etmiştir. Aynı zamanda, halkı denetleme ve asayişsizliklerin önünü alma konusunda daha etkin bir araç sunmuştur. Bununla birlikte yalnızca otoritenin kuvvetlendirilmesi üzerinden okuma yapmak, indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Polis teşkilatının reforma tâbi tutulması, aynı zamanda yeni rejimin meşrulaştırılması sürecinin de tartışılmaz bir öğesidir.

Polisin saygınlığının geri kazandırılması girişiminin birden fazla yönü vardır. Bunlardan ilki ve en bilineni, asayişin sağlanmasına müdahil olan devlet dışı aktörlerin (özellikle de cemaat ileri gelenlerinin) meşruiyetini ortadan kaldırmak veya onları polis teşkilatına eklemlemek (bekçiler örneğindeki gibi) olmuştur.[59]

Polise iade-i itibarın ikinci yönü ise işe alım sisteminin iyileştirilmesi, çalışanların eğitim görmesi ve suç işleyen memurların işine son verilmesine yönelik çabalardır. Polis okullarının çoğalması (1907'de Selânik'te, 1909'da İstanbul'da, 1910'da Beyrut'ta), yetkili makamların işe alım sistemini düzeltme isteğinin bir göstergesidir.[60] Bu kurumlarda verilen fiziksel ve teknik eğitimin yanında, polis memurlarının asla suçlanamayacak bir tutum ve davranışla halkın saygısını kazanmalarını sağlayacak hukuki ve pratik bir eğitim de sunulur. İstanbul polis oku-

59 Bu konuya kitabın üçüncü kısmında geri dönecceğiz.

60 Eyüp Şahin, *1907'den 2000'e Polis Okulları*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2001.

lunun ilk müdürü olarak atanan Hareket Ordusu subayı Ahmed Bey'in ilk icraatının, Fransızlara nazaran daha uzlaşmaya dayalı yöntemler kullanmalarıyla tanınan İngiliz polisinin eğitim sistemini gözlemlemek adına İngiltere'ye gitmek olmasının sembolik bir yanı da vardır.[61]

Buna koşut olarak, polis memurlarına yönelik kitaplar da çoğalır. Polis okullarının açılmasının ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nda polisler için hazırlanan eğitici metinlerin sayısı hızla artmıştır. Bildiğimiz kadarıyla 1910-1913 yılları arasında bu tarzda beş kitap basılmıştır; fakat bu sayı tüm yayınları kapsamıyor olabilir. Söz konusu kitapların başlıkları, pedagojik amaçlarını açıkça ortaya koymaktadır: *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye* (1910), *Polis ve Jandarmalara Mahsûs Rehber* (1911), *Polis Rehberi: Memurin-i Zâbıta için ma'lûmat-ı müfideyi câmidir* (1912-1913), *İstanbul polis mektebinde takrir olunan kavanin ve tatbikat* (1913), *Polis Dersleri* (1913).[62]

Öte yandan, arşivlerde, 1908-1909 yıllarından itibaren görev başında fuhuş, sarhoşluk veya orantısız silah kullanımı gibi nedenlerle suçüstü yakalanan polis memurlarına karşı müeyyidelerin daha katı bir biçimde uygulanması yönünde talimatlar içeren birçok belgeye rastlanılmaktadır. Örnek olarak 1909 Ağustos'unda Dahiliye Nezareti'nin bir yazısında, "gece gündüz içmekle" ve "kendini kumara kaptırmakla" suçlanan bir başkent polis memurunun ve komiserinin "anayasal açıdan millet adına vazifelerini sürdürmelerinin imkânı olmadığı" gerekçesiyle azledildikleri ilan edilir.[63] Polis kuvvetlerinin yoldan çıkmış davranışlarının kınandığı zabıtlar II. Abdülhamid döneminde de sa-

---

61 *A.g.e.*

62 İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, Dersaadet [İstanbul], 1326 [1910]; Hüseyin Hakkı, *Polis ve Jandarmalara Mahsûs Rehber*, Dersaadet, 1327 [1911]; Ahmet Faik, *Polis Rehberi: Memurin-i Zâbıta için ma'lûmat-ı müfideyi câmidir*, Dersaadet, 1328 [1912-13]; Zeki, *İstanbul polis mektebinde takrir olunan kavanin ve tatbikat*, Dersaadet, 1329 [1913]; Hasan Niyazi, *Polis Dersleri*, Dersaadet, 1329 [1913]. Tüm bu eserler Ankara'da Milli Kütüphane'de korunmaktadır.

63 BOA, DH. MUI, 2-2/13, 18 Ağustos 1325 [31 Ağustos 1909].

yıca hayli fazladır; fakat görevlerini yerine getirirken kusur işleyen polis memurlarına yalnızca ceza vermekle kalınmayıp bu cezanın ayrıca ilan edilmesi İkinci Meşrutiyet dönemine özgüdür. 1911 yılından itibaren meslek dergisi *Polis*, her yeni sayısında cezalandırılan polis memurlarının isimlerinin, kabahatlerinin ve maaş kesintisinden teşkilatla ilişiğin tamamen kesilmesine dek aldıkları cezaların listesini yayımlamaya başlar.[64]

Bir yandan böylesi bir mimleme yöntemi izlenirken, diğer yandan da örnek memurların sergiledikleri cesaret ve topluma verdikleri hizmet nedeniyle yüceltildiklerini görürüz. Bu duruma örnek olarak *Polis Mecmuası* isimli dergi, sayfalarında mesleğinin icrasında öne çıkan polis memurlarının tam takım üniformalı fotoğraflarına geniş bir yer ayırır; fotoğrafların altında ise memurların yiğitlikleri kısaca anlatılır.

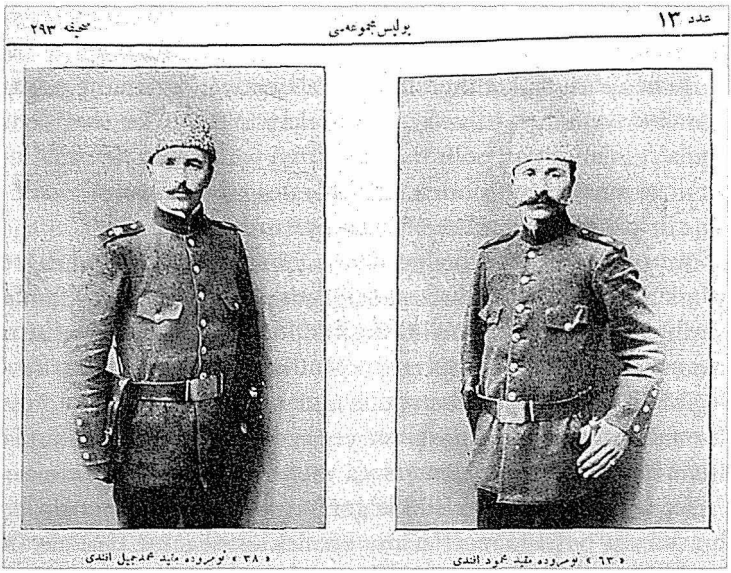
Seçilen memurlar genellikle görev sırasında yaralananlardır; bu durum polis memurlarının mesleklerine sınır tanımayan bağlılıklarının bir işareti olarak sunulur. "Şehit" polis memurlarının siyah çerçeveli fotoğraflarına da yine ilk kez *Polis Mecmuası*'nda yer verilir.

Örnek bir polis memurunun erdemleri yalnızca yiğitlikle sınırlı değildir. "Namus" kavramı da yeni polis etiğinin merkezinde yer almaktadır. Abdülhamid rejiminin saygınlığını yitirmiş polis figürünün aksine, yeni rejimin polisi sorumluluklarının farkında, ödev bilincine sahip, dürüst ve erdemli bir memur olarak sunulur. Polis kitaplarının giriş veya sonuç bölümlerinde birinci ağızdan kaleme alınan tanıklıklarda, eski rejimin keyfîliği ve zorbalığından uzaklaşıldığının gösterilmesi adına, lirik bir tınıya sahip mesleğe bağlılık açıklamaları göze çarpar. Bu ifadelerde sürekli tekrarlanan öğe, polis teşkilatının bir parçası olmaktan duyulan gururdur ve bunun en iyi örneklerinden biri de Nazif Bey'in 1909 Eylül'ünde kaleme aldığı, İbrahim Feridun'un kitabının ekinde yer verilen yazıdır.[65]

Polis kitapları ve dergileri, polis memurlarının topluma sundukları günlük hizmetlerin de altını çizerler. Polislik mesleği-

64 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 241.

65 Bu yazıdan bir alıntıyı s. 240-241'de çerçeve içinde sunuyoruz.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti polis memurları. Polis Mecmuası, *sayı: 1, 15 Kânûn-ı sânî 1329 [28 Ocak 1914], s. 2.*

nin insani boyutuna, özellikle İbrahim Feridun'un kitabında rastlamak mümkündür. Yazar polise, mahalle bekçilerininkine yakın bir rol atfeder ve şöyle der:

> Karanlık gecelerin korkunç dakikalarında hastasına doktor aramak, ilaç tedarik etmek yahut ihtiyacat-i mübremesinden birini tedarik eylemek için sokaklara çıkan kadın, erkek, genç, ihtiyar bütün efrad-ı millet her yerde polis devriyelerine tesadüf edeceklerini ümit ederek kemal-i cesaretle yollarına devam ederler.

Ve ekler:

> Ebeveynlerini, hanelerini kaybeden çocuklar hakkında son derece mülayimane ve nevazişkârane davranılmalı, bunlara şeker gibi yemiş gibi şeyler verilerek yahut çay şurup gibi meşrubat içirilerek sükûnetleri iade, teessürleri izale edilmeli ve bu esnada pederlerinin isimleri, hanelerinin nerede olduğu ve

> ne suretle kayboldukları mümkün mertebe öğrenilip kendilerinin ebeveynleri nezdine gönderilmesi çaresi bulunmalı.[66]

Yaptığımız alıntılarda karşımıza çıkan babacan polis figürü, mesleğin daha uzlaşmacı bir yaklaşımla icra edilmesine çağrı olarak kabul edilebilir. Toplumun ihtiyaçlarının dikkate alınması, eski rejimin keyfîliğiyle bağını koparmaya çalışan İkinci Meşrutiyet'in başındaki hâkim ideoloji kapsamındadır. Öte yandan bu yaklaşım, yeni rejimin meşruiyetini güçlendirmek için kullanılan araçlardan da biridir. Halkla her gün temas halinde olan polis memurları, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve toplum arasında aracı rolünü üstlenir. Halkla doğrudan ve uyumlu ilişkiler kurulması, rejimin egemenliğini kuvvetlendiren bir öğedir. Bu konuda İbrahim Feridun yine hayli açık bir formül ortaya koyar:

> Hükümetle ahali arasındaki irtibatın samimiyetini muhafaza edecek, ahalinin hükümete karşı beslediği hürmet ve itimadı tezyide veya bunları tenkis ve imhaya sebebiyet verebilecek memurîn-i hükümetin en mühim kısmını zabıta memurları teşkil eder.[67]

Böylesi tedbirlerin ne derece etkili olduğunu bilmek güç olsa da, bunların polislik mesleği anlayışında bir değişikliğe işaret ettiklerini belirtmek gerekir. Mesleki dergiler ve polis okulları için hazırlanan kitaplar, polis teşkilatının iki tür sorumluluğu olduğunun altını çizer: Kanuna karşı sorumluluk ve halka karşı sorumluluk. Bu sıradan bir tanım gibi gözükse de esasında bildiğimiz yönüyle II. Abdülhamid devrinden tam anlamıyla bir kopuşu ifade eder: Polis artık yalnızca devletin çıkarlarının korunması açısından ele alınmamakta, sadece denetim ve baskı üzerinden tanımlanmamaktadır. Temsiller bakımından yaşanan bu kopuşun, Jön Türk devrimi sonrasında polis uygulamalarında derinlemesine bir değişim olduğu sonucuna varmaya asla izin vermediğini ise herhalde belirtmeye bi-

66 İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 54.

67 A.g.e., s. 49.

le gerek yok. Bununla birlikte Jön Türk devrimi, polisin kendisi hakkında toplumun güvenlik meselesindeki talebinin önemini dikkate alan bir söylem geliştirmesinde önemli bir aşama olmuştur. Bu bölümün son kısmında, söz konusu söylem polis otoriteleri tarafından devrimi izleyen yıl tanımlanan önceliklerle karşılaştırılacaktır.

İkinci Meşrutiyet döneminde bir polis memurunun mesleğe bağlılık açıklaması

"Meslektaşlarıma:
Bilmem neden? Ben bu isimden [polis] pek ürktüm. Hâlâ nazar-ı hayalim önünde beliren, yeşil şeritle çevrilmiş uzun mâî redingotlu perişan kılıklı taranmamış kirli bir kafa üzerinde yana mütemayil sufr basılmış, siyah fesli, pos bıyıklı, korkunç suratlı, daima mütecessis nazarlarında bir ziya-yı denaet parlayan, bu dik başlı, merhametsiz mahlûkattan titrerdim.

Polis benim için en zelil ve en hakir ve vasıta-i zulüm ve denaet bir sınıf mahlûkattan ibaret idi. [...] Nasıl anlatayım? Ben polisten korkardım, ürkerdim, titrerdim. [...]

[*Nazif, 1904 yılında bir bardak bira içmiş olması sebebiyle polis tarafından tutuklanmış ve ancak memura rüşvet vererek kendini kurtarmıştır. Kendisi, kurucu bir nitelik atfettiği bu hikâyenin ardından gelen döneme hiç değinmeden, anlatımına doğrudan Jön Türk devriminin ertesinde mesleğe girişiyle devam etmektedir.*]

Bana polis olacaksın! dedikleri vakit titremiştim. Ben biliyordum o eşkıya çetesi dağılmıştı fakat yine düşündüm, muhakeme ettim. Evet! Ben polis oluyordum. Lakin meşrutiyetin mükerrem, muhterem, mübeccel bir heyet-i zabıtasına dahil olacaktım. Bu kirlenmiş, kokmuş lekelenmiş bir unsuru ıslah etmek ve kitle-i zabıtanın bir kısmını efkâr-ı umumiye huzurunda temizlemek benim esas vazifemi teşkil ediyordu ve itminan-ı kalp ile bu vazifeyi kabul ettim ve muhterem arkadaşlarım gibi ben de çalıştım. Fakat bilseniz! Bir tek bira için rüşvet alan o istibdat döküntüleriyle şimdiki bu mübeccel heyet-i zabıta arasında ne müthiş fark var. Evet bilseniz! Şimdi bana po-

lis kelimesi ne kadar munis ve ne kadar tatlı geliyor. Siz de takdir edersiniz ki şimdiki polisler vefadar, vazifekâr, namuskâr, şayan-ı ihtiram birer vücud-u kıymettardır. Ben onları sever ve onlarla geçirdiğim hayatımı takdis ederim.

İşte onun için ben bugün en mütelezziz olduğum ve en ziyade hâhişle çalıştığım şu mesleğin bütün fecayi-i maziyesini, mülevvesat-ı maziyesini unutarak saf ve pak bir sima-i mefharetle vazifesini kucaklayan meslektaşlarıma, heyet-i zabıta-i hazıraya, meşrutiyetin namuslu ve muazzez polislerine bir iki istirhamda bulunmak isterim. Sözlerim samimi bir muhabbet-i meslekiyenin semere-i tabiiyesidir. Sinîn-i güzeştenin elvah-ı siyahı bize medar-ı intibah olmalıdır. Onun için rica ederim! Benim bu sözlerimi unutmayınız!

Evet arkadaşlar! Size olanca samimiyet-i kalbimle söylüyorum: bu meslek mukaddestir. Kanun-u memleketi temsil edecek, her felakete göğüs gerecek, huzur-u ümmeti ve refah-ı milleti takrir ettirecek, ancak polistir. Daima arkadaşlar namuslu olunuz! Namuslu ölmek namussuz yaşamaktan hayırlıdır. Siz her zaman itidalinizi muhafaza ediniz! Hissiyatınıza mağlup olmayınız. Her şeyi görmek, her şeyi işitmek, her şeyi bilmek sizin başlıca vazifenizdir. Fakat bu bildiğiniz, gördüğünüz, işittiğiniz şeyleri namusunuz kadar hıfza mecbursunuz. İfşay-ı raz etmekten çekinmelisiniz.

Katiyen arkadaşlar! Yalan söylemeyiniz. Amirlerinize itaat ve bütün efrad-ı millete hürmet ve muavenet ediniz. Daima mütevazı fakat metin, daima müdakkik ve mütecessis fakat mekin ve munis olunuz! Herkese kendinizi sevdiriniz. Sükûnetten ayrılmayınız. Meşrutiyet için feda-yı canı cana minnet biliniz. Evet muhterem meslektaşlarım! Size yalvarır ve istirham ederek derim ki: daima, daima namuslu olunuz. Çünkü polis; namus-u zabıtayı, namus hükümeti, namus milleti temsil eder.

1 Eylül 1325 [*14 Eylül 1909*], Erenköy.

Yazar: Nazif [*Suriçi İstanbul, Samatya karakolu polis memuru*]."

Kaynak: İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Malısîs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, s. 302-309.

Düzen ve denetim: "Yoldan çıkmış" kesimlerin gözetim altına alınması

Polis yayınlarının dışındaki kaynaklara bakıldığında Jön Türk devrimi sonrasında başkentte kolluk kuvvetlerinin daha uzlaşmacı ve korumacı tavır ve yöntemler benimsediği yönünde bir veriye pek rastlanmamaktadır. Aksine, devrimin ilk haftalarının karışıklığı geçtikten sonra, 1908-1909 yıllarının kanuni düzenlemeleri ve polis zabıtları, II. Abdülhamid döneminde mimlenmiş kesimlerin ve davranışların denetimini ve cezalandırılmasını sistemli bir hale getirme kaygısına tanıklık etmektedir. Yeni rejimin asayiş alanında öne çıkan özelliği, kişi ve malların korunmasından ziyade, toplumun marjinal kesimlerinin giderek artan oranda suçlu sayılması olacaktır.

Ferdan Ergut'un da vurguladığı üzere, başkent polisinin teşkilat şemasında adli kısım hayli sınırlı bir yer tutmaktadır.[68] Polisiye romanların benzersiz bir oranda arttığı İkinci Meşrutiyet döneminde, suçların aydınlatılması polis yetkilileri için bir öncelik gibi gözükmez.[69] Hatta *Polis* dergisinde 1911'de yayımlanan bir yazıda kolluk kuvvetlerinin birincil görevinin idari polislik olduğu ileri sürülür; zira her halükârda bir suç işlendiğinde bu artık polisin değil adaletin alanına girmektedir.[70]

Kısacası polisin görevleri yeniden tanımlanırken, tanımın merkezine geniş anlamıyla toplumsal denetim fikri yerleştirilmiştir. 1909 yılında kabul edilen birçok kanun, toplumu de-

---

68 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 229.

69 Polisiye roman uzmanı Erol Üyepazarcı, bu roman türünün yaptığı atılım açısından İkinci Meşrutiyet döneminin ne kadar önemli olduğunun altını çizer. İlk yerli polisiye dizileri bu dönemde ortaya çıkmıştır; en meşhurlarından biri de Ebüssüreyya Sami'nin 1913 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Amanvermez Avni'nin serüvenleri serisidir. Kahramanımız Beyoğlu polisinin örnek komiserlerinden biridir; Türkçe, Rumca, Ermenice ve Fransızca bilir ve kılık değiştirme konusunda uzmandır. Serinin iki cildi yakın zamanda Erol Üyepazarcı'nın önsözü ve metnin sadeleştirilmiş haliyle yeniden yayımlanmıştır. Ebüssüreyya Sami, *Osmanlı'nın Sherlock Holmes'ü Amanvermez Avni'nin Serüvenleri*, İstanbul, Merkez Kitaplar, 2006.

70 *Polis*, sayı 4, 1911, alıntılayan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 230.

netim altına alma arzusunun giderek arttığını kanıtlar niteliktedir. Dilenci ve serseriler, yeni iktidarın hedeflerinin başında gelir. Yetersiz görülen 1890 nizamnamesinin yerini 9 Haziran 1909 tarihinde kabul edilen "Serseri ve mazanne-i sü' olan eşhâs hakkında kanun" alır.[71] Hararetli meclis tartışmalarına konu olan yeni kanun, birçok yönüyle 1890 nizamnamesinden ayrılır; özellikle birinci ve dördüncü maddeleri polisin serseriler üzerinde kurduğu baskıya yeni bir çerçeve çizer ve serseriliğin tanımı öncelikle işsizlik üzerinden yapılır:

> Madde 1: Hiçbir vâsıta-i mâişeti bulunmadığı ve çalışmaya kudreti olduğu halde, lâ akal iki aydan beri bir güna kâr-u kesb veya sanatla meşgul olmayan ve bu müddet zarfında iş bulmak için teşebbüsât-ı lâzımede bulunduğunu dahi ispat edemeyip, şurada burada dolaşan kimselere serseri ıtlak olunur. Çalışmaya muktedir iken tes'eli vesile-i mâişet ittihaz edenler dahi serseri addolunur.
>
> Madde 4: Bilmuhakeme serseriliği sâbit olan şahısın umûr-ı nâfia veya belediyede veyâhûd müessesat-ı umûmiyenin birinde iki mâhdan dört mâhe kadar istihdâmına ve bu sûretin icrâsına lede'l-ibtidâr imkânsızlığı görüldüğü takdirde memleketine veya iş bulması mümkün olan bir mahall-i münasibe sevk ve i'zâmına birlikte karar verilecektir. İşbu karar kâbil-i istinaf ve temyiz olmayıp derhâl icrâ olunacaktır.

Başkentte yaşayan alt sınıfların büyük kısmının bu tanım kapsamına girebileceği ve dolayısıyla suçlu olarak kabul edileceği gerekçesiyle, serseriliğe getirilen bu geniş tanım bir kısım mebus tarafından eleştirilir.[72] Kanunun isminde göze çarpan "mazanne-i sü olan eşhâs" yani potansiyel suçlu kavramı, esasında kanunun ruhunun bir yansıması gibidir. Yukarıda alıntıladığımız dördüncü maddede polisin serserileri uyarmaksı-

71 Kanun metni için bkz. *Düstur, II. Tertip*, cilt 1, s. 170. Nadir Özbek, yakın tarihli bir makalesinde 1909 kanununun doğuşunu ve başkent ile vilayetlerde uygulanışını ele alır. Bkz. Nadir Özbek, "'Beggars' and 'Vagrants' in State Policy and Public Discourse During the Late Ottoman Empire: 1876-1914", *Middle Eastern Studies*, cilt 45, sayı 5, 2009, s. 783-801.

72 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 95-96.

zın tutuklayabileceği belirtilir. Polis, bir serseriye iş bulabilecek durumda değilse, onu başka bir istihdam bölgesine veya memleketine gönderme hakkına (sevk ve izâm) sahiptir. Polise tanınan bu sürme hakkı, ilgili serseriler için hiçbir itiraz yolu öngörülmemiş olması nedeniyle önemlidir. Bu kategorilere yönelik sert tutumun bir diğer kanıtı da öngörülen cezalar arasında bir bedensel cezalandırmanın (değnekleme) da yer almasıdır (madde 19); halbuki 1858 Ceza Kanunu'nda bu türden cezalar kaldırılmıştı.[73] Şimdi ise öngörülen cezalar suç niteliği taşıyan fiillerle değil, serserilik veya dilencilik gibi bir hal ile ilişkilendirilmektedir. Bu kesimlerin suçlulaştırılması, tembelliğin ahlâk dışılığı ve çalışmanın hem toplumsal hem de ahlâkî bir yükümlülük olduğu kabulü üzerinden gerekçelendirilmektedir.

1909 yazından itibaren sayısız polis zaptında söz konusu kanunun uygulamalarının izlerine rastlanır. En sık başvurulan yöntem kişilerin başka şehirlere sürülmesidir; orada ilgili belediyeler onlara bir iş tahsis etmekle yükümlüdür. Gönderilen yerler çok çeşitlidir ve her zaman kişinin kendi memleketi olmak durumunda değildir. Uygulamalara bakıldığında Hüseyin isimli Varnalı bir kişinin İstanbul'dan Bursa'ya gönderildiği, Daniş isminde İstanbullu bir kimsenin de Yenişehir'e yollandığı görülebilmektedir.[74] Sürgün kararını 24 saat içerisinde onaylaması gereken başkent mahkemeleri ise genelde polisin önerileri doğrultusunda karar verir.[75] Bu noktada, eski rejimin aksine Jön Türk devrimini izleyen yıllarda yürütülen denetim politikalarında Ermeni tebaanın bilhassa hedef alınmış

---

73 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 254-255.

74 BOA, DH.EUM.THR 3/25, 26.Ş.1327 (H) [12 Eylül 1909] ve DH.EUM.THR 3/59, 30.Ş.1327 (H) [16 Eylül 1909].

75 Bu mahkemelerin aldıkları kararların neredeyse tamamı şehirden sürme yönündedir. Kuvvetle muhtemel, dilenci ve serseriler marjinallik ve olanaksızlıkları nedeniyle çoğu zaman suçlamalara karşı etkili bir savunma yapamamış ve sürülme cezasına itiraz için hukuki kanalları kullanamamıştır. Bu dönemde Beyoğlu Bidayet Mahkemesi birinci ceza dairesi, şehirden sürme kararlarının en sık alındığı mercilerin başında gelir. Ahmed isminde bir "serseri"nin Eskişehir'e gönderilmesi hakkında bkz. BOA, DH.EUM.THR 3/30, 26.Ş.1327 (H) [12 Eylül 1909]; Yorgi ve Yusuf isminde iki "serseri"nin Samsun ve Tokat'a gönderilmesi hakkında bkz. DH.EUM.THR 7/40 24.N.1327 (H) [9 Ekim 1909].

gibi gözükmediğini belirtmekte fayda var. Belgelerin çoğunluğunda bahsi geçenler, Anadolu ve Balkanlar'ın farklı vilayetlerinde doğmuş Müslüman tebaadan kişilerdir.

Dilenci ve serseriler meselesi, başkentte işçi kesiminin denetimiyle doğrudan alâkalıdır. 1909 kanununda bahsi geçen iki aydır çalışmıyor olma koşulu, işsizlik ile serserilik ve dilencilik arasında hayli muğlak bir sınır çizer. Alt sınıflarda mevsimlik ve istikrarsız işçilik çok rastlanılan bir durumdur ve 1909 kanununun getirdiği çalışma mecburiyeti şehirden sürülmeyi gerektiren suçların kapsamını dilencileri de aşacak geniş bir alana yaymıştır.[76] İşçi sınıfının denetimi meselesi, 1908 Ekim'inde, yani söz konusu kanun daha çıkarılmadan önce meclisin karara bağladığı ilk konulardan biri olmuş; grev ve dernekleri konu alan "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanün-ı Muvakkat" kabul edilmiştir.[77] Üzerinden bir yıl geçmeden, 9 Ağustos 1909'da Tatil-i Eşgal, yani grev kanunu çıkarılmıştır. İşçiler için fazlasıyla elverişsiz bir içeriğe sahip olan yeni grev kanunu, kamu yararına çalışan ("umûma müteallik hidemât ifâ eden") kuruluşlarda sendikalaşmayı yasaklarken, diğer kuruluşlar bağlamında da dernek kurma ve grev hakkını sınırlandırır. Kanunda ayrıca grev yapmayanların çalışma hakkına sahip olduğu ifade edilerek, polisin toplumsal hareketlere müdahalesinin önü açılır.[78]

Burada artık konunun yalnızca asayiş sorunu olmadığı aşikârdır. Başkentin müdafaasının kanunun merkezinde yer almasını, Zafer Toprak'ın Jön Türk dönemi bağlamında önemini vurguladığı "milli iktisat" projesinin bir cephesi olarak yorumlamak mümkündür.[79] Bu dönemde polis, potansiyel işçi muhalefeti karşısında iktisadi çıkarların korunmasının bir aracı olarak ortaya çıkar. Uygulamada bu görev, işçi hareketlerinin gözetim altında tutulması ve grevlerin bastırılması ile ifa-

76 Başkentte işçilerin istihdam eksikliği hakkında bkz. Florian Riedler, *a.g.e.*

77 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 265-267.

78 M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, s. 29-109.

79 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

desini bulur. İşçilerin grevden iki ya da üç gün evvel grev yerini ve tarihini bildirmek zorunda olduklarını hatırlatan bir polis zaptı bu durumun bir örneğidir.[80] Yasadışı bir grev yapıldığında polis müdahale etme, grevcileri dağıtma ve grevin elebaşlarını tutuklama hakkına sahiptir. Başkentte ve vilayetlerde, özellikle de Selânik'te sıklıkla polis müdahalelerinin görülmesi, hem polis yetkililerinin bu meseleyi ne kadar ciddiye aldığının, hem de toplumsal kaynaşmayı bastırmakta yetersiz kaldıklarının göstergesidir.[81] Serserilerle ve grevle ilgili olarak çıkarılan kanunlar ve bu kanunların polis uygulamalarına yansıması neticesinde, ister işsiz marjinal kesimler ister örgütlü proletarya söz konusu olsun, alt sınıflar üzerinde daha sıkı bir denetim uygulanmaya başlamıştır.[82]

Basın başkentte güvenlik sorununun ve suç oranlarının arttığından devamlı yakınırken, yasa koyucuların asayişin sağlanmasına dair ilk adımı, toplumun en alt tabakalarını denetim altına almak olmuştur. Abdülhamid döneminde de rastlanılan, işsizliğin ve toplumsal muhalefetin ahlâkî ve iktisadi gerekçelerle suç sayılması, yeni rejimin de önceliklerinden biri olmuş, bu amaç doğrultusunda hedef alınan kesimlerin üzerindeki polis gözetimi giderek artmıştır. Yine de hayli baskıcı gözüken bu tabloda iki küçük düzeltme yapmak gerekir. Birincisi, polisin faaliyetlerinin doğrudan toplumun alt tabakalarına odaklanmasının nedeni mevcut sosyopolitik koşullardır. 1908 devrimi ve onu izleyen ciddi toplumsal hareketler kent toplumunun seferberlik gücünü göstermiştir; bu nedenle yeni iktidar, toplumsal ve iktisadi düzeni tehdit etme potansiyeli taşıyan tüm davranışların denetlenmesini temel bir gereklilik addetmektedir. Mec-

80 BOA, ZB 329/66, 16 Kānūn-ı evvel 1324 [29 Aralık 1908].

81 Selânik, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908'de ilk sosyalist partinin, Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kurulduğu şehirdir. 1908-1909 yıllarında Selânik'teki toplumsal hareketleri konu eden polis raporları, İstanbul'la alâkalı olanlardan sayıca fazladır; bu durum Selânik'in işçi örgütlenmesi açısından ileride olduğunun bir işareti olarak yorumlanabilir. Bkz. Paul Dumont, "Une organisation socialiste ottomane: la Fédération ouvrière de Salonique (1908-1912)", *Études Balkaniques*, 1975, sayı 1, s. 76-88.

82 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 98.

lis tartışmalarında başkent üzerinde ısrarla durulmasının nedeni, imparatorluğun siyasi merkezinde patlayabilecek herhangi bir toplumsal hareketin, rejimin istikrarını bozma tehlikesi taşımasıdır. 13 Nisan 1909 (31 Mart) ayaklanmasından sonraki tartışmalara bakıldığında, halk kitlelerinin gerici ve yıkıcı güçlerin amaçlarına alet edilebileceği korkusu kendini açıkça göstermekte; dönemin polis yayınlarında da sıklıkla ele alınacak bir temaya dönüşmektedir. Giderek artan bir denetim ile ifadesini bulan bu kitle korkusu aynı zamanda, kitlelerin artık kentsel alanda o güne dek görülmemiş bir rol oynamaya başladıklarını da düşündürmektedir.[83]

Baskıcı tabloda yapılması gereken ikinci küçük düzeltme ise dönemlendirmeye dairdir. 1909 yılına, meşruti rejimin liberal yorumu ile İttihatçıların çoğunluğu tarafından savunulan merkeziyetçi yorumu arasındaki şiddetli gerilimler damgasını vurmuştur. Bununla birlikte, mebusların büyük çoğunluğu vatandaşların özgürlüklerini sıkı sıkıya savunmakta ve bunu yeni rejimin en değerli kazanımı addetmektedir. Bu nedenle asayiş açısından özellikle hassas bir konu olarak kabul edilen toplantı özgürlüğü, 9 Haziran 1909 tarihli kanun çıkarılana dek aylar boyunca tartışılmıştır.[84] Zamanına göre hayli liberal kalan bu kanun, gündüzleri ve açık havada yapılan toplantılara müsaade etmiştir; tek koşul, önceden polisten müsaade alınmasıdır. Polis bu taleplere yirmi dört saat içinde yanıt vermekle yükümlüdür. Kapalı alanlarda yapılacak toplantılar için de önceden polisin iznini almak şartı mevcuttur ve gece yapılması açısından bir yasak söz konusu değildir.[85] II. Abdülhamid rejimi-

83 İkinci Meşrutiyet dönemi bağlamında toplumsal seferberlik kavramı hakkında, Doğan Çetinkaya'nın 1908 boykotu hakkında yazdığı, daha önce de atıf yaptığımız kitaba ve aynı yazarın, 1908-1909 yıllarında İstanbulluların seferberliklerinin çeşitliliğine (grevler, öğrenci protestoları, deniz hatlarının güvenirliğinin azalması ve fiyatlarının pahalılığı nedeniyle vapur biletlerine para ödemeye yapılan itirazlar gibi) işaret eden yazısına başvurmak mümkündür. Doğan Çetinkaya, "1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik", Ferdan Ergut (der.), *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2010, s. 13-27.

84 *İctimâat-ı Umûmiye Kanûnu*, 9 Haziran 1909. Karş. *Levayih...*, 1324-1325, s. 101-102.

85 Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 277.

nin özelliklerinden biri olan ve İstanbul polisinin gözünde her türden insan topluluğunu şüpheli kılan komplo saplantısı, yeni dönemde yerini her türlü toplantıya geniş bir hareket sahası açan yasal bir çerçeveye bırakmıştır. Söz konusu kanun üzerinde 1912 yılında yapılan baskıcı nitelikteki değişiklikler ise, rejimin Balkan savaşlarının getirdiği koşullar bağlamında otoriter bir yöne kaydığının göstergesidir.[86] Bahsi geçen kanunların polisin gündelik hayattaki uygulamaları üzerindeki etkisini değerlendirmek güçse de, asayiş sorununun idaresinin iktidara oynayan ana siyasi eğilimler arasındaki güç dengesinden ayrı değerlendirilemeyeceğini söylemek mümkündür.

Polis teşkilatının denetiminin ele geçirilmesi, yeni rejimin temelleri açısından hayati bir süreçtir, otoriteler de bunu böyle ifade etmişlerdir. Fakat hem meselenin karmaşıklığı hem de yapılacak reform bağlamında sunulan fikir ve bakış açılarının çeşitliliği nedeniyle, süreç uzun yıllara yayılmış ve bu yavaşlık mebusların olduğu kadar dönemin gözlemcilerinin de tepkisini çekmiştir. 1908-1909 yılları bu açıdan dikkat çekicidir; personelde tensikat vardır, fakat uygulaması devrim sonrası siyasi gelişmelere göre şekillenmiştir. Nitekim birinci büyük tensikat dalgası devrimin hemen sonrasında, ikinci dalga ise 31 Mart Vakası'nın ardından yaşanmıştır. Teşkilat reformu ise meclis tartışmalarında ve basında aciliyeti sürekli dile getirilen bir konu olmuş, fakat 1909 yazına dek bu yönde belirgin bir adım atılmamıştır. Polis reformunun hedefleri açıktır. Bir yandan rejimin otoritesinin ve istikrarının sağlanması; halkın gözündeki meşruiyetinin güçlendirilmesi söz konusudur. Diğer yandan ise polis, kent toplumundaki alt tabakalar nezdinde öncelikli denetim aracı olarak tanımlanmaktadır. Devrim sonrası halk kitlelerinin kazandığı seferberlik gücü karşısında, 1909 itibariyle bir denetim ve baskı aygıtının oluşturulması, söz konusu kesimlerin suçlulaştırılması bağlamında yeni bir sayfa açıldığını gösterir.

---

86 1912 değişiklikleri, ilgili makamlara ülkenin "emniyet ve âsâyişini muhâfazaten" bir açık hava toplantısını yasaklayabilme hakkı tanımıştır. Bkz. Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 279.

Diğer taraftan 1908-1909 döneminde, belirlenen amaçlara ulaşmanın en doğru yolu ve imparatorluk ile başkentin dokusuna en uygun polis modeli hakkında hararetli tartışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda II. Abdülhamid döneminde bürokrasinin ve sarayın aklını kurcalamış bir soru, İkinci Meşrutiyet'in başlarında yeniden gün ışığına çıkar: İstanbul'un güvenlik ve denetim yönünden ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir polis teşkilatının kurulması adına, çağın Avrupa dinamikleriyle nasıl bütünleşilmelidir?

6

Polis Teşkilatı Örnekleri: İstanbul'a Nasıl Bir Polis Lazım?

Osmanlı polis teşkilatı üzerindeki yabancı etkiler meselesi, bir yanda Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarını konu alan tarihyazımı, diğer yanda ise Avrupa'daki polis teşkilatlarını ele alan araştırmalar üzerinden yürüyen iki esaslı tarihsel tartışma ekseniyle kesişmektedir.[1]

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinde yabancı devletlerin payının olup olmadığı, burada yer ayıramayacağımız kadar yoğun tartışmalara konu olmuştur. Fakat denilebilir ki Tanzimat dönemini basit bir Batılılaşma hareketine indirgeyen bakış açısının ömrü uzun zaman önce dolmuştur. Günümüz tarihyazımı işin çok uzun süre göz ardı edilmiş bir yönünü ele almakta ve modernleşmenin iç dinamiklerini öne çıkarmaktadır. Yapılan çalışmalarda, önceki dönemlerle devamlılıklar, Osmanlı modelinin özgünlüğü ve yerel aktörlerin rolü vurgulanırken, dış etkilere daha az önem verilmektedir.[2] Amacımız, bu yeni

1 Bu bölümün, konuyu Osmanlı İmparatorluğu ölçeğinde ele alan daha ufak çaplı bir versiyonu için bkz. "Modalités et enjeux de la circulation des savoirs policiers: un modèle français pour la police ottomane?", *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, 19, 2008, s. 11-27. Derginin, polis meslek bilgisinin dolaşımını konu alan bu özel sayısını yöneten Vincent Denis'ye ve çalışmamı sağlamlaştıran anonim hâkimlere teşekkür etmek isterim.

2 Örneğin belediye teşkilatının modernleşmesi hakkında bkz. Nora Lafi (der.), *Municipalités méditerranéennes*.

tarihyazım anlayışının katkılarını yok saymak değildir. Güncel araştırmaların, henüz keşfedilmemiş veya çok az değinilmiş kaynaklara başvurarak Osmanlı İmparatorluğu'na oryantalist bir pencereden bakan tezleri sorgulamakta olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, bu tepkili duruşun bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu ve diğer devletler arasındaki bilgi ve beceri aktarımı önemsenmemektedir.

Yıllar boyunca modernleşme sürecinde dış etkilerin belirleyiciliğine öncelik vermiş bir tarihyazım anlayışının ardından, bugün konu esas itibariyle kültürel ve entelektüel açıdan ele alınmaktadır. Osmanlı idari reformlarına dışarıdan yapılan katkıların türleri ve sınırları incelenirken, mesele etkiden ziyade aktarım bağlamında ele alınmaktadır. Bu bölümdeki yaklaşım da bu aktarımı bir etkileşim olarak ele almaktadır. Burada, söz konusu aktarımların kendisinden ziyade, Osmanlı Devleti açısından gerekçe ve sonuçları yer alacaktır. Bilgi ve becerilerin uluslararası planda aktarımı, hukuki metinlerde pek rastlanmayan meselelerin aydınlatılmasına ve Osmanlı Devleti'nin reform stratejileri üzerinde düşünülmesine vesile olması itibariyle, siyasi ve toplumsal kurum tarihlerinin çok önemli boyutlarından biridir. Bu bağlamda, referans alanı olarak Avrupa'nın seçilmesi hâkim tarihyazımı geleneğinin değil, başvurulan arşiv kayıtlarının, basın belgelerinin ve meclis tutanaklarının bir sonucudur. Bununla birlikte Rusya, Japonya veya Amerika Birleşik Devletleri gibi diğer devletlere de atıflar yapmak mümkündür; hiç şüphe yok ki, bu ülkelerle gerçekleştirilen fakat içeriği çok iyi bilinmeyen alışverişler incelenirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği kurumsal ve kültürel dönüşümlere çok daha fazla ışık tutulmuş olacaktır.[3]

Polis teşkilatı örnekleri konusu, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla dek Avrupa polis tarihini konu alan güncel araştırmaların ana eksenlerinden biridir. Söz konusu tarihyazımının detay-

3 Osmanlı (ve Türk)-Japon siyasi ve kültürel ilişkileri hakkında bkz. Selçuk Esenbel ve Inaba Chiharu (der.), *Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003.

larına girmeksizin, Avrupa'da polis teşkilatlarının ortaya çıkışı ve profesyonelleşmesi hakkında ortaya konan karşılaştırmalı yaklaşımların, başta Fransa olmak üzere Avrupa tarihyazımında çoğaldığını belirtmekte fayda var.[4] Osmanlı uygulamasının bu kolektif düşünce platformuna dahil edilmesi, dış etkiler ve Osmanlı Devleti'nin geç kalmışlığı meselelerinin birbirinden ayrılması için en iyi yol gibi gözükmektedir. Alınan destekler kadar gerçekleştirilen bilgi aktarımlarının içeriğinin de incelenmesi iki konunun açıklığa kavuşturulmasında fayda sağlamaktadır: Osmanlı ve Avrupa devletlerinde var olan benzer dinamikler ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken Avrupa'daki polis meslek bilgileri ve polis uygulamaları alışveriş ağına dahil olması. Bugün artık Osmanlı örneğinin geride kalmışlığı veya bağımlılığı vurgulanmamakta; aksine, geç kurulsa da Osmanlı polisinin, kendi döneminde Batı Avrupa'daki örneklere yakın bir profesyonelleşme düzeyine ulaştığını gösteren ortak noktalara işaret edilmektedir.

Polislik mesleğiyle ilgili bilgi aktarımları çerçevesinde, Fransız polisi, özellikle de Paris örneği önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı polis teşkilatının 1845 itibariyle oluşturulması sürecinde Fransız etkileri, kullanılan kelimelerden yönetmeliklere ve teşkilat şemalarına dek birçok alanda gözle görülür niteliktedir. Polis meslek bilgilerinin dolaşımının sınırlarını iyi çizmek, model alma kavramına somut bir şekil vermek açısından gereklidir. Bununla birlikte "nasıl?" sorusu, "neden?" sorusunun atlanmasına yol açmamalıdır: Neden Fransız örneği tercih edilmiştir? Bu bölümün ikinci kısmında, tercih edilen polislik modelinin siyasi ve sembolik boyutlarını, Osmanlı reformlarında Fransız etkilerine dair geleneksel yorumu aşarak anlamaya çalışacağız. Bir analiz sunmayan ve tasvirin ötesine geçeme-

4 Avrupa ölçeğinde bir düşünce ortaya koyan ilk yayınlardan biri Anglosakson tarihyazımındandır: Emsley ve Weinberger (der.), *Policing Western Europe, Politics Professionalism and Public Order, 1850-1940*, New York, Greenwood, 1991. Fransa'dan bir örnek için ise bkz. Jean-Marc Berlière ve Denis Peschansky, *Pouvoirs et polices au XXe siècle: Europe, États-Unis, Japon, Bruxelles*, Complexe, 1997; Jean-Marc Berlière vd. (der.), *Être policier. Les métiers de polices en Europe, XVIIIe-XXe siècles*, Rennes, PUR, 2008.

yen geleneksel yorumun, meslek bilgisi aktarımlarında alıcının rolünü küçümsediğini, neredeyse yok saydığını belirtmek gerekir. Oysa asayişi sağlama konusu bize, değişim dinamiklerinin hızlandırılmasında Osmanlı Devleti'nin ve bazı yerel aktörlerin rolünün büyüklüğünü ve gerçekleştirilen aktarımın Osmanlı ayağının, yani alıcı tarafın, pasif olmadığını gösterir. İşin bu boyutu, özellikle modele getirilen eleştiri ve suçlamalarda belirgin bir hal almaktadır. Bu açıdan İkinci Meşrutiyet döneminin başları, Osmanlı başkentinde düzenin korunması konusunda Fransız modelinin seçilmesinin kökenlerinin ve araya çizilen sınırların gözlemlenmesi için elverişli bir ortam sunar.

Polis meslek bilgilerinin dolaşımı

Polis meslek bilgilerinin dolaşımını ele alan çalışmalar, üç aktarım tarzının olduğunu ortaya koyar: Kişiler, yazılar ve fetih veya işgaller.[5] Fetih ve işgaller konusu çalışmamızın zamansal ve coğrafi sınırlarının dışında kalmaktadır; buna karşın kişiler ve yazılar, polis meslek bilgilerinin Osmanlı başkentine aktarımı açısından hakkında az bilgi sahibi olunan, hayli önemli hususlardır.

Padişahın davetlileri: Uzmanların rolü

Yabancı ülkelerin polisleri ve Osmanlı polisi arasındaki bilgi aktarım tarzlarının ve bu ilişkinin sınırlarının daha iyi anlaşılabilmesi adına konuya, yabancı uzmanlar uygulaması üzerinden yaklaşmak faydalı olacaktır. Dışarıdan uzmanların davet edilmesi yalnızca polis teşkilatına özel bir durum değildir. Bunun en bilinen örneklerinden biri hiç şüphe yok ki 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi girişimidir. Odile Moreau'nun bu konudaki çalışmaları, Fran-

5 Polis meslek bilgilerinin aktarımı konusu, 2006 ve 2009 yılları arasında Catherine Denys (Université Lille III) tarafından yürütülen CIRSAP projesinin (Construction et circulation des savoirs policiers européens, 1650-1850) merkezinde yer almışur.

sız ve Alman uzmanların ordu reformlarına sundukları önemli katkıları gözler önüne sermektedir.[6] 1882 itibariyle Alman askerî heyetlerinin oluşturulmaya başlanması, özellikle de Von der Goltz'ın 1885'te heyetin başına geçirilmesi Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde ve Prusya modelinin benimsenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.[7]

Polis teşkilatı çerçevesinde ise, 1880'lerden itibaren Fransa'dan uzmanlara başvurulduğu görülmektedir.[8] Davet edilen uzmanlara Osmanlı başkent polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi, memurların asayiş ve kimlik tespiti konularında eğitilmesi açısından hayati derecede olmasa da, hayli önemli görevler düşmektedir. İstanbul polis teşkilatında reform yapmak adına getirtilen ilk Fransız uzman bildiğimiz kadarıyla Müfettiş Bonnin'dir. 1884 yılında Osmanlı başkentine gelen müfettiş, Paris Emniyet Müdürlüğü tarafından Osmanlı yönetiminin hizmetine gönderilmiştir.[9] Sözleşmesi her yıl yenilenmek üzere Osmanlı Devleti'ndeki görevine başlayan Müfettiş Bonnin'in, İstanbul'a gelmeden evvelki geçmişi hakkında yeterli bilgiyi toplayamasak da, kendisinin 1884'ten itibaren başkentte kalış koşulları hakkında nispeten net bilgilere sahibiz.[10]

İstanbul'da göreve başladığında Bonnin'in maaşı 500 kuruştur; ayrılışının arifesinde ise bu rakam 2.500 kuruşa ulaşacak-

---

6 Odile Moreau, *L'Empire ottoman à l'âge des Réformes*; uzmanlık konusunda bir çalışma için bkz. aynı yazar, "Les ressources scientifiques de l'occident au service de la modernisation de l'armée ottomane (fin XIXe-début XXe siècles)", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sayı 101-102, Temmuz 2003, s. 51-67. Ayrıca II. Abdülhamid hizmetinde çalışmış bir askeri mühendis olan André Berthier hakkında bkz. Oya Şenyurt, "II. Abdülhamid Dönemi Mülkiye Mühendislerinden André Virgile Paul Marie Berthier", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 48-55.

7 Odile Moreau, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askeri Misyonları", *Osmanlı*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 336-344.

8 II. Abdülhamid dönemi polis teşkilatında Fransa dışındaki ülkelerden davet edilmiş uzmanların izine rastlayamadık.

9 Paris Emniyet Müdürlüğü arşivleri, Dosya BA 1693, fiş 300.8. Ayrıca bkz. BOA, M.V, 4/50, 24.L.1302 (H) [6 Ağustos 1885].

10 BOA, İ.HUS, 9.Ş.1311 (H) [15 Şubat 1894]; İ.HUS, 16.B.1312 (H) [13 Ocak 1895]. Bu iki belge müfettişin sözleşmesinin her yıl sonunda yenileneceğini ve bu durumdan Fransız Büyükelçiliği'nin haberdar olduğunu belirtir.

tır. Böylesi bir rakam o dönemin birinci sınıf polis komiseri maaşından çok daha yüksektir.[11] Ayrıca Bonnin, Paris'ten de maaş almayı sürdürmektedir; *Le Cri du peuple* gazetesinde 1889 yılında yayımlanan "Bonnin Pasha" başlıklı bir yazıda duruma şöyle tepki gösterilir:

> Bay Bonnin, altı yıldan beri İstanbul'da birinci bölük (*première brigade*) müfettişliği yapmakta ve polis teşkilatını düzenlemektedir. 10.000 Frank maaş almakta ve bir sarayda yaşamaktadır. Ayrıca Bonnin'e yakın bir tarihte Paşa rütbesi verilmiştir. Buraya kadar herhangi bir sorun yoktur. Sultan, Bonnin'e 10.000 Frank vermekte, onu sarayda yaşatmakta ve paşalığa yükseltmekte özgürdür. Fakat Bonnin Paşa aynı zamanda Paris Belediyesi bütçesinden maaş almayı sürdürmekte ve tahmin edileceği üzere emeklilik haklarını da korumaktadır.
>
> Bu kadarı fazladır. Parislilerin verdiği vergilerle bir Türk polis memuruna bakılmaya devam edilmesi kabul edilemez bir durumdur.[12]

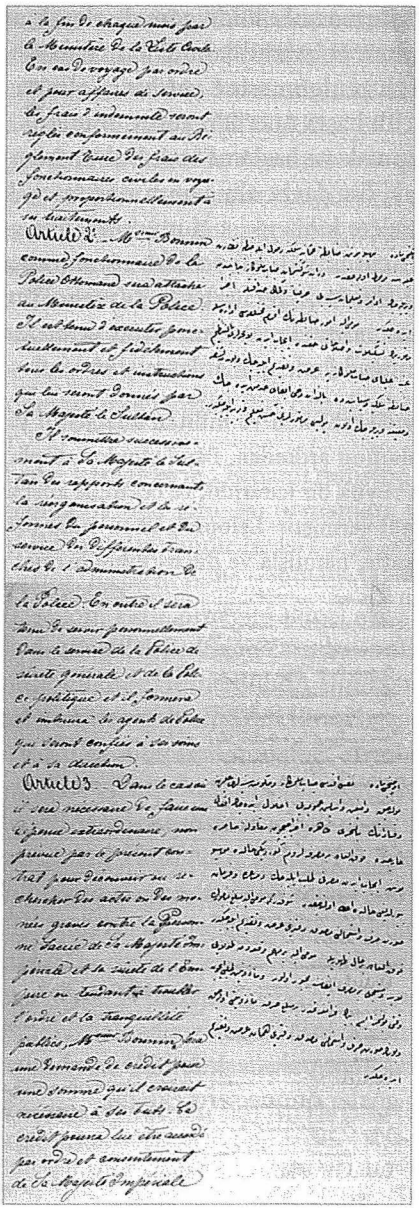
Sultan, Bonnin'in 1900 yılında sağlık sebepleriyle verdiği istifasını kabul eder; onun yerini dolduracak adayı muhtemelen daha 1890'ların ortalarında bulmuştur: Müfettiş Lefoulon.

Müfettiş Lefoulon Fransız uzmanlar içerisinde en bilinenidir, çünkü hem kendisiyle ilgili dosya Paris Emniyet Müdürlüğü arşivlerinde saklanmakta, hem de Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler hakkında yeterince bilgi vermektedir.[13] Hariciye Nezareti ve Paris Emniyet Müdürlüğü arasında yapılmış yazışmalardan biri, müfettişin hangi koşullarda geldiği hakkında bilgi vermektedir. Lefoulon 1895 yılında Paris Emniyet Mü-

11 BOA, Y.PRK.ZB 3/2, 4.Ca.1302 (H) [19 Şubat 1885]. Yan sayfada Fransız müfettiş ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan sözleşmeden bir sayfa görmektesiniz. Karş. İ. HUS, 14.L.1314 (H) [18 Mart 1897]. Bu ikinci belge Bonnin'in maaşının 2.500 kuruşa çıkarıldığını bildirir. 500 kuruştan 2.500 kuruşa varan maaş artışında muhakkak ara etaplar olmuş, artış doğrudan yapılmamıştır; fakat bununla ilgili Osmanlı arşivlerinde herhangi bir belgeye rastlanılamamıştır. 1900'lerde birinci sınıf komiser maaşının 1.000 kuruş olduğu bilinmektedir.

12 *Le Cri du Peuple*, 24 Aralık 1889. Yazı, Paris Emniyet Müdürlüğü arşivlerinde saklanmaktadır.

13 Paris Emniyet Müdürlüğü arşivleri (Maubert), Lefoulon dosyası.

Müfettiş Bomin'in sözleşmesinden bir parça (Y.PRK. ZB 3/2, 1302.Ca.4).

dürlüğü 3. araştırma şubesinde görevli olarak emeklilik arifesindeyken, Sultan II. Abdülhamid'den Osmanlı polis teşkilatının yeniden düzenlenmesine yardımcı olması için bir davet mektubu alır. İlk başta önerilen görev, müfettiş Bonnin'in yardımcılığını yapmak ve başkent İstanbul üzerine yoğunlaşmak olacaktır. Böyle bir davet almasının nedeni yüksek ihtimalle Paris'te anarşistlere karşı giriştiği mücadelenin, anarşistleri Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike sayan Sultan'ın kulağına çalınmasıdır. Lefoulon 1893 yılında Ravachol'ün suç ortaklarını yakalamasının ardından ün kazanmış ve bu tarihten itibaren anarşistlerle mücadelede uzmanlaşmıştır:

> Çok sayıda tehlikeli ve militan anarşistin yakalanmasındaki katkılarının ardından, Bay Lefoulon, toplumun korunması adına büyük bir kararlılık ve cesaretle anarşistlerle mücadeleye gönül vermiştir. Lefoulon uzun yıllar boyunca hükümete sadakatle, namusla ve dürüstlükle hizmet etmeyi arzu etmektedir.[14]

Müfettiş Lefoulon'un Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesi, Fransa'ya sığınmış Abdülhamid muhaliflerinin dikkatinden kaçmaz. Konuya ironik bir dille değinen *Le Moniteur ottoman* gazetesi Lefoulon'u "Sultanın özel polis şefi" olarak tanımlar ve Türkiye'ye polis memurları dışında başka kişiler de göndermenin Fransa'ya yarar sağlayacağını söyler.[15] Bonnin'in gidişinin ardından Lefoulon boşalan yeri alır ve kendisine Osmanlı İmparatorluğu Polis Genel Müfettişi ve Zaptiye Nezareti müşaviri unvanları verilir. Ayrıca Lefoulon'un dört oğlu da Osmanlı polis teşkilatına alınacak, hatta oğullarından biri 1907 yılında onun ardından göreve getirilecektir.[16] Osmanlı arşivlerinde bulunan birçok belge 1890'lı yılların sonlarından itibaren Lefoulon ailesinin başkent polis teşkilatında nasıl önemli bir role sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

---

14 *A.g.e.*

15 *Le Moniteur Ottoman*, 14 Eylül 1901, sayı 12.

16 BOA, Y.MTV 202/134, 28.M.1318 (H) [28 Mayıs 1900]; İ.TAL, 430/1325.B.107, 26.B.1325 (H) [4 Eylül 1907].

Yabancı uzmanlar açısından 1908 devrimiyle bir kırılma yaşanmadığının altı çizilmelidir. Devrimden sonra yabancı uzmanlara başvurular sürmekle kalmamış; Abdülhamid döneminin sonuna gelindiğinde polis teşkilatı en çok itibar kaybetmiş kurumlardan biri olsa da devrimden sonra, önceki dönemde çalışmış yabancı uzmanlar da görevlerine geri getirilmiştir. Osmanlı arşivlerinden görüldüğü kadarıyla Müfettiş Lefoulon'un oğlu da 1909 yılına kadar çalışmaya devam etmiştir.[17] Bu devamlılık eğilimi, hem Abdülhamid hem de Jön Türk rejiminin taşıdığı polis aygıtının profesyonelleşmesi kaygısına ve Batı Avrupa'dan bilgi ve beceri aktarımını bu konudaki en önemli etkenlerden biri olarak gördüklerine işaret etmektedir.

Peki, bu yabancı uzmanların Osmanlı polisine katkısı nedir? Tıpkı askerî alanda olduğu gibi, bu uzmanlara verilen birinci görev polis teşkilatının yapılandırılması (veya yeniden yapılandırılması) olmuştur. Başkent polis teşkilatında müfettiş Bonnin ve ardından Lefoulon, Paris örneğini temel alarak polislik hizmetlerinin rasyonelleştirilmesi için çalışmışlardır. Bonnin, İstanbul'a gelişinin hemen ardından, Zaptiye Nezareti'ne Paris polisinin yapısını anlatan beş sayfalık bir belge sunar.[18] Ayrıca 1892 yılında Fransızca olarak hazırladığı bir raporla, başkent polis teşkilatının idari polis ve adli polis şeklinde iki şubeye ayrılmasını önerir.[19] Paris modelinden esinlenilen bu öneriye göre idari şube önlemlerin alınması, asayişin korunması ve siyasi gözetimlerle ilgilenirken, ikinci şube yani adli polis suçların aydınlatılmasına odaklanacaktır. Müfettiş Bonnin ayrıca müfettişlerin bir yabancı dil öğrenmesinin gerekli olduğunun da altını çizer. Son olarak ise, polisin daha etkili bir kuvvet haline gelmesinin şartının, polis memurlarının maaşlarının düzenli olarak ödenmesi olduğunu belirtir; bu konuya polis reformu plan-

17 Örneğin BOA, Y. PRK.AZJ 54/4, 6.M.1327 (H) [28 Ocak 1909]. Sultana hitaben Fransızca olarak kaleme alınan bu belgede Genel Müfettiş ve Zaptiye Nezareti Müşaviri Emile Lefoulon, kendisine babasının da sahip olduğu "mütemayiz" unvanı ve üçüncü dereceden "Osmani Nişanı" verilmesini rica eder.

18 BOA, M.V, 4/50, 24.L.1302 (H) [6 Ağustos 1885].

19 BOA, Y.PRK. ZB 10/31, 19.L.1309 (H) [17 Mayıs 1892].

larında da sıklıkla rastlanmaktadır. Bir yıl sonra bir irade ile söz konusu reform onaylanacak ve şubelerin kurulması için bir komisyon kurulacağı duyurulacaktır.[20]

Osmanlı arşivlerinde bu komisyonun çalışmalarına dair herhangi bir ize rastlayamadık. Fakat 1890'lı yıllarda *Stamboul* gazetesinin bu konuya çokça atıf yaptığını ve Bonnin'in süreçteki önemli rolünün altını çizdiğini görmekteyiz. Aşağıda alıntıladığımız yazıda, müfettişin sunduğu reform projesinin iki ana temasının, yani maaşların düzenli ödenmesi ve memurların nitelikleri konularının ele alındığı göze çarpmaktadır:

> Biliyoruz ki geçtiğimiz yıldan beri polis mevcudunda gözle görülür bir artış söz konusudur. Fakat bu memurların üzerlerine düşen önemli hizmetleri yerine getirmeye muktedir olmadıklarını düşünen hükümet, Emniyet güçleri personelinin yeniden yapılandırılması kararını almıştır. Söz konusu düzenlemeler Ekselansları Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'ya bağlı olarak çalışan Ekselansları Genel Müfettiş Bonnin Efendi'nin yönetiminde ve Ekselansları Dahiliye Nazırı Memduh Paşa gözetiminde gerçekleştirilecektir.
>
> Bonnin Efendi öncelikle görevini sürdürmekte olan polis memuru ve komiserlerden, yetersizlik gösterenlerin veya kınanan hal ve tavır içerisinde olanların kadro harici bırakılması konusuyla ilgilenecektir. Azledilenlerin yerine istenen nitelikleri taşıyan ve bilhassa okuma yazma bilen kişiler alınacaktır. Tercihan eski ordu mensupları ve çavuşlar seçilecektir. Aynı proje kapsamında ayrıca polislerin maaşlarının ve olağandışı giderlerin düzenli olarak ödenmesi öngörülmektedir. Edindiğimiz bilgilere göre, ödemelerde başkentin emlak vergisi gelirlerinden [Dersaadet vergisi] faydalanılacaktır.[21]

Planlanan reformların ne derece gerçekleştirilebildiğini tespit etmek güçtür. 1896 yılında yayımlanan talimat, polis memurlarının seçiminde yeni kriterlerden söz etmez; ilerleyen yıl-

20 BOA, İ. HUS, 18.M.1310 (H) [12 Ağustos 1892].

21 *Stamboul*, 29 Ekim 1896.

larda da reform projesinde bahsi geçen idari ve adli şubelerin izlerine rastlanılamamaktadır.[22] Öte yandan polisin vazifelerinin paylaştırılması konusu 1907 nizamnamesinde ele alınır, hatta metinde üçüncü bir şubenin kurulmasından da söz edilir. Buna göre başkent polisi üç kola ayrılacaktır: düzenin korunmasından ve halk hareketlerinin denetiminden sorumlu idari polis, siyasi düşmanlarla mücadele ederek rejimin çıkarlarını koruyacak olan siyasi polis ve suçla mücadele etme görevini üstlenen adli polis. Daha somut hale getirilen projenin başında bu sefer müfettiş Lefoulon görülmektedir.[23]

Yabancı uzmanlar, Osmanlı Devleti'nin büyük bir ilgi gösterdiği polis teknikleri ve meslek bilgilerinin de taşıyıcısıdır. Konu ister toplantıların denetimi, ister siyasi muhaliflerle (en çok da anarşist ve sosyalistlerle) mücadele, ister organize suçlar, isterse kimlik tespiti teknikleri olsun, Osmanlı iktidarı yabancı bilgi ve becerilerin aktarımını oldukça teşvik etmiştir. Örnek olarak Rafael Chikurel anılarında İzmir'de üçüncü sınıf komiserlik yaparken, Lefoulon tarafından verilen antropometri eğitimini almak üzere İstanbul'a çağırıldığını anlatır.[24]

Fransız polislerinin özellikle istihbarat yeteneklerinin Osmanlı iktidarı tarafından takdir edildiği anlaşılmaktadır. Müfettiş Lefoulon da siyasi muhalifler hakkında bilgi toplamak üzere düzenli olarak yurtdışına göreve gönderilmiştir. Bu görevlerden biri için 1896'da Lefoulon önce Marsilya'ya, ardından Cenevre'ye gitmiş ve "Ermeni anarşistlerin" izini sürmüştür.[25] Müfettiş saraya gönderdiği bir raporda, Ermeni davası taraftarlarının Cenevre ve Lozan'da toplantılar yaptığını, anarşist olduğundan şüphelendiği ve Bern'de gizli takip altına aldığı iki

22 *Dersaadet ve belad-i selâsede âsâyiş vazifesiyle mükellef olan nizamiye ve jandarma asakiri Şahanesiyle polis memurlarının sureti hareketlerine dair talimat.* Karş. Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 187-189. Talimat metni için bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, cilt 1, s. 114-116.

23 Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 149.

24 Henri Nahum (der.), *Mis Memorias. Una vida yena de drama i perikolos. Un commissaire de police ottoman d'origine juive à Izmir début XXe siècle. Les mémoires de Rafael Chikurel*, İstanbul, Isis, 2002, s. 28.

25 BOA, İ. HUS, 18.R.1314 (H) [26 Eylül 1896].

ismin para topladığını haber vermiştir.[26] Lefoulon'a ek olarak, 1887'den 1893'e dek Paris polis şefi görevini sürdüren Marie-François Goron'un da II. Abdülhamid rejimine siyasi muhaliflerle mücadelede destek veren isimlerden biri olduğu tahmin edilmektedir. Fransız basınından 1897 yılına ait, hatta birinin başlığı "Sultanın muhbiri" olan iki haberde Goron'un o yıl gerçekleştirdiği İstanbul ziyareti sorgulanır ve kendisi yalanlamış olsa da, Sultan'a hizmetlerini sunduğundan şüphelenildiği belirtilir.[27] Yıldız arşivinden 1906 tarihli iki belge de yine Goron'un masrafları Osmanlı Devleti'ne ait olmak üzere İstanbul'a yeni bir ziyarette bulunduğunu ortaya koyarlar; bu belgelere göre Goron, imparatorluk hizmetinde istihbarat ajanı olarak çalışmak üzere başvuruda bulunmuştur.[28]

Görüldüğü gibi Osmanlı polis teşkilatında görevlendirilen yabancı uzmanlar, hem yapısal reformları gerçekleştirmekle görevlendirilmiş, hem de adli ve siyasi nitelikte münferit görevler üstlenmiş, yani çok yönlü hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu isimler Avrupa polisinin bilgi ve becerilerinin Osmanlı başkentine getirilmesinde önemli taşıyıcılar olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu aktarımlar yalnızca bireylerle alâkalı değildir: Basılı yayınlar da hem daha geniş bir kitleye ulaşılmasını, hem de faydalanılan ülke ve bilgi ağının çeşitlenmesini sağlamışlardır.

Kâğıt üzerinde polis

Matbuat, asayiş konusunda bilgi ve teknik aktarımının en önemli taşıyıcılarından biridir. II. Abdülhamid döneminde basılan çeviri ve telif eserler hakkında elimizde çok az bilgi mevcuttur. 1831 yılında kurulan Tercüme Odası'nın temel vasfı, imparatorluk bürokratlarını, özellikle de diplomatları yabancı

26 BOA, İ.HUS, 17.Ca.1314 (H) [24 Kasım 1896].

27 İlgili haber metinleri Paris Emniyet Müdürlüğü'nde korunmaktadır. Bana bu belgeleri ilettiği için Jean-Marc Berlière'e teşekkür ederim.

28 BOA, Y.PRK.TKM 49/50, 22.Ca.1324 (H) [15 Temmuz 1906] ve BOA, Y.MTV 289/87, 02.C.1324 [24 Temmuz 1906].

dil konusunda eğitmesiydi.[29] Ders programlarından, memurlar tarafından okunan ve çevrilen metinler hakkında fikir edinmek mümkündür. Örneğin 1856 yılının ders programına göre Fransızca öğrencileri iki hukuk kitabını çevirmek zorundadır: Prosper-Louis-Auguste Eschbach'ın (1814-1860) *Cours d'introduction générale à l'étude du droit ou Manuel d'encyclopédie juridique* [*Hukuka Giriş Dersleri veya Hukuk Ansiklopedisi*] isimli kitabı ve Emmerich de Vattel'in (1714-1767) *Le droit des gens ou Principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* [*Devletler Hukuku veya Doğal Hukuk Prensiplerinin Devlet İşlerinde ve İdaresinde Uygulanması*] isimli kitabı.[30] 1884 yılında Tercüme Odası kütüphanesinde 545 adet Türkçe ve 255 adet Fransızca kitap bulunmaktadır.[31] Birçok hukuk kitabının yanı sıra, *Manuel de police judiciaire* [*Adli Polis El Kitabı*] ismini taşıyan ve yazarı ne yazık ki bilinmeyen bir eser de göze çarpmaktadır.[32]

Polis okullarının ve kitaplarının olmadığı dönemde muhtemelen Tercüme Odası'nın sahip olduğu kitaplar teşkilat içerisinde pek yankı uyandırmamıştır. Bu eksiklikten yakınan isimlerden biri Komiser Chikurel'dir; Chikurel anılarında mesleki eğitimini kendi çabalarıyla geliştirdiğini vurgular:

> Kendim için Avrupa polisinin kanunları, kuralları ve görevleri hakkında kitaplar getirttim. Bunları okuyarak, Avrupa'daki memurların suçları aydınlatmaktaki sırlarını keşfettim.

---

29 Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, s. 388-416; Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

30 BOA, İ. HR. 134/6900, 23/Z/1272 (H) [25 Ağustos 1856], s. 2. Burak Onaran'a Tercüme Odası hakkında verdiği bilgiler için teşekkür ediyorum. Burada kendisinin, okuduğu çeviriler üzerinden yaptığı çıkarımlardan faydalanmaktayım.

31 Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", *a.g.e.*, s. 143.

32 Söz konusu tarihte benzer başlıklarla yayımlanmış birçok kitap mevcuttur: F. Mironneau'ya ait *Nouveau manuel de police judiciaire et administrative* [*Yeni Adli ve İdari Polis El Kitabı*] (1877), Charles Tricot'nun yazdığı *Manuel de police judiciaire, administrative municipale et rurale* [*Belediye ve Kırsalda Görevli İdari ve Adli Polis El Kitabı*] (1861). Karş. Criminocorpus veritabanı, http: // www.criminocorpus.cnrs.fr/biblio.

II. Abdülhamid döneminde polis ve asayiş hakkında yapılan teknik yayın ve çeviriler hayli sınırlı kalmışsa da, polisiye edebiyat için durum farklıdır. Nitekim, polisiye romanın Osmanlı İmparatorluğu'na giriş tarihi 19. yüzyıl sonudur. Her ne kadar sansür nedeniyle birçok edebi ve siyasi kitabın getirilmesi ve çevrilmesi yasaklanmışsa da, polisiye edebiyat türünün gelişebilmesinde hiç şüphe yok ki Sultan'ın bu tür romanlara duyduğu ilginin olumlu bir etkisi olmuştur. Polisiye türünün uzmanı Erol Üyepazarcı'nın aktardığına göre bu türde ilk tercüme edilen kitap 1881 yılında Ponson du Terrail'ın *Les drames de Paris (Paris Faciaları)* adlı eseri olmuştur.[33] Üyepazarcı, 1881-1914 yılları arasında, çoğunluğu Anglosakson edebiyatından olmak üzere elli dört polisiye romanın çevrildiğini söyler.

Bu dönemde aynı zamanda ilk Osmanlı polisiye romanları da görülür. Türün ilk örneği Ahmet Mithat'ın kaleme aldığı, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde 1883 yılında tefrika edilen, bir yıl sonra da kitap olarak basılan *Esrar-ı Cinayat* olacaktır.[34] Hikâye İstanbul'da geçmektedir; ana karakterleri bir polis dedektifi (Osman Sabri) ve kılık değiştirme uzmanı olan yardımcısı Necmi'dir. İki kahraman başkentte işlenen, yüksek mevkiden bir memurun ve bir çetenin dahil olduğu bir suçu aydınlatmaya çalışır. Belirgin bir şekilde içinde bulunulan dönemin koşullarından beslenen hikâyede, yazar Ahmet Mithat'ın pedagojik bir niyet de taşıdığı aşikârdır; kitapta adli soruşturmanın farklı aktörleri (polis memurları, jandarma, adli tabipler) tanıtılmakta, gözaltı koşulları belirtilmekte, tebaanın ilgili makamlara dilekçe verebileceği anlatılmaktadır. Hikâyenin kahramanı olan dedektif, adaleti sağlama kaygısı taşıyan zeki ve dürüst bir polistir. Tüm bunlara ek olarak, Abdülhamid rejiminin atmosferi giderek sertleşmekte olsa da, romanda Galatasaray polis şefi Mecdettin Paşa'nın sahtekârlıklarının kınanması üzerinden eleştirel bir söylem de geliştirilmiştir. Mecdettin Paşa karakte-

33 Erol Üyepazarcı, *Korkmayın Mr. Sherlock Holmes, Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü*, cilt 1, İstanbul, Oğlak Yayınları, 2008, s. 67-71. Sultanın hayli geniş bir polisiye roman çevirisi koleksiyonuna sahip olduğu bilinmektedir.

34 Ahmet Mithat, *Esrar-ı Cinayat*, İstanbul, Emre Yayınları, 2005.

rinin, yaptıkları 1876 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi tarafından ifşa edilince istifaya zorlanan Beyoğlu mutasarrıfına yönelik bir ima olması muhtemeldir.[35] Dönemin bazı Fransız polisiye romanlarının, Osmanlı polisiye edebiyatının anlatım şekilleri üzerinde gözle görülür bir etkisi vardır. Bununla birlikte İstanbul'un sosyopolitik koşullarına adapte edilen Osmanlı polisiye romanlarında, biraz da otoritelerin teveccühü sayesinde, kolluk kuvvetleri hakkında sansür kurallarının izin verdiği çerçevenin ve basmakalıp sözlerin dışına çıkan bir söylem geliştirilebilmiştir.[36]

Jön Türk devriminin ertesinde polisiye yayınlar hayli yaygınlaşır. *Polis* isimli ilk dergi 1911-1913 yılları arasında ayda iki kez olmak üzere çıkarılmaya başlanır. *Polis*, 1913 Temmuz'undan itibaren yerini iki ayda bir çıkan *Polis Mecmuası*'na bırakır; dergi yayın hayatını 1936 yılına dek sürdürür.[37] Yabancı eserlerin çevirileri bu dergilerde geniş bir yer tutar; tercih edilen metinlerin bir kısmı doğrudan başkentte asayiş meselesini ele almaktadır.

Yabancı polis örnekleriyle ilk tanışma röportajlar üzerinden olmuştur. Avrupa polis teşkilatlarının tanıtıldığı yazı dizilerinde yabancı başkentlerin polisleri ele alınır. Bu bağlamda Paris polisine özel bir yer verilir; *Polis Mecmuası*'nda Paris polis teşkilatına dair tam on iki sayı süren bir yazı dizisi yayımlanmıştır. Bol resimli bu yazı dizisi, tahminimizce *Le Temps* dergisi tarafından gerçekleştirilen bir röportajın çevirisidir. Yazılarda Paris Emniyet Müdürlüğü'nün çeşitli bölümleri tanıtılırken, polisin gündelik faaliyetlerinden örnekler verilir. Röportajlar müdürlük binası ve polis memuru fotoğraflarıyla birlikte

35 Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdülhamid*, s. 38. Mecdettin Paşa ile Beyoğlu mutasarrıfı arasındaki bağlantıyı Erol Üyepazarcı kurmuştur. Bkz. "Esrar-ı Cinayat", *Virgül* dergisi, sayı 10, Temmuz-Ağustos 1998, s. 13-14.

36 Ahmet Mithat'ın kendisi de Fransızcadan Türkçeye polisiye roman tercümeleri yapmaktadır. *Esrar-ı Cinayat* isimli eseri, 1884'te çevirisini yaptığı Émile Gaboriau'nun *Le crime d'Orcival* isimli kitabından bir hayli esinlenmiş gibi gözükmektedir. Gaboriau'nun kitabının kahramanı olan Dedektif Lecoq da Vidocq'tan esinlenilerek yaratılmıştır. Bkz. Üyepazarcı, *Korkmayın Mr. Sherlock Holmes*, s. 37-39.

37 Karş. Eyüp Şahin, "Polis Dergisinin Tarihçesi", *Polis* dergisi, sayı 35, 2003.

sunulmuş, ayrıca bunlar dergiye beş kez kapak yapılmıştır.[38] Başka hiçbir başkente bu kadar çok sayfa ayrılmamıştır denilebilir; yine de dergide ele alınan tek örnek Paris değildir. Viyana (1 sayı) ve Berlin de (3 sayı) dergide anlatılan şehirlerdendir.[39]

Polis memurlarının anılarının tercümeleri, bu dergilerin sevdiği konulardan biridir. Çalışmamızın kapsadığı zaman aralığında, diziler halinde yayımlanmış iki kitap söz konusudur: *Les Mémoires de Goron, ancien chef de la Sûreté* ve Gustave Macé'ye ait *Mon premier crime*.[40] Bahsi geçen iki yazar da eski Paris polis şefleridir ve kaleme aldıkları kitaplarda Fransız başkentinde yürüttükleri çalışmalardan bahsedilmektedir. Konunun uzmanlarından Dominique Kalifa'nın çıkarımlarından hareketle, gerçekle kurgu arasında gidip gelen bu metinler çeşitli düzeylerde okunabilir.[41] Bu anlatılar kişisel övgüler ile örnek polis figürü inşasını birbirine eklemlemektedir. Kişisel ve mesleki anlamda dürüstlük ve namusluluğun vurgulanması, bu tarz kitapların muhtemel yazılma gerekçelerinden biridir. Polisin toplumsal açıdan etkin ve yararlı bir kurum olduğu fikri üzerinden, pek sevilmeyen polislik mesleğine olumlu bir imaj kazandırmak istenilir. Bu gerekçe, Jön Türk dönemi Osmanlı dergilerinde bu tarz anlatılara yer verilmesi konusunda da geçerli olabilir. Abdülhamid döneminden saygınlığını bir hayli yitirerek çıkan ve devrim ertesindeki kargaşada etkili olamamakla eleştirilen polis teşkilatı için, Osmanlı polis kadrolarının öz-

38 *Polis Mecmuası*, 1'den 12'ye kadarki sayılar (1913).

39 Viyana için bkz. *Polis Mecmuası*, sayı 35; Berlin için bkz. *Polis Mecmuası*, 36'dan 38'e kadarki sayılar.

40 Marie-François Goron, *Les Mémoires de Goron, ancien chef de la Sûreté*, Paris, Flammarion, 1897-1898, önce *Polis* dergisinde 27. sayıdan (14 Mart 1912) itibaren, ardından *Polis Mecmuası*'nda yayımlanmıştır; Gustave Macé, *Mon Premier Crime*, Paris, Charpentier, 1885, *Polis Mecmuası*'nda 5. sayıdan (Eylül 1913) itibaren yayımlanmıştır. Goron'un anılarının bir cildi, Jean-Marc Berlière'in aydınlatıcı giriş metni eşliğinde yakın zamanda yeniden yayımlanmıştır: *Marie-François Goron, L'Amour criminel. Mémoires du chef de la Sûreté de Paris à la Belle Époque*, Brüksel, André Versaille, 2009.

41 Dominique Kalifa, "Les mémoires de policiers: l'émergence d'un genre?", *Crime et culture au XIXe siècle*, Paris, Perrin, 2005, s. 67-102.

deşleştirilebileceği örneklerin öne çıkarılması polislik mesleğine yeniden değer kazandırma çabası olarak da yorumlanabilir. Bahsi geçen anı kitaplarında ayrıca Osmanlı polisinin müdahale yöntemlerinde kullanabileceği sorgulama ve davranış teknikleri de sunulmaktadır.

Bu mesleki dergilerde, 20. yüzyıl başlarında Avrupa'da gelişmekte olan, başta antropometri olmak üzere bazı polis "bilimlerine" ilgi duyulduğu da fark edilir. Daha önce de değindiğimiz üzere müfettiş Lefoulon, Osmanlı polis müfettişlerine antropometri dersleri verilmesini sağlamıştır. 1908 devriminden sonra polis teşkilatında antropometriye duyulan ilgi artmış gibi gözükmektedir. Örnek olarak *Polis Mecmuası*'nda "sabıkalıların kimlik tespiti" başlığı altında, Lyon'da kurulmuş ilk bilimsel polis laboratuvarının müdürü olan Doktor Edmond Locard'ın aynı adlı kitabından bazı parçalar çevrilerek yayımlanacaktır.[42] "Konuşan portre" başlıklı yazı dizisinde ise, Bertillon'un yöntemlerini yeniden ele alan Lozan Üniversitesi profesörlerinden Reiss'ın kitabından seçilen parçalar yayımlanır.[43] Bu bağlamda en çok başvurulan isim Fransız komiser Bertillon'dur; hatta 1914 yılında, ölümünün ardından *Polis Mecmuası*'nda, Bertillon'un kariyerini ve kimlik tespiti tekniklerine katkılarını anlatan geniş bir yazı yayımlanacaktır.[44]

Yine de bu yazıların polisin uygulamaları üzerindeki etkisini ölçmek güçtür. 1900'lerden itibaren Osmanlı polis teşkilatında fotoğraf kullanımının yaygınlaştığı fark edilmektedir. 1911 yı-

---

42 *Polis Mecmuası*, 7'den 25'e kadarki sayılar (1913-1914). Bkz. Edmond Locard, *L'identification des récidivistes*, Paris, Maloine, 1909. Bu dönemde kullanılan kimlik tespiti teknikleri hakkında bkz. Ilsen About, "Les fondations d'un système national d'identification policière en France (1893-1914)", *Genèses*, sayı 54, 2004, s. 28-52.

43 *Polis Mecmuası*, 14'ten 28'e kadarki sayılar (1913-1914). Söz konusu yazı dizisinin kaynağı olan kitap: R.A. Reiss, *Manuel du portrait parlé (Méthode Bertillon) à l'usage de la police avec vocabulaire français, allemand, italien et anglais*, Lausanne, T. Sack, 1905.

44 *Polis Mecmuası*, sayı 15, Şubat 1914, s. 347-350. Bertillon hakkında ayrıca bkz. Martine Kaluszynski, "Alphonse Bertillon et l'anthropométrie", Philippe Vigier (der.), *Maintien de l'ordre et polices en France et en Europe au XIXe siècle, Colloque de la société d'histoire de la révolution de 1848 et des révolutions du XIXe siècle*, Paris, Créaphis, 1987, s. 269-287.

lında İstanbul Polis Müdüriyeti bünyesinde parmak izi araştırması ve adli kimlik tespitiyle görevli "dördüncü bir şube" kurulmasıyla birlikte kimlik tespiti teknikleri polis teşkilatında resmen kullanılmaya başlanmıştır.[45] Ayrıca hem Jön Türk dönemi hapishaneleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların hem de konuyla ilgili korunmuş çok sayıda Osmanlı arşiv belgesinin gösterdiği üzere, antropometri yöntemlerine sıklıkla başvurulmaktadır.[46]

Antropometrinin bir adli polis aracı olarak ve halkın denetimi adına kullanılması konusunda ise elimizdeki bilgiler bu kadar net değildir. Yukarıda değindiğimiz dergilerde Osmanlı İmparatorluğu'nda antropometrinin durumuna çok az atıf vardır. Bu hususta bilgi birikiminin aktarıldığı açıktır fakat bunların ne derece benimsendiğini ve yaygınlaştığını anlamak zordur. Polis teşkilatına ait kaynaklarda –ister arşivler, ister bahsettiğimiz dergiler söz konusu olsun– Batı'nın kimlik tespitinde ve asayişin sağlanmasında kullandığı tekniklerden hemen her yerde söz edilmektedir; bu durum hem yabancı bilgi ve tekniklere yönelik bir açılımın göstergesi, hem de Osmanlı polisinin kendini Avrupa polisleri gibi modern ve rasyonel bir kurum olarak sunma arzusunun ifadesidir. İdeal imaj ile gerçeklik arasındaki farkı tespit etmek kadar, hem bilgi içeren hem de dönemin polis teşkilatına eleştirel yaklaşabilen kaynaklar bulmak da güçtür; dahası ele aldığımız dönem çerçevesinde Osmanlı polislerinin mesleki deneyimlerini aktardıkları tanıklıkları hayli azdır.

Yabancı örneklere yapılan bu çeşitli atıflar daha önceden dile getirilmiş birçok varsayımı doğrular niteliktedir. Öncelikle ilgi, başkentler ve polis teşkilatlarının merkezî örgütlenmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öte yandan, tek bahsi geçen şehir o olmasa da Paris'e bir özenme olduğu aşikârdır. Peki, yine de Paris'in Osmanlı polisi için bir model teşkil ettiğini söylemek mümkün müdür?

---

45 Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 495-496.

46 Özellikle bkz. Schull, "Penal Institutions, Nation-state Construction, and Modernity in the Late Ottoman Empire, 1908-1919", *a.g.e.*

Paris, bir örnek mi?

Fransa'nın veya Paris'in uzunca bir süre asayiş konusunda örnek alınması, Fransa'nın 18. yüzyıl itibariyle Osmanlı modernleşmesi üzerindeki etkisiyle birlikte düşünülmelidir. İster kültürel alışverişler, isterse idari ve hukuki dönüşümlerde olsun, Fransa'nın Osmanlı Devleti için ne derece önemli olduğunu Tanzimat dönemi boyunca birçok alanda görmek mümkündür. Abdülhamid döneminde dış politikanın yön değiştirmesi nedeniyle başka işbirlikleri de gündeme gelmiştir; bunlardan en bilineni askerî reformlarda belirgin bir rol oynayan Almanya ile kurulan ortaklıktır. Polis söz konusu olduğunda ise, 19. yüzyılın ortalarından Abdülhamid döneminin sonuna dek en fazla Fransa'dan etkilenilmiştir.

Osmanlı tarihinin genel eğilimlerinin ötesinde, bu tercih Paris örneğinin 18. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'daki polis reformları alanında bir cazibe merkezi haline gelmesinden de kaynaklanmaktadır. Bir mihenk taşı ya da bir ideal; her nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, Paris örneği Avrupa devletleri tarafından en sık başvurulan kıyaslama ölçütü olmuştur; bu durum Fransa'nın o dönemin Avrupası için taşıdığı jeopolitik önem kadar, Paris polis teşkilatının görece erken gelişim göstermesinden de kaynaklanmaktadır. XV. Louis döneminde Avrupa devletlerinin aydın despotlarına yönelik olarak Paris polisi hakkında kaleme alınan anılardan 19. yüzyılda gönderilen uzmanlara varıncaya dek Paris örneği, her başkent tarafından tanınmış, benimsenmiş ve kendine özgü siyasi ve toplumsal koşullara göre uyarlanmıştır.[47]

Yakın dönem tarihyazımı bu Paris etkisi konusunda önemli düzeltmeler yapmış, polis konusunda "Paris-merkezliliğin" abartılmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Zira Fransa'nın kendi içinde bile Paris modeli rakipsiz değildir; örneğin Lyon polisi de hayli erken gelişmiş ve başkent vesayetinden büyük

47 Polis örneklerinin aktarımı konusunda bkz. Vincent Milliot (der.), *Les Mémoires policiers (1750-1850). Écriture et pratiques policières du Siècle de Lumières au Second Empire*, Rennes, PUR, 2006.

ölçüde bağımsız bir teşkilat görüntüsü çizmektedir. Avrupa ölçeğinde ise Paris modeli hiçbir zaman olduğu gibi ithal edilmemiş, bir bütün olarak değil, kısmen benimsenmiş ve eleştirilerle karşılaşmıştır. Ayrıca İngiliz polisi başta gelmek üzere, Paris örneğinden gözle görülür farklılıklar taşıyan teşkilat şemaları ve polis faaliyetleri mevcuttur.[48] Dolayısıyla, Fransa'nın tartışılmaz bir üstünlüğe sahip olduğu temsil düzeyi ile durumun belirgin biçimde farklılaştığı gerçeklik düzeyini birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Osmanlı polisinde bir model olarak Fransa'nın tercih edilmesi, siyasi iktidarın polis faaliyetleri alanındaki öncelikleriyle de alâkalıdır. Son yıllara dek Fransız polisiyle İngiliz polisi arasındaki zıtlık polis tarihyazımının paradigmalarından biri olagelmiştir. Söz konusu zıtlık bugün farklı şekillerde yorumlansa ve eleştirilse de, 19. yüzyıl sonu Avrupa devletleri tarafından akla yatkın görülmekteydi ve bu nedenle de yapılan tercihlerin analizinde hesaba katılması gerekir. Fransız polisine atfedilen özelliklerin başında baskıcı ve merkezî niteliği gelir; İngiliz polisi ise genelde daha uzlaşmacı olarak görülür ve *bobby* simgesi ile halka daha yakın bir kurum olarak kabul edilir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Fransız uzman Lefoulon'un muhtemel tercih edilme nedeni anarşistlere karşı baskıcı faaliyetleridir. Daha geniş bir ifadeyle, başkentin asayişini siyasi bakımdan ölüm kalım meselesi olarak gören Osmanlı Devleti'nin asıl aklını çelen, Paris polisinin asayişin korunmasına yaptığı vurgu olmuştur. Öyle görünüyor ki, Paris Emniyet Müdürü Lépine, gösterilerin içine bizzat dalması ve geliştirdiği kitle hareketlerini denetim altına alma teknikleriyle Osmanlı polis teşkilatının hayli etkilendiği isimlerden biri olmuştur.[49] Lépine'e yönelik ilgi bilhassa İbrahim Feridun'un polis okulları için kaleme aldığı kitabında kendini gösterir; burada yazar, emniyet müdürünün çalışmalarına övgüyle dolu tam bir bö-

48 Avrupa polisleri ve tarihyazımında nasıl ele alındıkları üzerine bkz. Vincent Milliot, "Mais que font les historiens de la police", Berlière vd., *Métiers de police*, *a.g.e.*, s. 9-34.

49 Jean-Marc Berlière, *Le préfet Lépine*, Paris, Denoel, 1993.

lüm ayırmıştır.[50] İlgili bölüme ayrıca müdürü düşmanca tavırları olan protestocu kalabalığın ortasında gösteren bir fotoğraf da eklenmiştir.

Bununla birlikte, 1908 yılında Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasının ardından polis teşkilatının yeniden yapılandırılması konusunda yapılan tartışmalar hem yöneticilere hem de mebuslara Fransa tercihini sorgulama imkânı vermiştir. Bu bağlamda, yeni Zaptiye Nazırı Galip Bey 1908 yazındaki ilk seyahatini sembolik bir biçimde Paris'e değil, Londra'ya yapmıştır. Nazır ardından daha da geniş bir Avrupa seyahatine çıkmış; teşkilattan beş memur ile birlikte farklı polis teşkilatlarının yapılarını ve çalışma şekillerini gözlemlemek üzere Avusturya, İtalya, Almanya, Fransa ve yeniden İngiltere'ye gitmiştir.[51] Aynı yıl içerisinde söz konusu teşkilatların yapıları hakkında hazırlanan bir dizi şema Dahiliye Nezareti'nde arşivlenmiş, fakat bunların heyetin gözlemlerinden hareketle hazırlanıp hazırlanmadığı not edilmemiştir. İtalyan, Fransız, Alman ve İngiliz polisinin kuruluş ve görevlerine dair raporlara ek olarak Londra, Berlin, Viyana, Cenevre ve Torino polis teşkilatlarının karşılaştırmalı şemaları çıkarılmıştır.[52] Yürütülen araştırmalar başka ülke ve şehirlere doğru da yayılmış; Budapeşte, Cenevre ve Rijeka karşılaştırması da yapılmıştır.[53]

Değişik Avrupa şehirlerindeki polis teşkilatlarına yönelik bu ilgi yalnızca bir öğrenme merakının neticesi değildir; yabancı örneklerden esinlenme arzusu aynı zamanda Osmanlı polisini Avrupa'daki polislere denk hale getirme isteğine de işaret etmektedir. Galip Bey Avrupa görev gezisi öncesinde, Osman-

---

50 İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*.

51 BOA, DH.EUM.THR, 7/35, 25 Eylül 1325 [8 Ekim 1909].

52 İtalya için BOA, DH.EUM.VRK, 20/63a; Fransa için BOA, DH.EUM.VRK 20/63b; Almanya için BOA, DH.EUM.VRK 24/16, İngiltere için ise 24/24. İlk iki belgenin tarihi 1327'dir (H) [1909]; diğerlerine tarih düşülmemiştir, fakat farklı Avrupa şehirlerindeki polis teşkilatlarını kıyaslayan şema da dahil olmak üzere hepsinin aynı dönemde hazırlandığı tahmin edilmektedir. Karş. BOA, DH.EUM.VRK, 24/53, y.t.y.

53 BOA, DH.EUM.VRK, 24/46, y.t.y.

lı Devleti'nin Fransa ile eskiden beri var olan ilişki ve temaslar nedeniyle Fransız kanun ve âdetlerine daha aşina ve alışık olduğunu söylese de[54] yine de Fransa örneklerden yalnızca biridir. Osmanlı polisinin Avrupa açılımında Fransa örneği reddedilmemiş, fakat Fransız polisi diğer Avrupa örnekleriyle birlikte tartılarak değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırmalı yaklaşımın, dönemin meclis tartışmalarının da ortaya koyduğu üzere, eleştirel bir boyutunun da olduğu açıktır.

Polis reformunu ve başkentte asayişin sağlanmasını konu eden meclis tartışmalarında, yabancı modellerin kabulü ve reddi hususu sıklıkla ele alınmıştır. Mebuslar genellikle bir fikirlerini desteklemek istediklerinde Avrupa'dan örneklere başvurmuş, onlar gibi hareket edilmesini önermişlerdir. Örnek olarak, başkentin istisnai bir şehir olduğuna ve ona özgü ayrı bir polis teşkilatı oluşturulması gerektiğine dair yapılan, yukarıda da değindiğimiz tartışmalarda mebuslar Avrupa başkentlerine ilişkin örneklemeleri çoğaltmışlardır. İstanbul mebusu Lütfi Fikri Bey başkentin istisnailiğini savunurken tüm Avrupa başkentlerinin buna örnek gösterilebileceğini ileri sürer:[55]

> Zira milyonlarca ahalinin bir arada bulunmasından dolayı her yerde teşkilâtı bir istisna teşkil eder. Fransa'da bu haldedir, Almanya'da böyledir. Hattâ İngiltere'de vilâyetler arasında bile fevkalade ihtilâf vardır.[56]

1911 yılında Emniyet-i Umûmiye bütçesini açıklamak üzere kürsüye çıkan Dahiliye Nazırı Halil Bey ise, konuşmasında Galip Bey'in Avrupa gezisine sayısız atıf yapmıştır. Polis açısından Osmanlı başkentinin henüz Avrupa başkentlerinin seviyesine ulaşamadığından yakınan Halil Bey, mevcut yerel koşullar nedeniyle polis denetiminin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır:[57]

---

54 BOA. DH.EUM.THR, 7/35, 25 Eylül 1325 [8 Ekim 1909].

55 MMZC, 1/1 5, 6 Temmuz 1325, s. 422 [19 Temmuz 1909].

56 Aynı yer.

57 MMZC, 1/3 7, s. 342, 17 Mayıs 1327 [30 Mayıs 1911].

> Avrupa'yı bilenler, pekâlâ bilirler ki, payitahtlarda polisler 5.000, 6.000, 7.000, 8.000 polis vardır; bizde ise burada payitahtta bugün 2.500 polis var. Bizim payitahtımız, sair yerlere benzemez. Bizim payitahtımız gayet dağınıktır, kendi teşkilat-ı tabiiyye ve coğrafiyesi itibariyle gayet dağınıktır. Sokakları muntazam değildir; vesait-i tenviriyesi gayet noksandır. Binaenaleyh, diğer payitahtlardaki polisler derecesinden fazla bile polis bulundurmak lazımdır.

Fransız modeli hem mebuslar hem de hükümet üyeleri tarafından en çok sözü edilen örnektir. Bununla birlikte mebuslar, bu modelin olduğu gibi kopyalanması fikrinden uzak dururlar. Lütfi Fikri Bey bilhassa bazı temel polis makamlarının isimlerinin Fransızcadan çevrilmesinin yerindeliğini sorgular. Ona göre Fransızca *Direction de la Sûreté générale*'den uyarlanan Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti tabiri "çok tuhaftır" ve ne anlama geldiğini halka izah etmek güç olacaktır.[58] İki yıl sonra benzer bir eleştiri getiren Serfiçe mebusu Yorgo Boşo Efendi Emniyet-i Umûmiye'nin kurulmasının, kurumun ismini mebusların bir bölümüne (ve tabii ki halka) sevdirmeye yeterli gelmediğini belirtir:[59]

> Sonra buradan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti lafını bile Fransa'dan istiane ederek kullanıyoruz. Şu (*sûreté générale*) tabiri ki, bize hiç şümulü yoktur. Bizde böyle tabirlere ne lüzum var?

Kelimeler üzerinden dönen tartışmaların yanında, kimi mebuslar Fransız modelinin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasının meşruiyetini de sorgular. Bilhassa gayrimüslim mebuslar Fransız Emniyet-i Umûmiye modelinin uygulanmasını çekinceyle karşılar ve yerine polisin yetkilerini valilere bırakan daha adem-i merkeziyetçi bir örneği tercih eder-

---

58 MMZC, 1/1 5, 6 Temmuz 1325, s. 422 [19 Temmuz 1909]: "Bendenizin aklıma pek gelmedi Fransızca (*Sûreté Générale*) kelimesinin tercümesidir. Herhalde pek tuhaf bir şey, Emniyet Müdüriyetini, zannederim, ahalimize anlatmak için epeyce eziyet çekeceğiz."

59 MMZC, 1/3, 7, s. 340, 17 Mayıs 1327 [30 Mayıs 1911].

ler. Örnek olarak Yorgo Boşo Efendi Fransız modelinin Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısına uygun olmadığını ileri sürer ve Fransa'nın örnek alınmasının gereksiz masraflara, polisin yetersizliğine ve keyfî uygulamalara neden olacağını savunur. Oysa asayişin korunması konusunda yerel otoritelere daha fazla özerklik tanınması halinde sistem, imparatorluğun toplumsal ve coğrafi çeşitliliğine uygun hale getirilmiş olacaktır.[60]

Fransa modeli tartışmalarının daha kapsamlı bir konu olan imparatorluktaki merkeziyetçileşme meselesini de gündeme getirdiği anlaşılmaktadır. Bu tartışmaların kronolojisi ve ifade edilen tavırlar, yeni Osmanlı iktidarı bünyesindeki güç dengesinin değişimini yansıtmaktadır. İttihatçılar konumlarını güçlendirdikçe, merkeziyetçilik öne çıkmakta ve Fransız polis modeli daha çekici gelmeye başlamaktadır. İttihatçıların da bu konuda bir değişim geçirdiği anlaşılmaktadır. İlk başlarda İngiliz polisi örneğine ilgi duyulması, gerçek bir özgürleşme ve eski rejimden kopma arzusunun ifadesi olarak yorumlanabilir. 1911'den itibaren belirgin bir şekilde ortaya çıkan ve 1913'te artık kabul gören Fransa seçeneği ise başka Avrupa ülkelerinde de karşılaşılan siyasi ve ideolojik bir güzergâhı yansıtmaktadır. Clive Emsley'nin de belirttiği gibi, birçok liberal ve reformcu Avrupalının başlangıçta anayasal model ve polis teşkilatı açısından gözünü İngiltere'ye çevirdiği, iktidara geldiğinde ise bu modeli iktidarda tutunabilmek için yetersiz gördüğü vakidir.[61] Dolayısıyla Osmanlı Devleti için de Paris, siyasi ağırlığı ve yeni rejimin istikrarı açısından önemi itibariyle İstanbul'a en yakın örnek olarak kabul edilmiştir. Halil Bey'in, başkentte acilen etkili bir polis teşkilatının oluşturulması yönündeki önerisi de, İstanbul'da asayiş meselesinin ne bağlamda ele alındığını göstermektedir:

> Bu babda Fransızların bir darb-ı meseli vardır: 'Paris'i kim tutuyorsa, Fransa onun elindedir' derler. Onun için işte şu esas

60 *A.g.e.*, s. 339.

61 Clive Emsley, *The English Police. A Political and Social History*, 1991, s. 240.

dairesinde İstanbul'u kim elinde tutarsa, Memalik-i Osmaniye de onun elinde gibi bir şey çıkar.[62]

Demek ki başkent için benimsenen polis modeli sorunu, Osmanlı sosyopolitik bağlamındaki gelişmelere yakından bağlı olan birden fazla tarz ve gerekçeyle ilişkilidir. İnsani ve maddi etkenleri ayırt etmek kolay olmakla birlikte, bir model yerine diğerinin tercih edilmesi veya bir modelin eleştirilmesiyle bağlantılı hesapları algılamak güçtür. Yabancı polislere dair gerçekler, Osmanlı polisi hakkındaki tartışmalarda Avrupa'daki polis modelleri karşısında alınan tavırları belirleyen, bu polis teşkilatları hakkındaki gerçeklerden çok –söz konusu tartışmaların aktörlerinin bu konudaki bilgileri çok şematik bir düzeyi aşamamaktadır– onlara atfedilen imajdır. Hiç şüphe yok ki Fransa –özel olarak da Paris– modeli hem Abdülhamid hem de Jön Türk dönemlerinde en iyi bilinen ve en çok etkilenilen örnek olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu modelin bütünüyle taklit edildiği ve Fransa'nın diğer ülkeler yok sayılacak derecede ön plana çıkarıldığı kesinlikle iddia edilemez. 1908 sonrasına ait arşivler, basın kaynakları ve meclis tutanaklarında Avrupa'ya ve "Avrupa başkentlerine" yapılan sayısız atıf, siyasi aktörlerin ve polis teşkilatının imparatorluğu ortak bir medeniyet ve etkileşim alanının parçası olarak gösterme arzusunu gözler önüne serer. Böyle bir aidiyetin iki temel etkisi olacaktır: Gerçekleştirilen veya hedeflenen reformları meşrulaştırmak ve Abdülhamid döneminde zorbalık simgesi haline gelen polisi yeni rejimin modernliğinin ve etkililiğinin sembolü haline getirmek. Aynı doğrultuda örnek alınan Avrupa ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki mesafenin sıklıkla vurgulanması da hem polise dair aktarımların hayata sınırlı bir şekilde geçirildiğine, hem de II. Abdülhamid döneminden cumhuriyete dek polis reformlarının bu meşrulaştırılma tarzının ısrarla sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

* * *

62 MMZC, I/2 6, 8 Haziran 1326 [21 Haziran 1910], s. 468.

Demek ki Osmanlı polis teşkilatının kurulması ve başkente yerleştirilmesi doğrusal olarak ilerlemeyen uzun bir süreç olmuştur. II. Abdülhamid dönemi başkentte polis kuvvetlerinin kurumlaşması açısından bir dönüm noktasıdır. Tarihyazımı bu bağlamda genellikle sultanın, saray hesabına çalışan memurlarıyla kurduğu gelişmiş istihbarat sisteminin altını çizerken; aslında polis, şehri zapturapt altına almayı hedefleyen iki başlı yapılanmanın ikinci kutbu konumundadır. Devlet kontrolünün hedefleri de çoğu zaman dile getirilenlerden daha çeşitlidir. Toplumsal elitlerin gözetim altında tutulması, kolluk kuvvetlerinin faaliyet alanlarından yalnızca biridir; buna ek olarak tehlikeli addedilen toplumsal tabakaların denetimine de büyük önem verilmiştir. Göçmenlerin, dilencilerin veya hayat kadınlarının suçlu olarak kabul edilmesi ise yeni bir durum değildir; yalnızca devlet artık polis sayesinde eskiye nazaran daha etkin bir müdahale aracına sahiptir. Asayişi sağlamakla görevli kuvvetlerin başlıca amacının rejimin çıkarlarının korunması olarak belirlenmesi, "alt kademe polis" görevlerine, toplumsal ve ahlâkî düzenin gündelik denetimine verilen önemle çelişmez.

Bireylerin ve ülkenin sıkı bir denetim altına alınması isteği elbette ki II. Abdülhamid'in tesis ettiği otoriter rejim ile bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Fakat bu noktada polisin modernleşmesi ve halk üzerindeki devlet denetiminin güçlendirilmesi konusundaki uluslararası bağlamın da hesaba katılması gerekir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkelerinin polise dair deneyim ve bilgilerine yönelik ilgisi, imparatorluğun ulusötesi bir polis bağlamıyla bütünleştiğini göstermektedir. Jön Türk devrimini izleyen yıl, içine girilen sürecin geri döndürülemez nitelikte olduğunun kanıtıdır. Polise yönelik, eski rejimin bozukluklarından kaynaklanan tepki, kurumun başkentte ve imparatorluğun geri kalanında giderek artan asayişsizlik karşısında yetersiz kalması nedeniyle yerini hızla kolluk kuvvetlerinde reforma gidilmesi gerektiği düşüncesine bırakır. Reformun iki temel boyutu olan merkezîleşme ve profesyonelleşme fikri, 1909 Temmuz'unda Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin

kuruluşunda itici güç olmuştur. Hem iç hem de uluslararası koşulların sertleşmesinin de oluşturulan aygıtın baskıcı eğiliminin artmasına katkısı olmakla birlikte, bu reformlar devletin asayiş konusunda kendisini tek meşru aktör olarak öne çıkardığı daha geniş kapsamlı bir halkı denetim altına alma projesinin parçasıdırlar.

Devletin varlığının güçlenmesi kentsel dokuyu hayli değiştirmiş ve bu değişimden önce var olan düzenleme ve denetim mekanizmalarının geleceğini tartışmaya açmıştır. Kitabın son kısmı bu konuya odaklanacaktır.

üçüncü kısım

Asayişe Mahalleden Bir Bakış

İkinci Kısım'da İstanbul'da polis teşkilatının gelişimi, polisin asayişin korunmasındaki rolü ve hem iktidarla hem de halkla ilişkisinin dönüşümü analiz edildi. Fakat Osmanlı kentlerinde asayişin sağlanması, yer ve sakinlerinin güvenliğinden resmî veya gayriresmî olarak sorumlu çok sayıda aktörün dahil olduğu bir süreçtir.

İmparatorlukta asayiş konusunda henüz zayıf sayılabilecek tarihyazımında genel eğilim, tıpkı Ferdan Ergut'un polis hakkındaki eserinde olduğu gibi, devlet aktörleri üzerinde yoğunlaşmaktır; diğer asayiş mekanizmaları ve aktörleri genellikle ihmal edilir.[1] Bu ihmalin nedenlerinden birisi hiç şüphesiz Osmanlı veya İslâm şehrine yönelik oryantalist bakış açısına duyulan tepkidir. Osmanlı şehrini devletin etkisinden azade ve yerel kuvvetlerin hâkim olduğu alanlar olarak sunan bir zamanların literatürünün aksine, yakın tarihli birçok incelemede kentsel yaşamın birçok alanında, özellikle de adalet ve asayiş hususunda, erken dönemlerde bile devletin rolü haklı olarak vurgulanmıştır. Bu incelemelerde, İslâmî şehirlerle ilgili kalıplaşmış bakışın parçası olarak kabul edildikleri için, diğer denetim aktörlerinin ve mekanizmalarının rolü önemsizleştirilmiş-

1 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*.

tir. Devletin kentsel yaşama müdahalesinin altını çizen Osmanlı arşivlerinin kullanılması da bu eğilimi güçlendirmiş olabilir.

Ancak, geçmiş tarihyazımının gözden geçirilip düzeltilmesi, özellikle asayiş meselesinde, devlete bağlı olmayan aktörlerin kentte oynadığı rolün göz ardı edilmesine yol açmamalıdır. Oryantalist literatürün eleştirisi ve konu üzerindeki son çalışmalar, yerel aktörlerin rolünü devletle etkileşimleri üzerinden daha iyi anlama fırsatı yaratmaktadır. Şimdi okuyacağınız kısımda da konuya bu perspektiften bakılarak, uygunluğu ilerleyen sayfalarda tartışılacak bir ölçek olan mahalle biriminden hareketle, yerel dinamiklerin gücü ölçülmeye çalışılacaktır.

Bu doğrultuda karşılaşılan en büyük zorluk kaynaklar olmuştur. Buraya kadar birçok vesileyle polis kaynaklarındaki eksiklikleri ve bunların kurumun gündelik faaliyet ve görevlerini aktarmaktaki yetersizliklerini vurguladık. Devlet dışı aktörler söz konusu olduğundaysa belge eksikliği daha da belirgin bir hal almaktadır. Sokağın "seslerini" bırakın yansıtabilmeyi, şehirde asayişin sağlanmasında adı geçen aktörleri ve bunların oynadıkları rolü tanımlamak bile hayli güç bir iştir; bunun için farklı kaynakların karşılaştırılarak kullanılması gerekmektedir, ama onların da güvenilirliği şüphelidir. Osmanlı arşivleri tabii ki başvurulan kaynaklar içinde yer almaktadır ve aynı şeylerin sürekli yinelenmesinin yanı sıra diğerlerine göre boşlukları daha az olan belgeler sunmaları sayesinde, gündelik asayişin çeşitli yönleri hakkında çok değerli veriler sağlamaktadır. Daha ileri gitmek için, kullanım zorluklarına daha önce işaret ettiğimiz anlatısal kaynaklara başvurmak gerekmektedir. İmparatorluğun son döneminde İstanbul üzerine kaleme alınan anı ve öykülerdeki başlıca tuzak, Osmanlı mahallesinin ve şahsiyetlerinin folklorikleştirilmesidir. Bununla birlikte, bu kaynakları tümüyle göz ardı etmek de mümkün değildir zira anı ve öyküler, arşivlerde karşılaştığımız adı sanı bilinmeyen gölgelere birer isim verir, onları ete kemiğe büründürürler. Dolayısıyla çalışmamızda bu türden kaynaklar da, araya eleştirel bir mesafe koymaya çalışılarak ele alınmıştır.

Bu çalışmanın daha en başında, giriş bölümünde değinilen

bir husus bu üçüncü kısımda ayrı bir önem taşımaktadır: bugünün deneyimi. Osmanlı mahallesi hakkındaki güncel tartışmalardan söz ederken görüleceği üzere, mahalle içerisinde toplumsal denetim meselesi Türkiye'de hassas bir konudur; çünkü devletin toplum üzerindeki iktidarının sınırları ve toplumun bazı kesimlerinin devletin denetim kurma isteğine mukavemeti/tepkisiyle de ilişkilenir. Günümüzdeki tartışmaları ele alınan döneme taşımadan belirtmek gerekir ki, yerel düzeydeki devlet dışı düzenleme mekanizmalarının devamlılık göstermesi ve devletin bunlara karşı takındığı tutum, yerel ölçeğin sınırlarını aşan bir mevzudur. Tüm bunlar bir yandan Abdülhamid rejiminin, diğer yandan da Jön Türk iktidarının devlet anlayışına ve siyasi projelerine ışık tutan unsurlardır. Daha az kuramsal bir ifadeyle, bugünün deneyimi, hem konunun mekânsal boyutunu, hem de artık var olmayan veya rolü değişmiş olan bazı kentsel aktörlerin toplum hafızasında ve imgeleminde tutmaya devam ettikleri yeri daha iyi anlamayı sağlayabilir.

Başlangıç olarak, gündelik hayatta asayişi sağlayan yerel dinamikler incelenirken mahalle ölçeğinin kullanılmasının ne kadar yerinde olduğu tartışılacaktır. Ardından, bekçilerden hareketle devlet dışı aktörlerin başkentteki asayiş aygıtına dahil edilmesi konusu ele alınacaktır. Bu kısmın üçüncü bölümü, hem asayiş/asayişsizlik, düzen/düzensizlik arasındaki belli belirsiz sınırı hem de resmî ve gayriresmî aktörler arasındaki etkileşimleri örnekleyen kabadayılar üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise, şehrin merkez bölgelerinden biri olan ve çalışmamızın muhtelif yerlerinde değindiğimiz birçok dinamiği gözlemleme imkânı tanıyan Tophane semti incelenecektir.

7

Aşağıdan Denetim Meselesi: Mahalle Dinamikleri

Osmanlı kentinin ana birimi olan mahalle,[1] bir düzine sokak, bir iki dinsel yapı, birkaç dükkân ve kimi zaman da birkaç devlet binasından meydana gelen coğrafi bir alandır. Bu alan ismini çoğu zaman mahalle tarihinde önem taşıyan gerçek ya da efsanevi bir kişiden veya sınırları içerisinde bulunan bir yapıdan alır. Alanın sınırları kesin bir şekilde saptanmamış ve tarih içinde değişmiş, ama bu durum mahallenin kimliğine zarar vermez. Nitekim mahalle aynı zamanda ve özellikle bir aidiyet alanıdır; "kalıcı bir yerel kimlik ve bütünleşme hissi" üretir.[2] Mahalle kendi destek, denetim ve gözetim mekanizmalarına sahip olan bir dayanışma ve korunma birimidir. Bu anlamda

1 Bu kısmın başlığı, içinde bulundukları tarihsel, toplumsal ve siyasi koşullardan beslenen uygulama ve ağların gözlemlenmesine ve incelenmesine öncelik veren bir sosyal bilimler akımına atıfla belirlenmiştir. Bu türden bir yaklaşım, toplumun dinamik yapısını ve gündelik pratiklerin otoriter atmosferlerde bile sahip olduğu temel rolü ortaya koymayı mümkün kılmaktadır. Örnek olarak bkz. Jean-François Bayart, Achille M'Bembe ve Comi Toulabor, *Le politique par le bas en Afrique noire: contributions à une problématique de la démocratie*, Paris, Karthala, 1992.

2 Behar, *A neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 4. Cem Behar'ın kitabının giriş kısmı, Osmanlı kentlerinde mahalleler konusunda açık ve net bir sentez ortaya koymaktadır ve çalışmanın bu bölümün birincil esin kaynağı olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

kentsel alanda asayiş konusunun incelenmesi açısından da temel bir birim durumundadır.

Tanımı üzerinde görece bir uzlaşma sağlanmış olsa da mahalle, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve daha geniş anlamıyla Ortadoğu'yu veya İslâm dünyasını ele alan tarihyazımında kutuplaşmalara yol açan kavramlardan biridir. Sabit, kendine yeten bir bütün olarak kabul edilen mahalle, Batılı kentlerin aksine siyasi özerklikten ve halk girişimlerinden yoksun, bağnaz Osmanlı kentinin bir sembolü olarak görülür. Max Weber'in 1921 yılında yayımlanan *La Ville (Şehir)* isimli kitabında ortaya attığı bu "İslâmî şehir" tezi sonraları Ortadoğu şehirlerini çalışan tarihçiler tarafından yeniden ele alınmış, değiştirilmiş ve eleştirilmiş; bugüne dek Osmanlı kentlerine dair çok sayıda çalışmaya yön vermiştir.[3]

Tüm bu araştırmalar, esas odak noktamız olmasalar da, elbette konumuz açısından önemsiz değildir. Görüldüğü kadarıyla bir kentsel yönetişim meselesi mevzubahistir ve mahallenin burada ne gibi bir rol oynadığı sorgulanmaktadır. Aynı zamanda konuyla ilgili literatürde, Osmanlı örneğinde kentin bir farklılık taşıdığı gerçeği ve söz konusu farklılığın asayiş idaresi üzerinde nasıl sonuçları olduğu sorusu ortaya atılmıştır. Yani acaba, mahalleyi ve barındırdığı aktörleri, Osmanlı kentinde işleyen kamu düzeni mekanizmalarını anlayabilmek açısından hesaba katmak ne derece meşru ve gereklidir?

Osmanlı kentinde mahalle: İdari bir birim ve yaşam alanı

Max Weber kolektif kimliğe, siyasi özerkliğe ve yurttaşlık kültürüne sahip olmadığı gerekçesiyle İslâmî şehri, ideal şehir tipine eklemeyi reddeder; bu açıdan mahalle kavramı Weber'in tezinin merkezinde yer alır. Weber'e göre İslâmî şehir, çoğunlukla etnik ve/veya dilsel açıdan yönetilenlerden farklı olan imparatorluk bürokrasisi tarafından yönetilir. Ayrıca, parçalanmış, siyasi ve toplumsal yönden bölünmüş bir şehir söz konusudur.

3 Max Weber, *La Ville (Şehir)*, Paris, Aubier Montaigne, 1982.

Bu çerçevede mahalle, bahsi geçen parçalanmışlığın bir sembolü olarak kabul edilir. Çıkmaz sokaklarıyla, bazı kentlerde geceleri kapanan kapılarıyla mahalleler, Weber'in izinden giden araştırmacıların nazarında uzun süre boyunca, parçalı ve donuk İslâmî şehrin ya da Osmanlı kentinin tutuculuğunun simgesi ve teminatı olmuştur. 1970'lerden itibaren gerçekleştirilen kent tarihi çalışmalarında Weber'in tezlerinin eleştirilmesi ve bu tezlerle araya mesafe konması neticesinde, tarif ettiğimiz bu özcü ve negatif anlayış yeniden ve kökten bir biçimde elden geçirilmiştir.[4]

Mahalle kavramı artık toplumsal ve etnik açıdan, düşünüldüğünden daha heterojen ve esnek bir bütün olarak kabul edilmektedir; bir aidiyet alanı olduğu kadar bir değişkenlik alanı olarak da görülebilmektedir. Kapalılığından ziyade diğer mahallelerle ve kentin bütünüyle ilişkisi vurgulanmaktadır. Böylece İslâmî şehir paradigmasının değişmezlik ve parçalanmış-

4 İslâmî şehir kavramının ve eleştirisinin yol açtığı zengin tarihyazımsal tartışmaları burada özetlememiz mümkün değildir. André Raymond'un ve Albert Hourani'nin Arap dünyası üzerine kaleme aldığı eserlerinin bu kavramın eleştirisinde, özellikle yerel ileri gelenlerin dinamizmini vurgulamaları itibariyle öncü nitelikte olduğunu belirtmekte fayda var. Karş. Albert Hourani ve S.M. Stern (der.), *The Islamic City*, Oxford, Cassirer, 1970; André Raymond, *Grandes villes arabes à l'époque ottomane* (çev. Ali Berktay, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1995), Paris, Sindbad, 1985. Daha sonraları eleştiriler kavramın sahip olduğu özcü doku üzerinde yoğunlaşmış; bu bağlamda İslâmî alandaki kentlerin siyasi, hukuki ve dini etkenlere bağlı bazı ortak özelliklere sahip olduğu yadsınmadan, bu kentlerin çeşitliliği ve zaman içerisinde geçirdiği dönüşümler vurgulanmıştır. Örnek olarak bkz. Robert Ilbert, "La ville islamique: réalité et abstraction", *Les cahiers de la recherche architecturale*, 10/11 (1982), s. 6-13; Abu-Lughod, Janet, "The Islamic City-Historical Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance", *IJMES*, 19 Mayıs 1987, s. 155-176. 1990'lardan beri ise kent çalışmalarının sayıca artması, imparatorluğun farklı şehirleri hakkında sahip olduğumuz bilgilerin tazelenmesine vesile olmuştur. Her şehrin kendine özgü olduğunu savunan bu çalışmalarda şehirlerin Osmanlı ve/veya Akdeniz sahasıyla siyasi ve iktisadi anlamda bütünleşmesi üzerinde fikir yürütülmüş; farklı kentlerde gözlemlenen toplumsal dokular birbiriyle kıyaslanmışsa da, henüz yeni ve hâkim bir yorumlama modeli ortaya konmamıştır. Bkz. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West, Aleppo, Izmir and Istanbul* (çev. Servet Yalçın, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), Cambridge, Cambridge University Press, 1999; Donald Quataert, "Historical and Postmodern Cities of the Middle East", *Journal of Urban History*, cilt 29, sayı 3, s. 347-353.

Mahalle: Birkaç tanım denemesi

- Jean François Pérouse sosyal bilimlerde mahalleye dair beş tür yaklaşım olduğunu söyler (Jean François Pérouse, "'Interroger le quartier', quelques repères terminologiques et méthodologiques", *Anatolia Moderna* X, s. 127-129):
  - Kentleşmiş bir alan olarak mahalle,
  - İdari bir bölge ve kent politikalarının temel kademesi olarak mahalle,
  - Hâkim faaliyetleri üzerinden tanımlanan işlevsel mahalle,
  - Barındırdığı halk üzerinden tanımlanan sosyo-etnik-dinsel mahalle,
  - Bir "yakınlık" ve ortak yaşam birimi olarak mahalle.

  Pérouse'un vurguladığı üzere, sayılan yaklaşımlardan hiçbiri tam anlamıyla yeterli değildir; çünkü hem mahallenin karmaşık içeriğini açıklayamamakta, hem de mahalle kavramını katılaştırarak yapısının ve sakinlerinin devingenliğini göz ardı etmektedir.

- Işık Tamdoğan, mahalleyi tanımlarken Norbert Elias'ın iki kavramını kullanır: Doku ve oyun (Işık Tamdoğan, "Le quartier", *a.g.e.*, s. 123-125). Buna göre:
  - Mahalle bir "doku"; kendine has ilişki tarzıyla bireylerin birbirine bağlandığı bir toplumsal oluşumdur,
  - Mahalle, aynı zamanda kuralları bilinen ve uygulanan, kent içerisinde bağları kuran ve koparan bir "oyundur".

- Cem Behar ise semt ile mahalle arasındaki farka vurgu yapar; birincisi daha büyük ve şehir ölçeğinde daha çok bilinen bir alan iken, ikincisi "temel bir idari birim" ve "iktisadi ve toplumsal bir bütündür". Behar, mahallelerin akışkan ve belirsiz niteliğinin altını çizer ve benzersiz bir yapıya sahip olduklarını söyler (Cem Behar, *a.g.e.*, s. 1-19).

Tüm bu farklı yaklaşımların ortak noktası mahallenin esnek bir yapıya sahip olduğu fikridir. Mahallenin fiziksel özelliklerinden ziyade mahalle sakinleri ve onları bir araya getiren bağlar vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım bir gerilimi de barındırmak-

ta, bu gerilim yazarına göre açık veya üstü kapalı biçimde ifade edilmektedir: Hem mahallenin akışkanlığının ve kent ile bütünleşmesinin altını çizmek, hem de onu toplumsal hayatın temel birimi olarak kabul etmek mümkün müdür? Peki, mahalle kavramının ifade ettiği idari birim ve aidiyet alanı ne ölçüde birbirine uymaktadır?

lık fikrinden hareket eden temel düşüncesi, bu şehirlerin heterojenliğini ve çeşitliliğini destekleyen bir argümana dönüşmüştür. Bizim çalışmamızda altını çizmek istediğimiz şey İstanbul'un tam da bu özellikleridir; Osmanlı başkenti söz konusu olduğunda mahalle kavramı payitahtın geçmişine yönelik renkli ve nostaljik bir bakış açısıyla ele alınır fakat mahalleye böylesi bir algıyla yaklaşmak da kendi içinde yeni bir özcü tavıra neden olabilmektedir.

İstanbul'un mahalleleri

İstanbul'un mahallelerinin değişkenliğinin en açık işareti, coğrafi sınırlarının ve sayılarının kesin bir biçimde belirlenememesidir. İstanbul'un 1453'te fethinin ardından şehirde 60 ilâ 130 mahalle bulunduğu tahmin edilmektedir.[5] 1546'da çıkarılan dinî vakıflar listesine göre ise mahalle sayısı 216'dır. 19. yüzyıl sonları için verilen sayılar çok daha değişkendir: 1876'da yapılan bir dökümde 251 mahallenin varlığından söz edilirken, 1907 sayımında 147 suriçi mahallenin olduğu görülür. Aynı yıl gerçekleştirilen bekçi sayımında ise 542 mahalleden bahsedilmektedir.[6] 1913 yılındaki bir diğer liste 346 mahallenin adını içermektedir. Sayılarda neden böyle bir dalgalanma olduğunu açıklamak güçtür. İlk akla gelen ihtimal sayımlardaki belirsizlik ve eksiklikler-dir. Bununla birlikte söz konusu dalgalanmalar bazı mahallelerin demografik nedenlerle, göçlere bağlı olarak yeni kurulduğu, bazılarının ise yangın gibi sebeplerle ortadan kalktığı anlamına da

5 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 12 ve devamı. İzleyen tahminler de Behar'ın kitabından alınmıştır.

6 BOA, Y.PRK.ŞH 14/11, 29.Z.1324 (H) [13 Şubat 1907].

gelebilmektedir.[7] Diğer yandan mahalle sayılarının tahmini, şehir tanımıyla da bağlantılıdır; şehrin surların dışına taşmaya başladığı, Anadolu yakasının gelişmekte olduğu gibi gerçekler her sayımda eşit derecede dikkate alınmamış olabilir.

Mahallenin yanı sıra başka idari bölümler de mevcuttur. Cem Behar'ın da altını çizdiği üzere, mahalle ve semt arasında bir ayrım yapmak kentsel alanın doğru algılanması açısından elzemdir. Semt, birden fazla mahalleyi kapsayan bir bölgedir. Semtlere, şehrin önemli anıtlarına veya içerdikleri coğrafi nirengi noktalarına atıfla isimler verilir. Örnek olarak Tarihî Yarımada'da birçok semt Topkapı veya Edirnekapı gibi şehir kapılarının ismini taşırken; bazı semtler Aksaray veya Karaman gibi orada yaşayan halkın geldiği yerin ismini almış, bazılarına ise Tophane gibi semtin hâkim işlevsel özelliğine atıfla bir isim verilmiştir. Semtler eskiden olduğu gibi bugün de hâlâ, şehrin sakinleri tarafından bilinen önemli işaret noktalarıdır; mahalleler ise daha ziyade kendi sakinleri için bir anlam ifade eder. Öte yandan idari açıdan semtin hukuki bir varlığı söz konusu değilken, mahalleler "hem *temel bir idari birim*, hem de *toplumsal ve ekonomik bir zatiyet*" teşkil ederler.[8] Son olarak, gerek yetkili makamlar gerekse mahalle sakinleri açısından adresi tanımlarken semt ve mahalle aidiyetinin birbirine eklendiğini belirtelim; her binaya numara verilmesi ve sokak isimlerinin standartlaştırılması işleminin ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde tamamlanması bu durumun önemini daha da artırmaktadır.

İstanbul Şehremaneti'nin kurulması semt ve mahallenin yanına yeni bir idari birim daha ekler: Daire. Daire birimi, Paris'teki *arrondissement* [yönetim bölgesi, ilçe] kavramından hareketle oluşturulmuştur. Bilindiği üzere İstanbul, belediye örgütlenmesinin kurulduğu ilk Osmanlı şehridir.[9] 1855 yılında Şehremaneti'nin kurulmasının ardından 28 Aralık 1857'de Altıncı Dai-

7 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 14.

8 Behar, *a.g.e.*, s. 6: "The mahalle, however, was always both a basic *urban administrative unit* and a *social and administrative entity*."

9 *İstanbul Ansiklopedisi*'nin "belediye" başlığı konuyla ilgili başarılı bir sentez sunmaktadır. Bkz. "Belediye", *DBİA*, s. 137-140.

re'nin oluşturulması belediye organlarının kurumlaşması açısından önemli bir adımdır. 1867 Nizamnamesi ile Altıncı Daire'deki belediye sisteminin tüm başkente yayılıp uygulanması kararlaştırılır. Nizamnamede, on dört belediye dairesinin oluşturulması, her birinin kendi "daire-i belediye meclisi"nin olması ve hepsinin Şehremaneti'ne tâbi olması öngörülmüştür. Semtlerden daha geniş olan bu daireler, her şeyden evvel idari bir role sahiptir: Belediye yönetiminin temel birimini oluşturmaktadırlar. Karayollarının bakımı, çöplerin toplanması veya zabıta hizmetleri, dairelerin yetki alanına girer. Yukarıda bahsi geçen bekçi sayımına bakıldığında, mahallelerin, sınırları içerisinde bulundukları dairelere göre sınıflandırıldığı göze çarpmaktadır.

Belediye seçimlerinin daire ölçeğinde düzenlenmesi, şehrin bu yeni idari bölümüne yönelik bir aidiyet hissinin doğmasına yol açabilirdi. Fakat bu durum pek yaşanmamış, olsa olsa epey oligarşik nitelikteki bu seçimlere katılan ileri gelenler açısından geçerli olmuştur; özellikle Avrupalı ve Levanten elitin yaşadığı Altıncı Daire buna bir örnektir. Halkın geri kalanı, hatta devlet için bile daire kavramı fazlasıyla soyut kalmış; okuma şansı bulduğumuz belgelerde daire birimine nadiren atıf yapıldığı görülmüştür.

Bu idari alt bölümlere, kendi mekânsal bölümlenmeleri olan dinî cemaatlerden birine aidiyet de ekleniyordu. Bu cemaatler sadece dinî ibadet açısından değil, halkın gündelik hayatında da önemli bir yere sahipti. Bu tarz bir cemaate üyeliğin uzamsal sınırlarının mahalle sınırlarıyla örtüştüğüne de rastlanırdı. Bu durum Müslüman cemaat için çoğu zaman geçerliydi; her mahallenin kendi camii ve imamı vardı; imam, Tanzimat dönemine dek mahallenin en önemli şahsiyetlerinden biri ve idari makamların öncelikli muhatabı olmuştur.

Hıristiyan cemaatler için ise kilise bölgeleri genellikle mahallelerden daha geniştir. Örnek olarak Meropi Anastassiadou'nun kilise defterlerinden hareketle yürüttüğü tahminlere göre, 20. yüzyıl başında Beyoğlu'na tekabül eden Stavrodromi kilise bölgesine bağlı 25-30.000 kişi vardır ve bölge sınırları Galata Kulesi'nden Taksim Meydanı'nın kuzeyine dek uzan-

maktadır.[10] Demek ki cemaatin alanı, mahalle ölçeğine göre belirlenen gündelik iktisadi ve toplumsal alandan çeşitli derecelerle ayrılmaktadır. Her ne kadar fiziksel yakınlık Müslümanlardaki kadar önemli olmasa da, kilise bölgesine aidiyet yalnızca dinî bir anlam taşımamaktadır. Kilise kurumları etrafında şekillenen eğitim ve yardımlaşma yapıları, cemaatin toplumsal yaşamında hayati bir rol oynamaktadır.[11] Bir korunma ve sosyalleşme alanı olan dinî cemaat, aynı zamanda, ilerleyen sayfalarda da detaylandıracağımız üzere, bir düzenleme organı görevini de yerine getirmektedir.

Bu farklı yaşam ve aidiyet alanlarının birbirine eklemlenmesi yalnızca bireysel bir takdir meselesi değildir. İmparatorluğun diğer şehirlerinde olduğu gibi Osmanlı payitahtında da denetim mekanizmalarının merkezinde yer almaktadır. Mahalle, coğrafi açıdan en ufak birim olsa da, kent sakinlerinin gündelik yaşamında toplumsal ve iktisadi açıdan olduğu kadar ilişkiler anlamında da en önemli ölçektir. Biz de çalışmamızda, kavramı katılaştırmamaya çalışarak bu ölçeğe odaklanmayı tercih ettik. Mahallelerin kendileri kadar komşu mahalleler, dahil oldukları semt ve kent ile ilişkileri de incelenmeye değer. Bu bağlamda Cem Behar haklı olarak "Osmanlı mahallesi" veya "İstanbul mahallesi" gibi normatif tanım ve kuramlaştırma denemelerinin, tıpkı İslâmî şehir veya Osmanlı şehri tasavvurları gibi özcü bir çizgiye kaçma riski taşıdığını hatırlatır.[12] Mahallelerin bu yok edilemez biricikliği, yalnızca kendilerine özgü coğrafi, toplumsal ve demografik hususlardan değil; aynı zamanda mahalle sakinlerinin gündelik hayatında ve idari makamlarla kurdukları ilişkilerde önemli bir rolü olan çeşitli düzenleme

10 Meropi Anastassiadou, "De la paroisse à la communauté. Les Grecs orthodoxes de Stavrodromi (Beyoğlu-Istanbul)", *Anatolia Moderna X*, s. 153. Konu hakkında ayrıca bkz. Meropi Anastassiadou, *Les Grecs d'Istanbul au XIXe siècle. Histoire socio-culturelle de la communauté de Péra*, Leiden, Brill, 2012.

11 Rum Ortodoks kilisesinin ve cemaatinin işleyişi ve rolü hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Sia Anagnostopoulou, *Μικρά Ασία 19ος αι. 1919 οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Atina, Hellinika Grammata, 1997.

12 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 10.

mekanizmalarının yaptıkları farklı etkilerden kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki bölümde, mahalle ve kent ölçeğindeki denetimin bu belli başlı düzeyleri ve aktörleri ele alınacaktır.

Tanzimat'ın ertesinde bir düzenleme organı olarak mahalle: Prensipler ve aktörler

Mahallenin düzeni, az çok belirgin çeşitli denetleme ve düzenleme mekanizmalarının bir arada işleyişine dayanır. Zaman içinde değişebilen bu mekanizmalar, bir mahalleden diğerine de farklılık gösterebilir. Bu başlığın amacı bahsi geçen mekanizmaların tarihsel, hukuki ve kültürel temellerini ortaya koymak; oyuna yeni aktörler sokarak geleneksel dengeleri sarsan Tanzimat reformlarının ardından 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde mahallelerin sahip oldukları gücü değerlendirmektir.

Osmanlı kanunlarına göre mahallenin, kolektif bir varlık olarak cezai sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk, İslâmî tazminat kanunu olan "diyet"e dayanır; diyet, fiziksel bir saldırıya uğrayan kurbana veya kurbanın ailesine verilen parasal tazminattır. Suçun sorumluluğunu paylaşan grup bu kan vergisini ödemek zorundadır.[13] Eğer suç bir özel mülkte işlendiyse mülkün sahibi veya yararlanma hakkına sahip olan kişi tazminatın ödenmesiyle yükümlüdür. Suç mahallenin dışında, kamu yollarında (*tarîk-i 'âmm* üzerinde) işlendiyse, diyet sorumluluğu devlete aittir.[14] Bir kişiye ait olmayan ve mahallenin sınırları içerisinde kalan, örneğin sokak veya cami gibi bir alanda işlenen suçlarda ise mahallenin hukuki sorumluluğu doğar.[15] Bu türden alanların devletin sorumluluk alanına ait olduğu düşünülebilir, fakat klasik fıkıhçılar bu alanları devletin değil ma-

13 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973, s. 235; Hülya Canbakal, "Some Questions on the Legal Identity of Neighborhoods", *Anatolia Moderna X*, 2004, s. 131-138.

14 Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, s. 308-311.

15 Mahallenin cezai sorumluluğunun uygulamaları üzerine bir çalışma için bkz. Suraiya Faroqhi, "Bursa'da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası", Lévy ve Toumarkine (der.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2007, s. 68-79.

halle sakinlerinin kullandığını ve bu nedenle de sorumluluğun onlara ait olduğunu ileri sürer. Aynı çerçevede sunulan bir diğer argüman da, mahallenin çok geniş bir alan olmadığı da dikkate alındığında, mahalle sakinlerinin olay halinde doğrudan müdahale imkânının bulunmasıdır. Bu şekilde tanımlanan mahallenin ortak sorumluluğu fikrinin uygulamadaki yansımalarına adli tanıklıklarda rastlamak mümkündür. Bir dava görülürken, şüphelinin veya sanığın yaşadığı mahallenin diğer sakinlerinin onun tutum ve davranışları ile olası sabıkaları hakkında tanıklık etmeye çağrıldığı görülür.[16]

Tanzimat'a dek imam, Müslüman mahallelerde anahtar bir role sahiptir; mahalle camiini idare eder, nikâhları kıyar ve cenaze törenlerini yapar. Dahası, imamlar kadıdan gelen emirleri ve bazı fermanları Cuma namazında halka iletmekle yükümlüdür. Görevleri arasında avâriz adı verilen ve mahallenin kolektif bir varlık olarak ödemek durumunda olduğu vergiyi paylaştırıp toplamak da vardır. Ve konumuzla ilgili bizi en çok ilgilendiren de, imamların her mahalle sakininin kefili olarak kabul edilmesidir.[17]

Tanzimat'ın en belirgin özelliklerinden biri, yerel idari yapıların sekülerleştirilmesidir; bu çerçevede toplumun dinî ileri gelenlerinin yerini mülki temsilciler almıştır. Kadılar hem kentsel ve iktisadi konulardaki, hem de asayiş alanındaki güçlerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Aynı şekilde imamlar da mülki görevlerini 1829 yılından itibaren başkentte ve 1830'lardan itibaren de taşrada mahallelerin sorumluluğunu üstlenen muhtarlara devretmiştir.[18] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını

16 Işık Tamdoğan-Abel, "Les relations de voisinage d'après les livres de morale ottomans", *Anatolia Moderna X*, 2004, s. 168.

17 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 4, 1984, s. 69-78; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve bir imamın günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001. Beydilli'nin İstanbul Soğanağa Camii'nde görevli bir imamın günlüğünü ele alan kitabı 19. yüzyılda imamların rolü hakkında bir sentez sunmaktadır. Bu fevkalade eser, mahalle halkına çok yakın duran ve bununla birlikte onlar üzerinde tartışılmaz bir otoriteye sahip bir imam portresi ortaya koyar.

18 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, XXXIV/135.

izleyen bu reformla, halkın denetimini sağlayan mekanizmaların rasyonelleştirilmesi ve tektipleştirilmesi hedeflenmektedir. İlk ortaya çıktıkları dönemlerde muhtarların nasıl seçildiği konusunda ise henüz bir fikir birliğine varılamamıştır; İstanbul uzmanlarından Osman Nuri Ergin'e göre muhtarlar en başından beri seçimle gelirken, tarihçi Musa Çadırcı'ya göre devlet tarafından atanmışlardır.

Muhtarların seçilmesine ve görevlerine dair ilk metin 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'dir; onu 1876 Nizamnamesi izler. Buna göre muhtarın başlıca görevi mahallesinde asayiş ve güvenliği sağlamaktır. Ayrıca muhtarlar artık mahalle sakinlerinin kaydını tutmakla, bilhassa da mürur tezkeresine (imparatorluk içerisinde seyahat etmek için zorunlu kılınan belge) sahip olan ve mahalleye yeni gelmiş kişileri kayıt altına almakla yükümlüdür. Mahalleden ayrılmak isteyen kimseler ise, mürur tezkeresi almak için gerekli olan iyi hal kâğıdını almak üzere muhtara başvururlar. Tüm bunlara ek olarak muhtar, yerel halk ile Osmanlı yargısı arasında bir aracı rolünü de üstlenir. Tıpkı eski dönemin imamı gibi mahallenin kefilidir ve mahalle adına şahitlik yapabilmektedir.

Muhtarın sorumlulukları Abdülhamid dönemine gelindiğinde daha da artırılır. 1883 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'yle, tüm muhtarlara doğum, ölüm ve nikâhlar ile göçmenleri kayıt altına alma ve bunları, sicillerin güncellenmesi adına merkeze rapor etme zorunluluğu getirilir.[19]

Sahip olduğu tüm bu özellikler devlet ve halk arasında aracılık yapma konusunda muhtarı, imamın halefi pozisyonuna getirir. İmam ile muhtar arasında yaşanan geçişin detayları hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Yalnız Cem Behar, Kasap İlyas Mahallesi örneğinde sorunsuz bir geçiş yaşandığını, imamın bazı geleneksel vazifelerinden vazgeçmeyi zorluk çıkarmadan kabul ettiğini aktarır.[20] Ayrıca, muhtarlık makamının yaratılmasının kent yönetiminin sekülerleştirilmesi adına atılmış bir adım olmakla birlikte, yeni kurumun dinî otoritelerin ah-

19 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s. 160.

20 A.g.e., s. 83.

lâkî ve toplumsal statüsünü tehdit etmediğini de belirtmek gerekir. İmam, seçilen muhtarın kefili sayılmakta ve mahalleyi ilgilendiren kararlara aktif bir şekilde katılmaktadır.[21] Kitabın son kısmında bir mahallede muhtar ile imam arasında görülebilen işbirliğinin bir örneğini ele alacağız.

Kent yönetiminin reformları, çeşitli cemaatlerin dinî sorumlularının sahip oldukları rollerin sürmesiyle çelişmiyordu. Başkentteki en yüksek dinî otoritelerin, bilhassa dinî bayram dönemlerinde, asayişi ve cemaatler arası ilişkileri ilgilendiren konularda yaptıkları çeşitli müdahaleler basına ve Osmanlı arşivlerine sık sık yansımıştır. Bu bağlamda Paskalya kutlamalarında bir sevinç gösterisi olarak ateş edilmesi, hassas konuların başında gelmektedir. Mesela 1898 Mart'ında Rum Ortodoks patriği, başkentteki kiliselerin papazlarına ve Rum cemaatine kutlamalarda ateş etmenin yasak olduğunu hatırlatır.[22] Burada patriğin yasak konusundaki açıklaması iki temele dayanır; ilk olarak çıkan gürültünün ve silah kullanmanın dine saygısızlık olduğu ifade edilir. İkinci olarak ise, Hıristiyanların Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamnamelerine uygun hareket etmesi gerektiğinin altı çizilir. Devletin patrikhaneye ilettiği talimatta Paskalya kutlamalarında karışıklık çıkaranların zabıtaca tutuklanacağının ihtar edildiğini açıklar. Patriğin uyarılarında asayişi ısrarla vurgulamasının, kendilerine bağlı uyrukların eylemleri konusunda hesap vermek zorunda kalabilen dinî otoritelerin kolektif sorumluluğu kavramıyla doğrudan bağlantılı olduğuna şüphe yoktur.

Dinî otoritelerin buraya kadar açıklamaya çalıştığımız rolü, cemaatler arası gerilim durumlarında daha da belirginleşir. Toplumda dinlerin çeşitliliği ve kentsel alanın dinî aidiyetlere göre keskin sınırlarla bölünmemiş olması nedeniyle Osmanlı kentleri cemaatler arasında çıkan anlaşmazlıklar konusunda hassastır.[23] Tansiyonların yükseldiği fakat her zaman kamu

21 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 40.

22 Cf. BOA, Y.PRK.AZN 18/46, 1315.Za.8 (H) [30 Mart 1898]. Bu kaynak, Yunanca orijinal metnin Osmanlıcaya çevrilmiş halidir.

23 Bu durum başkente özel değildir. Cemaatler arası sorunlar, olayların şiddeti ve zamanı değişkenlik gösterse de, 19. yüzyılın son çeyreğinde imparatorluğun her şehrinde görülebilmektedir. Vilayetlerde yaşanmış bu türden vakalar üze-

düzenine yönelik bir tehdide dönüşmeyen bu gibi vakaları polis kaynaklarından hareketle tespit etmek hayli güçtür. Yine de kentin, farklı cemaatlerin bir arada bulunduğu bazı mahalleleri söz konusu olduğunda otoritelerin ayrı bir dikkat ve özen gösterdiğini gözlemlemek mümkündür; Haliç kıyılarında sıralanan Fener, Balat veya Hasköy gibi mahalleler bunların başında gelir. Buralarda dinî otoriteler sorunların önlenmesi ve çözüme bağlanmasında kolluk kuvvetlerinin öncelikli aracıları vazifesini görürler. Örnek olarak Osmanlı arşivlerinde, Paskalya kutlamalarının başkentin Yahudi tebaasına yönelik saldırılara vesile edilmemesi amacıyla Rum ve Ermeni patriklerinin dikkatli olmaya çağırıldığı birçok belgeye rastlanılır.[24] Patrikliğin, şehrin tüm kiliselerinde vaaz esnasında okunmak üzere talimatlar yayımlaması, tıpkı ateş etme mevzuunda olduğu gibi, inananlara ödevlerini hatırlatma amacı taşır. 1881 Mart'ında cemaat üyelerine hitaben yazılan bir mektupta Rum patriği, Paskalya'nın yaklaştığı dönemde din kardeşliğinin öneminin, Yahudi cemaatiyle ilişkilerde dostluk ve saygının gözetilmesi gerekliliğinin altını tekrar çizer.[25]

Bu önleyici müdahalelerin haricinde, dinî otoriteler herhangi bir çatışma yaşandığında halkı yatıştırma görevini de üstlenir. 1881 Haziran'ında yaşanan bir olayda, Fener polis karakolu komiserlerinden biri amirlerini Balat'ta yaşayan Ermeni ve Rum tebaadan kimselerin Yahudi tebaa aleyhinde imzalayıp sunduğu bir dilekçe konusunda uyarır. Olay, mahallenin Hıristiyan sakinleri Müslümanları da dilekçeyi imzalamaya ikna etmeye çalıştığında açığa çıkmıştır. Rum Patrikhanesi'nin, Balat imamının ve Beşiktaş mahallesinden yetkili bir komiserin müdahalesiyle mesele kontrol altına alınır; fakat yaşanan bu vaka, tüm bu farklı otoritelerin her türden karışıklı-

---

rine eğilen birçok çalışma mevcuttur. Örnek olarak karş. Paul Dumont, "Les Juifs, les Arabes et le choléra. Les relations intercommunautaires à Bagdad à la fin du xixe siècle", Dumont ve Georgeon, *Villes ottomanes à la fin de l'empire*, s. 153-171; Esther Benbassa, "1901'de İzmir'de Cereyan Etmiş bir Kan İftirası Vak'ası", *Tarih ve Toplum*, sayı 30, 1986, s. 364-370.

24 BOA, Y.PRK.ZB 8/6, 1308.N.18 (H) [27 Nisan 1891].

25 BOA, Y. PRK. AZN 18/46 (2), 1315.Za.8 (H) [30 Mart 1898].

ğın önünü almak konusunda ne derece dikkatli olduklarının bir kanıtıdır.[26]

Aktarılan tüm bu örnekler, 19. yüzyılın sonlarında dinî liderlerin, cemaatlerinin denetimi konusunda güçlerini koruduğunun göstergesidir. Ayrıca asayişin korunması veya yeniden sağlanması konusunda dinî aktörler ve kolluk kuvvetleri arasında bir işbirliği olduğu da göze çarpar. Söz konusu işbirliği her cemaatin statüsüne ve imparatorluğun ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti ile yürüttüğü ilişkilere bağlı olarak belirlenen hukuki temeller üzerine kurulmuştur.[27] Kurulan işbirliği, dinî temsilcilerin cemaatleri üzerinde sahip oldukları otoritenin laik aktörler tarafından giderek sorgulandığı bir dönemde, bu otoritenin yeniden kanıtlanması açısından da anlamlı olmuştur. Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin merkezlerinin İstanbul'da olması bazen, basit bir mahalle içi anlaşmazlığa bile müdahil olabilmelerini sağlamıştır. İstanbul haricinde yaşayan cemaatleri için de ruhani bir otorite teşkil eden dinî liderlerin ve onların mahalle ölçeğindeki temsilcileri olan papaz, imam veya hahamların kentte asayişin idaresi açısından oldukça değerli aracılar olduğunu söylemek mümkündür.

Kentin ileri gelenleri de bu aracılık statüsüne talip olmuşlardır. Çeşitli cemaatlerin içerisinde laik kesimin güçlenmesi ve 19. yüzyılda büyük Osmanlı şehirlerinde tanık olunan iktisadi dönüşümler, bu dönemde yerel ileri gelenlerin kuvvetini artırmıştır. Arşivlerde pek karşılaşılmasa da, bunların ve cemaat içindeki davranışlarından basında sıklıkla söz edilmiş; ken-

---

26 BOA, Y. PRK. ZB. 1/82, 1298.B.7 (H) [4 Haziran 1881].

27 Bu hukuki çerçeve ve geçirdiği değişimler hakkında bkz. Benjamin Braude ve Bernard Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, cilt. 1, *The Central Lands*, New York-Londra, Holmes & Meier, 1982. Hukuki sorumlulukların en belirgin şekilde dile getirildiği vakaların başında, Balat'ta Yahudi tebaaya yönelik 1874 tarihli ayin cinayeti suçlaması gelir. 16 Temmuz 1874 tarihinde *La Turquie* gazetesi, Polis Müdüriyeti'nden Hahambaşı'na gönderilen bir tezkerenin çevirisini yayınlar; buna göre hahambaşı, düzenin yeniden sağlanması için acilen önlem almaya çağırılır. Aksi takdirde yalnızca suçlular değil, hahambaşının kendisi de Osmanlı hükümeti tarafından sorumlu kabul edilecektir. Haber 18 Temmuz tarihinde bir kez de *Neologos* gazetesi tarafından yayımlanır.

dilerine bazen asayiş ya da daha ziyade kentteki asayişsizlikler hakkındaki şikâyetlerini ifade etmeleri için söz hakkı verilmiştir. Önceki sayfalarda da değindiğimiz üzere, söz konusu ileri gelenler bu matbu kaynaklarda, Batı'yı örnek göstererek asayiş talep eden ve ahlâk denetçiliği yapan kişiler olarak görülüyor. Bununla birlikte faaliyetleri yalnızca yazıyla sınırlı kalmaz; kent ileri gelenleri, hayırseverlik ve bağımlılık ağları aracılığıyla da cemaatlerinin üyeleri veya ilişki çevreleri üzerinde yadsınamaz bir etki kurmuşlardır. Bu etki ilişki alanının genellikle mahalle sınırlarını aştığını ve söz konusu aktörlerin toplumsal ve iktisadi güçleri tarafından belirlendiğini eklemekte yarar var.[28]

Yapılan denetimin önleyici boyutunun yanı sıra, kent ileri gelenlerinin bir asayişsizlik mevzubahis olduğunda orta yol bulmak amacıyla olaya anında müdahalede bulunduğu, tarafları sükûnete çağırdığı veya bir tarafın haklarının savunuculuğunu üstlendiği de vakidir. Bu durumun bir örneğine 1885 Paskalya'sında Haydarpaşa'da Rum ve Yahudileri karşı karşıya getiren bir vakada rastlamak mümkündür; çamura bulanmış halde bulunan bir haçtan bölgedeki Yahudiler sorumlu tutulmuş,[29] polis ortalığı yatıştırmak adına dört yerel Yahudi ileri gelenini çağırtarak suçluları teslim etmelerini istemiştir. Basın ise farklı cemaatlerin ileri gelenlerinin kalabalığı sakinleştirmek için sarf ettikleri çabaları öne çıkarmış, örnek olarak *Phare du Bosphore* gazetesi şöyle bir haber yapmıştır: "Hazzopulo, Yacoumi, Aron de Léon Beyler ve Apik Efendi, bu hakareti edenin adalete teslim edildiğini dile getirerek halkı yatıştırmak için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır."[30] *Stamboul* gazetesi de "olayların daha ciddi bir boyuta ulaşmasının önünü kesen kişiler"den övgüyle söz etmiştir:

---

28 Okul ve hastane yaptırmak, yoksullara yardım ve sanat koruyuculuğu, İstanbul'un elitlerinin etkin oldukları alanlardandı. Büyük bir Yahudi ailesi hakkında gerçekleştirilmiş bir çalışma olarak bkz. Nora Şeni, "The Camondos and their Imprint on 19th Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, 26, 1994, s. 663-675.

29 AIU, Türkiye, İstanbul, Bay Bassous'nun mektubu, 24 Nisan 1885.

30 *Phare du Bosphore*, 20 Nisan 1885. Habere ertesi gün *Stamboul* gazetesinde de yer verilmiştir.

> Fakir Yahudilere ekmek dağıtan Avedis Harenz, Gülbenkoğlu, Apik Unciyan Beyler; tarafları uzlaştırmak için büyük çaba sarf eden Yakomi kalfa, Hazzopulo ve Yanko Beyler. Bilhassa Bay Hazzopulo'nun ticari temsilcisi Bay Yanko büyük bir cesaret göstererek, otuz altı Yahudi ailesinin evlerinden çıkıp kendilerine eziyet eden kişilerden kurtulmalarına yardımcı olmuştur.[31]

Kendi cemaatlerinin mevzubahis olmadığı durumlarda bile yerel ileri gelenlerin kamu düzeni ile ilgili konulara müdahil olduğu, dinsel ayrılıkları aşan bir toplumsal dayanışma sağlamak adına çaba sarf ettikleri gözlerden kaçmamaktadır. Bu bağlamda Robert Ilbert, konuyu İskenderiye örneği üzerinden ele alır ve meşruiyetlerini otoritelerle kurdukları aracılık ilişkilerinden alan farklı cemaatlerden ileri gelenlerin "en küçük ortak paydası"nın kent olduğunu belirtir.[32] Ayrıca şehre yerleşen yabancıların da otoritelerle kurulan diyaloglar içerisinde yer aldıklarını hatırlatmak gerekir; bazı konularda, özellikle hayat kadınları bahsinde mahalle sakinlerince verilen şikâyet dilekçelerinde yabancıların isimlerine de rastlanmaktadır.[33]

Bu farklı nüfuz ağları koşullara göre bir araya geliyor ve asayişi sağlamakla görevli polis teşkilatıyla, hatta orduyla bile etkileşim içerisine giriyordu. Dönemin kaynakları bu nüfuz ağlarını olumlu bir bakışla yansıtmış; dinî otoritelerin iyi niyet ve koruyuculuğunun, yerel ileri gelenlerin cömertliğinin altını çizmiştir. Oysa ki bu tarz sıkı bir gözetimin getirdiği toplumsal kontrol, yalnızca bir güvenlik değil, aynı zamanda denetim

31 *Stamboul*, 21 Nisan 1885.

32 Robert Ilbert, *Alexandrie 1830-1930*, Kahire, Institut français d'archéologie orientale, 1996, cilt 1, s. 291. Ilbert'in çalışmaları yerel veya yabancı kökenli kent ileri gelenleri arasındaki dayanışmaya ışık tutar. Robert Ilbert'e göre 19. yüzyıl sonunda Akdeniz'in büyük liman kentlerinde bir kozmopolitlikten söz edilebilmesi, ortak toplumsal veya iktisadi çıkarlar doğrultusunda bir araya gelen bu seçkinlerden kaynaklanmaktadır.

33 Çalışmamızda daha önce de bahsettiğimiz Tarlabaşı sakinlerinin Beyoğlu Mutasarrıflığı'na verdikleri ve bir hayat kadınının mahalleden gönderilmesini talep eden dilekçede, birçok Fransızın imzasını görmekteyiz. Bkz. BOA, DH.EUM.THR 47/36, 14 Haziran 1326 [27 Haziran 1910].

ve baskı işaretidir. Her ne kadar 20. yüzyıla geçiş dönemine ait belgelerde bu gerçek fazla göze çarpmasa da, konu son yıllarda Türkiye basınında ve akademik camiada yaşanan hararetli bir tartışmanın merkezinde yer almıştır. Fakat mahallenin bir kozadan hapishaneye dönüştüğü değişim süreci hakkındaki bu tartışmada, tahmin edilebileceği üzere, ideolojik hesaplar tarihsel bilgilerin önüne geçebilmektedir.

Mahalle baskısı

Mahallenin Osmanlı kentlerinin gündelik yaşamı açısından taşıdığı önem ve bunun yansımaları, onun ele aldığımız idari işlevlerinin sınırlarını aşar. Cumhuriyetin ilk yıllarına ait anlatısal kaynaklarda mahallenin idari işlevine ancak satır aralarında rastlanırken, gündelik hayata, sevimli yanlara ve duygu dünyasına ait özellikler çok ağır basmıştır. Ahmet Mithat'ın romanlarından tutun da Halide Edip'in *Sinekli Bakkal*'ına, Sadri Sema'nın anılarından Hagop Mıntzuri'nin anılarına kadar birçok yazılı kaynakta Osmanlı mahallesinin öncelikle bir ilişki, yardımlaşma ve baskı alanı olarak resmedildiği görülmektedir.[34] 2007 ve 2008 yıllarında Türkiye gündemine biraz şaşırtıcı bir biçimde damgasını vuran da, mahallenin özelliklerinden bu sonuncusu, yani baskı mevzuu olmuştur. Türkiye'de tarih ve siyaset bilimi alanının en tanınmış isimlerinden Şerif Mardin'in başlattığı "mahalle baskısı" tartışması, ülke basınında olduğu kadar akademik ve siyasi çevrelerde de beklenmedik bir yankı bulmuştur.[35] Basındaki tartışma esas olarak şimdiki zama-

34 *Sinekli Bakkal*, Halide Edip'in 1936 yılında basılan romanıdır. Hikâye, Abdülhamid döneminde ve Kanun-ı Esasi'nin ilanını izleyen ilk birkaç yılda İstanbul'un bir mahallesinde, Sinekli Bakkal'da geçer. Kurgu da olsa, kitap gündelik hayattan ve II. Abdülhamid dönemine damgasını vuran sıkı polis denetiminden ayrıntılarla doludur. Halide Edip, *Sinekli Bakkal*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1984 (1935).

35 Konuyla ilgili Şerif Mardin'le ilk röportajı yapan gazeteci yazar Ruşen Çakır'ın editörlüğünde hazırlanan bir kitapta, tartışmaya dair birçok temel metin bir araya getirilmiştir: Şerif Mardin ile yapılmış iki röportaj, ulusal basında yayımlanmış konuyla ilgili iki yorum, 23 Mayıs 2008 tarihinde Şerif Mardin'in ve akademisyenlerin katılımıyla düzenlenen "Prof. Şerif Mardin: Mahalle baskısı,

na ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki aşağıdan –mahalleden– gelen İslâmlaşma olasılığına odaklansa da, Şerif Mardin'in önermesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyet Türkiye'sinde görülen modernleşme süreci hakkında gerçekleştirdiği çalışmalarla aynı doğrultudadır.[36] İlerleyen sayfalarda Şerif Mardin'in mahalle baskısı konusundaki tezleri kısaca özetlendikten sonra bu yaklaşım kentte asayiş sorunsalı açısından ele alınacaktır.

Jön Türklerin kâbusu

> Türkiye'de "mahalle baskısı" diye bir şey var. Jön Türklerin en çok korktuğu şeylerden biri de oydu. "Mahalle baskısı" bilinmeyen ve sosyal bilimce ifade edilmesi çok zor olan bir havadır.[37]

2007 baharında yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimi krizi bağlamında ve Kemalist çevrelerin ülkede bir İslâmlaşma tehlikesi olduğunu iddia ettikleri bir dönemde Şerif Mardin'in dile getirdiği bu cümleler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti kentlerindeki mahallelerin günümüze kadar uzanan baskıcı ve gerici boyutunu konu eden bir tartışma başlatmıştır. Jön Türklere de değinilmiş olması, esasında tartışmayı tarihsel bir eksene oturtsa da, ne yazık ki Mardin'in sözleri üzerine getirilen yorum ve eleştirilerde işin bu boyutu çoğu zaman atlanmıştır. Yazarın gözünde Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinin sembolleri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin 1908 devriminin ardından iktidara gelişi, bir siyasi, iktisadi ve askerî kriz ortamında merkeziyetçi siyasetin ve devletin halk üzerindeki denetiminin katılaştırılmasının zaferine işaret eder. Jön Türk iktidarını tehdit eden ve Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını da

ne demek istedim?" isimli panelin notları. Ruşen Çakır (der.), *Mahalle Baskısı, Prof. Dr. Şerif Mardin'in Tezlerinden Hareketle Türkiye'de İslâm, Cumhuriyet, Laiklik ve Demokrasi*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

36 Şerif Mardin, *Super Westernization in Urban Life in the Ottoman Empire in the Last Quarter of the 19th century*, Leiden, Brill, 1974; *Religion, Society and Modernity in Turkey*, Syracuse, Syracuse University Press, 2006.

37 Ruşen Çakır'ın Şerif Mardin ile yaptığı 15 Mayıs 2007 tarihli "Mahalle havası diye bir şey var ki AKP'yi bile döver" başlıklı röportajdan.

aşan onca riskle kıyaslandığında, mahallenin en büyük tehlike olabileceğini hayal etmek güçtür. Mardin'in iddiası ancak siyasi ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı tarihsel süreç içerisinde ele alındığında bir anlam ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında mahallenin, yukarıdan gelen toplumu modernleştirme projesini tehdit eden özelliğinin devinimsizliği değil, direniş gücü ve alternatif kurallar dayatabilme yetisi olduğunu söylemek mümkündür.

Şerif Mardin, mahallenin modernleşmeye karşı ortaya koyduğu direnişi, bir tutuculuk biçimine indirgememeye özen gösterir. Mahalle baskısı, mahalle üzerinde kurulan bir baskı değil, bizatihi mahallenin uyguladığı baskıdır. Baskının niteliği, yere ve zamana göre değişebilen yerel konfigürasyonlara bağlıdır; bu nedenle olguyu ardışık zamanlı ve çok boyutlu bir bakış açısıyla incelemekte fayda vardır:

> Mahalle baskısının bir kavramdan öte, bir teşkilatlanma şekli ve zamanla da değişen bir olgu olduğunu ortaya atmak gerekti [...]. Mahalle baskısını bir tarihi süreç içinde incelemek lazım [...]. Mahalle baskısı denildiği zaman insanın altını çizmesi gereken ilk nokta şu: Mahalle hem şahıslardan meydana gelen, hem bir bütün olarak hareket eden bir unsur, bir yapı.
>
> Mahalle Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek bir birimdir. Yani bugünlerde olduğu gibi hukuki bir hüviyete sahip, yarı hüviyete sahip olan bir kuruluş olmanın dışında çok daha ayrıntılı bir şekilde mahalle insan yaşayışının bir alanını ortaya çıkarıyor. Yalnız bu çok kompleks bir alan. Çünkü o alanda yalnız mahalle yok. Mahallenin içindeki cami var, caminin imamı var, imamın okuduğu kitaplar var, tekke var, tarikat var. Ondan sonra külliyeler var, esnaf var, vs. Mahalle budur, mahalle bütün bunların bir bütün olarak çalışmaya başlaması, çalışmış olmasıdır.[38]

Şerif Mardin'in mahallenin tarihselleştirilmesi önerisinin, kendisinin ortaya koyduğu gelişim şeması içinde yeterince aydınlatılmadığını belirtelim. Yaptığı Osmanlı mahallesi tasvi-

38 *A.g.e.*

ri Tanzimat öncesi klasik döneme tekabül etmektedir; burada imam, tek etkili aktör olarak ortaya konmuştur. Sunduğu ikinci mahalle tanımı ise, dinsel bir aktör olan imam ile sahneye yeni çıkan öğretmen figürünün rekabetine tanık olunan cumhuriyetin ilk yıllarına aittir:

> Peki bu strüktürü aldık, cumhuriyete geliyoruz. Cumhuriyette bu strüktür ne oldu? Bu strüktür şöyle bir gelişme gösterdi; bu strüktüre bir rakip geldi. Allah allah ne biçim bir rakip? Öyle bir rakip ki bu strüktürün, bu yapının karşısında öğretmen, okul, öğrenci, öğrencinin kitabı, ondan sonra cumhuriyetin öğretmenle birlikte getirmiş olduğu bütün bir inşa var ve bu inşa aslında mahalle strüktürüne rakip bir inşa. Şimdi uzun vadede bu iki inşanın birbiriyle rekabetinde bir tanesinin kaybettiğini görüyoruz. Bunu önceden söylemek mümkün değil. Kim kaybetti? Öğretmen kaybetti.[39]

19. yüzyıl Osmanlı tarihi uzmanlarından olan Şerif Mardin'in muhtar figürü ve mahalle idaresinin daha önce değindiğimiz kademeli dönüşümünden bahsetmemesi şaşırtıcıdır. Şerif Mardin'in mahalle konusunda ileri sürdüğü görüşlerin eksikli yapısı, argümanlarını ifade etmek için söyleşi formunu tercih etmiş olmasıyla kısmen açıklanabilir. Mardin'in önermesinde tarihsel süreç, Osmanlı döneminin "devlet geçirmez" nitelikteki geleneksel mahalle imajını yeniden yaratmak tehlikesi pahasına, aşırı derecede şemalaştırılmıştır. Söz konusu ikili mücadelede Jön Türk döneminin yeri ise silik kalmıştır; fakat Mardin'in, yukarıdaki alıntılardan ve çalışmalarından hareketle, Jön Türk dönemini baskın modernleşmeci zihniyet açısından cumhuriyetçi cepheye yakın bir yerde konumlandırdığını söylemek mümkündür.

Devlet ve mahalle arasındaki ilişkiler üzerinde fazla derine inilmemiş olsa da, mahallenin iç mekanizmaları hakkında daha ayrıntılı bir yaklaşım ortaya konmuştur. Şerif Mardin'e göre mahalle etki ve etkileşimlerle tanımlanan dinamik bir zatiyettir. Hem yaşam hem de ilişkiler alanı olarak mahalle, çoğun-

39 *A.g.e.*

lukla tasvir edildiği gibi devinimsizlikten hayli uzak olan sivil toplumun gözlemlenmesine imkân tanıyan temel birim olarak kabul edilebilir. Dinî figürler –Müslümanlığa dair dinî figürler– Osmanlı mahallesi bahsinde merkezî bir role sahiptir; bununla birlikte sunulan argümanlarda esnafa değinilmesi, mahallenin aynı zamanda kentin iktisadi ve ticari yaşamı açısından da önemli bir ölçek olduğunu hatırlatmaktadır.

Şerif Mardin'e göre, esasında baskı alanını yaratan şey de, bir ilişkiler demetinden oluşan bu "yaşam alanı"dır. Yazarın, yine çok ayrıntılı olmayan bir şekilde, başkasının "bakışı" olarak tanımladığı baskı, topluma içkin sosyal denetime göndermektedir; böylesi bir baskı, içinde bulunulan alan küçük, fiziksel yakınlık ise fazla olduğunda daha kolay kurulabilmektedir. Bunu farklı ölçeklerde birçok yerde; bir binada, bir mahallede, bir köyde yahut küçük bir kasabada deneyimlemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye örneğinin kendine özgülüğü iddiasının İslâmî şehir tezlerinin bir uzantısı olup olmadığı sorulabilir. Peki, daha önce eleştirilen özcülüğe kaçmadan, Osmanlı ve Türk mahallelerine has denetim ve gözetim türleri ortaya koymak mümkün müdür?

Denetimin sıfır noktasında: Bakışlardan dışlamaya

Osmanlı döneminden günümüze mahallenin kuralcı, hatta baskıcı yönü sayısız çalışmaya konu olmuştur. 19. yüzyıla dek hukuki kaynaklar bu konuda hayli zengin bir içerik sunar. Kadı sicilleri mahallenin toplumsal, ahlâkî ve dinî düzenin teminatı olarak ortaya çıktığı, yoldan çıkan birey ve davranışların dışlandığı birçok örneği günümüze aktarır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren polis ve basın arşivlerinde de, toplum ahlâkını gerçek veya varsayımsal anlamda tehdit eden durumlarda mahalle sakinlerinin ortak hareket edebildiğine dair izlere rastlanmaktadır. Bu durumun iyi örneklerinden bir tanesi, önceki sayfalarda ayrıntılarını paylaştığımız Beyoğlu'ndaki Kalyoncu Kulluğu Mahallesi sakinlerinin, mahallede yaşayan bir

kadını oturduğu evi geneleve çevirdiği suçlamasıyla ve cezalandırılması talebiyle Beyoğlu mutasarrıfına şikâyet etmesidir. Ayrıca Beyoğlu sakinlerinin konuyla ilgili *Stamboul* gazetesinde yayımlanmış birçok şikâyet mektubu mevcuttur.[40]

Bu kitapta yalnızca birkaç yönüne değinilse de, gündelik denetim, onu meydana getiren kişi(ler), tarz ve hedeflerin farklı derecelerde etkileşimlere girdikleri çok boyutlu bir yapı olarak düşünmek gerekir. Hem toplumsal hem dinî hem de ahlâkî nitelikteki denetim herkes tarafından uygulanabilmekle beraber, esas olarak belirli kişilerin elindedir. Bunlar yalnızca Şerif Mardin'in ele aldığı dinî otoriteler değildir; önceki sayfalarda değindiğimiz üzere denklemin içinde muhtarlar ve ileri gelenler olduğu gibi, kendisine gözetim görevi verilmiş olan ve daha düşük bir toplumsal statüye sahip karakterler (gece bekçileri gibi) veya denetim vazifesini kendi kendine üstlenmiş (kabadayılar gibi) figürler de vardır.

Denetim tarzlarına gelinecek olursa, meraklı veya ayıplayan bakışlar zaten hep var olmuştur; fakat buna eklemlenen daha çok veya daha az şiddetli başka "baskı" şekilleri de mevcuttur: Doğrudan veya üçüncü kişilere söylenen ve tahripkâr dedikodulara dönüşme potansiyeli taşıyan eleştirel yahut suçlayıcı sözler; Osmanlı arşivlerinde örneklerine sıklıkla rastlanılan, yetkililere gönderilmiş yazılı ihbarlar; yıldırıcı nitelikte (bekçilerin geceleri sokakta aylaklık edenlere sopayla vurması gibi) ve bazen de zarar veren (kabadayıların bıçak çekmesi veya linç girişimleri gibi) fiziksel şiddet uygulamaları; son olarak da 19. yüzyıla dek en sık başvurulan yöntemlerden biri olan şehirden sürme cezası.[41] Her birey söz konusu denetimlerin uygulayıcısı veya hedefi olabilmektedir; yalnız özellikle iki kesim vardır ki bunlar denetimler karşısındaki en zayıf halkalardır: Bir yanda alt tabakalardan gelen, kentle çok bağları olmayan, toplumsal dokuyla bütünleşememiş ve bu nedenle kentten gönderilme riski en yük-

40 BOA, DH.EUM.THR, 47/36, 14 Haziran 1326 [27 Haziran 1910].

41 Başak Tuğ, *Politics of Honor*. Başak Tuğ'un incelediği 1740'lara ait Bursa ve Ankara kadı sicillerinde, mahalleden sürülmenin, yani "huruc"un uygulanan önlemlerde dayaktan sonra ikinci sırayı aldığı görülmektedir.

sek olan kimseler, diğer yanda ise erkeklerden daha katı ahlâkî kurallar ve bağlar altında yaşadıkları için denetimden kaçamayacak kadar sınırlı bir hareket alanına sahip kadınlar.

Böylesine karmaşık bir yapı söz konusuyken, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişte farklı denetim aktörlerinin ve hesaplarının birbirine göre ağırlığını saptamak güçtür. II. Abdülhamid rejiminin ve İkinci Meşrutiyet döneminin siyasi yönelimleri elbette ki hesaba katılmalıdır, fakat gündelik denetim uygulamalarını resmî ideolojiye ve talimatnamelerin çizdiği çerçeveyle sınırlamak indirgemeci bir tavır olacaktır. Hukuken yapılması gerekenlerin gayet açık olduğu ve teoride hızla çözüme ulaştırılabilecek durumlarda bile, kamu düzeninin güç dengelerinin sürekli değişim halinde olduğu bir müzakere sürecinin meyvesi olduğu resmi kaynaklarda bile görülebilmektedir.

Vatandaşlar tarafından verilen dilekçeler ve polis otoritelerinin bu dilekçeleri karşılayış biçimi, bahsettiğimiz müzakere sürecinin yürürlükte olduğunun en belirgin işaretlerindendir. Elbette her vaka kendine özgüdür fakat hem II. Abdülhamid iktidarında hem de ardından gelen meşruti dönemde, asayiş alanının başlıca aktörlerinin bu vakalarda devrede olduğu göze çarpar. Örnek vermek gerekirse, 1909 yılının sonlarında Topkapı mahallelerinden birinin sakinleri, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasının ardından mahallelerinde açılan meyhane ve içkili mekânların kapatılması için başvuruda bulunurlar.[42] Onu gayrimüslim olmak üzere yaklaşık yüz kişinin imzasını taşıyan şikâyet sürecinin başını mahallenin imamı, Müslüman ve Rum muhtarlar çeker. Sayılan gerekçeler dinî ve ahlâkî olduğu kadar, nizamnamelerle de ilgilidir; mahallede istenmediğini belirttikleri alkol satış ve tüketimi konusuna odaklanmaktadırlar. Dilekçe sahipleri aynı sorunun yaşandığı bir önceki dönemle (devr-i sabıkâ) kıyaslamaya giderek, o zaman taleplerinin hemen ardından söz konusu mekânların kapatıldığını dile getirirler. Dolayısıyla ilgili makamların, yani Şehremaneti'nin ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin de aynı özen ve sürati göstermesi beklenmektedir.

42 BOA, ZB 377/31, 13 Mayıs 1325 [26 Mayıs 1909].

Yerel halktan, ya da en azından yerel halkın bir kısmından gelen bu talep üzerine Şehremaneti ve polis konuyu incelemeye alır. Şehremaneti'ne göre Topkapı'nın içkili mekânlarında ilgili nizamnamelerin öngördüğü şart ve kuralları çiğneyen bir durum yoktur; camilerle aralarında bulunması gereken minimum mesafe de korunmaktadır. Yine de mahalle sakinlerinin konuyla alâkalı hassasiyeti, polisin söz konusu içkili mekânların kapatılması veya kapatılmaması konusunu ele alması ve meseleyi çözüme bağlaması için yeterli bir nedendir.[43] Dolayısıyla polisin konuyla ilgili olumsuz görüş beyan etmesi de mekânların herhangi bir risk veya tehdit barındırmasından kaynaklanmamaktadır; temel neden dilekçe verenlerin arasında hatırı sayılır kişilerin de bulunması ve onların karşı çıkmasına rağmen bahis konusu içkili mekânların açık tutulmasının gerilim yaratabilecek olmasıdır. Sonuç itibariyle mahalle sakinleri davanın kazanan tarafı olmuş; dava, hayâsızlıkla itham edilen mekân sahipleri ve müşterilerinin aleyhine sonuçlanmıştır.

Bu dava, işin yerel ve devlete dair boyutlarının nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne sermektedir. Davanın merkezinde "mahalle baskısı" olsa da, söz konusu baskının uygulanabilmesi bu örnekte devlet otoritesini temsil eden polisin desteğiyle mümkün olmuştur. Devlete bağlı bu aktörün şikâyetçilere yönelik teveccühünü birçok düzeydeki ortak çıkarlarla açıklamak mümkündür. Daha önce de değinildiği üzere, meyhaneler sarhoşlukla ilişkili olayların sık sık yaşandığı mekânlardır; bu nedenle polis bu türden mekânların sayısının artmamasını tercih eder. Öte yandan, her ne kadar dilekçede Rum muhtarın ve Rum tebaadan isimlerin imzası olsa da, metin esas itibariyle Müslüman değerlerine atıf yapmakta; çevrede camilerin olduğunu vurgulamaktadır. Polis zabıtlarında ise bahsi geçen meyhanelerin Rum mekânları, sahiplerinin de Rum oldukları-nın altı çizilmektedir. İşin bu ikinci boyutu çok baskın olmasa da yine de teşkilatın, polis memurlarının çoğunluğunun inanç-

43 *A.g.c.* Bu konuyla alâkalı dosyada en az on belge bulunmaktadır; dilekçe metninin yanı sıra İstanbul Polis Müdüriyeti ile Şehremaneti'nin konuyla ilgili yazışmaları da dosyada yer almaktadır.

larına ve mevcut rejimin ideolojisine uygun ve tebaanın başka kısımlarının aleyhine olan yerel talepleri destekleme eğiliminde olması ihtimal dahilindedir. Bu açıdan bakıldığında, mahalle sakinlerinin talebinin II. Abdülhamid iktidarında da Jön Türk devriminden sonra da aynı olumlu sonuca ulaşması şaşırtıcı gelmeyecektir.

Mahallede düzen taraftarlarıyla devlet arasındaki birliğin kökleri imparatorluğun ilk yüzyıllarına dek uzanır; kadı sicillerinde bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Kentte rastlanan çeşitli ınarjinallik biçimlerini dışlamak veya cezalandırmak adına başvurulan ahlâkî ve dinî değerler açısından da bir devamlılık söz konusudur. 19. yüzyıl sonlarının özgünlüğü ise mahalle temsilcilerinin muhatap olarak gördükleri devlet aktörlerindeki değişimdir. Arzu edilen asayiş mekanizmalarının devreye sokulması için başvurulan ilk figür artık adalet değil polis teşkilatıdır. Karakolların uzamsal bakımdan yakınlığı ve iletilen taleplere çabuk cevap verilebilmesi, polis kurumunu halkın gözünde kolaylıkla harekete geçirilebilen bir arayüzey haline getirmiştir. Bunun karşısında da, mahalle bağlamındaki güç dengeleri ve gerilimler polisin kentsel alana daha fazla nüfuz edebilmesini sağlayan bir giriş kapısı oluşturmuştur. Siyasi bir iradeden ziyade pragmatizmin sonucu olan bu birbirini tamamlayıcı ilişki, 1908 devriminden sonra da sorgulanmış görünmemektedir. Jön Türk iktidarı tarafından merkeziyetçiliğin ve İttihatçı ideolojinin gelişiminin önünde bir engel olarak görülen başkent mahalleleri esasında geçirgen yapılardı ve bu yapıların en nüfuzlu üyeleri kamu düzeni ve ahlâkî düzen konusunda birçok noktada iktidarla ortak bir vizyona sahipti.

Şerif Mardin'in yaptığı sosyopolitik okuma denetim –ve baskı– meselesini, dinle modernleşmeci cumhuriyet ideolojisi arasında var olan ve kökleri, mahallenin tutucu bir alan, potansiyel bir siyasi ve dinî gericilik merkezi olarak görüldüğü Jön Türk dönemine dek uzanan bir değerler çatışması eksenine yerleştirir. Mahalle ve aile, cumhuriyetin ilk yıllarına dek ve devamında hiç şüphesiz dinî değerlerin aktarımı ve ibadet açısından öne çıkan birimler olmuştur; sahip oldukları denetim

ve entegrasyon mekanizmaları ise, devlete bağlı aktörlerin ve yeni değerlerin sızması karşısında bir engel teşkil edebilirler.[44]

Cumhuriyet dönemindeki mahallenin denetimi meselesi hakkında ortaya konan fazlasıyla ideolojik nitelikteki bu okumayı tartışmak bizim çalışmamızın kapsamına girmiyor. Bununla birlikte, mahallenin devlet aktörlerinin ve seküler değerlerin sızmasına karşı direnmesi sorunu, kaynağını Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda tanık olunan dönüşüm sürecinde bulmaktadır. Eğitim, reformların öne çıkan ilgi alanlarından biri olsa da devletin, "geleneksel" diye nitelendirilen aktör ve sistemlerle rekabete girdiği tek alan bu değildir. Bir önceki kısımda ele aldığımız, asayişi koruma aygıtı oluşturulması da devletin nüfusu denetim altına alma projesinin parçasıdır. Denetim sürecinin elle tutulur uygulamalarının gözlemlenmesi açısından mahalle ilginç bir ölçek teşkil eder; zira mahallenin sunduğu yakınlık faktörü, sürecin farklı aktörleri arasındaki etkileşimi daha yoğun kılmaktadır.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken mahallenin gözetim ve denetimini sağlayan mekanizmaların tamamını ve bunların devletle karşı karşıya geliş biçimlerinin tümünü kapsayan bir tablo çizilmesi mümkün olmadığından, biz de çalışmamızda meseleye tarihsel ve detaylı bir açıdan bakılması gereğini en iyi ifade eden örneklerden biri üzerine odaklanmayı tercih edeceğiz. Devletin mahalle alanında varlığının güçlenmesi, geleneksel-modern ve yerel-merkezî diyalektiğinin ötesinde, kesinlikle doğrusal olmayan bir süreçtir; bu sürece yeni figürler kadar önceden var olan aktörler de dahildir. Temsilî niteliğini abartmamak koşuluyla İstanbul'un gece bekçilerinin, meselenin farklı yönlerini ve uygulama tarzlarını daha iyi anlamamıza imkân tanıyacağını düşünmekteyiz.

---

44 Şerif Mardin'in önermesinde bu gerilim iki sembolik figür, imam ve öğretmen üzerinden ifade edilmektedir. Bu bağlamda Fransa'da III. Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmenler ve Katolik papazlar arasında tanık olunan gerilimle bir kıyaslamaya gitmemek elde değildir; bu benzerlik, her ne kadar iki devletin kurumsal ve siyasi koşulları fazlasıyla farklı olsa da, Şerif Mardin'in de ana eksenlerinden biridir. III. Cumhuriyet'in "siyah süvarileri" ve Katolik kilisesinin temsilcileri arasındaki mücadele hakkında bkz. Jean-François Chanet, *L'école républicaine et ses petites patries*, Paris, Aubier, 1996.

8

Mahalle Bekçileri

Bekçilerin Osmanlı başkentinin güvenliği açısından önemine önceki sayfalarda da değinmiştik. Şimdi okuyacağınız bölümde ise bekçilerin mahalledeki rolü ve mahalleyle ne derece bütünleştikleri üzerine düşünülecek; devlet kurumlarının yerel ölçekteki müdahalesinin giderek arttığı bir ortamda bekçinin geçirdiği dönüşüm ele alınacaktır. Peki, daha ziyade kuramsal bir alanda yer alan bir sorunsal üzerinde çalışırken, devletin dönüşümü ve Weber'in tabirleriyle ifade etmek gerekirse, meşru şiddet kullanımının tekelleşmesi sürecini ele alırken böyle bir vaka incelemesi bize ne katabilir? Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde mahalle baskısı ve devlet denetimi hakkında yürütülen tartışmalar çoğu zaman ideolojik çerçeveler içerisinde sıkışıp kalmış; tarihsel öğelerin yüzeysel bir kullanımının ötesine geçilememiştir. Hiç şüphe yok ki günümüz Türkiye'sinde denetim konusunun ve bu konuyu çalışan kuramcıların bu kadar popülerleşmesinin nedeni işin bu ideolojik boyutudur; siyasi ve sosyolojik açıdan, tartışmanın tarafları Türk toplumunun içerisindeki ciddi bölünmelere işaret etmektedir. Öte yandan tarihsel açıdan bakıldığında, bizim varsayımımıza göre bu genel tezler ile yerel düzeyde gözlemlenebilen süreçlerin karşı karşıya getirilmesi, denetim meselesinin ve

onun zaman içerisinde geçirdiği değişimlerin daha iyi tanımlanmasını sağlayacaktır.

Böyle bir mikro yaklaşım ne yazık ki bugüne dek Osmanlı tarihyazımında çok az ilgi görmüştür. Bekçiler, mahalle bağlamında hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz kategorilerden biridir.[1] Kaynak eksikliği bu ilgisizliği açıklamaya yetmez. Zira mahallede denetim hususunun diğer yönlerine kıyasla bekçiler hakkındaki belgeler hayli zengin ve çeşitlidir. Zaptiye Nezareti'ne ait zabıtlarda, hem bekçilerin müdahil olduğu vakalar, hem de bekçi yapılanması hakkındaki değerlendirmeler üzerinden mahallenin bu aktörüne hatırı sayılır bir yer verilmiştir. Bekçiler Osmanlıca ve Fransızca basının "üçüncü sayfa" haberlerinde de sıklıkla karşımıza çıkar. Ayrıca, Osmanlı başkentinin mahalleleri söz konusu olduğunda genelde geçerli olduğu üzere, anlatısal kaynaklar konuyla ilgili birçok anekdot aktarmakta ve imparatorluğun son döneminde halkın bekçileri nasıl algıladığı hakkında ipuçları vermektedir.

Bu bölümün iki amacı var. İlk olarak bekçi profili ve bekçilerin görevleri üzerinden bu aktörün kentteki konumunu belirlemeye çalışacağız. İkinci olarak ise bekçilerin devletin denetim aygıtıyla giderek artan oranda ve birer polis memuruna dönüşene dek bütünleşmesine yol açan süreci sorgulayacağız. Öncelikle, 1907 tarihli bir defterin kayıtlarına dayanarak başkent bekçileri hakkında nicel ve nitel bir inceleme yapacak, ardından ise onların devletle ilişkilerine geçmeden önce mahallede oynadıkları rol üzerinde duracağız.

1 Örneğin Alyot bu konuya "mahalle ve çarşı bekçileri" başlığı altında yalnızca bir sayfa ayırmıştır. Bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s. 234-235. Konuyla ilgili en açık özetler Koçu'nun çalışmalarında bulunur: Koçu, "Bekçi", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, s. 2411-2417 ve aynı yazar, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2003, s. 123-132. Ayrıca bkz. İlhan Şimşek, "Bekçiler", *DBİA*, cilt 1, s. 125-126.

20. yüzyıl başında İstanbul bekçileri: İsimsizler hakkında bir prosopografi denemesi

Çalışmamızın başkent polisine ayırdığımız kısmında polis kuvvetlerinin prosopografik bir incelemesinin kurumun anlaşılması açısından faydalarına değinmiştik; fakat ne yazık ki kaynakların yetersizliği nedeniyle bunu yapmak hayli güçtür. Tuhaf bir şekilde bekçiler, memur olmasalar da 1907 tarihli bir deftere kaydedilmiş bulunan ve hayli net sonuçlar ortaya koyan bir sayımda karşımıza çıkar.[2] Yirmi altı sayfadan oluşan söz konusu sicil, İstanbul bekçilerinin listesini ve isim, yaş, doğum yeri ve hizmet süresi gibi birtakım bilgiler içermektedir. Sınıflandırma Şehremaneti'ne bağlı dairelere ve o dairelerin altındaki mahallelere göre yapılmıştır.

Yıldız arşivlerinde saklanan ve Şehremaneti'ne ait bu defter ne yazık ki yapılan sayımın tarz ve amacına yönelik bir açıklama içermez. Belgeyi yorumlamak hayli güçtür; dairelere göre sınıflandırma yapılmış olması bekçi sayımının belediyenin bir girişimi olduğu ve sayımın belediyenin mahalle özelindeki temsilcisi olarak muhtarlık eliyle gerçekleştirildiği izlenimini vermektedir. Fakat bekçi bilgilerinin polis tarafından da toplanmış olması mümkündür. Diğer yandan, sayımın ne derece güvenilir olduğunu kestirmek de zordur; daireler arasındaki büyük farklılıklar ve bazı mahalleler hakkındaki veri eksikliği nedeniyle, bekçi sayımına istatistikî açıdan temkinli yaklaşmak gerekir.

Tüm bunlara rağmen, defterin sunduğu bilgiler konuya nitel bir yaklaşım getirmeyi mümkün kılar.[3] Yapılan sayıma göre başkentte 1.370 bekçi görev yapmaktadır; bunlar şehrin ilk

---

2 BOA, Y.PRK.ŞH 14/11, 29.Z.1324 (H) [13 Şubat 1907]: *Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse mahallâtında bulınan bekçilerin mikdarını mübeyyen defterdir.*

3 Söz konusu defterdeki tüm kayıtlar sorunsuz bir şekilde okunabilmektedir. Defterdeki bazı belirsizlikler ve sayımın genişliği dikkate alındığında yapılmış olması muhtemel hesap hataları nedeniyle, sunacağımız sayılar kesin nitelikte değildir. Ama bu olası hatalar verilerde ciddi değişikliğe gitmeyi gerektirecek boyutta değildir.

on dairesindeki 543 mahalleye yayılmış haldedir.[4] Açıklanmayan bir nedenle Anadolu yakasının bir kısmı ve Adalar sayıma dahil edilmemiştir. Toplam bekçi sayısına dayanarak bu rakamlardan denetim altına alma oranı hakkında bir sonuca varmak zordur zira sayımda ismi geçen bekçilerin denetim alanında başkent nüfusunun kaçta kaçının yaşadığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Buna karşılık, mahalle başına bekçi sayısına odaklanan bir inceleme ile doğruluk ihtimali daha yüksek sonuçlara varılabilir. Genelde yazıldığının aksine, birçok mahallede birden fazla bekçi çalışmaktadır. On dairenin ortalaması alındığında mahalle başına 2,45 bekçi düşer fakat daireler ve mahalleler arasında çok ciddi sayı farklılıkları da mevcuttur. Örneğin dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci dairelerde her mahallede üç bekçi çalışırken, bu sayı ikinci, dokuzuncu ve onuncu dairelerde ikinin altına düşmektedir.[5]

Mahalleler arasındaki sayısal farklılıklar, çoğu zaman büyüklükleriyle alâkalıdır. Dördüncü Daire olan Beşiktaş'ta merkezî mahallelerde ortalama iki bekçi çalışırken, bu sayı Boğaziçi köylerindeki mahallelerde çok daha fazladır. Örnek olarak Orta Kariyesi'nde (Ortaköy) 13, Arnavut Kariyesi'nde (Arnavutköy) 15, Bebek'te ise 16 bekçi görev yapmaktadır. Yine de mahallenin büyüklüğü, tüm farklılıkları açıklamaya yetmez. Zira hayli mütevazı bir yüzölçümüne sahip Kamer Hatun mahallesinde 20 bekçi çalışmaktadır; bu durumu mahallenin kapladığı alanla değil, Galata limanına olan yakınlık nedeniyle mahallede denetimin sıkı tutulmasıyla açıklamak mümkündür. Mahallelerin toplumsal ve etnik özelliklerinin bekçi sayısı üzerinde potansiyel bir etkisinin olduğu savı ise kanıtlanması fazlasıyla güç bir iddia olacaktır. Hesaba katılabilecek son bir faktör

4 Defter, bekçi konusunun yanı sıra, yüzyıl başında İstanbul mahallelerinin toponimisi açısından da çok değerli veriler sunmaktadır.

5 İlk dört daire suriçi İstanbul'da ve Haliç'in güney kesiminde yer almaktadır (sırasıyla Ayasofya, Aksaray, Fatih Sultan Mehmet ve Eyüp). Beşinci Daire Haliç'in kuzeyinde konumlanırken (Kasımpaşa), Altıncı Daire Galata-Pera bölgesindedir. Boğazın batı kıyıları Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Daire arasında paylaştırılmıştır (Beşiktaş, Emirgân, Büyükdere). Onuncu Daire ise Anadolu yakasındaki Üsküdar'dır.

de sayımlardaki yetersizlikler ve bu türden kayıtların hepsinde görülmesi muhtemel hatalardır.

Bekçilerin yaşı konusuna gelecek olursak, yaş ortalaması 44-45 civarındadır fakat bütüne bakıldığında yelpaze 15'ten 82'ye dek uzanmaktadır.[6] Literatürde bekçi genelde ileri yaşlarda bir kimse olarak resmedilir ve bir yakınlık göstergesi olarak "bekçi baba" diye anılır. 20. yüzyıl başlarının İstanbul'unda, 45 hatırı sayılır bir yaştır; fakat yapılan sayım neticesinde hayli şaşırtıcı ve uç sınırlarda yaşlar da göze çarpar. 15 yaşındaki bir bekçiden otorite kurması nasıl beklenebilir? Ya da 82 yaşında bir bekçi gecelerini mahallenin sokaklarını arşınlayarak geçirebilir mi? Kayıtlarda bir hata olduğu düşünülebilir; fakat uç yaş kategorilerinin bütün içerisindeki oranı göz ardı edilemeyecek derecede yüksektir: Başkentte 20 yaş veya altında 71 bekçi çalışmaktayken, sınır 25'e çekildiğinde bu sayı 253'e yükselmektedir. Hata marjını yüksek tutsak da, bu gibi uç yaş kategorilerinin sıklığı bekçi işe alımlarında polis memurları için belirlenen yaş kriterlerinin uygulanmadığına işaret etmektedir; bu konu ilerleyen satırlarda daha detaylı ele alınacaktır.

Sayımdan edindiğimiz bir diğer bilgi İstanbul bekçilerinin doğum yerleri hakkındadır. Osmanlı şehirlerinde toplumsal ve iktisadi hayatta hemşeriliğin önemini önceki sayfalarda vurgulamıştık. Başkent bekçilerinin doğum yerlerine bakıldığında bazı şehir ve bölgelerin sık sık tekrarlandığı göze çarpar. İstanbul genelinde bekçilerin çok büyük bir çoğunluğu Doğu Anadolu kökenlidir. Yalnızca Ma'müretü'l-Aziz vilayetindeki Harput sancağına bağlı Şiro'dan (bugün Malatya sınırlarındaki Pötürge), 415 başkent bekçisi vardır; bu sayı toplam bekçilerin % 30'una tekabül eder. Çerçeve biraz daha geniş tutulduğunda görülebilir ki başkentin 624 bekçisi (toplam sayının % 45'i) Ma'müretü'l-Aziz vilayetindeki Şilo, Harput, Malatya, Eğin, Çemişgezek veya Arapkir'den gelmektedir. Bu sayıya komşu vilayetler Sivas ve Erzurum'dan gelen 417 bekçi de eklendiğinde, oran % 75'e yükselir. Bekçilerin % 13'ü ise başkent asıllıdır

6 Verdiğimiz yaşlar muhtemelen hicri takvime göre hesaplanmıştır; bu takvimde bir yıl gregoryen takvimden yaklaşık 10 gün daha azdır.

(Asitâne) fakat bu durum bekçilerin ailelerinde önceki kuşağın da İstanbul doğumlu olduğu anlamına gelmez. Bekçilik mesleğinin büyük oranda yeni göçmenler tarafından icra edilmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a yönelik göçün ciddiyetine işaret eder. 1907 nüfus sayımına göre, başkentin Müslüman aile reislerinin yaklaşık üçte ikisi İstanbul doğumlu değildir.[7]

Burada sayıların yine bir daireden diğerine fazlasıyla farklılık gösterdiği dikkatlerden kaçmıyor. Örnek olarak Şiro doğumlu bekçilerin hepsi suriçi İstanbul'da ve Haliç'in güneyinde çalışmaktadır. Öte yandan Altıncı Daire'de görevli 360 bekçinin yaklaşık % 40'ı Erzurum vilayetine bağlı köylerden, bilhassa da Erzincan sancağından gelmekte; Kastamonu Devrek doğumlu ve birçoğu Ermeni ismi taşıyan (Kirkor, Manuk, Karabet gibi) bekçilerin tamamı bu dairede çalışmaktadır. Yapılan bu sınıflandırmalar, göçmenlerin şehirdeki yerleşiminde coğrafi kökenlerin etkisi hakkında fikir vermektedir. Coğrafi kökenlerin mahalleler veya daireler çapında homojenlik göstermesi, aynı "memleketli" kişiler arasındaki dayanışma bağlarıyla alâkalıdır; bu bağ köyden kente zincirleme göçleri tetiklemiş, hısım akrabanın yaşadığı mahallelere yerleşme sonucunu doğurmuştur. Bazı örneklerde, bir mahallenin bekçisinin memleketiyle, o mahalle sakinlerinin çoğunluğunun geldiği yer aynı olabilir. Yine de Anadolu'nun bir köyünün veya kasabasının bekçilik mesleğinde uzmanlaşabildiği ve başkentin çeşitli mahallelerinde bu mesleğin icrası için ilişki ağlarını kullanabildikleri gerçeği göz ardı edilmemelidir. Yani esasında, tıpkı Cem Behar'ın incelediği Arapkir kökenli göçmenlerin meyve sebze sektöründe aktif olması gibi, Şiro kökenlilerin de bekçilik alanında hâkimiyeti olduğunu ileri sürmek mümkündür. Fakat maalesef, ne arşiv belgelerinde ne de anılarda bu gibi coğrafi yönelimlere dair bir veri bulunmaktadır.

Sayım listesinden bekçilerin etnik ve dinî aidiyetleri hakkında bilgiler de çıkarmak mümkündür. Fakat bunları da tıpkı diğerleri gibi hassas bir şekilde ele almak gerekir çünkü listedeki kişi adlarından hareketle yapılmış çıkarımlar söz konu-

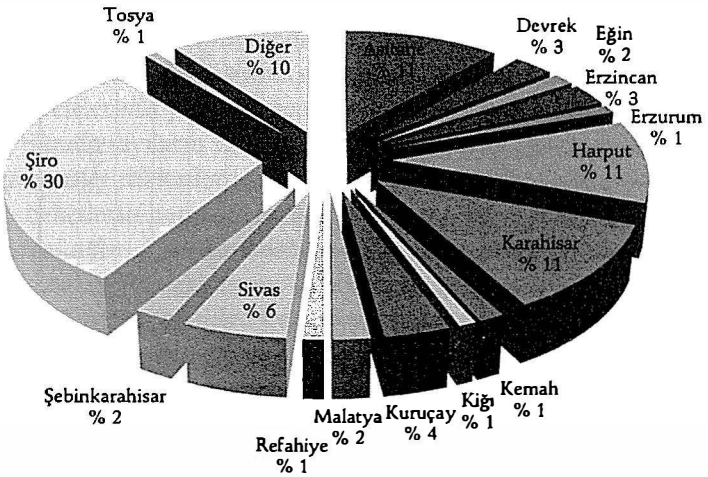
7 Behar ve Duben, *Istanbul Households*, s. 58.

TABLO 1
Başkentte Dairelerde Görevli Bekçilerin Geldikleri Bölgelere Göre Dağılımı

	Asitane	Devrek	Erzincan	Harput	Karahisar	Kuruçay	Malatya	Sivas	Şebin-karahisar	Şiro	Diğer	Toplam
1. bölge	1			39			2	1		235	32	320
2. bölge	32	3		22			17	22	1	59	26	182
3. bölge	19			53	1		3			121	5	202
4. bölge	16		1		30				6		12	65
5. bölge	18				16							
				2	36							
6. bölge	31	38	37	13	38	49	1	44	3		103	357
7. bölge					1				8		11	20
8. bölge	3				13				10		3	29
9. bölge	34		1	21	12		5				40	113
10. bölge					46						0	46
Toplam	154	41	39	148	157	49	28	77	28	415	137	1.370

Kaynak: BOA, Y.PRK.ŞH 14/11, 29.Z.1324 (H) [13 Şubat 1907].

GRAFİK 1
Başkentteki Bekçilerin Coğrafi Kökenleri

sudur. Sayımda Müslüman isimlerin ağır basmasından hareketle, bekçilik mesleğinin çoğunlukla Müslüman tebaa tarafından icra edildiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır; bu hadise, ilerleyen sayfalarda inceleyeceğimiz bekçilerin görevleri ile kısmen açıklanabilir. Bununla birlikte bekçilikte Müslüman olmak gibi bir koşul yoktur; listeye bakıldığında gayrimüslimlerin de bekçi olabildiği görülmektedir. Yukarıda da değindiğimiz Devrek kökenli Ermeni isimli yirmi bekçinin yanı sıra, özellikle Boğaz kıyılarında Rum bekçilerle de karşılaşılır; Boğaz'ın batı kıyılarının kuzeyine tekabül eden Beşinci Daire'de görevli 37 bekçinin yarısından çoğu Rum isimleri taşımaktadır (Todori, Marko, Vassili, Yanko gibi). Müslüman veya Ermeni bekçilerin aksine, Rum bekçilerin çoğu İstanbulludur; bir kısmı ise Sivas vilayetine bağlı Şebinkarahisar'dan gelmektedir. Rum bekçilerin Boğaziçi mahallelerinde ve Galata-Pera'da yoğunlaşması, şehrin bu bölgelerinde çok sayıda Rum tebaanın yaşamasıyla bağlantılıdır. Öte yandan, bekçileri konu eden basın kaynaklarında ve anı kitaplarında hiçbir yerde gay-

rimüslim bekçilerden bahsedildiğini görmediğimizi de not etmekte fayda var.

Peki, İstanbul bekçileriyle alâkalı bu belgeden ne gibi sonuçlar çıkarılabilir? 1907 yılında gerçekleştirilen bekçi sayımı, verilen bilgilerin kesinliği gibi bir iddia taşımasak da, temsilcileri bir zamanların İstanbul'unun nostaljik tasvirlerinde boy göstermenin yanı sıra, arşivlerde veya gazetelerde şöyle bir görünüp kaybolan bir mesleğin sosyolojik profilini daha iyi görmemizi sağlamaktadır. Bu başlıkta analiz ettiğimiz farklı verilerden hareketle karşımıza yaş açısından heterojen, fakat coğrafi kökenler ile etnik ve dini aidiyetler açısından dikkat çekici derecede tutarlı bir meslek grubu çıkar. İçeriği bir yana, böyle bir listenin tutulmuş olması bile bizi imparatorluğun son yıllarında bekçilerin sahip olduğu statü hakkında düşünmeye davet eder. Acaba bekçilerin görevleri nelerdir ve bu aktörler devletle nasıl bir ilişki içerisindedir?

Mahallenin ruhu, devletin gözü: Herkesin işine yarayan yakınlık

Osmanlı başkentinde ilk ne zaman ortaya çıktıkları tam olarak bilinmese de bekçilerin varlığının imparatorluğun çok eski yıllarına dek uzandığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin bu konuda 17. yüzyıldan aktardığı önemli veriler vardır;[8] bu dönemde sayılarının 12.000 civarında olduğunu söylediği İstanbul bekçilerinin kıyafet ve görevleri hakkında bilgiler verir. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin mübalağaya yatkınlığı nedeniyle verdiği sayıları bir ihtiyat payıyla değerlendirmekte fayda var.[9] Evliya Çelebi'nin tasvirine göre, bekçiler mahallenin içinden çıkan aktörlerdir. Bekçi imamların, muhtarın ve bekçibaşının verdiği emirler doğrultusunda çok çeşitli görevler yerine getirir; özel-

8 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, cilt 1, s. 520, alıntılayan Şimşek, "Bekçiler", *a.g.e.*, s. 125.

9 Evliya Çelebi'nin verdiği sayıların gerçeği yansıttığını söylemek güçtür. Buna karşın, sunduğu verilerden bekçilerin başkentin her yerinde olduğu ve her mahallede bir veya birden fazla bekçinin görevli olduğunu çıkarmak mümkündür.

likle geceleri mahallenin güvenliğini sağlamakla yükümlü olan bekçi, yangınların önlenmesinde ve haber verilmesinde, resmî kararların mahalleliye iletilmesinde önemli bir rol oynadığı gibi, aynı zamanda sopasını taşlara vurarak saat başlarını da hatırlatır. Dahası davul çalarak Ramazan ve bayram gecelerine renk katar. Devletten herhangi bir ücret almayan bekçiler, mahalle sakinlerinin bahşişleriyle geçinirler.

Bekçilerin nasıl işe alındıkları ve ödemelerinin nasıl yapıldığıyla ilgili ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. İstanbul esnafı üzerine yazdığı kitabında bekçilere de yer veren Reşat Ekrem Koçu, bekçiliği bir meslek grubu olarak sunar ve akıllara bir bekçi loncasının olup olmadığı sorusunu getirir. Bir "bekçibaşı"nın bulunması, lonca fikrini güçlendiren bir argümandır; gerçi bu tarz isimlendirmelere 19. yüzyılda Tanzimat'a dek varlığını sürdüren asesbaşı, subaşı, bostancıbaşı gibi asayişten sorumlu birçok figürde de rastlanmaktadır. Zaten bu iki veri birbiriyle çelişmez, zira birçok yeniçeri de çoğu zaman ticari faaliyetlerde bulunmuş ve bu sıfatla loncalara kaydolmuştur. Bekçiler ise devletten hiçbir ücret almamaları itibariyle daha ziyade esnafa ve alt tabakaya yakın durur. Günümüz iş dünyasına ait bir tabirle ifade edecek olsak, bekçiler "hizmet sağlayıcı", mahalle sakinleri ise müşterilerdir.

Osmanlı kentlerini konu alan literatürde bekçilerin sahip olduğu fazlasıyla olumlu imajın nedeni de bu hizmet sağlayıcılıktır. Bekçi bir asayiş figürüdür fakat yukarıdan dayatılanın aksine tanıdık ve mahalleye içkin bir asayiş söz konusudur. Bekçinin İstanbul'un folklorik figürlerinden biri haline gelmesinin bir nedeni de Ramazan aylarındaki rolüdür. Mahalleliye saat başlarını bildiren bekçinin bu görevi, Ramazan ayında oruç ve iftar saatlerinin önemi nedeniyle senenin geri kalanında olduğundan daha da mühim hale gelir; bekçiler Ramazan aylarında geceleri mahalleliyi sahura kaldırır. Bu amaçla her zamanki gibi sopa değil, davul kullanır ve sokaklarda geleneksel Ramazan manileri söyleyerek gezer.[10] Dolayısıyla bekçilerin adı, yılın

10 Bazı Ramazan manileri yazılı olarak kayda geçirilmiş ve yayımlanmıştır. Muhtar Yahya Dağlı (der.), *İstanbul mahalle bekçilerinin destan ve mani katarları*, İs-

Müslümanlar için dinî açıdan en önemli dönemi; dinin en aşina olunan ve popüler çehresi olan Ramazan ayıyla birlikte anılır.[11] Anı kitaplarının çoğunda ifade edilen bekçi sempatisinin nedenlerinden biri de bekçilerin Ramazan ayında yerine getirdikleri bu görevlerdir.

Sadri Sema anılarında "bekçi baba" başlıklı bölümde bu karakteri hayli lirik bir biçimde geleneksel mahallenin ruhu olarak tarif eder.[12] Bu ve benzeri tanımlamalara bakıldığında bekçi, siyasi alanın dışında kalan ve polisten azade bir asayiş anlayışı olan mahalle yaşamının vücut bulduğu bir figür olarak karşımıza çıkar.[13] Hakkında kaleme alınan yazılarda görüldüğü kadarıyla bekçinin yerine getirdiği denetim faaliyetleri mahalle sakinlerini, onların mallarını ve mahalle ahlâkını koruma aracı olarak algılanmaktadır. Benzer şekilde bekçinin baskıcı nitelikteki görevleri de, baskının hedef aldığı ve bekçinin mahalleden uzak tutmakla sorumlu olduğu hırsızlar, serseriler gibi tehlikeler üzerinden meşrulaştırılmaktadır.[14]

Öte yandan bekçinin devletle ilişkisi göründüğünden daha karmaşıktır. Bekçinin ücreti mahalleli tarafından verilse ve 1914 yılına dek bekçiler hakkında herhangi bir hukuki düzenleme yapılmasa da, bekçilerin faaliyetlerinin meşruiyeti birçok bakımdan siyasi iktidar tarafından sağlanmaktadır. Yerine ge-

---

tanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1948. Bekçiler artık olmasalar da, Ramazan'da davul çalma ve mani söyleme geleneği hem köy ve kasabalarda hem de başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin bazı mahallelerinde sürdürülmektedir. Bekçilerin yerini mahallenin gençleri almış, gelenek "on bir ayın sultanı" Ramazan'ın son günlerinde eğlence ve para toplama amaçlı bir aktiviteye dönüşmüştür. Bazı belediyeler (özellikle Kadıköy ve Beyoğlu Belediyeleri) Ramazan'da bir gürültü halini alan davul çalmanın yasaklanması adına girişimlerde bulunmuş fakat henüz bir sonuç alınamamıştır. Örnek olarak bkz. *Milliyet*, 22 Eylül 2006: "İstanbul'da 32 ilçenin 9'unda 'davul' çalınmayacak". Bazı belediyelerse Ramazan davulcularının sınavla seçilmesi önerisini sunmuşlardır.

11 Georgeon, "Le ramadan à Istanbul de l'Empire à la République", *a.g.e.*, s. 31-113.

12 Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, s. 34-35.

13 Bir örnek için bkz. Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, s. 123-132. Ayrıca Halide Edip'in daha önce bahsettiğimiz romanındaki bekçi Ramazan Ağa için bkz. *Sinekli Bakkal*, s. 57-58.

14 Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, s. 34.

tirdikleri geleneksel habercilik vazifesi, bekçileri devlet ve mahalle arasında aracı bir role yerleştirir. Özellikle Abdülhamid döneminde bekçiler başkentin düzen aygıtında daha belirgin bir yere oturtulur. İstanbul'da düzenin korunmasına dair 1896 yılında yayımlanan talimatın ikinci maddesinde bekçilere ihbar etme görevi verilir. Bekçi ayrıca polise denetim vazifesinde yardımcı olacak, gerektiğinde kişilerin evine girecek ve mahalleye giriş çıkışları denetleyecektir.[15]

Devlet açısından bakıldığında, bekçinin mahalleyi çok iyi tanıması ve mahalle sakinlerinin ona duyduğu güven, bu figürün mevcut istihbarat aygıtına dahil edilmesi için yeterli bir gerekçedir. Sayısız arşiv belgesi bekçinin gündelik hayatta asayişin korunmasında rolü olduğunu doğrular. Örneğin Osmanlı Bankası'nın 1896 yılında Ermeni devrimcilerin saldırısına uğramasının ardından bekçilere başkentin denetiminin güçlendirilmesinde önemli görevler verilmiştir. Yıldız Sarayı'ndan verilen bir talimata göre bekçiler bir Şehremaneti müfettişinin sorumluluğuna verilmiş ve geceleri herhangi bir olay yaşanmaması için mahallelerde dolaşmakla özel olarak görevlendirilmişlerdir.[16] 1897 Eylül'ünde ise Şehremaneti, Ermeni tehdidiyle mücadele amacıyla başkentte bekçi sayısının artırılacağını bildirmiştir.[17]

Peki, bekçi faaliyetlerinin polis aygıtıyla bu şekilde bütünleştirilmesinin ardından bekçileri devlete bağlı kılacak bir statü değişikliğine gidilmiş midir? Bekçilerin atanması hakkında çok fazla şey bilmiyoruz. Evliya Çelebi'nin aktardığı kadarıyla bekçiler mahalle sakinleri tarafından seçilmektedir; 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise bekçi atamalarını polis makamlarının gerçekleştirdiği tahmin ediliyor. *Tarik* gazetesinin 5 Haziran 1884 tarihli bir haberinden de bu sonucu çıkarmak mümkündür; habere göre bir bekçi Beyoğlu mutasarrıfı tarafından işten çıkarılmıştır.[18] Mutasarrıf, bekçiye işten çıkarıldı-

15 Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, cilt 1, s. 114-116.

16 BOA, Y. PRK. BŞK, 57/102, 17.R.1314 (H) [25 Eylül 1896].

17 BOA, A. MKT. MHM, 632/50, 29.R.1315 (H) [26 Eylül 1897].

18 *Tarik*, 5 Haziran 1884. Haber metni için bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı 6, Haziran 1984, s. 5.

ğını ve yerine başkasının geçeceğini bildirmesi için Bereketzade mahallesinin bekçisini görevlendirir. İşine son verilen bekçi, haksız bir şekilde işten çıkarıldığını söyleyerek mahallenin ileri gelenlerine (*mahalle-i mezkûr muteberânına*) giderek iyi hal belgesi (*hüsn-ü haline dair bir mazbata*) almış, ayrıca dinî makamların da desteğini sağlamıştır. Gazetenin yazdığına göre, mutasarrıfın kararından dönmemekte ısrarı karşısında bekçinin lehinde 300 imzalı bir dilekçe hazırlanmış fakat bir sonuca ulaşılamamıştır.

Örnek olarak verdiğimiz bu vaka bekçiyle mahalle arasındaki sıkı bağı gözler önüne sermektedir; yalnızca "muteberan" değil mahalleliler de bekçilerini desteklemek için harekete geçebilmektedir. Bununla birlikte birçok polis zaptının da ortaya koyduğu üzere, son tahlilde tayin ve azil işlemlerinde sözü geçen kişi mutasarrıftır. Misal olarak 1903 tarihli bir zabıtta, Üsküdar mutasarrıflığına bağlı iki bekçinin "bekçilikte bekaları caiz olmayacağından" görevden alındığı bildirilir.[19]

Acaba tüm bu örnekler bekçilerin, devletin polis aygıtıyla tam anlamıyla bütünleştiğini söylemek için yeterli midir? Belli ki aynı soru o dönemde de sorulmuştur; 1903'te Zaptiye Nezareti memurlarından biri bekçi kuvvetlerinin lağvedilmesi ve bekçilik görevlerinin polis ve jandarma arasında paylaştırılmasına dair bir tasarı sunar.[20] Burada esasen maddi bir mesele söz konusudur, zira eğer bu tasarı hayata geçirilirse mahalle sakinlerinin bekçi için ödedikleri para bir vergiye dönüştürülebilecek ve devletin kasasına doldurulabilecektir. Bahsi geçen tasarı bir sonuca bağlanmaz. Fakat incelediğimiz 1907 yılına ait kayıtlar, bekçilerin doğrudan devletin kontrolündeki bir işe alım ve hizmet sistemine dahil edildiklerini doğrulamaktadır.

Sopadan düdüğe: Bir memur olarak bekçi

II. Abdülhamid döneminde bekçilerle ilgili herhangi bir hukuki düzenlemenin olmaması nedeniyle devlet aygıtı içerisinde

19 BOA, ZB 392/10, 13 Mayıs 1322 [26 Mayıs 1906].

20 BOA, DH.TMIK.S 40/5, 13.L.1320 (H) [12 Ocak 1903].

sahip oldukları statü hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Jön Türk iktidarı için ise durum farklıdır; bu dönemde bekçilerin konumunu belirleme isteği göze çarpar. Konu daha Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiği ilk aylardan itibaren gündeme gelir. 1908 Eylül'ünde Fatih'te çıkan bir yangının ardından Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne iletilen bir raporda, bekçilerin etkisizliğinden ve polis mevcudunun yetersizliğinden yakınılır. Raporda çözüm olarak bekçilerin yerine Zaptiye Nezareti'ne bağlı mahalle çavuşlarının getirilmesi önerilir. Öte yandan bu çözümde de yine yerel ile devletin uzlaşımının izlerine rastlamak mümkündür:

> Bekçilerin yerine kaim olmak üzere mahalle çavuşu veya emniyet çavuşu namıyla her mahallenin vüs'at ve derece-i ehemmiyetiyle mütenasib mikdarda mahalle ahalisi tarafından müntehab ve hüsn-i halleri ve ehliyet ve kifâyetleri zabıtadan musaddak bekçiler istihdâm edilmesi.[21]

Bu öneri anlaşılan uygulanmıştır. Mayıs 1909 tarihli ve bekçilerin silah taşımasına bazı şartlar getiren bir diğer rapor, bu aktörün başkentte varlığını sürdürdüğünü gösterir.[22] Başkent basınının bekçilerin yetersizliği ve arkaikliği hakkında giderek artan şikâyetleri, başkentin meşruti anayasal rejimin kurulmasıyla daha da yükselişe geçtiğinin düşünüldüğü bir dönemde iyice hoşgörüsüz bir hal almıştır. *Stamboul* gazetesinde yayımlanan "Patırtıcı bekçiler" başlıklı, bir turistin ağzından yazılmış gibi kaleme alınmış bir yazı, otoritelerin dikkatini "sinir bozucu bekçilik müessesesi" meselesi üzerine çekmeyi hedefler. Yazıda, bekçilerin doğrudan ve kolayca ortadan kaldırılamayacak olması göz önünde bulundurularak, en azından kentin Avrupalı mahallelerinde sopa gürültüsü çıkarmalarının engellenmesi talep edilir.[23] Burada asıl konu imaj sorunudur ve oldukça manidar bir biçimde, "ortadan kaldırmamakta inat edilen" ve belediye ile devletin çözüm bulmaya çağırıldığı bir kentsel dü-

21 BOA, ZB 326/9, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908].

22 BOA, ZB 602/74, 30 Nisan 1325 [13 Mayıs 1909].

23 *Stamboul*, 7 Eylül 1908.

zensizlik olarak ifade edilen sokak köpekleri konusu ile bekçiler aynı yazı içerisinde bir araya getirilmiştir.[24]

1909 Ekim'inde, Zaptiye Nezareti'nin feshedilmesinin ardından, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin bir raporuyla gözler yeniden bekçilere döner.[25] İlk tespit, bekçilerin görevli oldukları mahallenin sınırları dışına çıkamamaları nedeniyle yetersiz kalmalarıdır. Raporu yazan, bu soruna çözüm olarak, iyi bildiği anlaşılan Mısır modelinden ilham alınmasını önerir: Mısırlı bekçiler her gece göreve çıkmadan önce mahalle karakoluna gidip imza atmakta ve bir önceki gecenin zaptını tutturduktan sonra, şafak sökene dek devriye gezmek üzere bir mahalleye atanmaktadırlar. Rapora göre böyle bir sistemin iki avantajı vardır: Bir yandan bekçiler polis denetiminde olacak ve devriyelerini özenli bir biçimde yürütmeye mecbur kalacaklardır. Diğer yandan ise her gece bir başka mahallede görevlendirilerek ülkenin tüm mahallelerini, sokaklarını, dükkânlarını bizzat öğreneceklerdir.[26]

Sistemin bu ikinci avantajı, bekçiyi bekçi yapan en temel özelliğin, yani mahalle ile bütünleşmesinin sorgulanması anlamına gelir. Rapor bu anlamda daha da ileri gider ve bekçinin mahallesine bağlanmasının esas riskini vurgular: Buna göre, mahalle sakinleriyle bekçi arasında hoşgörü çerçevesinde suç ortaklıkları kurulmakta; hem mahalleliler hem de bekçiler birbirlerinin hatalarını görmezden gelebilmektedir.[27] Bu ba-

---

24 Başıboş köpekler meselesi dönemin basınında ve Cumhuriyet döneminde kaleme alınan anılarda geniş yer tutar. Bilhassa İstanbul'da sayıları çok fazla olan bu köpekler 19. yüzyılın sonlarından itibaren gazetelerin ve yabancı gözlemcilerin giderek artan eleştirilerine konu olur. 1910 ilkbaharında Jön Türk iktidarı, başkentin sokak köpeklerinin itlaf edilmesi gibi radikal bir karar alır; hayvanların bir kısmı zehirlenirken, bir kısmı da İstanbul açıklarında bir adacığa bırakılır ve burada birbirlerini öldürürler. Karar bu dönemde büyük ses getirir ve hafızalara kazınır. 1910 tasfiyesi ve İstanbul köpekleri meselesi hakkında daha fazlası için bkz. Catherine Pinguet, *Les chiens d'Istanbul. Des rapports entre l'homme et l'animal de l'Antiquité à nos jours* (çev. Saadet Özen, *İstanbul'un Köpekleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009) Saint-Pourçain-sur-Sioule, Bleu Autour, 2008.

25 BOA, DH.EUM.VRK 20/33, 2 Teşrinievvel 1325 [15 Ekim 1909].

26 *A.g.e.*

27 *A.g.e.*

kış açısı, yakınlık ve mahalle konusunda yeni bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid döneminde Zaptiye Nezareti'nin verdiği talimatlarda, mahalle ile bütünleşmeleri ve halk ile kurdukları doğrudan ilişkiler nedeniyle, bekçiler değerli bir kaynak olarak görülürken; Jön Türk devriminin ardından tutulan zabıtlarda ise söz konusu bütünleşme bir sorun, hatta bir tehdit olarak algılanmaktadır.[28] Mahalle artık devletin temsilcileri tarafından, alanda ve sakinler üzerinde etkin ve tek tip bir denetim sağlayacak objektif ve rasyonel yöntemler kullanılarak, fethedecekleri, hatta boyun eğdirecekleri bir alan olarak görülmektedir. Bu amaç, Şerif Mardin'in mahallenin Jön Türklerin korkulu rüyası olduğu önermesine yeni bir ışık tutmaktadır.

Söz konusu yeni siyasi koşullar çerçevesinde, merkezî otorite ve yerel idareler için bekçilerin statüsü konusundaki hukuki boşluğun doldurulması kaçınılmaz bir gereklilik halini almıştır. 1910 yılında Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinde bekçiler hakkında nizamname hazırlamak üzere bir komisyon kurulur. Nizamname, bekçi ve korucular hakkında bir kanun ya da nizamname olmadığını belirterek söze başlar. Ardından, bekçilerin işe alım ve ücretlendirilme koşulları ile görevleri oldukça ayrıntılı bir biçimde karara bağlanır.[29] Metne göre bekçiler mutasarrıflığa bağlıdır ve bekçi seçimini polis gerçekleştirir. Taşranın idari reformlar konusunda bir kez de olsa elini başkentten çabuk tutmuş olması, denetimin merkezîleştirilmesi ve devletleştirilmesi projesinin imparatorlukta siyasetin hâkim figürleri, yani İttihat ve Terakki üyeleri ile sempatizanları tarafından geniş ölçüde paylaşılan bir zihniyet olduğunun işareti şeklinde yorumlanabilir.

---

28 Kaynaklarımızda rastlamasak da, II. Abdülhamid dönemindeki polis otoritelerinin de, bekçiler ile mahalleliler arasındaki suç ortaklığı riskinin farkında olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte, halkın mümkün olan en yakın mesafeden gözetim altında tutulabilmesi ve istihbarat toplanabilmesinin söz konusu riski aşan bir fayda sağlayacağı düşünülmüş olsa gerek.

29 Nizamname metni için bkz. Eyüp Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu döneminde suç ve suçluluğun kontrolüyle hükümlü ve sanıkların yakalanması", *Polis* dergisi, sayı 41, 2004, s. 39-61.

Bursa vilayetine dair bu nizamname imparatorluk çapında birkaç yıl sonra baş gösterecek bir kırılmanın da birçok açıdan habercisidir. 12 Mayıs 1914'te bekçiler hakkında yayımlanan ve varlıklarını resmileştiren bir nizamnameyle bekçiler doğrudan polise tâbi hale getirilir.[30] Köy ve kasabalarda bekçi bulunması zorunlu kılınır (madde 1); yaşla ilgili ve ahlâkî şartlar belirlenir (25-60 yaş arası, madde 2); işe alım ve ücretlendirme konusu İstanbul'da mutasarrıfın, vilayetlerde ise en yüksek kademedeki mülki memurun sorumluluğuna verilir (madde 3). Bekçinin görev tanımı da açık bir şekilde yapılır: Mahalle polisinin denetim ve otoritesine tâbi olmak kaydıyla, bekçiler polise önleyici ve adli görevlerinde yardımcı olmakla yükümlüdür (madde 4).[31] Ayrıca bekçilerin silah taşıması serbesttir. Sonuç itibariyle bekçilerin asayiş aygıtına resmen dahil edildikleri ve birer polis memuru haline geldikleri söylenebilir.

Yaşanan bu dönüşüm sembolik açıdan o dönemin ve sonrasının gözlemcileri tarafından fazlasıyla hissedilmiştir. Reşad Ekrem Koçu'ya göre alınan bu önlemlerle bekçi ile mahalle halkı arasında telafi edilemez bir kopuş yaşanmıştır: "Bekçilerin bekçilik vazifesi dışında halkla hiçbir teması kalmamıştır ve mahallenin gediklisi olmaktan çıkmışlardır."[32] Bu bakış açısı Jön Türk döneminde ortaya çıkan ve cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren daha da gelişen nostaljik bir söylemi, yani geleneksel mahallenin yok olduğuna dair şikâyetleri besleyen damarlardan biridir.

Ahmet Rasim'in 1926 yılında yayımlanan "Bekçi!... Sen sus!..." isimli yazısı, Jön Türk ve cumhuriyet dönemlerinde bekçilere yönelik olarak atılan adımlar karşısındaki genel tavrı özetler niteliktedir.[33] Artık üniforma giyen, düdük kullanan ve bağırması yasaklanan bekçileri polis memurlarından ayıran

30 Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, s. 132.

31 Nizamname için bkz. Ergin, *a.g.e.*, cilt 4, s. 2149-2150: "Çarşı ve mahallât bekçileri hakkında kânun-ı muvakkat", BOA, Y.PRK. ŞH, 16.C.1332 (H) [12 Mayıs 1914].

32 *Tarihte İstanbul Esnafı*, s. 123.

33 Ahmet Rasim, *Muharrir bu ya*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1990, s. 298-304.

bir şey kalmamıştır ve yazara göre bu sevinilecek bir şey değildir. Ahmet Rasim'in yazısının 1926 tarihli olması, 1914'te ilgili kanunun kabul edilmiş olmasına rağmen bekçileri devletleştirme projesinin hayata geçmesinin cumhuriyetin ilk yıllarını bulduğunu göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince Osmanlı polis kuvvetlerinde tanık olunan dağılma ve memur mevcudundaki azalma da göz önünde bulundurulduğunda, böylesi bir gecikme şaşırtıcı sayılmaz.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait ve çocuklar için hazırlanmış bir okuma kitabında, bu değişim sarsıcı bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Seracettin Bey'in *Kolay Kıraat*'inin 1925 baskısında Ramazan bayramını anlatan kısa bir yazının üstünde bir bekçi resmi göze çarpar. Resimde ileri yaşlarda bir bekçi iki çocuğu yanına oturtmuş davul çalmaktadır. Aynı kitabın 1927 baskısında ise metin yine aynıdır fakat bu kez resim tamamen değişmiştir;[34] bekçi, bir polis memurunun tüm özelliklerini yansıtan genç bir adamdır; sakalın yerini bıyık, külahın yerini kep, geleneksel kıyafetin yerini ise üniforma almıştır. Öte yandan metinde hâlâ mahalleliden mendil toplamayı sürdüren bekçi babadan söz edilmektedir. Bu tezat, Atatürk Türkiyesi'nde yapılmakta olan reformları yansıtan yeni temsillerin taşıyıcısı olarak görsel malzemeye öncelik verildiğine işaret eder.

Asayiş aygıtı içinde devlete bağlı memurların yerinin giderek büyüdüğü bir koşulda, mahalledeki geleneksel asayiş figürlerinin ne gibi dönüşümler geçirdiği sorgulanırken, bekçi örneği bu sorulara ilginç cevaplar sunabilmektedir. Temsili açıdan Abdülhamid dönemi, tıpkı diğer geleneksel mahalle aktörlerinin çoğu için olduğu gibi bekçiler bakımından da tam anlamıyla "eski zamana" aittir. Zikredilen metinlerde asayiş, her şeyden evvel bir mahalle meselesi olarak öne çıkmaktadır; bu bağlamda bekçiler kamu huzurunun vazgeçilmez teminatlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

---

34 Seracettin Bey, *Kolay Kıraat*, İstanbul, 1925 ve 1927. Bkz. Benjamin Fortna, *Learning to Read in the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic*, Basingstoke, Palgrave-Macmillan, 2012, s. 103-111.

O zaman, bekçilerin Jön Türk döneminde devlet vesayeti altına alınması, devlet müdahalesi altında mahalle içi dayanışma bağlarının çözülmesinin örneklerinden biri olarak gözükür. Oysa bu tespit tam anlamıyla gerçeği yansıtmaz. Mahalle hiçbir zaman, bu gibi bakış açılarının çoğunlukla iddia ettiği gibi devlet müdahalesinden etkilenmeyen bir birim olmamıştır. Ayrıca, esasında Abdülhamid rejimi de bekçilerin resmî düzen aygıtıyla bütünleştiği bir dönem teşkil eder; Abdülhamid dönemi, Jön Türk iktidarında uygulanacak merkezîleştirme politikalarına bir geçiş niteliğindedir. Bununla birlikte Abdülhamid iktidarında, eski zamanlardan miras kalan ve pragmatik bir bakış açısıyla asayişin korunması görevinin önemli bir kısmını yerel aktörlere pay eden bir anlayış uygulamaya konmuştur.

Zaten Abdülhamid sistemi aracı aktörlerin bu konumunu, onları geleneksel görevlerini tehlikeye atmadan devletin asayiş aygıtıyla bütünleştirerek meşrulaştırmıştır. Mahalleli açısından bakıldığında bekçi hâlâ onlardan biridir ve görevlerini sürdürmektedir. Hiç şüphe yok ki bu figürlerin toplumsal profilleri de onları "sokaktaki adama" yakınlaştıran etkenlerdendir. Devlet açısından bakıldığında ise yerel aktörler çok değerli istihbarat memurları olarak kabul edilmekte ve o şekilde kullanılmaktadır. Böyle olduğunda mahallenin çıkarları ile devletin çıkarları böylelikle aynı sistem içinde buluşmaktadır ve bu sistemde, ibrenin saha üzerindeki güç ilişkilerinden mi yoksa iktidarın bilinçli olarak yürüttüğü politikadan mı yana döneceğini kestirmek güçtür.

Karşımıza çıkan birçok ipucu, aracı aktörlerin meşruiyetini ve hatta varlığını sorgulayan ve kamu düzeninin tek teminatının devlet olduğunu söyleyen Jön Türk rejiminin bu açıdan bir kırılma noktası olduğunu düşündürmektedir. Bu sorunsalın elbette yalnızca bekçi örneğiyle açıklanması mümkün değildir ve Jön Türk dönemine damgasını vuran geniş çaplı merkezîleşme politikaları çerçevesinde bir okuma yapmak gerekir. Bekçilerin devletin asayiş kuvvetleriyle bütünleştirilmesinde erken davranılması, şehirde bekçilerin ve polisin benzer görev-

leri yerine getirmesiyle açıklanabilir: Polis memurlarının gece devriyeye çıkmaya başlamasıyla birlikte bekçilik mesleği hem farklılığını hem de varlık nedenlerinden birini kaybedecektir. 1914 nizamnamesinde "bekçi" tabirinin korunması ise tam anlamıyla bir kırılma yaşanmadığının göstergesidir. Bu noktadan hareketle personelde kısmen de olsa bir devamlılık söz konusu olduğu; usul erkânın ve saha hâkimiyetinin etkili bir denetim kurmak açısından bir avantaj olarak kabul edildiği varsayılabilir. Kent sakinlerinin bekçi tabirine ne kadar alışık oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bekçi kelimesinin, anakronik bir benzerlik kurarak ifade edersek, Fransa'daki "halka yakın polis" benzeri bir kolluk kuvvetinin hayata geçirilmesi adına korunduğu düşünülebilir.

Bekçilerin devlet aygıtına eklemlenmesi yararlı bir adım gibi gözükmekle birlikte, denetim kuvvetini hukuki veya ahlâkî sınırlarla uyuşmayan bir biçimde uygulayan kabadayılar gibi aktörler açısından bu adım daha sorunlu olacaktır.

Hayal perdesi

Önceden de belirtildiği gibi, mahalle aktörlerinin izlerinin en iyi korunduğu yer halk kültürüdür. Örnek olarak burada alıntılanan gölge tiyatrosu Karagöz'ün Osmanlı şehir yaşamına yönelik olarak sunduğu alaycı ve tepetaklak edici bakış açısı, yalnızca eski İstanbul hatıralarının idealize edilmiş ve nostaljik sunumuna çomak sokmakla kalmaz. Aynı zamanda başka yerde pek karşılaşılmayan yerel dinamiklerin fark edilmesini sağlar. Bu başlık altında *Aptal bekçi* isimli bir Karagöz piyesinden alıntı yapacak ve buraya kadar incelenen bekçi figürüyle bir sonraki bölümde ele alınacak kabadayı arasındaki ilişkiyi anlatan bir pasaj paylaşılacaktır.[35] Her iki figürü de gülünçleştirerek ele alan bu metinde, bekçi ve kabadayının mahalle yaşamıyla ne kadar bütünleştiğini görmek mümkün olacaktır.

35 "Aptal bekçi", Mehmet Muhittin Sevilen, *Karagöz*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Şarkı eşliğinde Tuzsuz Deli Bekir gelir.

(Şarkı Hicaz Düyek) Külhanbeylik omuzdaşlar bize pek şandır.

Tuzsuz: (Nâra atar) Eyy gidii felekkkk, eyyy gidii felekkk beeeeeeee.

Karagöz: (pencereden bakarak) Hey gidi dümbelek bee, bu da kim yahu?

Tuzsuz: Bana bak öyle tepeden konuşma erkeksen aşağı gel de boyunu görelimmm.

Karagöz: (gelir) Ne var be ne bağırırsın ayağına basılmış ayılar gibi?

Tuzsuz: Eyytt beeee, bana bak breee sen beni tanır mısın, bana adıyla sanıyla Tuzsuz Deli Bekir derler.

Karagöz: Senin tatsız tuzsuz olduğun belli zaten.

Tuzsuz: Bana bak var mısın benimle bir güreşe bakalım haaa?

Karagöz: Seninle değil, senden daha kabadayı pehlivan varsa o gelsin onunla güreşirim ben.

Tuzsuz: Bana bak yere bir mendil ser bakalım.

Karagöz: Ne olacak mendil?

Tuzsuz: Ben şimdi bir vuruşta senin kelleni keseceğim, kellen yere düşüp toz olmasın diye, eğğ bakalım başınıııı yere.

Karagöz: Sen beni biraz bekle bakalım burada. (Karagöz eve gidip bir sopa alır, sopayı arkasına saklayıp perdeye gelir.) Bana bak Tuzsuz, başımı nasıl eğecektim bennn?

Tuzsuz: (Başını aşağı eğerek) İşte böyle.

Karagöz: (sopayı Tuzsuz'un kafasına indirir) Al sanaaa.

Tuzsuz: Aman bree kelleyi kırdınn.

Karagöz: Kırarım ben, sana Tuzsuz Deli Bekir derlerse bana da Karagöz pehlivan derler.

Tuzsuz: Helel sana bee, ben kendimi kabadayı sanırdım meğer sen benden daha kabadayı imişsin.

Karagöz: Elbetteee öyleyim.

Tuzsuz: Sen hakikaten kabadayı bir adama benziyorsun, bana bak ben seni bu mahalleye bekçi yapıyorum tamam mı?

Karagöz: Olur Tuzsuz efendi olurr.

Tuzsuz: Yalnız şu karşıdaki eve yeni taşınan zennelere dikkat et, yabancılar girmesin haydi eyvallah. (gider)

Karagöz: (Eve gider başına bir külah takıp perdeye gelir) Haydi bekçi vereliimmmm, peynirli, kıymalı, sade bekçiiiiiii.

Zenne: (İçerden) Aaa gündüz vakti de bekçi dolaştığını bu mahallede gördüm ayoll.

[Karagöz zennenin evine girmeyi başarır.]

Zenne: (İçerden) Ne içersiniz bekçi baba rakı şarap likör vermut?[36]

Karagöz: (İçerden) Rakı var mı rakı?

Zenne: (İçerden) Var efendim buyurun.

Karagöz: (İçerden) Ohhh yarasınnn.

Zenne: (İçerden) Mezelerden de buyurun efendim.

Çelebi: (İçerden) Yavaş iç bekçi baba sarhoş olursun.

Karagöz: (İçerden) Sen karışma, ohh yarasınn (içer sarhoş olur, bu sırada Tuzsuz Deli Bekir perdeye gelir).

[Tuzsuz Deli Bekir Karagöz'ü evden dışarı çıkarır ve zenneyle içki sofrasına oturur.]

Karagöz: Bu iş böyle olmaz, bu Tuzsuzu kapı dışarı etmeli (Gider beberuhileri toplar kendi de bir eşeğin üzerine biner gelir) Bana bakın beberuhiler bu eve tatsız tuzsuz bir adam girdi, bunu yakalayıp kapı dışarı atacağız tamam mı?

Beberuhiler: (Hep bir ağızdan) Sen merak etme Karagöz, biz arkandayız.

Karagöz: Ama bana bakın, adam hem sarhoş hem de bıçaklı.

Beberuhiler: Sen merak etme Karagöz, biz sarhoştan da bıçaktan da korkmayız.

Karagöz: Hadi bakalım göreyim sizi, ben şimdi Tuzsuzu dışarı çağıracağım.

Beberuhiler: Çağır gelsin, biz ona yapacağımızı biliriz.

Karagöz: (Eve doğru bağırarak) Hey bana bak tatsız Tuzsuz herif, senin bu evde işin ne, çık bakayım dışarı. (Beberuhilere

36 Bu pasajda bekçi "yabancılardan" koruması gereken kadının evinde kendini içkiye verecek, kadın eve bir âşık alacak (Çelebi), sonra da Tuzsuz ile baş başa kalacaktır; bu şekilde ahlâk kuralları peş peşe alt üst edilecek ve bekçinin, mahallenin namusunun koruyucusu imajı sarsılacaktır.

dönerek) Bana bakın hazır mısınız herif geliyor.

Beberuhiler: Hazırız gelsin.

Karagöz: Bana bak Tuzsuz, erkeksen dışarı çık.

Tuzsuz: (Dışarı çıkar) Eyyytt bee kim o eşeğin üstünde bağıran?

Karagöz: Mahalle bekçisi (bu sırada beberuhiler kaçar).

Tuzsuz: Ne istiyorsun bee?

Karagöz: Biz mahalleliler seni bu evden çıkarmaya geldik.[37] (Arkasına bakar ki beberuhiler gitmiştir.) Ee şey yani Tuzsuz sana bir eşek getirdim belki binersin diye.

Tuzsuz: Hani beni evden atacaktınız bee?

Karagöz: Yok yahu şaka yaptım ben sana.

Tuzsuz: Ben eşek meşek istemem defol.

Karagöz: Gel bakalım eşek efendi biz gidelim.

Tuzsuz: (Evdeki zennelere hitaben) Bana bak güzelim ben şimdi meyhaneye gidiyorum, yarın akşam yine gelirim hadi eyvallah.

37 Bu sahnede, önceki sayfalarda da örneklemeye çalıştığımız yerel düzeyde bir toplumsal denetim yönteminin uygulanışı görülebilmektedir. Mahalleli, ahlâksız davranışları nedeniyle mahallenin adını kirletmekle suçladıkları kişileri, ister kadın olsun ister erkek, kovmaya gelir. Esasında Karagöz "namus bekçisi" rolünü üstleniyorsa da tek amacı kadının evindeki kabadayının yerini alabilmektir. Mahalle sakinleri ise kalleşçe davranır, fırsattan istifade etmeye bakarlar. Kabadayı kadınla "dostluğunu" ve alkole düşkünlüğünü korkusuzca ilan ederek bu yüzleşmeden zaferle çıkar.

9

Namus Adamı ile Kiralık Adam Arasında: Kabadayı

Kabadayılar Ortadoğu kentlerinin tanınmış simalarıdır. Kahire'de *fütüvvet ehli*, Beyrut'ta *kabaday* ve İstanbul'da ise *kabadayı* olarak anılan bu figür kentte asayiş ve asayişsizlik arasındaki belirsiz sınırı yansıtır.[1] Bir yandan fukaranın koruyucusu, mahallenin namusunun ve toplumsal düzenin bekçisi olan kabadayılar, diğer yandan şiddet kullanmaları ve kanun tanımazlıkları itibariyle kamu düzenini tehdit ederler. Bu bölümün odak noktasında bu ikilik yer alacaktır. Burada amaç kabadayılar hakkındaki sabit ve folklorik perspektifi aşmak; polis kuvvetlerinin kurumlaştığı ve Abdülhamid rejiminin sıkı bir denetim kurduğu 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş döneminde kabadayıların Osmanlı başkentinde oynadıkları rolü sorgulamaktır.

İlk bakışta kabadayılar siyasi değişimlerden pek etkilenmeyen ahlâkî değerler ve toplumsal kurallara dayanan geleneksel bir düzenin temsilcileri gibi gözükür. Fakat mahalleyi kapalı

1 Karş. Michael Johnson, *Class and Client in Beirut. The Sunni Muslim Community and the Lebanese State, 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986; *All Honourable Men. The Social Origins of War in Lebanon*, Londra-New York, Centre for Lebanese Studies-I.B. Tauris, 2001; Patrick Haenni, *L'ordre des Caïds. Conjurer la dissidence urbaine au Caire*, Paris, Karthala, 2005. Kahire ve Beyrut hakkında yapılan bu çalışmalarda daha çok yakın dönem üzerinde durulmaktadır, fakat 19. yüzyıldan kalan mirasa atıflar da söz konusudur.

ve devinimsiz bir bütün olarak ele alan bu bakış açısı, kabadayıların bir yandan ahali diğer yandan iktidar ile kurdukları ilişkilerin karmaşıklığını anlamaya yetmez. Kabadayının gücünün çekirdeği olan patronaj sistemi en yüksek seviyesine Abdülhamid döneminde erişmiştir. Bu dönemde birçok kabadayının, rejimin en nüfuzlu isimlerinin hâkimiyetindeki gruplara dahil oldukları anlaşılmaktadır. Polis de bu sistemin dışında kalmamış ve kabadayının bulunduğu mahalle hakkındaki geniş bilgisinden yararlanmıştır. Kabadayılar himaye karşılığında polise şüpheli isimler hakkında istihbarat sağlamakta ve bazen bu kişilerin etkisizleştirilmesinde onlara yardımcı olmaktadır. Şimdi okuyacağınız bölümün amacı kabadayılar ile düzenin farklı aktörleri ve halk arasındaki etkileşimleri ortaya koymaktır.

Her ne kadar seyahatnamelerde, anılarda ve romanlarda kabadayılar ilginç ve renkli ifadelerle tasvir edilseler de, bugüne dek onlar hakkında, Roger Deal'in önemli kitabı dışında, çok az akademik çalışma gerçekleştirilmiştir.[2] Bu eksikliğin nedeni, tarih ile kurgu arasında gidip gelen mevcut kaynakların kent folklorunun sınırlarını aşmaya müsaade etmemesidir; Refi' Cevad Ulunay'ın İstanbul kabadayıları ve Reşad Ekrem Koçu'nun tulumbacılar hakkındaki eserleri bu tarz kaynaklara örnektir.[3] Başbakanlık arşivlerinde ve dönemin basınında kabadayılarla ilgili tek bir kelimeye bile rastlanmaz. Elbette dikkatle incelendiğinde arşivlerde konuyla az çok alâkalı, bilhassa tulumbacılarla ilgili belgeler bulunabilmektedir fakat genel anlamıyla kaynaklar sınırlıdır ve bu nedenle tutarlı bir sorunsal ortaya koymak güçtür. Aynı şekilde basında, kabadayı olarak tanımlanabilecek kişilerin bahsinin geçtiği birçok olay aktarılmaktadır fakat burada da belirsizlik hâkimdir.

Burada bu farklı kaynaklardan hareketle, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken İstanbul kabadayılarının sahip olduğu rol ve statü üzerine durulacaktır. Kısa bir tanım denemesinin ardın-

2 Roger Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder. Violence in Istanbul under Abdülhamid II*, İstanbul, Libra, 2010.

3 Refi' Cevad Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, İstanbul, Arma, 2003; Reşad Ekrem Koçu, *Yangın var! İstanbul Tulumbacıları*, İstanbul, Ana Yayınevi, 1981.

dan kabadayıların mahalle yaşamındaki yerine yoğunlaşılacak; sonra da Abdülhamid iktidarıyla olan ikircikli ilişkileri ele alınacaktır. Son olarak da, Jön Türk döneminde kabadayılara ne olduğu sorgulanacaktır.

Kabadayıları tanımlamak

Kabadayı sözcüğünün etimolojik kökeni ve anlamı da tartışma konusudur. Michael Johnson, Beyrut hakkında kaleme aldığı aydınlatıcı bir çalışmada kelimeyi Lübnan'da kullanıldığı şekliyle *kabaday* olarak ele almış ve kökenine dair yapılan tartışmalara değinmiştir.[4] Kısaca özetlemek gerekirse, kimileri sözcüğün Arapçada "almak, tutmak" manasına gelen *kabz* kökünden geldiğini ileri sürerken, kimileri de kökenin Türkçe olduğunu savunmaktadır: *kaba-dayı*. İlkinde kabadayıların kendilerine ait olmayan şeylere el koyma eğilimine vurgu yapılırken, ikincisinde Türk aile yapısındaki yeğenlerini koruyan ve baba için potansiyel bir tehlike barındıran dayı figürüne atıf yapılmaktadır. Ayrıca dayı kelimesinin günümüz Türkçesinde hem koruyucu rolü üstlenen kişiler için, hem de argoda polis memuru anlamında kullanıldığını da belirtmekte fayda vardır.

Kabadayı tabirinin çok bol kullanıldığı döneme ait nadir kaynaklardan biri olan Ahmet Mithat'ın romanlarına göz atıldığında da kelimenin kökeni açıklığa kavuşmaz. Yazarın 1875 yılında yayımlanan ve 1780'lerde geçen bir hikâyenin anlatıldığı romanı *Hüseyin Fellah*'ta, kabadayı kelimesi dayı ile benzer doğrultuda kullanılır ve birbiriyle ancak kısmen örtüşen iki gerçekliği ifade eder. Bunlardan ilki, çoğu yeniçeri olan, İstanbul'un meyhanelerine sık sık giden, kavga ve silah meraklısı kişilerdir. Bu bağlamda metinde kullanılan dayı ve kabadayı tabirleri, yine aileyle ilgili söz dağarcığına gönderen babayiğit kelimesiyle birlikte, bir yandan cesarete ve namusa, diğer yandan ise şiddet ve kışkırtma fikrine gönderme yapar. Tıpkı hikâyenin kahramanlarından biri olan Mustafa Civelek örneğinde görüldüğü gibi, kabadayılar korkuyla karışık bir saygı hissi uyan-

4 Michael Johnson, *Class and Client in Beirut*, s. 82.

dırır ve çeşitli çevrelerden genç erkeklerin ilgi ve hayranlığını çeker:

> Delikanlılarla, hovardalarla, babayiğitlerle, kabadayılarla düşüp kalkmaya başladım. Hatta bu hevesle yeniçeri yazıldım. Pek genç olduğum için beni civelek etmek istedilerse de, ben kendimi en kabadayılar derecesinde görürdüm.[5]

Aynı romanda dayı sözcüğü Cezayir Dayıları ve bu mevkie gelebilecek kişilerle de ilişkilendirilir. Burada da yine yeniçerilere ve cesaret değerlerine bir atıf söz konusudur; fakat esas itibariyle kelimenin olumsuz tınısı öne çıkar. Yazara göre kabadayı olarak da anılan bu dayılar, bulundukları yere karada ve denizde çalıp çırparak gelmiştir ve bu nedenle eşkıyadan farkları yoktur:

> Bu dayılar o eşkıya zümresindendir ki, aslında halkın ırz ve malını muhafazaya memur kimselerden iken, ırz ve mala tasalluta ve eşkıyalık yoluna giderler.[6]

Cezayir Dayılarına özgü bağlamın ötesinde, bu alıntıda 19. yüzyıl sonu İstanbul'unda kabadayıların rolünü sorunsallaştırma olanağı veren iki tema karşımıza çıkmaktadır: namus meselesi ve onun araçsallaştırılması ile kabadayıların siyasi rolü.

Yeniçerilerle aralarında kurulan bağlantı, bizi kabadayıların bir Osmanlı özgünlüğü olup olmadığı üzerinde düşünmeye sevk ediyor. Yukarıda da değindiğimiz üzere Lübnan'da, Mısır'da ve Cezayir'de de kabadayılar vardır. Ayrıca kabadayı kelimesi Balkanlar'da da kullanılmış ve Osmanlı'nın ardıl devletlerinde görece devamlılık göstermiştir. Yunanistan'da 19. yüzyıl itibariyle *palikarya* kelimesi kullanılmaya başlamış; kabadayı kelimesi kimilerinin hatırında kalsa da sözlüklerden çıkmıştır. Sırbistan ve Bulgaristan'da kelime ya olumsuz anlamıyla hatırlanmış (şiddete meyilli ve soyguncu kimse) ya da daha spesifik bir atıfla (pehlivan tabiriyle aynı doğrultuda) kul-

5 Ahmet Mithat, *Hüseyin Fellah*, İstanbul, Antik Türk Klasikleri, 2008 (1975), s. 121.

6 *A.g.e.*, s. 89.

lanılmıştır. Son olarak Arnavutluk'ta ise karşımıza *kapadaiou*'lar çıkar.

Kabadayılığın Doğu Akdeniz kentlerine özgü bir tabir olup olmadığı sorulabilecek bir diğer sorudur. Batı Avrupa kentlerinde asayiş konusunda yazılmış kaynaklar hızla gözden geçirildiğinde, o kentlere ve devletlere has siyasi ve toplumsal farklılıklar söz konusu olmakla beraber, kabadayı muadili kişilerin var olduğunu görmek mümkündür. Fransa bu bağlamda, serseriler (*pègre*) veya apaşlar hakkında yapılmış çalışmalar sayesinde iyi bir örnek sunmaktadır.[7] Tıpkı kabadayılar gibi, apaşlar da bazı mahallelerle yakın ilişki içerisinde olup eğlence ve fuhuş sektörlerinde önemli bir rol oynuyorlardı. Kabadayılarla bir diğer ortak özellikleri ise polisle aralarındaki ikircikli ilişkidir. Bununla birlikte, toplumla bütünleşme konusunda kabadayılardan belirgin bir şekilde farklılaşırlar. Bazen konforlu bir yaşam sürdürseler de apaşlar, suç teşkil eden davranışlarda bulunan, kente toplumsal bir fayda sağladığı düşünülmeyen marjinal kimseler olarak kabul edilir. Oysa kabadayıların, kişiden kişiye değişse de belirli bir saygınlığa sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında kabadayılar, 19. yüzyıl Amerikan şehirlerindeki gayri nizami itfaiye birliklerine daha yakındır. Tıpkı tulumbacılar gibi New York veya Chicago itfaiyecileri de yangına karşı mücadelede üstlendikleri rol itibariyle belirli bir toplumsal meşruiyete sahipti. Farklı itfaiyeci grupları arasında çoğu zaman şiddete varan rekabet, yine tulumbacıları hatırlatır nitelikteydi fakat Amerikan örneğinde çete yapısı Osmanlı'ya kıyasla daha gelişmişti.

Bu farklı örneklerin karşılaştırmalı incelemesi henüz yapılmamıştır, ama bu genel bakışla bile kabadayının yalnızca Do-

7 Örnek olarak bkz. Jean Bazal, *Le clan des Marseillais, des nervis aux caïds, 1900-1974*, Paris, France-Loisirs, 1971; Dominique Kalifa, "Archéologie de 'l'apachisme': barbares et Peaux-Rouges au xixe siècle", *Crime et culture au xixe siècle*, Paris, Perrin, 2005, s. 44-66. Kalifa, Paris'teki serseriler için kullanılan "apaş" kelimesinin Fransız basınında ilk kez 1900'lerde ortaya çıktığını belirtir. *Stamboul* gazetesi 1908 yılından itibaren kelimeyi Osmanlı başkentindeki kabadayıların davranışlarından yakınırken kullanmaya başlar.

ğu kentinden türemiş bir olgu olmadığı görülebilir. Dolayısıyla kabadayıları 19. yüzyılın hızla gelişmekte olan şehirlerinde yürürlükteki toplumsal düzenlemenin gayriresmî aktörlerinden biri olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır.

Osmanlı kentlerinde kabadayıların hangi koşullarda ortaya çıktığı belirsizdir. İlginç bir varsayıma göre kabadayıların sahneye çıkışı Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasıyla ilişkilidir.[8] Bu tezi destekler nitelikte birçok argüman ileri sürülebilir. Bilindiği üzere yeniçeriler asayiş ve asayişsizliğin sınırlarında yaşayan, birçok isyanın elebaşı olan, kentsel dokuyla ziyadesiyle bütünleşmiş kimselerdir. Kahvehaneciliğe el atmak da her iki grubun ortak noktalarından biridir ve bu da aradaki bir bağlantıya işaret edebilir.[9] Ayrıca 1826 yılına dek yeniçerilerin en önemli kışlasının yer aldığı Aksaray mahallesindeki kabadayı yoğunluğu da bu tezi destekler niteliktedir.[10] Yine de 1826'da ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'ndan sağ çıkan yeniçeriler hakkında çok az bilgi mevcuttur; bu nedenle kabadayılar ve yeniçeriler arasındaki bahsi geçen alâkayı kesin addetmek zordur.

Kabadayılığın köklerine inilmesi vesilesiyle kabadayı ve külhanbeyi kavramları arasındaki farkı konu eden tartışmalara da değinmek gerekir. Bu iki tabir sık sık örtüştürülse de birçok yazar bunların arasında başta kökenleri olmak üzere ciddi farklar olduğunu belirtir. Buna göre külhanbeyleri hamamların külhanlarında yaşayan evsizlerden oluşan bir teşkilattır, adları da buradan gelmiştir.[11] Bu teşkilat bir nevi tarikattı: Yeni yetmeler pilav, helva ve şarap yenilip içilen bir tekris töreninin ardından külhan kardeşliğine kabul edilirdi.[12] 1846 yılında bu teşkilat

8 Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder*.

9 Cengiz Kırlı, "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", *a.g.e.*, s. 112-130.

10 Reşat Ekrem Koçu, "Aksaray Kabadayıları, Külhanbeyleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1958, s. 536-537; Ergun Hiçyılmaz, *Eski İstanbul Hayatı. Yosmalar, Kabadayılar*, İstanbul, Pera Orient Yayınları, 1996, s. 59.

11 Reşat Ekrem Koçu, *Türk İstanbul*, İstanbul, 1997; *Patrona Halil*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001 (1967), s. 99-110; Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1974, s. 196-232.

12 Koçu, *Patrona Halil*, s. 99-100.

dağıtılmış; 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde toplumun dışında kalmış, işsiz veya alt sınıflardan gelen, saldırgan ve düzene aykırı hareketlerde bulunan kişilere külhanbeyi denmeye başlanmıştır.[13] Deal'ın da belirttiği üzere kabadayı ile külhanbeyi arasındaki temel fark çağrışımlarındadır. Külhanbeyi genelde olumsuz anlamda kullanılır; kabadayılara atfedilen namus ve cesaret değerleri onlardan esirgenir. İki kavram arasındaki ayrılığı vurgulayan kaynaklarda külhanbeyi kabadayının yanında ikinci planda kalırken; iki karakterin birbirine karıştığı tanımlarda külhanbeyinin daha ziyade olumsuz yanının altı çizilir.

19. yüzyıl sonlarına ait kaynaklarda külhanbeyi ve kabadayı kavramlarına nadiren rastlanılır; bu nedenle, o dönemde bahsi geçen iki figürün birbirinden ne derece ayırt edilebildiğini tespit etmek zordur. Dolayısıyla fazla keskin kabadayı ve külhanbeyi tanımları yapmamak, her ikisinin de aynı kent kültürüne ait olduğunu akılda tutmak ve aralarındaki farkların toplumun gözündeki saygınlıkları, şiddet kullanımı ve toplumla bütünleşmeleriyle alâkalı olduğunu unutmamak gerekir.

Peki, kabadayı dışarıdan bakıldığında neye benzer? Konuyla ilgili anlatılarda kabadayıların kıyafetlerine yalnızca birkaç satır ayrılmıştır. Buna göre kabadayıların genelde mor kadifeden bol paça pantolonları, kuşakları ve yumurta topuk ayakkabıları vardır.[14] 20. yüzyıla ait kabadayı resimleri genelde bu tanıma uysa da, esasında kabadayılar için belirgin ve ayırt edici bir kılıktan kesin olarak söz edilemez. Hem kaynaklarda bu tür kıyafetleri kimin giydiği konusunda fikir birliği yoktur. Kimilerine göre yalnızca külhanbeylerinin özel bir kıyafeti vardır, kimilerine göreyse tarif edilen kıyafet tipik bir kabadayı kılığıdır. Diğer yandan, kabadayıların bahsi geçen kıyafetleri hangi şartlarda ve hangi sıklıkta giydiği de bilinmemektedir. Kabadayıların homojen bir grup olmadığını ve birçoğu açısından kabadayılığın, kimliklerden yalnızca biri olduğunu unutmamak gerekir. Bu yönden bakıldığında, Deal'ın tıpkı külhanbeyleri gibi kabadayıları da toplumsal ve mesleki bir kategoriden ziyade

13 Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder*, s. 82.

14 "Kabadayılar", *DBİA*, s. 322-323.

kent kültürünün temsilcilerinden biri olarak ifade ettiği bakış açısı, geleneksel anlatılar karşısında yerinde bir alternatif sunmaktadır.[15]

Özetlemek gerekirse kabadayılar, kökenleri tam olarak belirlenemeyen, hayli değişken bir toplumsal bütünleşme sergileyen belirsiz bir kategoridir. Kabadayılar hakkında ortaya konan kent şövalyesi benzeri beylik tasvirler, bu karakterin şehir yaşamındaki gerçek rolü hakkında fazla bir şey söylemezken, 19. yüzyıl sonlarında kabadayıların statü ve faaliyetlerinde net bir değişim olduğu iddiası tarihçi açısından daha ilginç olabilir.[16] Şematik olarak bakılırsa II. Abdülhamid iktidarı kabadayılığın yozlaştığı dönemdir. Kabadayılara "şerefli adam" payesini kazandıran ahlâkî ve toplumsal kurallar bu dönemde çiğnenmiştir. Konuyla ilgili kaynakların aktardığı kadarıyla bir zamanlar fakirin savunucusu, mahallenin namusunun koruyucusu olan kabadayı, Abdülhamid döneminde şehirde asayişsizlik kaynaklarından biri haline gelmiş; kabadayılar vakitlerini meyhanede yapılan âlemlerle, diğer kabadayılarla girişilen kavgalarla geçirir olmuş, adları karanlık siyasi veya adli olaylara karışmıştır.

Bu tasvir fazla basitleştirici gözükse de kabadayıların rolünü tarihselleştirmek açısından faydalıdır; üstelik, o renkli ve ilginç anlatılardaki zaman dışı kabadayı tasvirlerinin ötesinde de söylenecek şeyler olabileceğini düşündürmektedir. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken kabadayılık statüsünün ve rolünün geçirdiği evrimi daha iyi anlamak için öncelikle kabadayının mahalledeki çift yönlü konumu üzerinde durmak gerekir.

Kabadayılar ve mahalleleri: Himayenin muğlaklığı

Kabadayıların genel profili hakkında hiçbir istatistikî veri mevcut değildir; bu nedenle yalnızca yukarıda değinilen anlatısal kaynaklardan hareketle kimi varsayımlar öne sürülebilir. Ka-

15 Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder*.

16 Server Tanilli, "Fiers-à-bras et mauvais garçons à Istanbul au siècle dernier", *a.g.e.*, s. 122.

badayılar çok heterojen bir gruptur. Yaş açısından bakıldığında kabadayılığın herhangi bir kuşak sorunu olarak görülemeyeceği ortaya çıkar. Kabadayılar yalnızca genç ve bekâr erkeklerden çıkar diye bir kural olmadığı gibi, kabadayılık faaliyetleri de yetişkinliğe geçiş ritüellerinden ibaret değildir. İstanbul'un meşhur kabadayıları genelde orta yaşlıdır ve evli olmasalar da hayatlarında sürekli kadınlar vardır. Toplumsal aidiyetleri konusunda ise neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir; başvurduğumuz kaynaklarda kabadayılık kendi başına bir toplumsal kategori olarak ifade edilir. Kabadayıların geçmişine dair çok az biyografik bilgi mevcuttur. Çerkes Mehmet örneğinde görülebileceği üzere, lakapları coğrafi kökenleri hakkında ipucu verebilmektedir fakat bu tarz çıkarımlara temkinle yaklaşmakta fayda vardır. Zira Ulunay'ın kitabında bahsi geçen Arap Abdullah'ın bu ismi almasının nedeni Arap kökenli olması değil, konuşmasındaki bir bozukluktur.[17]

Dinî/etnik dağılım meselesine gelecek olursak, İstanbul'un tüm cemaatlerinde kabadayılar olduğu anlaşılıyor. Hikâyelerde veya basında çıkan haberlerde hem Osmanlı tebaası Müslüman ve gayrimüslimlerin, hem de yabancıların isimlerine rastlanılabilmektedir. Yukarıda zikredilen kaynaklarda varlıklarına pek rastlanmasa da, örneğin *Tiryaki* dergisinde çıkan birçok makalenin de ortaya koyduğu üzere, Yahudi kabadayılar cemaat tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Hasköy'ün meşhur isimlerinden Aaron Malta (1872-1931), tüm kabadayı özelliklerini taşır: Mahallenin Yahudi tulumbacılarının şefi olan Aron, 1923 yılında Güney Amerika'ya gidinceye dek mahallenin saygın simalarından biri olmuştur.[18] Rum kabadayıların sayısı ise epey kalabalıktır; bu durum kabadayı kültüründe meyhanelerin önemiyle ilişkili olabilir. Sık sık muazzam kavgalara sahne olan bu mekânların sahip ve müşterileri arasında Rum nüfusun oranı epey yüksektir. Ulunay, Rum kabadayıları genelde hikâyenin kahramanının kolayca alt edebildiği negatif karakterler

17 Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, s. 31.

18 Hazan Aaron Kohen, "Yahudi Kabadayılar, Aaron Malta ve Yeşua El Kitapçı", *Tiryaki*, 1995, s. 7-13.

olarak aktarır. Örnek olarak Sarraf Niyazi, Büyükada'nın Rum kabadayıları karşısında reisleri Pandeli'yi küçük düşürerek üstünlük kurmuştur.[19] Hatta yazar, Rumları kabadayı değil, hırsız ve katil olarak nitelendirir. Ulunay'a göre onları şehrin kabadayıları arasında saymak yanlış olacaktır, zira kabadayılığın ilk gereği şerefi için yaşamaktır.[20] Benzer çekincelere Hiçyılmaz'da da rastlanır; yazar Osmanlı'nın en meşhur kabadayılarından biri olan Hrisantos'a kabadayı demeyi reddederek canî diye niteler:

> Onun "Eski İstanbul kabadayıları" ile ilgisi yoktur, bey değil, ağa değil, efendi değildir. Gariban görünce kollamaz, Zaptiye görünce sollamaz. Bu yüzden adı kabadayı değildir, hatta külhanbeyi bile olamaz, tamamı tamamına "veled-i zina bir cani"dir.[21]

Rumca kaynaklarda ise kabadayılar çok daha olumlu bir bakış açısıyla yansıtılır.[22] Osmanlı toplumu hakkında gerçekleştirilen tüm çalışmalarda olduğu gibi, bu kaynaklar da milliyetçi eğilimler hesaba katılarak okunmalı; bilhassa aradan zaman geçtikten sonra ve milliyetçiliğin hâkim olduğu bir dönemde yazılmış kaynaklarda yazarların sosyokültürel arka planı dikkate alınmalıdır.

Kabadayıların sosyoekonomik özellikleri pek iyi bilinmez, fakat bu hususta da bir heterojenlik olduğunu söylemek mümkündür. Kabadayıların birçoğu mahallelerinde iş sahibidir. Elimizdeki kaynaklarda hamallarla kabadayılar, özellikle de tulumbacılar arasında özdeşlik kurulmaktadır. Bir dönem başkent yaşamında önemli bir yere sahip olan hamalların fiziksel yetileri ve hareketliliği hiç şüphe yok ki onlara kabadayı sınıfına girmekte belirgin bir avantaj sağlamıştır. Kahvehane sahip-

19 *A.g.e.*, s. 351-355.

20 *A.g.e.*, s. 291.

21 Ergun Hiçyılmaz, "Canî Hristantos'un Hikâyesi", *Eski İstanbul Hayatı. Yosmalar, Kabadayılar*, s. 75-81.

22 Örnek olarak tulumbacılar hakkında bir çalışma için bkz. Kimonas Nik. Egonopoulos, *I pirkaye ke ta atakta pirosvestika somata tis Konstantinupoleos (i tulubatzides)*, Atina, Iolkos, 1980.

leri arasından da çok kabadayı çıkar; kahvehanelerin bir sosyalleşme mekânı olarak Osmanlı erkek nüfusu açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda bu durum şaşırtıcı değildir. Bunların yanı sıra, toplumun üst tabakalarından da kabadayılara yakın tavırlar sergileyenler çıkar. 1907 yılında Üsküdar Jandarma komutanının Zaptiye Nezareti'ne ilettiği bir tutanakta, Anadoluhisarı'nda bir grup silahlı adamın neden olduğu karışıklıktan bahsedilir.[23] Resmî memurların bile gözünü korkutan elebaşları, tabanca ve bıçak taşımakla, gelene gidene tehditler savurmakla, kolluk güçlerinin bile gözünü korkutarak kahvehane ve gazinolarda kumar oynatmakla suçlanmaktadır. Olaylara karışan kişiler arasında bir mahkeme çalışanının, İzzetlu Reşid Bey'in, ayrıca Ziya Bey, Fuad Bey, Agâh Efendizade Halid Bey, Vasıf Bey'in isimleri geçmektedir. Deal'ın da dikkat çektiği üzere bahsi geçen kişilerin "bey" unvanıyla anılması (genelde bu gibi belgelerde yalnızca isim verilir) orta veya üst sınıfa mensup olduklarının bir işareti sayılabilir.[24]

Mahalle kabadayıları, toplumsal açıdan heterojenliklerinin ötesinde, yaşam tarzları ve kamusal alana müdahale tarzları açısından da ayrışırlar. Sürekli ve düzenli şiddete başvurmak kabadayıların birinci özelliğidir. Buraya kadar verdiğimiz örnekler hiç şüphesiz şiddet kullanımının ve kanun ihlâlinin toplumun yalnızca bir kısmının tekelinde olmadığını, şiddetin en ufak bir olayda bile patlak verebildiğini kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte, kabadayıların İstanbul'un tek örnek olmadığı bu "kent kültürü" içerisinde diğerlerine karıştığı, farklılaşmadığı söylenemez. Onları özgün kılan ve diğer insanlar tarafından kabadayı, tulumbacı, külhanbeyi gibi isimlerle tanımlanmalarını sağlayan şey, devletin memurlarına ve mekanizmalarına başvurmadan, hatta çoğu zaman onlara meydan okuyarak karışıklık çıkarma veya çatışmaları çözümleme, böylece kanunun dışında ve üstünde durma eğilimleridir.[25] Kabadayıların kamusal alanda karşımıza

23 BOA, ZB, 53/60, 2 Temmuz 1323 [15 Temmuz 1907].

24 Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder*, s. 121-122.

25 Tulumbacılar için durum biraz farklıdır çünkü onların birinci ayırt edici özelliği meslekleridir. Yine de tulumbacı kelimesinin mesleğin dışında kalan ve

en çok çıktığı yer, karıştıkları boş sebeplerden çıkmış kavgalardır. Kabadayıların yaralama veya öldürme amacıyla kullanmaktan hiç çekinmedikleri bıçak, hançer ve en çok da tabanca gibi silahlarla karıştıkları kavgalar sık sık tasvir edilmiştir.

Tercüman-ı Hakikat'in 1902 yılında yaptığı hayli detaylı bir "üçüncü sayfa" haberinde, bu türden kanun ihlâllerinin ve şiddet kullanımının bir yaşam tarzı haline gelmesinin örnekleri bulunur.[26] Misal, Halil ve Hayri isminde iki Tophane tulumbacısı birkaç arkadaşıyla birlikte sabah dört buçukta Beyoğlu Macar Sokak'ta bir meyhaneye girmek isterler. Meyhanenin kapalı olduğunu görünce kapıyı kırıp içeri girer ve meyhanenin sahipleriyle burun buruna gelirler. Hayri tabancasını çıkarır ve birkaç el ateş eder, meyhanenin komisi Apostol'ü ağır yaralar. Tulumbacılar olay yerinden kaçar ve peşlerine mahallenin bekçisi düşer. Hayri bu kez de bekçiye ateş eder fakat isabet ettiremez. Aynı gün suçlular polis tarafından evlerinde veya mahallelerinde yakalanır.

Elebaşlarının kanun ve ahlâk tanımazlığı, bu haberin her aşamasında kendini göstermektedir. İçkili mekânların sabah saat ikiden itibaren kapatılması kanununa rağmen kapıyı kırıp içeri zorla girerler. Tabii burada meyhane sahipleri de yasağı kısmen ihlal etmiştir, zira kabadayılar kapıyı kırıp girdiğinde içeride kominin dışında tezgâhta içmeye devam eden bir Rum tulumbacı, bir hurdacı ve bir dülger ile karşılaşırlar. Kabadayılar gazetenin yazdığına göre ("*kafayı iyice tütsüledikten sonra*") hayli sarhoştururlar. Suçunu inkâr eden Hayri, evinden akşam saat altı sularında çıktığını, gece yarısına kadar Pangaltı'da bir meyhanede içtiğini iddia eder. Görüldüğü üzere ister sanık, ister tanık, isterse de kurban olsun, olaya karışan herkesin ortak noktası alkol tüketimidir. Başkentin hem Müslüman hem de Hıristiyan gececileri için içki içmek gayet normal ve kanun ihlali sayılmayan bir fiildir.

kabadayı tavrına atıf yapan bir anlamı da vardır. Tulumbacıların ismi yangınla mücadelede olduğu kadar, kaynaklarda bahsi geçen kavga ve karışıklıklar için de geçer.

26 *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Mayıs 1902. Haber metni için bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı 101, Mayıs 2002, s. 8-9.

Burada suç işleme gerekçesi de kabadayıların şiddet kullanımı açısından simgesel bir değer taşır. Zira suçunu kabul eden Halil'e göre ateş edilmesinin nedeni meyhanenin komisi Apostol'ün kendilerine sarf ettiği küfürlü sözlerdir ("*itâle-i lisân*"). Bu açıklama boş gözükse de, esasında kabadayılara atfedilen değerler açısından önemli bir noktaya temas eder; kabadayılıkta onur çok önemlidir. Elbette Hayri'nin hatalı tepkisinde, küfürlü sözlerin onuruna dokunmuş olmasından çok, alkolün etkisi vardır, fakat denilebilir ki onur olgusu, somut bir değerler bütününden ziyade değişken uygulamalardan oluşur. Yazılı olmayan bu kurallara uymayanların başında da esasında kabadayılar gelir. Bahis konusu vakadaki gibi silahsız birine tabanca çekmek, Ulunay'ın kabadayılara atfettiği yüce yiğitlik değerlerine hiç de uygun düşmez. Onur, ciddiye almaya değer bir mevzu olsa da, kabadayılar ve toplumun bir kısmı tarafından düzeni ihlâl eden davranışları affettiren hatta meşru kılan bir gerekçe olarak da kullanıldığı unutulmamalıdır.

Onuru kamu düzeninin üstünde tutan bu değerler hiyerarşisinin, bahsi geçen gazete haberinde rastladığımız bir diğer yansıması da polis ve bekçi konusundaki vurdumduymazlıktır. Faillerin suçu işledikten sonra doğrudan evlerine dönmüş olmaları, tutuklanma ihtimali karşısındaki umursamazlıklarını gösterir. Suçu birçok tanığın gözleri önünde işlemiş olsalar da hiç gizlenme ihtiyacı duymamışlar; polisin tek yapması gereken evlerine gidip onları almak olmuştur. Kabadayıların başkent hapishanelerinde işlerine gelen düzeni kurabilecek olmaları bu korkusuzluğun nedenlerinden biri olarak sayılabilir.[27] Bekçilere tehditler savurup ateş etmeleri, kabadayıların kamu düzenine meydan okurken tek hedeflerinin devlete bağlı aktörler olmadığını gösterir. Boyun eğmeyi reddederek, şehirde kamu huzurunu gözeten tüm otoritelerden bağımsızlıklarını ortaya koyarlar.

Kabadayılarda vücut bulduğu söylenen namus ve onur kavramlarının muğlaklığı, konu kadınlarla ilişkili olduğunda iyice hissedilir hale gelir. Yalnızca ailedeki değil mahalledeki kadınların da namusunun korunması kabadayılığın olmazsa olmazla-

27 Bu durumun örnekleri ilerleyen sayfalarda verilecektir.

rındandır. Bununla birlikte koruma ile kontrol arasındaki çizgi çoğu zaman o kadar belirsizdir ki kadınlar sık sık kabadayılar arasındaki rekabetin billurlaştığı nokta olmuştur. Ulunay İstanbul kabadayıları hakkındaki kitabı, Arap Abdullah'ın Çerkes Mehmet'i, Hayganoş isimli Ermeni bir kadın uğrunda giriştikleri rekabet neticesinde nasıl öldürdüğünün anlatımıyla başlar.[28] Burada bir aşk trajedisinden ziyade, namus ve onurun kabadayılar için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bir kadın için rekabete girmek, kabadayılar için bir üstünlük kurma aracıdır. Bir başka kabadayının kadınını ayartmak bilinçli bir hamledir; kabadayı bu sayede namusuna halel geldiği için tepki veren diğer kabadayı karşısında gücünü gösterme şansı bulur.

Bu tarz gövde gösterileri elbette yalnızca kabadayılara özel değildir. Fakat yine de kabadayılarda meydan okumanın neredeyse bir gelenek olduğunu söylemek mümkündür. Bir kabadayı yerini sağlamlaştırmak için diğerlerine meydan okumak zorundadır; bunu da en çok kadınlar üzerinden yapar. Bu meydan okuma yalnızca iki kişiyi ilgilendirmez; aynı zamanda onların parçası oldukları ve meydan okunmadan evvel de birbiriyle çekişen grupları da doğrudan ilgilendirir. Kendisine meydan okunan kabadayının vereceği cevabın uyması gereken bir "racon" vardır. Önce soruna barışçıl bir çözüm aranır ve her iki cephenin de saygı duyduğu bir ismin fikri alınır. Bu girişimden bir sonuç alınamazsa o zaman sözlü veya fiziksel saldırıya geçilir; böylesi bir saldırının sonu en trajik durumlarda taraflardan birinin ölümüyle bile sonuçlanabilir.

Bu çatışmalarda kabadayıların itibar ve namusu mevzubahistir. Oysa kavga nedeni olan kadınlar çoğu zaman adı kötüye çıkmış kişilerdir. Kabadayıların fuhuşla yakınlığı, onları marjinal kılan etkenlerden biridir. Birçok kabadayı açıkça veya örtülü olarak kolladıkları genelevleri haraca bağlamıştır. Hayat kadınlarıyla kurdukları ilişkileri ise resmî bir birliktelikten ziyade "dostluk" adı altında yaşarlar.[29] *Tercüman-ı Hakikat*'in 25

28 Refi' Cevad Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları.*

29 Hem kadınla âşığı, hem de hayat kadınıyla satıcısı arasındaki bağı hatırlatan bu nevi ilişkileri ifade etmek için kullanılan, dost kökünden türemiş birçok

Haziran 1902 tarihli sayısında Beyoğlu'nun genelevleriyle meşhur sokaklarından Çiçekçi Sokak'ta yaşanmış bir hadise aktarılır. Buna göre Eftalya isimli genelev sahibi kadın bir arkadaşıyla içerken, "dostu" İspiro bilinmeyen bir sebeple bir anlık öfkeye kapılır ve Eftalya'yı başından bir bıçak darbesiyle yaralar. Bu hikâyede de olayın yaşandığı yer, içki içilmesi ve gayrimeşru bir ilişkinin söz konusu olması gibi kabadayılığın dünyasına ait öğeler göze çarpar.

Osmanlı'nın son dönemine tanık olmuş kişilerin kaleminden çıkan yazılarda, kanunsuzlukları ve şiddet kullanımları basında bile yer almış kişilerin, kentin sadık şövalyeleri mertebesine taşınması mantıksız gözükebilir. Bekçilere kıyasla çok daha önem atfedilen kabadayılar mahalle ruhunun beden bulduğu, mahalle sakinlerinin ve mahallenin namusunun vazgeçilmez koruyucuları olarak tasvir edilir. Sadri Sema'nın tulumbacıları lirik bir dille savunduğu yazısı, kabadayıların sahip olduğu meşruiyetin bir kanıtı gibidir:

> Bu adamlar, tulumbacı dediğimiz bu insanlar o çağlarda mahallelerimizin birer gözcüsü değil miydiler? Kendi şahısları, düşünceleri için ne olursa olsunlar bucaklarında birer muhafız değil miydiler? Beybabanın camını kıran hırpaniyi o yakalar, polise verir, bakkal çırağını döven zorbayı karakola o götürür, kuş tutmak için dağ başlarına gidip gece yarılarına kadar evine dönmeyen komşu çocuklarını o arar, bulur.[30]

Şaşırtıcı bir biçimde, yukarıda okuduğunuz tulumbacıya övgü satırlarında onların esas mesleğine, yani yangınla mücadeleye dair tek bir söz yoktur. Tulumbacının meşruiyeti daha ziyade mahalle sakinlerinin güvenliğine katkısından kaynaklanmaktadır. Zaten Sadri Sema da bir başka sayfada tulumbacılar mahallede "huzur ve sükûnu temin ederler" demektedir.[31] Bu ifadeler daha önce de değindiğimiz Osmanlı mahallesinin

---

tabir vardır; "dost hayatı yaşamak", "dost tutmak" bunlardan bazılarıdır. Bkz. Refi' Cevad Ulunay, *Eski İstanbul Yosmaları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1995.

30 Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, s. 40-44.

31 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul, Kitabevi, 2002, s. 162.

ve mahallenin korumacı değerlerinin idealize edilmesinin örnekleridir. Sadri Sema'nın yukarıda alıntılanan pasajda anlattığı, suçluyu polise teslim eden tulumbacılar imajına atıfla denilebilir ki devlete bağlı kuvvetlerin meşruiyeti sorgulanmasa da, devlet müdahalesine mahallenin kendi düzenleme ve koruma mekanizmalarının yanında tamamlayıcı, hatta onlara bağımlı bir rol biçilmiştir.

Kabadayılar hakkındaki imajların böyle aykırı, hatta çelişkili olması, onları aktaran kaynakların türüne de bağlıdır. Tanım itibariyle amacı başkentte yaşanan asayişsizlik ve olayları aktarmak olan "üçüncü sayfa" haberlerinde kabadayıların karışıklık çıkaran kişiler olarak anlatılması mantıklıdır. Sonradan yazılan anı ve hikâyelerde ise bir miktar geçmiş özlemi vardır; yaşanmış gerilimler ahenkli ve renkli İstanbul tasvirini bozmamak adına pek dile getirilmez. Bu kaynaklar birbirinden farklı olsalar da, her biri kabadayıların kentle bütünleşmesi, asayiş ve devletin asayişi korumakla görevli çalışanlarıyla ilişkileri hakkında kendince fikirler ortaya koyar. Peki, devlet kamu düzeni ve güvenliği konusunda her geçen gün daha da hassaslaştığı böyle bir dönemde, bu can sıkıcı kent şövalyeleriyle nasıl uzlaşmıştır?

Rekabet ve patronaj arasında: Kabadayılar ve devlet

Kabadayıların varlığı bir yandan şehirde bir tür toplumsal denetim sağlarken, diğer yandan da sık sık asayişi bozar ve bu nedenle polisin faaliyetiyle ters düşerdi. Uyuşmazlık en çok polis kuvvetlerinin kurumlaşması sayesinde asayişin korunmasında devletin daha etkili hale geldiği dönemde kendini gösterdi. Ulunay ve Koçu'nun yazdıklarına bakılacak olursa, kabadayılar arasında çıkan kavgalar çoğu zaman polisin mahallede huzuru yeniden sağlamak adına duruma müdahalesini gerektirmiştir. Örnek olarak 1896 yılında Çerkes Mehmet'in Arap Abdullah tarafından Şehzadebaşı'nda öldürülmesinin ardından, her iki grubun da adamları gözaltına alınmış, Arap Abdullah cinayet sebebiyle mahkemeye celp edilmiştir.

Ulunay'ın Merterhane hapishanesi hakkında anlattıklarından, Osmanlı hapishanelerinde yatan çok sayıda kabadayı olduğu ve bunların klan benzeri örgütlenmelerini burada da sürdürüp, diğer mahkûmlar üzerinde hâkimiyet kurabildikleri anlaşılmaktadır.[32] Mesela Rum kabadayı İspiro hapishanede neredeyse tamamen özgürdür ve ona bir tek hapishane müdürü Rıza Bey söz geçirebilmektedir. Ama onun istismarlarına bir son vermek adına hapishane müdürünün müsaadesini alan Tahir adında bir mahkûm tarafından ağır yaralanınca bu nüfuzunu kaybeder.[33] Osmanlı hapishanelerindeki koğuş sistemi ve gardiyan eksikliği, kuşkusuz bu türden gayriresmî düzenlemelerin önünü açıyor, kabadayılara hiyerarşik örgütlenmelerini ve şiddet uygulamalarını hapishane ortamına da taşıma olanağı veriyordu.

Esasında polis ve kabadayılar arasındaki çatışma ilk bakışta gözüktüğü kadar net değildir. Hapishane sınırları dışında yaşanan birçok olayda kabadayılar, şehri avuçlarının içi gibi bilmeleri ve iyi dövüşmeleri itibariyle polis için değerli işbirlikçiler olmuştur. Kabadayılar ve polis arasında, karşılıklı yardım ve korumaya dayanan anlaşmalara sıklıkla rastlanılır. Ulunay'ın kitabında anlatılan kabadayı Hurşit ve Galata polis şefi Ali Bey arasındaki ilişkide, bu türden bir bağın izleri görülür:

> Karakolla nasılsın?
> – Onlar beni korur, ben onları korurum, geçinir gideriz.[34]

İkinci Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da görev yapan polis Ali Rıza Öge de anılarında, polisin kabadayıların yardımına ihtiyaç duyduğu örneklere yer verir. Öge polislik kariyerine Yunan bandıralı bir gemiye sığınan bir Rum suçlunun yakalanmasını sağlayarak başlar. Soruşturma süreci onun limanı, bilhassa da Salı Pazarı'nda bulunan Şarap İskelesi'ni iyi bilmesi üzerine kurulmuştur. Geçmiş ticari faaliyetleri, Rumca bilmesi ve sürdürdüğü kabadayı benze-

32 Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, s. 291-320.

33 *A.g.e.*, s. 327-347.

34 Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, s. 24.

ri yaşam tarzı sayesinde limandaki Rum çete reisleriyle kolayca yakınlık kurabilmiş ve onlardan ihtiyacı olan bilgileri edinebilmiştir. Karadeniz asıllı kayıkçı Rizeli Deli Çimen Hüseyin'den de yardım alan Öge sonunda kaçağı yakalar. Soruşturmanın yürütüldüğü liman, meyhaneler, kahvehaneler kabadayıların da uğrak yerleridir ve yazar da muhataplarından sık sık kabadayı diye bahseder. Komiser bir diğer soruşturmasında Fatih, Çarşamba ve Fener'deki meyhane ve kahvehanelerde işini kolaylaştırmak için (bol pantolon, kuşak, eski bir fes ve ceket giyerek) külhanbeyi kılığına da girmiştir.[35]

Bu gibi planlı ve kasıtlı hazırlıklar bir yana, bazı polis memurlarının doğal tutum ve davranışlarının da kabadayılara benzediği anlaşılmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Osmanlı arşivlerinde sarhoşluk, kavgaya karışma ve adı kötüye çıkmış kadınlarla ilişkiye girme gibi sebeplerden ceza almış veya işten çıkarılmış birçok polis memuru örneği mevcuttur. Jön Türk döneminde tutulan ve bir kısmı *Polis Mecmuası*'nda yayımlanan ceza ve işten çıkarma listeleri, bazı polis memurlarının "yoldan çıkmış" davranışlarını yansıtan bir diğer kaynaktır. Mesleğe ters düşen siyasi faaliyetlerin dışında, en sık karşılaşılan ceza gerekçesi adı kötüye çıkmış kadınlarla ilişki kurmaktır. Bu bağlamda bazı polis memurları "iffetsiz kadınlarla ilişkiye girmek" ve "iffetsiz bir kadını eve kapamak suretiyle meslek haysiyetine aykırı davranmakla" suçlanmıştır.[36] Ek olarak devriye saatleri dahilinde meyhaneye gitmek, alkol almak ve mesai haricinde silah taşımak da ceza sebebi sayılmıştır.[37]

Bu tür tutanakların Abdülhamid döneminde ve özellikle de Jön Türk döneminde çoğalması, polis yetkililerinin bu tarz asa-

35 Ali Rıza Öge, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları*, Bursa, 1957, s. 17-53, 75.

36 Örnek olarak bkz. *Polis Mecmuası*, sayı 8, 2 Teşrîn-i Sânî 1329 [15 Kasım 1913], s. 20-22: "ba'zı iffetsiz kadınlarla peydâ-yı münasebet ve irtibât etmesinden" ve "iffetsiz bir kadını hanesine kapamak sûretiyle haysiyet-i meslekiyesini muhill-i harekâtta bulunduğundan".

37 *A.g.e.*: "devriye vazifesiyle mükellef olduğu sırada meyhânede işret isti'mâl ve son derece sekr-i hâl olmasından" ve "nemnû'iyet hilâfına olarak me'zûn olduğu kebce beylik revolverini taşıdığı ve işret edip sekr-i hâl olarak endâht ettiğinden".

yişsizlikler konusunda çok hassas olduğuna, fakat etkili bir çözüm bulamadığına işarettir. İstanbul Polis Müdüriyeti'nin hazırladığı çok sayıda zaptın gösterdiği üzere, bu türden asayişsizlik örneklerine yalnızca polis memurlarında değil, başkentteki ordu ve bahriye mensuplarında da sık rastlanıyordu.[38]

Bazı isimlerin kabadayılıktan polisliğe terfi etmesi, polis ve kabadayılar arasındaki sınırların ne kadar belirsiz olduğunun bir diğer kanıtıdır. Hakkında en çok bilgiye sahip olunan örnek, Abdülhamid ve Jön Türk dönemlerinin meşhur kabadayılarından Sarraf Niyazi Bey'dir. 1909 Şubat'ında İstanbul Polis Müdüriyeti, Sarraf Niyazi Bey'i Büyükada serkomiseri ilan eder.[39] Görevi asayişi sağlamaktır; Ulunay'ın Büyükada polis müdürü Kemal Bey'e atfettiği sözlere göre serkomisere, bu amaç doğrultusunda geniş bir hareket serbestliği tanınmıştır:

> Harekâtınızda tamamiyle serbestsiniz. Adada asayişin sağlanmasını istiyoruz. Ne mümkünse yapınız, kimseye hesap vermiyeceksiniz.[40]

Bu sözler gerçekten sarf edildi mi bilinmese de, Ulunay'a göre Niyazi Bey'in Adalar'ın Rum kabadayılarını hizaya getirmek için kullandığı yöntemler, rakip çetelerin çatışmalarında karşılaşılan teke tek kavga ve meydan okuma gibi yöntemlerdir. Niyazi Bey bu şekilde davranarak hem görevini yerine getirir hem de halkın desteğini kazanır. Hatta 1909 Haziran'ında en yetkili polis makamlarından gelen bir yazıyla cesareti, faaliyetleri ve hizmetlerinden dolayı takdir edilir.[41] Fakat Serkomiser Niyazi polis memurlarının görevleri ve yöntemleri konusunda titiz düzenlemelere gidildiği bir dönemde teşkilatta kalabilme şan-

38 Örneğin bkz. BOA, ZB 64/65, 19 Teşrîn-i sânî 1322 [2 Aralık 1906]: Üç bahriye zabiti gece vakti sokakta sarhoş bir şekilde şarkı söyleyerek serserilik etmekle ve bıçak taşımakla suçlanmış; BOA, ZB 66/80, 25 Kânûn-ı evvel 1323 [7 Ocak 1908]: Sultan Hamam'da çıkan bir yangın esnasında bahriyeliler "başıbozuklara" (muhtemelen tulumbacılara) katılmak ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesine engel olmakla suçlanmıştır.

39 BOA, ZB 492/87, 29 Kânûn-ı sânî 1324 [11 Şubat 1909].

40 Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, s. 350-351.

41 BOA, ZB 384/76, 18 Hazıran 1325 [1 Temmuz 1909]: "gayret, fa'aliyet ve daha ziyade hüsn-i hidemâtınızı takdir eylerim".

Sarraf Niyazi, 1909 yılında Büyükada serkomiseri olarak atanan kabadayı, Cengiz Kalıraman koleksiyonundan.

sını da azaltmıştır. Zaptiye Nezareti'nin Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne dönüşmesiyle birlikte üstleri değişen Niyazi Bey, bir de teftişe gelen müfettiş tarafından "kanun dışı" yöntemler kullanmakla suçlanınca, istifa etmek durumunda kalacaktır.[42]

Yarı kanunsuz bir durumdan resmî bir göreve geçiş ne yalnızca polisliğe, ne de 19. yüzyıl sonlarına özgüdür. Karen Barkey'nin Osmanlı'nın 17. yüzyılı için yaptığı analize göre çetelerin özellikle askerî görevlerle devlet hizmetine girmesi, devletin isyan ve yerel anlaşmazlıkları zapt edebilmesini sağlayan müzakerelerin en önemli yönlerinden biridir.[43] Koşullar birbirinden tamamen farklı olsa da ülkenin faydacı bir bakış açısıyla denetim altına alınması ve devletin zayıflıklarının düzen karşıtlarının sisteme entegre edilerek hasır altı edilmesine 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken de tanık olunur. Niyazi Bey'in doğrudan serkomiserliğe atanması bu dönemde polis teşkilatındaki profesyonelleşmenin sınırlarına işaret eder; terfi kurallarının bir düzene bağlanmamış olması bunun tezahürlerindendir. Bu terfi aynı zamanda bazı kabadayıların başkent polis otoriteleriyle kurulan ilişkilerde ellerini güçlendiren bir denetim (veya bela çıkarma) kuvvetine sahip olduğunu ortaya koyar.

42 Ulunay, *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, s. 350. Arşivlerde Niyazi Bey'in istifasının izine rastlayamadık.

43 Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, s. 189-228. Ters yönde, yani devlet hizmetinden soygunculuk ve isyana doğru geçişlerin de söz konusu olduğunu belirtmekte fayda var.

Kabadayıların kentsel alanda etkilerinin arttığı tarihi tam olarak tespit etmek güçtür. Bununla birlikte II. Abdülhamid iktidarı süresince bazı kabadayıların iktidar elitiyle kurdukları ilişkiler sayesinde daha önce hiç görülmemiş kadar geniş çaplı bir statü kazandıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde iktidarın öne çıkan isimleriyle kabadayılar arasında patronaj ilişkilerinin kurulmasına tanıklık edilmiş; siyasi koruma ve maddi avantajlar karşılığında bir kişiye hizmet eden ve onu koruyan çeteler peyda olmuştur. 1883 doğumlu İstanbullu gazeteci ve yazar Ziya Şakir'e göre, İstanbul'da gerçek iktidar, işledikleri suçlar birçok anıya ve makaleye konu olmuş bu gibi çetelerin elindedir: "İstanbul'da Zaptiye Nezâreti Celilesi denilen makam bir heyûla ve resmî polisler de birer kukladan başka bir şey değildi. İstanbul'un idaresi büsbütün başka kuvvetlerin elinde idi."[44]

Beyoğlu'nda Fehmi Paşa, Galata ve suriçi İstanbul'da ise Çerkes Mehmet Paşa o dönemde şehrin bir kısmı üzerinde hâkimiyet kurabilmiş isimlerdendir. Ziya Şakir'in yukarıda yer verilmiş iddiasına rağmen, çetelerin sahip olduğu güç her zaman polis teşkilatının otoritesini yok etmiyordu. Aslında kabadayı ağları birçok düzeyde polisle iç içe geçmişti ve polis teşkilatının denetimi, elitler arası çekişmede önemli bir koz haline geliyordu. Bu bağlamda en uç örnek Hasan Paşa'dır; Beşiktaş karakolunun bu meşhur serkomiseri aynı zamanda İstanbul'un en korkutucu çetelerinden birinin başıdır.

Tüm bu ayrıntılar ışığında bakıldığında kabadayılar, ya da en azından bazıları, faydalı kiralık adamlar olmuş, Abdülhamid rejimi üzerinde nüfuz kazanmak isteyen taraflar arasındaki çekişmelere dahil edilmiştir. Bu konum, bir yandan kabadayılara şehirde yeni bir statü ve ciddi maddi avantajlar sağlamış; müdahale alanları mahalleden bütün başkente yayılmıştır. Diğer yandan ise kabadayılar bu şekilde Abdülhamid'in yıldırma ve baskıya dayalı otoriter denetim sistemi içerisinde asimile edilmiştir. Siyasi muhalefete karşı verilen savaşın ve istihbarat sisteminin bir parçası haline gelen kabadayılar, bu yeni sta-

---

44 Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler*, cilt 2, Istanbul, Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943, s. 35.

tülerini halka zulmetmekte de kullanmıştır; işin bu boyutu Ziya Şakir'in Çerkes Mehmet Paşa'nın adamları hakkında anlattıklarında somutlaşır:

> Bu gibi işlere girişenler, tabiî namuskâr adamlar olmıyacağından bunların içinde cidden nefrete şayan kimseler vardı. Adam dövmek, şunu bunu tehdit ederek para istemek, namuskâr insanların temiz yuvalarına tasallut etmek, meyhane ve tiyatrolara cebren girmek bu adamlar için işten bile değildi [...]. Mehmet Paşa'nın veyahut (adam)larının göründüğü yerde, sanki bir şeamete maruz kalmış gibi halkın tüyleri ürperirdi.[45]

Bu alıntı elbette söz konusu eserin Abdülhamid karşıtı tınısı da dikkate alınarak okunmalıdır; yine de söz konusu satırların ve başka kaynakların kabadayılar tarafından temsil edilen değerlerde bir yozlaşmaya işaret ettiği fark edilmektedir. Namus savunucuları artık namussuz olarak nitelenmekte; garibanın koruyucusu, fakirlerden çalıp çırpmakla ve onlara kötü davranmakla itham edilmektedir. Yaşanan imaj değişimi, kabadayıların Abdülhamid döneminde başkent ahalisi nezdinde meşruiyet kaybına uğradıkları şeklinde yorumlanabilir. Abdülhamid rejimi elitlerinin sağladıkları himaye bu meşruiyet kaybının kabadayıların kentteki varlığı üzerinde somut sonuçlar yaratmasını o sırada engellese de, rejimin devrilmesinden ve bu hamilerin ortadan kaybolmasından sonra kabadayılık kurumunun yaşadığı gerilemenin nedenlerinden biri bu olabilir.

"Şövalye"den "parazit"e: Bir kent aktörünün meşruiyet kaybı

Buraya kadar yapılan gözlemler bizi 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında kabadayıların yozlaşması konusu üzerinde yeniden düşünmeye davet ediyor. Böyle bir ifade, bizce hem kabadayıların kentte oynadıkları rolde yaşanmış gerçek bir dönüşümü, hem de kamu düzeni anlayışındaki değişimi yansıtmaktadır.

45 *A.g.e.*, s. 223-224.

Kabadayıların 19. yüzyıl sonunda statü ve davranış anlamında geçirdikleri değişimlerin temel öğelerine yukarıda değinilmişti. Bu dönüşümlerin gerçek boyutunu tespit etmek zor olsa da, en azından bir kısım kabadayının bu dönemde geleneksel mahalle koruyuculuğu rolünü bırakarak, rejimin siyasi elitiyle kurulan patronaj ilişkileri çerçevesinde daha geniş gruplara dahil oldukları açıkça görülmektedir. İmajlarının bozulması da bu yeni pozisyonlarıyla bağlantılıdır; kabadayılar artık yalnızca rakip grupları ortadan kaldırmaya veya yıldırmaya çalışmakla yetinmemekte; hizmet ettikleri şeflerinin kent üzerinde daha sıkı bir denetime sahip olması adına halka da zarar vermektedirler. Dahası, bu gruplara girmek kabadayıların toplumsal statüsünde de bir değişime yol açmaktadır. Geleneksel olarak, kabadayılık dışında bir de meslek icra ettikleri mahalleleriyle iyice bütünleştikleri halde, şimdi tek bağları şefleri olmuş; kendilerine maddi destek ve çoğu zaman kendi yanlarında veya yakınlarında barınak sağlayan bu şeflerin fedaileri haline gelmişlerdir.

Bununla birlikte kabadayıların gözden düşmesi, sadece bazılarındaki bu yozlaşmayla alâkalı değildir. Modern ve düzenli bir şehrin nasıl olması gerektiği hakkında yürütülen tartışmalarda, kabadayıların tulumbacılık veya mahalle koruyuculuğu gibi geleneksel rolleri de sorgulanmaktadır. Yangınla mücadele veya fakirleri koruma yetilerinden artık şüphe duyulmakta, varlıkları potansiyel bir asayişsizlik faktörü olarak kabul edilmektedir. Çıkardıkları kavgalar ve kanunsuz davranışlarında belki belirgin bir artış olmasa da bunlara karşı gösterilen toleransta bir azalma olduğu aşikârdır.

Bu açıdan bakıldığında kabadayılarla ilgili söylenenleri, gürültücü ve etkisiz olmakla suçlanan; şehrin modernleşmesi önünde bir engel, imajı üzerinde bir leke olarak görülen bekçilerle birlikte değerlendirmekte fayda vardır. *Stamboul* gazetesinde bu eleştirilerin 1908 devriminden sonra doruk noktasına çıktığı gözlemlenir; tulumbacıları ve gazetenin "apaşlar" olarak nitelendirdiği karakterleri hedef alan sert yazılar giderek artar.[46]

46 Bkz. *Stamboul*, 22 Eylül, 5 Kasım, 7 Aralık 1908.

Aktarılan vakaların yeri ve şeklinden hareketle, olayların aktörlerinin yukarıda tanımladığımız kabadayılar olması kuvvetle muhtemeldir. Çok sayıda genelev barındıran Pera'daki Tarlabaşı Mahallesi ve Galata'daki Yüksek Kaldırım sarhoşluk, şiddet ve kadın uğruna rekabet gibi öğeler içeren birçok vakaya sahne olur. Örneğin 21 Ekim 1908'de iki sarhoş ellerinde silahlarla Tarlabaşı'nda bir hayat kadınının kapısına dayanır ve mahallede neredeyse isyan çıkmasına neden olurlar.[47]

Silah kullanımı *Stamboul* gazetesinin hemen her gün birinci sayfadan işlediği bir konu halini alır; bu konuda yapılan sayısız haberde kent kabadayıların ve onların takipçilerinin denetimine girmiş gibi görünmektedir. Bu durum karşısında polis, kendi kalesi olan karakolda bile zayıf kalmıştır. 1908 yılı Kasım ayının başında iki sarhoşun tutuklanmasının ardından Tarlabaşı polis karakolu üç yüz kişinin saldırısına uğramış, saldırganlardan bazıları tutuklanan arkadaşlarını kurtarmıştır. Olayın önü ancak jandarmanın müdahalesiyle alınabilmiştir.[48] 5 Aralık 1908'de yirmi civarında kişi, bir kavga sonucu tutuklanan Ermeni bir kahvehaneciyi kurtarmak üzere Tarlabaşı'nda başka bir karakola saldırmış ve başarılı olmuştur.[49] 1908 öncesi dönem için de belirtildiği gibi, çetelerin doğası değişmiştir. Otoriter rejimin ileri gelenlerinin güç kaybetmesiyle birlikte çeteler ve şefleri arasındaki patronaj ilişkileri yerini bir tür kentsel anarşiye bırakmış; artık belirli bir yöne kanalize edilmeyen şiddet hem halkı, hem de devleti ve temsilcilerini hedef almaya başlamıştır.

Bu durum karşısında devrim sonrasının polis otoriteleri, kendilerine ait ayrıcalıklara hiçbir yasal statüsü bulunmayan kişilerin el uzatmasına bir son vermeye karar verirler. 7 Ağustos 1908 tarihinde *Stamboul* gazetesinde de yayımlanan bir bildiri ile Zaptiye Nezareti "bazı kimselerin polisin yetki alanına giren konulara zorla ve kanun dışı bir şekilde müdahil olduğunu" belirtir. Üç gün sonra nezaret yeni bir bildiriyle silah taşımanın kanunen yasak olduğunu, polisin ateş eden veya bıçak

47 *Stamboul*, 23 Ekim 1909.

48 *Stamboul*, 12 Kasım 1908.

49 *Stamboul*, 7 Aralık 1908.

kullanan kimseleri tutuklayacağını ilan eder.[50] Ertesi gün bu kez İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul şubesi "çizilen sınırların dışına çıkan namussuzlarla" mücadelede polis kuvvetlerine askerî birliklerin de destek vereceğini ve devriyelerin artırılacağını bildirir.[51] Tüm bu uyarılar, bilhassa silah taşıma konusunda pek etkili olmamış gibidir zira gazetelerdeki şikâyetlerin hâlâ ardı arkası kesilmemektedir; Zaptiye Nezareti 1909 Şubat'ında yeni bir bildiri daha yayımlar.[52]

Silah taşıma mevzuu kentteki güvensizlik ortamının haricinde, Weber'in terimleriyle ifade etmek gerekirse, devletin meşru şiddet tekeline sahip olması açısından da değerlendirilmelidir. Kentteki asayişsizliğin artması ve 1908 sonrasında rejimin yapısının değişmesiyle birlikte, hem iktidar hem de toplumsal ve kültürel elit, devletin kentsel alanda yeniden hâkimiyet kurması gereği konusunda fikir birliğine varmıştır. Daha derinlemesine olarak da, asayiş üzerinde devlet tekelinin sağlanması için gerekli yapısal reformların gerçekleştirilmesi üzerinde uzlaşılmıştır.

Polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi ve 1909 yılından itibaren polis sayısının artırılmasının, kabadayıların kentsel alanda etkisini kaybetmesinde ne derece etkili olduğu bilinmiyor. Jön Türk döneminde kabadayılar tamamen yok olmasa da, başkentte ve diğer şehirlerde giderek güç kaybettikleri açıktır. Buna ek olarak toplumun modernleşmeci bileşenleri arasında kabadayıların meşruiyet kaybına uğradıkları da görülmektedir. Bu durumun bir yansıması, geç de olsa 1957 yılında *Yeni Tarih* dergisinde karşımıza çıkar.[53] İsimsiz olarak kaleme alınan yazının sahibi, bir zamanların İstanbul kabadayılarını sert bir biçimde eleştirdikten sonra sözlerini şöyle tamamlar: "İşte bir zamanlar İstanbul'a musallat olan parazitler. Bunların da kökünü çok şükür Cumhuriyet kuruttu."[54]

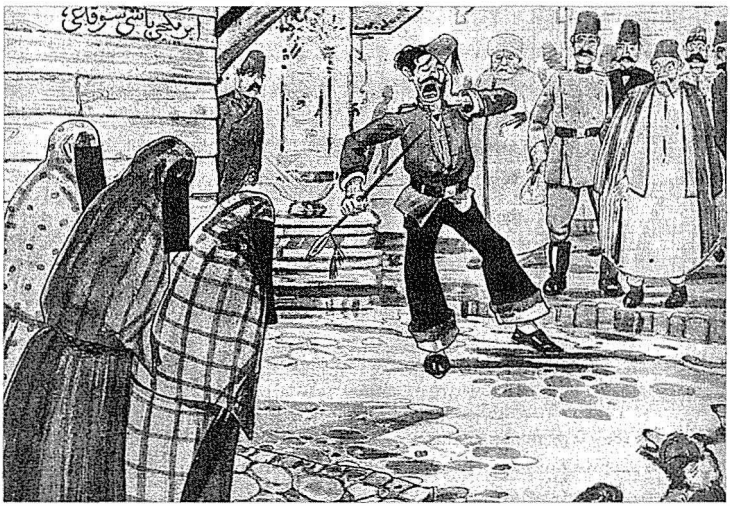
50 *Stamboul*, 10 Ağustos 1908.

51 *Stamboul*, 11 Ağustos 1908.

52 *Stamboul*, 11 Şubat 1909.

53 Yukarıda paylaştığımız mizah dergisi *Şaka*'dan alınan görselde de görüldüğü gibi, bahsi geçen değer kaybının bir diğer tanığı da karikatürlerdir.

54 "Dünkü İstanbul'da Kabadayılar", *Yeni Tarih*, sayı 6, Haziran 1957, s. 191.

Mahalle kahvesinin önünde bir kabadayı. Şaka Dergisi, *İstanbul, 1943. Salih Erimez'in karikatürü, Ergun Hiçyılmaz koleksiyonundan.*

Bununla birlikte kabadayılar 20. yüzyılda Türk edebiyatının ve sinemasının popüler karakterleri olurlar. Eski İstanbul'u konu eden nostaljik edebiyatta kabadayı, yitip giden Osmanlı başkentinin temsilcilerinden biri olarak yansıtılır. Yılmaz Güney ise 1960'larda kabadayı filmlerini sinematografik bir tür haline getirmiş, hem kabadayı kelimesinin hem de bu kelimenin kapsadığı gerçekliğin popülerleşmesini sağlamıştır.[55] 2007 yılında gösterime giren *Kabadayı* filminin başarısıysa, figürün bugün hâlâ toplumun imgeleminde etkisini koruduğunu gösterir; İstanbul'da geçen filmde (Şener Şen'in oynadığı) yaşlı bir kabadayı olan Ali Osman ile genç bir mafya lideri arasındaki çıkar, kültür, yöntem ve değer çatışmaları anlatılır.[56]

55 *Kasımpaşalı Recep* (1965), *Çift Tabancalı Kabadayı* (1967), *Kan Su Gibi Akacak* (1969) bu filmlerden bazılarıdır. İstanbul'da geçen filmler düşmanlarıyla mücadele eden, onuru için yaşayan (Yılmaz Güney'in oynadığı) cesur adamları anlatır. Kabadayı ve polis arasındaki muğlak ilişki bu filmlerde de belirgin bir şekilde göze çarpar. Konuyla ilgili bkz. Müslüm Yücel, *Türk Sinemasında Kürtler*, İstanbul, Agora, 2008. Müslüm Yücel'e bana Türk sinemasında kabadayılar hakkında sağladığı bilgiler için teşekkür ederim.

56 *Kabadayı*, Yönetmen Ömer Vargı, Senarist Yavuz Turgul, Aralık 2007. Filmde kabadayılık pratiklerine, kelime dağarcığına ve kabadayıların geleneksel

Bununla birlikte, Türkiye'deki mafya veya Beyrut'a sivil savaş süresince hâkim olan milisler gibi denetim ve patronaja dayalı yapılar ile kabadayılar arasındaki (sıklıkla dile getirilen fakat henüz açık bir şekilde ispatlanmamış) bağlantılar, bize kabadayıların bu kentlerde bıraktıkları izlerin yalnızca kültürel alanın çok ötesine geçtiğini göstermektedir. Türk mafyası hakkında birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, kabadayılar ve günümüz mafya yapısı arasındaki benzerlikler üzerinde çok az durulmuştur. Hatice Ahu Hatipkarasulu Türk mafyasını çalıştığı doktora tezinde 20. yüzyılda kabadayı faaliyetlerinin rafa kaldırıldığı iddiasının doğru olup olmadığını sorgular.[57] Yazara göre Jön Türk iktidarının ve tek parti döneminin (kabaca söylemek gerekirse 1908'den 1950'ye dek uzanan dönemin) otoriter eğilimleri ve esas odağın devletin inşası olması nedeniyle kabadayılar gölgede kalmış, fakat mahalle bağlamındaki düzenleyici rollerini sürdürmüşlerdir. 1950'lere gelindiğinde iktisadi liberalleşme ve polis teşkilatında gözlemlenen güç erozyonu kabadayıların hem yeniden sahneye çıkmasına, hem de bazı kabadayıların organize suçlara el atmasına vesile olmuştur. 1970'lerde ünlenen Dündar Kılıç, bu yeni kabadayı tipinin sembolik isimlerinden biridir. Kazancını kumar ve gece hayatına yönelik mekânlardan elde eden Dündar Kılıç, aynı zamanda inşaat, madencilik, reklam gibi meşru sektörlere de el atarak bir servet edinmiştir. Tüm bunların yanı sıra kabadayılara atfedilen geleneksel koruyuculuk görevini de ihmal etmemiş, çatışmaların halli için müdahil olmuştur. Birçok vesileyle polisle yakınlığını dile getiren Kılıç'ın, polis teşkilatıyla bu çok yönlü ilişkisi eski kabadayıların devamı niteliğindedir.[58]

---

mekânlarına birçok atıf vardır. *Kabadayı*'da amacına ulaşmak için her yolu mübah sayan genç mafya liderinin tam zıddı olarak onuru için yaşayan bir kabadayı portresi çizilir.

57 Hatice Ahu Hatipkarasulu, "Making Sense of Mafia in Turkey: Conceptual Framework and Preliminary Evaluation", Yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006.

58 Dündar Kılıç, *Kurtlar Sofrasında Son Kabadayı*, İstanbul, Kitaplık Yayınları, 2006.

Hareket tarzları ve hem devlet hem de yerel halkla kurdukları ilişkiler, kabadayıları Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında kent yaşamındaki asayiş ve asayişsizlik mekanizmalarını anlamak açısından değerli bir örnek haline getirmektedir. Kabadayı figürü, bir kenti meydana getiren mahallelerin bazen devlet icraatını tamamlayıcı nitelik taşıyan, bazen de onun önünde engel olan dinamik yapılar olduğunu gözler önüne serer. Tüm bu etkileşimlere daha somut bir ışık tutmak adına, İstanbul'un birkaç mahalleden oluşan bir semtini, Tophane'yi ele alarak kitabı noktalayacağız.

10

Bir Mikro Tarihi Denemesi: Tophane'de Asayiş

Buraya kadarki bölümlerde, şehrin ve onu meydana getiren mahallelerin ne kadar karmaşık dinamiklere ev sahipliği yaptığı göstermeye çalışıldı. Yerel aktörler ile asayişten sorumlu memurlar arasında kurulan işbirlikleri ve yaşanan rekabetler kadar, birbirinden farklı ve kimi zaman çatışabilen asayiş anlayışlarının bir arada bulunması da toplumsal ve coğrafi yapılara göre değişen parametrelerdir. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, bu ilişkiler hakkında bir "ideal tip" oluşturma çabası ister istemez sonuçsuz kalacaktır, çünkü bunun için başkentin toplumsal dokusunun heterojenliğini ve siyasi konjonktürün önemini yok saymak gerekir. İncelenen dinamiklerin birbiriyle nasıl eklemlendiğini daha iyi anlayabilmek için bir mahalle, daha doğrusu bir semt üzerinde odaklanmanın ilginç olabileceğini düşünerek Beyoğlu'nda bulunan Tophane'ye odaklanmaya karar verilmiştir.[1] Bu vaka çalışması ne en iyi örneği teşkil etme, ne de eksiksiz olma iddiasındadır; amaç asayiş meselelerine ve devlet görevlileri, yerel temsilciler ve kent sakinleri arasındaki etkileşimlere biraz daha yakından bakabilmektir.

1 Bu bölümün başlığı, Jacques Revel'in derlediği, tarih ve antropolojide mikroanalizlerin yerindeliğini konu alan bir kitabın ismine atıfla verilmiştir. Jacques Revel (der.), *Jeux d'échelle. La microanalyse à l'expérience*, Paris, Gallimard-Le Seuil, 1996.

Tophane; merkezî ve heterojen bir semt

İstanbul'un Avrupa yakasında Karaköy, Galata, Cadde-i Kebir (bugünkü adıyla İstiklâl Caddesi) ve Cihangir'in arasında yer alan Tophane, birçok mahalleden oluşan bir semttir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yapılan sayımlarda da adı geçen bu mahallelerin hepsi isimlerini o bölgedeki camilerden alır; bu da tespit edilmelerini büyük ölçüde kolaylaştırır. Aşağıda paylaşacağımız dünkü ve bugünkü mahalle isimleri tablosu-

Tophane semtinin yeri. Goad haritası (1905), IFEA-SALT Research koleksiyonundan. Harita üzerinde Tophane'nin yeri ve sınırları tarafımızca yaklaşık olarak işaretlenmiştir.

nu değerlendirirken, önceden de değindiğimiz üzere, Osmanlı döneminde mahalle sınırlarının göreceli ve belirsiz olduğunu; mahallelerin sınırlarının belirlenmesinin Tanzimat dönemi reformcularının önceliklerinden biri olmadığını akılda tutmakta fayda vardır:[2]

TABLO 2
1907 Yılında ve Günümüzde Tophane'nin Mahalleleri

Mahallelerin 1907 sayımındaki isimleri	*Mahallelerin bugünkü isimleri*
Hacı Mimi	Hacı Mimi
Sefer-i Kethüda	
Karabaş	
Kılıç Ali Paşa	Kılıç Ali Paşa
İlyas Çelebi	
Firuz Ağa	Firuz Ağa
Ekmekçibaşı	
Çukurcuma	
Tomtom	Tomtom
Yazıcı	Müeyetzade
Kemankeş	Kemankeş

Tophane, başka semtlerden farklı olarak, 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıla ait kaynaklarda belirgin bir referans noktası olarak karşımıza çıkar. Örneğin polis arşivlerinde "Tophaneli" kelimesi kişinin nereli olduğuna dair, Beyoğlu ayrıntısını belirtmeye ihtiyaç duymaksızın kullanılır. Mahalle ismini işlevsel bir özelliğinden, 20. yüzyıl başına kadar burada bulunan ve Osmanlı ordusunun toplarının üretildiği imalathaneden (Tophane-i Âmire) alır. Humbara (bomba) imalathanesine gönderme yapan "Humbaracı Yokuşu" gibi sokakların isimleri de semtin

2 Tablodaki 1907 verileri önceki sayfalarda incelediğimiz 1907 bekçi sayım kayıtlarından (BOA, Y.PRK.ŞH 14/11); güncel veriler ise Beyoğlu Belediyesi'nin web sitesinden (http: //www.beyoglu.bel.tr/beyoglu/beyoglu_rehberi.aspx?SectionId=78) hareketle hazırlanmıştır. Tablodan da görüldüğü üzere, bir mahallenin Osmanlı döneminden bugüne dek ismini muhafaza etmiş olması, söz konusu mahallenin sınırlarının değişmediği anlamına gelmez. Bugünkü mahallelerin yüzölçümü eskisinden belirgin biçimde daha büyüktür. Her birinde birer muhtarlık bulunmasının da gösterdiği üzere, resmi idari taksimata tekabül etmektedirler. Listeden çıkan mahallelerin isimleri ise (Sefer-i Kethüda, Çukurcuma, Karabaş...) bugün hâlâ bölge sakinleri tarafından bilinir ve kullanılır; örneğin Çukurcuma, antikacılar mahallesi olarak tanınır.

bu askeri özelliğini hatırlatır. İşlevsel tanımının yanı sıra, Tophane semti bazı toplumsal özellikleriyle de tanınır. Yüzyıl dönümüne ait, şehir sakinlerinin ve gezginlerin kaleme aldığı anılarda Tophane ismi, bekârlar, hamallar ve kabadayılar gibi birçok toplumsal ve mesleki kategoriyle birlikte anılır; bahsi geçen gruplar birbiriyle de kısmen örtüşür.[3] Bekârların bu semtte yoğun olarak yaşadığının en büyük kanıtı, çok sayıda bekâr odasının bulunmasıdır. Tophane ve civarındaki iş imkânlarının çokluğu göz önünde bulundurulduğunda, semtte neden bu kadar çok bekârın yaşadığı da anlaşılır. Yukarıda bahsi geçen askerî imalathaneler, bu dönemde başkentin en önemli istihdam kaynaklarından biridir. Dahası limanda çalışmak, gemilerin bakımını yapmak, boşaltılan ve yüklenen malları taşımak üzere çok miktarda işgücüne ihtiyaç vardır. Tophane'de hamalların yaşamasının başta gelen nedeni bu gibi liman faaliyetleridir. Çoğu zaman Anadolu'nun doğu bölgelerinden gelen bu mevsimlik veya kalıcı işçilerin genelde bekâr odalarından başka bir barınma seçeneği yoktur. Kabadayıların ise, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, birçoğu aynı zamanda hamaldır. Dolayısıyla Tophane semtinde kabadayılarla sıklıkla karşılaşılması da normaldir.

Etnik ve dinî açıdan bakıldığında Tophane, o dönemde başkentteki semtlerin çoğunluğunda olduğu gibi, heterojen bir görünüm sergiler. Yukarıda değinilen işçi kesiminin çoğunluğu ise Müslümandır. Zaten döneme ilişkin tanıklıklarda da, daha karışık bir yapıya sahip olan komşu Galata ve Pera semtlerinin tam aksine, Tophane'nin bu Müslüman ağırlıklı yapısı vurgulanır. Seyyahların gözünde Tophane bir adım mesafedeki ilginç ve renkli yerdir; Cadde-i Kebir'in vitrini olduğu modernleşmeye karşı direnen geleneksel mahalledir.[4] Tophane'nin dere yatakları üzerine kurulmuş iç kesimlerinin bataklık yapısı, semtte neden uzunca küçük ahşap evlerin ağırlıkta olduğunu açıklar; bu evlerden bazıları bugüne dek varlığını sürdürebilmiştir.

3 Osman Cemal Kaygılı, *Köşe Bucak İstanbul*, İstanbul, Selis Yayınları, 2003, s. 33. Kaygılı'nın *Yeni Gün* gazetesinde 1931 yılında yayımlanmış makalelerinin derlendiği bu kitaba göre Tophane, İstanbul'da en çok bekâr odasının bulunduğu semttir.

4 Bu durumun bugün hâlâ büyük ölçüde geçerli olduğunu söylememiz gerekir.

Goad'ın 1904-1905 sigorta haritasında Tophane'nin merkezi boş bırakılmış ve üzerine "Türk mahallesi. Ahşap ve tuğla evler" yazılmıştır.[5] Mahallenin bu özelliği güvenlik açısından belirgin tehlikeler yaratmaktadır; yangın riski yüksektir ve bu nedenle tulumbacılar, ilerleyen sayfalarda tekrar ele alacağımız üzere, semt için hayli önemlidir. Mahallenin "Türk" olduğunun vurgulanması o dönemin Batı zihniyetinde hem bir etnik ve dinî özelliğe (Müslümanlık) hem de gelenekselliğe ve Batılılaşmamışlığa göndermedir. Bu açıdan bakıldığında Tophane semti, şehircilik ve yaşam tarzları açısından sınırlı bir dönüşüm atmosferi içerisinde, yakınlığa bağlı geleneksel düzenleme mekanizmalarının varlığını nasıl sürdürdüğünün gözlemlenmesi için özel ve elverişli bir ortam sunmaktadır.

Tophane, 19. yüzyılın ikinci yarısında Pera ve Galata'yı etkisi altına alan kentsel yenileme hareketinin tamamen dışında kalmış değildir. Semtin Galata'yla komşu olan batı kesiminin toplumsal ve mimari açıdan "Avrupaileştiğini" söylemek mümkündür. Goad planı üzerinde bölge üç paftaya ayrılır (29, 30, 35); semtin dokusu çoğunluk olarak tuğla ve taş evlerden oluşmaktadır.[6] Döneme ait *Annuaire Oriental* sayılarının da ortaya koyduğu üzere toplumsal açıdan bir soylulaştırma sürecinin işlediği semtte, etnik ve dinî açıdan bir çeşitlilik hâkimdir. Lorans Baruh'un döneme ait çeşitli kaynaklardan hareketle çıkardığı 1868-1914 yılları arasında Galata-Pera bölgesinde inşa edilen binalar listesi, Tophane'nin tanık olduğu mimari dönüşümleri ve semtteki yatırımcı/mülk sahibi çeşitliliğini gözler önüne serer.[7] Örnek olarak Lüleci Hendek Caddesi'nde 1905 yılında her biri beş veya daha fazla daireden oluşan Capozzi, Mimicopou-

5 *Goad sigorta haritası*, 1905.

6 Mahalleler arasındaki sınırlar belirli olmadığından, sigorta haritasında Tophane'nin yerini gösterebilmek için döneme ait kaynakları karşılaştırmalı olarak inceledim. Ortaya çıkan yaklaşık bir sınırdır; özellikle Galata ve Cihangir'le arasındaki sınırlar kesin değildir; kaynaklarda da bu konuda farklılıklar söz konusudur.

7 Lorans Baruh, "The Transformation of the 'Modern' Axis of Nineteenth-Century Istanbul: Property, Investments and elites from Taksim Square to Sirkeci Station", Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

lo ve Zacharoff apartmanları; 1909 yılında ise yine ayını caddede Anthoussis, Arevian ve Papadopoulo apartmanları inşa edilmiştir. Bu caddeye dik Humbaracı Yokuşu'nda da benzer ve daha erken tarihli dönüşümler yaşanmıştır: 1894 yılının *Annuaire Oriental*'inde Kanaghini ve Yacoubian isminde iki yeni binanın ismi geçer. 1905 yılında bu sokakta bir inşaat furyası başlar ve Şefik Paşa, Kouloutros, Giustiniani, Mahmud Paşa, Marketto, Mehmet Ali Bey, Nessetin Bey, Salvatori, Sigalas apartmanları ve yeni bir Kanaghini binasının yanı sıra Hacı Hüseyin Paşa isminde iki bina inşa edilir. Binaların isimlerinden de fark edileceği üzere, Rum ve Levantenlerin yanı sıra sokaktaki Müslüman yatırımcı sayısı da azımsanmayacak düzeydedir.[8]

Bölgenin, *Annuaire Oriental* sayıları üzerinden tespit edilebilen meslekler skalası tıpkı semtin toplumsal dokusu gibi renklidir.[9] Bina sakinlerinin isimleri gayrimüslimlerin ve yabancıların büyük çoğunlukta olduğuna işaret eder. Öte yandan bu konudaki istatistikî bilgiler çok sağlam değildir ve soyadlarından hareket edilirken temkinli davranılmalıdır. Bu bağlamda olsa olsa Rum tınılı isimlerin çok ağırlıkta olduğu söylenebilir.[10] Meslekler ise çeşit çeşittir: Çoğunluğu oluşturan memurlara serbest meslek erbabı (doktor, avukat, eczacı, iş adamı), daha mütevazı meslekleri icra eden mahalle sakinleri (terziler, tamirciler, işçiler) ve kimi sanatçılar (müzisyen ve ressamlar) eşlik eder. Ayrıca semtte neredeyse tüm zanaatkârlık ve esnaflık dallarından birer temsilci mevcuttur: yeme-içme sektörü (bakkallar, kasaplar, balıkçılar, fırıncılar, pastacılar, sütçüler, şarap ve mastika satıcıları), deri ve tekstil (terziler, ütücüler, halıcılar, dokumacılar, kunduracılar, yorgancılar), inşaat (marangoz, tornacı, elektrikçi), küçük işletmeler (hırdavatçı, tuhafiyeci, mobilyacı) ve el-

8 Zeynep S. Enlil, "Continuity and Change in Istanbul Neighbourhoods: From Traditional House to Apartment House", Yayımlanmamış doktora tezi, University of Washington, 1994.

9 Okuyacağınız gözlemler 1892, 1895, 1900, 1902 ve 1905 tarihli *Annuaire Oriental* verilerine dayanmaktadır.

10 Galata'da yaşayan farklı cemaatlerin oranı ve Rum cemaatinin yoğunluğu hakkında bkz. Edhem Eldem, "Galata'nın Etnik Yapısı", *İstanbul* dergisi, sayı 1, 1992, s. 58-63.

bette kahvehaneler. Bu meslek yelpazesi içinde kimi Müslüman isimleri göze çarpsa da, çoğunluk yine Rumlardadır.

Faydalandığımız kaynaklarda iki ayrı Tophane göze çarpar. Bir yanda Humbaracı Sokak ve Boğazkesen Caddesi arasında yer alan ve o dönemin Batılı söz dağarcığına göre "geleneksel" veya "Türk" diye ifade edilen kısım vardır; burada evler ahşaptır ve kayıtlarda isimleri olmasa da çoğunlukla orta halli Müslümanların yaşadığı bilinmektedir. Humbaracı Yokuşu'ndan Galata'ya kadar uzanan dönüşüm halindeki kısım ise Pera ve Galata'nın 19. yüzyıl sonlarında geçirdiği kentsel modernleşmenin izlerini taşır: Çok katlı taş binalar, başta Galata'da ikamet eden Rumlar olmak üzere çoğunluğun gayrimüslim olması bu izlerden bazılarıdır. Peki, semt halkını oluşturan bu iki unsur arasındaki ilişkiler nasıldır? *Annuaire Oriental*'de ismi geçen, fakat apartmanlarda ismine rastlanmayan bir kısım esnaf komşu mahallelerdeki eski binalarda yaşıyor olabilir. Ayrıca *Annuaire Oriental*'de bahsi geçen çok sayıdaki küçük esnafın müşterileri arasında büyük ihtimalle ahşap evlerin sakinleri de vardır. Ne yazık ki iki bölge arasındaki etkileşim ve gerilimleri tanımlayabilmek için kaynaklar yetersiz kalmaktadır.

Yine de Tophane, kamu düzeniyle alâkalı çok sayıda ve çok çeşitli meselenin göze çarptığı bir semt olarak karşımıza çıkar. Askerî ve siyasi işlevleri ile toplumsal özellikleri sebebiyle Tophane'nin, modern kelimelerle ifade etmek gerekirse, "stratejik" ve "hassas" bir alan olduğu söylenebilir. Peki, Tophane'nin barındırdığı risk faktörleri nelerdir ve bunlar ne gibi dönüşümler geçirmiştir?

Çok sayıda risk barındıran bir yapı

Kuleli Vakası'ndan (1859) Ermeni devrimcilere: Tophane'de siyasi risk

Vaka çalışması için seçtiğimiz semtin en doğru ve temsil kuvveti en yüksek örnek olma iddiası taşımadığını bu bölümün başında ifade etmiştik. Asayiş açısından elbette her bölgenin ti-

pik bir yanı vardır fakat Tophane, siyasi ve toplumsal anlamda birden çok özelliği bünyesinde barındırması itibariyle apayrı bir özgünlüğe sahiptir. Bunlardan ilki, daha önce de değindiğimiz, askerî yapılardır. Semtte top fabrikalarının ve kışlaların bulunması, onu hassas bir bölge kılmış ve özel bir denetim sistemi gerektirmiştir. Dolayısıyla Tophane, başkentte polis kuvvetleriyle askerî kuvvetler arasındaki işbirliğinin en belirgin olarak görüldüğü noktalardan biridir: Askerî fabrikaların gözetimi, askerî binaların tam ortasına konuşlandırılmış bir polis karakoluna emanet edilmiştir.[11]

Semtin stratejik öneminin bir diğer unsuru da Tophane Kasrı'dır. 1851 yılında İngiliz mimar Williams James Smith tarafından inşa edilen bina askerî ve sivil törenlere ev sahipliği yapmaktadır.[12] II. Abdülhamid döneminde düzenli olarak yabancı devlet ricalinin ağırlandığı Tophane Kasrı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na son veren uluslararası konferansın da gerçekleştirildiği yerdir. Askerî kışlalarla çevrili olan ve denizden doğrudan ulaşım sağlanabilen bu yapı, özel bir güvenlik sistemiyle korunuyordu ve kendisine bağlı bir polis karakolu vardı.

Abdülhamid iktidarında Yıldız Sarayı'nın bulunduğu Beşiktaş kadar ilgi odağı bir semt olmasa da, Tophane'de asayişin siyasi bir anlam taşıdığı aşikârdır. Üstelik Tanzimat devrinin sultanına karşı düzenlenen darbe girişimlerinden birinin damgasını vurduğu semtin yakın tarihi de bu siyasi boyutu güçlendirmektedir. Nitekim, 1859'da Sultan Abdülmecid'i devirmeyi hedefleyen Kuleli Vakası Tophane'den çıkmıştır.[13] Komployu düzenleyen aktörlerin büyük çoğunluğu askerler ve askerî yapılarda çalışanlar, civarda okuyan veya çalışan bazı hoca ve suhtelerden meydana gelmektedir; grubun içinde ayrıca iki de mahalle esnafı vardır. Tophane'de bulunan ve Cuma selamlığının gerçekleşeceği Kılıç Ali Paşa Camii, harekete geçilmesi planla-

11 *Goad sigorta haritası*, 1905, Tophane.

12 "Tophane Kasrı", DBİA, cilt 7, s. 277.

13 Bu konuyla ilgili ilerleyen satırlarda okuyacağınız ayrıntılarda Burak Onaran'ın Kuleli Vakası analizinden faydalanılmıştır. Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 98-289.

nan noktalardan biridir. Komplocuların aynı gün içerisinde tutuklanmasıyla planlar suya düşer fakat yapılan mahkeme yeniçeriler sonrası dönemin siyasi risklerini tanımlayan yeni verileri de gün ışığına çıkarmıştır.

Mahkeme kararlarının ve Kuleli Vakası hakkında yapılan analizlerin detaylarına girmek bizi kendi konumuzdan uzaklaştırabilir. Fakat yine de komplonun coğrafi özellikleri üzerinde biraz durmak ilginç olacaktır; çünkü burada, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken denetim politikasının belirlenmesinde rol oynayacak siyasi tehdit tipolojisinin nüveleri bulunmaktadır. Komplo mekânı ve eyleme geçme yeri olarak niçin Tophane seçilmiştir? Abdülhamid döneminde bu konuda ne gibi değişikliklere tanık olunmuştur?

Öncelikle semtin, siyasi iktidar açısından hemen hemen tüm riskli kategorileri bir araya getiren toplumsal dokusu üzerinde durmakta fayda var. Birinci risk faktörü, askerlerin varlığıdır; ilk bakışta bir çelişki gibi gözükse de 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında yeniçerilerin başkentteki isyanlarda oynadıkları rol düşünüldüğünde, bu söylenen şaşırtıcı gelmeyecektir. Elbette ocağın kapatılması ve gerçekleştirilen askerî reformlar meselenin biçimini değiştirmiştir. Fakat Kuleli Vakası ordunun rejim için hâlâ bir tehdit unsuru olduğunu tekrar hatırlatmıştır. İddianamede adı geçen kırk bir komplo sanığından on dokuzu, çoğu Tophane'deki kışla ve imalathanelerde görevli olan askerlerdir.[14] Komplocuların talepleri daha ziyade siyasi nitelikte olmakla birlikte, maaşların düşüklüğü ve düzenli ödenmemesi de olaya karışan askerlerin gerekçeleri arasındadır. Üstelik maaş sorunu Abdülhamid döneminde kamu maliyesindeki bozulma nedeniyle katlanarak artmıştır.

Bu mali sorunlar bütün memurları etkilese de asker, jandarma ve polisin memnuniyetsizliği ayrı bir tehlike unsuru teşkil eder çünkü bu kadrolar hem rejimin korunmasında kilit bir rol üstlenmiştir, hem de ellerinin altında silah vardır. Zaptiye Nezareti tarafından memurların gecikmiş maaşlarının ödenmesi ve gelecek maaşlarının düzenli olarak verilmesine yönelik bir-

14 *A.g.e.*, s. 158-162.

biri ardına verilen talimatlardan söz etmiştik. Seraskerlik de asker ve jandarma maaşları konusunda benzer talimatlar vermiştir fakat bunların etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.[15] Bu kötü koşullar kaçınılmaz olarak adı geçen kurumlar içerisinde tepkilere yol açmış; bu durum 1890'lar itibariyle askerî okullarda Jön Türk hareketi açısından elverişli bir zemin yaratmıştır. 1908 devriminin başarıya ulaşmasının en temel nedeni, askeriye içinde kök salmasıdır. Dolayısıyla Tophane de, sahip olduğu askerî altyapı nedeniyle II. Abdülhamid'in saltanatında da riskli bir bölge olarak kalmıştır. Zaten bölgedeki polis karakollarının yoğunluğu ve Zaptiye Nezareti'ne ya da Yıldız'a bağlı olarak çalışan, muhtemelen hayli fazla sayıdaki hafiyelerin varlığı da meselenin ne kadar ciddiye alındığına işaret eder.

Kuleli Vakası'nın su yüzüne çıkardığı bir diğer ciddi risk ise göçmenler ve aralarındaki dayanışma ağlarıdır. Komplo açığa çıkarıldığında iktidar resmî bir bildiri yayınladı ve suikast tertibinin bir "Kürt ve Çerkes" komplosu olduğunu ilan ederek, bu isyanın sorumluluğunu imparatorluğun bu bölgelerinde yaşayan iki Müslüman grubun sırtına yükler. Burak Onaran'a göre bu bildiri, iktidarın olayın siyasi hedefini önemsememe ve failleri marjinalleştirme hamlesi olarak okunmalıdır.[16] Ama öte yandan, komplocuların büyük çoğunluğunun taşra kökenli olduğu ve aralarındaki hemşerilik bağlarının bir araya gelmelerinde önemli bir etken teşkil ettiği kesindir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, liman ve askeri fabrikalar nedeniyle Tophane mevsimlik ve kalıcı göçmenlerin ciddi oranda yoğunlaştığı bir merkezdir. Kuleli Vakası, kırsal kökenli ve Tanzimat'a tepkili kimselerin oluşturduğu riski ortaya koymuştur. Nakşiben-

15 İpek Yosmaoğlu'nun Makedonya'da 1903 yılında kurulan jandarma teşkilatı hakkında gerçekleştirdiği inceleme, jandarmanın mesleğini nasıl zor koşullar altında icra ettiğini gözler önüne serer. Bkz. İpek Yosmaoğlu, "Marching on an Empty Stomach: Practical Aspects of Gendarmerie Reform in Ottoman Macedonia", Lorans Tanatar Baruh ve Vangelis Kechriotis (der.), *Economy and Society on Both Shores of the Aegean*, Atina, Alpha Bank Historical Archives, 2010, s. 277-297.

16 *Journal de Constantinople*, sayı 1046, 21.09.1859. Alıntılayan Burak Onaran, "À bas le sultan", *a.g.e.*, s. 212.

di tarikatı üzerinden birbirine bağlı olan bu grup şeriatın uygulanmasını talep etmiş ve aşırı buldukları Batılılaşmaya tepki göstermiştir. Medreseler ve tarikatlar bu gibi grupların başkentte bir araya gelebilmesini kolaylaştıran ağların içinde yer almaktadır.

Siyasi koşullar başkente yönelik göçlerde bir artışa neden olduğu için bahsi geçen tehdidin boyutları Abdülhamid dönemine gelindiğinde daha da artmıştır. 1878 Mayıs'ında Ali Suavi'nin ve çoğunluğunu Balkan muhaciri Müslümanların oluşturduğu bir grubun sabık Sultan V. Murad'ı kurtarmak amacıyla Çırağan Sarayı'na saldırması, II. Abdülhamid'in güvenlik saplantısını tetikleyen olaylardan biridir ve imparatorlukta eşi benzeri görülmemiş bir denetim aygıtının kurulmasına neden olmuştur.[17] Limanın varlığı, göçmen kontrolü açısından Tophane'yi önemli bir nokta haline getirmiştir. Karaköy'de Galata Köprüsü'nün girişinde bir karakol, Tophane'de ise gümrük bulunmakta, İstanbul'a girenlerin pasaportları, mürur tezkereleri, şüpheli şahıs ve malların denetimi buralarda yapılmaktadır.

1890'lardan itibaren, başkentin geri kalanında olduğu gibi Tophane'de de göçmen denetimi daha ziyade Ermeniler üzerinde yoğunlaşmaya başlar. Bölgede devrimcilerin hedef alması muhtemel silah fabrikalarının varlığı, otoritelerde kaygıya neden olmaktadır. Askerî binaların yanı başındaki Ermeni dükkânları hakkında çok sayıda zabıt tutulmuştur. Örneğin 1905 Ekim'inde bir irade ve Dahiliye Nezareti mahreçli bir belgeyle Tophane-i Âmire'nin marangozhanesine bitişik Ermeni dükkân ve ambarlarının listesi talep edilir. Bu denetim isteğinin nedeni muhtemelen marangozhaneden ziyade, hemen yakındaki baruthanenin varlığıdır.[18] Bahsi geçen iki belgede de öngörülen bu özel denetimin, tedbirlerin hedeflediği Ermenilerin şüpheli davranışlarıyla gerekçelendirilmemesi ilginçtir.[19] O dönemde Ermeniler yetkililerin gözünde riskli bir grup sayıldık-

17 Georgeon, *Abdülhamid II*, s. 93-96.

18 BOA, İ.HUS 134-1323/Ş-76, 25.Ş.1323 (H) [24 Ekim 1905]; BOA, DH.MKT 1021/2, 27.Ş.1323 (H) [26 Ekim 1905].

19 BOA, ZB, 389/86, 4 Kânûn-ı sani 1322 [17 Ocak 1907].

ları için hassas addedilen bir bölgede *a priori* "fişlenmeleri" emri verilmiştir.

Burada da, Yıldız Sarayı civarında çok daha büyük ölçekte uygulanan tedbirlerin benzerleriyle karşılaşmaktayız; saray civarında da her yeni ev sahibinin veya kiracının polisten izin alması gerekiyordu. Ayrıca talep edilen liste, 18. ve 19. yüzyıllarda esnaf listeleri çıkaran bostancıbaşı defterleriyle de aynı doğrultudadır. Yani denetim amacıyla eski bir idari geleneğin yeniden kullanılması söz konusudur. Burada üzerinde düşünülmesi gereken husus, bahsi geçen kayıtların amacıdır; acaba denetim bu kayıtlar temelinde mi düzenleniyordu? İstanbul'daki Ermeni nüfusun sistematik bir biçimde denetlenmesinin habercisi olan bir girişim mi söz konusuydu? Yetkililerin niyeti tam olarak anlaşılamadığı gibi, bahsi geçen fişlemenin hayata geçirilip geçirilmediği de çoğu zaman olduğu gibi anlaşılamamıştır. Sonuç itibariyle defter arşivlerinde Tophane'nin Ermeni esnafına dair tek bir iz bile yoktur.

Buna karşılık, birçok belgede Tophane Ermenilerinin polisin başta gelen denetim hedeflerinden biri olduğu görülür. 1890 tarihli bir belgenin de altını çizdiği üzere Kasımpaşa, Galata ve Tophane mahalleleri asayiş açısından özel bir hassasiyete sahiptir.[20] Bilhassa erkek sosyalleşme mekânları olan han ve kahvehaneler, potansiyel birer tehlike olarak görülür ve sıkı bir gözetim altına alınır. Polis makamları tarafından tanım itibariyle şüpheli addedilen gruplaşmalar, eğer içinde Ermeni tebaadan da isimler geçiyorsa daha da ciddi bir risk olarak algılanır. 1906 tarihli bir diğer belgede, –yukarıdaki liste talebinde de zikredilen– Baruthane Caddesi'ndeki bir dükkânda bir grup Ermeni erkeğin yaptığı toplantılardan bahsedilir. Bu zabıtta da alışıldığı üzere ne söz konusu kişilerin kimliği ne de haklarındaki şüphelere dair bir bilgi mevcuttur. Abdülhamid döneminin kısa ve öz polis zabıtlarında hep olduğu gibi yine ne şüphelinin eşkâline ne de olaya dair bir açıklama vardır. Vakaların kendi içlerinde, sundukları belirli kriterlere göre bir anlam taşıdıkları söylenebilir; bu kriterlerin tespiti birbirini tekrar eden

20 BOA, Y.PRK.ZB 6/73, R.5.1308 (H) [18 Kasım 1890].

belgeler sayesinde kolaylaşmaktadır. Yukarıda bahsi geçen belge ele alındığında, riskin çok değişkenli bir kombinasyondan kaynaklandığı görülecektir. Kentin korunması açısından merkezî ve stratejik bir yer olan mekân –Tophane– faktörünün üstüne insani faktörler de binmiştir: cinsiyet faktörü: erkek; sayı faktörü: toplantı; etnik ve dinsel aidiyet faktörü: Ermeniler; toplumsal kategori faktörü: potansiyel olarak mesleki dayanışma bağlarına sahip olan esnaf.

Gerçi 1890'lardan itibaren, Ermeni toplumunun başlı başına bir denetim hedefi haline gelmesi itibariyle istisnai bir atmosfer söz konusudur fakat yine de bu örnekte, denklemde eksik olan tek etken zamandır (dinî bayram, istisnai bir siyasi dönem gibi). Polisin ve sarayın hizmetindeki hafiyelerin gözetiminden başka gruplar da nasibini alır; fakat polis arşivleri de temel alınarak bu dönemde önceliğin "Ermeni sorunu"nda olduğu savunulabilir. Hedef alınan kişilerin toplumsal ve mesleki özellikleri nedeniyle kurulan denetimin yalnızca siyasi nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Söz konusu denetim biçimi, Tophane'yle ilgili önemli toplumsal ve iktisadi hususlarla da bağlantılıdır.

Toplumsal gerilimler

Liman etrafında şekillenen ekonomik faaliyetler ve esnafın yoğun olması itibariyle Tophane bölgesi toplumsal ve iktisadi denetim açısından özel merkezlerden biridir. Küçük esnafın, tüccarın, işçinin ve hamalın iç içe olduğu semtte bu öğelerin gerilimsiz bir şekilde bir arada durduğu söylenemez; iş ve alan hâkimiyeti açısından çetin bir rekabet söz konusudur. Örneğin döneme ait birçok polis zaptında Tophane limanında çalışan hamalları sık sık karşı karşıya getiren çatışmalar geniş yer tutar.

İstanbul limanlarında yük boşaltma faaliyeti etrafında yoğunlaşan gerilimlere birinci kısımda değinmiştik. Tophane rıhtımı en çok hamallar ile Rıhtım Şirketi arasındaki çatışmalardan etkilenmektedir. Limandaki faaliyet yoğunluğunun ötesinde, bu kadar çok sorun çıkmasının temel nedeni belki de Top-

hane hamal kethüdalığının varlığıdır. Liman işçilerinin iş bırakması, fiziksel ve sözlü tehditler gibi tepkisel hareketlerde hep kethüdalığın adı geçer.[21]

Tepkiler karşısında Rıhtım Şirketi'nin uyguladığı strateji doğrudan bir çatışmadan kaçınmak ve işe polisi dahil etmektir. Böylece iktisadi çıkarlara dayalı çatışmalar bir asayiş meselesine indirgenmiş; hamal kethüdalığı sürekli olarak bozgunculukla suçlanmıştır. Bu konuyla ilgili yıllar boyunca tekrar tekrar kaleme alınan birçok belge polis müdahalesinin ve ceza uygulamalarının anında gerçekleştiğine, fakat bunun iki taraf arasındaki güç dengesi üzerinde çok az etkisi olduğuna işaret eder. Polisin kethüdalığın iç işlerine doğrudan müdahale ettiği, denetimi ele geçirmek için çıkan iç çatışmaları kethüdanın yerini koruyarak çözmeye çalıştığı da görülmektedir.[22]

Polisin ve Şehremaneti'nin kethüdalığa gösterdikleri bu ilginin ve bu görece iyi niyetin altında, hamallar gibi hareketli ve değişken bir meslek grubu üzerindeki denetim gücünün yattığına kuşku yoktur. Denetim ve gözetim altında tutulması büyük bir yabancı şirketten daha kolay olan kethüdalık, limanın kendine özgü koşullarında, Osmanlı makamlarına bu hassas ve kozmopolit alanda son sözün kendilerinde kalmasını sağlayacak faydalı bir ortak gibi gözükmüş olabilir. Hamal kethüdalığı ile polis arasındaki bu nispeten barışçıl ilişki, bunun bölgenin kendine has özellikleriyle mi alâkalı olduğu, yahut, otoritelerin o dönem kaybolmakta olan meslek gruplarına yönelik politikaları açısından temsili bir örnek mi olduğu sorusunu akla

21 BOA, Y.PRK.ŞH 3/65, 5 Şubat 1306 [17 Şubat 1891]; BOA, ZB 485/59i, 11 Ağustos 1324 [24 Ağustos 1908]. 19. yüzyıl sonlarında kethüdalıkların gücü hakkında Mısır ile karşılaştırma yapabilmek için bkz. John Chalcraft, *The Striking Cabbies of Cairo and Other Stories, Crafts and Guilds in Egypt, 1863-1914*, SUNY, 2004.

22 Şehremaneti, tıpkı diğer kurumlar için geçerli olduğu gibi, Tophane hamallarının kethüda seçimine de doğrudan müdahale eder. Örnek olarak 1900 yılında Hüsnü Efendi'nin kethüda seçilmesi için talimat verilir. BOA, İ. ŞE, İ.L.1317 (H) [11 Şubat 1900]. Aynı doğrultuda, zimmetine para geçirmekle suçlanan selefi Ömer Ağa hakkında soruşturma açılır; yıllar süren soruşturmanın ardından Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Ömer Ağa'nın mahkûmiyetine karar verir. Karş. BOA, *DH. MKT* 2387/4, 13.R.1318 (H) [9 Ağustos 1900]; BOA, ŞD 809/2, 4 Ra.1323 (H) [9 Mayıs 1905].

getirir. Kethüdalık örneğinde, polis ile yerel bir aracı aktör arasında, bilinen çıkarlar adına kurulmuş faydacı bir işbirliği göze çarpmaktadır: Kethüdalara sunulan destek ve nispi tolerans karşılığında polisin stratejik öneme sahip bir meslek ve bölge üzerinde kontrol sağlaması söz konusudur.

Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasının ardından, başkentin geri kalanında olduğu gibi Tophane'de de toplumsal sorunlar ciddi bir boyuta ulaşır. İstanbul'u ve imparatorluğun diğer şehirlerini etkisi altına alan büyük grevler, başkentin liman faaliyetlerini doğrudan etkiler. İlk saflarda yine Tophane hamalları vardır. 13 Ağustos 1908'de başlattıkları kitlesel grev Tophane rıhtımını felce uğratır.[23] Grevin yayılması ve ekonominin zarar görmesi riski karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti derhal tepki gösterir. Hiç gecikmeden polis ve ordu eşliğindeki grev kırıcılar limana götürülür, böylece grev başarısızlıkla sonuçlanır. Bununla birlikte hükümet, aynı dönemde Rıhtım Şirketi'ni ve Galata gümrüğündeki hamalları karşı karşıya getiren bir meseleye müdahale etmekte pek aceleci davranmaz; hamallar Rıhtım Şirketi'ni saymamakta, yükleme ve boşaltmaları kendi çıkarlarına göre yapmakta, şirketin mallarına karşı düzenli olarak saldırılarda bulunmaktadır. 1908 Aralık'ında sadrazam, polislere liman işçilerine müdahale etmeyi yasaklar.[24]

Donald Quataert, otoritelerin hamalların suyuna gitmesini bu meslek grubunun Avusturya mallarının boykotunda oynadıkları rol üzerinden açıklar. Daha geniş anlamda bakıldığında, tıpkı Abdülhamid döneminde olduğu gibi, iktidarın Osmanlı tebaasıyla yabancı bir şirketi karşı karşıya getiren durumlardaki çekincesinin sebebi, her iki tarafın da desteğini kaybetmemektir; zira her iki cephe de ekonomik faaliyetler ve rejimin siyasi meşruiyeti açısından değer taşır. 1908 Ağustos'unda

23 Beyrut limanı da hamalların greviyle felç olmuş; bu durum yerel liman şirketinin şikâyetine yol açmıştır. Dahiliye Nezareti'nin incelemelerine göre hamallar Suriyeli tüccarların desteğiyle ve "sosyalist propagandanın" etkisi altında hareket etmişlerdir. BOA, DH.MKT. 2647/24, 10.L.1326 (H) [5 Kasım 1908].

24 Quataert, "The Port Worker Guilds and the Istanbul Quay Company", *Social Disintregration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, s. 95-120.

ise durum bambaşkadır: Kitle hareketinin büyüklüğü başkentte iktisadi hayatı ve asayişi tehdit edecek boyuta ulaşmıştır; dolayısıyla kolluk kuvvetlerinin müdahalesi derhal cevap vermesi zorunlu görülmüştür.

Tophane bölgesinin denetiminin farklı boyutları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte, yukarıda bahsi geçen arşiv belgeleri ışığında hem polisin çok çeşitli bir faaliyet yürüttüğü, hem de önemli siyasi ve toplumsal meselelerin söz konusu olduğu görülür. Peki, bunlara çözüm bulmak için harekete geçirilen insani ve maddi olanaklar nelerdi? Bu noktada da yine kaynaklar mevcut kuvvetler hakkında eksiksiz bir tablo çizmeye yetmese de, bölgedeki denetimin düzeyi hakkında bir tahminde bulunmak açısından birkaç referans noktası belirlemek mümkündür.

Denetim zincirinin halkaları: Tophane'nin polis ve bekçileri

Kitabın ikinci kısmında polis karakolları meselesine değinilmiş ve elimizdeki kaynaklarla İstanbul'daki karakolların sayısını ve yerini kesin bir şekilde saptamanın imkânsız olduğu ifade edilmişti. Her ne kadar merkezî bir semt olsa da, benzer güçlükler Tophane ölçeğinde de mevcuttur. Bekçiler açısından ise önceki sayfalarda değinilen bekçi listelerinden faydalanarak mahalle ölçeğine inmek, etki alanlarını çok daha derinlemesine inceleme imkânı tanıyacaktır.

Polis karakolları

Tophane bölgesi polis karakollarını konumlandırabilmek için arşiv belgelerinden, *Annuaire Oriental* sayılarından ve Goad sigorta haritalarından faydalanılmıştır; fakat ne yazık ki söz konusu kaynakların hiçbiri bölgedeki karakollar hakkında eksiksiz bir bilgi sunmamaktadır. Özellikle sigorta haritalarında ne komiserlikler ve basit polis karakolları arasındaki fark belirgindir, ne de polis ve jandarma karakollarının dağılımı an-

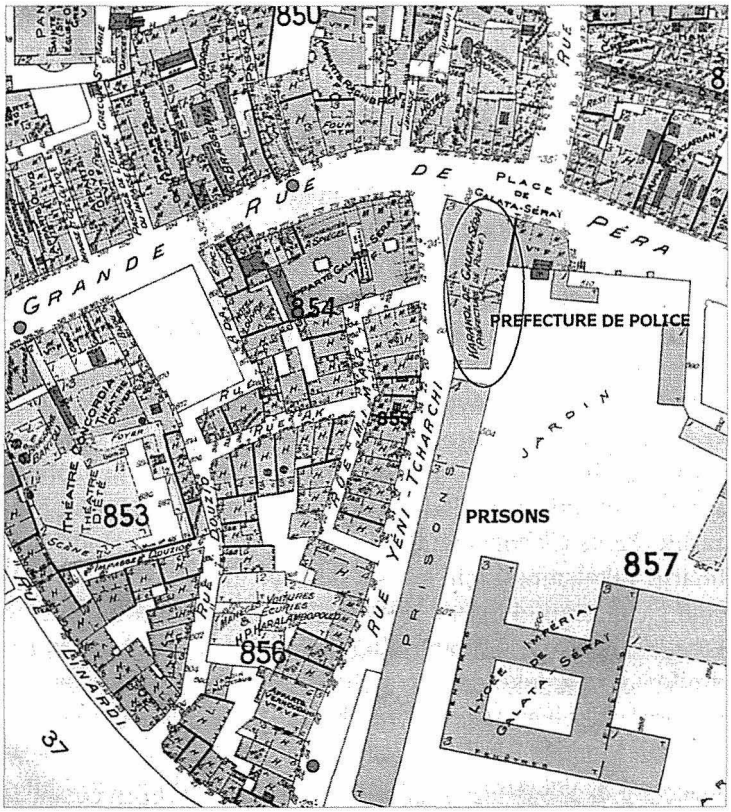
laşılır vaziyettedir. Tüm bu eksikliklerine rağmen eldeki veriler bölgede sıkı bir polis karakolu ağının olduğunu ortaya koymaktadır.

Tophane, Cadde-i Kebir ile Yeni Çarşı Sokak'ın kesiştiği noktada, Galatasaray meydanında bulunan Beyoğlu Mutasarrıflığı'na çok yakındır.[25] Sigorta haritası üzerinde de fark edilebileceği gibi, mutasarrıflığın bitişiğinde bir hapishane vardır; benzer bir yapılanmaya suriçi İstanbul'da bir hapishaneyle yan yana olan Zaptiye Nezareti örneğinde de rastlanır. Beyoğlu Mutasarrıflığı Beyoğlu'nun tüm polis karakolları üzerinde söz sahibidir; bölgeye dair, arşivlerde saklanmış tüm belgeler ona aittir. Mutasarrıflık faaliyet alanı koordinasyon ve bölge karakollarının icraatının kayıt altına alınmasıyla sınırlı değildir. Beyoğlu Mutasarrıflığı karışıklıkların çözülmesi ve civardaki, yani Cadde-i Kebir'in üzerinde, Küçük Mezarlık (*Petits-Champs*) tarafında veya Tophane üstlerinde suçluların yakalanması için sık sık devreye girer. Örneğin *Stamboul* gazetesinin 4 Şubat 1895 tarihinde aktardığı bir habere göre "Galatasaray Mutasarrıflığı"ndan iki polis memuru, ardından aynı karakoldan bir polis ekibi, Maarif'ten bir müfettişe aşağıdaki haritada da görülebilen Linardi Sokak'ta bıçakla saldıran Mustafa isimli bir kişiyi sorguya çekmiştir. Suçlu yakalanmış, Galatasaray Mutasarrıflığı'na sevk edilmiştir. Mutasarrıflık bitişiğinde nezarethane olarak kullanılan bir hapishane bulunması tehlikeli sanıkların hemen içeri atılmasına imkân tanımaktadır.

Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın dışında Tophane'nin yakın çevresinde başka karakollar da mevcuttur. Bunların sayısı ve yeri hakkında kaynaklar net bir bilgi vermez. *Annuaire Oriental* sayılarında zikredilen Beyoğlu'ndaki sekiz polis karakolu arasında Galata ve Galata Limanı karakollarının bahsi geçer.[26] Yalnızca altı karakolun isminin geçtiği Goad haritasında ise Galata Kulesi tarafında Şişhane, Karaköy'de ise Yeni Cami ve Azi-

25 Aşağıda göreceğiniz planda bahsedeceğimiz karakollar, daha rahat tespit edilebilmesi adına daire içine alınmıştır.

26 Örnek olarak bkz. *Annuaire Oriental*, 1903, s. 128.

Galatasaray mutasarrıflığı ve hapishaneleri. Goad, 38. pafta (1905), IFEA-SALT Research koleksiyonundan.

ziye karakolları görülür.[27] Karaköy meydanında bulunan Aziziye Karakolu, kaynaklara göre Tophane bölgesine en çok müdahalede bulunanlardan biridir. 1860 yılında, ona ismini veren Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilen karakol, 1894 depreminin ardından İtalyan mimar Aronco tarafından restore edilmiştir.[28] Aziziye Karakolu başkentin en heybetli karakollarından biridir. İki katlı karakol binasının Karaköy meydanına ba-

27 Goad, Galata-Pera dizini.

28 "Aziziye Karakolu", *DBİA*, cilt 1, s. 510-511.

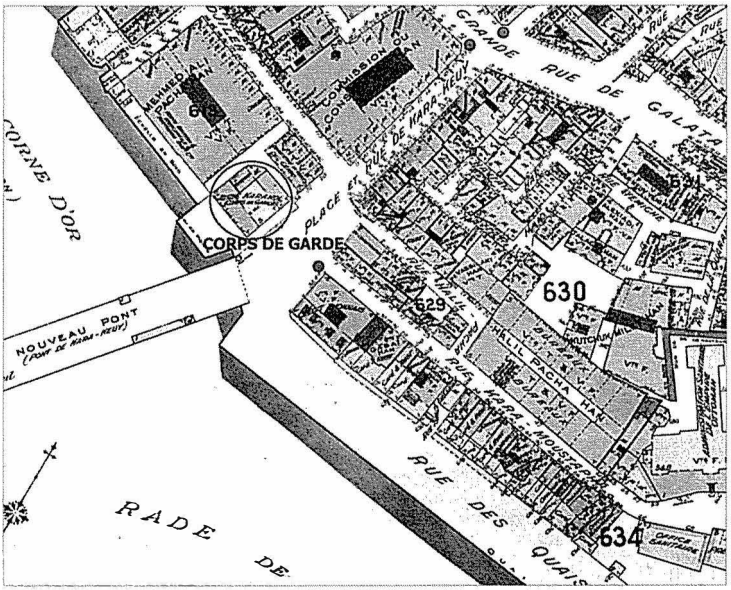
Aziziye Karakolu, kartpostal, ed. Max Fruchtermann, SALT Research koleksiyonundan.

kan simetrik bir ana cephesi; dairesel bir vitrayla süslü ve sütunlarla çevrili üçgen bir alınlığı vardır. Denize bakan cephede yine sütunlarla süslü ikinci bir giriş mevcuttur. Binanın bu iki yönlü yapısı sahip olduğu iki ayrı vazifeye işaret eder; karakol bir yandan Galata'nın mahallelerini, diğer yandan da liman faaliyetlerini gözetim altında tutmakla görevlidir.[29]

Aziziye Karakolu bölgede jandarmanın rolü açısından da anlamlıdır. Osmanlı arşivlerindeki birçok belge, Aziziye Karakolu'nun II. Abdülhamid döneminde bir jandarma alayına ev sahipliği yaptığını aktarır.[30] Karaköy meydanının stratejik önemi, bu bölgede jandarmanın varlığını açıklar fakat aslında bu durum karakolun erken bir tarihte inşa edilmesiyle ilgilidir. 1860'lar Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlı tek bir kuvvetin şehirlerin ve taşranın güvenliğinden sorumlu olduğu yıllardır. Teş-

29 Örnek olarak 1908 Ağustos'unda Aziziye Karakolu'ndaki jandarmaya, liman işçilerinin grevinin bastırılmasında aktif görev almaları talimatı verilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT, 1280/72, 15. B. 1326 (H) [12 Ağustos 1908].

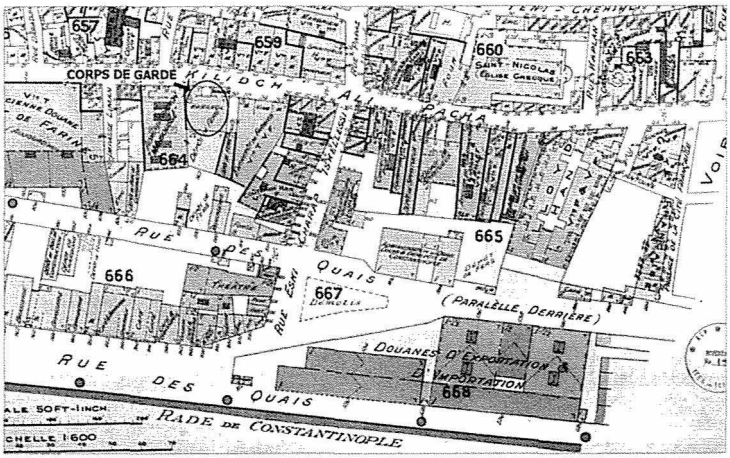
30 Aziziye Karakolu'nda görevli memurların ve yazışmalarda ismi geçen tarafların binbaşı, yüzbaşı gibi askeri rütbelere sahip olması bu dönemde karakolun jandarmada olduğu üzerindeki tüm şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Karş. BOA, I. DH, 958/75738, 28.L.1302 (H) [10 Ağustos 1885]; BOA, Y.PRK.ASK 75/66, 5.S.1309 (H) [9 Eylül 1891].

Aziziye Karakolu'nun yeri, Goad, 28. pafta (1905), IFEA-SALT Research koleksiyonundan.

kilat, 1869 yılında ayrı bir jandarma kuvveti oluşturulacak şekilde yeniden yapılandırıldığında Aziziye Karakolu'nun sadece bağlı bulunduğu makam değişmiştir. Jön Türk devriminin ertesinde binanın yeniden polis kuvvetlerine tahsis edilmesi konusu gündeme gelir. Birçok arşiv belgesinde Seraskerlik'le Zaptiye Nezareti arasında bu konuda gerilimler yaşandığına dair verilere rastlanılır. Örnek olarak Zaptiye Nezareti'ne ait 23 Ağustos 1908 tarihli bir belgede, Galata'da vuku bulan ve asayişi bozan bir olayda Aziziye Karakolu'nun polise destek göndermediği belirtilir.[31] Bundan birkaç ay sonra başka bir belgede, bölgenin ihtiyaçlarına yanıt verebilmek adına Beyoğlu'ndaki tüm jandarma karakollarının polis karakoluna dönüştürülmesi önerilir. Belgede Aziziye Karakolu'nun dışında Tophane'ye yakın mesafedeki iki jandarma karakolunun, Firuz Ağa ve Kabataş

31 BOA, ZB 327/28, 10 Ağustos 1324 [23 Ağustos 1908].

Görmük binaları yakınında bulunan bir polis karakolu, Goad, 29. pafta (1905), IFEA-SALT Research koleksiyonundan.

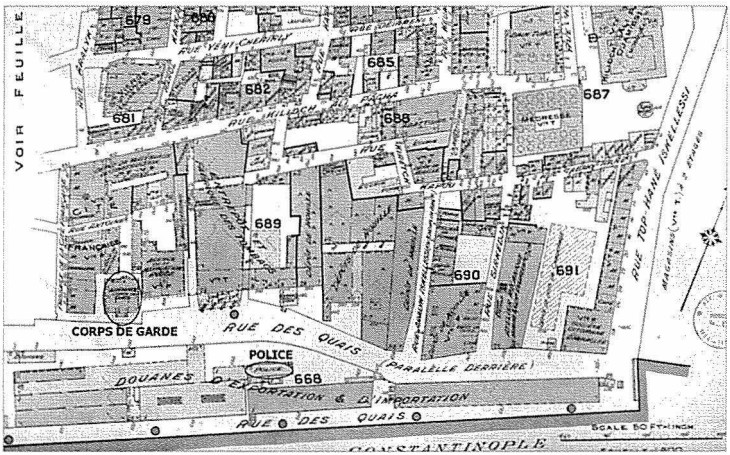
karakollarının ismi de geçer.[32] Tüm önerilere rağmen Aziziye Karakolu'nun 1914 yılına dek askerî niteliğini koruduğu anlaşılıyor; 1914 tarihli bir raporda ise binanın Seyr-ü Sefain İdaresi'ne verildiği bildirilir.[33]

Tophane semtinde daha ufak boyutta birçok diğer polis karakolunun da aracılığıyla sıkı bir denetim sağlanır. Denetim ağının en sıkı tutulduğu kısmın, Tophane'de gümrük binalarının ve limanın bulunduğu deniz tarafı olması bir sürpriz değildir. 30. paftada görüldüğü üzere bir polis karakolu da içeren gümrük binalarının haricinde Kılıç Ali Paşa Sokağı'nda ve Rıhtım Caddesi üzerindeki (pafta 29 ve 30) diğer iki karakol arasında yalnızca iki yüz metre mesafe vardır.

İstanbul'a yönelik yolcu ve mal akışı ile doğrudan muhatap olan söz konusu karakollar, birçok toplumsal gerilimin vücut bulduğu bölgede limanın güvenliğinden, liman faaliyetlerinin yolunda ilerlemesinden sorumludur. Hem malların rıhtıma indirilmesinde, hem de hamallar ile Rıhtım Şirketi'nin

32 BOA, ZB 357/148, 26 Teşrîn-i sânî 1324 [9 Aralık 1908].

33 BOA, ZB 235/71, 21.C.1332 (H) [17 Mayıs 1914].

Gümrük binaları yakınında bulunan polis karakolları, Goad, 30. pafta (1905), IFEA-SALT Research koleksiyonundan.

karşılıklı görevleri çerçevesinde tanık olunan olay ve karışıklıklar hakkında elimize ulaşan zabıtların çoğunun bu karakollara ait olması kuvvetle muhtemeldir. Ne yazık ki binalardan yalnızca biri varlığını korumuş ve arşivler bugüne ulaşamamıştır.[34]

Tophane'deki diğer karakollar hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. 1890 ve 1900'lerdeki *Annuaire Oriental* sayıları Galata ve Pera'da, sigorta haritalarında göze çarpmayan iki karakolun varlığından söz eder. Biri Lüleci Hendek Sokak 121 numarada, diğeri ise Kumbaracı Yokuşu 63 numaradadır.[35] Bunlardan ikincisinin varlığı Osmanlı arşivindeki birçok belgeyle de doğrulanmaktadır. Örneğin 1907 yılında Beyoğlu Mutasarrıflığı, bu karakol binasının harap durumda olması nedeniyle restorasyon yapılması için harekete geçer. Binanın ona-

34 Eski Rıhtım Caddesi'nde bulunan bina bugün Karaköy polis karakoludur. Karakolun yetki alanı Tophane'nin alt kısmından Boğazkesen'e dek uzanan bölgeyi kapsar (Tophane'nin kuzeydoğusu Taksim karakoluna bağlıdır). Bina 2010 yılında restore edilmiştir.

35 1892-1893 tarihli *Annuaire Oriental*'de Lüleci Hendek karakolunun bahsi geçer (s. 687). Kumbaracı Yokuşu karakolunun ismine ise 1903 tarihli *Annuaire Oriental*'de rastlanır (s. 1120).

rım sorumluluğu sahibine aittir fakat binanın kime ait olduğu bellli değildir. Yapılan bir soruşturma yapının en başta okul olarak kullanıldığını ve Evkaf Nezareti'ne ait olduğunu ortaya koyar.[36] Ne Evkaf Nezareti, ne de polis ve jandarma karakollarının bakımından sorumlu jandarma birimi binayı sahiplenir.[37] Beyoğlu Mutasarrıflığı ilk başvurusunun üstünden bir yıl geçmiş olmasına rağmen vazgeçmez; 1907 Ağustos'una ait bir belgede tamirat zorunluluğunun bir kez daha dile getirildiği görülür. Zaptiye Nezareti, binanın Evkaf Nezareti'ne veya jandarmaya ait olmamasının, jandarmanın karakolun tamiratından, hatta gerekirse yeniden inşasından muaf tutulabileceği anlamına gelmediğinin altını çizer.[38] Ayrıca binada hizmet veren polis kuvvetlerinin görevlerini iyi koşullar altında yerine getirebilmesi için birtakım tamiratın gerçekleştirilmesi gerektiği söylenir. Maalesef bu konunun nasıl sonuçlandığını bilemiyoruz.

Bu son örnek, tıpkı Aziziye Karakolu örneğindeki gibi, polis ve jandarma arasında yerel mevzular üzerinde gerilimler yaşandığını ortaya koymaktadır. İki teşkilatın yetki alanlarının net bir şekilde belirlenmemiş olması, iletişim anlamında yaşanan sıkıntıların başlıca kaynağı gibi gözükmektedir. Kumbaracı Yokuşu karakolunun restorasyonu meselesi, polis karakollarının hepsinin II. Abdülhamid'in fotoğraf albümlerindeki kadar ihtişamlı olmadığını da gösterir. Eski binaların yeniden tahsis edilmesi meselesi ve bakımsızlık sorunu, karakolların hızlı çoğalmasının doğal sonucudur. Bazı polis karakollarının döneme ait haritalarda ve *Annuaire Oriental* sayılarında görülememesi, polis teşkilatı içinde bile binaların statüsünün belirsizliğini koruması, karakolların bölge denetimindeki etkinliği hakkında soru işaretleri uyandırmaktadır. Tüm bu ayrıntılar polisin yoğun olarak bulunduğu Tophane'de bekçilerin rolünün devamlılığını daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

---

36 BOA, ZB 354/101, 31 Temmuz 1322 [13 Ağustos 1906].

37 BOA, ZB 390/16, 8 Ağustos 1323 [21 Ağustos 1907].

38 BOA, ZB 73/33, 12 Ağustos 1323 [25 Ağustos 1907].

Tophane'nin bekçileri

İlginç bir biçimde, asayiş mekanizmasında yapılan reformlardan sonra da varlıklarını sürdürebilen bekçiler hakkında, polis hakkında bildiğimizden daha fazla şey biliyoruz. Önceki sayfalarda ele aldığımız bekçi kayıtları hem Tophane bölgesinin mahallelerini daha iyi ayırt etmemize, hem de bu semtin bekçilerinin özelliklerini tespit edebilmemize imkân tanımaktadır.

Tamamen veya kısmen Tophane'nin sınırlarına giren on bir mahallenin bekçilerinin sahip olduğu özellikler başkent genelindeki bekçilerle benzerlik içerisindedir. Yaş ortalaması biraz daha yüksektir (46 buçuk) ve yaş skalası yine çok geniş olup 24'ten 70'e dek uzanmaktadır. Kıdem için de benzer bir durum söz konusudur; bu süre 1 ay ile 42 yıl arasında değişir ve yaşla doğru orantılı değildir. Sefer Kethüda mahallesinin 70 yaşındaki bekçisinin henüz meslekte birinci ayı iken, Tomtom mahallesinde 50 yaşında olan fakat 25 yıldır bekçilik yapan bir kimse görülebilmektedir. Sayılardaki hata oranını hesaba katsak bile, elimizdeki bu istatistikler bekçiliği "meslek" kavramının sosyolojik anlamından uzak bir yere yerleştirir; zira meslek mefhumu, belirli işe alım kurallarını ve bir kariyeri kapsar. Terfi ve zenginleşme perspektifi bulunmayan bir meslek olarak bekçilik ise, yalnızca icra edildiği hayli sınırlı yerel alan çerçevesinde bir anlam taşımaktadır.

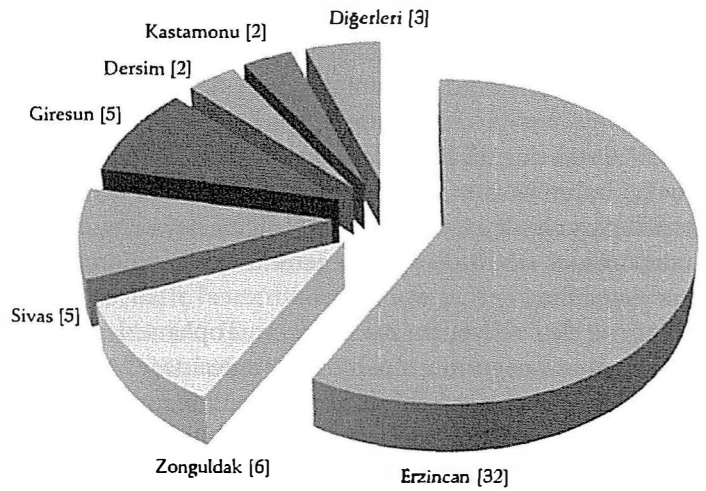
Yaşın bir işe alım engeli teşkil etmediği bekçilikte coğrafi köken mahallede, hatta daha geniş alanlarda da bekçiler açısından önemli bir bütünleşme faktörüdür. Tophane, ortak kökene dayalı ilişki ağlarının önemi hakkında önceki sayfalarda yaptığımız tespitler doğrultusunda çarpıcı bir örnek sunar. Sayımı yapılan elli beş bekçiden otuz ikisi (% 58'i) Erzincan vilayetine bağlı Kemah, Refahiye, Kuruçay ve Eğin'den gelmektedir. Bu sayıya komşu vilayetler Karahisar'dan (Giresun) gelen beş, Sivas kökenli dört ve Çemişgezek (Dersim) kökenli iki bekçi de eklendiğinde toplamda Doğu Anadolu'dan gelen bekçi oranı % 78'i bulmaktadır. Ermeni ismi taşıyan beş ya da altı bekçi-

nin ise tamamı Zonguldak'a bağlı Devrek'ten gelmektedir. Bahsi geçen coğrafi kökenler, Tophane'nin zanaat ve endüstri açısından zengin iş imkânları sunan "açık" bir semt olduğu gerçeğiyle birlikte ele alınmalıdır. Öte yandan şu soru akılları kurcalayabilir: Kökene dayalı dayanışma ağları verili bir mahallenin sakinleri düzeyinde mi etkili oluyordu, yoksa bir kendi arasına alma veya tavsiye sistemi aracılığıyla bekçiler arasında mı etkiliydi? Ortak coğrafi kökenlerin ve bir mahallede birden fazla bekçi bulunmasının, bekçinin mahallesine dair bireysel sorumluluğunu birden fazla kişinin işbirliğine dayanan, ama kullandığı araçlar sınırlı olan bir denetim sistemine dönüştürdüğü söylenebilir.

Etnik ve dinî aidiyetlere bakıldığında, Tophane'de görev yapan bekçilerin çoğunun Müslüman isimleri taşıdığı görülür; Luka adında Bosna kökenli bir bekçiye ek olarak çok sayıda Ermeni isimli bekçisi olan Tomtom Mahallesi bu açıdan bir istisna teşkil eder. Semtin bir kısmında çoğunluğu gayrimüslimlerin, özellikle de Rumların oluşturmasına rağmen Müslüman bekçilerin çoğunlukta olması, Ramazan'da yerine getirdikleri görevler sebebiyle mahallenin Müslüman sakinleri tarafından özel olarak tercih edilerek işe alındıkları tezimizi destekler niteliktedir. Buna ek olarak toplumsal bir faktörden de bahsetmek mümkündür; *Annuaire Oriental*'de sayılan konut ve işyeri amaçlı binaların çoğunda bir kapıcı veya odabaşından söz edilir. Bu binaların bulunduğu sokaklarda bekçilerin denetim görevinin kapıcılar tarafından kısmen de olsa üstlenildiği varsayılabilir. Dönemin basınının aktardığına göre, sokak değil bina ölçeğinde kişi ve malların korunması odaklı bu "özelleştirilmiş" denetim sistemi, yeni yapıların sakinlerinin beklentilerine daha fazla yanıt vermektedir. Esasında Batı dünyasına –özellikle de Paris'e– dair bir kentsel figür olan kapıcılar, mali açıdan doğrudan mülk sahiplerine bağlıdır; dolayısıyla İstanbul'daki Fransız basınının geçmişten ve sokaktan gelen kişiler olarak hor gördüğü ve kızdığı bekçilere kıyasla daha kolay kontrol edilebilir aktörlerdir.[39]

39 Bkz. bekçiler hakkındaki bölüm.

GRAFİK 2
Tophane Bekçilerinin Coğrafi Kökenleri

Mekânsal ve toplumsal anlamda yaşanan dönüşümler bekçilerin II. Abdülhamid döneminin sonlarında bile varlıklarını sürdürmelerine engel teşkil etmez. Mahalle başına beş bekçi düşen Tophane'de denetim başkent ortalamasına kıyasla daha sıkıdır. Yine de Tophane mahallelerinin çok merkezî yerler olması nedeniyle, buradaki bekçi sayımı kentin geri kalanına kıyasla daha iyi yapılmış da olabilir. Her halükârda, 3 kilometrekareyi aşmayan bir alanda en az 55 bekçinin görev yapması göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Semtte gözün gördüğü –ve bazı mahalle sakinlerini sıkıntıya sokacak derecede kulağın duyduğu– aktörler olarak kalan bekçiler, alanlarını ise polis kuvvetleriyle paylaşmaya başlamışlardır. Ne yazık ki döneme ait kaynaklarda, bekçi ile polisin bir arada var olmasına ve bundan doğması muhtemel sürtüşmelere dair bilgiler yoktur.

Kalabalık bir semt olan Tophane eski ve yeni denetim aktörlerini bir arada barındıran bir bölgedir. Farklı figürlerin gündelik yaşamda nasıl birbirine eklemlendiğini daha iyi görebil-

mek adına bu bölümü, hem buraya dek bahsi geçen birçok aktörün ve aralarındaki bağımlılığın gözlemlenebildiği, hem mahalle sakinlerinin inisiyatif gücünü gösteren bir örnekle noktalayacağız.

Mahallenin kolektif girişimleri

20. yüzyıl başlarında hâlâ çok sayıda ahşap bina barındıran bir şehir için yangınla mücadelenin ne derece mühim olduğundan bahsetmiştik. Zaptiye Nezareti'ne bağlı bir itfaiye alayının kurulması, yangının önlenmesi ve söndürülmesinin başkent güvenliğinin önemli unsurlarından olduğuna işaret etmektedir. Aynı doğrultuda Şehremaneti de, yangına hızla müdahale edebilmek amacıyla her daire için bir tulumbacı ekibi teşkil etmiştir. Bununla birlikte oluşturulan yeni kuvvetler, takımlar halinde çalışan ve yangın söndürmeyi mahalleler ve rakip gruplar arası bir rekabete dönüştürmesiyle meşhur mahalle tulumbacılarının yerini almamıştır.

Arşivlerde rastlanılan bir dilekçede Tophane'nin dört mahallesinin sakinlerinin (Karabaş Mustafa Ağa, Ekmekçibaşı, Safer Kethüda ve Tomtom) Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan mahallelerinde bir tulumbacı takımı kurulmasını talep ettikleri görülür; bu durum, tulumbacıların hem mahalle hem de devlet otoriteleri tarafından tanındığını düşündürüyor.[40] Mahalle sakinlerinin taleplerinin gerekçesi, yangın felaketiyle mücadele etmektir. Öte yandan kurulmasını talep ettikleri ekibe mahallenin hamallık işlerini yapma hakkı da verilmesini istemeleri, o güne dek bu alanda Galatasaray tulumbacılarının kurduğu tekelin de aleyhinde bir duruştur. Bu açıdan dilekçe yangınla mücadelenin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bir mahallenin veya mahalleler topluluğunun kendine ait bir tulumbacı takımına sahip olma talebi yalnızca yangına karşı hazırlıklı olma meselesi değildir; bu aynı zamanda talep sahiplerinin ne mal taşınma-

40 BOA, Y.PRK.ZB 5/118, 26.M.1308 (H) [11 Eylül 1890]. Arşivdeki ilgili dosyada bir düzine belgenin yanı sıra bazı belgelerin eksik olduğuna dair bir not da bulunmaktadır.

sında ne de güvenlik için dışarıdan kişilere bağımlı olmak istediklerini göstermektedir.

Yerel polis makamları nezdinde yapılan başvuru, tulumbacılara folklorik olarak atfedilen şeref anlayışı açısından bakıldığında, yalnızca anlaşmazlık halindeki mahalleleri ilgilendirdiği düşünülebilecek bir meseleye resmî müdahalenin meşru görülmesiyle mahalli özerklik kaygısı arasında bir bağdaşmazlık olmadığını gösterir. Ayrıca polis otoritelerinin de esas itibariyle devlete ve belediyeye ait mekanizmalarla rekabet halindeki bu gayriresmî yapılara dair bir dosyaya gösterdiği yoğun alâka hayli ilginçtir. İlgili mahallelerin muhtar ve imamlarının girişimiyle, seksen dört mahalle sakininin imzaladığı dilekçe ne tür bir ihtilafın söz konusu olduğunu aydınlatmaktadır. Yedi sene evvel aynı mahalle sakinleri Harik Tulumba Meclisi'ne bir dilekçe göndererek mahallelerinde bir tulumbacı takımı oluşturulmasını ve başına da reis olarak kahvehaneci Emin Ağa'nın getirilmesini talep etmişlerdir. Ama bu takım ile kendilerinden daha eski olan Galatasaray tulumbacıları arasında bir rekabet doğmuş, özellikle de Galatasaraylılar yeni tulumbacıların kendi bölgelerinde hamallık faaliyetine girmesine karşı çıkmışlardır. Dilekçe sahipleri ise Galatasaray tulumbacılarının "kendi" bölgeleriyle, yani Gazhane Yokuşu'nun üst tarafıyla yetinmeleri gerektiğini, yokuşun aşağı kısmının kendilerine ait olduğunu dile getirmektedirler. Polis konuyla ilgili yürüttüğü soruşturmada Galatasaray tulumbacılarının reisi Ali Bey'e söz hakkı verir; Ali Bey, mevcut tulumbacıların yangına karşı korunma açısından yeterli olduğunu, bahsi geçen dört mahalle için ilave bir takıma ihtiyaç olmadığını ileri sürerek kendi takımını savunur.

Çok da önemli bir konu olmamakla birlikte, mahalli ölçekte bir uyuşmazlık söz konusu olduğunda devreye giren aktörler demetini anlamak açısından ihtilafın ele alınış biçimi hayli ilginçtir. İlk bakışta, meselenin merkezinde yer alan tulumbacıların dilekçede imzalarının bulunmadığı görülür. Bununla birlikte tıpkı reisleri olması istenen kahvehaneci Emin Ağa gibi, içlerinden birçoğu da muhtemelen mahallede başka işler-

Bir tulumbacı takımının kurulması için Tophane mahalle sakinlerinin imzaladığı dilekçe. BOA, Y.PRK.ZB 5/118, 26.M.1308 (H) [11 Eylül 1890].

de çalışmaktadır ve dilekçeyi tulumbacılıktan başka bir meslek sahibi sıfatıyla imzalamıştır. Her halükârda mahallelinin tulumbacılar için seferber olması, bu aktörlerin güçlü bir meşruiyete sahip olduklarını göstermektedir. Dilekçede ileri sürülen ana gerekçe, Tophane'nin yangın açısından hassas bir semt olmasıdır; ama konunun ayrıntıları meselenin –en az güvenlik kadar önemli– ekonomik bir boyutunun da olduğunu gözler önüne sermektedir. Dilekçeye imza atan mahalle sakinlerinin memnuniyetsizliğinin daha ziyade Galatasaray tulumbacılarının rekabeti yüzünden kendi bölgelerindeki hamallık işlerini kendi içlerinde halledememelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktaclır.

Yukarıda ayrıntılandırdığımız mesele tulumbacılık ve hamallık arasındaki özel bağı ve bundan kaynaklanabilecek sorunları gayet iyi örneklemektedir. İşin bu boyutu, Makriköy'de (bugünkü Bakırköy) limanda çalışan bir grup hamal ile mahalledeki Fransız kilisesine bağlı yerel tulumbacı takımı arasında yaşanan bir kavgayı aktaran bir polis zaptında tekrar karşımıza çıkar. Kavga, limandan mahalledeki fırına buğday taşınması konusunda çıkmıştır; tulumbacılara göre bu iş kendilerinin yetki alanına girmektedir.[41] Mahalle denetimini ele geçirmenin önemli saiklerinden biri de mahallenin kaynaklarına erişimde sağlanacak imtiyazlardı.

Tophane örneğinde tulumbacılıkla hamallık kısmen iç içe geçmiş vaziyettedir. Tulumbacıların yangın çıktığında zaman kazandırıp tahribat riskini aza indirdiği kesindir; fakat mahallede bir tulumbacı takımının varlığı yalnızca yangınlara karşı daha iyi bir korunma anlamına gelmiyordu. Uzamın yerel ölçekte daha sıkı bir denetim altına alınmasını beraberinde getiriyor, bunun da mahallenin iktisadi yaşamı üzerinde çeşitli etkileri oluyordu. Dilekçe sahiplerinin bölgesinde iş yapan birçok zanaatkâr, dükkân ve üretici –lüle imal eden ve Lüleci Hendek Sokak'a da ismini veren lüleciler gibi– mallarının taşınmasını kendi mahallelerinden kişilere emanet etmeyi, hiç kuşkusuz hem coğrafi yakınlık –gerçi Galatasaray tulumbacıları da

41 BOA, Y.PRK.BŞK 49/66, 11.Ş.1314 (H) [5/01/1898].

yalnızca birkaç yüz metre uzaklıktadır– hem de insani yakınlık nedenleriyle kendi çıkarlarına daha uygun bulmaktaydılar.[42]

Devlet tarafından gerçekleştirilen reformlarda başkent güvenliğine dair hizmetlerin tektipleştirilmesi ve merkeze bağlanması hedeflenmiştir; fakat Tophane sakinlerinin bu girişimi, onların tanışıklığa ve hakkında daha çok şey öğrenebilmeyi arzu ettiğimiz dayanışma ağlarına dayalı mahalli bir düzene bağlılıklarını ortaya koymaktadır. Galatasaray ile dilekçe sahibi dört mahalle arasında çizilmek istenen sınır, cephelerden birinin paylaştığı ortak coğrafi kökenden kaynaklanıyor olabilir; söz konusu sınırı yalnızca şikâyetçi tarafın tanıdığını ve hayli öznel bir sınır gibi gözüktüğünü de eklemek gerek. İki bölge arasında toplumsal bir bölünme bulunduğu varsayımı da ileri sürülebilir; zira ağırlıklı olarak zanaatkârlardan oluşan Tophane mahalleleri Galata limanı ve gümrük faaliyetleriyle doğrudan ilişki içindeyken, "Cadde-i Kebir"in bitişiğindeki Galatasaray, Batı tarzı dükkân ve mağazalarıyla öne çıkar.

Polis zabıtlarında da ismi geçen Galatasaray tulumbacılarının reisi Ali Bey'in attığı bir adım bu son varsayımı destekler niteliktedir. Bir jurnalcinin ifadesine göre, Ali Bey yanında bir arkadaşıyla birlikte Büyükdere'deki Avusturya Konsolosluğu'na gitmiş ve orada Tophaneli dilekçe sahiplerine karşı destek aramıştır. Ne yazık ki jurnalcinin raporunda, bir tulumbacı reisinin yabancı bir ülkenin diplomatik temsilcilerine haklı olduğunu anlatmak için niye bu uzun sayılabilecek yolu kat ettiğinin açıklaması yoktur. Bu konuda en kuvvetli varsayım, Ali Bey'in Galatasaray'da bazı Avusturya uyruklu kimselerle kurduğu temaslar neticesinde böyle bir adım atmaya karar vermiş olmasıdır. Her halükârda, bahsi geçen ilişkilerin işe yaramadığı anlaşılmaktadır. Zira polis zaptına göre iki tulumbacı, tercüman aracılığıyla dile getirilen şu cümlelerle açık açık kapı dışarı edilmiştir: "Böyle mahallât işine karışmaz." Tulumbacıla-

42 19. yüzyıl sonları Tophane lüleciliği açısından bir doruk noktası teşkil eder; bu dönemde lülecilerin ürünleri hem yerli hem de yabancı pazarda alıcı bulur. Bugün artık kaybolmuş olan bu zanaat dalı hakkında bkz. Erdinç Bakla, *Tophane Lüleciliği*, İstanbul, İşbank, 1993.

rın yabancı makamlara başvurması Osmanlı polisi tarafından da pek hoş karşılanmadığından, iki kafadarın çifte kayıp yaşadığını söylemek mümkündür. Konuyla ilgili polis zabtında iki tulumbacının sorguya alındığı belirtilmiş ve "tevbihât"ın lazım geldiğinin altı çizilmiştir.

Diğer yanda Tophane sakinleri ise mahalli otoritelere dayalı bir strateji benimsemişlerdir. Osmanlı tebaası için yetkililere şikâyetlerini iletmenin başlıca araçlarından biri olan dilekçeler, laik ve dinî görevlilerin, yani muhtar ve imamların önderliğinde mahalle sakinlerinin nasıl seferber edilebildiklerini gösterir. Yukarıda bahsi geçen dilekçede yer alan altmış imzaya ek olarak, dilekçenin alt kısmına bir açıklamayla birlikte mahallenin muteberanından (ileri gelenler) on beş kişinin mühürleri ilave edilmiştir. Mühürlerden bazıları silikleşmişse de birçoğunun mesleği okunur haldedir; aralarında imamlar, muhtar ve muhtarın yardımcıları da vardır. Olayın dinî veya ahlâkî bir yönü yoktur; buna rağmen imamların dilekçede mühürlerinin bulunması, mahalledeki geleneksel rollerine bir atıftır. İmamların muhtarlarla birlikte hareket etmeleri, Cem Behar'ın Kasap İlyas Mahallesi bağlamında ortaya koyduğu barışçıl geçiş ve işbirliği anlayışının bir örneğini sergiler.[43] Mahalle ile polis makamları arasında bir aracı niteliğini taşıyan imam ve muhtarlar, Tophane örneğinde birden çok mahalleyi bir araya getiren kolektif bir eylemin öncüsü ve teminatı olarak öne çıkmışlardır.

İleri gelenlerin toplamayı başardığı altmış imza, dört mahallenin nüfusuna kıyasla düşük bir sayı gibi gözükebilir; fakat buradan "muteberan"ın kendi bölgelerindeki nüfuzlarına dair bir sonuca varmamak gerekir çünkü muhtemelen dilekçenin konusu tüm semt sakinleri için hayati bir önem taşımamaktadır. Dilekçedeki her mührün üzerinde imza sahibinin mesleği yazmaktadır; bütüne bakıldığında imzacıların fazlasıyla geniş ve çeşitli bir toplumsal profil çizdiği fark edilmektedir. Elbette ağırlık yine esnaftadır: Kahvehaneciler, camcılar, debbağlar, kürkçüler, terziler ve ıtriyatçılar dilekçede imzası bulunan mesleklerden bazılarıdır. Limanda (gümrük, donanma) veya

43 Behar, *A neighborhood in Ottoman Istanbul*.

gaz şirketinde çalışan memurlar da sayıca hayli fazladır. Asıl şaşırtıcı olan ise imzacıların arasında, jandarmada görevli bir isme ve birçok ordu mensubuna ek olarak, vergi tahsildarlarının ve bir de cerrahın bulunmasıdır. Mühürlerin hepsi Müslümanlara ait olmakla birlikte, dilekçede meslek belirtilmemiş ve Yunan harfleriyle yazılmış sekiz imza da bulunmaktadır. Sonuç itibariyle alt sınıf ve Müslümanların bölgenin varsayılan nüfusuna kıyasla daha yüksek oranda yer aldığı dilekçe tam da Tophane'ye özgü bir toplumsal çeşitliliği yansıtmaktadır. Tulumbacı ve hamal meselesinin en çok esnafı ilgilendirdiği ve imzacılar arasında tam beş imam olduğu düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı gelmeyecektir.

Tulumbacılarla ilgili dosyada öne çıkan bir diğer aktör de, bu vakanın günümüze dek ulaşmasını sağlayan polistir; mahalle sakinlerinin dilekçesinin muhatabı Beyoğlu Mutasarrıflığı'dır. Polisin, dilekçeyi verenler nazarında öncelikli bir başvuru mercii olması, başkentte yangına karşı mücadele mekanizmasını düzenleyen komisyonun Zaptiye Nezareti'ne bağlı olması açısından mantıklıdır. Dilekçenin içeriğine dikkat edildiğinde, polisten beklenilenin baskı uygulamasından ziyade, komşular arasında çıkmış bir ihtilafta uzlaşma sağlaması olduğu görülür; zira şikâyetçi olunan davranışlarda kanuna aykırı herhangi bir durum yoktur. Polisten, alt hukuksal niteliği nedeniyle ileride adli kovuşturmaya konu olması pek de mümkün gözükmeyen bir meselede arabuluculuk yapması istenmektedir. Polis teşkilatının halk tarafından nasıl algılandığı üzerine düşünürken, bu dilekçe girişimi ile daha önce değindiğimiz, mahalleye polis karakolu açılması için yapılan başvurular bir arada düşünülebilir. Abdülhamid döneminde keyfîliği ve baskıcılığıyla öne çıkan polis, bu örneklerde halk tarafından kabul gören, bir asayiş ve/veya aracılık talebinde akla gelen bir muhatap olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu gibi durumlarda polisin cevabı hiç kuşkusuz dilekçe sahiplerinin kimliğine ve talebin içeriğine göre çok değişiyordu. Tophane tulumbacıları örneğinde polis teşkilatı arabuluculuk rolünü gayretle üstlenmiş gibi gözükmektedir. Beyoğlu Muta-

sarrıflığı'na toplam üç dilekçe verilmiştir; ikisi şikâyetçi mahalle sakinlerine, biri ise karşı taraf adına Ali Bey'e aittir. Polis bu dilekçelerden hareketle, ayrıntılarını ne yazık ki bilmediğimiz bir soruşturma yürütür. Ali Bey'in Avusturya Konsolosluğu'na dek takibi soruşturmanın dayandığı ayaklardan biri gibi gözükmektedir, fakat jurnalcinin verdiği bilgiler Tophane tulumbacıları dosyasına sonradan da eklenmiş olabilir. Böylesine küçük çaplı bir meseleye polisin ne kadar çok ilgi gösterdiğinin en bariz göstergesi, olayın özetinin Zaptiye Nezareti'ne rapor edilmesi ve öngörülen çözümün bildirilmesidir. Zaten dosya da elimize bu rapor vesilesiyle ulaşabilmiştir, çünkü konuyla ilgili yalnızca mutasarrıflıklar ve bağlı oldukları nezaret arasındaki yazışmalar korunmuştur. Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın siyasi veya güvenliğe bağlı bir içeriği olmayan Tophane dosyasını nezarete göndermeye değer bulması, bu dönemde Osmanlı polis teşkilatının ne kadar sıkı biçimde merkezîleştiğinin bir kanıtıdır. Hatırlanacağı üzere Zaptiye Nezareti Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında asayişin korunmasından sorumludur. Nezaret, Tophane meselesiyle ilgili rapora herhangi bir yanıt vermez; bu da zaten sık rastlanan bir durumdur.

Bu tek yönlü yazışma, Zaptiye Nezareti'nin kaydetme ve arşivleme rolünü akla getirmektedir; bu rol, merkeziyetçiliğin en öncelikli boyutlarından biridir. Marc Aymes'in de ortaya koyduğu üzere, kâğıt üzerinde kontrol ve kâğıdın kontrolü, Osmanlı bürokrasisinin Tanzimat'tan itibaren geçirdiği dönüşümün anahtarlarından biridir.[44] Tophane tulumbacılarına dair dosyanın, dönemi itibariyle iki açıdan simgesel nitelikte olduğu söylenebilir: Bir yanda mahalle kavgalarını bile nezarete taşıyacak derecede bir bürokratik merkezîleşme söz konusudur; diğer yanda ise II. Abdülhamid saltanatının nev'i şahsına mahsus bir özelliği olarak dosyanın vardığı son liman, Zaptiye Nezareti'nin değil Yıldız Sarayı'nın arşivleri olmuştur. Yıldız Sarayı'nın vakaya müdahil olup olmadığı yine bilinmemektedir –bu pek ihtimal dahilinde görülmemektedir– fakat başkentte yaşanan birçok ufak çaplı meselede –vilayetler için bu durum daha

44 Aymes, "Un grand progrès - sur le papier", *a.g.e.*, s. 96-97.

az geçerlidir– olduğu gibi burada da saray asayişin sağlanması ve ihtilafın çözülmesi sürecine en azından metinsel düzeyde ortak edilmiştir. Rasyonel açıdan bakıldığında, aşırı merkezîleşmenin ve bunun getirdiği bürokratik ağırlığın kurumun etkinliği açısından işe yaradığını söylemek güçtür. Bununla birlikte simgesel açıdan bakıldığında, halihazırdaki sistem sarayın ve ona bağlı kurumların halk ve ülke üzerinde, mahalle ölçeğinde, hatta tebaanın evine dek uzanacak derecede sıkı bir denetim kurma arzusunu yansıtmaktadır.

Peki, polisin Tophane ihtilafını çözmek için sarf ettiği çaba başarıyla sonuçlanmış mıdır? Zaptiye Nezareti'ne iletilen raporda Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın önerdiği çözüm bu türden vakalarda sık karşılaşılan bir yöntemdir. Vakanın tarafları dinlendikten (veya yazılanlar okunduktan) sonra Mutasarrıflık dosyayı Zaptiye Nezareti'ne bağlı Harik Tulumba Meclisi'ne iletmiştir. Bu meclis şikâyet konusu alanın sınırlarını belirleyecek, bölgenin yukarı kısmını Galatasaray tulumbacılarına tahsis edecek, aşağı kısmın geleceğini ise mahalle sakinlerinin isteği doğrultusunda tayin edecek mercidir. Dolayısıyla kâğıt üzerinde kazanan taraf Tophane sakinleridir; talepleri kabul görmüş, kendilerine istedikleri tulumbacı ve hamalları belirleme hakkı tanınmıştır. Fakat maalesef polisin aracılığının somut sonuçlara ulaşıp ulaşmadığı bilinmemekte; söz konusu tulumba meclisinin de konuyla ilgili herhangi bir tartışma veya kararının izine rastlanılamamaktadır. Nihayetinde tek söylenilebilecek olan, ilerleyen dönemlerde aynı konuyla ilgili başka şikâyetlerin karşımıza çıkmadığıdır; fakat bu veri de sorunun çözüldüğüne dair tek başına bir kanıt niteliği taşımaz.

Tulumbacılar üzerinden gerçekleştirilen bu vaka incelemesi, tüm çalışmamız boyunca üzerinde durduğumuz devlete bağlı ve devlet dışı aktörler arasındaki etkileşimi örneklemektedir. Bu vaka, günümüze ulaşabilen kaynaklardan hareketle anlaşılması güç bir hususa da ışık tutmakta ve yerel halkın kendi mahallelerinin denetimini ilgilendiren konulara nasıl müdahil olabildiğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu dosya, II. Abdülhamid döneminde asayişin korunması mevzuuna yalnız-

ca siyasi perspektiften yaklaşmak konusundaki çekincelerimizi haklı çıkarmaktadır. Tophane her ne kadar merkezîliği nedeniyle şehrin dış mahallelerine kıyasla daha çok polis barındırsa da, burada polis kuvvetlerinin kentsel alanla bütünleştiği de göze çarpmaktadır. Son olarak da, yerel ve küçük çaplı bir meselenin kentteki asayiş mekanizmasının farklı aktörleri tarafından nasıl algılandığını analiz etmeye yetecek kadar kapsamlı bir dosya olması itibariyle, ender bir örneğin söz konusu olduğunu eklemek lazım.

SONUÇ

Devlet, Toplum ve Birey: Bir Düzenden Diğerine...

Bu çalışma 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken Osmanlı başkentinde kamu düzeni ve asayişin korunmasıyla ilgili meseleleri anlamayı amaçlıyordu. Döneme ait kaynaklardan hareketle o zamanın İstanbul'unda asayiş ve asayişsizlik kavramlarının neleri kapsadığı, şehirde asayişin korunmasını sağlayan mekanizmaların neler olduğu kavranmaya çalışıldı. Bu iki husus birbirine doğrudan bağlı olsa da, esasında tarihyazımı ve yöntem açısından tam anlamıyla örtüşmeyen yaklaşımlar üzerine kuruludurlar. Bir yanda sokağın sesi ve sokaktaki gerilimler dinlenir; işlenen suçlara, "aile içi karışıklık"lara, hatta isyan ve devrimlere tanık olunur.[1] Diğer yanda ise denetimin farklı dereceleri analiz edilir; söz konusu olan kimi zaman devlete bağlı polis ve asker gibi aktörler, kimi zaman ise meşruiyetini yerel alan bünyesindeki bir hiyerarşi ve değerler sistemiyle bütünleşerek sağlayan figürlerdir. Çalışmanın bahsi geçen iki kutup arasında gidip gelmesinde başvurulan kaynaklardaki eksikliklerin de etkisi vardır. Amaç, iki farklı alanda işleyen dinamiklerin orta-

1 "Aile içi karışıklık" kavramını Arlette Farge ve Michel Foucault'nun yönetimindeki meşhur derlemeye atıfla kullanmaktayız: Arlette Farge ve Michel Foucault (der.), *Le désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille*, Paris, Gallimard, 1982.

ya konulabilmesi, birinden hareketle diğerinin tanımının yapılabilmesidir.

19. yüzyıl sonunda Osmanlı başkentindeki asayiş meseleleri, önceki dönemlerden veya asırlardan ne tamamen farklıdır, ne de tıpatıp onların aynısıdır. Dahası bunların imparatorluğun diğer kentlerinde ve hatta bakış açısını biraz daha genişletirsek, dönemin Avrupa başkentlerindeki sorunlarla ciddi bir benzerlik içerisinde olduğu söylenebilir. İstanbul boyutlarında bir başkent söz konusu olduğunda böylesi genellemelerin ötesine geçip, gözlemlenen sorunların her birinin kamu düzenine ne derece aykırı düştüğünü net bir şekilde ölçmek güçtür. Göçlerin boyutları, toplumsal ve siyasi özellikleriyle, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca başkentin ve rejimin güvenliği açısından temel meselelerden biri haline geldiğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde, imparatorluğun diğer tüm şehirlerinden fazla İstanbul'da, çeşitli rejim karşıtlarının (Jön Türkler, anarşistler, Rum milliyetçileri, Bulgar veya Ermeni devrimciler) yarattığı gerçek veya varsayımsal siyasi tehditlerin, o dönemde yaşayanların zihinlerine damgasını vurduğunu ve bugün hâlâ II. Abdülhamid dönemine dair söylemde ağır bastığını belirtmek gerekir.

Bu çalışmada, işin bu siyasi boyutunu göz ardı etmeksizin, daha ziyade gölgede kalmış kimi unsurlar üzerinde durmayı tercih ettim. Dönemin elitleri veya iktidarı tarafından tehlikeli addedilen ve istenmeyen kesimler yalnızca siyasi muhaliflerle sınırlı değildir. Döneme ait kaynaklarda hırsızlar, serseriler, hayat kadınlarının yanı sıra alkol ve silah kullanımı, geceleri çıkarılan kavga gürültü ve zina gibi sapkın veya uygunsuz olarak kabul edilen davranışlar da başkentin gündelik asayişsizlikleri arasında sayılmaktadır. Kanuna veya toplum ahlâkına karşı gelen ve bu nedenle de dile getirildiği an mahkûm edilen bu gibi davranışlar okuyucular tarafından Batı "medeniyetine" ait olmak iddiası taşıyan bir şehirde yeri olmayan bir "marjinallik" içine hapsedilmiştir. Halbuki, anlatılan olaylar bir başka gerçeği ele vermektedir: İhlâller yalnızca denizciler veya hamallardan değil, memurlar, hatta polisler veya askerlerden de

kaynaklanmaktadır. İster merkezde ister çevrede yer alsın, kentin birçok mahallesinde bu gerçeğe tanık olmak mümkündür. Sürekli tekrarlanan olaylar, "asayiş ber-kemâl" deyiminin gerçek durumu hiç yansıtmadığını göstermektedir. II. Abdülhamid iktidarının otoriter bir dönem olduğuna şüphe yoktur; yalnızca rejimin elindeki, siyasi sonuçlarına aşina olduğumuz, denetim ve baskı araçlarının etkisinin başkent sakinlerinin toplumsal denetimi mevzubahis olduğunda çok daha sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Bu nokta, 20. yüzyıla geçilirken başkentte sivil toplumun bağımsızlığı ve inisiyatif gücü sorununu gündeme getirmektedir. Döneme ait bazı anlatılarda karşımıza çıkan, karanlık bir başkent tasvirinin abartılı olduğu aşikârdır; fakat basında ve polis arşivlerinde "üçüncü sayfa" niteliğinde haberlerin ve toplum ahlâkına aykırı davranışların aşırı çoğalması nasıl açıklanacaktır? Bu noktada Hindistan uzmanlarının öncülük ettiği madun çalışmaları anlayışı çerçevesinde direniş fikri üzerinden bir analiz yapmanın uygunluğu tartışılmalıdır.[2] Otoriter bir güç karşısında kent toplumunun, bilhassa da alt sınıfların toplumsal ve ahlâkî düzeni hiçe sayan davranışlar sergilemesi veya bu düzenle çeşitli uzlaşma noktaları araması otoriteye karşı direniş biçimleri olarak görünebilir. Michel de Certeau'nun terminolojisiyle ifade etmek gerekirse, devlet denetim stratejilerinin gelişimi karşısında veya ona paralel olarak, denetim ve baskı sisteminin dışına çıkmadan onun zayıf noktalarından faydalanarak kendine manevra alanları yaratan parçalı, heterojen ve anlık *taktikler*, "eylem sanatları" ortaya çıkmıştır:

> Taktikten kastım ise, tam aksine, bir aidiyete, yani ötekini görünür bir bütünlük olarak ayırt eden bir sınıra dayanmadan yapılan hesaplamadır. Taktik, uygulama alanı olarak sadece ötekinin alanına sahiptir. Taktik, ötekinin alanına, bu alanı bütünüyle kapsamadan, ona belirli bir mesafede kalmayı da başaramadan parça parça sızar. Taktik sahip olduğu avantajla-

2 Vinayak Chaturvedi (der.), *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial*, Londra, Verso, 2000.

rı toparlayabileceği, daha fazla yayılmak için kendini ayarlayabileceği, koşullardan bağımsızlaşabileceği bir zeminden yoksundur.[3]

Gündelik hayatın bu parçalı pratiklerinin analizi önündeki başlıca engel, kendilerini açığa vurdukları metinlerin çok kısa özetler niteliğinde oluşudur. Konu Osmanlı başkenti olduğunda, kaynaklarda devlet ve siyasetten gündelik yaşama yer kalmaz.[4] Kent nüfusunu yalnızca devlet denetiminin nesnesi veya kurbanı olarak değil, kenti biçimlendiren aktörler olarak da düşünmek gerekir; gündelik yaşamdaki pratikler ve bunların, kasıtlı veya değil, huzur bozucu potansiyeli esas olarak eğlence, sosyalleşme ve ani şiddet patlamaları içinde ayırt edilir. Gündelik yaşamdaki asayişsizlikler devlete karşı ortaya çıkmaz; ama onun denetimi dışında kalırlar (ki II. Abdülhamid'inki gibi otoriter bir rejim için bu kadarının bile fazla olduğunu söylemek mümkündür).

Bu saptama, bahsi geçen dönemin kolluk kuvvetlerinin uyguladığı denetimin amaçları ve etkinliği üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Bu çalışmada, başkentin asayiş mekanizmasının merkezinde yer alan polis üzerine odaklanmayı tercih ettik. Dikkatimizi, kurumun kendisinden ziyade kentsel alanda oynadığı rol ve kentle bütünleşmesine yönelttik. Eksiklerle dolu olsa da Osmanlı arşivleri, II. Abdülhamid döneminde polisin yalnızca siyasi denetim ve baskıya hasredilmiş bir kurum olduğu tezini geçersiz kılmaktadır. Kurumun bu yönünün dönemin ayırt edici bir özelliği olduğu inkâr edilemez; yerli ve yabancı gözlemcilerin tanıklıkları da aynı yöndedir. Fakat polisin görevleri bundan ibaret değildir. Sokağın ve insanların denetimi siyasi olduğu kadar ahlâkî ve toplumsal da bir iştir; "alt

3 Michel de Certeau, *L'invention du quotidien, I- Arts de faire* (çev. Lale Arslan Özcan, *Gündelik Hayatın Keşfi, I- Eylem, uygulama, üretim sanatları*, Ankara, Dost Kitabevi, 2009), Paris, Gallimard/Folio, 2002, s. XLVI.

4 Benzer bir bakış açısıyla Donald Quataert madun çalışmalarının imparatorluğun Anadolu vilayetlerinden ziyade Arap vilayetlerini konu alan çalışmalar üzerinde daha etkili olduğunu söyler. Quataert'e göre bunun sebebi Arap vilayetlerine ait kent kroniklerinin fazlalığıdır. Bkz. Donald Quataert, "Doing Subaltern Studies in Ottoman History", *IJMES*, sayı 40, 2008, s. 379-381.

kademe polisin" gündelik yaşama müdahaleleri, siyasi muhaliflerin takibi veya yakalanmasından daha sık karşılaşılan bir polis faaliyetidir.

Bu gözlemler, II. Abdülhamid saltanatının yapısının yeniden değerlendirilmesinden ziyade, otoriter mekanizmalarının daha doğru anlaşılmasını sağlayabilir. Polis teşkilatının yanına doğrudan saraya bağlı olarak çalışan bir istihbarat sistemini ekleyen Sultan, başkentin denetimi konusunda sınırsız bir güce ve takdir yetkisine kavuşmuştur; bu güce şahsı ve rejim adına hayati bir önem atfetmektedir. Hem polis reformu, hem de ardından yenilenen polis aygıtının yürürlüğe girmesi adına en kararlı adımları atan Sultan'ın aynı zamanda Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir paralel istihbarat ağı kurmuş olması bir çelişki gibi gözükebilir. Bu bağlamda hiç şüphesiz ki bürokrasiye duyulan güvensizlik ve o dönemdeki polisin zaafları da mutlaka etkili olmuştur. Memurlarının çokluğundan ve yetilerinden yararlanmasını bilen, her iki kurumun da faaliyetlerini günbegün takip eden Sultan, başkentin panoptik bir temsili için gereken koşulları yaratmış; İstanbul ve imparatorluğun geri kalanı hakkında oluşturduğu çok geniş fotoğraf arşivi de bu temsili beslemiştir.[5]

Uygulamaya konan "böl ve yönet" prensibi çerçevesinde nasıl bir görev dağılımı yapıldığı belli değildir. Başvurulan kaynaklardan, doğrudan saraya bağlı memurların esas itibariyle siyasi denetime tahsis edildiği, polisin ise daha ziyade toplumsal alanda iş gördüğü ve kamu düzenine yönelik türlü tehlikeyi önlemek veya sona erdirmekle görevli olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan polis teşkilatının hiç siyasi faaliyeti olmadığı da söylenemez. Siyasi açıdan tehlikeli addedilen grupların denetiminin yanı sıra, kelimenin dar anlamıyla siyasi bir amaç taşımayan kesim ve davranışların denetim ve bastırılmasında da siyasi, toplumsal ve ahlâkî boyutlar iç içe geçmiştir. Başkent-

5 II. Abdülhamid'in kitap içinde bazı klişelerinin sunulduğu fotoğraf albümleri, 19. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu'na dair benzersiz bir görsel kaynaktır. Sarayına kapanan sultanı bilgilendirme amacını taşıyan fotoğraflar, aynı zamanda Abdülhamid'i meşrulaştırma politikaları kapsamında yabancı devletlere de iletilmiştir.

te yaşayan Ermeni alt sınıfın mimlenmesi, toplumun belirli bir kesiminin toplumsal ve siyasi gerekçelerle suçlulaştırılması sürecinin en aleni ve benzersiz örneğidir. Bir yanıyla, başkent göçmenleri ve alt sınıfları üzerinde uygulanan "geleneksel" denetim çerçevesi içinde yer almaktadır. Ama diğer yandan, 1890'lardan itibaren buna eklenen siyasi mimleme, taşra kökenli olan, kuvvetli ailevi veya mesleki bağları bulunmayan her Ermeninin, bölücü veya devrimci potansiyel taşıyan bir şüpheli olarak görülmesine yol açmıştır.

Daha geniş anlamda, II. Abdülhamid dönemine ait nizamname metinleri ve arşivdeki belgeler, polisin ana amacının rejimin ve Sultan'ın çıkarlarını korumak olduğu bir anlayışa tanıklık eder; bu anlayışta, halkın korunması ikinci plandadır, hatta söylemde hiç yer almaz. Toplumun gündelik denetiminin çeşitli yönlerinin, polis faaliyetleri içinde en az toplumsal elitin ve muhaliflerin denetimi kadar yer tutması bu tezi çürütmez, aksine destekler. Asayiş meselelerinin siyasallaşması ve devletin özel alana ait gibi gözüken yönleriyle de birlikte toplumsal hayatı denetleme eğiliminde olması, iktidarın polisi devlet müdahalesinin güçlenmesine hizmet edecek bir araç haline getirme arzusunun yansımasıdır.

Böylesi bir siyasi hedef yolunda II. Abdülhamid rejiminin karşılaştığı en temel sorun olanaklardır. Sayıca yetersiz, eğitim almamış ve mesleki bir geleneğe sahip olmayan bir polis teşkilatıyla belirlenen hedefe nasıl varılacaktır? Teşkilatın reforma tâbi tutulması, dışarıdan uzmanlar getirilmesi ve mesleki eğitim adına ilk adımların atılması polis kuvvetinin kabiliyetinin artırılması adına sarf edilen çabalardır. Bununla birlikte, polisin yetersizlikleri karşısında alınan asıl önlem, pragmatik bir asayiş anlayışına yönelmek ve yerel ya da aracı olarak nitelendirilebilecek aktörlerden destek almak şeklinde kendini göstermiştir. Ferdan Ergut'un da vurguladığı üzere, Abdülhamid döneminde asayiş mekanizmasını devletin tekeline almak için bir "tasfiye" stratejisi yürüterek "aracı" aktörleri ortadan kaldırmaktan ziyade, söz konusu aktörleri resmî aygıta dahil etme

politikası benimsenmiştir.[6] İstihbarat ve ihtilafların halli için yerel aktörlerin kullanılması Abdülhamid dönemine has bir yenilik değildir. Bununla birlikte Abdülhamid rejiminin farklılığı, polis kuvvetlerinde tanık olunan gelişme sürecinin sonucunda, bu aracı aktörlere verilecek rol ve tanınacak statünün sorgulanmaya başlamasıdır. Abdülhamid devletinin bu soruya cevabını belirleyen öncelikle pragmatizm olmuş; bu aracıların toplumsal dokuyla bütünleşmiş olması, sahip oldukları yetiler ve nüfuz ihtiyat kuvvet olarak kullanılmıştır. Abdülhamid iktidarının politikası, bu aracıların özerkliğine soru açmadan, üzerlerindeki devlet vesayetini güçlendirmek olmuştur. Bu hadise hem polis teşkilatının yetersizliğini gösteren bir semptomdur, hem de II. Abdülhamid dönemi boyunca nispeten etkili olduğu anlaşılan bir tedavi yöntemidir.

Bununla birlikte bu aracı aktörlerin fiilen devletin asayiş aygıtı içine katılması, onların meşruiyetini güçlendirirken, hem yerel toplum hem de devlet açısından statülerini sorunlu bir hale getirir. Devletin güçlendirilmesi sürecinin bir parçası olarak da kabul edilebilecek bu strateji Jön Türk devriminin ertesinde alevlenecek bir gerilimi barındırır. Devrim sonrasında aracı aktörler, Weber'in tabirleriyle ifade edecek olursak, devletin meşru şiddet tekelinin önünde bir engel haline gelir. 1908-1909 yılları bağlamında ilk örneklerini incelediğimiz "tasfiye" stratejisi II. Abdülhamid rejiminde başlatılan polisin profesyonelleşmesi süreciyle paralel ilerler. Yeni teşkilat şemasına, o güne dek eşi görülmemiş bir bütçeye, yeni işe alım ve mesleki eğitim mekanizmalarına ek olarak yürütülen tasfiye süreci profesyonelleşme adımlarına hız kazandıracaktır. Burada yenilik, mahalli aktörlerin güçlerinin sınırlandırılması, hatta sona erdirilmesi veya onların, bazı kabadayılarda veya 1914 yılında tüm bekçilerde olduğu gibi, bütünüyle kolluk kuvvetlerine dahil edilmesidir. Hukuken, siyaseten, mali açıdan ve sayısal ola-

6 Ferdan Ergut, 19. yüzyıl sonuna dek Osmanlı politikasına damgasını vuran aracı aktörleri "eklemleme stratejisi" ile Jön Türk ve Cumhuriyet rejimleri tarafından benimsenen "tasfiye stratejisi"ni birbirinden ayırır. Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 78.

rak güçlendirilen polis teşkilatı, jandarma ve orduyla birlikte, İttihat ve Terakki'nin yürüttüğü ülkenin ve toplumun denetim altına alınması projesinin temel direklerinden biri haline gelir. Rejimin bu çalışmada incelenen ilk yıllarında tereddütlü bir biçimde yürütülen bu strateji, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte trajik sonuçlara varacak bir hız kazanacaktır.

Jön Türk iktidarının başlattığı tensikat stratejisi polis teşkilatı bağlamında hızlı ve net bir şekilde yürütülür; ilk adımı böyle atılan yeni devlet anlayışı, 1923'te Cumhuriyet'in ilanının ardından iyice perçinlenecektir. Fakat bu stratejik kırılma, asayişin korunması anlayışında bir devamlılık olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Hem Abdülhamid rejiminde hem de Jön Türk döneminde kamu düzeni devletin çıkarlarına göre değerlendirilmiştir. Halkın korunması ve güvenliği daima ikinci sırada gelmiş; rejimin istikrarı ve siyasi meşruiyeti hep önde tutulmuştur.[7] 1908 devriminin hemen sonrası bu açıdan bir istisnadır. Basının ve mebusların, polisin görevleri ve çalışma biçimini sorgulaması, halkın ihtiyaçlarının dikkate alınması adına yapılan çağrılar, hizmet kavramı konusunda millet hâkimiyetini savunan bir rejim kurma isteğiyle ilişkilenen yeni bir duyarlılığa işaret etmektedir. Bununla birlikte 1909 ilkbaharında olağanüstü hal ilan edilmesiyle birlikte kamu düzeni konusunda baskıcı tavra geri dönülür. Keyfî olmakla eleştirilen şiddet uygulamaları ile polis basınının ve polis el kitaplarının yansıttığı, halka yakınlığı ve teması vurgulayan temsiller arasındaki uçurum giderek derinleşir. Savaş süresince askıya alınan ve rejimin meşrulaştırılmasını hedefleyen bu imaj politikası Cumhuriyet'in devralacağı ve benzersiz bir boyut kazandıracağı miraslardan biri olacaktır.

Devletin kapsayıcı ve meşrulaştırıcı söylemi, Osmanlı devrinin sonunda ve Cumhuriyet döneminde kamu düzeni ve asa-

7 Tebaanın güvenliği elbette klasik dönemden beri Osmanlı iktidarının meşruiyet kaynağı olarak kullanılan daire-i adliye içerisinde bir yere sahiptir. Bizim burada aktardığımız fikirlerin hareket noktası nizamname metinleri ve arşivlerdeki belgelerin ortaya koyduğu uygulamalardır. Bu kaynaklarda, II. Abdülhamid döneminde halka hizmet diye bir kavramın neredeyse var olmadığı göze çarpar.

yişin korunması meselesi ele alınırken karşılaşılan güçlüklerin başında gelir. Bugün halen hâkim olan resmî tarihyazımı geleneği bu söyleme dayanmaktadır; bu söylemde, her zaman her yerde hazır ve nazır olduğu savunulan polis teşkilatı ve devlet nadiren eleştirilir. Mevcut kaynakları eleştirmeden yapılan bu okumanın ötesine geçebilmek adına, çalışmamızın son bölümünde belirli bir alana ve mahalli aktörlere odaklanarak, onların davranışlar üzerinde ne gibi bir kontrol kurdukları, devletinkiyle örtüşmeyen veya kısmen örtüşen bir denetim sistemini nasıl yarattıklarını anlamaya çalıştım. Daha önce ele alınan asayişsizlik örneklerini de aşan bir şekilde, bu denetime yönelik tutuculuk, direniş veya gericilik açısından yapılan tarihsel analizler büyük oranda, "mahalle baskısı" tartışmalarında da gün yüzüne çıkan ideolojik ve siyasi ön kabullerden hareket etmektedir.

Başkent bağlamında ve otoriter olarak tanımlanan bir iktidarda bile Osmanlı toplumunun yerel düzeyde düzenleyici bir rol oynadığı, döneme ait anlatısal kaynaklarda da, devlet kaynaklarında da aşikârdır. Her ne kadar İkinci Meşrutiyet dönemi itibariyle bazı denetleme biçimleri, özellikle de din ve cemaat temelli olanlar devletin giderek yoğunlaşan müdahaleciliği nedeniyle sarsıntıya uğrasa da, toplum kaynaklı denetim tamamen ortadan kalkmamıştır. Mahalle ve mahallenin aktörleri Cumhuriyet'in ilk yıllarının edebiyat ve basınında yok olmaya yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolü haline gelirken; devlet dinamiklerine yapılan vurguyla o dönemin Türkiye'sinde rolleri gölgelenmiştir. Metinlerden bu şekilde neredeyse tamamen silinme, Jön Türk ve Cumhuriyet dönemlerinde devlete bağlı olmayan denetim ve gözetim mekanizmalarının evriminin takip edilmesini zorlaştırmaktadır. Onların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi ve Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte devamlılık gösterip göstermediğinin bugün sorgulanmasının nedeni, yakın dönem Cumhuriyet tarihinde, bilhassa da 1970'lerdeki kent gerillası döneminde ve 1990'lardan beri süregelen siyasi, toplumsal ve dinsel denetimde bu yerel mekanizmaların oynadığı rolle yakından ilgilidir.

İdeolojik çatışmaların ötesinde, hem geçmiş hem de bugün için toplum kaynaklı denetim mekanizmalarının gücünü ve bunların devletle ilişkisini incelemek söz konusu olmalıdır. Toplumsal denetimin sağlanmasında ve bu denetimin devletin giderek artan müdahaleciliği karşısında varlığını sürdürebilmesinde yerel yapıların oynadığı aktif rolü dikkate almak, bu mekanizmaların ezici ve baskıcı potansiyellerini göz ardı etmeyi gerektirmemelidir. Mahalle ölçeğindeki disiplin, eleştiri ve dışlama mekanizmaları, toplumsal, ahlâkî veya dinî bir modeli bir topluluğa dayatabilmek adına, en az devletinki kadar simgesel veya fiziksel şiddet uygulamaya muktedirdi ve hâlâ da öyledir.

Sonuç olarak bu kitabın merkezinde yer alan bu dinamik dokuyu belki de en doğru açıklayabilecek kavram oyundur. Birçok mekânda oynanan, devlete bağlı olan ve olmayan birden fazla oyuncunun, kuralın ve değerin dahil olduğu, çok değişkenli bir oyun söz konusudur. Kamu düzenini üreten, koruyan veya bozan dinamiklerin merkezinde devlet ve toplum arasındaki diyalektik zıtlıktan ziyade, şehir veya mahalle ölçeğindeki bu farklı bileşenler arasındaki etkileşimler yer alır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve başkentinin II. Abdülhamid rejiminde veya İkinci Meşrutiyet döneminin başında karşımıza çıkan sosyopolitik özelliklerini bir yana koyarsak, mevcut dokunun gerek polis teşkilatı açısından, gerekse alt sınıfların veya marjinal davranışların suçlulaştırılması yönünden dönemin diğer büyük kentleriyle benzerlikler gösterdiğini söylemek mümkündür.

Kullandığımız oyun kavramının aslında bildiğimiz oyuna o kadar da benzemediğini belirtmeye gerek yoktur. Devlete bağlı olsun veya olmasın, bu çalışmada ele alınan yapılarda hüküm süren denetim ve baskı mekanizmaları tek seferlik veya tekrarlı, anlık veya rasyonelleşmiş olarak şiddet kullanımını içerir. Bu gerçek, çeşitli aktörlerin halkın ve ülkenin korunmasında oynadıkları etkin rollerinden kaynaklanan gerçek bir toplumsal meşruiyete sahip olmaları veya bölgelerinin sakinlerinde güven duygusu uyandırmaları olgusuyla çelişmez. Cumhuriyet Türkiye'sinde polisin ve mahallenin birbirine zıt görüntüler çizmesi, onlara devlet ve halk tarafından atfedilen vazifeler-

le ilgili gerilimler yaşandığının kanıtıdır. Bu gerilimler bize Osmanlı İmparatorluğu'nda ve günümüz Türkiye'sinde kamu düzeni meselesinin, mahalli ve alışılageldik boyutunun ötesinde, devleti, toplumu ve bireyi birbirine bağlayan, yaklaştıran veya karşı karşıya getiren dinamiklerin anlaşılması açısından da büyük bir önem taşıdığını gösterir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA
[Başvurulan arşivlerde 1879-1910 yılları bağlamında bir sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir]

Bâb-ı Âli Sadâret
A.MKT.MHM (*Mektûbî Kalemi, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı*)
A.MKT.UM (*Mektubî Kalemi, Umûm Vilâyât Evrâkı*)
A.MKT.NZD (*Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir*)

Dahiliye
DH.Said (*Sicill-i Ahval Defterleri*)
DH.EUM.ADL (*Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Takibât-ı Adliye Kalemi*)
DH.EUM.EMN (*Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Emniyet Şubesi*)
DH.EUM.THR (*Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Tahrîrât Kalemi*)
DH.EUM.VRK (*Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Evrâk Odası*)
DH.MKT (*Mektûbî Kalemi*)
DH.Said (*Sicill-i Ahval Defterleri*)

İrâde
İ.AS (*Askeri*)
İ.DH (*Dahiliye*)
İ.HUS (*Hususi*)
İ.ŞH (*Şehremaneti*)

Yıldız
Y.MTV (*Yıldız Mütennevi Marûzâtı*)
Y.PRK.AZJ (*Yıldız Tasnifi, Perakende Evrâkı, Adliye ve Mezâhib Nezâreti*)
Y. PRK.AZN (*Yıldız Tasnifi, Perakende Evrâkı, Arzuhal ve Jurnaller*)

Y. PRK. KOM (*Yıldız Tasnifi, Perakende Evrâkı, Komisyonlar Marûzâtı*)
Y.PRK.ŞH (*Yıldız Tasnifi, Perakende Evrâkı, Şehremâneti Marûzâtı*)
Y.PRK.ZB (*Yıldız Tasnifi, Perakende Evrâkı, Zabtiye Nezâreti*)

Zabtiye
Z.B (*Zabtiye Nezâreti*)

Paris Emniyet Müdürlüğü Arşivleri
Dosya BA 1693, fiş 300.
Lefoulon dosyası.

Basın
Stamboul, 1895-1909.
Polis, 1911-1912.
Polis Mecmuası, 1913-1914.

Meclis-i Mebʿûsân Zabıt Ceridesi (MMZC) - 1908-1912
Levâyih ve Tekâlîf-i Kanûniye ve Encümen Mazbataları

Kanun, Nizamname ve Tezkereler

Aristarchi Bey, G. (der.), *Législation ottomane*, İstanbul, Thraki, 1874, 7 cilt.

Düstur 1. Tertib, Ankara, 1937-1943, cilt 5-8.

Ergin, O.N., *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, 9 cilt.

Ubicini, J.H., *État présent de l'Empire ottoman d'après le salname de 1293 (1875-1876)*, Paris, Dumaine, 1876.

Young, G., *Corps de droit ottoman*, Oxford, Clarendon Press, 1905, 7 cilt.

Harita ve Fotoğraflar

Goad, C.E., *İstanbul sigorta haritası*, 1904-1906.

Yıldız fotoğraf albümleri. Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi internet sitesi üzerinden albümlere ulaşılabilmektedir. http://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/

Öyküleyici Kaynaklar ve Polis El Kitapları

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih (Vekâyi-i Devlet-i Aliyye)*, cilt XII, İstanbul, Matbaʿa-i Osmaniyye, 1292 (1875).

Ahmet Mithat, *Hüseyin Fellah*, İstanbul, Antik Türk Klasikleri, 2008 (1975).

–, *Esrar-ı Cinayat*, İstanbul, Emre Yayınları, 2005 (1883).

Ali Rıza, *Bahtiâhane Nazırı, Bir zamanlar İstanbul*, İstanbul, Tercüman, y.t.y.

–, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul, Kitabevi, 2001.

Basiretçi, A., *İstanbul mektupları*, İstanbul, Kitabevi, 2001.

Bianchi, F-X., *Le Nouveau Guide de la conversation en français et en turc à l'usage des voyageurs français dans le Levant et des Turcs qui viennent en France; Suivi de la collection complète des Capitulations ou Traités de paix entre la France et la Porte Ottomane, depuis 1535 jusques et compris la dernière Convention de Constantinople du 25*

novembre 1838, et du Khathtlı chérif ou Acte constitutif de Gulkhanè, du 3 novembre 1839, accompagné de notes, commentaires, etc., Paris, Dondey-Dupré, 1852.

Edip-Adıvar, H., *Sinekli Bakkal*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1996 (1936).

Fesch, P., *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, New Yok, Burt Franklin, 1971 (1907)

Hasan Niyazi, *Polis Dersleri*, Dersaadet, 1329 (1913).

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım: "Ermeni Olaylarının İç Yüzü"*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003.

Hüseyin Hakkı, *Polis ve Jandarmalara Mahsûs Rehber*, Dersaadet, 1327 (1911).

İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsûs Terbiye ve Ma'lûmât-ı Meslekiye*, Dersaadet, Matbaa-i Hayriye, 1326 (1910). Latin alfabesiyle kaleme alınmış versiyonu için bkz. Karakaya, M. ve Bilgiç, V. (der.), *İbrahim Feridun. Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye*, Ankara, Polis Akademisi Yayınları, 2010.

Kaygılı, O.C., *Köşe Bucak İstanbul*, İstanbul, Selis Yayınları, 2003 (1931).

Kılıç, D., *Kurtlar Sofrasında Son Kabadayı*, İstanbul, Kitaplık Yayınları, 2006.

Koçu, R.E., *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2003.

–, *Yangın var!. İstanbul Tulumbacıları*, İstanbul, Ana Yayınevi, 1981.

–, *Türk İstanbul*, İstanbul, 1953.

Locard, E., *L'identification des récidivistes*, Paris, Maloine, 1909.

Mills Patrick, M., *Under five sultans*, New York, The Century Co., 1929.

Mıntzuri, H., *İstanbul anıları 1897-1940*, İstanbul, Tarih Vakfı, 1993.

Nahum, H. (der.), *Mis memorias. Una vida yena de drama i perikolos. Un commissaire de police ottomane d'origine juive ci Izmir début xxe siècle. Les mémoires de Rafael Chikurel*, İstanbul, Isis, 2002.

Öge, A.R., *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları*, Bursa, 1957.

Pears, E., *40 years in Constantinople (1873-1915)*, Londra, Herbert Jenkins, 1916.

Rasim, A., *Muharrir bu ya*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1990.

–, *Şehir Mektupları*. 2 cilt, İstanbul, Arba, 1992 (1900).

Regla (de), P., *Les bas-fonds de Constantinople*, Paris, 1909.

Reiss, R.A., *Manuel du portrait parlé (Méthode Bertillon) à l'usage de la police avec vocabulaire français, allemand, italien et anglais*, Lozan, T. Sack, 1905.

Sami, E., *Osmanlı'nın Sherlock Holmes'ü Amanvermez Avni'nin serüvenleri*, İstanbul, Merkez Kitaplar, 2006.

Sema, S., *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul, Kitabevi, 2002 (1952).

–, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul, İletişim, 1994 (1956).

Seracettin Bey, *Kolay Kıraat*, İstanbul, 1925 ve 1927.

Şakir, Z., *Yarım asır evvel bizi idare edenler*, 2 cilt, İstanbul, Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996.

Tokgöz, A.İ., *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993 (1930).

Ulunay, R.C., *Sayılı Fırtınalar. Eski İstanbul Kabadayıları*, İstanbul, Arma, 2003.

Washburn, G., *Fifty years in Constantinople*, Boston, 1911.

Young, G., *Constantinople*, Londra, Methuen & Co., 1926.

Zeki Bey, *İstanbul polis mektebinde takrir olunan kavanin ve tatbikat*, Dersaadet, 1329 [1913].

Kitap ve Makaleler

Abou-el-haj, R., *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1984.

About, I., "Les fondations d'un système national d'identification policière en France (1893-1914)", *Genèses*, sayı 54, 2004, s. 28-52.

Akbayar, N., *Osmanlı yer adları sözlüğü*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2001.

Akbulut, İ., *Polis Teşkilatın 150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polis Tarihi*, İstanbul, Cem Ofset, 1995.

Akın, N., *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera*, İstanbul, Literatür, 1998.

Akyıldız, A., *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, 1836-1856*, İstanbul, Eren, 1993.

–, "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)", *OsmAr*, cilt XV, 1995, s. 221-237.

Alakom, R., *Eski İstanbul Kürtleri (1453-1925)*, İstanbul, Avesta, 1988.

Alyot, H., *Türkiyede Zabıta*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947.

Anagnostopoulou, S., *Μικρά Ασία 19ος αι. 1919 οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Atina, Hellinika Grammata, 1997.

Anastassiadou, M., *Les Grecs d'Istanbul au xixe siècle. Histoire socioculturelle de la communauté de Péra*, Leiden, Brill, 2012.

–, *Salonique 1830-1912: Une ville ottomane à l'âge des Réformes*, Leiden, Brill, 1997.

–, "De la paroisse à la communauté. Les Grecs orthodoxes de Stavrodromi (Beyoğlu-Istanbul)", *Anatolia Moderna* X, 2002, s. 149-165.

Arslan, N., "İlk Karakol Binaları", *İstanbul Dergisi*, sayı 23, 1997, s. 4-41.

–, "İstanbul karakolları (II. Mahmut ve Abdülmecit dönemi)", Yayımlanmamış tez, Mimar Sinan Üniversitesi, y.t.y.

Aslan, T., "II. Meşrutiyet Dönemi Af Uygulamaları", *Gazi. Akademik Bakış*, cilt 3, sayı 5, 2009, s. 41-60.

Aydın, A.H., *Police Organisation and Legitimacy, Case Studies of England, Wales and Turkey*, Aldershot, Avebury, 1997.

Aymes, M., *"Un grand progrès-Sur le papier". Histoire provinciale des réformes à Chypre au xixe siècle*, Leuven, Peeters, Collection Turcica 14, 2010.

Ayverdi, E.H., *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.

Bakla, E., *Tophane Lüleciliği*, İstanbul, İşbank, 1993.

Balcı, S., "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Baruh, L., "The Transformation of the 'Modern' Axis of Nineteenth-Century İstanbul: Property, Investments and Elites from Taksim Square to Sirkeci Station", Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

Başaran, B., *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Leiden, Brill, 2014.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.

Bayart, J-F., M'bembe A. ve Toulabor, C., *Le politique par le bas en Afrique noire: contributions à une problématique de la démocratie*, Paris, Kartlıala, 1992.

Bayley, D.H., "The Police and Political Development in Europe", Tilly C. (der.), *The formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975, s. 328-379.

–, (der.), *Police and Society*, Beverly Hills, Sage Publications, 1977.

Bayrak, M.O., *Istanbul tarihi*, Ankara, İnkılâp Kitabevi, 1996.

Bayramoğlu Alada, A., "Osmanlı-Türk şehrinde Mahalle", Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1989.

Bazal, J., *Le clan des Marseillais, des nervis aux caïds*, 1900-1974, Paris, France-Loisirs, 1971.

Bazin, L., "Censure ottomane et lexicographie: le Kamus-i Fransevî de Sâmi bey", Bacqué-Grammont, J-L. ve Dumont, P., *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin xviiie-début xxe siècles)*, Paris, CNRS, 1983.

Behar, C., *A Neighborhood in Ottoman Istanbul, Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle*, New York, SUNY, 2003.

Behar, C., Duben, A., *Istanbul Households. Marriage, Family and Fertility 1880-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Benbassa, E., "1901'de İzmir'de Cereyan Etmiş Bir Kan İftirası Vak'ası", *Tarih ve Toplum*, sayı 30, 1986, s. 364-370.

Berlière, J-M., *Le préfet Lépine et la naissance de la police moderne*, Paris, Denoël, 1993.

–, *La police des mœurs sous la IIIe République*, Paris, Le Seuil, 1992.

–, *Les policiers français sous l'Occupation*, Paris, Perrin, 2001.

Berlière, J-M., Peschansky, D., *Pouvoirs et polices au xxe siècle: Europe, États-Unis, Japon*, Brüksel, Complexe, 1997.

Berlière, J-M., Denys, C., Kalifa, D., Milliot, V. (der.), *Être policier. Les métiers de polices en Europe, xviiie-xxe siècles*, Rennes, PUR, 2008.

Beydilli, K., *Osmanlı Döneminde İmamlar ve bir imamın günlüğü*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001.

Birinci, A., "Türk Emniyet Teşkilatında 'İlkler'", *Polis Bilimleri Dergisi*, cilt 1, sayı 3, 1996, s. 9-16.

Bouquet, O., *Les pachas du sultan. Essai sur les agents supérieurs de l'État ottoman (1839-1909)*, Leuven, Peeters, 2007.

–, "Ce que dire que l'on parle veut dire: réflexion sur les compétences linguistiques des derniers Ottomans", *European Journal of Turkish Studies* [Online], sayı 6, 2007, URL: http://ejts.revues.org/index1523.html.

Bozarslan, H., "Vocabulaire politique de la violence, l'exemple jeune-turc", Hans-Lukas Kieser, *Aspects of the Political Language in Turkey: 19th-20th Centuries*, İstanbul, Isis, 2002, s. 91-104.

Braude, B., Lewis, B. (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, cilt 1, The Central Lands, New York-Londra, Holmes & Meier, 1982.

Burchell, G., Gordon, C., Miller, P. (der.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality with two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.

Çadırcı, M., *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

–, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler*, cilt 15, sayı 19, 1993, s. 169-181.

–, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, XXXIV/135.

Çakır, R., (der.), *Mahalle Baskısı, Prof. Dr. Şerif Mardin'in Tezlerinden Hareketle Türkiye'de İslam, Cumhuriyet, Laiklik ve Demokrasi*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

Çelik, Z., *The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the 19th Century*, Washington, University of Washington Press, 1986.

Cerrah, I., *Crowds and Public Order Policing: an Analysis of Crowds and Interpretations of their Behaviour Based on Observational Studies in Turkey, England and Wales*, Aldershot, Brookfield, Avebury, 1997.

Certeau (de), M., *L'invention du quotidien, 1- Arts de faire*, Paris, Gallimard/Folio, 2002.

Çetinkaya, D., *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

–, "1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik", Ferdan Ergut (der.), *II. Meşrutiyeti yeniden düşünmek*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2010, s. 13-27.

Çeviker, T., *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü. 2. Meşrutiyet (1909-1918)*, İstanbul, Adam Yayınları, 1988.

Chalcraft, J., *The Striking Cabbies of Cairo and Other Stories, Crafts and Guilds in Egypt, 1863-1914*, SUNY, 2004.

Chanet, J-F., *L'école républicaine et ses petites patries*, Paris, Aubier, 1996.

Chaturverdi, V., (der.), *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial*, Londra, Verso, 2000.

Çiftçi, A., "Son dönem İstanbul karakolları. Anadolu yakası ve Büyükdere topçu karakolu", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1996.

–, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapılar", Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2004.

Cörüt, I., *Social Rationality of Social Lower Class Criminal Practices in the Late Nineteenth Century Istanbul*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.

Criminocorpus, Portail sur l'histoire de la justice, des crimes et des peines, http://www.criminocorpus.cnrs.fr/

Dağlı, M.Y., (der.), *İstanbul mahalle bekçilerinin destan ve mani katarları*, İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1948.

Daly, J.W., *Autocracy Under Siege: Security Police and Opposition in Russia, 1866-1905*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 1998.

Danişmend, İ.H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 4, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.

Davie, M., "Manouk Avédissian, alias Béchar afandi al-mouhandis", Anastassiadou, M. (der.), *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2003, s. 221-242.

Deal, R., *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder. Violence in Istanbul under Abdülhamid II*, İstanbul, Libra, 2010.

Dean, M., *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*, Londra, Sage, 1999.

Delattre, S., *Les douze heures noires. La nuit à Paris au xixe siècle*, Paris, Albin Michel, 2000.

Deluermoz, Q., "Les policiers en tenue dans l'espace parisien (1854-1913): la construction d'un ordre public", Yayımlanmamış doktora tezi, Université Paris I, 2006.

–, "Présences d'État. Police et société à Paris 1854-1880", *Annales (HES)*, Mart-Nisan 2009, 64/2, s. 435-460.

— (der.), *Chroniques du Paris apache (1902-1905)*, Paris, Le Mercure de France, 2008.

Demirel, F., "Osmanlı Padişahlarının Doğum Günü Kutlamalarına Bir Örnek", *İlmi Araştırmalar*, sayı 11, (2001).

–, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007.
–, *Adliye Nezâreti Kuruluş ve Faaliyetleri*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.
Demirel, F., Çavaş, R., "II. Abdülhamid döneminde gümrüklerde el konulan (ve elbette yakılan) kitaplar", *Mütefferrika*, sayı 26, 2004, s. 151-58.
Demirtaş, M., "XVII. Yüzyılda Osmanlıda Bir Zümrenin Alt-Kültür Grubuna Dönüşmesi: Külhanbeyleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006; 7(1): s. 113-142.
Denis, V., "Eski Kumaştan Yeni Elbise Çıkarmak ya da Devrim'in Başlarında Paris Polisinin Çelişkileri (1789-1792)", Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2009, s. 117-128.
Deringil, S., *The Well-Protected Domains, Ideology and Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra-New York, I.B. Tauris, 1998.
–, "'They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, 45, sayı 2, 2003, s. 311-342.
Desmet Gregoire, H., Georgeon, F. (der.), *Cafés d'Orient revisités*, Paris, CNRS, 1997.
Dumont, P., "Une organisation socialiste ottomane: la Fédération ouvrière de Salonique (1908-1912)", *Études Balkaniques*, 1975, sayı 1, s. 76-88.
–, "Les Juifs, les Arabes et le choléra. Les relations intercomunnautaires à Bagdad à la fin du xixe siècle", Dumont, P. ve Georgeon, F. (der.), *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, Paris, L'Harmattan, 1992, s. 153-171.
Dumont, P., Georgeon F. (der.), *Villes ottomanes à la fin de l'empire*, Paris, L'Harmattan, 1992.
— (der.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (xviiie-xxe siècles)*, Paris, L'Harmattan, 1997.
Dündar, N., "Türk Polisi'nin koruma, kollama, huzur ve güveni sağlama amacıyla verdiği hizmette 141 yıl", *Türk İdare Dergisi*, sayı 54, 1986, s. 119-27.
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 8 cilt, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1995.
Egonopoulos, K.N., *I pirkayc ke ta atalita pirosvestika somata tis Konstantinopoleos (i tulubatzides)*, Atina, Iolkos, 1980.
Eldem, E., *A history of the Ottoman Bank*, İstanbul, Osmanlı Bankası, 1999.
–, "Galata'nın Etnik Yapısı", *İstanbul Dergisi*, sayı 1, 1992, s. 58-63.
–, "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, 2007, s. 113-146.
Eldem, E., Goffman, D., Masters, B., *The Ottoman City between East and West, Aleppo, Izmir and Istanbul*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
Emsley, C., *Policing and its context: 1750-1870*, Londres, Mc Millan, 1983.
–, *The English Police. A Political and Social History*, Harlow, Pearson, 1996.
Emsley, C., Weinberger, B. (der.), *Policing Western Europe. Politics, Professionalism and Public Order (1850-1940)*, New York, Greenwood, 1991.
Encyclopédie de l'Islam, 2. baskı, 7 cilt, Leiden-Paris, Brill-Maisonneuve, 1960-1991.
Ener, M., *Managing Egypt's poor and the politics of benevolence, 1800-1952*, Princeton, Princeton University Press, 2003.
Ergenç, Ö., "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 4, 1984, s. 69-78.

Ergene, B., Local Court, *Provincial Society, and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Leiden, Brill, 2003.

Engin, V., *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, İstanbul, Simurg, 2001.

Enlil, Z.S., "Continuity and Change in Istanbul Neighbourhoods: From Traditional House to Apartment House", Yayımlanmamış doktora tezi, Washington Üniversitesi, 1994.

Ergut, F., *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, İletişim, 2004.

–, "Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve". *Amme İdaresi Dergisi* 34, sayı 1, 1995, s. 59-79.

Erkoç, E., *Beşiktaş muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve bir devrin hikayesi*, Çorum, 2004.

Esenbel, S., Chiharu, I. (der.), *Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations*, İstanbul, Boğaziçi University Press, 2003.

Fahmy, K., *All the pasha's men: Mehmed Ali, his army, and the making of modern Egypt*, New York, Cambridge University Press, 1997.

–, "The Police and the People in Nineteenth-Century Egypt", *Die Welt des Islams*, 39, sayı 3, 1999, s. 340-377.

Falierou, A., "La révolution jeune-turque: une révolution de la condition féminine?", François Georgeon (der.), *L'ivresse de la liberté: la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Louvain, Peeters, 2012, s. 221-240.

Farge, A. ve Foucault, M. (der.), *Le désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille*, Paris, Gallimard, 1982.

Farge, A., *Vivre dans la rue à Paris au xviiie siècle*, Paris, Gallimard, 1979.

Faroqhi, S., "Migration into Eighteenth-Century 'Greater Istanbul' as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp", *Turcica*, cilt 30, 1998, s. 163-183.

–, "Coping with the Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Local Notables From the Sixteenth to the Early Nineteenth Century", Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi (der.), *Ottoman Historiography: Turkey and Southeastern Europe*, Leiden, Brill, 2002, s. 351-381.

–, "Bursa'da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası", Noémi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, İstanbul, Tarih Vakfı, s. 68-79.

Fındıklı, R., "Osmanlı Devletinde Güvenlik ve Polis", *Osmanlı*, Ankara, Semih Ofset, 1999, s. 295-302.

Findley, C. V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton, Princeton University Press, 1980.

–, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton University Press, 1989.

–, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", Benjamin Braude ve Bernard Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, cilt 1, The Central Lands, New York-Londra, Holmes & Meier, 1982, s. 339-368.

Foucault, M., *Surveiller et punir*, Paris, Gallimard, 1993 (1975).

–, "La 'gouvernementalité'", *Dits et écrits II*, 1976-1988, Paris, Gallimard, 2001, s. 635-657.

Freitag, U., Fuccaro, N., Ghrawi, C., Masjedi, F. (der.), *Urban Violence in the Middle East: Changing Cityscapes in the Transition from Empire to Nation State*, New York-Oxford, Berghahn, 2015.

Fuhrmann, M., "Vagrants, Prostitutes and Bosnians: Making and Unmaking European Supremacy in Ottoman Southeast Europe", Grandits, H., Clayer, N. ve Pichler, R. (der.), Londra-New York, I.B. Tauris, 2011, s. 15-45.

Georgeon, F., "Les cafés d'Istanbul à la fin de l'Empire ottoman", Hélène Desmet-Grégoire ve François Georgeon (der.), *Cafés d'Orient revisités*, Paris, CNRS, 1997, s. 39-78.

–, "Le ramadan à Istanbul de l'Empire à la République", Dumont, P. ve Georgeon, F. (der.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (xviiie-xxe siècles)*, Paris, L'Harmattan, 1997, s. 31-113.

–, "1908 Jön Türk Devrimi sonrasında Istanbul'da ortaya çıkan birkaç vaka üzerine", Lévy, N. ve Toumarkine, A. (der.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Istanbul, Tarih Vakfı, 2007, s. 154-158.

–, "Ottomans and Drinkers: The Consumption of Alcohol in Istanbul in the Nineteenth Century", Rogan, E. (der.), *Outside in. On the Margins of the Modern Middle East*, Londra-New York, Tauris, 2002.

–, *Abdülhamid II, Le sultan calife (1876-1909)*, Paris, Fayard, 2003.

–, *Sous le signe des réformes. État et société de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, Istanbul, Isis, 2009.

Goffman, E., *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*, Londra, The Penguin Press, 1972.

–, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Woodstock New York, Overlook Press, 1973.

Gökbilgin, M.T., "Nizâm-i cedid", *İA*, cilt 9, s. 309-328.

Görgülü, F., "Güvenlik Sorununa Genel Bir Yaklaşım", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 3, sayı 1, 1980, s. 45-62.

Gül, M., Kandemir, M. (der.), *Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu*, Ankara, Polis Akademisi Yayınları, 2013.

Gülmez, M., "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 16, sayı 4, 1983, s. 3-15.

–, "Işçi sorunu ve Polis mevzuatı: Fransa örneği ve polis nizâmı'nın 12'nci maddesi", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 17, sayı 1, 1984, s. 115-132.

Gündoğdu, C., "The anatomy of an Assassination: Assassination of Mahmud Şevket Paşa (11 June 1913)", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2004.

Gürsoy-Naskalı, E., Altun, H. (der.), *Hapishane Kitabı*, Istanbul, Kitabevi, 2005.

Habermas, J., *L'espace public: archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Paris, Payot, 1997.

Hagen, G., "Legitimacy and World Order", Maurus Reinkowski ve Hakan Karateke (der.), *Legitimizing the Order. The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden-Boston, Brill, 2004, s. 63-64.

Hanssen, J., "'Your Beirut Is on My Desk'. Ottomanizing Beirut under Sultan Abdülhamid II (1876-1909)", Peter Sarkis ve Hashim Rowe (der.), *Projecting Beirut, Episodes in the Construction and Reconstruction of a Modern City*, Londra, Prestel, 1998, s. 41-67.

–, *Fin de Siècle Beirut, The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

Hanssen, J., Philipp, T., Weber, S. (der.), *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*, Würzburg, Ergon in Kommission, 2002.

Haenni, P., *L'ordre des Caïds. Conjurer la dissidence urbaine au Caire*, Paris, Karthala, 2005.

Hatıpkarasulu, A., "Making Sense of Mafia in Turkey: Conceptual Framework and Preliminary Evaluation", Yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006.

Heyd, U., *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973.

Hiçyılmaz, E., *Eski İstanbul Hayatı. Yosmalar, Kabadayılar*, İstanbul, Pera Orient Yayınları, 1996.

Hitzel, F., "Manuscrits, livres et culture livresque à Istanbul", *REMMM*, sayı 87-88, 1999, s. 19-38.

Hourani, A., Stern, S.M. (der.), *The Islamic City*, Oxford, Cassirer, 1970.

Ilbert, R., "La ville islamique: réalité et abstraction", *Les cahiers de la recherche architecturale*, 10/11, 1982, s. 6-13.

–, *Alexandrie 1830-1930*, Le Caire, Institut français d'archéologie orientale, 1996, 2 cilt.

İleri, N., "19. Yüzyıl sonu İstanbul'da Sarhoş Polis Hikayeleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 85-90.

—, "A nocturnal history of fin de siècle Istanbul", yayımlanmamış doktora tezi, Binghamton University, 2015.

İnalcık, H., "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIII-XXIV, 1969-70, s. 231-249.

İnalcık, H., Quataert, D., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, 2 cilt, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

İpek, N., *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri, 1877-1890*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

İrtem, S.K., *Abdülhamid Devrinde Hâfiyelik ve Sansür. Abdülhamid'e verilen Jurnaller*, İstanbul, Temel, 1999.

İslam Ansiklopedisi. İslâm âlemi coğrafya, etnografya ve biyografya lügati, 13 cilt, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940-1988.

Janet, A-L., "The Islamic City-Historical Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance", *IJMES*, sayı 19, Mayıs 1987, s. 155-176.

Johnson, M., *Class and Client in Beirut. The Sunni Muslim Community and the Lebanese State,1840-1985*, Londres, Ithaca Press, 1986.

–, All Honourable Men. *The Social Origins of War in Lebanon*, Londra-New York, Centre for Lebanese Studies-I.B. Tauris, 2001.

Kabadayı, E., "Working for the State in a Factory in Istanbul: The Role of Factory Workers' Ethno-Religious and Gender Characteristics in State-Subject Interaction in the Late Ottoman Empire", Yayımlanmamış doktora tezi, Münih, Université Ludwig-Maximilian, 2008.

Kafadar, C., "On the Purity and Corruption of the Janissaries", *Turkish Studies Association Bulletin*, sayı 15, 1991, s. 273-279.

–, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels Without Cause", *International Journal of Turkish Studies*, cilt 13, sayı 1-2, 2007, s. 113-134.

Kafescioğlu, C., *Constantinopolis/Istanbul, Cultural Encounter, Imperial Vision and the Construction of the Ottoman Capital*, Pennsylvania State University Press, 2009.

Kalifa, D., *Crime et culture au xixe siècle*, Paris, Perrin, 2005.

Kansu, A., *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim, 1995.

Kaplan, L., *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.

Karakışla, Y.S., "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, 1998, s. 187-209.

–, "Sultan II. Abdülhamid'in istibdat döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik", *Toplumsal Tarih*, cilt 19, sayı 119, 2003, s. 12-21.

–, "II. Abdülhamid'in istibdat döneminde jurnalciliğin boyutları", *Toplumsal Tarih*, cilt 19, sayı 120, 2003, s. 24-29.

–, "Efendiler, Buna "Cop" Derler !..", *Toplumsal Tarih*, cilt 22, sayı 133, 2005, s. 98-101.

Karateke, H., *Padişahım Çok Yaşa ! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.

Karateke, H., Reinkowski, M. (der.), *Legitimizing the Order. The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden, Brill, 2005.

Karmi, I., *The Jewish Community of Istanbul in the 19th century*. İstanbul, Isis, 1996.

Karpat, K.H., *Ottoman Population 1830-1914: demographic and social characteristics*. Wisconsin, Madison, 1985.

Keyder, Ç., Özveren, E., Quataert, D. (der.), "Port-Cities of the Eastern Mediterranean, 1800-1914", *Review*, cilt XVI/4, 1993.

Kılı, S., Gözübüyük Ş.A., *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Kırlı, C., "Kahvehaneler ve hafiyeler, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'da sosyal kontrol", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, 1999-2000, s. 58-79.

–, "The Struggle over Space: Coffee Houses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", Yayımlanmamış doktora tezi, State University of New York, 2000.

–, "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 4, Güz 2006, s. 45-119.

–, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Kieser, H-L., *Aspects of the Political Language in Turkey: 19th-20th Centuries*, İstanbul, Isis, 2002.

Koçu, R.E., *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Tan Matbaası, 1958.

Kohen, H.A., "Yahudi Kabadayılar, Aaron Malta ve Yeşua El Kitapçı", *Tiryaki*, 1995, s. 7-13.

Kologlu, O., *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.

–, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005.

Kuban, D., *İstanbul: An Urban History. Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, İstanbul, Tarih Vakfı, 1996.

Kutlu, S., *Didar-ı Hürriyet. Karpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Lafi, N. (der.), *Municipalités méditerranéenne. Les réformes urbaines ottomanes au miroir d'une histoire comparée (Moyen-Orient, Maghreb, Europe méridionale)*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2005.

Lévy, N., "Salonique et la guerre gréco-turque de 1897: le fragile équilibre d'une ville ottomane", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Paris I, 2002.

–, "L'ordre dans la ville: Istanbul à l'époque d'Abdülhamid II", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Paris, EHESS, 2005.

–, "La police ottomane au tournant des xixe et xxe siècles: les mémoires d'un commissaire d'Izmir", *RHMC*, 54 (2), 2007, s. 140-160.

–, "Modalités et enjeux de la circulation des savoirs policiers: un modèle français pour la police ottomane?", *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, 2008, 19, s. 11-27.

–, "Une institution en formation: la police ottomane à l'époque d'Abdülhamid II", *European Journal of Turkish Studies [Online]*, sayı 8, 2008, http://ejts.revues.org/index2463.html

Lévy, N., Özbek, N., Toumarkine, A., *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Istanbul, Tarih Vakfı, 2009.

Lewis, B., *The political language of Islam*, Chicago, University of Chicago Press, 1988.

L'Heuillet, H., *Basse politique, haute police. Une approche historique et philosophique de la police*, Paris, Fayard, 2001.

–, "La généalogie de la police", *Cultures et conflits, Approche comparée des polices en Europe*, sayı 48, 2002, s. 109-132.

Mantran, R., *Istanbul dans la seconde moitié du xviie siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, Maisonneuve, 1962.

–, *Histoire d'Istanbul*, Paris, Fayard, 1996.

–, (der.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 1989.

Mardin, Ş., *Super Westernization in Urban Life in the Ottoman Empire in the Last Quarter of the 19th century*, Leiden, Brill, 1974.

–, *Religion, Society and Modernity in Turkey*, Syracuse, Syracuse University Press, 2006.

Ménard, H., *Maintenir l'ordre à Rome (iie-ive siècles ap. J.-C.)*, Seyssel, Champ Vallon, 2004.

Miller, W.R., "Police Authority in London and New York City (1830-1870)", *Journal of Social History*, 1975, s. 81-101.

Milliot, V. (der.), *Les Mémoires policiers (1750-1850). Écriture et pratiques policières du siècle des Lumières au Second Empire*, Rennes, PUR, 2006.

Mitchell, T., *Colonizing Egypt*, Berkeley, University of California Press, 1991.

Monjardet, D., *Ce que fait la police. Sociologie de la force publique*, Paris, La Découverte, 1996.

Moreau, O., *L'Empire ottoman et l'âge des réformes. Les hommes et les idées du "Nouvel Ordre" militaire (1826-1914)*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2007.

–, "Osmanlı Imparatorluğu'nda Alman Askeri Misyonları", *Osmanlı*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 336-344.

–, "Les ressources scientifiques de l'occident au service de la modernisation de l'armée ottomane (fin xixe-début xxe siècles)", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sayı 101-102, Temmuz 2003, s. 51-67.

Nazaret, H., *Termes judiciaires*, Istılahat-ı Adliye, Istanbul, 1887/1304.

Neumann, C.K., *6. Daire İlk Belediye. Beyoğlu'nda İdare, Toplum ve Kentlilik 1857-1913 (Sergi kataloğu)*, Istanbul, 2004.

Nicoletti, M., *D'Aronco e l'architettura liberty*, Roma-Bari, 1982.

Okçabol, D., *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1939.

Olson, R.W., "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics ?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient 17*, sayı 3, 1974, s. 329-344.

Onaran, B., *Détrôner le sultan. Deux conjurations à l'époque des réformes ottomanes: Kuleli (1859) et Meslek (1867)*, Leuven, Peeter, 2013.

Ortaylı, İ., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

–, *İstanbul'dan sayfalar*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2003.

Öcal, G., "Cases of Violence in the Ottoman Empire Between 1909 and 1913", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2002.

Özbek, N., *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet: siyaset, iktidar ve meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul, İletişim, 2002.

–, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Literatür*, sayı 3, 2004, s. 71-90.

–, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 16, 2004, s. 59-95.

–, "Policing the Countryside. Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 40, sayı 1, 2008, s. 47-67.

–, "'Beggars' and 'Vagrants" in State Policy and Public Discourse During the Late Ottoman Empire: 1876-1914", *Middle Eastern Studies*, cilt 45, sayı 5, 2009, s. 783-801.

Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Panzac, D., "Les réseaux d'échanges des ports ottomans: Smyrne, Beyrouth, Alexandrie, Tunis (fin xviiie-début xxe siècle)", Collin, M. (der.), *Ville et port, xviiie-xxe siècles*, Paris, l'Harmattan, 1994, s. 231-243.

Paz, O., "Crime, Criminals and the Ottoman State: Anatolia between the late 1830s and the late 1860s", Yayımlanmamış doktora tezi, Tel Aviv Üniversitesi, 2010.

Pierce, L., *Morality Tales. Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley, University of California Press, 2003.

–, "Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Anatolia", Madeline C. Zilfi (der.), *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden-New York, Brill, 1997, s. 169-196.

Pinguet, C., *Les chiens d'Istanbul. Des rapports entre l'homme et l'animal de l'Antiquité à nos jours*, Saint-Pourçain-sur-Sioule, Bleu Autour, 2008.

Quataert, D., "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Bâbıâli, 1826-1896", *Tarih ve Toplum*, sayı 33, 1986, s. 170-75.

–, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, New York, New York University Press, 1983.

–, "Historical and Postmodern Cities of the Middle East", *Journal of Urban History*, cilt 29, sayı 3, s. 347-353.

Raymond, A., *Grandes villes arabes à l'époque ottomane*, Paris, Sinbad, 1985.

Redhouse, J.W., *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001 (1890)

–, *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük*, İstanbul, Sev Matbaacılık, 1997 (1890).

Reiner, R., *The politics of the police*, New York, Harvester-Wheatsheaf, 1992.

Reinkowski, M., "The State's Security and the Subjects' Prosperity: Notions of Order in Ottoman Bureaucratic Correspondence (19th Century)", Karateke, H. et Reinkowski, M. (der.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden-Boston, Brill, 2005, s. 195-212.

Revel, J. (der.), *Jeux d'échelle. La microanalyse à l'expérience*, Paris, Gallimard-Le Seuil, 1996.

Riedler, F., "Public People: Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century Istanbul", in Eckardt, F. ve Wildner, C. (der.), *Public Istanbul – Spaces and Spheres of the Urban*, Bielefeld, Transcript, 2008, s. 233-253.

Rogan, E. (der.), *Outside in. On the Margins of the Modern Middle East*, Londra-New York, Tauris, 2002.

Rubin, A., *Ottoman Nizamiye Courts*, New York, Palgrave Macmillan, 2011.

Rosenthal, S., *The Politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul*, Wesport-Londres, Greenwood, 1980.

Şahin, E., *1907'den 2000'e Polis Olulları*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2001.

–, "Polis Dergisinin Tarihçesi", *Polis Dergisi*, sayı 35, 2003.

–, "Osmanlı imparatorluğu döneminde suç ve suçluluğun kontrolüyle hükümlü ve sanıkların yakalanması", *Polis Dergisi*, sayı 41, 2004, s. 39-61.

Salzmann, A., "Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire", Hanagan, M. ve Tilly, C. (der.), *Extending Citizenship Reconfiguring States*, New York-Oxford, Rowman and Littlefield Publishers, 1999.

Schull, K., *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2014.

Sevilen, M.M., *Karagöz*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Shaw, S., *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1971.

–, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", *Tarih Dergisi*, sayı 32, 1979, s. 403-414.

Shaw, S., Shaw, E.K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, cilt 2, Reform, Revolution and Republic: 1808-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

Skocpol, T., *State and Social Revolution*, Cambridge, Cambridge, University Press, 1979.

Silver, A., "The Demand for Order in Civil Society: A Review of Some Themes in the History of Urban Crime, Police and Riot", Bordua, D. (der.), *The Police: 6 Sociological Essays*, New York, Wiley, 1967, s. 1-24.

Sohrabi, N., "Illiberal Constitutionalism. The Committee Union and Progress as a Clandestine Network and the Purges", Georgeon, F. (der.), *L'ivresse de la liberté: la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Peeters, Louvain, 2012, s. 109-120.

Sohrabi, N., *Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Sunar, M., "Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps", Yayımlanmamış doktora tezi, Binghamton, SUNY, 2006.

Swanson, G. W., "The Ottoman Police", *Journal of Contemporary History*, cilt 7, sayı 1-2, 1972, s. 243-260.

Şemseddin S., *Resimli Kamus-i Fransevi: Fransızca'dan Türkçe'ye Lugat Kitabı*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1901.

Şen, H., "The Transformation of the Politics of Punishment and the Birth of Prison in the Ottoman Empire", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.

Şen, Ö., *Osmanlı'da Mahkûm Olmak, Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2007.

Şeni, N., "The Camondos and their Imprint on 19th Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, 26, 1994, s. 663-675.

–, "Ville ottomane et représentation du corps féminin", *Les Temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984, s. 66-95.

Şenyurt, O., "II. Abdülhamid Dönemi Mülkiye Mühendislerinden André Virgile Paul Marie Berthier", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 48-55.

Tamdoğan, İ., "Les han ou l'étranger dans la ville ottomane", *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (xviiie-xxe siècles)*, Paris, L'Harmattan, 1997, s. 319-334.

–, "Les modalités de l'urbanité dans une ville ottomane: Les habitants d'Adana au xviiie siècle d'après les registres de cadis", Yayımlanmamış doktora tezi, EHESS, 1998.

–, (der.), *Anatolia Moderna X, de l'Empire ottoman à la Turquie actuelle: le quartier (mahalle). Approches des normes et des usages*, Paris, Maisonneuve, 2004.

–, "Les relations de voisinage d'après les livres de morale ottomans", *Anatolia Moderna X, de l'Empire ottoman à la Turquie actuelle: le quartier (mahalle). Approches des normes et des usages*, Paris, Maisonneuve, 2004, s. 167-177.

–, "Atı alan Üsküdar'ı geçti", Noémi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Asayiş, Suç ve Ceza*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 80-95.

Tanilli, S., "Fiers-à-bras et mauvais garçons à Istanbul au siècle dernier", Paul Dumont ve François Georgeon (der.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (xviiie-xxe siècles)*, Paris, L'Harmattan, 1997, s. 115-122.

Tarih Çevirme Kılavuzu, Ahmet Murat Aytaç'ın çevirme programı, http://193.255.138.2/takvim.asp.

Taşyakan, B., "The Volunteer Firefighters of Istanbul, 1826-1923", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2008.

Tekeli, İ., "Nineteenth Century Transformation of Istanbul Metropolitan Area", Paul Dumont ve François Georgeon (der.), *Villes ottomanes à la fin de l'empire*, Paris, L'Harmattan, 1992, s. 33-45.

Toledano, E.R., *State and Society in mid-nineteenth century Egypt*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Tongur, H., *Türkiye'de Genel Kolluk*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946.

Toprak, Z., *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

–, "Belediye Zabıtası", *DBİA*, İstanbul, 1994, s. 145-148.

–, "Güvenlik Hizmetleri", *DBİA*, İstanbul, 1994, s. 457-459.

–, "Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma ya da Çağdaş İstatistiğin Doğuşu", Pamuk, Ş. ve İnalcık, H. (der.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 95-112.

–, "11 Nisan İnkılabı ve 10 Temmuz İyd-Milli'si. 'İrtica"dan 'İnkılap'a", *Toplumsal Tarih*, sayı 124, Mart 2004, s. 80-85.

—, "*Reel"den "İmajiner"e* Güvenlik Meselesi, Osmanlı Kolluk Kuvvetleri ve Marjinaller", *Toplumsal Tarih*, sayı 175, Temmuz 2008, s. 54-63.

Toumarkine, A., "Entre Empire Ottoman et État nation turc: les immigrés musulmans du Caucase et des Balkans du milieu du xixe siècle à nos jours", Yayımlanmamış doktora tezi, Université Paris IV, 2000.

Tuğ, B., "Politics of Honor: The Institutional and Social Frontiers of 'Illicit' Sex in Mid-Eighteenth-Century Ottoman Anatolia" Yayımlanmamış doktora tezi, New York University, 2009.

Türesay, Ö., "L'Istanbul du début du xxe siècle au prisme eurocentrique. L'urbanisme et la Civilisation selon Ebüzziya Tevfik (1849-1913)", *Anthropology of the Middle East*, cilt 6, sayı 1, 2011, s. 1-17.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, 37 cilt.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984 (1. baskı: 1943).

Üyepazarcı, E., *Korkmayın Mr Sherlock Holmes, Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü*, İstanbul, Oğlak Yayınları, 2008, cilt 1.

–, "Esrar-ı Cinayat", *Virgül Dergisi*, sayı 10, Temmuz-Ağustos 1998, s. 13-14.

Vigier, P. (der.), *Maintien de l'ordre et polices en France et en Europe au xixe siècle, Colloque de la société d'histoire de la révolution de 1848 et des révolutions du xixe siècle*, Paris, Créaphis, 1987.

Walker, C.J., *Armenia. The Survival of a Nation*, Londres, Routledge, 1990.

Weber, M., *Le Savant et le Politique*, Paris, Union générale d'éditions, 1963.

–, *Économie et Société*, Paris, Pocket, 2003 (1921), cilt 1.

Yağar, H., "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci" [L'organisation de la police ottomane et son processus de modernisation], *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 629-652.

Yıldız, G., "Osmanlı Devleti'nde Hapishane İslahatı (1838-1908)", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

–, *Neferin Adı Yok*, İstanbul, Kitabevi, 2010.

Yerasimos, S., "Occidentalisation de l'espace urbain: Istanbul 1839-1871. Les textes réglementaires comme sources d'histoire urbaine", Panzac, D. (der.), *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés*, Paris, CNRS, 1991, s. 97-120.

Yılmaz, İlkay, *II. Abdülhamid döneminde güvenlik politikaları, mürur tezkereleri pasaportlar ve otel kayıtları: serseri, anarşist ve şüphelinin peşinde*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Yosmaoğlu, İ., "Marching on an Empty Stomach: Practical Aspects of Gendarmerie Reform in Ottoman Macedonia", Tanatar Baruh, L. ve Kechriotis, V. (der.), *Economy and Society on Both Shores of the Aegean*, Athènes, Alpha Bank Historical Archives, 2010, s. 277-297.

Yücel, M., *Türk Sinemasında Kürtler*, İstanbul, Agora, 2008.

Zarinebaf, F., *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, Berkeley, University of California Press, 2010.

Zürcher, E.J., *Turkey, A Modern History*, Londra, I.B. Tauris, 1997.

II. Abdülhamid 24, 27, 31, 35, 38, 39, 41-44, 49, 61, 62, 70, 71, 82, 90, 108-110, 113-117, 120, 124, 125, 127, 134, 137, 153, 154, 156, 159, 160, 169, 170, 175, 177, 178, 194, 196, 198, 199, 205, 210, 215, 225-227, 236, 239, 242, 247, 249, 255, 258, 262, 264, 275, 276, 301, 307, 309, 323, 326, 342, 355, 370, 372, 373, 381, 385, 388, 396, 397, 400-406, 408
II. Mahmud 83, 85, 88, 99, 100, 104, 194
III. Selim 55, 56, 77, 80, 87, 89, 98, 101
6. Daire 180

Abdülaziz 154, 380
Abdülmecid 172, 193, 370
Adliye Nezareti 221
Ahlak 19, 26, 29, 34, 37, 42, 61, 62, 67-69, 73, 82, 85, 87, 90, 135, 138, 140-142, 146, 147, 151, 152, 160, 170, 183, 203, 205, 211, 244, 246, 276, 299, 305-307, 309, 321, 327, 330, 332, 333, 335, 342, 346, 394, 400-403, 408
Ahmet Mithat 264, 265, 301, 337
Aksaray 94, 290, 314, 340
Amanvermez Avni 242
Amerika Birleşik Devletleri 252
Anadolu 13, 77, 108, 109, 137, 144, 174, 175, 195, 197, 207, 209, 219, 245, 290, 314-316, 345, 366, 386, 402
Anarşist 17, 258, 261, 270, 400
Anılar 36, 140, 172, 200-202, 229, 261, 263, 266, 269, 301, 316, 321, 325, 336, 351, 366
Annuaire Oriental 176, 367, 368, 369, 378, 379, 384, 385, 387
Antropometri 261, 267, 268
Arnavutluk 225, 339
Asker 24, 37, 38, 55, 64, 75, 80, 81, 94, 95, 97-102, 104, 108, 109, 116, , 139, 159, 172, 173, 175, 176, 189, 190, 192, 197, 212, 227, 234, 235, 255, 259, 269, 302, 354, 359, 366, 369-373, 381, 383, 399, 400
Avrupa 17, 18, 24, 26, 27, 38, 44, 57, 58, 62, 76, 88, 92, 93, 105, 106, 110, 111, 117, 120, 143, 152, 161, 166, 180, 190, 204, 234, 249, 251-253, 262, 263, 265, 267-276, 291, 324, 329, 364, 367, 400
Avusturiya (Avusturya?) 110, 141, 219, 223, 271, 377, 393, 396

Balat, 87, 144, 297, 298
Balkan, 13, 16, 51, 108-110, 245, 248, 338, 373, 406

Balyan, Simon 193
Bekar 80, 81, 146-148, 210, 343, 366
Bekçi 19, 43, 44, 108, 135, 139, 140. 146, 155, 177, 185, 197, 215, 235, 238, 283, 289, 291, 306, 310, 311-333, 335, 346, 347, 349, 357, 365, 378, 385-388, 405
Belediye 57, 58, 69, 135, 139, 147, 155-157, 179-185, 198, 243, 244, 251, 256, 291, 313, 321, 324, 365, 390
Bertillon 267
Beşiktaş, 121, 144, 157, 158, 176, 210, 211, 297, 314, 355, 370
Beyoğlu, 68, 121, 124, 133, 138, 140, 143, 144, 174, 176, 191, 201, 206, 207, 226, 229, 242, 244, 265, 291, 300, 305, 306, 321, 322, 346, 349, 355, 363, 365, 379, 382, 384, 385, 389, 395-397
Beyrut 31, 58, 117, 184, 186, 197, 232, 235, 335, 337, 361, 377
Bonnin 188, 255-260
Bosna-Hersek 110, 219, 223
Boykot 219, 223, 247, 377
Burjuvazi 144
Bursa 244, 306, 326, 327

Cami 81, 89-91, 109, 125, 157, 197, 236, 291, 293, 294, 303, 308, 349, 364, 370, 379
Ceza 79, 88, 89, 96, 102, 126, 128-132, 137, 153, 154, 173, 175, 182, 203, 204, 206, 211, 220, 226-228, 237, 242, 244, 293, 306, 309, 352, 376
Ceza Kanunu 126, 130-132, 204, 244
Chikurel, Rafael 200, 225, 228, 230, 261
Cinayet 34, 116, 130, 149, 154, 157-159, 223, 298, 350
Cumhuriyet 26, 36, 61, 134, 166, 202, 211, 217, 275, 301, 302, 304, 309-311, 325, 327, 328, 351, 359, 405-408

Dahiliye Nezareti 33, 39, 184, 232, 233, 236, 271, 324, 373, 377
Darp 130, 133, 138, 142
Dilenci 131, 155, 171, 178, 179, 203, 204, 210, 243-245, 276

Ebüssüreyya Sami 242
Edebiyat 104, 134, 264, 265, 360, 407
Eğitim 17, 22, 65, 104, 129, 131, 153, 184, 192, 193, 199, 200, 215, 234-236, 261, 263, 292, 310, 404, 405
Eminönü 133, 148, 193
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 33, 35, 39, 44, 63, 133, 228, 230-234, 238, 273, 276, 307, 325, 354
Ermeni, 18, 69, 70, 76, 90, 91, 103, 112, 129, 138, 139, 145, 147, 178, 193, 200, 205-210, 242, 244, 261, 297, 298, 316, 318, 322, 348, 358, 369, 373-375, 386, 387, 400, 404
Eyüp, 96, 189, 194, 314

Fatih 75, 90, 133, 140, 157, 314, 324, 352
Fener 87, 144, 297, 352
Fesad 69, 70, 79, 94, 100, 178, 206
Feshane 189
Fossati 193
Fotoğraf 177, 188, 193, 196, 197, 237, 265, 267, 271, 385, 403
Fransa 15, 30, 86, 105, 124, 208, 218, 253, 255, 258, 269-275, 310, 330, 339

Galata 69, 87, 95, 96, 116, 138, 141-146, 149, 150, 182, 191, 194, 207, 209, 291, 314, 318, 351, 355, 358, 364, 366-369, 373, 374, 377, 379, 381, 382, 384, 393
Galatasaray 140, 227, 264, 379, 380, 389, 390, 392, 393, 397
Gazete 35, 58, 72, 104, 114-117, 134-145, 148, 152-155, 157-161, 184, 203, 214, 220, 221, 223, 227, 256, 258, 260, 264, 265, 298, 299, 301, 306, 309, 322-325, 339, 346, 347, 355, 357-359, 366, 379
Gece 18, 68, 88, 91, 95, 96, 136-142, 146, 177, 215, 221, 223, 236, 238, 247, 287, 306, 310, 315, 320, 322, 325, 330, 346, 349, 353, 361, 400
Grev 105, 112, 114, 219, 222, 245-247, 377, 381

Hafiye 19, 27, 70, 91, 123, 170, 206, 211-213, 218, 229, 230, 372, 375

Hamal 102, 103, 113, 114, 148, 208-210, 229, 344, 366, 375-377, 383, 389, 390, 392, 395, 397, 400
Hareket Ordusu 159, 160, 234, 236
Hasan Paşa (Yedi Sekiz Hasan Paşa) 210, 211, 355
Hüseyin Nazım Paşa 172, 207
Hasköy 87, 214, 297, 343
Haydarpaşa 299
Hırsızlık (Sirkat) 128, 130, 131, 134, 136, 137, 143

İbrahim Feridun 105, 106, 146, 220, 221, 227, 237-239, 241, 270
İdam 35, 142, 143, 152, 156
İngiltere 26, 214, 229, 236, 271, 272, 274
İrtica 159, 227, 228
İstanbul Vilayeti 231
İstatistik 34, 119, 120, 124, 126-133, 136, 137, 141, 145, 161, 199, 313, 342, 368, 386
İşçi 16, 105, 112, 113, 117, 148, 156, 171, 208, 222, 245, 246, 366, 368, 375, 376, 381
İşsiz 203, 209, 243, 245, 246, 341
İşkence 198, 199
İttihat ve Terakki Cemiyeti 39, 43, 115, 116, 159, 302, 359, 377
İzmir 32, 112, 117, 152, 184, 200, 225, 261, 287

Jandarma 18, 22, 26, 27, 41, 64, 91, 140, 156, 166, 171, 174-179, 185, 192, 197, 201, 215, 227, 234, 236, 261, 264, 323, 345, 358, 371, 372, 378, 381, 382, 385, 395, 406
Japonya 252
Jön Türk Devrimi 27, 34, 35, 44, 90, 131, 200, 211, 217-219, 224, 239, 240, 242, 244, 265, 276, 309, 326, 382, 405

Kabadayı 19, 43, 44, 192, 215, 283, 306, 330, 331, 333, 335-342, 345-362, 366, 405
Kamuoyu 41, 44, 88, 89, 92, 93, 114, 115, 116, 119, 160
Kadıköy 137, 144, 321
Kadın 29, 68, 69, 91, 140, 147, 149-152, 156, 191, 192, 221, 238, 276, 300, 306, 307, 332, 333, 343, 347-349, 352, 358, 400
Kapitülasyon 110, 111, 204
Karakol 33, 34, 69, 122, 124, 133, 138, 140, 149, 157, 176, 192-199, 209, 211, 212, 227, 241, 297, 309, 325, 349, 351, 355, 358, 370, 372, 373, 378, 379-385, 395
Kasap İlyas Mahallesi 32, 213, 295, 394
Kasımpaşa 69, 95, 144, 207, 209, 314, 360, 374
Kilise 90, 91, 136, 206, 291, 292, 296, 297, 310, 392
Komiser, 68, 113, 138, 150, 155, 176, 182, 188-190, 192, 200, 202, 210, 211, 225, 256, 260, 261, 263, 267, 297, 352-355, 378
Komplo 16, 79, 90, 172, 178, 205-207, 209, 220, 248, 370-372
Konsolosluk 36, 111, 204

Lefoulon 256, 258, 259, 261, 262, 267, 270
Lépine 26, 270
Londra 16, 137, 190, 271, 298

Mahalle 18, 23, 32, 36, 42, 44, 68, 69, 80, 81, 87, 90, 95, 107, 125, 138, 140-144, 146, 176, 177, 183, 185, 192, 193, 195, 196, 208, 209, 212-214 282, 238, 283, 285-316, 318-322, 324-329, 330-333, 335-337, 339, 340, 342-347, 349, 350, 355, 357, 358, 360-371, 374, 378, 381, 386-398, 401, 407, 408
Mahmut Şevket Paşa 368
Meclis-i Vâla 186
Meclis-i Vükela 219
Merkezileşme 25, 34, 43, 92, 103, 231, 276, 329, 396, 397
Meslek 26, 36, 44, 63, 105, 108, 131, 145, 148, 189, 192, 199, 200, 204, 215, 222, 229, 236, 237, 239-241, 251, 253, 254, 261, 266-268, 319, 320, 341, 345, 352, 357, 366, 368, 369, 375-377, 386, 392, 394, 395, 404, 405
Meşrutiyet 21, 27, 33, 34, 39, 44, 90, 116, 121, 125, 127, 130, 157, 160, 167, 170, 190, 224, 231, 237, 239-

242, 247, 249, 254, 307, 351, 407, 408
Meşruiyet 16, 56, 82, 101, 120, 182, 185, 192, 203, 214, 215, 227, 235, 239, 248, 273, 300, 321, 329, 339, 349, 350, 356, 359, 377, 392, 399, 405, 406, 408
Mısır 88, 93, 198, 325, 338, 376
Muhbir 19, 262
Müfettiş 155, 188, 225, 226, 255-261, 267, 322, 354, 379
Müslüman 37, 76, 87, 88, 91, 102, 108-110, 149, 152, 153, 157, 200, 208, 245, 291, 292, 294, 297, 305, 307, 308, 316, 318, 321, 343, 346, 366-369, 372, 373, 387, 395

Nizam 16, 53-60, 64, 66-67, 73, 94, 98, 100, 120, 121, 154, 160, 171, 177, 186, 203, 215, 261, 339
Nizamname 36, 56-58, 60, 105, 121, 151, 169, 171, 173-175, 177-179, 181-183, 186, 190, 204, 205, 233, 243, 261, 291, 295, 296, 307, 308, 326, 327, 330, 404, 406
Nostalji 36, 289, 319, 327, 330, 360
Nüfus 16, 17, 24, 26, 28, 30, 38, 41, 43, 76-78, 82-84, 88, 92, 98, 103-105, 107-112, 117, 124, 127-129, 133, 147, 148, 160, 185, 197, 208, 209, 221, 295, 310, 314, 316, 343, 345, 374, 394, 395, 402

Ordu, 41, 55, 56, 98, 99, 104, 159, 160, 166, 167, 171-173, 175, 177, 178, 190, 192, 197, 201, 215, 228, 234-236, 254, 255, 260, 300, 353, 365, 371, 377, 395, 406
Osmanlı Bankası 70, 110, 112, 189, 208, 210, 322

Paris 16, 18, 22, 26, 28, 41, 91, 111, 121, 137, 140, 143, 144, 186, 188, 253, 255, 256, 258, 259, 262, 264-266, 268-271, 274, 275, 290, 387
Parmak izi 268
Pasaport 80, 178, 200, 373
Paşabahçe 222
Pera 76, 87, 95, 138, 140-142, 144, 146, 174, 314, 318, 358, 366, 367, 369, 384
Pogrom 112
Polis Okulu 199
Polisiye Romanı 264
Prens Adaları 133, 144, 314, 353
Protesto 97, 112, 207, 247, 271

Ramazan 90, 91, 136, 140, 141, 152, 211, 219, 320, 321, 328, 387
Reji 111, 112, 156, 222
Rıhtım 111, 113, 222, 375-377, 383, 384
Risk 23, 70, 82, 84, 87-93, 100, 136, 137, 141, 143-145, 149, 165, 187, 192, 232, 292, 303, 306, 308, 325, 326, 367, 369, 371-375, 377, 392
Rum 76, 88, 91, 146, 147, 157, 200, 201, 206, 214, 242, 292, 296-299, 307, 308, 319, 343, 344, 346, 351-353, 368, 369, 387, 400
Rusya 57, 88, 109, 252

Sabıkalı 210, 267
Samatya 133, 241
Sarhoş 68, 137-139, 145, 191, 223, 236, 308, 332, 346, 352, 353, 358
Selanik 31, 58, 112, 117, 137, 152, 159, 184, 186, 197, 203, 232, 235, 246
Seraskerlik 171, 175, 212, 372, 382
Serseri 79, 81, 131, 140, 203-205, 209, 210, 221, 243-246, 321, 339, 353, 400
Sicil 29, 148, 150, 176, 295, 305, 306, 309, 313
Stamboul 35, 115, 136, 138-142, 145, 148, 155, 220, 221, 223, 227, 260, 299, 306, 324, 339, 357, 358, 379
Suç 11, 34, 35, 61, 62, 69, 72, 73, 79, 81, 96, 113, 120, 121, 124-136, 138, 139, 141, 144-146, 148, 149, 153-161, 165, 175, 182, 198, 200-205, 207, 208, 219-221, 223, 225, 227-229, 235, 236, 242-246, 248, 254, 258, 259, 261, 264, 276, 293, 298, 299, 306, 325, 326, 333, 339, 345-347, 350-355, 357, 361, 376, 379, 399, 404, 409
Sosyalist 106, 246, 261, 377
Şüpheli 70, 83, 88, 128, 144, 177, 178, 209, 210, 248, 282, 294, 336, 373, 374, 404

Silah 37, 131, 138, 139, 173, 188, 190, 191, 236, 296, 324, 327, 337, 345-347, 352, 358, 359, 371, 373, 400

Şiddet 16, 35, 43, 71, 73, 79, 143, 148, 153, 155, 198, 199, 207, 208, 219, 247, 296, 306, 311, 335, 337-339, 341, 347, 349, 351, 358, 359, 402, 405, 406, 408

Tanzimat 16, 24, 25, 27, 31, 37, 42, 44, 49, 51, 54-56, 58, 59, 61, 63, 64, 66, 75, 82, 89, 91-93, 99, 101, 104, 105, 114, 119, 121, 125, 126, 131, 132, 154, 161, 165, 179, 180, 199, 251, 269, 291, 293, 294, 304, 320, 365, 370, 372, 396
Tarih 35, 214, 322
Tarlabaşı 68, 144, 300, 358
Tasfiye 224, 325, 404, 405
Tatil-i Eşgal 245
Tensikat 19, 44, 224-226, 228-231, 248, 407
Tophane 18, 45, 69, 90, 95, 149, 171, 207, 209, 283, 290, 346, 362-367, 369-380, 383-389, 391-398
Toplantı 90, 116, 206, 212, 222, 247, 248, 261, 374, 375
Topkapı (Sarayı) 95, 192
Topkapı 290, 307, 308
Tramvay 211, 222
Tulumbacı 139, 145, 147, 148, 189, 336, 339, 343-346, 349, 350, 353, 357, 367, 389-397

Uygunsuz 67-69, 79, 113, 400

Üniforma 173, 187-191, 226, 227, 237, 327, 328
Üsküdar 96, 121, 124, 133, 137, 144, 148, 153, 174, 176, 193, 194, 208, 226, 314, 323, 345

Vali 26, 173, 174, 221, 231, 232, 273

Yahudi 76, 200, 297-300, 343
Yeniçeri 17, 24, 37, 38, 50, 55, 74, 75, 85, 87, 88, 90, 93-104, 106, 159, 170, 171, 187, 195, 294, 320, 337, 338, 340, 371
Yıldız (Sarayı) 33, 90, 123, 176, 184, 185, 205-207, 210, 212, 234, 262, 313, 322, 370, 372, 374, 396

Zabıt 30, 34, 60, 61, 64, 95, 99, 103, 119, 121-123, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 151, 204, 209, 212, 236, 308, 323, 326, 353, 373, 374, 384, 393
Zabıta 64, 69, 152, 155, 158, 172, 179, 180, 182-186, 221, 236, 239-242, 290, 291, 312, 324
Zaptiye Müşiriyeti 121, 171-176, 381
Zaptiye Nezareti 69, 91, 113, 121-123, 127-129, 140, 141, 153, 176, 177, 184, 206, 209, 212, 213, 225, 228, 233, 258, 259, 312, 323-326, 345, 354, 355, 358, 359, 371, 372, 379, 382, 385, 389, 395-397

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak İstanbul, kalabalık nüfusunu meydana getiren etnik ve dinî çeşitlilik nedeniyle, asayişi özel ilgi gerektiren bir şehir olagelmiştir. Kamu düzenini sağlamak kadar, sarayı korumak da zor ve çetrefil bir meseledir. Bu zor görevin ifasında, Tanzimat'la birlikte ortadan kalkan yeniçeriler bir yana, resmî alanda bekçilerden polislere, sivil alanda hamallardan kabadayılara, çok çeşitli birimler rol alır. Bu birimler asayişin sağlanması kadar sağlanamamasında da pay sahibi olurlar.

Fransız tarihçi Noémi Lévy-Aksu, Osmanlı İstanbulu'nun asayiş meselesini, II. Abdülhamid'in Zaptiye Nezareti'ni kurduğu tarih olan 1879'la, bu nezaretin yerine Dahiliye Nezareti'ne bağlı Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin oluşturulduğu 1909 arasındaki dönemi esas alarak anlatıyor ve Osmanlı'nın son döneminde sarayla tebaa arasındaki ilişkinin çeşitli veçhelerine ışık tutuyor.

"Bu eserin dönem hakkındaki bilgilerimize pek çok katkısı olduğu aşikâr; zira okuyucu burada Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devlet ve toplum arasındaki ilişkilere dair derinlemesine düşünceler kadar, Osmanlı polis memurlarına yönelik hazırlanmış ders kitapları, 1890'lı yıllarda Ermeni göçmenlere yapılan muamele, gündelik hayatta karşılaşılan sapma ve ihlâller, hatta İstanbul gece hayatının tarihi gibi geniş bir konu yelpazesinde, elle tutulur bilgiler bulacaktır."

FRANÇOIS GEORGEON

THG 0729346 GCB

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2127-0

9 789750 521270